Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Het drievoudig Rome : dagboek eener reis door Italië

https://hdl.handle.net/1874/365001

BIBL. RES. ROTT.
SOC. JESU.

TOPOGRAFIE
IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

00457

I
ROME
1
56/2

BIBL. PES. PONT.
I H S
AD S. IGNAII

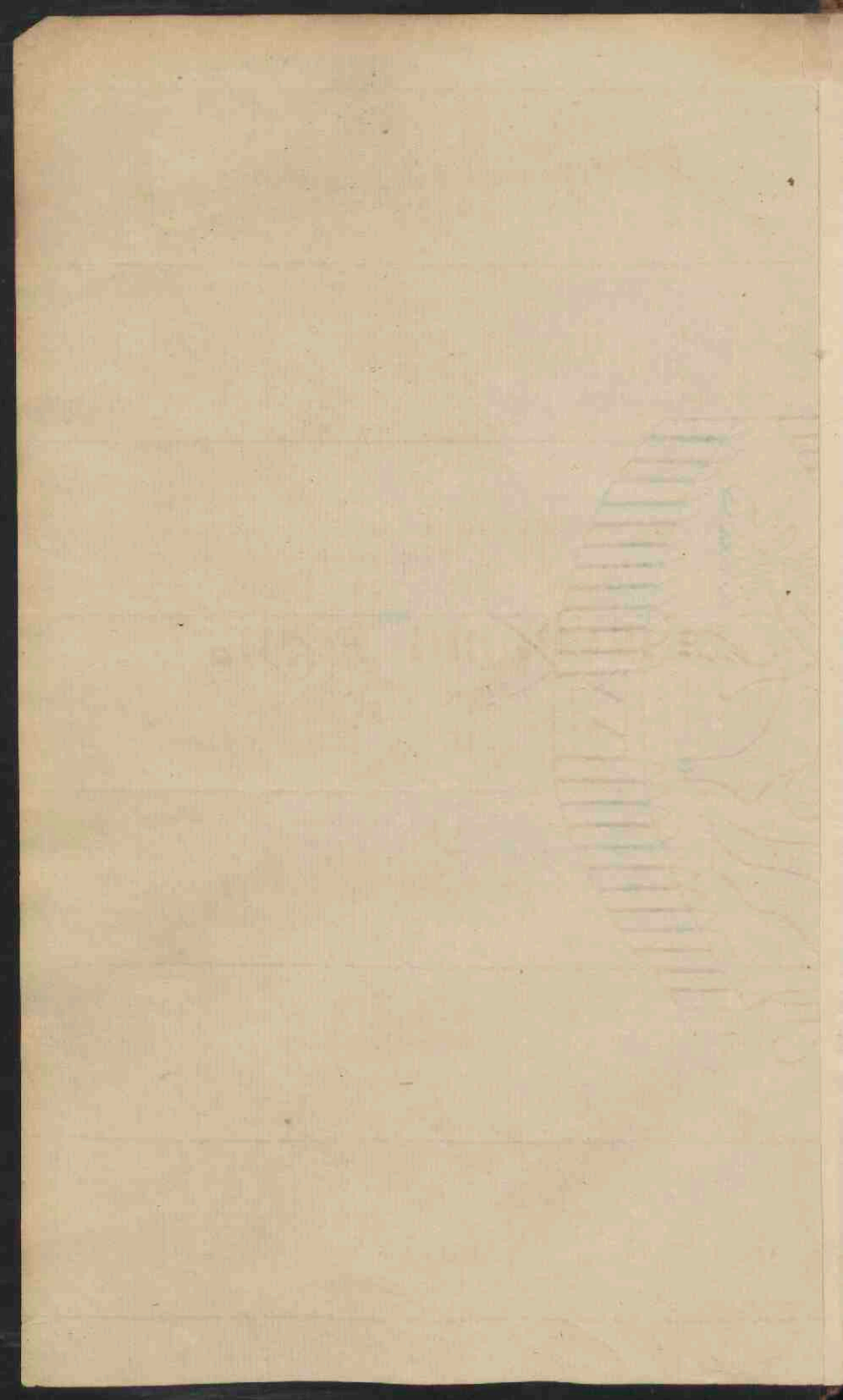

BIBL. RES. ROTT.
I H S
AD S. IGNATII

HET

DRIEVOUDIG ROME.

II.

+ T Rome 1

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT
1888 5354

LB-KUN-T Rome 1 56. 2
ACJ 3361

HET

DRIEVOUDIG ROME.

DAGBOEK

EENER REIS DOOR ITALIË,

VERGEZELD

1°. VAN EENE KAART, VOORSTELLENDE DEN PLATTEN-GROND VAN HET OUDE EN VAN HET HEDENDAAGSCHE ROME;

2°. VAN EENE KAART, WAAROP DE PLATTE GROND VAN HET ONDERAARDSCHE ROME OF DER KATAKOMBEN IS GESCHETST;

DOOR

DEN ABBÉ J. GAUME,

Vicaris-Generaal van het Bisdom van Nevers, Ridder der Orde van St. Sylvester, Lid der Akademie van de Katholieke Godsdienst te Rome, enz. enz.

Nec unquam (civitas) nec major nec sanctior.
Nooit was er grooter of heiliger stad.
TIT. LIV. *Hist. lib.* I.

TWEEDE DEEL.

BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

ARNHEM,
TER BOEKDRUKKERIJ VAN JOSUÉ WITZ.
1854.

IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

HET

DRIEVOUDIG ROME.

28 December.

Het Velabrum. — Sint-Joris. — Gedachtenis der H. Bibiana. — Vierkantige Janus-boog. — Het groot riool (*cloaca maxima*) van Tarquinius. — De riolen van Rome in 't algemeen. — Wortelafleiding van een zeer bekend woord. — De H. Maria van Egypte, of de kerk der Armeniërs.

Nog bleef de zevende van Rome's heuvelen, de Aventinus, ons ten slotte te beschouwen overig. Vroegtijdig reeds maakten wij ons op, om dien niet minder dan de anderen beroemden berg te gaan bestuderen, maar wij bleven ons onder weg, hier en daar, ophouden bij die ontelbre menigte van herinneringen, bouwvallen, tempels, christlijke en heidensche gedenkteekenen, welke de reiziger op deze baan ontmoet en gadeslaat. Wanneer men, aan den voet van het Kapitool gekomen, bij het uiteinde der straat van Ara-Cœli, regts omslaat, zoo vertoont zich de wijk *della Ripa* voor het oog, en dwingt den wandelaar tot stilstaan, beschouwen en nadenken. Immers, daar, in het zuiden der stad, op den Tiberoever, gelegen, beslaat dit kwartier de oude wijk van den

Aventijn, en deels ook die van de *Piscina publica*, van de *Porta capena*, van het *Forum magnum*, en van den Grooten circus.

In 't voorbijgaan sloegen wij een blik van bewondering op het huis der H. Galla en op de kerk *della Misericordia* (der barmhartigheid), twee monumenten van romeinsche menschenmin, waarop wij straks nader terugkomen. Doch, ziedaar het *Velabrum*, aan welken naam eene wel zeer smartlijke herinnering verbonden is: op den oever, namelijk, van dit drabbig meer, legde het oude Rome 't elken nacht geheele stapels van pas-geboren kinderen neder 1). Aanvankelijk was het *Velabrum* een moeras, door den Tiber gevormd, waar men met kleine vaartuigen overstak, om naar den Aventijn te komen 2). Van lieverlede maakten de door Tarquinius den Oude teruggedreven wateren voor hechte bouwwerken plaats. In hunne drooggemaakte bedding kwamen achtervolgens de ossenmarkt, *Forum boarium*, de visch-markt *Forum piscarium*, te voorschijn, welke laatste getuige was, hoe het verbasterde nageslacht van Cincinnatus tien duizend guldens voor een zeldzamen zeevisch besteedde; voorts het kwartier van Argiletus, *Vicus argiletus*, waar Cicero tallooze winkelhuizen had, welke hij tot hooge prijzen aan boekverkoopers, kappers en andere neringdrijvende personen verhuurde, die in dit lage gedeelte der stad zich nedersloegen 3).

Aan het begin van het *Velabrum* staat de kleine kerk van Sint-Joris, die van de VI. eeuw heugt. Door de heilige

1) Zie dienaangaande onze *Hist. de la Société domestique*, t. I, ch. XI.

2) Varr., lib. IV., 11: *A vehendis retibus* velabrum dictum, quod velis transiretur. *Acron.*, Scholiast. — Horat., *Poetic.*

3) Mart., *Epig.*, lib. I, 3; id., lib. II. — Cic., *Epist. ad Attic.*, lib. I, 13.

pausen Leo II. en Zacharias vernieuwd, bezit zij, in een prachtige reliek-kas, het hoofd van den roemrijken martelaar, wiens naam zij draagt. Soldaat van kindsbeen af, klom de H. Georgius in het leger van Diocletianus tot den rang van hoofdofficier op. De keizer trachtte, te vergeefs, hem voor de afgoden de knie te doen buigen: de martelaarspalm was het loon voor zijn onwrikbren tegenstand. De Heilige wordt voorgesteld te paard gezeten en een draak verpletterende met zijne lans, als tot eene zinrijke beeldspraak, ons allen toeroepende: Gij, kroost der martelaren, uw pligt is het, den helledraak te bestoken, uw roem is het, hem te verpletten. Even als met uwe vaderen, zoo is God ook met u; vrees niets: « *Georgi, noli timere, ecce ego tecum sum* » 1).

Tegen de kerk van Sint-Joris aan, staat een kleine zegeboog in marmer, ter eere van Septimius Severus, door de bankhouders, kooplieden en ossenhandelaars van het *Forum boarium* opgerigt. Datzelfde plein droeg ook den naam van het *Forum tauri*, ter zake van een gouden stier, die er te midden op stond 2). Ik zou deze bijzonderheid, zeker, stilzwijgend voorbijgaan, wanneer daaraan geene glansrijke herinnering verbonden was, opgeteekend in de bloedige geschiedrollen der ontluikende Kerk. De H. Bibiana en hare zuster, de H. Demetria, dochters van een vader en eene moeder, die beiden martelaren waren, doopten ook beiden haren maagdelijken sluijer in het bloed des Lams. Demetria stierf voor de vierschaar van den prefor. Bibiana, onder geeselslagen gedood, werd in het *Forum tauri* voor de honden geworpen; doch, deze dieren, minder wreed dan de menschen, roerden het gewijde ligchaam der maagd en martela-

1) Mazz., t. VI, p. 278.

2) A Foro boario, ubi aureum tauri simulacrum conspicimus. Tacit. *Annal.*, lib. XII.

resse niet aan. Door de christenen weggenomen, werden de stoffelijke overblijfsels van het zusterpaar ter aarde besteld nabij het paleis van Licinianus, het verblijf van den H. Flavianus, prefect van Rome en het hoofd van haar doorluchtig geslacht 1). Overigens is het zeer verklaarbaar, dat, even als in de overige wijken van Rome, ook hier het bloed onzer maagden en onzer martelaren noodig was, om een grond te zuiveren, door zooveel kindermoord en wreedaardig bijgeloof besmeurd. Men zal zich herinneren, dat de Romeinen, alvorens ten oorlog te gaan, gewoon waren, een man en eene vrouw van het land, waartegen zij strijd gingen voeren, levend te begraven: wel nu, het was almede hier, in het *Forum boarium*, dat dit afschuwlijk offer werd volbragt 2).

Niet ver van de Sint-Joris-kerk ziet men nog een ander overblijfsel van het romeinsche bijgeloof, te weten, den boog van *Janus quadrifrons*, dus genoemd dewijl hij vier gevelzijden of fronten heeft. Ofschoon van de bronzen standbeelden en basreliefs, waarmeê het eenmaal prijkte, thans verstoken, strekt dit gebouw toch ook nu nog tot een merkwaardig bewijs van den luister, door het romeinsche volk zelfs in zijne monumenten van den tweeden rang ten toon gespreid. Deze boog, immers, is geheel van marmer, in goeden stijl en hecht gebouwd. Volgens Publius Victor, was men gewoon, dergelijke bogen op de marktpleinen en *forums* te plaatsen. Zij dienden voor de kooplui tot kantoor, tot bureaux, tot schuilplaats tegen zon en regen, en tot altaar voor zekere goden, zonder daarom evenwel iets met den tempel van Janus gemeens te hebben.

1) Mazz., t. VI, p. 178 en volg.

2) Boario vero in foro Græcum Græcamque defossos, aut aliarum gentium, cum quibus res esset, et nostra ætas vidit, cujus sacri precationem etc. *Plin.*, lib. XXVII, c. II.

Eenige schreden verder brengen ons voor Rome's oudste wonderwerk, namelijk, het groot riool (*Cloaca maxima*) van Tarquinius. De hechtheid van dit bouwwerk is, in de daad, een wonder: vijftien eeuwen zijn er over heen gegaan, sedert Plinius er in verbazing over opgetogen stond; wat zou hij thans wel zeggen, wanneer hij de *Cloaca maxima* nog altijd *onverdelgbaar* staan zag? Noch de reusachtige bouwgevaarten, die er boven op geplaatst werden, noch de waterstroom, die er gedurig uit al de overige stadsriolen zich in uitstortte, noch de wateren van den Tiber, die er met geweld doorbruischten, noch aardbeving, noch neêrploffing van oude gebouwen en muurwerk, niets, met een woord, heeft de *Cloaca maxima* kunnen verwrikken, *et tamen obnixa firmitus resistit* 1). Aan de monding staande, konden wij ons een denkbeeld van den bouw dezer *Cloaca* vormen. De vloer is met breede, goed-gecimenteerde zerken belegd; de wanden en het verwulf zijn uit groote blokken tufsteen zaamgesteld, die, op zekere afstanden, met zware hardsteenlagen, doch altijd zonder kalk of mortel, verbonden zijn. De boog heeft twaalf voet breedte en even zooveel hoogte, zoodat een beladen hooiwagen, — gelijk Plinius het uitdrukt, — er door kan rijden 2). De geheele lengte van het Groot riool bedroeg 2,500 voet.

En, zal men vragen, waartoe toch een zoo buitengewoon bouwgevaarte voor een riool? Doch, men lette wel op, dat de *Cloaca maxima* bestemd was, om het water van de meeste particuliere riolen op te nemen; daarenboven, maakten de veelvuldige fonteinen, welke Rome telde, de ligging der stad-zelve op zeven, door even zooveel dalen

1) Lib. XXXVI, c. 15.

2) Amplitudinem cavis eam fuisse proditur, ut vehem fœni longe onustam transmitteret. *Id.*, *id.*

gescheiden, heuvelen, en de overgroote hoeveelheid van vuilnis, het noodzakelijk gevolg eener zoo kolossale bevolking, talrijke en ruime riolen onmisbaar. Rome was daarvan dusdanig overtuigd, dat het een deel zijner glorie stelde in het bouwen en onderhouden van die soort van architectonische werken. Wij zien, dat de doorluchtigste Romeinen het niet beneden zich achtten, om daaraan de hand te leggen. De censors Cato en Valerius Flaccus besteedden ontzettende sommen, om er in de Aventijnsche wijk en ook elders, waar ze ontbraken, tot stand te doen brengen 1). Agrippa, de schoonzoon van Augustus, heeft zich onsterflijk gemaakt door de oude riolen te doen zuiveren, en er nieuwe, op zijne kosten, bij te laten voegen 2); en, zeker, die roem was verdiend, want deze bouwwerken stemden met de majesteit van het keizerrijk volkomen overeen.

« Ten gevolge dier breede, diepe en talrijke riolen, — zegt Dio Cassius, — waarin wezenlijke stroomen ruischend uitvlocijen, kan Rome vergeleken worden bij eene hoog in de wolken gebouwde stad, die het schouwspel van een onderaardschen scheepswedstrijd zou kunnen opleveren 3). » De grootschheid dezer onder den grond gelegen bouwwerken is zoo verbazend, — voegt Cassiodorus er bij, — dat zij alles verduistert, wat de overige steden als het meest verwonderlijke kunnen aanbieden. Daar zoudt gij, onder de bergen door, wateren zien vlieten, geschikt, om bevaren te kun-

1) Tit-Liv., *Decad.*, 4, lib. XI.

2) Plin., lib. XXXVI, 15.

3) Præterea cloacas operum omnium dictu maximum suffossis montibus atque urbe pensili, subterque navigata a M. Agrippa in ædilitate sua per meatus corrivati septem amnes, cursuque præcipiti torrentium modo rapere atque auferre omnia coacti. Dio., lib. XL; Plin., lib. XXXVI, c. 15.

nen worden, en die zich daverend in overgroote meren ontlasten 1). « Drie zaken, zegt Dionysius van Halicarnasse, leggen mij geheel den luister van Rome bloot, te weten: de waterleidingen, de wegen en de riolen. Ik beoordeel deze laatste niet slechts naar hunne nuttigheid, maar tevens naar de ontzettende kosten, die er in het bouwen aan zijn besteed. Men kan er zich een denkbeeld van vormen door wat Cajus Aquilius daarover zegt, namelijk, dat het volledig toevoorzigt en onderhoud der riolen aan de Censors over de zes miljoen guldens 's jaars kostten » 2). Gelijk ik gezegd heb, liepen de meeste particuliere riolen naar het *Forum romanum* heen, waar de *Cloaca maxima* begon, en stortten hunne troebele wateren dáár in de algemeene kolk der groote stad kwistig uit.

Deze omstandigheid herinnert mij iets, dat hier, vermaakshalve, eene geschikte plaats moge vinden. « Gij komt zoo regelregt uit de geleerde school, waar men u het Latijn, het Grieksch, de Natuurkunde, de Algebra en de Geschiedenis omslagtig genoeg onderwezen heeft; maar, zoudt gij mij ook zeggen kunnen, welk beroemd wezen hier, waar wij thans staan, geboren is? Inderdaad, — was het antwoord — wij herinneren ons dat niet al te wel. — Dit verwondert mij zeer. En uwe akademische handboeken en handleidingen, wat zeggen die er dan van? — Geen enkel woord. — Maar dat is wezenlijk een groot verzuim, want het geldt hier toch eene in onze dagen zeer bekende persoonlijkheid. — Waarlijk? —

1) Quæ tantum visentibus conferunt stuporem ut aliarum civitatum possint miracula superare. Videas illic fluvios quasi montibus concavis clausos per ingentia stagna decurrere. Videas structis navibus per aquas rapidas cum minima sollicitudine navigari..... Hinc Romæ singularis quantum in te sit potest colligi magnitudo. *Lib.* III, *Ep.* 30.

2) *Hist.*, lib. III.

Zeer zeker. — En hoe heet die dan? — Gij zult dit straks te weten komen, maar, alvorens den naam te noemen, eerst een woord over dat wezen. Hier dan, aan den zoom van het Groot Riool van Tarquinius, is, vóór meer dan tweeduizend jaren, iemand ter wereld gekomen, die nog leeft, die alle talen spreekt, alle kleederdragten voert, en gelijktijdig te Londen, Parijs, Petersburg, Constantinopel en Peking woont; dien men, even als den joodschen wandelaar, op alle wegen van de wereld ontmoet; hij steekt met iedereen den draak, en is meestal met lompen en vodden gedekt, terwijl de voeten hem door de sloffen uitsteken, ofschoon sommige reizigers verzekeren, dat zij hem te paard, of in rijtuig, met gegalonneerden rok zijn tegen gekomen. — Ei, ziedaar iets nieuws! — Zeker niet, integendeel, iets zeer ouds; raad maar eens. — Ja wel, daar zou zelfs Oedipus wel voor stil blijven staan en zijn Grieksch bij verliezen. — Geen nood, want er komt enkel Latijn, en volstrekt geen Grieksch bij te pas, en voor een zeer-geleerde..... — Eilieve, is men toch nog geen toovenaar! — Nu, hoe dan ook, zichier wat er van de zaak is. Om deze of gene reden, hield Rome's smalle gemeente, de straatjongen, gaauwdief en leeglooper, zich gaarne aan het Forum, bij de *Cloaca maxima* op, en daar zag men ze dan lagchen, praten en schertsen, maar ook menig boertig of spijtig woord over oude renteniers, jonge pronkers, statige dames en deftige senateurs onder elkaêr wisselen. En van die *Kanaal*-bezoekers nu komt de benaming van *canaille*, zoo als men ze heette, een titel, die in de meeste talen van Europa is overgegaan, en welken velen, ja, de meesten, in den mond nemen en den een of ander toevoegen, zonder evenwel de herkomst er van te weten 1).

1) Canalicolæ, forenses, homines pauperes dicti, quod circa

Doch, het gezigt der *Cloaca maxima* en van de overige riolen, wekt ook nog eene veel ernstiger gedachte, als tot herinnering op: al deze onderaardsche kolken, waarboven het heidensch Rome was gebouwd, bevestigen letterlijk de voorspelling van den H. Joannes, die, sprekende van de groote, ontuchtige verworpelinge, haar voorstelt als op talrijke wateren gezeteld, drinkende van uit de met hare eene hand gezwaaide schaal het tot den rand geplengde bloed der martelaren, en met de andere hand aan alle volkeren den bedwelmenden wijn voorhoudende van hare verdorvenheid 1). Ziedaar een bewijs, hoe de romeinsche monumenten als bij uitnemendheid geroepen zijn, om tot eene onwraakbare getuigenis te blijven strekken voor de juistheid, zoowel van de ongewijde, als van de gewijde geschiedenis.

Wilt gij nu verder nog een ander bouwwerk zien, dat bijna even oud is als de *Cloaca maxima?* Wend u dan regts om, en gij zult u bevinden voor de kleine kerk der *H. Maria-van-Egypte*, een parallelogram, met kolommen omgeven, eenigzins gelijk aan het vierkante huis te Nimes. Welke bestemming kan oorspronklijk dit gebouw wel gehad hebben, welks vorm en architectuur herinneren aan den alouden tijd van kort na Romulus? Volgens het algemeen geldend gevoelen, zou het de tempel der *manlijke Fortuin* zijn geweest, door Servius Tullius, den zesden koning van Rome, gebouwd uit erkentlijkheid, dat hij, die slaaf was geboren,

canales fori consisterent. — Festus. v. *Canali.*

In medio propter canalem, ibi ostentatores meri,
Confidentes, garrulique et malevoli.

Plaut., *Curculio*, scen. I, act. IV.

Qui jurabat cavillator quidam, et canalicola, et nimis ridicularius fuit. *A. Gell.*, lib. IV, c. 2.

1) Meretricis magnæ quæ sedet super aquas multas, etc.

door de Fortuin de koninklijke waardigheid verworven had 1). Wanneer dit zoo zijn mogt, dan heeft Servius Tullius over het lot van zijn bouwwerk zich wel niet te beklagen, immers, door dien tempel toe te wijden aan de H. Maria-van-Egypte, heeft het christlijk Rome de oorspronklijke bestemming er van niet veranderd, maar die alleen veredeld. In de doorluchtige boetelinge van het Oosten zet zij haren gewijden stempel op den wondervollen overgang uit een dieper slavernij dan die des romeinschen konings, tot een veel hooger waardigheid dan die eens aardschen troons. De reliquiën der Heilige liggen in groote vereering onder het hoogaltaar bewaard. Sedert lange reeds wordt de dienst in deze kerk door de Armeniërs verrigt, die er, op feestdagen, voor hunne westersche broeders al de majesteit der oude kerkplegtigheden, alsmede de statige pracht der gewaden van de oostersche Kerk treffend ten toon spreiden. Aan de linkerhand vindt men een opschrift geplaatst, dat in roerende bewoordingen de gedachtenis bewaart van een braven armenischen koopman, die zich te Rome was komen vestigen, en het dáár door hem vergaderde aanzienlijke vermogen geheel aan de armen had vermaakt. Gelukkig de katholieke reiziger, die de Eeuwige Stad bezoekt: hij toch kan geene kerk binnengaan, geen ongewijden bouwval gadeslaan, geen voetstap zetten, in welke straat ook, zonder er een voorwerp of eene herinnering te vinden, die in hem de grootste, de lieflijkste gedachten doet geboren worden, als zoovele vruchten en bloemen des geloofs.

1) Nardini, p. 379.

29 December.

Theater van Marcellus. — *Forum olitorium.* — De Porticus van Octavia. — Sint-Angelo-*in-Pescheria.* — Merkwaardige opschriften. — De *Circus Flaminius.* — Klooster van den H. Ambrosius *della Massima.* — De groote *Circus.* — Omvang. — Beschrijving der spelen. — *Santa-Maria-in-Cosmedin.*

Wij hadden nog in geenen deele met de benedenstad afgehandeld, en, niettegenstaande ons verlangen, om den Aventijn te bestijgen, zagen wij ons evenwel genoodzaakt, nog eene poos onder te blijven. Het kwartier *San-Angelo*, hetgeen met de wijk der *Ripa* zamenhangt, veroorloofde ons niet, dat wij er zoo maar door zouden loopen; immers, dáár bevonden zich eertijds, tenminste voor een gedeelte, de *Via lata* en de *Circus Flaminius.* Het hoofdvoorwerp, dat hier de aandacht tot zich roept, is het Theater van Marcellus, welks overblijfsels luistervol getuigen van de beste dagen der romeinsche architectuur. Het werd door Augustus gebouwd, ter vereeuwiging der nagedachtenis van zijn jongen neef, en kon ongeveer dertigduizend toeschouwers bevatten. ô Zonderbare wenteling van al het aardsche! Die, vroeger van het glanzendste marmer schitterende galerijen, waar eenmaal het verwijfde romeinsche volk zich in volle weelde kwam verpozen en vermaken, diezelfde lustplaatsen zijn thans door den rook verzwart en in duistere winkels herschapen, waar nijvere ijzersmeden het dagelijksch brood in het zweet huns aanschijns verdienen.

Tusschen het Theater van Marcellus, den Tiber en de oude Flumentaansche poort, namelijk, in de vlakte, die thans de brug der *Quattro Capi* van het paleis Jovelli en de *Santa-Maria-in-Portico* scheidt, bevond zich het *Forum olitorium*, of de groenmarkt 1), berucht door de oudtijds

1) Varr., lib. IV. — Tertull., *Apol.*, 13.

aldaar geplaatste kolom, waar men in den nacht, even als aan het *Velabrum*, duizende pas geboren wichtjes bij neêr kwam leggen 1). Snel ons uit dit oord van zoo droevige herinnering voortmakende, kwamen wij bij den *Porticus* van Octavia, voor de zuster van Augustus, uit den wapenbuit der Dalmatiërs 2), opgerigt, en welk monument, tenminste gedeeltelijk, door de godsdienst in de kerk van *Santa-Maria-in-Portico* is bewaard gebleven. Te zelfder plaatse bevindt zich de aloude kerk van *San-Angelo-in-Pescheria*, gebouwd ter herinnering der vermaarde verschijning van den engel Michaël op den berg Gargan, in het koningrijk van Napels. Paus Bonifacius II. wijdde haar, den 29. September van het jaar 439, aan den glorierijken aartsengel toe. Onder het hoogaltaar rusten de overblijfselen der doorluchtige martelaren van Tibur, de heilige Symphorosa en hare zeven zonen. Het oude opschrift, dat de eerwaardige overblijfselen der christen-helden aanduidt, die in San-Angelo worden bewaard, is, in zeker opzigt, zeer merkwaardig: het vangt dus aan: *Nomina sanctorum, quorum* BENEFICIA *hîc requiescunt.* « Namen der Heiligen, wier WELDADEN hier rusten. »

Het woord *weldaad*, in plaats van *ligchaam* gebruikt, om de overblijfselen der Heiligen aan te duiden, ziedaar, stellig, een der stoutste wendingen van de welsprekendheid, in geloovigen zin. Om zulk eene uitdrukking te vinden, haar in gebruik te brengen, en zelfs tot op blijvende gedenksteenen toe 3) veelvuldig te kunnen doen ingriffen, ja, voorzeker, daartoe was eene langdurige en teedere gewoonte van toepassing noodig. Welnu, ik wil gaarne vooronderstellen, dat de bezoeker van deze gewijde plaatsen volgaarne zal willen vernemen,

1) Festus, v. *Lactaria.*
2) Dio., lib. XLIX.
3) Mazzol., lib. VII, p. 228.

welke *weldaden* in *San-Angelo-in-Pescheria* rusten. Ziehier eene lijst er van, uit het gedenkwaardig opschrift ontleend: de Heiligen Petrus en Paulus, Andreas, Jacobus, Joannes, Thomas, Joannes de Dooper, Philippus en Jacobus, Thomas, Barthelomeus, Simon, Thadeus, Sylvester, Stephanus, Linus, Laurentius, Cesarius, Nicander, Celsus, Euplius, Petrus, Marcellinus, Valentinus, Donatus, Nicolaas, Pancratius, Anastasius, Judas, Theodorus, Georgius, Christophorus, Alexander, Erasmus, Telius, Abacirus, Joannes, Domesius, Procopus, Pantaleon, Nicasius, Cosmas, Damianus, Antonius, Leonca, Euprepius, Antipas, Anna, Elisabeth, Euphemia, Sophia, Thecla, Petronella, Theodota, Theopista, Aurea, Athanasia, Theocrista, Eudoxia.

Ik heb deze naamlijst, waarop alle standen en rangen vereenigd zijn, in haar geheel hier willen meêdeelen, om, eens voor altijd, eene opmerking daarbij te maken, waarvan elke hoofdkerk van Rome de toepassing aanbiedt; te weten, aan iedere betrekking in de maatschappij voorbeelden en weldoeners te toonen, en daarbij, in heiligheid zoowel als in geloof, zich als waarachtig katholiek te doen kennen, in één woord, van elken tempel eene afschaduwing des Hemels te maken, ziedaar, zonder twijfel het bijzonder oogmerk en doel der Kerk van Rome, toen zij hare talrijke heiligdommen bevolkte met heiligen en martelaren, uit alle rangen, van alle jaren, van de beide kunne en van iedere betrekking in de maatschappij. Zou er edeler bedoeling, liefderijker inzigt mogelijk kunnen zijn?

San-Angelo-in-Pescheria, wier bewoners zich door eene roemrijke zegepraal onderscheidden, ligt naast eene beroemde plaats, die hare vermaardheid door een andere soort van strijdvoering verkregen heeft; hier, namelijk, ving de *Circus Flaminius* aan. Dit nieuw schouwtooneel der

luidruchtige en wreede vermaken van het oude Rome besloeg de ruimte, waar thans het *Margana*-plein, het paleis-*Mattei* en de straat der *duistere winkelplaatsen* gevonden wordt, en waarvan de kerk van Sinte Catharina ongeveer het middelpunt zal uitmaken. Deze circus werd door Flaminius, die in den slag bij Thrasimene sneuvelde, gebouwd, en verkreeg eene groote vermaardheid door de spelen, die daar ter eere der Hellegoden werden gegeven 1).

Uit al de toegangen trad een huiveringwekkend denkbeeld u te gemoet. De goden der onderwereld, door de Romeinen onder verschillende benamingen aangeroepen, zoo als Jupiter-Stator, Neptunus, Vulcanus, Juno, Diana, Castor, Mars, Hercules, waren de spitsvoerders in dit strijdperk, even als hunne tempels in de rondte daarvan waren gebouwd 2). Het uiteinde, grenzende aan het klooster *Tor de' Specchi*, stond naast den tempel van Bellona, de godin des oorlogs, waarvoor de vermaarde krijgszuil was geplaatst, van wier top de consul, uit den tempel van Jupiter Capitolinus, waar de oorlog verklaard werd, herwaarts gekomen, een bloedige pijl naar de zijde van het bevijande volk afschoot 3). Even als het legerhoofd, naar 't oorlogsveld heengaande, van uit Bellona's tempel derwaarts toog, zoo kwam hij, na volbragten strijd, ook dáár terug, om er zich voor den senaat te vertoonen, die hem dan, op die plaats, de eer der zegepraal toewees of ontzeide 4).

1) Festus, *Ludi taurii.*

2) Victor, *in Reg.*, IX; Tit.-Liv., *Decad.*, III, lib. XVIII; Id, *Decad.* IV, lib. X; Vitr., lib. IV, c. VII; Macrob., *Satur.* lib. III, c. IV.

3) Ante (ædem Bellonæ) erat columna index belli inferendi. Vict., *in Reg.*, IX. Cumque hæc dixisset, hastam cruentam juxta Bellonæ templum in porticum contorsit. Dio., lib. VI.

4) Tit.-Liv., *Decad.* I, lib. IX, etc., etc.

Na zoo bloedige herinneringen, is men blij te moede bij het aantreffen van een gedachtenisoord, vol schuldelooze bekoorlijkheid; de kerk, namelijk, en het klooster van den H. Ambrosius, die daar regts-af liggen, beslaan de plek, waar eens het ouderlijke huis van Milaans doorluchtigen aartsbisschop stond. Dáár was het, dat, na den sluijer uit handen van den H. paus Liberius ontvangen te hebben, in gezelschap van andere christenmaagden, de H. Marcellina woonde, de waardige zuster, de beminlijke leermeestres harer beide broeders Ambrosius en Satyrus 1). Achterom terug keerende, kwamen wij de *Ghetto*, of het Jodenkwartier langs, waarover ik later spreken zal, en zoo bevonden wij ons nu aan het dal, dat tusschen den Palatijnschen en Aventijnschen berg inligt. Het mogt, in de daad, ongeoorloofd heeten, dat pad als in galop over te snellen, daar toch al te veel herinneringen hier den reiziger tot eene meer naauwgezette en aandachtige beschouwing dringend uitnoodigen.

Dit ruime dal, thans geheel met distels, met wijngaarden, met tot den bodem toe gesloopte bouwvallen overdekt, hobbelig, ruw en niet meer, als zoodanig, in eenig opzigt te herkennen, was, namelijk, oudtijds de Groote Circus, — de *Circus maximus*, Rome's wonder, zoo door zijnen omvang, als door de hartstogtelijke zucht der Romeinen, die, om gelukkig te zijn, niets anders *dan brood en schouwspelen* verlangden 2).

Deze, door de eerste romeinsche koningen gebouwde Circus nam, bij de uitbreiding der stad, mede in grootte toe, en zoo-

1) Bar. *Not. ad Martyr.*, 17 Julii.

2) ..... Duas tantum res anxius optat: panem et circenses. — ..... Eisque templum, et habitaculum, et concio, et spes omnis, Circus est maximus. *Am. Marcell.*, lib. XXVIII.

doende besloeg tijdens de keizers zijn omvang in de lengte drie-en-een-halve stadie, op eene breedte van vier morgen gronds, zoodat er voor 300 duizend toeschouwers zitplaatsen in gevonden werden 1). Aan de helling van den Aventinus staande, stelden wij ons dit verbazend bouwgevaarte van 2,187 voet lang en 960 voeten breed, duidelijk voor, als een parallelogram, in een halven-cirkel uitloopende. Aan elke zijde liepen twee rijen van galerijen, de eene boven de andere, in 't ronde, met kolommen versierd en een ruim terras er boven op. In de ondergalerijen bevonden zich herbergen, bordeelen en gangen, die naar het binnengedeelte van het theater heenliepen. Even als te Parijs en te Londen het gemeen in slaapsteden, op elkaêr gehoopt, den nacht doorbrengt, zoo ook sliep Rome's smalle gemeente hier onder deze galerijen, gelijk de toeschouwers er bij dag eene schuilplaats kwamen zoeken tegen den regen of tegen de zon. Zes vierkantige torens 2), boven de terrassen uit omhoog stekende, stonden regelmatig rondom het gebouw heen geplaatst, en dienden tot loges voor personen van aanzien of rang. Steenen trappen, amphitheaters gewijze gebouwd, liepen aan drie zijden den Circus rond, terwijl aan de vierde zijde, regt doorloopende, de *Carceres* zich bevonden, vanwaar de paarden en wagens uitgingen. Daarboven was de vaan des keizers geplant. Een stevig hekwerk scheidde de drie zijden des theaters van het strijdperk af; terwijl onder aan het hekwerk een *Euripus* of gracht, ter breedte en diepte van tien voeten, gegraven

1) Tarquinius primus in Circo maximo inter Palatinum et Aventinum montes sito primo circumquaque operta tecto fecit sedilia. Nam antea stantes spectare solebant furcis tabulata sustinentibus. Dion. Halyc., lib. III; Plin., lib. XXXVI, c. 15; id., *Panegyr. Trajan.*; Vict., *in Reg.*, XI.

2) *Mænianæ.*

was, met stroomend water gevuld, waaruit de kampplaats voor de scheepsgevechten genoegzaam werd voorzien 1).

De Circus was in bijna zijne geheele lengte door de *Spina*, een soort van muur, zes voeten hoog en twaalf breed, gesplitst. Op dit muurwerk, dat met aan de beide uiteinden aangebragte trappen kon bestegen worden, was het altaar van den god *Consus* 2) geplaatst, benevens twee kleine zonnetempels, de beelden, in verguld brons, van Hercules, Cybele, Ceres, Bacchus en Seja, de godin van den oogst en van nog vele andere godheden. Te midden van de *Spina* stond de honderd-twintig voet hooge obelisk van Augustus, met eene vergulde vlam op de spits, ten zinnebeeld van de zon, waaraan hij was toegewijd 3). Deze obelisk bevindt zich thans op het Volksplein, *Piazza del Popolo*. Aan de beide einden der *Spina* zag men de drie grenspalen, *Metæ*, van steen of verguld hout, waar de strijdwagens om heen moesten rijden, teneinde in het spoor te komen, dat, aan beide zijden der *Spina*, door kolommen, in den vorm van cypressen, en met dolfijnen er boven op, was aangeduid 4).

Ziedaar hoe de groote Circus zich vertoonde, met zijne reusachtige vormen van architectuur, in saffraan-tint statig uitkomende onder Rome's schitterend schoonen hemel, en levendig afstekende tegen het met bloedkleurig vermiljoen bestrooide strijdperk, waarover, op enkele plaatsen, een dunne laag van *chrysocale* geworpen was, dat er hier en daar het voorkomen van een frisch grasperk aan gaf 5).

1) Varr., lib. IV, p. 48.
2) Tertull., *De Spect.*, VIII; Plut., *Romul.*, 20.
3) Dion. XLIX, p. 478.
4) Metasque imitata cupressus. Ovid., *Metam.* X.
5) Suet., *in Calig.*, 18; Plin., lib. XXXIII, c. 3. Isidor. Hisp., *Etym.*, lib. XIX, c. 17.

En om dat tafereel nu leven en beweging bij te zetten, zoo willen wij al de zitplaatsen van dit architectonisch reuzengevaarte ons voorstellen als met drie-honderd-duizend aanschouwers bezet; en voorts aan de vensterbogen, op de galerijen, boven op de dakplatten der paleizen, die amphitheaters gewijze op de helling der drie omliggende bergen, Palatinus, Cœlius en Aventinus gebouwd zijn, een nagenoeg even groot getal van toeschouwers plaatsen 1). Stellen wij ons vervolgens deze allen voor in feestgewaad en met bloemen getooid: die ontelbre menigte, opgeluisterd door eene schaar van schitterend-uitgedoste vrouwen, verheft zich nu eens, als één-éénig man, om den persoon, door 't volk bemind, die daar den Circus binnentreedt, luid-juichend te begroeten; dan weder barst zij in hoongeschater en verwensching los, op het zien van den een of ander, die de volksgunst verloren heeft; soms doet zich de uiting van hare hartstogtelijke goed- of afkeuring voor, als hoorde men de baren der verbolgen zee loeijen en razen 2); waarop voorts een volkomen kalmte, ja, eene diepe stilte volgt, bevolen door den drom van priesters, die ginds van het Kapitool naar beneden komen.

Zie, daar nadert zij van uit des grooten Jupiters geduchte woning, zij naakt, die lange en plegtige schaar; het *Forum romanum* overgaande, begeeft zich de stoet in processie naar den Grooten Circus heen 3). Een prachtige wagen opent den trein, waarin zich de voorzitter der spelen bevindt: het is Augustus, Nero, Caligula, een Ediel, een Pretor, of Prefect, in het rood gewaad der zegepralenden gekleed. Een troep van veertien- of vijftienjarige jongelingen, deels te

1) Dio., lib. LVII, p. 696.
2) Tertull., *De Spect.*, XVI.
3) Dion. Halyc., l. VII, c. 13.

paard, deels te voet, opent den optogt; daarachter volgen de wagenmenners 1), met de twee-, vier- of zesspans voertuigen, *Bigæ*, *Quadrigæ* en *Sejugæ* genaamd, die in het renperk verschijnen moeten.

Na de wagenmenners komen de bijna geheel naakte kampvechters, bestemd, om in de groote en kleine wedspelen op te treden. Zij worden opgevolgd door drie korpsen van dansers, de volwassenen voorop, daar achter knapen en voorts kinderen. Een scharlaken tunica, met een koperen gordelband toegehaald, een zwaard op zijde, eene kleine lans in de hand, een koperen helm met pluimen overschaduwd en met kwasten versierd, maakt hunne wapenrusting en hun kostuum uit. Zij dragen strijddansen voor, die geregeld worden door fluit-, harp- en luitspelers, wier muzijk den dans begeleidt. Voorts volgen er troepen van *Saters*, potsenmakers, afzigtelijk in bokkenhuiden gewikkeld, die om hun midden met gordels zijn vastgehecht, terwijl zij het hoofd met ruige paardenstaarten bedekken. Onder die bende ziet men *Silenen*, eene andere soort van monsters, met langharige tunica's gekleed, en daarover mantels, uit alle bloemsoorten zaamgesteld. Geheel die troep voert, op de koddigste wijze, de ernstigste dansen uit, en maakt den lachlust der menigte, door duizenderlei bogten en sprongen, onophoudelijk gaande 2).

Op de Saters en Silenen volgt eene nieuwe schaar van muzijkanten en een drom van ondergeschikte altaardienaars, die gouden en zilveren reukvaten dragen, waarin de wierook dampt, die de lucht langs geheel hun pad in ambergeuren zet. De standbeelden der goden, voor eene poos uit hunne tempels meêgevoerd, en door verschillende priestercollegies

1) Aurigarii.
2) Dion. Halyc., VII, 13.

begeleid, sluiten den trein. Al deze ivoren, gouden of zilveren beelden, met kroonen van edel metaal en keurgesteenten getooid en opgeluisterd, zijn deels geplaatst op wagens, schitterende van zilver of elpenbeen 1), door keur van paarden voortgetrokken, deels in gesloten draagzetels vervoerd 2). Zij worden door patriciërs begeleid, en jonge kinderen, die nog vader en moeder hebben, houden de rossen bij de teugels vast 3).

De stoet treedt den Circus binnen, en gaat dien rond, onder een plegtig en eerbiedig zwijgen, dat alleen door luide jubelkreten afgebroken wordt, die telkens uit de rijen der verschillende klassen van burgers opstijgen, wanneer de beschermgod of godin van hun ambacht of bedrijf hen voorbijgaat. Zoodra de processie rond den Circus afgeloopen is, worden de standbeelden der goden, niet verre van de *carceres*, in eene daartoe bestemde kapel gebragt, waar men ze op kussens neêrzet 4); de offeraars slagten het voor de plegtigheid bestemde vee, de keizer plengt den offerwijn: Rome en de Olymp, Jupiter en Cesar zijn in den Circus ter feest, en de spelen nemen nu een aanvang.

Reeds zijn de wagens van de *carceres* afgereden; de vier kleuren schitteren op de tunica's hunner menners 5); het ongeduld der trappelende rossen wordt met moeite door de nog gesloten keten van het renperk gestuit; aller oog is op de wagens gevestigd, en onder de toeschouwers vangen nu weddenschappen van allerlei aard, tot in het dolzinnige toe, aan; eindelijk, daar fladdert van uit des keizers tent een witte

1) Tensæ.
2) Armamaxæ.
3) Cic., *De Arusp. resp.* 11.
4) Pulvinaria.
5) Prasinus, venetus, albus, purpureus. Buleng., *De Circis*, cap. XLVIII, *De Coloribus*.

doek 1) in den Circus naar onder: de trompet schalt, de keten valt neder, en zie, daar snellen alle wagens tegelijk het perk in. Hunne gloeijende raderen raken naauwelijks den grond; de grenspalen worden bij het omrijden, in de pijlsnelle vaart, kunstig vermeden; alle komen onverlet bij het aanvangspunt terug: — het volk is ontevreden. Een tweede, een derde rid begint. Een afgerigte wagenmenner weet zijn wiel behendig-schuivend tegen dat van zijn mededinger aan te drijven, zoodat diens as breekt, en de paarden in de renbaan neêrstorten; het volk juicht. Een andere wagen stoot, in vollen gang, tegen den grenspaal aan, en vliegt in stukken uit elkander; de menner ligt doodgesmeten in de baan: het volk laat een daverend handgeklap hooren, en bij elken doodelijken val doet het de lucht weêrgalmen van zijn gejuich.

Intusschen duurt de kampstrijd tusschen de vier kleuren hardnekkig voort; elke partij hitst hare rijders door raad, goed- of afkeuring hartstogtelijk op en aan; de toeschouwers verheffen zich op hunne zitplaatsen, en razen met handen en voeten, als dol of bezeten, steeds voort, terwijl de een den ander met beschimping of uittarting, ja, zelfs met vuistslagen zijne meening toelicht 2); en zóó nu is de schouwplaats niet meer in het kampperk, maar naar de verschillende rangen van het Theater overgebragt, waar de schermutseling soms tot een gruwelijk moordtooneel wordt: dus telde men er op éénen dag vijf-en-dertig-duizend lijken 3)!

Hij kende ze alzoo grondig de schouwspelen van het oude

1) Mappa.

2) Varr., lib. II, *De Re rustica.* Zie Bulenger, *De Circis*, p. 125. — In dit werk worden de reeds medegedeelde en nog volgende bijzonderheden, grootendeels aangetroffen.

3) Procop., *De bell. Persic.*, lib. 1; Buleng., p. 129 en volg.

Rome, hij, de groote schrijver, die er in drie woorden een volkomen beeld van schetst: woede, wreedheid, wulpschheid 1). Hij had er echter nog kunnen bijvoegen: uitzinnigheid, verkwisting en afgoderij.

Voor dat volk, waaraan de taal der christenen geen naam weet te geven, werden de wagenmenners personaadjes van belang, helden, halfgoden. De dichters bezongen hunne zegepraal; de keizers, de overheidspersonen, geheel het volk wees hun eerekroonen toe, stichtte hun gouden en bronzen standbeelden, overlaadde hen met rijkdommen en eerbewijzen, en het marmer hunner praalgraven bragt aan de verste nakomelingschap hun roem in weidsche lofspraak over 2). De paarden-zelve deelden in die uitzinnige toejuiching en hulde mede: zij bekwamen kroonen, standbeelden, krebben van goud, ja, zelfs de eerbetuiging van het Consulaat. Wanneer zij door ouderdom onbruikbaar waren geworden, werden ze, even als de Veteranen van het leger, onderhouden op kosten van den Staat; en, stierven ze, zoo wachtte hen eene eervolle begravenis op het Vatikaan 3).

In den Circus, zoowel als in het Amphitheater, moesten, om het volk te lokken, de vermaken, zooveel mogelijk, afgewisseld worden. Jagten, in de daad, ongelooflijk, wegens het groot aantal en de verscheidenheid van het gedierte; zwaardvechterskampen, strijd tusschen menschen en beesten, worstelen, vuist- en scheepsgevechten, de laatste soms in een zee van wijn 4), ziedaar wat er om beurte noodig was,

1) Voluptates circi furentis, caveæ sævientis, scenæ lascivientis. Tertull., *De Pudicitia.*

2) Martial., *De Stat.*, lib. V, c. 26; Buleng., p. 146.

3) Id., 148.

4) Fertur in Euripis vino plenis navales circenses exhibuisse. Lamprid., *in Heliogab.*

om de zinlijkheid te prikkelen en te streelen van een zoo in weelde en wellust uitgeleerd en tevens uitgeput volk. Kan men een blik werpen op de plaats, waar al deze herinneringen ons voor den geest worden gebragt, zonder te denken aan Androclus en den afrikaanschen leeuw, zeker, minder wreed dan de Romeinen. Dáár, in dien Circus was het, dat, volgens Aulus-Gellius, deze arme slaaf, aan het wild gedierte ten prooi geworpen, herkend en gespaard werd door het edel dier, dat door hem van een' in den klaauw binnen gedrongen doorn bevrijd was, toen hij, voortvlugtig, in de woestijn tegen de wreede mishandeling zijns meesters eene schuilplaats zocht.

Het was niet genoeg, het goud, het zilver, het bloed van geheel de wereld, tot vermaak van het wereldbeheerschend oppermagtig volk, kwistig te hebben misbruikt: men moest het, daarenboven, ook nog met schatten als overstelpen, om het, in zeker opzigt, dáárvoor dank te betuigen, dat het aan deze verderflijke feesten wel deel had willen nemen: steeds werden de feesten in den Circus besloten met eene loterij. Zoo zag men, beurtelings, Nero, Titus, Domitianus, Hadrianus en de overige keizers, met volle handen, houten dobbelsteenen in het strijdperk werpen, die eerst door de mannen, en voorts door de vrouwen werden opgeraapt, en elkander, in woede ontnomen. Op elken teerling stond de naam van een voorwerp vermeld, hetwelk men, bij het uitgaan van den Circus, kon meênemen. Suetonius leert ons, van welken aard en waarde die voorwerpen waren: «Gedurende de spelen, die verscheiden dagen lang duurden, deed Nero dagelijks tot duizend loterij-biljetten toe ronddeelen, waarmeê men alle soorten van zaken winnen kon: vogelen, levensmiddelen, koorn, kleedingstukken, goud, zilver, paarlen, diamanten, schilderijen, slaven, paarden, getemde wilde

dieren, schepen, huizen, landerijen enzv. 1). Evenzoo deden zijne opvolgers 2); terwijl, in tegenovergestelden zin, oude slaven naar het Tiber-eiland werden gezonden, om daar den hongerdood te sterven.

Waren de spelen van den Circus eene heidensche maatschappij waardig, niet minder waren zij de Goden waardig, welke deze aanbad. Zou men kunnen gelooven, dat die schouwspelen godsdienstige feesten waren, feesten des hemels en van de aarde, de feesten van geheel de heidensche wereld? En nogtans is het zoo. « Het godsdienstig karakter straalt er overal in door; men behoeft de oogen slechts te openen, om er dat in te zien. Het spreekt luide èn in den bouw van elken Circus, de schouwplaats dezer *vrome* plegtigheid, èn in de spelen, die er worden vertoond. Zoo is de *Spina* met kapellen vol Godenbeelden als overdekt; de *Carceres*, twaalf in getal, herinneren aan de twaalf teekenen van den Dierenriem. De dolfijnen en *Ova* van hout 3), waarmeê de kolommen, die de baan aanduiden en afbakenen, op den top prijken, staan in verband met de eeredienst van Neptunus of Consus, gelijk ook met de vereering der Beschermgoden van de wedloopers en worstelaars, te weten Castor en Pollux, beiden geboren uit een ei. De wagenmenners, in vier verschillende kleuren uitgedost, stellen de vier jaargetijden voor. Zij rijden van de twaalf carceres uit, even als het jaar door de twaalf teekenen van den Dierenriem heengaat; en de vier-en-twintig wedloopen, welke zij doen, duiden op de vier-en-twintig uren van dag en nacht. Nog vele andere zaken staan hier niet minder met de geheimen der natuur

1) Sparsa et populo missalia omnium rerum, etc. Suet., *in Ner.*, c. XI.

2) Buleng., *De Venat. circi.*, p. 110 en volg.

3) Eivormige kolommen of cypressen.

in een naauw verband. De Tweespannen (*Bigæ*) van één wit en één zwart paard, beteekenen den wisselloop der maan, die nu eens bij dag, dan bij nacht wordt afgelegd. De Vierspannen (*Quadrigæ*) zinspelen op den rid, door Phoebus volbragt. De handpaarden, waarop de herauten van den Circus de wedrennen komen aankondigen, stellen Lucifer voor, den heraut van den dag. Pluto heeft de Driespannen (*Trigæ*) en Jupiter de *Sejugæ* of Zesspannen onder zijne bijzondere bescherming » 1).

Zoo dan strekten de spelen van den Circus tot een glanzenden spiegel der heidensche afgodsdienst. Is het derhalve wel te verwonderen, dat de Kerkvaders zoo dikwerf tegen deze volksvermaken hebben geijverd? Na, onafgebroken, dagen en nachten voortgeduurd te hebben, eindigde het feest, gelijk als het begonnen was. Lang na zonneondergang, werden er duizende fakkels ontstoken, om de tallooze menigte bij het zamendringen aan de uitgangen van den Circus voor te lichten, en in den statigen optogt vooraf te gaan, bij het tempelwaarts terugbrengen der Godenbeelden, wier tegenwoordigheid de spelen gewijd en geheiligd had 2).

Wanneer men, staande ter plaatse-zelve, waar eenmaal dat Theater stond, in den geest al die misdadige dwaasheden één voor één herdenkt, dan krijgt het gemoed eene ware behoefte aan rust, en zoekt het naar eene kalme wijkplaats, om daar vrij den teugel te kunnen vieren aan de gevoelens, waaronder het gaat gebukt. Hoe gelukkig waren wij, in de nabijheid een heiligdom te bespeuren, de spits eener kerk, aan de H. Moedermaagd gewijd! Wij traden er binnen; het was *Santa-Maria-in-Cosmedin*. Aan de zachtmoedige *Koninginne der wereld* toegeëigend,

1) Cassiod. *Variar.*, III, 51; *Rome au siècle d'Auguste*, t. II, 232.
2) Xiphil., *in Sever.*, p. 406.

schijnt deze tempel, niet verre van den grooten Circus gebouwd, dáár te staan, tot bevrediging van den in zijn gevoel diep geschokten reiziger, die, door de herinnering aan de daar gepleegde gruwelen, met weemoed wordt vervuld, doch in dat vreedzaam heiligdom de verzekering erlangt, dat de menschheid thans leeft onder eene andere wet. Deze kerk wordt gehouden voor de tweede, die te Rome aan de H. Moeder Gods werd toegewijd. Men houdt het er voor, dat zij door de eerste christenen gebouwd is op de puinen van den tempel der *Pudicitia patricia*, waarin alleen aan edele en niet hertrouwde weduwen toegang werd verleend. Naar luid der overlevering, gaf de H. Augustinus, alvorens zich naar Milaan te begeven, dáár les in de Redekunst, en de katholijken van het Oosten, door de Beeldstormers (*Iconoclasten*) vervolgd, schonken, toen zij daar eene schuilplaats kwamen zoeken, haar den naam van de *School der Grieken*. Alhoewel zij in 772 door paus Adriaan I., en in 858 door paus Nicolaas I. hersteld en vernieuwd werd, rangschikt men toch deze basiliek onder degenen, die het best de oorspronklijke vormen hebben behouden.

Intusschen is het kostbaarste sieraad, dat er in gevonden wordt, eene afbeelding der H. Maagd, die uit het Oosten werd weggevoerd, om haar te beveiligen tegen de schennis van Keizer Leo Isaurus, den woedenden bestrijder der beelden. Naar het gevoelen van kenners, is deze schilderij, een meesterstuk van byzantijnsche kunst, zóó schoon, dat Rome niets heeft van dien aard, wat daarmeê vergeleken worden kan. Zij staat achter het hoogaltaar geplaatst, en voert de beroemde Gricksche woorden: *Θεοτόκος αειπάρθενος*: « Moeder Gods, altijd maagd, » tot opschrift. Onder het koor is eene benedenkerk, of oorspronklijke *Crypt*, waar men langs twee trappen in afdaalt. Het oude opschrift duidt

aan, dat dáár bewaard wordt het ligchaam van de H. Cyrilla, dochter van keizer Decius: *Beatæ Cyrillæ Virg. et M. filiæ Decii.* De schrijvers van de levens der heiligen houden het er echter voor, dat de beroemde martelaresse een vrijgelaten slavin was van de keizerin, des dwingelands gemalinne. Wat daarvan ook zij, geen pelgrim, die deze gewijde plaats bezoekt, of hij kust eerbiedig den steen, waarop het schuldeloos slagtoffer ter dood werd gebragt; deze zal drie voet lang, twee breed, en vier duim dik zijn. Twee honderd martelaren, van beide kunne, van alle landen en van elken ouderdom, maken het doorluchtig gevolg uit der H. Maagd in de kerk van *Santa-Maria-in-Cosmedin* 1). Wij bragten hun allen onze eerbiedigste hulde toe, hun, die door het storten van hun bloed, de wereld van de wreedheden des heidendoms hebben verlost; en begaven ons vervolgens huiswaarts terug, om daar onze indrukken en herinneringen in nadere overweging te gaan nemen, al het genotene op dezen voor ons zoo hoogst-gewigtigen dag!

30. December.

Aventijnsche berg. — Heidensche herinneringen. — Christlijke herinneringen. — Kerk der H. Prisca; — der H. Sabina. — Geschiedenis. — Mosaïk. — De H. Dominicus; zijn Oranjeboom. — Kerk van den H. Alexis. — Geschiedenis. — Prioraat van Malta. — Gezigt op Rome. — De *Monte Testaccio.* — Dolzinnig bevel van Heliogabalus.

Op nieuw, zonder regts of links heen te zien, — uit vreeze van wederom hier of daar staande te zullen blijven, — een gedeelte der reeds de vorige dagen bezochte plaatsen voorbijsnellende, kwamen wij nu, al bij tijds, aan den voet

1) Constanzi, t. II, p. 44; Mazzol., t. VI, p. 136.

van den Aventijnschen berg. Door eene enge, steil-oploopende, ongeplaveide straat, beklommen wij, aan de Tiberzijde, de helling van dezen heuvel: langs alle kanten werden wij door tallooze herinneringen als bestormd. Links lieten wij het hol van Cacus liggen den beruchten roover, die, volgens het verhaal der Fabel, door Hercules, wiens ossen hij gestolen had, gedood werd 1); vóór ons vertoonde zich de plaats, waar de Badstoven stonden van Decius en Heliogabalus, eene plek, treurig vermaard door de namen en de feiten, die daaraan bij herinnering verbonden zijn 2); vervolgens de voormalige standplaats der woning van Vitellius, die de woede van de Romeinen gaande maakte 3); van den beruchten Tempel der goede Godin 4); van Minerva's tempel, waar de tooneelspelers en dichters bij een kwamen 5); van den Tempel der Vrijheid, met zijn *Tabularium*, waarin het strafwetboek der zich vergetende Vestalinnen vervat was 6). Nadat deze bezoedelde bladzijde der ongewijde geschiedenis in de jaarboeken der wereld was omgeslagen, volgden weldra de beter bewaard gebleven gedenkteekenen van onzen christlijken roem. Hier, namelijk, woonden de H. Marcella en de H. Sylvia, twee doorluchtige vrouwen, waarvan de eerst-genoemde eene zoo roemvolle plaats in de schriften van den H. Hiëronymus beslaat 7), als de laatst-gemelde in het leven van den H. Gregorius den Groote, den waardigen zoon van zulk eene moeder.

1) Virgil., lib. VIII.
2) Cassiod., *in Croni.*; Lamprid., *in Heliogab.*
3) Tacit., *Hist.*, lib. III.
4) Ovid., *Fast.*, lib. V.
5) Festus, *in Scribas.*
6) Tit.-Liv., *Decad.* V, lib. V; Festus, lib. V.
7) *Epist.* 54 *ad Desider.*

Tot dusverre hadden wij in herinneringen geleefd; eindelijk zou nu de wezenlijkheid aanvangen. De kerk der H. Prisca opende voor ons hare deuren en de schatkamers harer oudheid. Naast aan den *Tempel van Diana* en bij de *Fontein der Faunen* gelegen, staat zij tevens ter plaatse, waar zich het huis bevond, dat eenmaal door de doorluchtige martelaresse bewoond werd. De H. Petrus genoot daar dikwerf de gastvrijheid, ten gevalle van twee nieuwbekeerden, Aquila en Priscillus, geboren Joden, die misschien wel aan het consulaire geslacht der H. Prisca verbonden zijn geweest. Deze jonge maagd was dertien jaren oud, toen zij, in het ouderlijk huis, door den Apostel-zelven gedoopt werd. Bij keizer Claudius verklaagd zijnde, bragt men haar naar den Apollo-tempel, om daar aan de Goden te offeren. Op hare weigering, deed de regter haar eerst wreedelijk geeselen, en vervolgens in een engen kerker werpen. Ten tweeden male voor de vierschaar gebragt, betoonde zij dezelfde standvastigheid in het geloof, zoodanig, dat de dwingeland, van woede buiten zich-zelven, last gaf, om haar eerst kokenden olie over het hoofd te gieten, en daarna in een duister kerkerhol op te sluiten, waar zij niet werd uitgehaald, dan om voor het roofgedierte ten prooi geworpen te worden; doch de leeuw, die haar verscheuren moest, legde zich eerbiedig aan hare voeten neder, zonder dat dit evenwel hare wreedaardige beulen kon vermurwen, die nu de gewijde maagd de pijnbank-, vuur- en hongerfoltering deden ondergaan; doch alles te vergeefs! Beschaamd, dat een kind hen trotseerde, sleepten zij het weerloos meisje naar Ostia heen, drie mijlen van Rome verwijderd, waar men haar onthoofden deed 1). De H. Prisca wordt gehouden voor de eerste

1) Baron, *Annot. ad Martyr.*; Martinelli, *Primo Trofeo della Croce*, c. XVIII.

martelaresse van het Westen 1). Zoo dan was het eerste bloed, dat, ter wedergeboorte over het oude Rome geplengd werd, romeinsch bloed, edel bloed, het bloed eener maagd!

In de onderkerk (*Crypt*) wordt de schaal, waarmeê de H. Petrus doopte, zorgvuldig bewaard. Deze kerk werd in 772 door paus Adriaan I., en in 1455 door paus Callixtus III. hernieuwd, en bezit nog een oud opschrift, waarin de feiten, welke ik hierboven meêdeelde, beknopt worden aangeduid 2).

Een niet minder edel bloed zuiverde de langen tijd door den Tempel van *Juno-Regina* bezoedelde plaats; namelijk dat van de H. Sabina, in het huis harer bloedverwanten zelf gemarteld. Aan de zorg eener opvoedster toevertrouwd, die Christin was, werd Sabina gedoopt, deed een rijk huwelijk, doch werd eindelijk als Christin in hechtenis genomen. Op last van keizer Hadriaan, moest Elpidius haar gaan ondervragen: « Zijt gij Sabina niet (zeide hij), edel van geboorte zoowel als door uwen echt 3)? » « Ja, die ben ik; maar (zoo sprak zij) ik breng ook hulde en dank toe aan Jesus-Christus, die, door bemiddeling van Seraphia, mij uit de slavernij des satans verlost heeft. » De regter vroeg haar nu niets meer, maar liet, na verschillende martelingen, de edele

1) Mazz., t. VI, p. 269.

2) Montis Aventini nunc facta est gloria major
Unius veri relligione Dei:
Præcipue ob Priscæ, quod cernis, nobile Templum,
Quod priscum merito par sibi nomen habet.
Nam Petrus id coluit, populos dum sæpe doceret,
Dum faceret magno sacraque sæpe Deo:
Dum quos Faunorum fontis deceperat error,
Hic melius sacra purificaret aqua.
Zie Fogginio, p. 285.

3) Tu-ne es illa Sabina et genere et matrimonio nobilissima?

beschuldigde onthoofden. Hare broeders in het geloof beijverden zich, in den *Pagus Vindicianus*, op haar graf, eene bidkapel te plaatsen, doch zorgden tevens, dat ook de plek, waar de Heilige gemarteld werd, niet in vergetelheid geraken kon. Een vroom priester, Illyriër van afkomst, en Petrus genaamd, bouwde dáár eene kerk. De herinnering aan den menschlievenden stichter wordt door het volgende opschrift blijvend bewaard: « Rijk voor de armen, arm voor zich-zelven, die, de goederen van het aardsche leven verachtende, verdiende op het hemelsche leven te mogen hopen. *Pavperibvs locvples, sibi pavper, qvi bona vitae præsentis fvgiens, mervit sperare fvtvram.* » Kan eenig heidensch opschrift wel met dit christlijke vergeleken worden? Maar, hoe dan te oordeelen over dat andere, wat men in deze-zelfde kerk voor den vromen kardinaal Valentini geplaatst heeft? *Vt moriens viveret vixit vt moritvrvs.* « Teneinde stervende te leven, zoo heeft hij geleefd, als moetende sterven. » Geheel de wijsbegeerte des menschlijken levens is in deze korte woorden vervat.

De kerk der H. Sabina, zoo vol van allerlei herinneringen, werd door den H. Sixtus III. gewijd, en door den H. Gregorius den Groote voor den Aschdag ter pauslijke dienst bestemd. Deze doorluchtige opperherder preekte dan ook aldaar veelmalen op dien dag, en langen tijd hielden de pausen het godvruchtig gebruik in stand, om de gewijde asch der boetepleging jaarlijks in de kerk der H. Sabina te gaan ontvangen.

De zijwanden, en de daarop nog overgebleven sporen strekken tot bewijs, dat deze kerk vroeger rijkelijk van mosaïkwerk moet zijn voorzien geweest. Twee er van, en die zeer schoon zijn, worden daar nog gevonden, en wel een in het priesterkoor, waar men vijftien medaljons aantreft,

die, boven in den boog van het gewelf in 't ronde staan, en waarvan de bovenste den Zaligmaker voorstelt, terwijl de overigen onzekere figuren opleveren, die min of meer overeenstemmen met de afbeelding der keizers, zoo als deze op de medaljes voorkomen. Aan elke zijde is eene stad, welke de christlijke oudheidkunde herkent voor Jerusalem en Bethlehem, de twee grenspunten van des Heeren leven op aarde. Daar onder zijn drie lampen neêrgehangen, ten zinnebeeld van het licht, dat uit de kreb, de wieg van het God-Kind is uitgegaan, en van het Kruis, zijne stervenssponde, glansrijk over geheel de wereld nederstraalde. In den hemel, boven des Verlossers hoofd, zweven negen duiven, ten teeder zinnebeeld der onschuld en der lieftalligheid van het mensch-geworden Woord.

Onder aan in de kerk bevindt zich het andere mosaïk-werk, en wel een niet minder belangwekkend dan het eerste. De vier Evangelisten, met hunne zinnebeeldige aanduiding, maken het bovengedeelte van dit kunstgewrocht uit. Ter zijde, regts, ziet men den H. Petrus, links, den H. Paulus, beiden met de prediking van het Evangelie bezig. Boven Sint-Pieters hoofd, ontdekt men, in een wolk, eene half-gesloten hand, ten zinnebeeld der godlijke magt, waarmede de Apostel is toegerust. Onder den H. Petrus vertoont zich eene vrouw, met een boek in de hand, en onder hare voeten leest men de volgende woorden, die aanduiden, wat zij verbeelden moet: *Ecclesia ex Circvmcisione:* « de kerk der besnijdenis. » Onder den H. Paulus ziet men eene soortgelijke figuur, met deze, eveneens zeer duidelijke woorden: *Ecclesia ex Gentibvs:* « de kerk der heidenen. » Zalvende stichting, eenvoud, grootheid, dit alles te zamen, straalt in deze oude schilderwerken door. Inderdaad, onze vaderen waren meer dan onze hedendaagsche meesters doordrongen van

de wijding der kunst, zij, die, maar al te dikwerf, met een heidensch penseel en een wereldsch gemoed op de gewijde wanden onzer godshuizen heilige waarheden, mysteriën der Godsdienst, voordragen, waarvan zij geen begrip, waarvoor zij geen gevoel hebben 1).

In de benedenkerk, onder het altaar gelegen, rusten de ligchamen der H. Sabina en der H. Seraphia, maagd en martelaresse, haar opvoedster. Links bij het inkomen, ziet men in den muur den steen vastgehecht, die het graf der heilige martelaressen bedekte, en waarop de H. Dominicus gewoon was, zijn gebed te doen. Waarom, — zal men vragen — had de stichter der Predikheeren-orde deze plaats verkozen tot het storten van zijn gebed? De reden daarvan is zeer eenvoudig: Paus Honorius III. had een paleis, naast de kerk der H. Sabina gelegen, en gaf dit aan den H. Dominicus ten geschenke; zoo werd dat pauslijk paleis de woning van den beroemden Heilige, en een der aanzienlijkste huizen van zijne Orde.

In den gevel prijkt de naam der onsterflijke bewoners van vroeger eeuw: de H. Dominicus, de H. Raymond de Pennafort, de H. Thomas van Aquino, de H. Hyacinthus, het licht van Polen, de H. Pius V. Men oordeele dan, met welken heiligen eerbied wij den drempel betraden van dit zoo hoog eerwaardig verblijf, en hoe geroerd wij waren bij de aanschouwing en het doorwandelen van diezelfde plaatsen, eenmaal door zoovele heiligen en mannen van genie betreden en bewoond! Het werd ons veroorloofd, de kamer van den H. Dominicus te bezoeken, die nog geheel onveranderd gebleven is; een vertrek, naar ik gis, tien voet lang en zes voet breed. Thans is het eene kapel, rijk door de koningen

1) Zie Ciampini, t. I, p. 186 en volg.

van Spanje opgeluisterd. Kort daarbij vindt men de nederige cel, door den H. Pius V., den paus van glorierijke gedachtenis, den verwinnaar bij Lepanto, bewoond geweest. Onder geleide van een kloosterling, zoo vriendelijk-spraakzaam als ik alle Dominikanen steeds heb aangetroffen, gingen wij de breede gangen door, en zoo naar den tuin heen, waar wij een oranjeboom vonden, door de hand van den H. Dominicus-zelven geplant, en omgeven door een grooten steenen bak, in den vorm der *plutei* van de Ouden. Deze zes eeuwen oude boom draagt nog vruchten. Men plukte er eenigen voor ons, en wij namen die als eene vrome herinnering vandaar dankbaar mede; ja, ik wil het luide getuigen, wij gevoelden ons bij het bezit dezer schoone oranje-appelen vrij wat gelukkiger dan het geval zou zijn met bladeren uit de tuinen van Virgilius, of marmerbrokkelingen en mosaïken der monumenten van het heidensch Rome, waarvan de meeste *verlichte* reizigers niet verzuimen, een ruimen voorraad van hier meê te voeren.

Als men bij het uitgaan van de Sabina-kerk regtsom slaat, dan komt men al zeer spoedig aan het klooster der Hiëronymiten, waar zich de schoone kerk van den H. Alexis bevindt. Het eerste voorwerp eener wèlverdiende bewondering is het tabernakel van het hoogaltaar, in edele marmersoorten bewerkt, een echt-koninklijk geschenk van Spanjes Vierden Karel. Doch, de meesterwerken der kunst en de luister der vorsten worden hier door den glans der christlijke nederigheid volkomen verduisterd. Het aloude paleis van Euphemianus, den romeinschen senator en vader van den H. Alexis, thans de kerk, die op dit oogenblik door ons werd bezocht, herinnert aan den moed eener deugd, wier beoefening welligt vrij wat moeijelijker dan het martelaarschap mag gerekend worden: ziet gij daar, regts in het hoog

koor, dien engen en diepen put? Het was dáár, dat des senators zoon het water schepte, waarmeê hij zich verfrischte. Beneden in de kerk, achter een prachtig hekwerk, ziet men een trap, waaronder Alexis, na van een langen en geheimzinnigen pelgrimstogt terug gekomen te zijn, zeventien volle jaren doorbragt, arm en onbekend in de ouderlijke woning. Die trap is van hout, bestaat uit tien treden, en staat onder een gazen sluijer geplaatst, die, terwijl zij het merkwaardig voorwerp tegen de stof beveiligt, er echter het volledig gezigt van blijft toelaten 1). Een overschoon wit marmeren beeld stelt den Heilige voor, liggende, met, in de eene hand, een crucifix, en in de andere een papier. De kunstenaar heeft de wondervolle omstandigheid willen vereeuwigen, die er bij den dood van den grooten dienaar Gods plaats greep. Ziehier wat daarbij voorviel.

Sedert zeventien jaren leefde Alexis, de zoon van Euphemianus en Aglaja, in 't verborgen als een gewone arme, onder den trap van het vaderlijk huis: het einde van zijn heldhaftigen levensloop stond nu aan te vangen. De God der ootmoedigen van harte wilde de deugd zijns dienaars doen uitschitteren, en glorievol voor de oogen der menschen verheffen en verheerlijken hem, die, om den Hemel te behagen, zoo langen tijd en zoo onverdroten getrouw hunne blikken was ontvlugt. Alexis sterft, en terstond fluistert het in verscheiden kerken van Rome den geloovigen zachtkens in het oor: *Quærite hominem Dei, ut oret pro Roma:* « zoek

1) Onder den trap-zelf leest men het volgende opschrift: « Sub »gradu isto in paterna domo B. Alexius, Romanorum nobilissimus, »non ut filius, sed tanquam pauper advena receptus, asperam egenam»que vitam duxit annis XVII; ibique purissimam animam Creatori »suo feliciter reddidit anno CCCCXIV, Innocentio PP. I, et Honorio »et Theodosio II Imperatoribus. »

den man Gods, opdat hij voor Rome bidde. » De stad komt, op die geheimzinnige stem, in beweging; men vangt aan met bidden, teneinde van God te vernemen, wáár men den Heilige hebbe te zoeken, en dezelfde geheimvolle stem doet zich hooren: « *zoek den man Gods, opdat hij voor Rome bidde!* » — maar zij voegde nu tevens nog daarbij: *In domo Euphemiani quaerite:* « zoek hem in Euphemianus' huis. »

Het volk trekt in digte menigte derwaarts; men vindt den armen Heilige, onder een trap, dood liggen, met een crucifix in de eene hand, en een gesloten stuk papier in de andere. Te vergeefs tracht men, hem dit papier te ontnemen, waarin men meent, dat hij zijne geschiedenis zal hebben geschreven. De opperpriester, de keizer, de senaat, allen, zijn weldra van het vreemd verschijnsel onderrigt; zij snellen naar den Aventinus heen, en ook Alexis' vader bevindt zich onder hen. Tot den doode genaderd, beveelt de paus hem, in den name Gods, het papier, hetwelk hij in de hand heeft, weg te laten nemen: de hand van den ontslapene opent zich, en het geschrift gaat nu over in de handen van Gods stedehouder. Hij leest het voor, in tegenwoordigheid des keizers, van den senaat, van al het volk, van den vader, de moeder, en van des heiligen Alexis echtgenoot. Men verbeelde zich den indruk, dien het roerend berigt op allen maakte, die daar vernamen, dat deze arme, gedurende zeventien jaren in het verborgen onder den trap van hun paleis geleefd hebbende, Alexis was, hun zoon, haar echtgenoot.

Geheel Rome stortte smartetranen, maar ook tranen van vreugde, en, als het geoorloofd was, om het te zeggen, zelfs tranen van bewondering. Uit eerbied voor den dienaar Gods, verlangden keizer Honorius en paus Innocensius I. persoonlijk den Heilige naar de kerk van den H. Bonifacius te dragen, die, naast het paleis van Euphemianus gelegen,

sedert de kerk van den H. Alexis geworden is 1). Zijn ligchaam rust onder het hoofdaltaar, in een prachtige reliekkas, met dat van den H. Bonifacius, den martelaar. Niet ver vandaar ziet men het wonderbeeld der H. Maagd, die aan de inwoners van Edessa de verdienste des welgelukzaligen pelgrims ontdekte, en hem zelven aanried, om naar Rome weêr te keeren, en daar zijn leven te slijten in 't verborgen onder het ouderlijk dak 2).

De christlijke heldenmoed, dien wij hier bewonderden, èn in de standvastigheid eener jonge maagd, èn in den ootmoed van een jeugdigen edelman, biedt zich op den Aventijnschen berg ook nog elders, in de verhevenste wijze van uitdrukking, treffend aan: bij de kerk van den H. Alexis vindt men namelijk de grootpriorij der *Ridders van Malta*. Hunne kerk, aan de H. Maagd toegewijd, staat op de bouwvallen van den tempel der godin *Fauna* 3), zijnde, zoo als men weet, een der veelvuldige titels, door de heidenen aan Cybele gegeven. Maria te vereeren, ter plaatse-zelve, waar de Romeinen de mysteriën der goede Godin (*bona Dea*) vierden, ja, dit getuigt luide voor het diepe inzigt en de schrandere kennis van zaken en menschen, gelijk het christlijk Rome-alleen die bezit en in toepassing weet te brengen. *Santa-Maria-Aventina* vormt het middelpunt der priorij, die allerbekoorlijkst gelegen is. Wanneer gij voor den hoofdingang staat, die aan de met frisch geboomte beplante esplanade uitkomt, verzuim dan niet een oog door het sleutelgat te laten gaan; gij zult u daar kunnen verlustigen in het verruklijkst vergezigt juist op den eene halve mijl vandaar gelegen Dom van Sint-Pieter.

1) Zie de Bollandisten, 17 Julij.
2) Mazzol., c. VI, p. 270.
3) Nardini, p. 398.

Van uit de Belvedere, die, achter in den tuin, op den rand van het steil gebergte gebouwd is, heeft men een in de daad schilderachtig uitzigt over den Tiber, die, aan den voet van den Aventijn, zijne geelachtige wateren langzaam naar de haven der Romeinen voortstuwt; vervolgens naar den tegenover-liggenden oever, waar het groot godshuis van Sint-Michiel zich vertoont; voorts op het kwartier van Trastevere; daarachter op den Janiculus, aan den horizont, en, eindelijk, regts op Rome-zelf. Links, naar het zuid-oosten heen, tusschen de oude *porta Trigemina*, en de poort van Ostia, ontdekt het oog onzer herinnering de uitgestrekte haven *Navalia*, het *Emporium*, door de Romeinen gegraven en met trotsche galerijen omgeven, waar de rijk-bevrachte schepen ten anker kwamen, die te Rome de voortbrengselen en den buit van de geheele wereld aanbragten. Daar ter plaatse ziet men in herinnering ook nog het tuighuis der marine en de korenmagazijnen van Staat 1), alsmede het *Forum pistorium*, misschien aangelegd sedert Domitianus een gilde van bakkers tot stand had gebragt 2). Verder op, vertoont zich, te midden der uitgestrekte vlakte als geheel eenzaam en verlaten, de Schervenberg, *monte Testaccio*. Zonderlinge benaming! een berg enkel uit brokken en scherven van potten zaamgesteld, en wel tot eene hoogte van 163 voet, met een omvang van 4,303 voeten. Men is eenstemmig van gevoelen, dat de door de oude Romeinen opgegraven aarde, toen zij den grooten Circus, of renbaan, en de overige monumenten hunner stad bouwden, de onderste lagen van dit kunstgebergte uitmaakt; verbrijzelde potten en pannen vormen het bovenste gedeelte er van. Deze verklaring, buitendien door het naaste onderzoek-zelf volkomen

1) Titus-Livius, *Decad.* V, lib. V.
2) Sext. Aurel., *in Trajan.*

gestaafd, levert niets tegenstrijdigs in zich-zelve op. Men weet, dat de Romeinen, een gedurig gebruik maakten van gebakken aardewerk, waardoor zij alzoo eene groote hoeveelheid hiervan steeds voorhanden hadden, om daarin water, wijn, olie en andere vloeistoffen, gelijk mede de asch hunner dooden, te bewaren. De scherven dier potten, gedurende vele eeuwen, op dezelfde plaats neêrgedragen en opgegaêrd, vormden, eindelijk, den schervenberg, of *monte Testaccio*.

Onder aan den berg heeft men ruime kelders uitgedolven, waarin eene frissche koelte heerscht, en het edel druivenvocht voor 't verbruik der stad in voorraad wordt opgelegd; de *Testaccio* is dus het groote wijnpakhuis van Rome.

Wanneer men een blik op dezen berg van *potscherven* werpt, en daarbij denkt aan de tien duizend pond spinnewebben 1), door de slaven van Heliogabalus bijeengebragt, die, om de grootte van Rome daaruit op te maken, hen ze eens uit de geheele stad liet ophalen, zoo heeft men twee nog al vrij zonderlinge bewijzen, òf der onhandigheid en morsigheid, òf der verbazende getalsterkte van Rome's bevolking.

31 December.

Uiteinde des jaars. — Gewaarwordingen. — Te Deum in Gesù.

Het was de laatste dag van het jaar. Ernstige denkbeelden hielden ons daarbij bezig: die vliedende tijd, ons in zijne pijlsnelle vaart meêvoerende; dat jaar, verdwijnende in den peilloozen oceaan der eeuwigheid, even als een druppel water zich verliest in de diepte van de zee; dat schouwtooneel der

1) Servis imperasse ut omnes araneas colligerent in urbe; atque eos collegisse ad decem millia pondo, et subjecisse, vel hinc intelligendum quam magna Roma esset. — Lamprid. *in Heliogab.*

zoo wufte als afwislende wereld, waarop wij-zelven onophoudelijk verschijnen en verdwijnen; eindelijk, alles, wat ons omgeeft, onderworpen aan de vergankelijkheid, ziedaar zoovele gedachten, indrukken en gewaarwordingen, die te Rome, zeker méér dan elders, hoogst-ernstig en diep-treffend zijn. En kan dit ook wel anders? Aan den eenen kant alomme het beeld der grootste menschlijke glorie, der kolossaalste magt, die ooit bestond, ontluisterd, verdwenen en verzwonden in den plegtig-zwijgenden nacht van een onmetelijk graf; aan de andere zijde, die tallooze monumenten des Christendoms, welke het oog bij iederen voetstap ontmoet, zich verheffende en handhavende op de puinen der schouwplaatsen en der forums van het Heidendom, of op de toppen van het zeven-heuvelig Rome; het gezigt dier Kerk van Jesus-Christus, van haar, die, te midden van alle lotwisselingen der wereld en van alle staatkundige bewegingen der vorsten en der volken, alléén onwrikbaar stand houdt; die ontmoeting, tezelfder plaatse, op den laatsten dag des jaars, van twee werelden, de eene vroeger eene geduchte reuzin, die de volkeren onderjukte, doch thans als een ontbonden lijk vergaan is in het graf; de andere weleer eene kleine, weerlooze kudde, tot in de ingewanden der aarde nagezeten en vervolgd, doch thans met den scepter des gebieds op de zegekar gezeteld: voorzeker, dat tweeledig schouwspel der volstrekte nietigheid van den mensch en der grootheid Gods, vervult de ziel met eene heilige huivering, en men voelt zich als gedwongen, om tot zich-zelven te zeggen: En ook gij gaat voorbij, gij, pelgrim van één dag, wie zal zich morgen uwer herinneren? Wilt gij leven over het graf, zoo bereid uwen geest en uw hart, rigt geheel uw leven in tot de onsterflijkheid, door u vast te hechten en innig te vereenigen met wat niet met het aardsche leven voorbij

gaat; door elk jaar, dat u in het stof der wereld ontvliedt, voor u, boven het stof, ter eeuwige zaligheid, te doen voortduren; — doch, spoed u, gij pelgrim op aarde, immers, elk jaar, dat aanvangt, zou ligtelijk wel uw laatste kunnen zijn!

Onder den invloed dezer gedachten, de eenigen, meen ik, die, bij het uiteinde des jaars, te Rome met de Eeuwige Stad in volmaakte harmonie zijn, begaven wij ons naar de kerk van *Gesù*. Volgens gewoonte, komt de paus-zelf daar, tegen het vallen van den avond, op den laatsten dag van December, den zegen geven en een statig *Te Deum* bijwonen. Het verheven doel dier plegtigheid is, om, voor 't laatst van 't jaar, den vruchtbren daauw der genade, in zegenspraak over de katholieke wereld uit te storten, en tot Hem, van wien alle volmaakte gaven afdalen, een laatsten lofzang, den hymnus der erkentlijkheid te doen opstijgen, opdat het zoo straks ten oordeel Gods verschijnende jaar, door den gewijden wierook des gebeds omhuld, zich lieflijk opdoe voor zijn aangezigt.

Eene digte menigte was op het plein voor de kerk en in al de aangrenzende straten zaamgeschaard, om de komst van den H. Vader te verbeiden. Niet zonder moeite gelukte het ons, om er door te komen, en eene plaats te erlangen. Plotseling verschenen er twee dragonders in vollen galop, en gelijktijdig ontblootte het volk eerbiedig het hoofd, onder den kreet van: « *Eccolo! eccolo!* » — Daar is hij, daar is hij! — En, in de daad, kort hierna vertoonde zich de lijfwacht van den paus, in groot kostuum, en daarachter het rijtuig van den H. Vader, met zes zwarte paarden bespannen, door twee postiljons, in roode livrei, begeleid. Zijne Heiligheid was gekleed in witte soutane, met korte koorrok, mantelije, stool en rooden hoed. Het

gelukte ons, na hem, in de kerk te komen en bij het *Te Deum* tegenwoordig te zijn; doch het gedrang der menigte was zoo groot, dat wij slechts ten halve het genot der schoone verlichting smaken konden. Bij het uitgaan, werd de Opperpriester met een kreet van hulde begroet, zoo als geen Vorst der wereld ooit hoort aanheffen: « *Santo Padre, la benedizione!* » Heilige Vader, geef ons den zegen! zoo klonk het van alle zijden uit den mond van het volk, op het zien van zijn vader en vorst, — een volk, dat te regt genoemd mag worden het troetelkind van een welligt te zacht gouvernement.

1 Januarij, 1842.

De nieuwjaarsdag te Rome. — Bezoek in St. Pieter. — Grootte. — Kunstschoonheden. — St. Pietersstoel. — De Ordesstichters. — De troonhemel. — De koepel. — Sint Pieter, een beeld des hemels. — De reliquiën. — Bezoek bij pater V.... — De roede of boetestaf der penitenciers (biechtvaders) van Sint Pieter.

Dezen dag was ik, ja, persoonlijk te Rome, maar met den geest voor 't grootste gedeelte in Frankrijk. De herinnering aan onze vrienden, zoo lieflijk, wanneer men in hunne nabijheid is, zoo pijnlijk, wanneer men zich van hen verwijderd bevindt, bestormde ons, als het ware, reeds bij het krieken van den dag, en deed ons denken: wat of zij nu wel doen, wat of zij nu wel zeggen? ô Zeker, zij denken aan ons, zij spreken van ons, zij zenden, in den geest, ons hunne heilwenschen over; en ook wij bragten hun van verre onzen zegengroet met hart en lippen toe. Wij stortten die heilbeden op het gewijd altaar, in den boezem van den gemeenschaplijken Vader van het groote katholieke huisgezin, plegtig en diep-geroerd uit; zij werden aan de engelen des hemels toevertrouwd, en

Italiës vlakten waren niet zoo breed, hare bergen waren niet zoo hoog, of zij kwamen onverhinderd en snel overal op de plaats harer bestemming aan.

Na onze vrienden in Frankrijk, kregen onze vrienden in Italië eene beurt. Met genoegen mag ik zeggen, dat er te Rome eene onuitsprekelijke neiging tot vertrouwlijkheid bestaat die uit elkander zóó even nog vreemde personen, weldra vrienden, ja, zelfs bijna broeders doet geboren worden. Spoediger, volledíger dan elders wijkt er het verschil van landaard, het gevoel van nationale ijverzucht, of zelfs, zoo gij wilt, van afkeer, om voor één-enkelen titel, namelijk, dien van Katholiek plaats te maken. Te Rome gevoelt een ieder zich als te huis, en dit met volkomen grond: immers, Rome is de zetelstad van den algemeenen Vader der Christenheid, het middelpunt der katholieke wereld, de wieg en troon des Geloofs, dat, van de eene tot de andere pool, alle geesten en alle harten in dezelfde gedachte en in dezelfde liefde vereent. Of zijn Rome's eer en glorie niet mijne glorie en mijne eer? hare feesten zijn 't niet ook mijne feesten? is haar leer niet óók de mijne? Dat kan, ja, de fransche, de engelsche, de aziatische en de africaansche katholiek zeggen, ja, dat kunnen ze allen, onverschillig in welke wereldstreek ze t'huis behooren; en dit ook gevoelt hij wel zeer goed, en als bij instinct roept dit zijn binnenste zich-zelf toe, vooral wanneer hij zich te Rome bevindt. Wij ontvingen dus ook het nieuwjaarsbezoek en de hartlijkste heilwenschen van een zeker aantal vreemden en Romeinen. Dat blijk van genegenheid, wel zeer stellig uit het beginsel van overeenstemming in geloofsleer en geloofsbegrippen geboren, deed op ons eene uitwerking, welke de tijd niet in staat zal zijn, uit te wisschen.

Op straat hoorde men van alle kanten het *Buon capo*

d' anno, de gebruiklijke zinsnede, waarmeê men elkander een gelukzalig nieuwjaar toewenscht. Doch, het blijft niet bij dat woord-alleen: het viel ons ligt, op te merken, dat te Rome, even als te Parijs, op den eersten dag van het jaar, het menschdom wiskunstig zich in twee groote klassen verdeelt: de eene, die nieuwjaarsgeschenken geeft, de andere, die ze ontvangt; en, bedriegt mij mijne herinnering niet, dan is overal de laatste klasse oneindig talrijker, zonder daarom de minst tevredene te zijn.

Deze zeer beduidende klasse aan hare vreugde nu overlatende, gebruikten wij onzen beschikbaren tijd, om ons naar Sint-Pieter te begeven. Het kwam ons toch pligtmatig voor, het jaar in te stellen met een bezoek aan den koning der Eeuwige Stad. Daarenboven had de goede Pater V...., penitencier van Frankrijk, gezegd, dat hij ons aan zijn domicilie, dat is, namelijk, aan zijn biechtstoel wachtte. De obelisk van Nero langs komende, ontblootte de waardige vriend, die ons vergezelde, het hoofd, en sprak eerbiedig een kort gebed. « Gij brengt, zeide ik, uwe hulde aan een der roemvolste zegeteekenen van het Christendom! — Méér nog dan dat — antwoordde hij — ik vereer daarbij tevens het echte Kruis, waarvan een gedeelte aan de spits dezer zuil geplaatst is, en ik bid een Onze-Vader en Wees-gegroet, waaraan paus Sixtus V. een aflaat van tien jaren en van tienmaal veertig dagen verbonden heeft. » Wij volgden zijn stichtend voorbeeld na, en kwamen daarna weldra aan Sint-Pieter, waarvan de geschiedenis en de architectonische zamenstelling ons hoofdzakelijk bezig houden moest. Alvorens de vestibule in te gaan, zeide men ons: « Let eens wèl op deze kolommen, die de groote loge schragen; indien gij er eene schijf uitsneedt, zoo zoudt gij een tafelblad hebben, groot genoeg, om er met twaalf personen te kunnen rond zitten. » Even

als alle reizigers, gaven ook wij onzen twijfel te dien aanzien te kennen; maar, bij nader onderzoek, bleek het ons, dat wel degelijk de twaalf gasten er op hun volle gemak in het ronde zouden kunnen plaatsnemen. Zóó nu is het in Sint-Pieter altijd gesteld: alles is kolossaal groot, zonder ooit groot te schijnen. Eenerzijds, de griekscbe architectuur met hare ronde bogen en gebroken lijnen, die, gedurig aan, de gezigtslijn drukken; anderzijds, de harmonie der proporties, die, van al de deelen des gebouws een volmaakt zamenstemmend geheel vormt, en niet één der verschillende deelen bijzonder laat uitkomen, worden voor de hoofdoorzaken dezer gezigtsbegoocheling gehouden.

Vóórdat wij den drempel overschreden, wenschten wij eerst na te sporen, welke vormwisselingen deze kerk al ondergaan heeft, alvorens door hare grootte en haren luister de eerste tempel der wereld te worden.

Al terstond doet zich hier een punt van overweging voor, dat zeker niet van belang is ontbloot. Onder de verschillende wijken van Rome was vooral het Vatikaansche kwartier door de afgodsdienst en gruwelen des heidendoms in hooge mate bezoedeld. De tempel der goede Godin, die van Apollo, het paleis van Nero, en de daar aanwezige menigte van afzigtelijke slangen 1), geven de juiste beteekenis en den noodigen klem aan het woord *infaam* (berucht), waarmeê Tacitus dit over den Tiber gelegen gedeelte der stad aanduidt 2). ô Diepte der raadsbesluiten Gods! diezelfde plaatsen zijn het,

1) Faciunt his fidem in Italia appellatæ *Boæ* (id est serpentes), in tantam amplitudinem exeuntes, ut D. Claudio principe, occisæ in Vaticano solidus in alvo spectatus sit infans. — Plin., *lib.* VIII, c.

2) Postremo ne salutis quidem curâ *infamibus* Vaticani locis magna pars retendit, unde crebræ in vulgus mortes. — Tacit., *Hist.* lib. II.

welke de Voorzienigheid heeft uitgelezen, om er den doorluchtigsten tempel te plaatsen van het heelal; op de plekzelve, waar de oude slang vrijmagtig regeerde; waar Nero de ontluikende Kerk dacht te smoren in hare wieg, dáárzelf moest de tempel van den galileschen Visscher, voor het verbaasd gezigt der volken schitterend het hoofd beuren, als tot een onverganklijk gedenkteeken der tweeledige overwinning, op de hel en op de wereld behaald; — aan den voet van denzelfden berg, waar het verblinde heidendom de logentaal zijner valsche orakelen kwam aanhooren, dáár moest de christenwereld, met eerbied en liefde, de onfeilbre Godspraken der waarheid komen vernemen. Vandaar de naam van *Vatikaan* (Godspraak), aan dezen heuvel gegeven 1).

Intusschen werden de door Nero's beulen geslagtofferde martelaren door hunne geloofsbroeders begraven in de grotten, welke zij uitdolven in de nabijheid van den Circus en der keizerlijke lusthoven. Op zijne beurt door den wreeden monarch ter dood gebragt, kwam de prins der apostelen rusten te midden zijner kinderen, en er zich stellen aan het hoofd dier tallooze martelarenschaar, bewoners van deze uitgestrekte onderaardsche doodenstad, eene bevolking van louter roemvol gesneuvelde helden in den roemrijken strijd voor Gods eer. Op deze grotten, de wieg, de schuilplaats en het graf der eerste christenen, rigtte de H. paus Anacletus, opvolger van den H. Petrus, een nederig bedehuis op 2); en wie nu zal ze tellen die tranen en gebeden, op deze eerwaardige plaats gestort, gedurende de drie-eeuwen aanhoudende stormen, waar-

1) Vaticanum a Vaticinio. Severan. a S. Severano *de septem urbis eccles.*, *etc.* — Ciampini, *Veter. monim.*, t. III, p. 30 en volg.

2) Hic memoriam B. Petri construxit et composuit, dum presbyter factus fuisset a B. Petro. — Anast., *in Anaclet.*

onder de zoo wreed geteisterde eerste Kerk moest verzuchten? Doch, daar brak, eindelijk, het blijde morgenrood des vredes voor haar aan, en nu spoedde zich dan ook Konstantijn, om de oorspronklijke bidkapel te herscheppen in een tempel, de plaats waardig, welke hij wijden en vereeuwigen moest. Op den tot het aanvangen der werkzaamheden bestemden dag, begaf de keizer zich naar den Vatikaanschen heuvel, en, hier kroon en purper afleggende, wilde hij-zelf de eerste hand aan de grondvesten slaan, door twaalf korven aarde er uit te spitten, ter eere der twaalf apostelen van den Heer. Was het niet billijk, dat de hand der Cesars, eertijds tot het bouwen van de tempels der afgoden gebezigd, nu geheiligd wierden door het mede-arbeiden aan de tempels van den waren God 1)? Het ligchaam van den H. Petrus, aan zijn graf onttogen, werd eerbiedig neêrgelegd in eene zilveren kist, besloten in eene andere van verguld brons, en met een gouden kruis verrijkt, ter zwaarte van 150 pond.

Konstantijn en de H. Helena wedijverden ter versiering van den nieuwen tempel met elkander om 't zeerst. Zichier eene beknopte opgave van de door deze beiden aan Sint-Pieter vermaakte geschenken: de twaalf apostelen, in zilver, ter zwaarte elk van 500 pond; drie gouden kelken, met 45 edelgesteenten versierd, en ieder 12 pond wegende; twintig zilveren kelken, elk van 10 pond; twee schenkkannen van goud, 10 ponden zwaar; eene kelkschaal (*patena*) van het fijnste goud, met een torenvormig tabernakel, waarboven eene duif, met 215 parelen versierd, en 50 ponden wegende; vijf zilveren kelkschalen, ieder van 15 pond; eene gouden

1) Restitutionem Capitolii aggressus ruderibus purgandis manus primus admovit, ac suo collo quædam extulit. Suet. *in Vespas.*, c. VIII.

kroon, vóór het graf geplaatst, met een kandelaar van goud, gesierd door 30 dolfijnen, 35 ponden zwaar; te midden der kerk 32 zilveren kandelaars, mede met dolfijnen getooid, en wegende 10 ponden het stuk; het altaar, in gedreven goud en zilver, met 210 edelgesteenten opgeluisterd, en wegende 350 pond; een reukvat van het fijnste goud, met 31 parelen getooid en wegende 15 pond; daarenboven aanzienlijke inkomsten zoo tot onderhoud der kerk, als tot verheerlijking der gewijde godsdienstplegtigheden 1).

Deze tempel werd, den 18. November, van het jaar 324, door den H. paus Sylvester, ingewijd. Na veelvuldige herstellingen, vergrootingen en zelfs eene algeheele herbouwing, is hij, door den ijver der opperherders, geworden zoo als men hem thans aanschouwt, te weten als een wonder der wereld. De frontispies rust op acht kolommen en vier corinthische pilasters, door vijf deuren gescheiden. Er staat voorts eene attica boven op, en hooger nog is een galerij aangebragt, met dertien kolossale standbeelden, te weten, dat van den Zaligmaker en van zijne twaalf apostelen: ter wederzijde zijn twee prachtige uurwerken geplaatst. De vijf poorten van de frontispies, tegenover de vijf poorten of deuren der kerk staande, geleiden naar een heerlijk voorportaal, schitterende van marmer en van verguldsel. Tegenover de middendeur ziet men de beroemde mosaïk, bekend onder den naam van *la Navicella*. In dit kunstwerk der XIII. eeuw wordt Petrus voorgesteld, kalm zijn scheepje langs de opgeruide baren voortsturende. De ware reden, waarom deze schilderij in het voorportaal werd geplaatst, is niet bij alle reizigers bekend. Onwetende christenen hielden óverlangen tijd het heidensch gebruik in stand, om, alvorens de basiliek

1) Anast. *in Sylvestr.*

binnen te gaan, naar het oosten heen te zien en de zon hunne hulde toe te brengen. Om hun een voorwerp te geven, dat hunne vereering waardig was, werd de bedoelde mosaïk ter plaatse gesteld, waar zij zich thans nog bevindt. De geleerde kardinaal Baronius verzuimde, dertig jaren lang, geen dag, of hij ging Sint-Pieter bezoeken, om bij den ingang der basiliek, die mosaïk beschouwende, dit gebed te spreken: « Heer, gij, die Petrus aan het woeden der wateren hebt onttogen, red zoo ook mij, uit de branding der zonde. » *Domine, ut erexisti Petrum a fluctibus, ita eripe me a peccatorum undis.* Door de gewijde ambtgenooten van den godvruchtigen kardinaal, niet alleen, maar ook nog heden door alle vrome pelgrims, die daarvan kennis dragen, wordt des prelaats stichtend voorbeeld steeds gevolgd.

Aan de beide uiteinden der vestibuul heeft de kerk een herinneringsteeken geplaatst aan de twee grootste staatkundige gebeurtenissen in hare geschiedenis: namelijk, Konstantijn en Charlemagne, daar als twee grootsche ruiterbeelden tegenwoordig, brengen ons voor den geest terug, de eerste, de zegepraal van het christendom op de heidensche wereld; de laatste, de maatschaplijke vestiging van het gebied des christendoms in de moderne wereld. De groote bronzen hoofddeur, een geschenk van paus Eugenius IV., is met basreliefs versierd, die de marteling van den H. Petrus, de krooning van keizer Sigismond, alsmede de voornaamste feiten der kerkvergadering van Florence, en de zoo vurig gewenschte hereeniging der grieksche met de latijnsche Kerk voorstellen. Boven die deur bewondert men het basrelief van Bernini, waarin die kunstenaar het tafereel heeft uitgedrukt van den oogenblik, als de Zaligmaker zijne kudde aan de hoede van den H. Petrus toevertrouwt.

De basiliek nu binnengetreden zijnde, zoekt de reiziger te vergeefs die reusachtige grootheid der vormen, waarvan hij steeds zooveel heeft hooren spreken: hoogte, breedte, lengte, alles komt hem als niets buitengewoons voor; en evenwel overtreft Sint-Pieter in grootschheid en grootte de schitterendste en kolossaalste kerken, zoowel van het Oosten als van het Westen: Sinte-Sofia te Konstantinopel, de kathedrale van Milaan, Sint-Paul te Londen. Die van Milaan heeft slechts 418 voet lengte, op 312 breedte; Sint-Paul 499 voet lengte, op 251 breedte; terwijl, gerekend van den ingang af tot den achtermuur toe, Sint Pieter 575 voeten lang is, en 419 op de kruisarmen breed. Het middelschip heeft eene breedte van 82 voet en 142 voet hoogte, het gewelf daarin begrepen. De twee zijpanden zijn elk 20 voeten breed. Al deze uitmetingen staan in den vloer van Sint-Pieter aangeduid. Die vloer, geheel in marmer of in porfier uitgehouwen, doet zich voor als een prachtig bloemperk, waartusschen festonnen van den bevalligsten vorm geschakeerd zijn, die, door schoonheid van teekening en kunst van bewerking, de aandacht des bezoekers ten volle waardig zijn.

De wijwaterkommen geven aanvankelijk het denkbeeld voet, dat Sint-Pieter toch wel niet zóó ongemeen groot is: immers, zij schijnen volstrekt niet, wat ze zijn; doch, men trede slechts nader, en de gezigtsbegoocheling zal spoedig voor de waarheid wijken. Men had ons gezegd: « de engelen, die ze omhoog beuren, zijn zes voet groot; » — en wij antwoordden: « Overdrijving van enthusiasten! » — Maar, inderdaad, men had gelijk, en wij moesten nu ons ongelijk bekennen. Op het eerste gezigt doen die engelen zich, wezenlijk, als kleine kinderen voor, maar, van naderbij beschouwd, zijn het wel zeer zeker figuren van zes voet. In wit marmer

gebeiteld, beuren zij twee schelpen van geel marmer omhoog, die tegenover elkander geplaatst zijn vóór de twee tusschenpilasters aan den ingang der kerk. Ik wilde den beminden vriend, die ons vergezelde, het wijwater aanbieden, maar hij weigerde mij dat. « Om — zeide hij — den aflaat te verdienen, moet men in de basiliken te Rome het wijwater *zelf* nemen; zoo hebben de pausen dat gewild, opdat elke geloovige dit aloud godsdienstig gebruik zelf verrigte. »

Wanneer men Sint-Pieter bezoekt met het doel, om er de kunstwonderen, welke zij bevat, te gaan beschouwen, dan valt het moeijelijk, te bepalen, wáár men beginnen en wáár men eindigen zal. Monumenten van allerlei aard, meesterstukken van het penseel en den beitel, betwisten elkaêr hier den voorrang. Als men met de beschouwing der basiliek regts verlangt aan te vangen, dan vertoont zich aan die zijde reeds terstond de kapel genaamd de *Piëtà*, waar de beitel van Michel-Angelo zich vereeuwigt in de beeldtenis der H. Maagd, daar nederzittende, als de moeder der smarte, met het lijk van haren zoon in den schoot. De kolom, die bij het altaar staat, met een hek omgeven, is, volgens de overlevering, eene der twaalf zuilen van Jerusalems Tempel, welke Konstantijn rond de grafstede (Confessie, het hoogaltaar) van den prins der apostelen plaatsen deed. Het daarbij gezette oude opschrift vermeldt de talrijke mirakelen, uitgewerkt door het vast geloof der pelgrims, die, geknield bij dit eerwaardig gedenkstuk der hooge oudheid, hun vurig smeekgebed opdroegen aan Hem, den Verlosser en Zaligmaker, die deze kolom welligt door zijne aanraking, althans door den aanblik van zijn godlijk oog tot een gewijde reliek geheiligd heeft. Verder voortgaande, vindt men de kapel van den H. Sebastiaan, merkwaardig door de twee grafsteden van paus Innocentius XII.,

en van de gravin Mathilde van Mantua. Voorts de luistervolle kapel van het H. Sacrament, met hare schoone grafsteden van paus Sixtus IV. en Gregorius XIII., haar rijk tabernakel en de Communie van den H. Hiëronymus, kostbaar bewerkt in mosaïk. Hier is het, dat, op witten donderdag, de H. Vader, van zijne plegtgewaden ontdaan, de voeten (zoogenaamd) van de twaalf apostelen wascht. Dan volgt de kapel der H. Maagd, naar Michel-Angelo's plan gebouwd, met haar schittrend altaar van albast, amethist en andere edele steensoorten. Benedictus XIV. rust daar te midden der *Wetenschap* en der *Liefdadigheid*. Nu vertoont zich aan den bewonderenden blik het altaar der *Navicella*, in mosaïk, het tafereel vertoonende, waar het scheepje van Petrus op het punt staat van te vergaan, maar de Zaligmaker de woedende baren stilt. Daar bevindt zich ook de wereldberoemde grafstede van paus Clemens XIII., Cannova's onsterflijk meesterstuk. De twee groote leeuwen, die ter zijde van dit grootsche Mausoleum rusten, zijn de schoonste, welke de nieuwe kunst opgeleverd heeft. Het is te bejammeren, dat de beroemde beeldhouwer in de overige figuren den geest te veel aan den vorm opgeofferd heeft. De laatste kapel aan de regterhand is die van de H. Petronella, en de schilderij, voorstellende die Heilige op den oogenblik, dat haar lijk uit het graf wordt genomen, is, zoo men wil, Sint-Pieters schoonste mosaïk.

Aan het einde der kerk, in het midden van den achtermuur, vertoont zich, op eene groote hoogte, Sint-Pieters Stoel. Welk een genot voor een katholiek, voor een priester, om zijn oog op dat gedenkwaardig monument der Christen-oudheid te kunnen vestigen! Ziedaar dan dien zetel, duizendwerf eerbiedwaardiger dan al de praalgestoelten van Rome's senaat, dan alle troonen van keizers en koningen;

dien zetel, waarop de H. Petrus zoo dikwerf in de onderaardsche gangen van den Vatikaan plaats nam, waarop hij neêrgezeten, de eerste priesters wijdde, den eersten bisschoppen de handen heeft opgelegd; waarop hij het Evangelie verkondigde, en den nieuwen geloofsbroeders de H. Sacramenten toediende, hun, wier gewijd bruiloftskleed, zoo even schoongewasschen in de wateren des doopsels van het Nieuwe Verbond, kort daarna gepurperd werd in het doopsel des bloeds. Langen tijd werd Sint-Pieters-Stoel in de Vatikaansche katakombe bij het ligchaam des H. Apostels bewaard, en strekte zijnen opvolgers, na hunne verkiezing, tot den eersten troon; doch, eindelijk, deed Alexander VII. dien in het prachtig monument overbrengen, wat men thans nog in Sint-Pieter ziet, en dat niet minder dan 200 en 50 duizend guldens gekost heeft 1). Een allerschoonst altaar, van zeldzaam marmer gebouwd, en een verguld-bronzen stoel, waarin de houten zetel des H. Apostels bewaard wordt, zijn de twee hoofddeelen, waaruit dit voortreflijk gedenkteeken is zamengesteld. Het bovengedeelte wordt door vier kolossaal-groote beelden geschraagd; het zijn de vier groote kerkvaders, twee van het Oosten en twee van het Westen. Als tot vorming van een waarlijk-grootsch geheel, vertoonen zich, te wederzijde, de trotsche grafsteden van Paulus III, en Urbanus VIII. Onder dezen driewerf gedenkwaardigen zetel neemt de H. Vader plaats, wanneer hij pontificale dienst verrigt.

Nu links de kerk inslaande naar den ingang heen, komt men aan de Altaren van de H. apostelen Simon en Judas, met twee groote kolommen van zwart egyptisch graniet versierd, waar midden tusschen in een mosaïk zich vertoont, den H. Petrus voorstellende, terwijl hij den kreupele geneest.

1) Constanzi, t. II. p. 19.

Men blijve voorts een oogenblik staan bij de kapel van den H. Leo den Groote, teneinde er de twee zuilen van rood graniet en het schoone basrelief van Algardi te bewonderen, den zoo even genoemden paus voorstellende, die Attila van voor Rome doet opbreken. Verder op volgt nu de grafstede van paus Alexander VII., Bernini's laatste werk. Het altaar is merkwaardig door zijne vier kolommen, waarvan twee uit albast en twee uit zwart graniet gehouwen zijn. Pius VII., onsterflijker gedachtenis, tusschen de *Kracht* en de *Wijsheid* gezeten, rust in de Clementijnsche kapel, onder een graf-monument van Thorwaldsen, den grooten paus door zijnen hem steeds zoo innig getrouwen kardinaal Gonsalvi opgerigt. Thans komt men aan de doorluchtige kapel van Sint-Pieters kapittel. Met een ijzeren hekwerk, dat door verguld bronzen sieraden opgeluisterd wordt, afgesloten, levert deze kapel, vooral wanneer er dienst in wordt gedaan, een treffend gezigt op. Boven de naast aan volgende deur wordt het lijk van den laatstgeregeerd hebbenden paus voorloopig neêrgezet. Even als te Saint-Denis, daalt ook te Rome, de overleden vorst niet ter aarde, voordat zijn opvolger gestorven is. Te midden van al deze grafsteden, als zoovele praalgevaarten, ter onsterflijke eere van Heiligen en opperherders gesticht, ziet men tevens, met weemoed, in de kapel van O. L. V. Opdragt, de tomben der Stuarts, als zoovele tolken van de wuftheid der aardsche glorie, ook van heerschers op den wereldtroon! De doopkapel is de laatste dier schitterende rij van elkander, het een al prachtiger dan het ander, opvolgende heiligdommen. Hier, in deze kapel, schittert, als tot één brandpunt vereenigd, alles, wat de kunst heeft kunnen aanbrengen, om de verhevenheid van het groote Sacrament te huldigen, dat, uit den zoon des stofs, een kind Gods en een broeder der engelen vormt. Het schilderwerk van den koepel is allerfraaist; eene

urne van porfier, in den vorm van een scheepje, twaalf voet lang en zes voeten breed, bevat het doopwater. Deze urne, in het *Forum* gevonden, diende weleer tot een deksel der sarcophaag van keizer Otho II, te Rome, in 974 overleden. Eene soort van verguld-bronzen pyramide, met arabesken versierd, en door vier bronzen engelen opgeluisterd, is boven de doopvont, als tot deksel geplaatst.

Tot ons punt van uitgang teruggekeerd, vingen wij een nieuwen togt door het groote middenruim aan. Regts en links ziet men de kolossale standbeelden van al de stichters der klooster-orden in een statigen kring rond zich vereenigd. Die magtige geesten, van eeuw tot eeuw aan de Kerk ten steun toegezonden, die doorluchtige geestelijke legerhoofden, wier dappere scharen, met zooveel glans en eere, de waarheid, de deugd, de beschaving verdedigden en handhaafden, vormen hier eene lange galerij, en als 't ware, een dubbelen keten, die, tot achter in het statig kerkgebouw doorloopende, den stoel des H. Petrus insluit als het groote en alléén-ware middelpunt der eenheid, het altijd blakende brandpunt des lichts en der katholieke liefde. Neêrziende treft het oog het standbeeld aan van den H. Petrus, gezeten op zijnen troon. Alhoewel ik daarover reeds gesproken heb, zoo wil ik er toch nog eens op terugkomen, dewijl eene zeer schoone herinnering daaraan verbonden is. Wat zekere « *Reize door Italië* » er ook van zeggen moge, het is het brons van Jupiter Capitolinus, dat gediend heeft, om er dit beeld van den H. Petrus uit te doen gieten, als een huldeblijk van den H. paus Leo den Groote aan den prins der apostelen toegebragt. De doorluchtige opperherder wilde daardoor, duurzaam, dank betuigen aan den eersten stedehouder Gods op aarde, die magtiger in het beveiligen van het christlijk Rome, dan Jupiter het heidensche Rome verdedigen kon, de heilige en eeuwige Stad voor

Attila's woeden had beschermd 1). Wanneer men diep doordrongen is van de herinnering aan dit groote feit, zoo zal men ligtelijk het vrome voorbeeld van alle katholieke pelgrims volgen, en dit standbeeld den voet kussen, nadat men dien met het voorhoofd eerbiedig heeft aangeraakt; eene tweeledige huldebetooning, die volkomen uitdrukt, hoe een echtkatholiek zich vertoont: in liefde en in onderworpenheid. Het gemoed wordt werklijk verteederd, wanneer men, bij het navolgen van dit stichtend gebruik, zich herinnert, dat, elken dag, dertig jaren lang, de vader der kerkgeschiedenis, de onsterflijke Baronius, met zijn edel voorhoofd den voet van dit standbeeld aanraakte, en dien vervolgens, met eene uitdrukking van de vurigste liefde, den kus der vereerende hulde eerbiedig heeft toegebragt. Dan voegde hij, de groote man, er telkens, met kinderlijken ootmoed, deze zinrijke, verheven, maar tegelijk hoogst-eenvoudige woorden diepgeroerd bij: *Pax et obedientia; credo Unam, Sanctam et Apostolicam Romanam Ecclesiam:* « *Vrede en gehoorzaamheid; ik geloof in Eene, Heilige, Apostolische, Roomsche Kerk.* »

Hoe meer men het graf van den H. Petrus nadert, des te grooter wordt de eerbied, die zich van den katholieken bezoeker der basiliek meester maakt, en, om daaraan nog meerder kracht en klem bij te zetten, beveelt een besluit der congregatie van de Ritus, gedagteekend 10 October 1594, dat allen, die de grafstede van den prins der apostelen zullen naderen, zonder onderscheid des persoons, allen de knie ter aarde moeten buigen; zelfs de keizer, ja, de paus, is daarvan

1) Zie Torrigio, *de Cryptis vaticanis*, p. 126. *Id. Sacri Trofei Romani*, p. 149. Fr. Maria Phœbeus, *de Identitate cathedræ D. Petri Dissert.*, p. 38. *Id.* Ciamp., *Monim. veter.*, t. III, p. 57. *Id.* Constanz., t. II, p. 17.

niet uitgezonderd. Voorts wordt de altaarbediende met de straf der excommunicatie bedreigd, wanneer hij het zou wagen, het pauslijk altaar te tooijen of te reinigen, zonder met de *Cotta* gekleed te zijn. Dit altaar, waar de paus-alleen de H. Offerande der Mis mag opdragen, staat op zeven wit-marmeren trappen verheven, geheel vrij, en, volgens bestendige gewoonte, naar het oosten gekeerd. Vier gedraaide kolommen (*torses*) van verguld brons, ondersteunen den troonhemel, het *Baldekijn*. Deze vier-en-dertig voet hooge zuilen werden, in 1633, op last van paus Urbanus VIII., gegoten, en wel uit het brons der deuren van het Pantheon; — naar men ons verzekerde, zijn ze met martelaarsgebeente gevuld. Op de hoeken van het taflement prijken vier staande engelen, ieder naar eene der verschillende wereldstreken gekeerd. Van de vier consoles, waarop zij staan, loopen even zoovele bogen opwaarts in een zeker punt te zamen, en strekken daar, in den top, tot steun aan een vergulden bol, met een kruis er boven op. Intusschen, hoe onbeduidend groot dit een en ander nu ook al schijnen moge, zoo kan evenwel het hoogste paleis van Rome, dat van Farnese, niet bij de hoogte van dit trotsch monument halen. Van den kerkbodem, waar het wit-marmeren beeld van Pius VI., een der grootste meesterstukken van Canova, als in 't gebed geknield nederligt, tot aan den top van het kruis, op de spits van het baldekijn, is eene hoogte van ruim zes-en-tachtig voet.

De confessie (het altaar) van Sint-Pieter schijnt mij toe, in 't kort zaam te vatten de geheele geschiedenis der strijdende Kerk op aarde. Door de apostelen gesticht, door de martelaren geschraagd, op de puinen van het verwonnen heidendom zich verheffende, de uitverkorenen Gods van uit de vier eindpalen der aarde te zaam roepende, de wereld beheerschende

door het Kruis, en het doorluchtig hoofd opheurende tot aan de poorten des hemels, — ziedaar, hoe de Kerk zich gedurende haren pelgrimstogt vertoont. Doch het is hier slechts het eerste gedeelte van haar aanwezen, of veeleer de wederhelft van haar-zelve. Gelijk als haar godlijke Stichter, zoo regeert ook de verheven stichting, het grootsche werk zijner eeuwige wijsheid, evenzeer in den hemel als op de aarde: een waarlijk katholieke tempel moet dus dien tweeledigen toestand, dat echte wezen en karakter der Kerk, juist en volkomen uitdrukken en voorstellen. Welnu, ziedaar hoe de genie van Michel-Angelo, als door een straal van dat scheppend licht, hetgeen meesterstukken geboren doet worden, bezield, Sint-Pieter heeft ontworpen en gebouwd, als het sprekend-ware toonbeeld eener katholieke kerk. Te lang reeds slaaf der heidensche kunst, verheft de onsterflijke kunstenaar eensklaps met fierheid het hoofd, en in de heilige verrukking van zijnen door het Geloof ontvlamden geest, plaatst hij den Pantheons-tempelvorm, Sint-Pieter tot een koepeldak, stout in het luchtruim omhoog. En in die grootsche schepping, het verbazendste bouwwerk, wat men kent, zal de christlijke kunst een ruim veld voor zich geopend vinden, om in al haren luister uit te drukken en voor te stellen de katholieke Kerk, zoo als zij wezenlijk is. Op die uitgestrekte wanden, van honderd-dertig voet in diameter, en drie-honderd voeten hoog, zullen de schitterende kleuren eener onvergankelijke schilderkunst, te weten die der mosaïk, de zegepralende Kerk, met geheel hare glorierijke hiërarchie, aan het oog van alle eeuwen voorstellen, hare heiligen, met de koningin der heiligen en der engelen aan de spits; de aanbidlijke Drie-eenheid; den Oneindige, het Kruis, dat over de eeuwigheid en het onmetelijke zegepraalt, gelijk zij-zelve

ruimte en tijd aan haren zegewagen voor altijd gekluisterd heeft.

Intusschen is het niet de schilderkunst-alléén, die de Kerk des Hemels in Sint-Pieter te Rome voor het oog, als in volle leven en beweging, schittrend heeft gemaald; ô neen, zij leeft daar tevens in de tallooze overblijfsels harer heiligen en martelaren.

Gij, reizigers, die, helaas, naar Rome's doorluchtige basiliek een geest hebt meêgevoerd, die door onzaligen twijfel wordt beheerscht; en gij, pelgrims, met onvolledige kennis toegerust, of door ijdele nieuwsgierigheid derwaarts heen gedreven, u blijft niets anders, niets beters te doen overig, dan om dezen tempel nu te verlaten. Al het uitwendig schoon van het trotsche gebouw is, als een schitterend panorama, u voorbij het oog heengegaan; gij hebt het met meer of minder begrip toegejuicht, en er met meerder of minder grond uw oordeel over uitgesproken; en daarmeê dan is voor u hier alles afgedaan. De inwendige schoonheid van het huis Gods blijft voor u verborgen; de dichterlijke zin van het monument ontglipt u; want de bovennatuurlijke wereld, die er in zetelt, is voor u niets. Den Katholiek is het begrip dezer dingen voorbehouden: hij-alléén heeft oogen, om ze te zien en een hart, om ze te gevoelen. Wanneer dan Romes Sint-Pieter door haren luister de weêrglans is des Hemels, zoo is zij tevens het beeld er van, door de heiligen, die haar bewonen. Al de scharen, de reijen en rangen der gelukzalige hemelingen zijn daar voorgesteld. Zelfs-Hij, die hoog-verheven is boven al zijne heiligen, doet zich hier onder aanbidding huldigen in de zegeteekenen van zijne overwinning. Bij den aanblik dier oneindige schare van getuigen der heerlijkheid Gods, bevangt den geloovige te dezer plaatse eene heilige vrees, en het is niet zonder den indruk van tot dusverre onbekende

gewaarwordingen, dat wij, op het voorbeeld van zooveel miljoenen pelgrims, dit Paradijs der aarde betraden en beschouwden. Geen enkel bewoner van het hemelsch Jerusalem, die u hier zijne tegenwoordigheid niet door eene luid-sprekende herinnering gevoelen doet.

Jesus-Christus, de Hemelkoning: ziehier een aanzienlijk gedeelte van zijn kruis, het ijzer der lans, die Hem de zijde heeft doorboord, de doek, waarin zijn aanbidlijk aangezigt staat afgedrukt 1).

Maria, de Hemelkoningin: ziehier een gedeelte van den gewijden sluijer, door haar gebruikt.

De H. Joannes de Dooper, de grootste van de kinderen der menschen; de H. Anna, de H. Jozef: ziehier een gedeelte van hunne asch of van hunne kleederen.

De Apostelen en de Evangelisten: ziehier de glorierijke ligchamen van den H. Petrus, van den H. Paulus, van den H. Simon, van den H. Judas; de overblijfselen van den H. Andreas, van den H. Jacobus den Meerdere, van den H. Bartholomeus en van den H. Lucas.

De opperpriesters: ziehier de ligchamen van vijf-en-dertig pausen, die heiligen zijn of martelaren waren: Linus, Cletus, Anacletus, Evaristus, Sixtus I., Telesphorus, Hyginus, Pius I., Eleutherus, Victor, Fabius, Joannes I., Joannes II., Leo I., Gelasius II., Symmachus, Hormisdas, Agapetus, Gregorius I., Bonifacius IV., Deodatus, Eugenius I., Vitalianus, Agatho, Leo II., Sergius I., Gregorius II., Gregorius III., Zacharias, Paulus I., Leo III., Leo IV., Nicolaas I., Leo IX., Felix IV.

De bisschoppen en kerkleeraars: ziehier de ligchamen of de reliquiën der heiligen: Chrysostomus, Basilius, Gregorius van Nazianze, Polycarpus, Lambertus, Martinus, Hilarius,

1) Zie de aanteekening aan het einde van dit II. Deel.

Gregorius-Thaumaturgus, Carolus-Borromeus, Hiëronymus, Thomas van Aquino.

De priesters, de diakenen en de ordes-geestelijken: ziehier den H. Thomas van Villanova, den H. Franciscus van Assisi, den H. Antonius van Padua, den H. Petrus van Alcantara, den H. Bernardinus van Sienna, den H. Philippus van Neri, den H. Stephanus, den H. Laurentius, den H. Vincentius, den H. Paulus den kluizenaar, den H. Antonius den abt.

De martelaren van elken ouderdom, van beide kunne, en van allen rang of stand: ziehier, behalve de zoo even reeds genoemden, den H. Procus en den H. Martinianus, stokbewaarders van den H. Petrus; den H. Anastasius, den H. Theodorus, den H. Niceus, den H. Achilleus, de veertig martelaren, den H. Gorgonius, den H. Tiburcius, de H. Petronella, de H. Bibiana, de H. Theodora, de H. Agatha, de H. Colomba, de H. Susanna, de H. Balbina, de H. Rufina, de H. Catharina, de H. Pudentiana, de H. Margaretha en nog eene menigte anderen, uit de hitte van den strijd der groote kerkvervolging herwaarts heengekomen, nà hunne kleederen gewasschen te hebben in het bloed des Lams.

Ziedaar de bewoners van Sint-Pieter te Rome, ziedaar de getuigen van Gods heerlijkheid, die er het oog op u slaan, de broeders, die er u ontvangen, de vrienden, die er u vertroosten, de voorbeelden, die u daar hunne zegepalmen en hunne overwinnaarskroonen voorhouden. Kent gij ergens ter wereld een doorluchtiger vergadering, een heiliger plek op aarde, een volmaakter beeld van den hemel? Anderwerf dan, wee den bezoeker van Sint Pieter, die oogen heeft, en deze dingen niet ziet, die verstand heeft, en deze dingen niet begrijpt, die een hart heeft, en ze niet gevoelt!

Wat ons betreft, wij, die, als verslonden waren door het grootsche schouwspel van al die uit- en inwendige schoonheden,

welke de eerste tempel der wereld ontelbaar oplevert, wij hadden het nevendoel van ons bezoek aldaar voor lang reeds vergeten. Eindelijk, een zijdelingsche blik, links van Sint-Pieters hoogaltaar, heengeslagen, herinnerde ons aan den uitmuntenden penitencier van Frankrijk, die ons aan zijnen biechtstoel wachtende was. Talrijke opschriften, in dit gedeelte der kerk, boven de biechtstoelen geplaatst, duiden aan, dat dáár de penitenciers van Sint-Pieter hunne plaats hebben: *lingua hispanica*, *lingua anglicana*, *lingua græca*. De woorden *lingua gallica* toonden ons de plaats, waar pater V..... zitting hield. Uit de halve- of onderdeur dier biechtstoelen steekt een hengelstaf van nagenoeg zes voet lang, naar buiten. Mijne jonge vrienden waren niet weinig nieuwsgierig, en brandden van ongeduld, om de beteekenis daarvan te weten.

En wat nu is dan toch wel een penitencier? en waartoe is hij met dien langen hengelstaf toegerust? en waarom laat hij dien op het hoofd van die er hem om vragen, nedervallen? Ziedaar eenige vraagpunten naar gebruiken, die, zeker, de moeite van, tenminste, eenig onderzoek wel waardig zijn, maar welke toch bijna niemand ooit oppert. Zoo straks zal ik over de *penitencerie* spreken; maar voor den oogenblik zal het voldoende zijn, te weten, dat men in Sint-Pieter te Rome priesters vindt van de verschillende katholieke natiën, bestemd, om den pelgrims van al deze landen de biecht te kunnen afnemen. Met bijzondere magt toegerust, oefenen zij, onder oppertoezigt van den groot-penitencier, eene dubbel-nuttige bediening uit. Biecht te hooren, geestelijke hulp, bijstand en teregtwijzing aan hunne te Rome zich ophoudende landgenooten te verleenen, ziedaar de schoone taak, die hun is opgelegd. Even zeker als men is van hen in de Eeuwige Stad aan te treffen, zoo weet men ook, dat zij in Sint Pieter in

hunne biechtstoelen steeds te vinden zijn. Dáár ontvangen zij allen, die hen spreken willen, alsmede hunne brieven; vandaar zenden zij, op de hun gedane aanvragen, aan den H. Vader hun verzoek, tot bekoming voor hunne landgenooten van eene of andere gunst, of toegangbiljetten tot de ceremoniën van het Vatikaan. De goede pater V..... kwijt zich bijzonder naauwgezet van al deze pligten, zoodat hij den naam van *la Providence des Français:* « der Franschen goeden engel » zich te regt verworven heeft.

Mijn jonge reisgenoot, Henri, vroeg hem dan ook terstond naar de beteekenis van dien langen hengelstaf, en naar de bedoeling van het gebruik, dat er van gemaakt werd. — « Het is het teeken, — zeide hij, — der geestelijke vrijmaking. Veertig dagen aflaat zijn aan die ootmoedige handeling verbonden, wanneer zij, namelijk, in den waren geest wordt verrigt. » — Hoe zal men dan nu hebben te oordeelen over die oppervlakkige bezoekers van Rome, volgens wier verhaal, in Sint-Pieter de zonden als met een tooverstaf vergeven worden? Hoe zal men denken over zoovele andere reizigers, die, tevreden met het niet-berispen van dit vroom gebruik, zich echter schamen zouden, daaraan de hulde hunner bewondering toe te brengen, maar veeleer in stilte er over meesmuilen, of althans er geen gebruik van zouden willen of durven maken? Zij weten dan niet, dat, bij de Romeinen, de vrijlating plaats greep door het leggen van eene roede op het hoofd van een slaaf: wel nu, het christlijk Rome heeft dit gebruik bewaard. « Door de aanraking met eene roede — zoo zegt zij — deden de beheerschers der wereld de ketenen hunner slaven afvallen; ik, die magtiger ben dan 's werelds opperheeren, ik doe even zoo, en, door het gebruik van 't zelfde teeken, maak ik de zielen van de kluisters der zonde vrij. » — Alleen door middel der ceremoniën is men in staat, om,

met roerenden eenvoud, de gebruiken der hoogste oudheid te vereeuwigen 1).

1) Nadat wij dit ter sprake gebragt hadden, vonden wij daarvan niet slechts de bevestiging, maar zelfs nog eenige nadere toelichting in de volgende aanteekening van den graaf de Maistre: *Délai de la just. div.* not. III, p. 92, 8°.-uitgave van Lyon.

Er bestonden te Rome drie verschillende wijzen van vrijmaking der slaven, bij *Census*, bij *Testament*, en door de *Roede*. Om nu alleen van de laatstbedoelde wijze hier te spreken, zoo wete men, dat de praetor eene roede, in het latijn *vindicta*, dat is: *toewijzing*, geheeten, den slaaf op het hoofd legde, en hem daarbij met deze woorden aansprak: *Ik verklaar dezen man voor vrij, gelijk de Romeinen vrij zijn. Dico eum liberum esse more Quiritum.* Vervolgens zich tot den lictor wendende, zeide hij tot dezen: *Neem deze roede en doe uw pligt, zoo als ik u dit gezegd heb: Secundum tuum censum, sicut dixi: Ecce tibi vindicta.* De lictor, de *vindicta* van uit des praetors hand ontvangen hebbende, roerde er het hoofd van den slaaf mede aan, en deed zulks even eens met de hand op zijne wang en op zijn rug; daarna werd door een klerk de naam van den vrijgelatene in het register der romeinsche burgers bijgeschreven. Dit formulier was ingesteld, om voor een ieder te doen blijken, dat deze persoon, die nog kort te voren aan al de onteerende straffen der slavernij blootgesteld was, daarvan nu voortaan voor altoos werd ontslagen. De openbare magt sloeg hem, vormelijk, voor het laatst, ten teeken, dat hij voorts nimmer meer zou geslagen worden. Overigens houde men hier wel in het oog, dat dit alles slechts ceremonieel geschiedde, en de slaaf daarbij naauwelijks werd aangeraakt. De geest, die in deze handeling doorstraalt, is ligtelijk te bevatten, en even verstandig als op goede gronden gebouwd. Nog heden ten dage herinnert de groot-penitencier (en zelfs elke penitencier) van Rome aan de herkomst van dit aloud gebruik, door, namelijk, met de christlijke *vindicta* den vrijgesproken boeteling het hoofd aan te roeren, teneinde te verklaren, dat hij heeft opgehouden, slaaf te zijn van de zonde (*venumdatus sub peccato*, *Rom.* VII, 14), en dat zijn naam door het geestelijk oppergezag onder het getal der vrije menschen is ingeschreven; want de regtvaardige-alleen is vrij, gelijk, vóór het Evangelie, Salomo dit reeds heeft gezegd *).

*) Spreuk. X, 2, en XI, 4.

2 Januarij.

Inrigting van het geestelijk gouvernement. — Romeinsche congregaties, haar doel, oorsprong, werking. — De Propaganda. — Het H. Officie. — De *Index*. — De congregatie van het concilie. — De congregatie van het examen der bisschoppen. — De congregatie van de zetelplaatsen der bisschoppen. — De congregatie der bisschoppen en van de kloostergeestelijkheid. — De congregatie van de tucht der kloostergeestelijken. — De congregatie der geestelijke onschendbaarheid. — De congregatie van het consistorie. — De congregatie der *Ritus*. — De congregatie der aflaten en van de reliquiën der heiligen. — De congregatie der buitengewone kerkelijke aangelegenheden. — De H. Doop van eene Joden-familie, en hare geschiedenis.

Gisteren, bij gelegenheid van het bezoek, door ons in Sint-Pieter afgelegd, sprak ik van de penitencerie; en heden, ter gelegenheid der penitencerie, zal ik mij met de romeinsche congregaties bezig houden. Wat Voltaire ten opzigte der *Ligue* zeide, kan men ook toepassen op de inrigting van Romes geestelijk gouvernement:

« *Beaucoup en ont parlé, mais bien peu l'ont connu.* »
Door veler mond genoemd, doch weinigen, die 't wisten.

Als middelpunt der katholieke wereld, zag de Kerk van Rome, reeds van af de eerste eeuwen, uit het Oosten en uit het Westen, alle groote aangelegenheden, betreklijk de verdediging, handhaving en uitbreiding des Evangelies, naar haren zetel ter beslissing en ordening heen vloeijen. Ofschoon nog in de katakomben zich ophoudende, ziet zij toch reeds de gemeente van Corinthe, als eene dochter zich tot hare moeder wenden, en haar kennis geven van hare smart en bekommering over de scheuring, welke die gemeente des Heeren te betreuren had, en die, zoo zij hoopt, door Rome zal worden bijgelegd; later is het de Kerk van het Oosten, die haar smeekt, om

in de groote kwestie der Paaschviering Romes beslissende stem te mogen vernemen. Voorts komt de Kerk van Africa haar het netelig vraagstuk van den Doop der ketters onderwerpen; eindelijk, geheel de wereld spoedt zich naar de Eeuwige Stad, om aan haar oordeel voor te leggen alle bezwaren, alle smarten en wederwaardigheden van het lichaam der Kerk, en aan hare beslissing over te laten alle kwestiën ten aanzien van haar zedelijk karakter en bestaan, beiden soms met haar staatkundig en burgerlijk leven in het naauwste verband staande. « Van alle kanten, — zeide paus Innocentius I. — komt men ons te drinken vragen uit de apostolische bron 1); » en de H. Leo voegt er bij: « in het oneindige komt men ons raadplegen 2). » « Uwe Kerk (zoo schreef keizer Justinianus aan paus Joannes) is de moeder van al de Kerken, en wij veroorloven het niet, dat gij onkundig zult zijn van iets, wat voor de overige Kerken van belang is, dat gij het wetet » 3). Al de volgende eeuwen hebben hetzelfde voorbeeld gevolgd, en Rome is nooit in gebreke gebleven, zijne taak volledig te vervullen. Maar hoe heeft het in aller behoefte, onder zoovele aanvragen, en wel op eene zoo volmaakt goede en van de hoogste wijsheid getuigende wijze, kunnen voorzien? Zijne eerste zorg, of, beter gezegd, zijn onveranderlijke gedragslijn bestond daarin, dat het, bij de bovennatuurlijke hulp en bijstand, die der Kerk, in

1) Per omnes provincias de apostolico fonte petentibus responsa, etc., *Epist.* 30.

2) Apostolicam sedem innumeris relationibus esse consultam. *Epist.* 10.

3) Nec enim patimur, quidquam quod ad ecclesiarum statum pertinet, quanquam manifestum et indubitatum sit quod movetur, ut non etiam vestræ innotescat Sanctitati, quæ caput est omnium sanctarum ecclesiarum. *Dig.* lib. VIII, c. de *Sum. Trinit.*

alle eeuwigheid, beloofd werd, toch ook nog alle licht wist te voegen, dat door kennis en ondervinding het te stade konde komen; en daarom, wel verre van talent en genie te verwijderen, roept Rome beiden tot zich, om ze beiden, méér dan ergens elders, tot belangrijke betrekkingen en hooge waardigheden te verheffen: dit is een feit, waarvan de geschiedenis der pausen en der kardinalen tal van roemrijke voorbeelden oplevert. Daarenboven heeft Rome de verschillende aangelegenheden, waarin het betrokken wordt, in groote categoriën verdeeld, en als het ware even zoovele geregtshoven of staatsligchamen verordend, die met de behandeling er van belast zijn. En deze aangelegenheden nu hebben allen betrekking, hetzij tot de verbreiding, of wel tot de handhaving des Evangelies. En daarin nu ligt de oorsprong, het aantal, het karakter en de werkkring der verschillende *romeinsche Congregaties* opgesloten 1):

1° zoo als, in regelmatige orde, allereerst de congregatie *der Propaganda*, of, ter verbreiding des Geloofs. Dewijl ik in de nabijheid, waar zij hare zittingen houdt, te huis was, had ik eene dubbele reden, om met haar mijne nasporingen aan te vangen. Zij werd ten jare 1622 door paus Gregorius XV. tot stand gebragt, en bestaat uit een kardinaal, die den titel voert van prefect, uit vele andere kardinalen en apostolische protonotarissen, die tot tolk dienen voor de vreemde talen en spraken. Haar doel is, gelijk de naam, dien zij draagt, het aanduidt, om het geloof geheel de wereld door te verbreiden. Dientengevolge ligt alles, wat betreft de belangen der missiën,

1) Om deze schets der voortreflijke Kerkadministratie van Rome nog eenigermate te verduidelijken, zal ik vooraf hier doen opmerken, dat er aldaar dertien congregatiën zijn, die zich met al de aangelegenheden der katholieke wereld bezig houden; drie geestelijke hoofdtribunalen, en eene hoofdregtbank voor burgerlijke zaken.

het toevoorzigt der seminariën en collegies, bestemd, om missionarissen te kweeken, uitsluitend binnen haren kring. Des maandags houdt zij eene zitting in het bijzijn des H. Vaders; hare overige bijeenkomsten, die zeer dikwerf plaats hebben, geschieden op het Spaansche plein (*Piazza d'Espagna*), in het Collegie der Propaganda-zelve. Dit voortreflijk etablissement voert den naam van het Urbaansch *Collegie der Propaganda*, naar Urbanus VIII., die er in 1627 de stichter van was. Het is bestemd voor jongelingen van vreemde naties en vooral voor Oosterlingen, die voor den geestlijken stand zijn bestemd. Op last van paus Alexander VII., moeten al de kweekelingen der Propaganda zich bij eede verbinden, om geen kloosterberoep aan te gaan, zonder de toestemming van den H. Stoel; vervolgens, om, ingevolge advies der congregatie, de onderscheiden wijdingen te voltrekken, en, eindelijk, om het Evangelie te gaan verkondigen, ieder in zijn eigen land. Deze jongelieden, meestal door de missionarissen naar Rome opgezonden, hebben geene onkosten, hoegenaamd, te maken, noch voor hunne reis, noch voor hun onderhoud, noch voor hunne opvoeding, noch voor hunnen terugtogt: de apostolische liefde komt in dat alles volledig te gemoet. Dit jaar waren zij daar ten getale van tachtig. Zij dragen den romeinschen hoed en eene zwarte soutane, met roode knoopen en gordel. Meest alle dagen gaan zij wandelen, om den ongezonden invloed van de *Sirocco* te vermijden, en gedurende de vacantie gaan zij de *Villegiatura* (het buitenleven) genieten op een of ander landgoed in de omstreken van Rome. Voortdurend en onafgebroken houden zij zich met de beoefening der gewijde en ongewijde wetenschappen bezig, die hun door bekwame leermeesters worden onderwezen. Eene zeer groote boekerij en een rijk museum staan daarbij te hunner beschikking. Het collegie der Propaganda bezit ook eene

drukkerij, uit alle soorten van vreemde letterkassen zaamgesteld, om missalen, bijbels, catechismen en andere boeken, ter dienste der nieuw-bekeerde volken, uit te geven. De talrijke kamers van dit gesticht strekken tot tijdelijke verblijfplaats der bekeerlingen en voor arme bisschoppen, die te Rome zich eenigen tijd moeten ophouden. Van af zijne oprigting, is het collegie der Propaganda eene voortdurende kweekschool geweest van volijverige missionarissen, apostolische vicarissen, bisschoppen, aartsbisschoppen en martelaars 1).

2° De congregatie of het tribunaal van het *H. Officie.* Het is niet genoeg, dat men het Geloof plante, men moet ook een wakend oog over dien godlijken boom houden, ter voorkoming, dat hij geen letsel krijge door den knagenden worm van de ketterij en de boosheid der menschen. Zoo stonden er reeds in de middeneeuwen tal van scheurmakers op, die, onder het mom van waarheid en deugd, de zuivere Leer trachtten te bederven, en zich, in 't verborgen, aan de grootste uitspattingen schuldig maakten. Niet slechts het Geloof, maar Europa's beschaving werd daardoor in gevaar gebragt. Toen was het, dat de groote paus Innocentius III., in zijne grenslooze bezorgdheid voor de belangen der Kerk en der menschheid, de *Inquisitie*, of het *H. Officie* instelde. Wij achten ons ontslagen, om er iets goeds van te zeggen, aangezien alle ketters, scheurmakers en booswichten, zonder uitzondering, er zooveel kwaad van hebben gezegd. Onder de pausen Gregorius IX., Innocentius IV. en Clemens VIII., bekleedden de dominikanen, de franciskanen en de minimen achtervolgens het ambt van *Inquisiteurs.* In 1545 rigtte paus Paulus III. 2) te Rome het *Oppertribunaal* van het H. Officie

1) Constanzi, t. I, p. 109.

2) Constit. *Licet*, etc.

op, waarvan het bestuur door hem aan zes kardinalen werd toevertrouwd. Dit getal is door Pius IV. tot acht, en door Sixtus V. tot twaalf gebragt, zoodat deze congregatie thans is zaamgesteld uit den H. Vader, als voorzitter; uit twaalf kardinalen, met den titel van inquisiteur-generaal; uit een geheimschrijver, een assessor, een commissaris en een groot getal van consulteurs. Driemalen ter week houdt zij zitting: des maandags en woensdags, in het dominikaner klooster, waar de kwestiën aanhangig worden gemaakt, en des donderdags, onder voorzitting van den H. Vader, als wanneer ze beslist worden. De hoedanigheid der leden van deze hooge vierschaar strekt ten blijke van het groot gezag, dat er door uitgeoefend wordt, voor alles wat de zuiverheid des Geloofs slechts eenigermate zou kunnen of mogen raken. Zij oefent hare regtspleging uit, onbepaald, over alle soorten van personen, geestelijken of leeken, over steden, dorpen of koningrijken, en er is geen persoonlijk, of plaatslijk privilegie denkbaar, waardoor hare magt zou kunnen belemmerd worden. Doch, naar dezelfde mate der onbeperktheid van haar gezag, is ook de billijkheid en barmhartigheid onbeperkt, die bij hare vonnissen heerschen. Onder den naam van *kwalificateurs*, lichten eenige in de studie vergrijsde godgeleerden de slechte stellingen, die in de aangeklaagde boekwerken voorkomen, met de noodige ophelderingen en aanmerkingen toe. Op hun uitgebragt en nader overwogen rapport, gaat men tot de beraadslagingen, doch met gesloten deuren, over, teneinde de eer van den aangeklaagde, zoolang mogelijk, ongedeerd blijve. Wanneer hij persoonlijk tegenwoordig is, kan hij, des verkiezende, zelf zijne verdediging voordragen, of daartoe de hulp van een advokaat, te zijner keuze, inroepen. Door één-enkel privilegie is hij, namelijk, zoodra hij schuld bekent, vrijgespro-

ken: geene uiterlijke boete wordt hem in *dat* geval opgelegd, maar alles bepaalt zich alsdan tot eenige goede werken, die den vrijgesprokene ter volbrenging worden voorgeschreven. Wanneer, daarentegen, de halstarrigheid van den schuldige de regtbank dwingt, om hem te straffen, dan is toch immer de hem opgelegde boete verre beneden den omvang van het misdadig feit. Ziedaar dan het karakter en de werking van die zoo zeer gelasterde Inquisitie, bij velen tot een waar schrikbeeld geworden! Wanneer gij te Rome komt, zoo verzuim niet, er heen te gaan, en de gevangenissen te bezoeken, welke men zoo ijzingwekkend steeds heeft afgeschilderd; spoor dan daar die duistere kerkerholen op, die wreede foltertuigen, die bloeddorstige regters, wier naam u den schrik in het harte heeft gejaagd; en, na over uwe ontzetting gelagchen te hebben, zoo zult gij (daarvan ben ik zeker) wel volkomen instemmen met ik weet niet welken magistraat, die eens zeide: « Als men mij beschuldigde van de torens der Notre-Dame gestolen te hebben, zoo zou ik beginnen met mij uit de voeten te maken; want, geene ongerijmdheid is zóó groot, of men weet er ingang aan te verschaffen, door ze gedurig en hardnekkig te herhalen. »

5° De congregatie van den *Index*. De dwaling heeft, even als de waarheid, een tweeledig middel, om zich te uiten: de stem en de pers. Wanneer ook al het gesproken woord méér indruk maakt, zoo strekt echter het geschrevene zich door aanhoudendheid en kring van werking oneindig verder uit: het zou alzoo van de zijde der Kerk strafwaardig zijn, wanneer zij ten deze niet streng waakte. Van den oogenblik, echter, dat de drukkunst de denkbeelden van den mensch krachtdadig en onophoudelijk ter algemeene verspreiding op zijde ging staan, beijverde Rome zich, om daaraan eene heilzame leiding te geven, en er de misbruiken van te beteuge-

len. De kerkvergadering van Trente 1) droeg aan eenige prelaten de taak op, om eene naamlijst te vervaardigen van alle verdachte of verderflijke boekwerken (*Index purgatorius*). Het H. Concilie zond dezen catalogus — zonder dien te hebben kunnen onderzoeken — aan paus Pius IV., die hem goedkeurde, eveneens als de daarbij door de met het onderzoek belast geweest zijnde prelaten vastgestelde regels van behandeling bij de afkeuring. De H. paus Pius V. en Clemens VIII., het werk hunner voorgangers eenigzins wijzigende, maakten van de hier bedoelde congregatie datgene, wat zij heden ten dage nog is, te weten, een collegie, zamengesteld uit tien kardinalen, waarvan er een den prefects-titel voert; uit den paleismeester van Zijne Heiligheid, die voortdurend daarbij adsisteert; uit een secretaris, altijd een dominikaan; uit een groot aantal consulteurs en uit eenige rapporteurs. Haar doel is het naauwkeurig onderzoeken der boekwerken en de aanduiding van dezulken, die moeten verboden worden; te verbieden, onder straffe van excommunicatie, dat men onder zich houde of leze boekwerken, die met de godsdienst of de goede zeden strijdig zijn; en aan de bisschoppen, plaatselijke inquisiteurs en drukkers de regels voor te schrijven, waarnaar zij zich zullen te gedragen hebben bij de lezing, de herziening, de uitgave en den verkoop der boekwerken. Wanneer de congregatie vergadert, onderzoekt zij de bij haar aangeklaagde boeken, onverschillig in welk land zij uitgegeven zijn. Zoodra de stemmen er over zijn uitgebragt, maakt men het vonnis op, dat vervolgens naar den paus ter goedkeuring wordt heengezonden. Eindelijk, verschijnt de *Index* in het licht, dat wil zeggen, de lijst der veroordeelde boeken, met verbod van ze te mogen lezen. Hoe dikwerf heb ik op de muren van

1) Sess. XVIII.

Rome niet zekere boekwerken als veroordeeld aangeduid gezien, wier hooge verdienste te Parijs werd uitgebazuind, onder krachtige bevordering hunner lectuur, bij middel van aanplakbiljetten op de hoeken van straten en pleinen, gelijk niet minder door gedurige opvijzeling in de kolommen van zoo menige courant. Intusschen komt het mij voor, dat geen aanprijzend dagblad-artikel, geen auteurs-roem, geen ridderkruis, of welke letterkundige of wetenschaplijke titel ook, in staat is, om de schande uit te wisschen van een schrijver, die, in de hoofdstad der christenwereld, tegelijk met zijn werk, van wege de Kerk openlijk aan de kaak wordt gesteld 1).

1) De besluiten der Congregatie van den Index worden in dezen vorm uitgevaardigd :

Decretum.

Die N. N. 18 .

Sacra Congregatio Eminentissimorum ac Reverendissimorum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium a Sanctissimo Domino nostro N. Papa N. sanctaque Sede apostolica Indici librorum pravæ doctrinæ, eorumdemque proscriptioni, expurgationi, ac permissioni in universa christiana Republica præpositorum et delegatorum, habita in palatio Vaticano, damnavit et damnat, proscripsit proscribitque, vel alias damnata atque proscripta in Indicem librorum prohibitorum referri mandavit et mandat opera quæ sequuntur.

Hier volgen nu de titels der boeken en de namen hunner schrijvers.

Voorts :

Itaque nemo cujuscumque gradus et conditionis prædicta opera damnata atque proscripta, quocumque loco, et quocumque idiomate, aut in posterum edere, aut edita legere, vel retinere audeat, sed locorum ordinariis aut hæreticæ pravitatis inquisitoribus ea tradere tenea-tur sub pœnis in Indice librorum vetitorum indictis.

Quibus Sanctissimo Domino nostro N. Papæ N. per me infrascriptum secretarium relatis, Sanctitas sua decretum probavit, et promulgari præcepit. In quorum fidem, etc.

Datum Romæ die N. N.

Handteekening van den kardinaal, prefect der Congregatie.

4° De congregatie van het *Concilie*. Nadat nu eenmaal de zuiverheid van het geloof en de reinheid der zeden door den Index en het H. Officie beschermd waren, moest er ook voor het uitwendig leven der Kerk, voor hare werking naar buiten, behoorlijk worden gewaakt. Immers, eensdeels, is de schoonheid der Koningsdochter niet enkel inwendig, maar ook uitwendig dient zij te schitteren met hare vleklooze kleederen, door verschillende kleuren versierd; anderdeels behoort de Kerk, gelijk een strijdvaardig leger, steeds gereed te zijn, om als een gesloten geheel te handelen, waartegen geen vijand zal bestand wezen: alleen de tucht is de geheimzinnige band, die haar door éénheid magtig maakt. Aan het concilie van Trente vooral komt de eer toe van, in later tijd, dien behoudenden band op nieuw gehecht en versterkt te hebben. Maar het ligt in 's menschen verdorven en weêrspannigen aard, dat hij, gedurig aan, tracht, om, door allerlei listen en lagen, de wetten, die hem hinderlijk zijn, te ontduiken: dat hadden de vaders van het H. Concilie voorzien. Zij wendden zich derhalve tot den paus, teneinde hem te smeeken, dat hij deze nieuwe aanslagen zou voorkomen, of verijdelen. Pius IV. gaf aan hunne bede een gunstig gehoor, door de instelling eener congregatie, die uitsluitend belast werd met de toelichting der besluiten van het concilie 1), met het toezigt over de uitvoering er van, en met de onderwerping der te ontstane gevallen van twijfel aan de beslissing van den H. Stoel. De opperherders

En van den secretaris.

Ten slotte :

Die N. supradictum decretum affixum et publicatum fuit ad S. Mariæ supra Minervam, ad Basilicæ Principis Apostolorum, Palatii S. Officii, Curiæ Innocentianæ valvas, et in aliis consuetis Urbis locis per me N. apost. curs.

1) Constit. *Aliàs nos*, etc.

Pius V. (de Heilige) en Sixtus V. breidden de regten dezer congregatie aanmerklijk uit. Dien ten gevolge heeft zij het regt, om alles, wat de reforme en de discipline, door het concilie van Trente vastgesteld, aangaat, toe te lichten en uit te leggen; de besluiten der synoden te herzien, de verslagen, welke de bisschoppen, na het bezoeken hunner diocesen, naar Rome moeten opzenden, te onderzoeken; de beneficiariën der residentie, uithoofde van gezondheid of studie, vrij te laten enzv. Uithoofde der veelvuldigheid en van het gewigt harer werkzaamheden, is deze congregatie dan ook zamengesteld uit vier-en-twintig kardinalen, waarvan er een den prefects-titel voert; uit een secretaris en vice-secretaris; uit een substituut met zijne expeditionnairs, en twaalf prelaten, waaronder de secretaris voor de latijnsche breven begrepen wordt, en welke laatste belast is met aan de bisschoppen de beslissing meê te deelen, die er op de door hen aan de congregatie ingediende bezwaren is gevallen.

5° De congregatie van het *Examen der bisschoppen.* De handhaving der tucht en de goede uitslag der bewegingen eener legermagt hangen bijna altijd af van de generaals, die haar aanvoeren; wel nu, de bisschoppen zijn de generaals der strijdende Kerk, en vandaar de zoo groote en zoo waakzame zorg, welke deze aanwendt, teneinde die keuze volmaakt goed zij. De groote pausen Gregorius XIV. en Benedictus XIV. hielden vooral zich met deze hoofdaangelegenheid ernstig bezig; Clemens VIII. stelde eene afzonderlijke congregatie daarvoor in, tot naauwkeurig onderzoek der kandidaten voor de bisdommen van Italië. De verre afstand tusschen Rome en de overige katholieke wereld gedoogde niet, dat een zoo heilzame maatregel ten opzigte ook der bisschoppen van het buitenland kon gebezigd worden. De congregatie is in twee commissiën gesplitst, de eene voor de godgeleerdheid, de

andere voor het canonisch (of kerklijk) regt. De eerste bestaat uit vijf kardinalen examinatoren, en een groot aantal kloostergeestelijken, ter keuze van den paus; de laatste telt negen kardinalen-examinatoren en verscheiden prelaten. Een prelaat-secretaris houdt van de gegeven antwoorden aanteekening, en maakt proces-verbaal van de zitting op. Die zitting heeft plaats in tegenwoordigheid van den paus; deze is daarbij gezeten op zijnen troon en omgeven door de kardinaals-examinatoren, terwijl de kandidaat te midden der plegtige vergadering op zijne knieën ligt, en in 't latijn antwoordt op al de kwestiën en tegenwerpingen, die hem worden voorgedragen. Na afloop van het examen, geven de kardinalen hun gevoelen te kennen door dit woord: *est idoneus* (hij is bekwaam); vervolgens vangt het *consistorie* nu aan, en de paus regtigt daarin den kandidaat, om de bisschopswijding te mogen ontvangen. Met genoegen herinneren wij ons, te dezer gelegenheid, dat Franciscus van Sales, na volbragt examen, uit den mond van den paus-zelven deze vleijende lofspraak mogt hooren: « *Ga, mijn zoon, en verkwik u, aan uwe eigen bronwateren.* »

Daar ik zoo even van het consistorie sprak, zal het niet overtollig zijn, dat ik hier de beteekenis van dat woord eenigzins nader toelichte. Het consistorie is de Raad van den H. Vader: *sacrum Pontificis consilium*, en het hoofdtribunaal van Rome. Het wordt in 't openbaar, of met gesloten deuren gehouden. De paus zit persoonlijk daarin voor, en wel in plegtgewaad gekleed; de leden, die daarin zitting hebben, zijn leden van het collegie en andere grootwaardigheidbekleeders. De vergaderingen worden regelmatig tweemalen elke week, maandag of donderdag, gehouden; doch er zijn ook buitengewone vergaderingen. Wanneer het consistorie zitting houdt, moeten al de overige congregaties zoolang stilstaan. Eigen-

lijk liggen alle aangelegenheden der Kerk binnen den werkkring van het consistorie, maar het houdt zich echter alleen met de belangrijkste bezig. Wanneer eene bul of eene constitutie (kerkelijk besluit of kerkverordening) in dezen raad overwogen is geworden, dan maakt men daarvan melding; maar als, integendeel, de paus-alleen het besluit genomen heeft, zoo voert de bul of constitutie den naam van *proprio motu* (uit eigen beweging.)

6° De congregatie van de *Residentie der bisschoppen.* Wanneer ook de bisschoppen niet allen te Rome onderzocht kunnen worden, zoo moeten zij evenwel al de vereischten en deugden hunner waardigheid bezitten, om er al de verpligtingen van te kunnen nakomen. De eerste pligt nu van een herder bestaat daarin, dat hij de kudde behoorlijk bewake; daartoe is echter noodig, dat hij te midden zijner kudde gezeteld zij. Het natuurlijke en godlijke regt, even zeer als het kerklijke, verbieden hem, zich, zonder gewigtige redenen, van zijnen zetel te verwijderen, aangezien de verslindende wolf, die altoos rond de kudde omsluipt, zich nimmer van daar verwijdert. Om ten deze alle bezwaren der bisschoppen weg te nemen, maar tevens ook, om hen tegen de bekoringen der wereld te beveiligen, heeft de opperherder wijslijk eene congregatie ingesteld, die te beslissen heeft, of de afwezigheid eens bisschops al dan niet te billijken zij. Uit het concilie van Trente voortkomstig, telt deze congregatie verscheiden kardinalen, waarvan er een den titel van prefect voert, en uit een secretaris: zij heeft geene vaste zittingsdagen.

7° De congregatie der *Bisschoppen en Kloostergeestelijkheid.* Het examen geeft goede bisschoppen, de residentie maakt hen nuttig voor hun diocees; maar gewigtige, tallooze bezwaren kunnen hun geestelijk bestuur allerlei hinderpalen in den weg werpen Soms gebeurt het, dat prie-

sters, kapittels of kloosterlingen, onder hunne orders werkzaam, zich, op eene of andere wijze, in hunne regten gekrenkt achten; er moet eene toevlugt voor de zwakken, een breidel voor de sterken, voor allen een regel zijn. Ziedaar waarom er te Rome eene congregatie is ingesteld, die, geheel onafhanklijk, geheel onbaatzuchtig, de gerezen geschillen te beslissen heeft. Sixtus V. heeft haar verordend 1). Zij bestaat uit vier-en-twintig kardinalen, waarvan er een den prefects-titel voert, uit een secretaris, een vice-secretaris, een substituut en nog een groot aantal andere beambten. De prelaat, die het secretariaat waarneemt, bekleedt eene plaats, die te Rome *cardinalise* genoemd wordt, hetgeen beteekent, dat hij, bij zijne aftreding, het purper bekomt. Deze congregatie houdt elken donderdag zitting. De bezwaren uit den weg te ruimen, die ten aanzien der bisschoplijke jurisdictie kunnen rijzen; kwestiën te beslissen voor wat betreft het stichten van nieuwe kloosters, het overgaan van de eene orde in de andere, of de tijdelijke verwijdering uit het klooster, alsmede te raadplegen en te beslissen in zake van den verkoop en overdragt van kerklijke goederen, ziedaar den grooten werkkring, waarin zich deze congregatie beweegt.

8° Congregatie der *Tucht van de kloostergeestelijkheid.* Door hunne strenge geestelijke opvoeding, door hun los zijn van elken aardschen band, en door hunne plegtige geloften, zijn de kloosterlingen de keurbenden der strijdende Kerk; doch, naarmate hunne bemoeijing dieper ingrijpt, zoo is het ook van het uiterste gewigt, hunne handelingen behoorlijk te regelen. Wanneer derhalve de daar evengenoemde congregatie zich meer bijzonder met de wereldgeestelijkheid bezig

1) Constit. 74.

houdt, zoo heeft deze uitsluitend hare zorg aan de gedragingen der ordesgeestelijkheid gewijd. Als middelpunt van alle kloosterorden, houdt zij met hen eene briefwisling, die zich over al de verschillende deelen der wereld uitstrekt. Teneinde hare beslissing en hare uitspraken steeds met volkomen kennis van zaken zouden kunnen geschieden, bewaart zij in hare archiven de constitutiën en de statuten van alle kloosterorden, benevens de statistieken er van, tot in de kleinste bijzonderheden toe. Deze congregatie werd door paus Innocentius XII. 1) verordend. De leden, die haar zamenstellen, zijn tien in getal: een kardinaal prefect en negen andere kardinalen, door een prelaat-secretaris, een substituut en verscheiden beambten bijgestaan. Het oprigten van kloosters, van noviciaten, de professoren en directeurs dezer inrigtingen, het kloosterlijk leven, de strenge naleving zoo der kloostergeloften, als der orderegels en constitutiën, het geheele kloosterpersoneel enzv., dit alles maakt den werkkring dezer congregatie uit.

9° Congregatie *ter Handhaving van het geestelijk gezag*. Wat zou het de Kerk baten, goede generaals en eene volmaakt-gedisciplineerde legermagt te bezitten, wanneer zij zelve niet handelen kon? Als eene volmaakte maatschappij door haren godlijken Stichter met alle noodige magt toegerust, om haar bestaan te handhaven, en hare roeping, geheel de wereld door, te vervullen, kan de Kerk niet dan op eene misdadige wijze, door welke aardsche magt dan ook, in hare werking belemmerd worden; — evenwel, ter oorzake der menschlijke hartstogten, heeft dit godlijk regt niet altijd een daarmeê overeenstemmend feit ten gevolge. Het is maar al te waar, dat de vorsten, de natiën-zelve, de grooten

1) Bulle *Debitum pastoralis officii, etc.*, 14 Augustus, 1795.

der aarde dikwerf het gezag der Kerk trachten te fnuiken, de werking er van te belemmeren, op hare regten inbreuk te maken, en hare gewijde bedienaren te herscheppen in handlangers der tijdelijke magt. Op den oogenblik, dat die antichristlijke rigting meer en meer en steeds aanmatigender zich begon te vertoonen, stichtte paus Urbanus VIII. de congregatie ter *handhaving van het geestelijk gezag*, bestemd, om tot een stevig bolwerk te dienen voor de geestelijke onafhanklijkheid. Zij is uit twaalf kardinalen zaamgesteld, waarvan een den prefects-titel voert, benevens een groot aantal prelaten, een secretaris, een vice-secretaris en verscheiden griffiers.

Haar werkkring ligt binnen even streng als kiesch afgebakende grenzen. De vrije beweging der Kerk, in alle werelddeelen, moet zij beschermen en waarborgen; zij moet zorgen, dat er geene onbillijke lasten of schattingen op geestelijke personen of goederen door de lands- of plaatselijke autoriteiten gelegd worden; zij moet den inbreuk, door wie dan ook, op de regten en vrijheden der Kerk gemaakt, straffen; ziedaar de teedere kwestiën, waarin, dag voor dag, deze congregatie zich beweegt, en welke zij ook met oppermagtig gezag beslist. Te Rome, waar de oude tucht steeds gehandhaafd bleef, zorgt zij ook nog, daarenboven, dat de strafschuldigen hun vonnis ondergaan, en de gewijde oorden van toevlugt, zoogenaamde *vrijplaatsen*, ongeschonden blijven. Bij de Joden had men, zoo als bekend is, toevlugts- of vrij steden; ditzelfde was ook het geval bij de heidenen: hunne tempels waren onschendbare vrijplaatsen 1). Daardoor wilde, namelijk, de wetgever den schuldige vrijwaren voor de uitwerkselen der eerste opbruisching van den pas ontvlam-

1) Zie *Am. Marcellin*, *etc.*

den toorn, onder aanduiding tevens, dat de wraak op den drempel van Gods Huis moet worden gebluscht. Getrouw in de navolging van de wijsheidslessen der grijze oudheid, heeft Rome ook de vrijplaatsen, met de daaraan verbonden regten, behouden, doch alleen voor zekere bepaalde vergrijpen of misdaden; en zoodoende vindt zij daarin een krachtig middel, om de strenge voorschriften eener wijze zedeleer op te volgen, zonder aan de maatschappij de morele schâvergoeding te onthouden, waarop deze, naar alle regt en billijkheid, de hoogste aanspraak maken mag; — en nog heden ten dage is het aan de beoordeeling en beslissing der laatstgenoemde congregatie overgelaten, of, volgens de apostolische verordeningen, een misdadige, in een of ander geval, regt heeft, om op de bescherming der vrijplaats aanspraak te maken, al dan niet.

10° De congregatie van het *Consistorie*. Om de gewigtige en talrijke zaken, die aan den raad van den H. Vader onderworpen moeten worden, voor te bereiden, was niets gepaster dan een tribunaal van instructie in te stellen, met het voorafgaand naauwkeurig onderzoek van al de ten processe noodige stukken belast. Wat kon wel geschikter wezen, om aan de uitspraken van den H. Stoel dat karakter van rijp overleg en hooge wijsheid te geven, waardoor ze steeds schittrend gekenmerkt zijn? En dit nu is de roeping dezer congregatie. Daartoe behoort vooral het beraadslagen over alle zaken, die in verband staan met de oprigting en de indeeling der bisdommen, met het overdragen van kerklijke jurisdictie, met de coadjutors der bisschoppen en de suffraganten. Paus Sixtus V. stelde haar in. Zij bestaat, even als al de andere, uit verscheiden leden van het H. Collegie, benevens een prelaat-secretaris; maar, wat er het onderscheidend kenmerk van uitmaakt, en al de zorg bewijst,

welke de H. Stoel aanwendt, om zich steeds te omringen van alle mogelijk licht, bestaat hierin, dat er Frankrijk, Spanje en Oostenrijk, alzoo de groote katholieke natiën, door middel van even zooveel secretarissen, een Franschman, een Spanjaard en een Duitscher, bij vertegenwoordigd zijn.

11° De congregatie der *Ritus*. Ten gevolge van de werking der door ons reeds genoemde congregatiën, is de Kerk, in hare beweging naar buiten, geheel onafhanklijk en vrij. Maar tweeledig is de magt, waarmede het priesterschap bekleed is: zij strekt zich uit tot het zedelijk ligchaam des Heeren, de christenmaatschappij, doch, in verhevener werkkring nog, tot zijn natuurlijk ligchaam, in 't godlijk Altaarsacrament tegenwoordig. De orde, de majesteit, de eenheid, de heiligheid der gebeden en kerkplegtigheden zóódanig te regelen, dat ze Gode waardig zijn, aan wien zij opgedragen en toegewijd worden, — ziedaar de aangelegenheid, waarmeê de congregatie der *Ritus* zich bezig houdt. Voorts is het hare taak, na te sporen, welke de dienaren Gods zijn, die op de bijzondere hulde hunner broeders regt hebben, de echtheid hunner mirakelen te staven, de heldhaftigheid hunner deugden te betoogen, te dien einde een langdurig en naauwgezet onderzoek te bewerkstelligen, en, eindelijk, van de uitkomst harer nasporingen en bevinding een omstandig verslag te geven aan den stedehouder van Christus op aarde, als die daarover oordeelen en beslissen moet. Paus Sixtus V. stelde haar in als hoogste regtbank voor alle zaken, de liturgie en uiterlijke eeredienst betreffende. Behalve de twaalf kardinalen, waaruit zij is zamengesteld, heeft zij nog een prelaat-secretaris, een anderen prelaat, met den titel van *promotor des Geloofs;* een assessor of vice-promotor des Geloofs, en een groot aantal raadsleden of consulteurs, waaronder zich altijd bevinden de meester van 's pausen paleis, de pauslijke ceremoniemeesters,

een hymnograaf (schrijver van gewijde lofzangen), een notaris en een kanselier, met zijne griffiers. Wanneer het zalig- of heiligsprekingen betreft, dan worden haar ook nog toegevoegd regtsgeleerden, geneesheeren, natuurkundigen en tolken voor de verschillende talen, die allen, onder eede, zich verbinden, om hunne getuigenissen enkel naar de inspraak van hun geweten te zullen afleggen. Voor die zich de moeite heeft gegeven, om de regels, waaraan deze regtbank gebonden is, en den langzamen gang, waarmeê zij in hare proceduren te werk gaat, grondig te leeren kennen, is het klaar bewezen, dat er nergens ter wereld eene vierschaar bestaat, wier vonnissen, zelfs menschlijker wijze gesproken, eene zoo hooge mate van vertrouwen verdienen als de congregatie der *Ritus*.

12° De congregatie der *Aflaten en der H. Reliquien.* Even ijverig als de Kerk zich betoont voor het verhevenschoone der eeredienst, die haren godlijken Bruidegom te regt wordt gewijd, even naauwlettend ziet zij ook toe, dat er geen bedrog of misbruiken plaats grijpe, die er den glans van zouden kunnen verduisteren. Haar werkkring bestaat daarin, dat zij den geloovigen de bijzondere gunsten doet kennen, aan hunne gebeden en vrome werken verbonden; voorts dat zij hun met zekerheid aanwijst, welke de echte Reliquiën hunner voor het Geloof gestorven en thans verheerlijkte broeders zijn, en waaraan zij dus hunne hulde mogen toebrengen; verder, dat zij wake evenzeer tegen de buitensporigheden van een bekrompzinnigen, te ver gedreven godsdienstijver, als tegen de laakbare onverschilligheid, of de spotternij des ongeloofs; met een woord, dat zij de geloovigen in hunne godvrucht voorlichte en in hunne regtmatige, gepaste vereering der martelaren leide. Gelijk alle andere

katholieke instellingen, zoo heeft ook deze congregatie hare wortelen in de hoogste oudheid, ja, in den schoot-zelven der Kerk, als waarmeê zij, om zoo te zeggen, te zamen opgroeide. Intusschen, het regelmatig bestaan er van ontdekt men eerst in de middeneeuwen, onder de regering van paus Innocentius III. De blijvende vorm, dien zij thans heeft, hare geheele tegenwoordige inrigting en regeling heeft zij van paus Clemens IX. ontvangen. In de door dezen opperherder, ten jare 1669, uitgevaardigde XXXVIe. constitutie 1) wordt bepaald, dat zij bestaan zal uit zes kardinalen, waarvan er een den prefects-titel voert, uit een prelaat-secretaris, benevens een groot aantal consultoren. Bij de reeds genoemde bemoeijingen, die aan deze congregatie ten taak zijn gesteld moet nog gevoegd worden het regt, om gepriviligeerde altaren te kunnen vergunnen, alsmede de bevoegdheid, om van den H. Vader het verleenen van nieuwe aflaten, uithoofde van welgestaafde redenen, te mogen verzoeken.

13° Congregatie der *Buitengewone kerkelijke aangelegenheden.* Naarmate de oude banden, die de Kerk met de christen-volkeren vereenigden, meer en meer geslaakt worden, doen er zich bezwaren van een geheel nieuwen aard op, die de Kerk in haren gang trachten te belemmeren. Ieder jaar, om zoo te zeggen, barsten er, bij de verschillende volken, revoluties los, en, even als zoovele stormen, vagen zij, hier en daar, menige kerklijke instelling weg, verbreken gewelddadig de banden en wetten eener heilzame tucht en werpen, met baldadige hand, het onvervreemdbaar erfgoed der Kerk en der armen aan de woeste plunderaars van 's Heeren heiligdom rampzalig ten prooi. Langzamerhand,

1) In ipsis pontificatûs nostri primordiis, etc.

evenwel, komt de storm telkens weêr tot bedaren, en, om deze of gene redenen, trachten de uit den orkaan opgedwarrelde gouvernementen aan de onderst-boven gesmeten kerkorde toch weder een of anderen vorm te geven: men treedt dan met Rome in overleg, en er worden concordaten voorgesteld en beproefd. Het is wel zeer duidelijk, dat in zulke hoogst-gewigtige omstandigheden de H. Stoel zich van alle mogelijk licht omringt. Ongetwijfeld dienen de tot dusverre genoemde congregaties den H. Vader reeds, in alle voorkomende gewone omstandigheden, van voldoenden raad; maar òf uithoofde van de onoverzienlijke menigte zaken, òf tengevolge dier overgroote omzigtigheid, waardoor de H. Stoel zich zoo bijzonder onderscheidt, heeft Rome voor buitengewone gevallen óok nog eene congregatie zamengesteld uit de ervarenste mannen van Kerk en Staat, in 't behandelen van zaken als 't ware vergrijsd; en deze congregatie nu is de onderhavige, door paus Pius VII. onsterflijker gedachtenis, ten jare 1814, na zijne wonderbare wederverschijning op den kerklijken troon, verordend. Zij bestaat uit acht kardinalen, een secretaris, vijf consultoren en nog eenige gewone beambten.

Hier nu werden wij genoodzaakt, onze nasporingen op dit punt te staken, daar onze wandelingen en historisch-kerklijke navorschingen toch niet verhinderen mogten, dat wij ons juist dien dag naar *Ara-Coeli* begaven, waar, zoo als men te Rome zegt, eene groote *Funzione* zou plaats grijpen, te weten het plegtig doopen eener geheele joodsche familie, wier merkwaardige geschiedenis, met korte woorden, hierop neêrkomt. Zij woonde te Ancona en was schatrijk. Sedert dertien jaren bevond zich een israëlitisch meisje dier stad in eene katholieke kostschool. De ouders hadden geëischt, dat er met hun kind nooit over godsdienst zou gesproken worden. Men

had die voorwaarde aangenomen, en was haar ook streng nagekomen, dusdanig, dat deze dochter van Israël opwies in den volkomen antichristlijken geest en stemming, die hare natie zoo scherp onderscheidt. Zij zou nu twintig jaren oud worden, toen, ter gelegenheid van den H. Sacramentsdag, de nieuwsgierigheid haar naar het venster bragt, om de voorbijtrekkende processie te zien. Op het gezigt van het Allerheiligste, door den priester eerbiedig-plegtig omhoog geheven, valt zij in onmagt, en de zoo even nog israelitische maagd, tot zich-zelve gekomen, is katholiek herboren. Gebeden, weêrstand, tranen, zelfs bedreigingen van de zijde harer bloedverwanten, niets is in staat, om haar van besluit te doen veranderen.

Het hoofd der familie, waarvan thans hier sprake is, was een bloedverwant der jonge christin, en bij het zoo even gemelde voorval tegenwoordig. Ook hij zocht, van dien oogenblik af, naar bevrediging voor zijn diep geschokt gemoed, dat in het jodendom nu geen rust meer vond. Na langen en hevigen strijd met zich-zelven, behaalde het Catholicismus in zijnen boezem de overwinning. Hij gaf toen aan zijne kinderen eene godvruchtige vrouw tot gouvernante, die met hen over het christendom sprak, ze naar de katholieke kerk geleidde, om daar van al de plegtigheden van het Catholicismus getuigen te zijn, en zoo dan wilden deze kinderen spoedig van niets anders meer hooren of weten, dan van óók christen te worden. Alleen de moeder bleef standvastig in hare godsdienstige israelitische overtuiging volharden. Intusschen deden twee harer dochtertjes niet anders dan onophoudelijk voor haar bidden, en, na vele jaren, werden hare gebeden en smeekingen, eindelijk, met een volkomen gelukkig gevolg bekroond: hare moeder, namelijk, verlangde dan nu ook, de katholieke godsdienst van nabij te leeren kennen,

en deze schrandere, karaktervolle, regtschapen vrouw kwam weldra dus mede tot de geheele kennis der waarheid, zoodat zij, uit eigen beweging, in de volheid haars geloofs, verzocht, om het sacrament der wedergeboorte, het H. Doopsel, deelachtig te mogen worden.

Alzoo zou deze geheele familie, bestaande uit vader, moeder en drie kleine meisjes, dan nu heden in den schoot der Kerk worden opgenomen, het H. Sacrament des Doopsels, der Biecht, des Vormsels en des Altaars, allen te zamen, en vader en moeder ook dat des Huwelijks ontvangen. Welk eene feestplegtigheid! Men kan nagaan, dat daar eene menigte volks was heengetrokken. Naar italiaansch gebruik, waren de kerkwanden met rood damast, en de oude statige kolommen van det huis Gods met eene stof van diezelfde kleur van onder tot boven bekleed. In het middenschip, tegen over den pauslijken troon, was een altaar opgeslagen, met eene doopvont er bij geplaatst, en al, wat tot de plegtige bediening der H. Sacramenten vereischt wordt. De kardinaal Franzoni, prefect der propaganda, was met de te verrigten ceremoniën belast.

Volgens aloud kerkgebruik, droeg het hoofd der familie, een man van ongeveer vijf-en-veertig jaren, het witte kleed der catechumenen; ook zijne vrouw en dochtertjes waren in het wit gekleed, en tot den grond toe gesluijerd. Zoo dikwerf zij, bij de verrigting der verschillende plegtige ceremoniën, den sluijer moesten opligten, waren de toeschouwers getuigen van de kalme vreugde, die over geheel het gelaat dezer gelukkige telgen van Israëls stam schitterend zich vertoonde, een tafereel, het penseel eens grooten schilders waardig. Wij, die dat roerend schouwspel niet anders dan in onzen geest vereeuwigen konden, wij vergenoegden ons, om, met innige dankbaarheid, de goedheid Gods te prij-

zen, naar wiens ondoorgrondelijk raadsbesluit, het menschdom telkens eene schrede nader wordt gebragt tot het eeuwig aanbiddelijk doel: één schaapstal onder éénen herder.

's Avonds van dienzelfden dag, werden wij op nieuw tot groote erkentlijkheid en vreugde gestemd door het ontvangen van toegangs-biljetten voor de plegtigheid van het *Feest der talen*, ons door de beleefdheid van pater Grassi, overste der propaganda, toegezonden. Over dat merkwaardig feest zal ik later, op den dag-zelven, spreken.

3 Januarij.

De Penitencerie. — De Daterie. — De Romeinsche kanselarij. — De Rota. — De Encykliken. — De Breven. — De Bullen. — De Legaten *a Latere*. — De Nuntiën. — De geboren-Legaten. — De Delegaten. — De Kardinalen-Beschermheeren. — Bezoek bij de bekeerde Joden-familie. — Het Conservatoire der Neophyten.

Weldra reeds deed zich eene goede gelegenheid voor, om de israelitische familie, hierboven bedoeld, méér van nabij te zien, dan het geval was geweest bij de toediening van den H. Doop, die gister avond plaats had. Dit genoegen zou ons heden avond worden vergund. Intusschen hervatten wij den draad onzer nasporingen en wandelingen, die nog verre af waren van ten einde te zijn gebragt. Na de congregaties van Rome in 't kort afgehandeld te hebben, kwamen nu de Tribunalen aan de beurt, die, te zamen vereenigd werkende, dat overschoon geheel vormen van geestelijk en tijdelijk (kerklijk en wereldlijk) bestuur, als waardoor het romeinsche gouvernement kan worden aangemerkt als een model, te merkwaardiger om van nabij beschouwd en bestudeerd te worden, naarmate het minder bekend is.

1° De *Penitencerie.* De onuitspreeklijke schoonheid der katholieke Kerk is gelegen in hare éénheid: éénheid van geloof, éénheid van tucht, harmonische éénheid tusschen al de leden van dit groote ligchaam, ziedaar, zoo als wij gezien hebben, waartoe de hiervoren vermelde romeinsche congregaties zoo krachtig medewerken. Evenzoo is ook het veiligste middel, om de éénheid in de uitoefening van het allerheiligst en zoo veelzijdig kerkambt te bewaren en te handhaven, daarin gelegen, dat Rome alle groote kwestiën, de zedeleer betreffende, door de vierschaar van het opperste gezag doe beslissen, en vandaar vaste regelen en bepalingen uit te vaardigen ten aanzien van alles, wat de zielezorg en de verschillende, hiermeê gepaard gaande, gewetens-aangelegenheden betreft. De losspreking van zekere, tot hooger geestelijk *appel* (*casus reservati*) behoorende feiten; het opheffen van kerkelijke censuren en onregelmatigheden, het veranderen van beloften en eeden, het uit den weg ruimen van sommige huwelijksbezwaren, op het geestelijk gebied, met alles, wat aan dit gewijd verdrag, dit heilig sacrament — dat den grondslag van het Huisgezin, van den Staat en van de Kerk uitmaakt, — vast is; in één woord het verevenen van alle *morele* moeijelijkheden, waarover de katholieke wereld zich tot Rome wendt, ziedaar wat den werkkring der penitencerie uitmaakt. Deze regtbank is derhalve met het volkomen oppergezag bekleed, door Christus, bij de overdragt der gewijde hemelsleutels, aan den H. Petrus, als zijnen stedehouder op aarde, afgestaan en toevertrouwd, met het regt van binden en ontbinden. De sporen dezer hoogste vierschaar vertoonen zich reeds van af het begin der eerste christeneeuwen 1). Na achtervolgens verschillende wijzigingen ondergaan te

1) Constanzi, t. I, p. 46, n°. 51.

hebben, ontving de penitencerie, onder Benedictus XIV. een vasten vorm en eene duurzame inrigting 1). Eenmaal ter week vergadert zij, onder voorzitting van een kardinaal, die den titel van groot-penitencier voert; onder hem bevinden zich voorts: de regent, gewoonlijk een prelaat, auditeur der *Rota;* de theoloog, of godgeleerde, die tot de orde van den H. Ignatius behoort; de datarius, de canonist, de corrector, de zegelbewaarder, de drie geheimschrijvers of procureurs en de expeditionnairs, die met de verzending der stukken zijn belast. Twee zaken verdienen hierbij opgemerkt te worden: alle acten der penitencerie zijn volkomen *gratis*, of zonder eenige daaraan verbonden kosten, en hare volmagt van handelen in alle gewetenskwestiën blijft, zelfs bij het openstaan van den H. Zetel, desniettemin, in vollen gang. Zoodoende kunnen de katholieken der geheele wereld *te allen tijde*, en *zonder eenige betaling hoegenaamd*, van hunne moeder, de H. Kerk, alle noodige beslissingen erlangen, tot hunne gewetensbevrediging. Is er wel ergens ter wereld nog een tweede koningrijk, nog een tweede gemeenebest, waar de onderdanen of ingezetenen in het burgerlijk leven een dergelijk voorregt genieten?

De voorzitter dezer regtbank vervult pligten van hoogstgewigtigen aard, welke het noodig is, te kennen, om zich zekere gebruiken van het christlijk Rome te kunnen verklaren. Op palmzondag begeeft de groot-penitencier zich naar de kerk van Sint-Jan-van-Lateraan; op woensdag in de goede week naar Santa-Maria-Maggiore; op witten donderdag en goeden vrijdag naar Sint-Pieter, om er de geloovigen de Biecht af te nemen, en dat wel op een verheven en rondom open zetelstoel. In dit gebruik handhaaft Rome een kostbaar

1) Constit. *Pastor bonus, etc.*

overblijfsel, eene teedere herinnering uit de aloude kerktucht. Men weet, dat, in de eerste kerk, de bisschop of priester, die biecht-hoorde, op een verheven, vrij-staanden zetel plaats nam, en, ofschoon de belijdenis in het geheim geschiedde, had evenwel de bediening van dat H. Sacrament in het bijwezen van al de vergaderde geloovigen plaats 1). Zijne broeders te stichten, zich-zelven te vernederen, de gegeven ergernis, waaraan men zich mogt hebben schuldig gemaakt, te herstellen, en zoodoende zich met de vergramde Godheid te verzoenen, ziedaar de beweegredenen, die dit eerwaardig kerkgebruik in hooge mate wettigen. Te Napels geschiedt het nog, tenminste met de mannen, op deze wijze. Aan den groot-penitencier is het regt voorbehouden van de Mis op Aschdag in de Sixtijnsche kapel te zingen, en de gewijde asch aan den H. Vader over te brengen. Hij is het ook, die den paus bij het sterven in zijne laatste oogenblikken ter zijde staat; eindelijk, onder zijne bevelen zijn de penitenciers der patriarchale basiliken van Rome en van Loreto geplaatst 2).

2° De *Daterie*. Evenzeer als het met de moederlijke goedheid en volmaakte heiligheid der Kerk strookt, aan hare kinderen, *om niet*, te schenken alles, wat zij in gemoede en geweten mogen begeeren ten aanzien, zoo van huwelijks-aangelegenheden, als van elk gewetensbezwaar, waarover de Kerk-alléén het regt van uitspraak, het regt van binden en ontbinden heeft; evenzoo strookt het ook met hare goddelijke wijsheid, dat zij de schorsing harer wetten en verordeningen niet al te dikwerf toepasse, en daardoor de kracht er van op den duur verzwakke, of te niet doe. « Uwe belangen, — dus spreekt zij de christenen

1) Tertull., de *Pœnit.*

2) Ferraris, t. VI, art. *Major pœnitent.*

aan, — brengen er u toe, om vrijdom der bestaande regelen en verordeningen van mij te verzoeken; en ik zou nu uw verlangen wel in den wind kunnen slaan, waardoor ik u alsdan noodzaken zou, om het hoofd te buigen voor eene wetgeving, die, zonder eenige uitzondering, voor allen is ingesteld; maar, niet alzoo: ik wil mij inschiklijk jegens u betoonen en aan uw verlangen, als dit kan, gaarne voldoen; ik wil u een bewijs mijner toegenegenheid schenken; doch, aangezien gij in geen opzigt boven uwe geloofsbroeders verheven, maar, integendeel, volkomen met hen gelijk zijt, zoo is het billijk, dat gij de gunst, welke ik u bewijzen zal, door eenig goed en verdienstelijk vroom werk erkent en vergeldt. Uwe liefdegift zal ten beste strekken van allen, zoodat, wanneer gij eenerzijds op mijne tucht inbreuk maakt, anderzijds daarvoor schadeloosstelling door u geschiede, bij het bevorderen van het algemeene welzijn der christlijke republiek. Ziedaar beknopt zamengevat, wat de Kerk te dezeu opzigte denkt, bij het verleenen van dispensatiën in het algemeen, en bij die tot huwelijks-aangelegenheden betrekking hebben, in het bijzonder.

De Daterie nu is te Rome bepaaldelijk met het verleenen van al dergelijke gunsten belast. Voor wat haar naar buitenwerkend gezag aangaat, is zij gelijk aan de penitencerie, maar ten opzigte van hare innerlijke werking wordt zij door de kerkelijke schrijvers en leeraren in het katholiek geloof het *Orgaan van den Paus* genoemd 1). De oorsprong dagteekent van de hoogste oudheid: men vindt er reeds ten tijde van Honorius III. gewag van gemaakt. Onder Innocentius VIII. was zij in een paleis op den Vatikaan gevestigd; sedert heeft Paulus V. haar naar het Quirinaal over-

1) Corrad., *in Praxi Benefic.*, lib. II, c. II, n°. 9.

gebragt. De begeving van bisdommen, van beneficiën, canonicaten, gelijk mede dispensatiën van allerlei aard behooren tot haren werkkring. De voorzitter der daterie voert den titel van prodatarius, waardoor wordt aangeduid, vooreerst, dat hij in zijne betrekking voor (*pro*) den paus optreedt, en vervolgens, dat hij de juiste dagteekening (*datum*) der door den H. Stoel verleende gunsten bepaald aanduidt. Zijne regtsbevoegdheid strekt zich zeer verre uit, en in alle tot zijn ambt behoorende aangelegenheden doet hij uitspraak, zonder regt op hooger beroep. Zoodra de Daterie ten opzigte der gevraagde gunsten beslist en de H. Vader ze bekrachtigd heeft, verzendt zij ze naar de Kanselarij, die vervolgens er de bullen van uitvaardigt.

In zeker opzigt is de Kanselarij het kerkelijk ministerie van buitenlandsche zaken en de algemeene secretarie van Zijne Heiligheid. De instelling van dit departement klimt op tenminste tot de XII. eeuw, onder het pontificaat van Lucius III., die in 1182 benoemd werd. Sedert verscheiden eeuwen volgt zij, in hare betrekking tot de katholieke wereld, een vast afgebakend en onveranderlijk spoor; hare constitutie draagt den naam van *Regels der kanselarij* 1). De voorzitter is een kardinaal, die den titel van *vice-kanselier der heilige roomsche Kerk* voert. Deze benaming, die eene soort van ondergeschikten rang aanduidt, spruit, volgens sommigen, daaruit voort, dat de paus-zelf de eigenlijke kanselier Gods is; doch anderen meenen, dat er vroeger alleen prelaten tot deze betrekking geroepen werden, die tegenover den hoogeren rang der kardinalen zich vice-kanselier noemden, welken titel de kardinalen, die later tot dezelfde waardig-

1) Zij wordt aan paus Joannes XXII. toegeschreven. Zie Constanz., t. I, p. 35.

heid geroepen werden, steeds bleven handhaven 1). Hoe dit zij, de stukken, door de kanselarij uitgevaardigd, hebben den vorm van eene *bul*, op parkement geschreven, en met lood gezegeld. De bepaling der kosten van uitvaardiging (zoogenaamde *leges*) staat er op uitgedrukt.

3° De *Rota*, of kamer van appèl en hof van cassatie te Rome. De naam *Rota* (*Rad*) is afkomstig van den cirkelvorm der zaal, waarin de regters vergaderen. De oorsprong dezer vierschaar, die zich in den nacht der tijden verliest, getuigt van de teedere zorg der roomsche Kerk voor de algemeene belangen der christenheid. Oudtijds vertrouwden de opperherders der Kerk volgaarne een groot aantal van de aan hun oordeel en beslissing onderworpen zaken hunnen kapellanen ter regeling toe. Daaruit ontstond, omstreeks de XV. eeuw, eene regtbank, uit twaalf prelaten zamengesteld, die belast waren, om, bij wijze van *appel*, over de reeds voor eene of andere regtbank behandelde zaak op nieuw te beslissen. Ten tijde toen Europa nog in de éénheid des Geloofs stond, was Rome, zelfs ten opzigte van een groot aantal maatschaplijke aangelegenheden, de opperste vraagbaak en scheidsregter der volken; vandaar dan ook, dat de *Rota* uit regters van allerlei landaard is zamengesteld. Voorheen hadden de christenmogendheden eene vrije keuze ten aanzien van hare vertegenwoordigers in dit hoog regterlijk collegie. Dat regt van benoeming der auditeurs bij de *Rota* bepaalt zich tegenwoordig enkel tot Frankrijk, Oostenrijk, Spanje en Toscane. Spanje benoemt er twee, die, te zamen met de auditeurs der overige mogendheden, met vier romeinsche en drie uit de Legaties van Bologna, Ferrara en Forli, het getal van twaalf regters voltallig maken, waaruit deze regtbank

1) Zie Ciampini, *De S. R. Ecclesiæ Vice-Cancellario.*

is zamengesteld. Zij heeft geen president, maar de oudste auditeur voert den naam van deken, die daarmeê voor de kardinaals-waardigheid in aanmerking komen kan. Thans is de *Rota* niets anders dan het eerste hof van justitie in den pauslijken Staat. Evenwel is de tegenwoordigheid van een auditeur in dat hof voor elke natie van hoog belang, en een waarborg voor hare landgenooten, die, als grondbezitters of industriëlen in den kerklijken staat, soms aangelegenheden voor deze vierschaar kunnen hebben te brengen. Zoodoende, en nog in zeer veel andere omstandigheden, kunnen de auditeurs der *Rota*, tengevolge van hunnen rang in het prelaatscollegie, van de bestendigheid hunner bediening, en door de velerlei voorregten, welke zij genieten, te Rome voor hun land van het grootste nut zijn. In het voorbijgaan moet ik hier opmerken, dat Frankrijk — en zeker niet tot zijne eer — zijn auditeur bij de *Rota* heeft ingetrokken.

De congregatiën en tribunalen, die de wondervolle zamenstelling der Kerk van Rome uitmaken 1), doen steeds geheel de katholieke wereld naar het middelpunt des Gezags en van het Geloof heenstroomen. Op zijne beurt werkt Rome wederom op al de verschillende deelen der christenheid terug, en doet tot aan de grenzen der aarde zijnen weldadigen

1) Er zijn te Rome ook nog vele andere congregaties en regtbanken van groot gewigt; doch, aangezien haar werkkring in geen verband staat met de algemeene aangelegenheden der Kerk, zoo zal ik mij hier alleen bepalen bij ze te vermelden: de *Congregatie der eerwaardige kerkfabriek van Sint-Pieter;* die der *Studiën van Staat;* die van het *Ceremoniëel van den H. Stoel* enzv.; die van het *Goed Bewind* (*Buon' Governo*). Deze laatstgenoemde congregatie is belast met het aanhooren van alle klagten en bezwaren des volks tegen de beambten van het gouvernement, en om de aangeslagenen te ontheffen van de betaling eener belasting, die hunne krachten zou te bovengaan.

invloed gevoelen. Maar, door welke middelen toch heeft die beweging wel plaats? Die middelen lossen zich allen in één-enkel middel op: *in het woord.* In tegenoverstelling van alle andere hoofdsteden, die op de provinciën inwerken door middel van een overwegenden rijkdom, of wel door geweld; in tegenoverstelling van het heidensche Rome, dat de natiën onderdrukte door de kracht van het zwaard, — regeert het christlijk Rome, even als God-zelf, wiens tolk het is, geheel de wereld door het woord. Wanneer, alzoo, de leer vastgesteld en de tucht verordend is; wanneer zich de bisschoppen overal op hunnen post bevinden, en de grenzen van ieders bisdom met juistheid omschreven zijn, dan komt de eer en de roem daarvan toe aan het woord, aan de stem van den H. Stoel. Dit levenwekkend, dit bezielend woord spreekt Rome alomme uit, of in wat het *schrijft*, of door den mond zijner *afgevaardigden.*

Wat schriftlijk van den H. Stoel uitgaat, zijn of *Encykliken*, of *Breven*, of *Bullen.* Dienaangaande zal eenige opheldering noodig zijn, eensdeels, dewijl een onderzoeklievend reiziger zich met geene enkele woordklanken vergenoegt, en anderdeels, dewijl de roomsche Moederkerk het harer kinderen zeker euvel duiden kan, wanneer zij zich geene rekenschap weten te geven van hare gebruiken en van den aard der

Indedaad, dáárin openbaart zich wel volkomen de teedere zorg, welke de H. Vader aan de belangen van zijn bemind volk wijdt; en, wanneer het *Liberalismus* onzer dagen eens werkelijk *liberaal* mogt worden (wat altijd zeer te betwijfelen valt, of althans nog ver af is!) dan welligt zou zulk eene instelling navolging kunnen vinden, tenminste een heerlijk teeken van *vooruitgang* zijn. De *Congregatie der Consulta* is bestemd, om de zaken van den H. Stoel te regelen; zij maakt er de wetgevende magt en den staatsraad van uit. Alle prelaten, die legaten zijn geweest of het ambt van apostolischen nuntius bekleed hebben, behooren daartoe.

uitdrukkingen, welke zij, in haren werkkring, gebruikt. Vooral thans, kan het niet anders dan hoogst nuttig geacht worden, dat wij, ik zeg niet, dit alles behoorlijk kunnen billijken, — immers de Kerk heeft ook dáárin geene verdediging noodig! — maar tenminste, dat wij van een en ander de ware beteekenis zelve verstaan, en die dus ook aan anderen kunnen meêdeelen.

De *Encykliken*, dat wil zeggen algemeene zendbrieven, zijn door den paus tot geheel de wereld gericht. Zij behandelen punten van het hoogste belang, de leer, de tucht, of, in 't algemeen, zaken betreffende, die geheel de katholieke wereld aangaan. Het hoofd der katholieke wereld spreekt daarbij *ex Cathedrâ*, als Leeraar der algemeene Kerk, opdat allen hem hooren en zich voegen zouden naar zijn woord. Niets kan indrukwekkender, plegtiger zijn dan zulk een vertoog; hij, de opperherder, wendt zich daarbij tot alle herders der uitgestrekte kudde van Jesus-Christus tot de *patriarchen*, de *primaten*, de *aartsbisschoppen* en *bisschoppen*; dat gewijd vertoog maakt hen met zijne bevelen innig-gemoedelijk bekend, en deelt hun plegtig zijne beslissing in eene of andere kwestie, of ook wel zijne vreugde en zijne smarten roerend mede, terwijl het de gedragslijn scherp bepaalt, die elk hunner streng zal hebben te volgen.

De *Breven*. Wanneer een pauslijk schrijven, bij de behandeling van gewigtige aangelegenheden, kort en kernachtig zich uitdrukt, of wanneer het breed uit-een-gezet en dus in vele bewoordingen vervat is, ofchoon handelende over eene aangelegenheid van ondergeschikt belang, zoo heet het een *Breve* 1), die op zeer wit en dun parkement,

1) Ferraris, t. 1, *verb. Breve.*

in latijnsch letterschrift, met eene regelmatige verdeeling der zinsneden geschreven, en door middel van een fijn koordje en rood zegellak gesloten wordt, waarin de *Visscherring* staat afgedrukt. Deze wijze van brieven sluiten is uit de ongewijde oudheid afkomstig: de Romeinen gingen daarbij even zoo te werk, en de paketten, aan de *Tabellarii* toevertrouwd, waren op geene andere wijze gesloten 1). De Visschersring is het zegelmerk van den paus. Er bestaat grond, om te gelooven, dat Sint-Pieter-zelf met dit kenmerkend teeken van zijn wereldsch bedrijf zijne brieven gezegeld heeft. Wat hiervan ook zij, zeker is het, dat het gebruik van dezen ring tot de hoogste oudheid opklimt 2). De benaming doelt op de voorstelling van den H. Petrus, die daarop staat afgebeeld in zijn scheepje, met de vischvangst bezig zijnde. Die ring wordt door een huisprelaat van den H. Vader altijd op 't zorgvuldigst bewaard, en bij 's pausen dood, in tegenwoordigheid van geheel het H. Collegie, plegtig aan den kardinaal-kamerheer overhandigd, die hem met een hamer verbrijzelt.

De *Bullen.* Wanneer het zaken geldt van het uiterste gewigt, en de pauslijke majesteit zich meer dan gewoonlijk in weidsche en verheven uitdrukkingen vertoont, dan dragen de apostolische brieven den naam van *Bullen.* In de oudheid werd onder dat woord de knoop of kleine gouden bal verstaan, eene soort van sieraad, hetwelk de jonge Romeinen op de borst droegen 3). Tot een cachet ingerigt, diende datzelfde voorwerp, om er de brieven

1) Cic. *Catil.* III, 5. — *Pro Flucco*, 167. — Plutarch. *De Curiositate*, 26.

2) Petra, t. I, *ad Constit. apostol.*, § 2. *Proœm.*, n. 1, III. Cancellieri, *Uso del anello Piscatorio, etc.*, p. 9.

3) Ferraris, *loc. cit.*

meê te zegelen, vooral die van aanzienlijke personen, de zoogenaamde open brieven (*lettres patentes*) en de edicten van een gekroond hoofd. Zoo dus wordt de vermaarde Constitutie van Karel IV., die de regten der duitsche keizers en der keurvorsten regelt, de *gouden bulle* geheeten, dewijl zij met een gouden bulle of cachet gezegeld was 1). Even als de breve, zoo ook is de bulle geschreven in 't latijn, maar op een zwaarder, grover en graauwer parkement, zonder punten of comma's, en in ronde karakters, anders gezegd, gothische of gallische letters, om aan de dagen te herinneren toen de pauslijke zetel gevestigd was te Avignon. Om voor uitvoering vatbaar te zijn, moet de bulle eerst formeel uitgevaardigd (*gefulmineerd*) en vooraf behoorlijk gezegeld wezen, hetgeen geschiedt door middel van een looden schijf, die er onder aan hangt, en wel aan een zijden koord, indien de inhoud van gunstigen aard is, doch anders aan een gewoon stuk touw, wanneer de bulle over *justitie*-aangelegenheden of *strijdpunten* handelt. Het looden zegel stelt aan de eene zijde de beeldtenis van de HH. Petrus en Paulus voor; aan den anderen kant die van den regerenden paus. Eveneens als de Visschersring wordt ook het looden zegel zorgvuldig bewaard door een prelaat, dien men den *president van het lood* noemt. Bij den dood des H. Vaders, wordt dit zegel aan al de leden van het H. Collegie vertoond, en vervolgens, onder hun oog, door den kardinaal-kamerheer in stukken geslagen 2).

1) Ferraris, *verb. Bull. aur.* — Petra, *loc. cit.*, Dufresne, *Glossar. verb. Bulla;* Bulla enim proprie erat imperatoris sigillum, quod apponi consueverat in litteris ardua continentibus: et quia sigillum erat aureum, dicebantur hujusmodi imperiales litteræ *Bullæ aureæ*. Sicque bullare idem est ac sigillare, et litteræ *bullatæ*, *sigillatæ* significantur. Ferraris, *uti supra.*

2) Men weet, dat de kardinaal-kamerheer het hoofd is van de

In dit gebruik, om, onmiddelijk na des pausen dood, zijne beide zegels te verbreken, ziet men hoe uiterst zorgvuldig de Kerk waakt, dat er geen bedrog, door onderschuiving van valsche breven, bullen of apostolische acten immer plaats grijpe.

Tusschen de breven en de bullen bestaat er nog een en ander verschil, hetgeen goed is, om er mede bekend te zijn. De breve is gedagteekend van den kersdag, of den dag van des Heeren geboorte; de bulle van den dag der Menschwording. De breve voert den naam van den regerenden paus aan het hoofd; bijv. GREGORIUS PP. XVI.; de bulle niet alzoo, maar begint terstond aan den regel, met deze woorden, bijv. GREGORIUS EPISCOPUS, SERVUS SERVORUM DEI. De bulle duidt, op het einde, het jaartal aan van des pausen regering; de breve eindigt met dit formulier: *Gegeven te Rome, bij Sint-Pieter*, of *in Santa-Maria-Maggiore* (al naardat de H. Vader het Vatikaan of het Quirinaal bewoont), *onder den Visschersring* enzv., en is geteekend door den kardinaal-secretaris der breven. In weêrwil van dit onderling verschil, hebben de breven en de bullen, elk in hare soort, dezelfde kracht 1).

Bij deze dubbel-eerwaardige gebruiken, (deels dáárom, dewijl zij tot de Kerk behooren, en deels ook aangezien zij een voor lang vervlogen tijdperk gestadig in den geest terugbrengen) voegt zich nog een ander, dat niet minder eerbied verdient, wanneer men den oorsprong en den aard er van kent. De bullen duiden eene zekere som aan, die aan de

apostolische kamer, en dat deze kamer de inkomsten van den H. Stoel beheert.

1) Brevia apostolica, rite confecta, tantam vim habent in illis materiis in quibus conficiuntur, quantam habent Bullæ in cæteris materiis. Ferraris, *verb. Bulla.*

daterie, of aan het secretariaat der Breven voor de afzending of uitreiking der apostolische brieven moet worden betaald. Men noemt dit te Rome de *Tassa* of *taxe*. Hoe dikwerf hoort men nu niet verhalen, of leest men niet overal, dat het katholiek kerkwezen *stroomen van vreemd goud naar Rome doet heenvloeijen*, waarvan het pauslijk hof misdadig zich bedient, om daardoor in weelde en dartelheid te leven. En zulke lasteringen gaan zelfs nog wel uit van zoogenaamde katholieken, bastaardzonen, die eene teederlievende moeder dergelijke valsche aantijgingen in het aangezigt durven werpen. Het eenige, wat men tegen zoo onbeschaamden laster, tegen zoo opzetlijke logens doen kan, is, dat men in het volle gevoel der diepste verontwaardiging, doch tevens met de opregtheid van een volkomen christlijk medelijden, bidde: *Heere, vergeef het hun, want zij weten niet, wat zij doen!* « Rome besteedt jaarlijks voor de kerken in het buitenland de helft méér dan zij ontvangt, en alle opbrengsten van kerklijke zaken worden tot het doen van goede werken aangewend; » ziedaar, zonder de minste overdrijving, de juiste en algeheele waarheid 1). Zoodoende dan ontvangt Rome, de moeder van alle de kerken, niet tot loon, maar als wedergift voor verleende gunst, van eenige harer met aardsche goederen rijk begunstigde telgen, een grooter of kleiner geldgeschenk, waarmeê zij haar overig kroost, dat onder armoede en vervolging gebukt gaat, te gemoet komt, helpt en opbeurt, doch nimmer zonder er tevens ook nog uit hare eigen hand zóóveel bij te voegen, als de haar ter dienste staande

1) Zie het officiële werkje, getiteld: *Del denaro straniero che viene in Roma, e che ne va per cause ecclesiastiche*, door Mgr. Marchetti, aartsbisschop van Ancyra. — Zie ook Constanzi, *Instituzioni di Pietà*, etc., t. 1, p. 6—37.

middelen gedogen. Op die wijze dus strekt de overvloed van den een tot hulpe van des anderen behoefte, en de banden der katholieke liefdadigheid, door den Verlosser-zelven gelegd, blijven alzoo immer ongeschonden; ziedaar, hoe Rome zich hierin, gelijk in alles, steeds gedraagt; en op welke wijze, met welk woord, zou men deze hare gedraging best kunnen kenmerken? voorzeker, niet juister dan door er van te getuigen: Rome blijft in alles zich gelijk, in alles zijner waardig 1)!

Zoo hebben wij dan nu een beknopt overzigt geleverd van de wijze hoe, en de middelen waardoor de H. Stoel met de wereld in aanraking is, en op haar inwerkt. Opdat, evenwel, dit overzigt zoo volledig mogelijk zij, moeten wij er, tot volkomen verstand van zaken, nog bijvoegen eene schets der gezantschappen, die aan de verschillende natiën het woord van Rome overbrengen.

Als wereldsch vorst staat de H. Vader met de verschillende vorsten in diplomatische betrekking. Wat de belangen

1) Bij de toelagen, welke Rome jaarlijks aan de arme kerken van Ierland, Duitschland, het Noorden, Oosten en Westen verstrekt, moet nog gevoegd worden de intrest van de, in verschillende tijdperken, door de pausen gesloten leeningen, ten behoeve der christenheid in 't algemeen. Die intressen bedragen te zamen eene som van 400,000 scudi's (een miljoen guldens), waarbij voorts komen de onkosten, aan de Propaganda en aan de verschillende collegies van Staat jaarlijks verbonden, ten bedrage van nog 133 duizend scudi's (ruim 300 duizend guldens). — Rome ontvangt uit de verschillende landen der katholieke wereld 300,000 scudi's (750 duizend guldens), maar besteedt, wederkeerig, aan hulpbehoevende kerken eene som van 533 duizend scudi's (één miljoen en ruim 300 duizend guldens). Dien ten gevolge heeft zij jaarlijks een *deficit* van 233,000 scudi's, of ruim 582 duizend guldens. « Ziedaar, » — zegt de hier boven aangehaalde schrijver, Mgr. Marchetti — « ziedaar, welk een voordeeligen ruilhandel Rome hier drijft! »

van den romeinschen Staat aangaat, deze volgen den gewonen loop der verstandhouding van de volkeren onder elkander, en worden in de gewone taal der diplomatie behandeld en geregeld. Maar ook als opperhoofd der Kerk doet zich de paus bij de katholieke natiën vertegenwoordigen; en in dit opzigt verandert nu de gewone loop der dingen geheel en al van natuur, tot zelfs de taal toe, waarin, te dien aanzien, onderhandeld wordt: dan heet een verdrag een *Concordaat*, dan is het een *Legaat*, of een *Nuntius*, in stede van een gezant of van een ambassadeur, dan noemt men een brief bij den naam van *Bulle* of *Breve*. De geestelijke gezanten, of — om hier aan eene uitdrukking van den doorluchtigen kardinaal Pacca te herinneren — de armen (*bras*) van den H. Stoel zijn de Legaten en de Nuntiën. De eerstgenoemden worden volgenderwijze onderscheiden: in Legaten *a latere*, in afgevaardigde Legaten (*envoyés*), in *geboren* Legaten (*nati*) en in Delegaten.

De magt, om hare vertegenwoordigers naar alle deelen der katholieke wereld heen te zenden, is het uitsluitend voorregt der Kerk van Rome, hetwelk zij bezeten en uitgeoefend heeft, reeds terstond van het begin des Christendoms af. Men ziet deze, beurtelings, nu eens bij de verschillende kerkvergaderingen voorzitten, dan wederom de belangen der godsdienst bij de koningen en keizers van het Oosten en het Westen verdedigen en handhaven. De kardinalen, die met eene of andere zending worden belast, verlaten alzoo den paus, dien zij steeds *ter zijde* staan, en hebben daarom den naam van legaten *a latere* (van 's pausen zijde) bekomen 1). Zij zijn gewone of buitengewone.

1) Dicuntur a latere quia cardinales ad latus summi Pontificis assistunt, et sic, dum mittuntur, quasi a latere extrahi videntur. Ferraris, *verb. Legatus*.

De eerst-bedoelden zijn de kardinalen, die aan het hoofd staan der legatiën in Italie-zelf: Bologna, Ferrara, Forli. De laatst-genoemden, met zeer uitgestrekte magt bekleed, worden, in hoogst gewigtige omstandigheden, met deze of gene zending belast, wanneer het, namelijk, de teederste belangen der christenheid geldt. Zoo kwam er, in der tijd, een legatus *a latere* naar Frankrijk, om de, tengevolge der groote staatsomwenteling, geheel en al onderstboven gekeerde Kerk tot kalmte, orde en regelmaat terug te brengen.

De *gezonden* legaten of *envoyés*, ook apostolische Nuntiën genoemd 1), worden door den H. Stoel afgevaardigd naar de christlijke hoven, om er de belangen der Kerk te verdedigen en den paus te vertegenwoordigen. Zij zijn in twee klassen verdeeld, zoo als die van den eersten rang, die naar Duitschland, Frankrijk, Spanje en Portugal worden afgevaardigd, en gewoonlijk, na volbragte zending, tot kardinaal verheven worden. De Nuntiën van den tweeden rang, en wie deze onderscheiding niet wacht, zijn die van Polen, Napels, Venetië, Florence, Brussel, Keulen en Lucern.

De *geboren* legaten (*nati*) zijn bisschoppen, aan wier zetel door den H. Stoel het regt van legatie of zending verbonden is, zoodat zij, tengevolge hunner bisschoplijke benoeming, reeds van-zelf legaat worden. Zulke zijn die van Reims, Salzburg, Praag, Toledo, en voormaals Cantorbury. Alle afgevaardigden van den H. Stoel, hetzij *a latere*, hetzij nuntiën, of *geboren* legaten, hebben in hunne provinciën de gewone jurisdictie.

De delegaten zijn afgevaardigden van den H. Stoel, die enkel met eene bijzondere zaak, of wel met zekere bepaalde aangelegenheden belast worden, doch zonder eenige vreemde

1) Legati missi, seu nuntii apostolici.

jurisdictie 1). De geschiedenis der apostolische legaten, van de diensten, door hen aan de Kerk en aan de volkeren bewezen, de grootheid van karakter, het beleid, de verzoenende geest, dien zij in de moeijelijkste omstandigheden aan den dag legden, maken zoovele schoone bladzijden in onze christlijke jaarboeken uit. Die zich daarvan wil overtuigen, leze de werken van den doorluchtigen kardinaal Pacca, wiens naam met al de groote aangelegenheden der Kerk in Duitschland, Frankrijk en Portugal, gedurende de laatst-verloopen halve eeuw, naauw vereenigd is.

De betrekkingen van den H. Stoel met de katholieke wereld worden niet alléén door het afvaardigen van legaten en nuntiën, en het toezenden van bullen en breven onderhouden, maar de algemeene Vader der christenheid schonk aan elke natie een bijzonderen beschermheer en voorstander harer belangen in zijnen raad-zelven, een waarborg, dien geen souverein immer aan de natiën verleende, waarmeê hij in betrekking staat. Men noemt alzoo *kardinaal-beschermheer* van deze of gene natie, een der leden van het H. Collegie, die, in zeker opzigt, Franschman, Spanjaard enzv. wordt, al naarmate hij, in 's pausen bijzonderen raad, beschermheer is van Frankrijk, van Spanje enzv. Daar nu de kardinalen vrij zijn, om dit beschermheerschap al dan niet aan te nemen, en hierin alleen met hunne eigen al of niet genegenheid voor deze of gene natie te rade gaan, zoo hebben zij deze hunne vrijwillig opgenomen taak steeds met zooveel gemoedelijkheid waargenomen en volbragt, dat er geen voorbeeld ooit bekend is geweest van een beschermheer, die, in eenig opzigt, immer heeft gehandeld tegen de geringste belangen van den aan zijne bijzondere zorgen toevertrouwden staat.

1) Zie: Devoti, *Jus Canonicum*, t. I, p. 198-9. Ferraris, t. V, p. 38-39.

De kardinaal-beschermheer laat zich zelden met de geestelijke belangen in van die volken, wier vertegenwoordiger te Rome gevestigd is; maar hij is de behartiger der belangen van de natiën, die aldaar bij den H. Stoel geen afgevaardigde hebben. Frankrijk, Oostenrijk, Spanje, de beide Siciliën, Portugal, Polen, Sardinië, Engeland, Schotland, Ierland, Ragusa, Illyrië, Griekenland, Armenië, Lucca, Savoye en de Maroniten hebben elk een kardinaal-beschermheer, te Rome, in 's pausen raad.

Ziedaar het pauslijk bewind, kerklijk en wereldlijk, in 't kort geschetst. Schitterend blinkt daarin de hooge wijsheid der Kerk uit, maar tevens ook de vaderlijke bemoeijing van Christus stedehouder, die zich hierbij aan het onpartijdig oog des christlijken beschouwers vol zuivere liefde en teedere zorg voor het welzijn der geheele wereld vertoont; doch dáárover hier geen enkel woord verder: hij, wiens werken van en voor hem getuigen, vergt van ons tot zijn lof geene ijdele woorden af.

In weêrwil onzer nasporingen, studiën en wandelingen, hadden wij toch ons bezoek bij de joodsche familie niet vergeten. Daar het echter reeds laat geworden was, waren wij genoodzaakt, ons eenigermate te spoeden, en zoodoende kwamen wij weldra aan het forum van Nerva, in welks nabijheid zich het gesticht (*Conservatoire*) der nieuw-bekeerden (*Neophyten*) bevindt 1). Men moet weten, dat de Christenhoofdstad, in hare moederlijke voorzorg, een huis heeft ingerigt, waar zij, die het Evangelie wenschen aan te nemen, kunnen worden opgenomen, en die daar geheel kosteloos, tenminste veertig dagen lang, huisvesting, voeding en algeheele verpleging vinden, onder toevoorzigt tevens van een bekwaam godgeleerde;

1) Zie Constanzi, t. I, p. 113-119.

die hunne taal verstaat en spreekt, zoodanig, dat hij hun in de godsdienst volkomen onderrigt geven kan. Teneinde hen tot de oude gebruiken der Kerk geheel en al terug te brengen, worden ze of op paaschavond, of daags voor het pinksterfeest, in de kerk van Sint-Jan-van-Lateraan, plegtig gedoopt. Echter, naar gelang van omstandigheden, worden er ook wel andere dagen en andere kerken voor die schoone plegtigheid bepaald. Na het ontvangen van den H. doop, blijven de nieuw-bekeerden nog eenigen tijd in het Neophytenhuis, teneinde er in het geloof, zooveel mogelijk, bevestigd te worden. Arme kinderen ontvangen daar zelfs eene behoorlijke opvoeding 1). Met de meeste welwillendheid werd ons dit verblijf van kalmte en vrede geopend, en terstond bij de intrede vonden wij er onze lieve kleinen van den vorigen avond weder, in het volop hunner vreugde en van hun geluk, dartelende, juichende en omspringende rond de eerste binnenplaats, bij het binnenkomen in het gesticht. Op het zien van een priester, kwamen zij terstond, met terzijdestelling van hun kinderlijk spel, toegeschoten, en kusten ze mij, volgens landsgebruik, eerbiedig de hand. Weldra kwam ook de vader opdagen: met vreugde-tranen in het oog, weidde hij uit over het heil, hem en geheel zijn gezin wedervaren. Eindelijk, daar verscheen ook de moeder, die ons in al den eenvoud haars harten zeide: « Ja, zeker, ik was wel de meest verstokte, die lang, zeer lang op mij heb laten wachten; doch, eindelijk, zie, heb ik nu toch ook het groot geluk van christin te mogen zijn. » Daarop een harer jongste meisjes op haren schoot zettende, voegde zij er bij: « *Zij* was het, aan wie ik mijne bekeering verschul-

1) Op de St. Jacobs-plaats, in *Scossa cavalli*, vinden afgedwaalde geloovigen insgelijks een onderkomen, waarin het hun, gedurende den tijd van hun geestelijk onderrigt, aan niets ontbreekt.

digd ben: lief kind, gij zijt het, die het leven aan uwe moeder hebt gegeven. » — Tranen van bovenaardsche blijdschap biggelden haar langs de wangen, terwijl moeder en kind, over en weêr, in de teederste liefkozingen als versmolten. Dat verruklijk schouwspel hernieuwde in ons gemoed al de indrukken van godvrucht en dankerkentenis, welke wij den avond te voren diep en voor altijd in ons binnenste hadden gegrift. Na een langdurig en hoogst gewigtig onderhoud, verlieten wij dit door den hemel zoo bijzonder begenadigd gezin. Waren zij, welke wij daar bezochten, hoogst-gelukkig, ook wij waren het niet minder, wij, die van hun heil getuigen mogten zijn. Waarlijk, het voorregt van zulk een dag te beleven, wenschen wij al onze vrienden, uit de volheid onzes harten, opregt en innig toe.

4. Januarij.

Piscina publica. — De Thermen (badplaatsen) van Caracalla. — Standbeelden. — Eene gewaagde lucht-wandeling. — Herinnering aan Caracalla. — Dal der Nymf-Egeria. — Kerk der HH. Nereus en Achilleus. — Oorsprong harer benaming van *Fasciola.* — De zeven zalen. — De muildieren van Sixtus V. — Het Forum van Nerva. — Tempel van Pallas. — Slagtplaats der martelaren.

Alvorens met een nieuw kwartier der stad aan te vangen, kwam het ons gepast voor, de reeds afgeziene wijken nog eens vlugtig in laatste oogenschouw te nemen. Wij betrapten ons-zelven, hier en daar, op nog eenig verzuim, en spoedden ons alzoo op nieuw derwaarts heen, waar dit had plaats gegrepen. Aan gene zijde van den Aventinus, in de oude wijk der *Piscina publica*, liggen de Thermen of badplaatsen van Caracalla. Ons eerste bezoek bragten wij dus aldaar. De vermaarde *Piscina*, of vijver, waaraan dit gedeelte van

Rome zijnen naam verschuldigd was, bestond uit een kunstmatige badkom, waarin de romeinsche jeugd de zwemkunst kwam leeren. Volgens de oude schrijvers werd die kom uit de Appiaansche waterleiding, de eerste van die soort, welke Rome kende, voortdurend gevuld en ververscht. Sedert de Thermen van Caracalla de Piscina overbodig maakten, schijnt zij dan ook te zijn verdwenen; en, indedaad, niet alleen de jeugd, maar geheel het volk van Rome vond in laatst-bedoeld praalgesticht alles, wat noodig was, om den lust voor baden, en ieder ander watervermaak tevens, volkomen bot te vieren en te voldoen. Men verbeelde zich een vierkant paleis van 42 honderd voeten in omtrek en naar evenredigheid hoog, geheel met marmer van de zeldzaamste soort bekleed, en versierd met bronzen en marmeren standbeelden, door de meesterhand der beroemdste kunstenaars van de oudheid gebeiteld; bodems van het heerlijkst mosaïk, plafonds van het keurigste schilderwerk; regts en links zestien honderd badvertrekken, en daarin even zooveel rustbanken van gepolijst marmer 1); voorts onoverzienbare zalen voor de openbare spelen; en dan onder dat alles nog niet begrepen de van romeinsche badplaatsen onafscheidelijke apartementen, als het *Apodyterium*, waar men zijne kleederen aflegde; het *Frigidarium*, waar de koude, het *Tepidarium*, waar de laauwe, en het *Calidarium*, waar de heete baden genomen werden; het *Sudatorium*, waar de huiduitwademing, door middel van stoom, plaats had; het *Unctuarium*, waar men, bij het verlaten van 't bad, zich liet balsemen, zalven en oliën, of zoogenaamd

1) Habebant in usum lavantium sellas mille sexcentas e polito marmore factas. Olympiodor., *in Ant. Caracall.* — De heer Bluet, een jong architect, pensionnair van de fransche akademie, te Rome, heeft van dit grootsch gebouw het plan geleverd.

parfumeren 1); de lustzalen, of, beter gezegd, de bordeelen, de boekerijen enzv. Wij merkten daarbij nog op, dat die badplaats naar den grooten Circus, het worstelperk, uitzag: bloeddorst en wulpschheid gingen in het oude Rome steeds hand aan hand.

Ofschoon minder uitgestrekt dan de Thermen van Diocletianus, werden evenwel de badplaatsen van Caracalla onder Oud-Romes wonderen meêgeteld, en daarin waren de groote zaal en de haar versierende standbeelden het meest geroemd. Door de stoutheid en tevens bevallige ligtheid van bouw, was deze zaal in het oog van alle architecten en werktuigkundigen een voorwerp van verbazing, zoodanig dat de een beweerde, alsof het niet mogelijk ware, anderwerf zoo iets te scheppen, terwijl de ander volhield, dat geen menschenhand zulk een wonderwerk kon hebben tot stand gebragt 2). Voor zoover men uit de bouwvallen kan oordeelen, moet deze zaal 690 voet lang en 450 breed zijn geweest. Een tweede soort van wonder, hetwelk deze Thermen opleverden, waren de bronzen en marmeren standbeelden. Vandaar werden naar het museum te Napels al die meesterstukken der oudheid overgebragt, waarvan er één voldoende zou zijn, om eene stad, ja, een koningrijk tot luister te verstrekken. Het zij genoeg, hier te noemen de standbeelden van Hercules, van Flora, van den Zwaardvechter, en de vermaarde groep van Dircé, die wordt voorgesteld als door hare beide broeders, Zetus en Amphion, aan de hoornen van een woedenden stier vastgehecht; voorts, Antiope, hunne moeder, en den herder, aan wien zij hare beide kinderen overdraagt; en dan al deze beelden van reusachtige grootte,

1) Zie Bracci, *de Thermis Veterum.*
2) Sparitian, *in Caracall.*

zoodat zij te zamen het grootste geheel vormen, dat ons door de beitelkunst der ouden nagelaten is.

Ten spijt der dringende ontrading van den vriend, die ons hier vergezelde, wilden wij het verwelf der groote zaal bestijgen. Deze zoldering, of liever dit schijnplafond van slechts eenige duimen dikte, steunt op slechts twee contreforten, en is op verscheiden plaatsen ingescheurd, zoodat eene omwandeling daar boven niet zonder gevaar geschieden kan. Wij ondernamen die evenwel, en stegen er op, dusdanig, dat wij nu vandaar een vrij en uitgestrekt gezigt hadden zoo over het dal, waarin de groote Circus stond, als over geheel het omliggend veld van Rome. En nu, zou men het kunnen gelooven, dat de gansche bovenvlakte van dit gewelf in mosaïk bewerkt is? Nogtans, dat zagen onze oogen, en tot herinnering aan de kwistzieke weelde van het oude Rome, namen wij vandaar eenige stukken, die echter niet zonder veel moeite door ons konden worden losgemaakt, tevens als zegeteekenen met ons mede, wegens het heldenstuk, dat er werkelijk in bestond, om zulk een rank en hoog bouwgevaarte te durven bestijgen, en waarvan het naar beneden komen met niet minder gevaar vergezeld ging. In de daad, eene huivering beving mij van top tot teen, toen ik uit de hoogte naar omlaag zag; doch ik vermande mij, nam een kloek besluit en ijlde nu op eens, zonder aarzelen, naar onder, vast besloten, om, zoodra ik gelukkig weêr op vlakken bodem staan zou, nimmer zulke luchtwandelingen meer te ondernemen.

De herinnering aan Caracalla, die ons reeds bij het bezoek van de plaats, waar het Pretoriaansche kamp zich eenmaal bevond, zoo levendig bezig had gehouden, deed zich ook hier, te midden dezer uitgestrekte bouwvallen, op het levendigst aan ons voor. Uit elken steen, uit iedere

mosaïk, uit al de hier en daar wijd uit elkaêr verspreide kolombrokken, scheen ons nog die vreeslijke stem in het oor te dringen, wier toon den wreeden keizer, zelfs te midden zijner jubelende hofvreugde, schrikwekkend aan zijnen broedermoord herinnerde, hem toeroepende: *Bibe fratrem*: « lesch uwen dorst en verzadig u aan broederbloed! »

Niet ver van Caracalla's Thermen ligt het dal van Egeria, in de geschiedenis van Numa-Pompilius zoo zeer vermaard. Voorts, een weinig verder op, vindt men de kerk der IIII. Nereus en Achilleus, een gebouw, de aandacht des christen-reizigers bijzonder waardig. Het Christendom, met Paulus het paleis der Cesars binnengetreden, had zich daar, ten spijt van elke vervolging, krachtig weten te handhaven. Eenige leden van het keizerlijk huis hadden het omhelsd, en onder dat getal rekende men ook Flavia Domitilla, de nicht van den consul Flavius Clemens, neef van keizer Domitiaan. De H. Petrus doopte haar. Twee broeders, die bij haar in dienst waren, Nereus en Achilleus, even als zij, door den prins der apostelen tot het licht des christendoms gebragt en in den schoot der Kerk opgenomen, bewogen de jeugdige vorstin, om zich als maagd te wijden aan den Heer. Toen deze godvruchtige broeders, evenwel, als christenen herkend werden, bande men hen naar het eiland Pontia uit, en ondergingen zij te Terracina den marteldood. Hunne lijken, door de geloofsbroeders weggenomen, rustten langen tijd in de katakombe van den H. Pretextatus, op den Ardeatijnschen weg; doch werden later in de oude kerk, die thans hunnen naam nog voert, overgebragt en begraven. Deze basiliek werd door paus Joannes I., op een stuk grond, dat aan de H. Lucina toebehoorde, gesticht, en voorts door den H. paus Leo III. herbouwd. De vermaarde kardinaal Baronius, die er den titel van verkreeg, heeft van die kerk zeer veel werk gemaakt.

Hij liet ten jare 1597 de ligchamen der beide martelaren en der H. Flavia Domitilla, door paus Gregorius IX. in de kerk van den H. Adrianus geplaatst, derwaarts overbrengen.

Alvorens aan de HH. Nereus en Achilleus te zijn toegewijd geworden, heette de basiliek *Fasciola*, hetgeen *zwachtel* beteekent, en welken naam zij ook heden nog voert. Wanneer men naar den oorsprong dier benaming onderzoekt, dan leert de overlevering van Rome dienaangaande het volgende: « Als de H. Petrus eens daar langs kwam, zoo ging hier, op den Appiaanschen weg, een der windsels los, waarmede de geloovigen zijne door de kerkerboeijen gewonde voeten omzwachteld hadden, en een magistraatspersoon (*Edilis*), zich juist aldaar bevindende, teekende de plek, waar dit geschiedde, naauwkeurig aan » 1). Eerbiedwaardig is alzoo deze plaats in dubbele mate, eensdeels door den naam der Heiligen, wier gebeente hier rust, anderdeels door hare hooge oudheid en de daartoe betreklijke overlevering, voor wier historischen grond méér redenen zouden kunnen worden aangevoerd, dan noodig zijn, om haar tot volkomen zekerheid te brengen. Wie toch weet niet, dat de geest der eerste christenen geheel en al dáárheen ging, om met de teederste belangstelling alles, zelfs tot de geringste feiten en bijzonderheden uit het leven der apostelen, zorgvuldig te bewaren? Maar, daarenboven, vervalt alle reden van twijfel, wanneer men bedenkt, met hoe diepen eerbied, kinderlijke teederheid, ja, men mag zeggen, heilige geestdrift de christenen van Rome voor den H. Petrus en den H. Paulus bezield waren, zoodanig, dat tallooze gedenkteekenen, door hen opgerigt, tot getuigen strekken, dat zij die apostelen, stap voor stap, volgden; en zoo dan waren het nu eens bedehuizen, of oratoriën,

1) Mazzol., t. VI, p. 251.

kapellen, of, later, luistervolle kerken, die de plaatsen vereeuwigden, waar eene of andere merkwaardige herinnering aan een dier beide godsgezanten zulk eene hulde volkomen wettigde.

De kerk van de HH. Nereus en Achilleus biedt zoowel den kunstenaar als den oudheidkundige eene rijke stof tot beschouwing en studie aan. De altaarhemel wordt door vier schoone kolommen van afrikaansch marmer gedragen; ook de twee spreek-estraden (*Ambones*), beiden zeer goed bewaard gebleven, leveren hoogst-merkwaardige bijzonderheden op. In het hooge koor, te midden van het priestergestoelte, verheft zich de pauslijke zetel, waarop de H. Gregorius de Groote zijne XXVIIIe. homelie voordroeg, en waarvan een gedeelte op de ruggezijde is ingegrift. Doch, het belangrijkste van alles is de schoone mosaïk van het priesterkoor, voorstellende de gedaanteverandering (*Transfiguratie*), een meesterstuk, dat van het jaar 796 dagteekent. In den top van het booggewelf ziet men den Zaligmaker met Mozes en Elias; daar onder de drie apostelen, door schrik bevangen, met het in hunne mantels verborgen aangezigt ter aarde gebogen. Links vertoont zich de H. Maagd, door den engel bezocht; regts de Moeder Gods met het Kind-Jesus, staande in haren schoot, en daarbij een Engel met uitgespreide vleugelen, in bewondering als opgetogen. Sinds meer dan duizend jaren schittert de Godheid van den Zoon en het godlijk Moederschap der gezegende Maagd luistervol in dit onsterflijk schilderwerk uit, en brengt, alle tijden door, tegen het ongeloof der bestrijders dier godlijke leerstukken, behalve de grijze oudheid des geloofs, tevens ook de onveranderlijke getuigenis der eeuwen overtuigend, ja, zegevierend in 1).

1) Zie over de kerk van de HH. Nereus en Achilleus het geleerde

Langs den *Verwinnaarsweg* naar de stad terugkeerende, gingen wij, achter het Colosseum voorbij, een wijngaard binnen, die met de *zeven Zalen* (*sette Sale*) of *Kameren* (*Camere*) in verband staat, te weten, met de zeven grootsche waterkommen, die voorcerst de tuinen van Nero, en vervolgens de Thermen van Titus drenken moesten. Anderen zien ze aan voor de bouwvallen van het Nymphæum van Marcus Aurelius 1). Hoe dit zijn moge, de zeven Zalen verdienen gezien te worden, dewijl zij een grootsch denkbeeld geven van den luister, door de Romeinen in alles ten toon gespreid. De kamers en uitgestrekte gangen, die er aan grenzen, maakten deel uit van Nero's gulden huis. Men weet, dat dit reuzengebouw aanvankelijk het *domus transitoria*, doorgangshuis, heette, dewijl het volk de portalen of gangen er van door moest gaan, om zich van den berg Coelius naar den Esquilinus te begeven. Deze omstandigheid schijnt ons toe, eenerzijds, te verklaren wat die keizermedaljons, boven in het gewelf geschilderd, hier beteekenen, die namelijk den keizer voorstellen, onder een arend met uitgespreide vleugels; en dan tevens, anderzijds, ook het zonderlinge opschrift te verduidelijken, dat door mij hier alléén in het latijn wordt opgenomen; want:

Ofschoon Oud-Rome's taal, te regt, hoog wordt geprezen,
Zoo geeft ze ons soms toch wel wat leelijks ook te lezen.

Ziehier dan, letterlijk, wat er op den muur dezer trotsche gangen te lezen staat:

en merkwaardige Werk van den abbé D. Bartholomeo Piazza: *Santuario Romano delle stazioni*, staz. 23; en, *Roma christiana* ad diem 12 Maji; zie ook Ciampini, *Monim. veter.*, t. II, p. 123.

1) Amm. Marcell., lib. XV.

Duodecim deos et Dianam,
Et Jovem optimum maximum
Habeat iratos,
Quisquis hic minxerit aut cacarit.

De ouden stelden het rein-houden hunner monumenten onder de bescherming der goden, zoo als wij dit thans aan de zorg der policie overlaten. Onder het opschrift kronkelen twee groote slangen door elkander heen, met een roedebundel er tusschen in. De slang beteekende bij de Ouden omzigtigheid en eerbied; de roede duidde de straf aan, die op het vergrijp volgen zou.

Bij het verlaten der zeven Zalen, om ons naar het Forum van Nerva te begeven, kregen wij een molenaar in het gezigt, die vijf met koren beladen ezels geleidde. « Ziedaar, zeide men ons, de vijf muildieren van Sixtus V. — Zoo! antwoordden wij, op spottenden toon — is het dan aan de tanden, dat gij die herkent? — Neen, ik spreek in allen ernst; — dus kregen wij tot bescheid: ziehier wat er van deze zaak is. Even als de meeste groote mannen, had ook Sixtus V. een zeker zwak of hebbelijkheid: hij telde namelijk alles bij vijf; en zoo dan verbood hij, onder anderen, dat de molenaars met meer of minder dan vijf lastdieren Rome zouden binnenkomen, en zijn verbod is altijd trouw gehandhaafd gebleven. Hij liet bij zijnen dood vijf miljoen scudi's in de schatkist, en vijf duizend maten koren op de graanzolders van den staat achter; hij deed vijf groote fonteinen bouwen, en rigtte vijf obelisken op. Hij voerde den naam van den V. en voorspelde, dat hij slechts vijf jaren regeren zou, welke voorspelling ook bewaarheid is geworden; hij werd namelijk in 1585 verkozen en stierf in 1590, welke beide jaartallen almede door het getal van vijf volkomen deelbaar zijn. » — Sedert deze toelichting ons gege-

ven was, ontmoetten wij nooit de molenaars met hunne vijf muilezels (noch meerder, noch minder), of wij herdachten niet alleen den grooten paus, maar juichten daarbij tevens den volhardenden geest van het romeinsche volk toe in het zoo getrouw blijven opvolgen eener bepaling, die zich innig hecht aan de roemvolle nagedachtenis van een opperpriester en souverein, dien het eenmaal zoo buitenmate vereerd heeft en bemind.

Middelerwijl daagden daar voor ons oog de grootsche overblijfselen van *Nerva's Forum*. In het bewaard gebleven gedeelte staat de kerk van den H. Basilius en het klooster der nieuw-bekeerde jonge-dochters. De keizer Alexander Severus had dit Forum met een groot aantal kolossale standbeelden, de keizers voorstellende, opgeluisterd, als ook met prachtige bronzen kolommen, waarop de schitterendste feiten van Romes geschiedenis waren ingegrift 1). Deze vorst, door zijne regtschapenheid vermaard, gaf daarvan hier ter plaatse een schitterend bewijs, namelijk: Vetronius Turinus, een zijner hovelingen, had zich door kostbare geschenken laten omkoopen, en daarvoor aan iemand de gunsten des keizers beloofd. Alexander veroordeelde hem, om in rook gestikt te worden. Men bragt hem alzoo naar het Forum, en terwijl een digte houtdamp den strafschuldige om deed komen, blies een heraut de trompet, en sprak vervolgens tot het volk: « *Aldus is door rook gestraft, hij, die rook verkocht heeft* » 2).

Eenige schreden van het Forum verwijderd, vindt men de overblijfselen van den Pallas' tempel, dien de overlevering

1) Statuas colosseas, vel pedestres, nudas, vel equestres divis imperatoribus cum titulis, et columnis aereis quæ gestorum ordinem continerent. — Lamprid., *in Sever.*

2) Fumo punitur, qui vendidit fumum. *Id.*

in de dagen van Nerva te huis brengt 1). Hij levert nog sporen op van uitmuntend beitelwerk, met gecanneleerde zuilen in den corinthischen stijl. Boven bevindt zich een standbeeld van Pallas, halflevensgroot. De godin is staande voorgesteld met den helm op het hoofd en het schild in de linkerhand, de regterhand waarin zij de lans droeg, is verbrijzeld. Op zich-zelf beschouwd, levert deze ongewijde bouwval uit den voortijd weinig belangrijks op; doch de daaraan verbonden herinneringen werken levendig in het gemoed van den christen-reiziger, die er bij vertoeft. Aan den voet van dit afgodsbeeld, vóór de poort van dezen tempel, werden tallooze christenen geslagtofferd. Vandaar dan ook draagt de kleine bijgelegen kerk den naam van *Sint-Agatha der weversgezellen, bij het slagthuis der Martelaren* (*ad macellum Martyrum*) 2). Een diepe put, in het binnenste des tempels aanwezig, nam de lijken en het bloed onzer geloofsbroederen op; velen schijnen zelfs levend er in te zijn geworpen, want men heeft in dezen put aan het ligchaam van een martelaar een van die steenen gevonden, welke men den christenen om den hals hing. De hier bedoelde is rond, zwart en, op het oog, ongeveer honderd pond zwaar. Men heeft dezen foltersteen onder een roosterwerk op den rand van den put geplaatst, waar, sinds eeuwen, tallooze scharen van geloovige bedevaartgangers er, door de eerbiedige aanraking hunner lippen, hulde aan hebben gebragt.

1) Sext. Aurel., *in Nerva.*

2) Zie de acten der HH. Gordianus, Crescentius, Cornelius enz.

5 Januarij.

De oude wijk van *Via lata*. — Graf van Publicius Bibulus. — Basiliek der HH. Apostelen. — Huis van Martialis. — Tempel van de Zon. — Kerk van den H. Marcellus. — Paleis-Doria. — Kerk der H. Maria-in-*Via-lata*. — Kerker van den H. Paulus. — Paleis van Venetië. — Kerk van den H. Marcus.

Italiës schoone zon was weêr ten trans gestegen; Rome ontwaakte op nieuw ten leven. De wijnventers doorkruisten de straten met hune muilezels, die de wit-glazen *fiaschi* (flesschen) rondvoerden, gesloten met een stop van papier; de kreet van de oranje-appelverkoopers klonk van alle kanten ons in het oor; de nederige passionist hield den voorbijgangers ootmoedig zijn offerbus voor, en de kapucijnerbroeder, den alouden ezel voor zich heendrijvende, bragt het dagelijksch onderhoud stapvoets naar zijn klooster heen; wij trokken op nieuw ter studie en navorsching op weg, die dáár wederom aanvingen, waar wij ze 's avonds te voren hadden gelaten. De oude *Via lata*, die zich van het Forum van Trajanus en van het begin des Kapitools, tot aan de fontein Trevi en de kerk der HH. Apostelen uitstrekte, was het voor- en onderwerp van onzen tegenwoordigen togt. Bij de straat *Macel de' Corvi* vertoont zich een grijs gedenkstuk van het oude Rome, namelijk, het graf van Cajus Publicius Bibulus, hem ter eere door het romeinsche volk gesticht; het opschrift wekt, door zijne oude wijze van spelling, eene belangstellende aandacht.

C. POBLICIO. L. F. BIBVLO. ÆD. PL. HONORIS
VIRTVTISQVE. GAVIA. SENATVS CONSVLTO
POPVLIQVE. JVSSV. LOCO. MONVMENTI. QVO
IPSE. POSTERESQVE. EJVS. INFERRENTVR
PVBLICE. DATVS. EST.

Het monument-zelf, door vier kolommen, met een gebeeldhouwd taflement, geschraagd, is goed bewaard gebleven. Regts opgaande, vond men voorheen daar ter plaatse den porticus van Konstantijn, en, volgens de oudheidkundigen, het *Forum suarium* of de varkensmarkt, met trotsche galerijen omgeven. Wat er nu ook van deze gebouwen en den aard hunner bestemming zijn moge, en al is hieromtrent niets dan alleen de herinnering overgebleven, zoo komt men toch dáárin overeen, dat ze ongeveer hier stonden, waar nu de kerk der HH. Apostelen zich bevindt, met het daar voorliggend plein en de tuinen, die er bij behooren.

Deze kerk is eene der acht basilieken van Konstantijn 1). Regts, onder de vestibule, ziet men een goed-bewaard-gebleven romeinschen adelaar. Even als zoovele andere gedenkteekenen, herinnert en getuigt ook hier het keizerlijk veld- en zegeteeken der alvermogende cesars krachtig van den eeuwigen triomf, door de twaalf visschers van het Evangelie op hen behaald. Op den drempel van dit kerkgebouw vernieuwt zich voor den christen-pelgrim de treffende herinnering aan den H. Gregorius den Groote, die hier twee zijner zoo glansrijke redevoeringen voordroeg. Regts bij het inkomen, ziet men een zinnebeeldig fresco-schilderwerk, voorstellende het Kind-Jesus, staande in den schoot zijner godlijke moeder. Reeds vroeger vestigden wij de aandacht op deze sprekende uitdrukking van het bestendig geloof der Kerk in de godheid des Zaligmakers en in het godlijk moederschap der vleklooze Maagd. Ook dit schilderstuk is zeer oud. Links bevindt zich het marmeren praalgraf van paus Clemens XIV., een hoogst-merkwaardig beitelwerk van Canova in de jeugd zijner kunst.

1) Ciampini schijnt van een ander gevoelen te zijn. *Mon. veter.*, t. III, p. 137.

De HH. apostelen Philippus en Jacobus-de-Mindere (of Jongere) rusten hier onder het hoogaltaar. In gedurige overeenstemming met het groote katholieke denkbeeld, waarvan wij meermalen reeds spraken, heeft Rome ook hier zorg gedragen, dat een schitterende rei van heiligen en martelaars het gewijd gebeente der groote Evangelie-verkondigers omringt. Het hekwerk, voor het heiligdom geplaatst, sluit een kelder af, waarin zich bevinden vijftien martelaars, uit de katakomben van Apronius, op den weg van Latium (de latijnsche heirbaan), herwaarts overgebragt, en die hier de hulde der vrome pelgrims, sinds eeuwen, ruimschoots ontvangen. Onder het altaar van den H. Antonius rust het ligchaam van de H. Eugenia en der H. Claudia, hare moeder. Het zou ons te lang bezighouden, wanneer wij in het breede hier, met alle bijzonderheden, vermelden wilden geheel die reeks van roemrijke voorvechters en bloedgetuigen voor de heilige zaak des Geloofs, die te zamen deze apostelkerk tot een der dierbaarste heiligdommen van Rome maken. Niet een der rangen van het gelukzalig hemelsch Jerusalem, of hij is te dezer plaatse waardiglijk vertegenwoordigd. Het zij genoeg, dat wij hier noemen: den H. Laurentinus, den H. Vincentius, den H. Gregorius den Groote, den H. Gregorius VII., den H. Carolus Borromeus, den H. Bernardinus van Sienna, den H. Franciscus van Assisi, den H. Antonius van Padua, de H. Agatha, de H. Praxedis, de H. Margareta van Cortona. Men zal moeten toestemmen, dat het hart wel ontaard-krank zou zijn, hetgeen hier, onder deze allen geen vriend mogt vinden, die, eenmaal, even eens, door dezelfde kwellingen gefolterd, thans, na behaalde zege, het christlijk gemoed geen troost en heul konde toebrengen 1). Deze kerk is de zetel der *Broederschap van de HH. Apostelen Philippus en Jacobus*,

1) Zie Mazzol., t. VI, p. 141 en volg.

opgerigt onder de regering van paus Clemens VIII. Daarover zal ik later, meer in het breedvoerige, spreken; hier zij alleen, als in 't voorbijgaan, gezegd, dat deze instelling een parel is aan de kroon van Rome, de moeder en handhaafster, niet slechts van het Geloof, maar tevens ook van de zuiver-christlijke liefde.

Wanneer men van het hôtel der fransche ambassade, naast de kerk der HH. apostelen gelegen, voorbij de *Fontein van Trevi*, naar den *Corso* heengaat, dan ontmoet men op dien weg uit den heidenschen voortijd nog verscheiden herinneringen van ondergeschikt belang. Zoo stond hier het huis van den dichter Martialis. Hij-zelf zegt ons, dat het bij het water *Martia* gelegen was, in de *straat van den perenboom*, en dat men langs drie groote trappen naar zijne woning heenkwam 1). Een weinig verder op, stond de tempel, die door Aurelius gewijd was aan de Zon, en waarin die magtige verwinnaar van het Oosten zijn rijken wapen buit had opgehoopt. « Het waren, » zegt een geschiedschrijver, « kleederen met edelgesteenten bezaaid, perzische mantels, tulbanden en purperstoffen, zóódanig schitterend schoon, dat de Romeinen er nooit nog de weêrgaê van hadden gezien » 2). Op deze beschrijving laat dezelfde auteur evenwel

1) Sicca domus queritur nullo se rore foveri,
Cum mihi vicino Martia fonte sonet.
Epigram., lib. IX, Epigr. 19.

Non est quod puerum, Luperce, vexes,
Longum est si velit *ad pirum* venire,
Et scalis habito tribus, sed altis, etc.
Epigram., l. I, Epigr. penult.

2) Romæ Soli templum posuit majore honorificentia conservatum, quod Orientis victor hostili præda ditavit ornavitque..... Tunc illæ vestes, quas in templo Solis videmus, consertæ gemmis, tunc persici

terstond eene bijzonderheid volgen, die van den eerbied der heidenen voor de tempels hunner goden wel geen hoog denkbeeld geeft. Onder de voorgalerij van den Zonnetempel verkocht men de wijnen, die den Staat, dat wil zeggen, den keizer toevielen, hetzij als tengevolge van geheven belasting, hetzij als verbeurtverklaarde waar 1)!

Wij hielden ons bij dit een en ander niet lang op, en kwamen alzoo weldra bij de kerk van den H. Marcellus aan. Dit aan de nagedachtenis van dien roemrijken opperkerkvoogd toegewijd heiligdom ligt in den *Corso*, Rome's hoofdstraat. Om al den eerbied, aan dien tempel verschuldigd, naar eisch in acht te nemen, moge men zich hier eene der schoonste bladzijden uit de geschiedenis der eerste christenkerk te binnen brengen. De gemeente zat in rouw, doordien haar opperherder, de H. paus Marcellus, in boeijen geslagen en aan de woede van den dwingeland Maxentius overgeleverd was, die, om den man Gods te vernederen, hem als oppasser van het in kooijen en hokken opgesloten gedierte dienst liet doen, totdat, na negen maanden tijdsverloop, eenige priesters hunnen herder en vader aan dezen smadelijken toestand wisten te onttrekken. De H. Lucina verborg hem in haar huis, dat ter plaatse zelve stond, waar zich thans de kerk van den H. Marcellus bevindt 2). De kudde schaarde zich daar om haren herder heen, die hun het woord des levens verkondigde en den wijn toediende, die martelaren kweekt. Deze woning was alzoo te zeer geheiligd

dracones, et tiaræ, tunc genus purpuræ, quod postea nec ulla gens detulit, nec Romanus orbis vidit. — Vopisc. *in Aurelian.*

1) Idem.

2) Hier wordt gedoeld op de H. Lucina de jonge, die niet verwisseld moet worden met de H. Lucina, aan wie de H. Paulus zijne begrafenis verschuldigd was.

geworden, om voortaan meer tot ongewijd gebruik te mogen dienen: Lucina gaf haar aan den H. paus ten geschenk, die er eene kerk van maken deed. Maxentius, vernomen hebbende al, wat er geschied was, liet op nieuw den opperherder gevangen zetten, en nu, in wreedheid en laagheid al dieper en dieper verzonken, gebood hij, dat men de kerk in een stal zou veranderen, en moest het gewijde opperhoofd der Kerk dáár andermaal voor beestenhoeder dienen, totdat, eindelijk, de walglijke stank van paarden-, koe- en varkensmest, gevoegd bij allerlei kwellingen en ontberingen, zijn doodsuur vervroegd deden slaan. Met eere in de katakombe der H. Priscilla, op den *Salarischen* weg, voorloopig begraven, werd zijn lijk later naar de plaats teruggebragt, waar hij gestorven was 1), en geniet hij thans in de kerk, naar hem genoemd, en waar zijn gewijd gebeente onder het hoogaltaar rust, de hulde, hem tot loon zijner standvastige deugd, door de katholieke wereld toegebragt, ter plaatse-zelve, waar hem zooveel en zoo groote vernedering werd aangedaan. Ja, van zulk eene glansrijke lotwisseling levert Rome bij nagenoeg elken stap, dien men er doet, roerende en treffende voorbeelden op! Aan 's pausen zijde rust de heilige martelaar Phocas, een eenvoudige tuinier, ja, maar die zijne geloofsbelijdenis bezegelde met zijn bloed. Een groot aantal van nog andere martelaren verrijken met hunne kostbare overblijfselen de merkwaardige kerk, aan den H. Marcellus gewijd: ik noem hier slechts de H. Felicitas, de heldin van Carthago, wier lijk, voor het grootste gedeelte, onder het altaar van den H. Paulus ligt bewaard.

Nog drie andere voorwerpen trekken hier de aandacht des vromen bezoekers in hooge mate tot zich. Het eerste, name-

1) Zie Baron. *Annal.*, t. III, an. 309, n. V.

lijk, een wonderdadig Maria-beeld, door het Vatikaansch kapittel gekroond 1). Wanneer eene bovennatuurlijke gunst door de tusschenkomst der H. Moeder-Gods is verkregen geworden, zoo schenkt men te Rome en in geheel Italië gewoonlijk aan dat gewijde beeld eene kroon. Het hoofd van Maria, de koningin der engelen, wordt dan getooid met een diadeem van goud, van zilver, of van edelgesteenten, en, noopt zij dus tot vurige godvrucht, tegelijkertijd bestendigt het haar toegebragt geschenk den cijns der erkentlijkheid. Die van dit een en ander zich geene reden weet te geven, moge zulk eene hulde vreemd toeschijnen, doch voor den christen, die er begrip en besef van heeft, straalt daarin glanzend uit de immer vertrouwenwekkende tusschenkomst, hier op de tot haar gerigte vurige bede des christens genadig verleend door de gezegende boven alle vrouwen, die tevens ons-aller moeder en ons-aller zuster is. — Het tweede, door ons bedoelde voorwerp is de grafstede van den kardinaal Gonsalvi. Dit lijkmonument, ter eere van den beminlijken, vromen, bekwamen bemiddelaar in de teederste kwestiën van Kerk en Staat, den voor Pius VII. zoo hoogstnoodzakelijken minister opgerigt, bevindt zich in de kapel van het H. Kruis, waar de doorluchtige diplomaat, na zijnen dood, aan zijns beminden broeders zijde, begeerde te rusten. — Het derde voorwerp, waarvan ik hier wilde spreken, is het wonderdadig Crucifiks, waarvoor men, nagenoeg altijd, menigeen in vurig gebed geknield zal zien liggen. Den 22. Mei van het jaar 1519 stortte deze kerk in. Te midden van den vervaarlijken puinhoop werd alleen dit crucifiks ongedeerd teruggevonden, met de immer brandende lamp er voor. Eene Broederschap van leeken, genaamd van het *Allerheiligst*

1) Zulk eene hulde vordert dus de toestemming van het weltig gezag, bevoegd, om over de echtheid van het wonderfeit te oordeelen.

Crucifiks, hield van toen af, tot nog heden ten dage toe, dit wondervolle feit in voortdurend-levendige gedachtenis.

Naast deze kerk staat het paleis-Doria, een der grootsten van Rome, en waar eene rijke en uitgebreide verzameling van schilderijen gevonden wordt, met meesterstukken van Albert Durer, Leonardo da Vinci, Claude Lorrain, Murillo, Michel-Angelo en anderen.

Bij het uitgaan hadden wij de straat slechts over te steken, om bij *Santa-Maria-in-Via-Lata* te komen. Ik beken gaarne, dat zich eene levendige gewaarwording van diepen eerbied in mijn binnenste gevoelen deed, toen ik den drempel dezer kerk betrad; immers, de groote apostel-zelf had hier zijne voetstappen gezet, en de gewijde wanden, welke wij thans binnengingen, hadden zijne stem, het woord des levens, van zijne lippen vernomen. Paulus, de fiere krijgsgevangene van Jesus Christus, had deze gewijde plaats met zijne tegenwoordigheid geheiligd; eveneens Lucas, zijn onafscheidbre medgezel; voorts Onesimus, Onesiphorus, van Lycaonië, de afgevaardigden van Philippi, en nog meer anderen, wier namen de gedenkrollen der eerste Kerk tot onverganklijken luister zijn. Boven de deur van een trap, die naar onder geleidt, leest men, met ontroering, deze woorden: *Cum venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite* 1): « Toen wij te Rome gekomen waren, werd aan Paulus toegestaan, om op zich-zelven te wonen met den soldaat, die hem bewaken moest 2). » De deur werd geopend, en wij stegen in den kerker af. Alzoo hier, onder deze door den tijd inge-

1) Handelingen der Ap. XXVIII, 16.

2) Men weet, dat de Romeinen twee soorten van kerkers hadden: de algemeene gevangenis en de *libera custodia*, of een particulier verblijf, waarin de gevangene, als onder handtasting, bewaakt werd.

zwarte schrikgewelven, — even als alle onderaardsche bouwwerken der Romeinen uit zandsteen zaamgesteld — hier, werd de groote apostel heengebragt bij zijne komst uit Azië, tijdens zijne eerste reize naar Rome; hier bragt hij, met een keten aan den arm van een soldaat vastgehecht, twee volle jaren door. Drie dagen na zijne aankomst, riep Paulus, wiens ijver geen uitstel of gevaar kende, hier, in zijn kerker, de voornaamsten onder de Joden bij een. « Broeders — zoo sprak hij hun toe — het is voor de hope van Israël, dat ik met deze keten beladen ben; » — en hij bewees hun, dat de Verlosser Jesus de Messias was, dien hunne vaderen hadden afgebeden, en die door de profeten was voorspeld. Doch de bovenaardsche welsprekendheid, die in des apostels woorden ademde, evenmin als de wegslepende taal, welke zijne ketenen spraken, konde deze verstokte Joden tot overtuiging brengen, en zoo dan zeide Paulus hun: « Wel nu, weet dan, dat de heilmare, welke gij verwerpt, uit zal gaan tot de heidenen. En, staat er geschreven, zij gingen, onder elkander redetwistende, vandaar. »

Intusschen moest de apostel voor Nero verschijnen, en zoo dus liet men hem half-regt wedervaren, dat wil zeggen, onder toezigt van een bewaker, geketend en in de gevangenis, stond men hem toe, dat hij predikte. Paulus maakte van deze hem toegestane vrijheid echter ruimschoots gebruik; en zoo dus was zijn kerker ook altijd vol toehoorders, voor wie hij, met vrijmoedigheid, den Heere Jesus en de eeuwige waarheden van het Rijk Gods beleed en luide verkondigde. De vergaderingen der priesters, de senaat, het pretorium, ja, zelfs het keizerlijk paleis gewaagden van des apostels prediking 1). En niet alleen, dat hij predikte, maar zijne zorg strekte zich ook tot de verschillende gemeenten uit, en hij schreef

1) Baron., an. 59, n. 7.

dus zoo aan de geloovigen, als aan zijne leerlingen. Hier was het, dat Epaphroditus, bisschop van Philippi, hem, in naam zijner dierbare kudde, eene som gelds kwam brengen; hier was het, dat Onesimus, de arme gevlugte slaaf, Paulus kwam smecken, om genade voor hem te verwerven, en waar deze van den grooten apostel dien roerenden brief bekwam, waarin hij Philemon, den heer en meester van Onesimus, bij zijne boeijen bezweert, den slaaf te ontvangen en op te nemen als zijn eigen zoon. Hier was het, dat Paulus aan die van Philippi schreef, om hen voor hunne liefdegift te danken; aan die van Ephese, wien hij zijnen schrijver Tychicus toezond, teneinde hun alle bijzonderheden, hem betreffende, meê te deelen; hier schreef hij den tweeden brief aan zijn dierbaren Timotheus, wien hij daarbij dit treffend woord toesprak, dat den apostel zoo geheel en zoo juist schildert: « Ik ben gekerkerd, maar het woord Gods is daarom niet gekluisterd; » terwijl Nero's gevangene voorts in alle bijzonderheden den staat der Kerk behandelt, en zijn' leerling verzoekt, dat hij hem zijn mantel en zijne papieren toezende 1).

Het was hier, dat de H. Lucas, onder de oogen van den apostel Paulus, de *Handelingen der Apostelen* te boek stelde, en dat, zonder eenigen twijfel, de H. Petrus hem meermalen kwam bezoeken, ja, wie weet, welke gesprekken met hem voerde, wie weet welke ontwerpen, hier, in dezen kerker, met hem beraamde! ô Dat deze driewerfgelukkige wanden ons mogten melden al de woorden, welke zij hebben gehoord; doch, neen, het Geloof begrijpt, het hart beseft, ook terwijl zij plegtig zwijgen, al wat hier godlijks is verhandeld geworden! Wij zagen hier enkel een eenvoudig altaar, en in een hoek, nabij het luchtgat,

1) Baron., an. 59, n. 10, 11 en volg.

eene kolom van graniet, met een van onder daaraan bevestigde keten. De overlevering meldt, dat Martialis, de gevangeniswachter, vóór zijne bekeering, zijn' gevangene Paulus en de overige gekerkerden met die keten aan deze kolom vastkluisterde. De zinrijke woorden van Paulus-zelven staan, wèl van pas, daarop ingegrift: *Sed verbum Dei non est alligatum;* « maar het woord Gods is niet gekluisterd. » Aan het ander einde der gevangenis bevindt zich eene bron, waarvan het water altijd op dezelfde hoogte blijft. De Apostel deed haar wonderdadig ontspringen, om er Martialis en de overige nieuw-bekeerden meê te doopen 1). Geen wonder, dat eene zoo merkwaardige gewijde plaats onophoudelijk door de geloovigen met diepen eerbied bezocht en gehuldigd wordt.

Wij zien tevens, dat eene der oudste diakoniën van Rome daar ter plaatse gevestigd was; dit tijdstip brengt ons tot de eerste opvolgers van den H. Petrus terug. Terwijl het gezag der opperherders dezen doorluchtigen kerker dus heiligde, beijverden de christenen zich, dien op te luisteren. De bovenkerk werd een heiligdom, welks buitengewone rijkdom voor altijd van de erkentlijkheid onzer vaderen blijft getuigen. Eene schaar van martelaren, met een wonderdadig beeld der H. Maagd aan de spits, bewaakt nog heden ten dage deze gewijde plaats, door zoo treffende gebeurtenissen gekenmerkt en vermaard. Te midden van dien schitterenden drom van bloedgetuigen, onderscheidt zich bovenal de moedige diaken Agapetus, wiens ligchaam hier onder het hoogaltaar rust 2).

1) Constanzi, t. II, p. 49. Mazzol., t. VI, p. 315.

2) Zie geheel de geschiedenis van Santa-Maria-*in-Via-Lata*, door den geleerden *Martinelli* beschreven.

Wanneer men nu den *Corso* regt doorgaande volgt, dan doet zich, bij het begin van het aangrenzende plein (*Piazza di Venezia*) van Venetië het paleis-Rinuccini weldra aan het oog op. Eenmaal was dit het eigendom van Napoleons moeder, Letitia. Een weinig verder op bevindt zich het prachtpaleis van Venetië, het aloude eigendom van dat wereldvermaard gemeenebest. Het werd ten jare 1468 onder Paulus II. gebouwd, en dient thans tot het ambassade-hôtel van Oostenrijk. De oude kerk van den H. Marcus (patroon der venetiaansche republiek) grenst aan dat paleis. Om daarvan den oorsprong te vinden, moet men tot de IV. eeuw opklimmen. De H. paus Marcus heeft haar in 336 gesticht, en aan den H. evangelist Marcus toegewijd. Door paus Adriaan I. vernieuwd, werd zij door Gregorius IV., in 833, wederom hersteld en verbouwd. Onder het zeer prachtig hoogaltaar rusten de ligchamen van den H. paus Marcus en van de doorluchtige perzische prinsen Abdon en Sennon, die beiden in het Amphitheater, als martelaren, den heldendood voor het Geloof zijn gestorven. Het plafond is door Tintoretti, en de H. Marcus in het hoog-altaar door Perugino geschilderd.

Onze slingertogten hadden ons zoo langzamerhand weêr op ons punt van uitgang teruggebragt: het plein van *Macel de' Corvi* en de hoogte van *Marforio* zagen wij reeds vroeger, en zoodoende gingen wij nu vlug er langs, en ijlden huiswaarts, om dáár uit te rusten van onze vermoeijenis, en ons te verlustigen in den schat van kennis, dien wij heden zoo rijklijk mogten vergaderen.

6 Januarij.

Driekoningen-feestdag te Rome. — Latijnsche, grieksche, armenische, maronitische Mis. — De Agapen of Liefdemalen in de Propaganda. — Het feest der talen. — Gewaarwordingen.

De reiziger, die het geluk heeft, op Driekoningendag te Rome te zijn, is daar ooggetuige van het groot wonderwerk des christendoms, *de verscheidenheid aller volken in de éénheid des Geloofs.* Hij bevindt er zich in het middelpunt des lichts, dat, zonder de minste verduistering of verflaauwing, in alle rigtingen zijne stralen schiet tot naar de eindpalen der aarde, en die in hunne koestering geen enkel punt uitsluiten van het heelal. Voorzeker, ja, dat is een schoon en roerend tafereel, en, om daarvan het genot te smaken, moet men zich dien dag naar de Propaganda begeven: dáár, in de kapel van dat eerwaardig collegie, ontrolt zich het groot panorama van het catholicismus voor den van hooge verrukking opgetogen blik. Op het Driekoningen-feest komen de priesters der verschillende *ritus*, in het Oosten en Westen gebruiklijk, naar oude gewoonte, het allerheiligst Offer *hier* aan het altaar opdragen, vanwaar, zonder ophouden, de apostelen aller natiën uitgaan, om het Woord te verkondigen, veelal met gevaar en niet zelden tot den prijs van hun leven. Ik-zelf had het voorregt, mij, dien gelukkigen dag, te kunnen scharen onder de handelende personen op dit gewijd tooneel, in welks gezigt menschen en engelen juichen; en, eerst nadat mijne mis voleindigd was, namen wij, op onze beurt, onder de aandachtige toeschouwers plaats.

Daar treedt een griecksche priester de sacristij uit; even als in 't grijs verleden, draagt hij eene wijde ronde kasuifel op de schouders, en, met uitzondering alleen van het hoofd, is hij geheel en al in dat breede zijden mantelkleed gewikkeld,

hetgeen met goud en purper rijk is gestoffeerd. Telkens als hij zijne handen moet gebruiken, beurt hij de kasuifel aan de voorzijde omhoog, en houdt haar zoolang met bevalligen zwier op den arm. Zijne vrije bewegingen worden daardoor in 't minst niet belemmerd. Zijne gebeden doen zich voor als eene soort van maatgezang, of zoogenaamd *recitatief* in kadans. De plegtigheden, welke hij verrigt, wisselen onophoudelijk af, en zijne mis duurt ruim drie kwartier uurs. Intusschen, wat het wezen der H. Offerande betreft, daarin vertoont zich, als in alles, de onwrikbre en onkrenkbre eenheid des katholieken geloofs, middagklaar: dezelfde stoffe van het sacrament, hetzelfde offer, dezelfde sacramentele bewoordingen. Aan het nevensstaande altaar las een melchiter priester de H. Mis. De rijkdom van zijn plegtgewaad, de bekoorlijkheid zijner uitspraak, het groot aantal gewijde ceremoniën en de bevallige deftigheid, waarmeê hij die verrigtte, dat alles te zamen vormde een zóó harmonisch geheel, dat er het hart tot de innigste godvrucht teeder door werd gestemd.

De Armeniër, statig en hoog-ernstig van voorkomen, verscheen nu mede op zijne beurt. Hij had een soort van pauslijke kroon, of zoogenaamde *Tiara*, met een kruis in top, op het hoofd; zijne kasuifel, met weidsche guirlandes in 't goud geborduurd, is in den trant onzer koorkappen. De majestueuze eenvoud der ceremoniën, waarmeê hij de H. Offerande opdroeg, zijn schoon oostersch karakter van hoofd en blik, zijn lange zwarte baard drukten eene waardigheid en ernst uit, die een elk tot eerbied en ontzag stemden. Ik stelde mij hier den H. Basilius voor, terwijl hij in het bijzijn van keizer Valens de H. Misofferande aan God opdroeg, en alleen door de majesteit van zijn persoon den ketterschen vorst sidderen doet.

Een maroniter bisschop kwam nu bij al die oostersche ritus ook nog den zijnen voegen. Hij hield een klein kruis, even als dat van onze bisschoppen, in de hand (en wel tot de consecratie toe), waarmeê hij, zich tot het volk wendende, meermalen de menigte den zegen gaf. Zijn mijter of *Cidaris* hield hij nagenoeg tot aan de elevatie op het hoofd. De diaken en subdiaken droegen lange en wijde groene tuniken, van onder met een paars-fluweelen rand in goud geborduurd. Over hunne schouders hing een soort van schitterend paars-fluweelen manteltje met gouden stralen geborduurd. De zang der Oosterlingen is, even als die van alle aan eene langdurige slavernij onderworpen natiën, droefgeestig en eentoonig. Ik vergat nog te zeggen, dat al de levieten lange ligt- en donkerroode of groene tuniken droegen, met een gouden kruis op de schouders, op de armen en op de borst.

Al deze talen, al deze *ritus* en al deze vormen, die, in weêrwil hunner verscheidenheid, zich in dezelfde éénheid oplossen, zetten op de katholieke Kerk een godlijken stempel. Ja, op dien dag, mogt ik zeggen, ooggetuige te zijn van den luister, waarin, naar het profetisch woord, de eeuwige bruid van den Zone Gods, zich vertoont in al de volheid van haar praalgewaad, zij, aan wie haar hemelsche Bruidegom, tot onderscheidingsteeken, een in goud gestikt kleed heeft geschonken, schitterend van velerhande kleur 1).

Toen de dienst voor goed was afgeloopen, kwam een der directeuren van het collegie mij en mijne jonge reisgezellen allerbeleefdst tot het ontbijt uitnoodigen. Wij weigerden te vergeefs, maar moesten aan het bestaande gebruik toegeven; en zoo dan zaten wij daar, wij, priesters uit alle deelen der wereld, wij, die zoo even, in de groote éénheid des

1) Astitit Regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate. *Ps.* 114.

Geloofs, één-en-dezelfde offerande aan God hadden opgedragen, daar zaten wij allen broederlijk te zamen neder rond een grooten, nederigen disch, waar wij in volmaakte eendragt onderling hetzelfde brood braken en aten, als ten sprekend beeld dier verheven broederschap, welke het christendom alléén op aarde verwezenlijken kon. Wester- en Oosterlingen, Grieken, Armeniërs, Kopten en Maroniten, broeders, die elkaêr nooit gezien hadden, en waarschijnlijk nimmer weder zouden zien, allen aten hier hetzelfde brood, spraken hier dezelfde taal, ondervonden hier dezelfde gewaarwordingen. Te midden eener door de schandelijkste eigenbaat beheerschte en verdorven wereld, hielden onze christen-voorouderen door hunne gemeenschaplijke Liefdemalen den band der gewijde broedermin onverbroken steeds te zaam, en leverden zij elkander zoodoende de naauw-vereenigde keten, schakel voor schakel, hand aan hand, met teederen nadruk over, als tot een afspiegeling der liefde-eenheid, gevestigd in het vleesch en in het bloed van een, hun tot spijze geworden God. En zoo dan wil Rome, dat op den plegtigen Driekoningen-feestdag al de priesters, die in de Propaganda het H. Misoffer opdroegen, aan denzelfden broederdisch zullen neêrzitten. Ziedaar alzoo wederom die algemeene Kerk, steeds dezelfde, altijd katholiek in geest en in leering; ziedaar op nieuw Rome, steeds hetzelfde, immer getrouw in het bewaren en handhaven der schoone herinneringen van het verleden.

En, als om dat grootsch tafereel der levende éénheid van het catholicismus te voltooijen, volgt nu op den broederdisch of het liefdemaal (*Agape*) het feest der talen: deze plegtigheid had den 10. Januarij plaats. Niets ter wereld kan daarbij in schilderachtigheid en indrukwekkendheid halen. Aan het uiteinde eener ruime, rijk versierde zaal was eene tribune opgeslagen, waar, te midden in, op een met scharlaken-rood

fluweel overdekt voetstuk het borstbeeld van den H. Vader, als doorluchtig middelpunt der katholieke eenheid, prijkte. Zoowel de tribune, als geheel de zaal, waren met zitplaatsen bezet; de eerste voor de kweekelingen der Propaganda, de laatste voor de toeschouwers bij het feest. De kardinalen zetten zich op de voor hen bestemde plaatsen bij de tribune neder, en daarmeê nam de plegtigheid vervolgens terstond een aanvang.

Een jonge Amerikaan van Philadelphia, die den voorzittersstoel bekleedde, opende de zitting met eene allerbevalligst voorgedragen redevoering in het latijn. Hij schetste met geestdrift dien eeuwig-gedenkwaardigen dag, toen de Zon der geregtigheid voor de wereld was opgegaan, hoe de Wijzen uit den Ooste de eenheid des Geloofs aan de krebbe van Bethlehem hadden weêrgevonden, en hoe de stralen van dat godlijk, onverdoofbaar licht weldadig uit het katholieke brandpunt waren afgestraald en tot zelfs in de digtste en donkerste wouden der nieuwe wereld neêrgeschoten. Al deze en nog veel meer andere edele gedachten vloeiden den jeugdigen redenaar van de welsprekende lippen, doch niet als een volkomen geheel, maar veeleer als slechts eene inleiding, als een grondtoon, waarop zoo straks, een voor een, de telgen van alle volkeren elk een verschillend loflied zouden aanheffen. En dit geschiedde: achtervolgens namen negen-en-dertig verschillende redenaars, in even zooveele talen, het woord op, en spraken ons daar, beurtelings, toe in het hebreeuwsch, syrisch, samaritaansch, chaldeeuwsch, arabisch, turksch, armenisch, persisch, sabeïsch, grieksch, peguaansch, tamoulsch, kurdisch, georgisch, iersch, schotsch, illyrisch, bulgaarsch, poolsch, hoogduitsch, engelsch, hollandsch, indisch, spaansch, portugeesch, fransch, albaneesch, coptisch, ethiopisch en chineesch van alle soorten. Elk wereld-

deel had hier zijne vertegenwoordigers en tolk, elk in zijne taal en tongval luide verkondigende de groote eenheid van het katholieke geloof. Indedaad, het scheen alsof thans, te dezer gewijde plaatse, vernieuwd werd het wonderwerk van den Pinksterdag te Jerusalem, waar zich *uit alle natiën, die onder den hemel zijn, mannen bevonden, wier mond, elk in zijne eigen spraak, de grootheid Gods verkondigde.* Voorwaar, zulk een tooneel, éénig in alle opzigten, kan Rome-alleen opleveren!

En, zeker, niets zonderlinger, niets verwonderlijker kan men zich wel voorstellen, dan al die verschillende klanken, al die onderscheiden gelaatsuitdrukkingen te hooren en te zien. De Arabier spreekt als in maatgeluid, de Pers, daarentegen, deelt elke lettergreep, scherp, als op zich-zelve staande, af; de Peguaan, met zijn bronskleurig gelaat, schijnt zijne allerzoetvloeijendste taal eerder te zingen, dan te spreken; de gitzwartgelokte Turk gorgelt zijne toonen in woorden uit, terwijl de ethiopische neger ons trof door zijne tegelijk zachte en toch zeer manlijke taal. De kleine, vlugge Schot, die hem opvolgde, beide een ieder door de bevalligheid, waarmeê hij zijn stug-spitsch dialect als vleijend wist voor te dragen. Tot dusverre was alles, met eerbiedige stilte, naauwlettend aangehoord; doch hooger nog steeg de aandacht, toen de Chinezen van Chan-si en van Hu-guan optraden, en eene ecloga (herderskout) voordroegen, die met daverende toejuiching werd begroet. Toen zij daarna zich tot een trio vormden, en een lied aanhieven, dat werklijk een koorzang heeten mogt, kwam er aan het handgeklap der vergaderde menigte geen einde, vóórdat een kleine Chinees uit Canton met zijne kinderlijke stem op de allerlieflijkste wijze ons oor kwam vergasten door het voordragen eener proeve van zijne taal, klinkende als de toon eener teedere fluit, eener mandoline of van wat

ge u ook maar eenigzins streelends, roerends, aanvalligs of bekoorlijks voor kunt stellen; zóó toch luidt het Canton-chineesch dialect in den vriendlijken mond van een kind. Ten slotte, en om het schittrend feest eene glanzende kroon op te zetten, traden een Indiaan, een Turk en Albanees, elk met eene verschillende dankrede op, welke zij, als kweekelingen der Propaganda, ieder ongeveer twaalf jaren oud, in keurig italiaansch tot de toehoorders rigtten, als een erkentelijkheidsblijk voor de eer, hun door het ter feestviering opgekomen publiek bewezen.

Elk der aanwezenden smaakt bij dit katholiek feest een aan zijne meerdere of mindere taalkennis juist-geëvenredigd genoegen; maar de éénige in geheel de wereld, die in staat is, om er *alles* in zijne hoogste volkomenheid van te genieten, is de kardinaal Mezzofanti, de groote taalreus, het levend Pinksterwonder, doch dien allen hier, tot ieders grootste teleurstelling, hier te vergeefs zochten. Op mijne vraag, waarom hij op het feest niet was verschenen, gaf men mij het bevallig italiaansch antwoord: *è poco bene*: « hij is ongesteld. »

Doch welke ook de trap van geestontwikkeling zijn moge, waarop hij, die deze plegtigheid bijwoont, hooger of lager geplaatst is, zeker toch zal het feest der talen op elk ernstig gemoed een zeer diepen indruk te weeg brengen, en daarin onuitwischbre sporen achterlaten, als zoo geheel en zoo volkomen den stempel dragende der eenheid van het katholieke Geloof: immers, heeft in de eeuwige Offerande, op hetzelfde altaar, door priesters van alle natiën opgedragen, en evenzoo ook in het daarop gevolgde broedermaal, de liefde-eenheid zich schittrend vertoond, gelijk die door het Evangelie onder het menschdom hersteld en gevestigd is; hier, bij het talenfeest doet zich niet minder luisterrijk voor de éénheid des

geloofs, ten spijt van het verschil der spraken en tongvallen van de volkeren: alzoo eene dubbele plegtigheid, het catholicismus voorstellende als de kracht, die den mensch van uit Adams zondeval opgebeurd en hersteld heeft, terwijl zij hem tevens, bij het tot éénheid brengen van al het tijdelijke, voorbereidt tot de eenheid der toekomst, waaraan geen einde meer wezen zal. En dan, daarenboven nog, dat roerend gezigt dier jeugdige Propaganda-kweekelingen! Onvergetelijk, ja, is dat alles! Immers, daar zijn zij uit hunne wieg en bakermat vijf, zesduizend mijlen ver van de vier eindpalen der wereld herwaarts heengekomen, die edele jongelingen, wier streven den apostelstaf of de martelkroon ten doel heeft. Zie (zoo zeide ik in mij-zelven), wie weet hoevelen van uit dezen edelen kring, van uit dit voortreflijk, belangwekkend jongerental, binnen weinige jaren, onder de vreeslijkste folteringen, hun leven voor de heilige zaak des Evangelies ten offer zullen hebben gebragt; en daarom prentte ik dan ook al hunne namen diep in mijn geheugen, en hunne gelaatstrekken diep in mijn gemoed, opdat, zoo dikwerf de *Jaarboeken der Verbreiding des Geloofs* (*les Annales de la Propagation de la Foi*) van hunnen christlijken heldenmoed zouden gewagen, ik daarbij mogt kunnen zeggen: « Ik heb hem gezien, ik heb hem gehoord den missionaris, die daar het Evangelie heeft bezegeld met zijn bloed. » Voorwaar, er ligt een groot geluk, een onverganklijke roem en een onschatbaar voordeel in opgesloten, om, al ware het ook slechts eenmaal, een heilige, een martelaar op den levensweg te hebben ontmoet.

7 Januarij.

De Quirinalis. — Tempel van God Fidius. — Tempel van Quirinus. — Het Quirinaal-plein. — Bijzonderheden, het Conclave betreffende. — Herinneringen. — Wegvoering van Pius VII.

De oude en nieuwe Quirinalis was het onderwerp onzer beschouwing voor dezen dag. In de oude wijk van *Alta Semita* gelegen, leveren de enkele bouwvallen, die daar nog over zijn, vele merkwaardige herinneringen op. De baden van Paulus, aan den voet des bergs gebouwd, besloegen, tenminste gedeeltelijk, de thans bij verbastering genoemde *Via Magnanapoli*. Men meent, dat de onder het klooster der H. Catharina van Sienna gevonden overblijfsels van een soort van theater, een gedeelte dezer vermaarde badplaats uitmaakten. Wat daarvan ook zij, de tuinen van het paleis-Aldobrandini, in deze buurt gelegen, strekken zich uit langs de helling van den alouden *Mutialis*-heuvel, die eenmaal zoo groote vermaardheid had wegens den zich aldaar bevindenden tempel van den God der goede trouw, of *Dius Fidius*. Een gebeiteld stuk marmer stelt zinnebeeldig de Goede Trouw voor, zoo als de ouden die begrepen. Regts ziet men een man in volle kracht, met een kleed, zoo als men dat in vredestijd droeg, en daarbij het woord: *Honor*. Links staat eene vrouw, even zoo gekleed, en met een lauwerkrans op het hoofd. Het woord *Veritas* is daarbij te lezen. Die twee personen geven elkander de hand, en tusschen hen beiden in bevindt zich een aanvallig kind, stemmig van gelaatsuitdrukking, en met de woorden: DIUS FIDIUS rond het hoofd. Op een ander fragment staat, in plaats van de straks-genoemde woorden, *Amor*, en daarboven: *Fidei simulacrum*. De tempel van Fidius was on-

overdekt, opdat de goden van den Olympus ooggetuigen zouden kunnen zijn van de plegtigheden, die er in plaats hadden. Zoo blijkt nu daaruit, dat, naar de opvatting der Romeinen, de Eer, de Waarheid, en de innerlijke gemoedsstemming der kontraktanten, die den hemel tot getuige van de opregtheid hunner bedoeling namen, de waarborgen waren der bezworen trouw. Indedaad, ik zou niet weten, welke uitdrukking daarvoor meer passend kon gevonden worden. In den tempel van Fidius bewaarde het romeinsch patriotismus, met edel zelfbehagen, het weeftuig van Tanaquilla, des Ouden Tarquinius gemalin 1).

Niet ver vandaar en bij de Jesuitenkerk van Sint-Andreas, stond de tempel van Quirinus: men weet, dat dit dezelfde is, die ook Romulus genoemd wordt. Nadat deze vorst gestorven was, rees bij het volk een vermoeden, dat de senatoren hem van kant hadden gemaakt, waarvan een burgeroorlog het noodlottig gevolg dreigde te worden. Doch, op eens, vertoont Julius Proculus zich aan het volk, en bevestigt met duren eede, dat Quirinus (Romulus), met bovenmenschlijken luister omstraald, hem op den, sedert *Quirinaalschen* berg genoemden, heuvel verschenen was, en belast had met het verkondigen aan het romeinsche volk van een eeuwigdurend gebied. Ten gevolge daarvan werd Romulus onder de goden gerangschikt, en als *Quirinus* vereerd in een tempel, op dezen berg gebouwd. De dictator Papirius plaatste op dit gebouw den eersten zonnewijzer, dien men te Rome zag. De *Fortuna publica*, de *Salus publica*, en ik weet niet wat al goden en godinnen meer, hadden in dezen omtrek tempels. Hier ter plaatse waren ook de Thermen van Konstantijn, een prachtig bouwwerk, welks

1) Plin. l. VIII, c. 48.

schoonste sieraad welligt de twee wit-marmeren paarden geweest zijn, die zich thans voor het Quirinaal-paleis aan het bewonderend oog vertoonen.

Dit paleis, door Paulus III. aangevangen, door Gregorius XIII., Sixtus V. en Clemens VIII. voortgezet, werd door Paulus V., uit den huize Borghese, voltooid. De pausen bewonen het gedurende den zomer, dewijl deze wijk alsdan gezonder is dan die van het Vatikaansche paleis. Tegen de maand van October verlaat de H. Vader wederom dit verblijf, om zich dan naar het kasteel Gandolfo te begeven, vier mijlen afstands van Rome, op de hoogten van Albano, gelegen, en waar hij de *malaria*-maanden, of het kwade jaargetijde, doorbrengt. Op het Quirinaal, even als op het Vatikaan, hebben de schoone kunsten zich glansrijk gezeteld. De receptiezaal, de groote of koninklijke zaal, alsmede de Paulijnsche kapel, door Pius VII. gerestaureerd, getuigen om strijd zoo van den kieschen smaak veler schilders en beeldhouwers, als van de onbekrompen mildheid der hoogepriesters, waar het den luister der kunsten geldt. Tot in de jongste dagen werden de conclaven meestal op het Vatikaan gehouden, thans evenwel hebben zij plaats in het Quirinaal 1).

Deze omstandigheid verpligt den christen-reiziger, om eene opzetlijke studie te maken van een paleis, waar de katholieke wereld haar opperhoofd ontvangt, en aan de roemvolle keten der opperherders telkens een nieuwe schakel wordt toegevoegd, die haar verlengt en doorvoert tot aan de voleinding der eeuwen. Evenwel, om zéér belangwekkend te worden,

1) Notizie istoriche delle stagioni, etc., *da Francesco Cancellieri*, p. 69. — Cæremoniale continens ritus electionis romani Pontificis, etc., cui præfiguntur constitutiones pontificiæ et conciliorum decreta ad eam rem pertinentia. In-4°, Romæ, 1728.

vordert deze studie eenige bijzonderheden betreffende de verkiezing der pausen vooraf.

Zoodra dan de H. Vader overleden is, vertoont zich de kardinaal-kamerling, in paars gewaad, aan de deur zijner kamer, waarop hij drie slagen geeft met een gouden hamer, telken male, luider stemme, den paus roepende, bij zijn doopnaam, familie-naam en naam van paus. Na eene korte poze zegt hij, in tegenwoordigheid der kamerklerken en van de apostolische notarissen, die van deze plegtigheid acte nemen: *Hij is dan dood.* Men stelt nu dienzelfden kardinaal den Visschersring ter hand, dien hij, ten bijwezen van het H. Collegie, met denzelfden hamer verbrijzelt. De stukken worden het eigendom van den ceremoniemeester. Na van het Vatikaan bezit genomen te hebben, zendt hij wachten uit, ter bezetting van het kasteel Sint-Angelo en van de poorten der stad. Zoodra nu de noodige veiligheidsmaatregelen voor Rome genomen zijn, verlaat de kardinaal, in rijtuig gezeten, het paleis, voorafgegaan door den kapitein der pauslijke lijfwacht, en omringd door de zwitsersche hellebaardiers, die Zijne Heiligheid gewoonlijk vergezellen. Bij het vertrek van dezen trein wordt de groote klok van het Kapitool geluid, en daarmede de dood van den paus openlijk aangekondigd. Gelijktijdig vangen al de kerkklokken aan met luiden en brengen de treurmare geheel Rome door. Terwijl de geloovigen hunne gebeden aanvangen, vergadert de regering der stad, en zendt eenig krijgsvolk van het Kapitool naar de verschillende gevangenissen heen, teneinde de wegens geringe misdaden gegijzelden uit den kerker te doen ontslaan. Middelerwijl worden door het H. Collegie buitengewone couriers afgezonden aan alle zich elders bevindende kardinalen, met verzoek, om zich onmiddelijk naar Rome in het conclave te begeven.

Intusschen blijft, gedurende negen dagen, het lijk van

den paus in de vatikaansche basiliek — Sint-Pieter — voor het volk ten toon gesteld, dat in overgroote menigte hem de voeten komt kussen. Den negenden dag wordt, na voorafgegane lijkplegtigheid, het stoflijk overblijfsel van den ontslapen opperherder in een voorloopig graf bijgezet. Daags daarna komen de kardinalen in Sint-Pieter bij elkander, en leest de kardinaal-deken de Mis van den H. Geest, voor de verkiezing van den nieuwen paus. Dienzelfden dag vergadert het H. Collegie in de kerk van den H. Sylvester op het Quirinaal, en begeeft zich vandaar, onder den *Veni Creator*, in processie, naar het conclave. De uitgestrekte zijde van het Quirinaalpaleis, aan de *Via Pia* gelegen, is in hare geheele lengte in cellen verdeeld, die enkel met een planken beschot van elkaêr gescheiden zijn. Elke cel bevat verschillende kleine apartementen en kabinetjes, die door den kardinaal en zijne conclavisten betrokken worden. In de kamer van den kardinaal is te naauwernood plaats voor een bed, vijf of zes stoelen en eene tafel; het vertrekje, dat er naast ligt, is voor een conclavist bestemd en ingerigt. Boven de kamer van den kardinaal, is een vertrek voor een tweeden conclavist, met twee apartementjes op zijde, waarvan één tot kapel, en het ander voor eetvertrek dient. Al deze cellen zijn van binnen en van buiten met groene saai behangen, uitgezonderd die, welke de door den overleden paus benoemde kardinalen bewonen, wier wanden, namelijk, van buiten met paarse saai, van binnen met eene wollen stof van diezelfde kleur behangen zijn; elke kardinaal doet zijn wapen plaatsen op de deur van zijn apartement.

Zoodra de kardinalen zich in het conclave bevinden, laat men hen de bullen lezen, die betrekking hebben op de verkiezing van den paus, en allen leggen den eed af, dat zij die stiptelijk zullen nakomen. De ceremoniemeester doet hen opmerken, dat zij zich niet in het conclave moeten opslui-

ten, wanneer zij niet voornemens zijn, om, volgens het voorschrift der bullen, daar tot den einde toe te blijven. De gouverneur van het conclave en de maarschalk der H. Kerk vangen daarna aan met het uitzetten der schildwachten, ter plaatse, waar zij dit noodig achten, tot beveiliging van het collegie, met de gewijde keuze belast. De prinsen der Kerk thans in hunne cellen gevestigd zijnde, zoo worden de deuren van het paleis alsmede de vensters, met vrijlating van eene bovenruit, digt gemetseld, zoodat er in het conclave niet meer dan een schemerlicht doordringt, overeenstemmende met den plegtigen ernst van het hoogst-gewigtig werk, dat daar binnen zal worden verrigt. De gemeenschap met buiten wordt bewerkstelligd door middel van draaibakken of zoogenaamde *tours*, ongeveer zoo als men die in sommige strenge kloosters aantreft. Deze draai- of schuifladen hebben twee sloten, een aan de binnen- en een aan de buitenzijde, gelijk zulks mede het geval is met de éénige deur, die niet digtgemetseld wordt, doch alleen dient, om de kardinalen of conclavisten uit te laten, die in het conclave ziek mogten zijn geworden. De sleutels van het buitenslot der schuifladen zijn in bewaring gesteld bij den prelaat-gouverneur van het conclave; die van het binnenslot berusten in handen van den ceremoniemeester. De prins Savelli heeft de buitensleutels der hoofddeur onder zich, en zulks ten gevolge van een privilegie, door de pausen aan zijne overoud-adelijke familie verleend. Al den tijd, dien het conclave duurt, blijft hij, nacht en dag, aan het hoofd eener talrijke troepenbezetting, bij deze deur op wacht. De kardinaal-kamerling is in het bezit der binnensleutels van deze zelfde deur, gelijk mede van die van een klein poortvenstertje, dat alleen geopend wordt tot het door de kardinalen, hoofden van kloosterorden, verleenen van audiëntie aan de gezanten der katholieke mogendheden.

Tegen den avond gaan de kardinaal-deken en de kardinaal-kamerling zich in persoon vergewissen, dat alles in behoorlijke orde is. Behalve de kardinalen en hunne conclavisten bevinden zich in het conclave vier ceremoniemeesters, de secretaris van het H. Collegie, eenige ordesgeestelijken, tot biechthooren, twee geneesheeren, een heelmeester, een apotheker, met twee provisors, twee baardscheerders en twee barbiersjongens, een metselaarsbaas, een timmermansbaas, en een dertigtal knechts, *facchini* genaamd, bestemd tot het grove werk. Als het uur van den maaltijd daar is, gaan de bedienden van de kardinalen in de keukens de voor hunne meesters bestemde spijzen afhalen. Zoodra zij voor de schuiflade komen, roepen zij den naam van hunnen kardinaal af, waarop de zich aan de binnenzijde bevindende conclavist de verschillende geregten door de knechts van het conclave laat aannemen en in de cel van den kardinaal op tafel brengen. Zoodra al, wat tot het maal behoort, doorgelaten is, komt een in 't paars gekleed beambte, de censor, met een zilveren staf in de hand, om aan de buitenzijde de schuifkas weêr te sluiten, waarna de hem vergezellende prelaat er het zegel van zijn wapen oplegt. De ceremoniemeester doet datzelfde aan de binnenzijde. De prelaten, die met de zorg en het toezigt over deze aangelegenheid, als met een eerepost, belast worden, zijn gedeputeerden van het H. Collegie, en wel bisschoppen, auditeurs der Rota, kamerklerken en romeinsche conservatoren. Wanneer men met een kardinaal, of met iemand anders uit het conclave wil spreken, zoo moet men zich daartoe, op de hiervoor bepaalde uren, aanmelden, en mag het gesprek nooit, tenzij in het bijzijn der wachters van het conclave, met luider stem, in het italiaansch of latijn gehouden worden, in voege, dat een ieder het verstaan kan. Ziedaar, in 't algemeen, de voorzorgsmaatregelen, die er zijn

genomen, om alle ongeoorloofd verkeer naar buiten te beletten, en tevens aan het conclave de volle vrijheid te verschaffen, die noodig is, om zich, los van alle bekommering, uitsluitend met zijne verheven taak te kunnen bezig houden.

Behalve deze stoflijke middelen van voorzorg, worden er ook nog andere van gewijden aard aangewend. Op last van den kardinaal-vicaris, lezen alle priesters, zoolang de H. Stoel ledig staat, in de H. Mis het collecte-gebed *pro eligendo summo Pontifice* (ter verkiezing van den paus). Ingevolge het voorschrift van Gregorius X., is het H. Sacrament, tezelfden einde, in een groot aantal kerken, even als gedurende het gebed van veertig uren, voor de geloovigen uitgezet. Onderwijl de verschillende broederschappen van Rome daarbij 's morgens en 's namiddags de in dit geval voorgeschreven gebeden en litaniën komen lezen en zingen, begeeft zich de geestelijkheid met de bedelorden, elken dag, in processie, van uit de kerk der H. Apostelen naar het Quirinaal-paleis heen, onderwege God vurig biddende, dat de te doene keuze gelukkig zij. Middelerwijl smeekt het H. Collegie den Hemel onophoudelijk om het noodige licht. Daags na het bijeenkomen in het conclave, leest de kardinaal-deken eene stille Mis van den H. Geest, waarin al zijne ambtgenooten ter communie gaan, en welke hij voorts vurig aanspoort, om met allen ernst zich aan de hun opgelegde heilige taak te wijden. En daarmede nu vangt dan het groote werk aan. Elken avond en iederen ochtend vergaderen de kardinalen in de kapel, waar de stemming plaats heeft. De oproeping daartoe geschiedt op deze wijze: ten zes ure 's morgens, en ten twee ure in den namiddag, gaat een der ceremoniemeesters geheel het conclave rond, om de kardinalen, met eene schel, kennis te geven, dat zij zich zullen hebben te vergaderen: *Ad capellam, Domini;* « *Eminentiën, ter kapelle!* » Iederen

avond ten negen ure, gaat dezelfde ceremoniemeester met de schel wederom rond, om de kardinalen in hunne cellen terug te roepen: *Ad cellam, Domini;* « *Eminentiën, ter celle!* »

De stemopneming geschiedt met groote plegtigheid. Te midden der Paulijnsche kapel staat eene lange tafel, waarop twee kelken geplaatst zijn, verordend om de stembiljetten te ontvangen. Op dezelfde tafel ligt het formulier van den eed, dien iedere kardinaal te doen heeft, alvorens zijne stem uit te brengen. Die eed luidt als volgt 1): « Ik neem tot getuige Jesus-Christus, onzen Heer, die mij moet oordeelen, dat ik hem verkies, dien ik, volgens God, geloof, dat gekozen worden moet, en dat ik ditzelfde doen zal bij het *accessit.* » Tot het *accessit* gaat men, namelijk, over, wanneer uit de stemopneming blijkt, dat niet één der kandidaten twee-derden der stemmen (zijnde het vereischte getal) op zich vereenigd heeft. In dit geval kunnen de kardinalen beslissen voor hem, die de meeste stemmen heeft verkregen. Zij *accederen* (of vallen dan bij) tot de stemmenmeerderheid hunner ambtgenooten, en vandaar dus ook de naam van *accessit*, die aan deze wijze van stemming gegeven wordt. In het voorbijgaan zij hier herinnerd, dat dit laatst-bedoelde gebruik reeds in het oude Rome gevolgd werd. De senator, die eens anders gevoelen deelde, stond op, en plaatste zich nevens hem; of, indien hij wilde blijven zitten, dan zeide hij alleen, met luider stem: *Accedo ad idem;* « *ik stem dezen bij*, of, *ik voeg mij bij dezen.* »

Om de goede verstandhouding tusschen de natiën en den paus ongeschonden te bewaren, wil de Kerk aan de groote katholieke mogendheden het regt wel toestaan van den kar-

1) « Testor Christum Dominum, qui me judicaturus est, eligere quem secundum Deum judico eligere debere, et quod idem in accessu præstabo. »

dinaal, die hun niet welgevallig mogt zijn, uit te sluiten 1). Oostenrijk, Frankrijk en Spanje hebben het voorregt van het *veto*. Doch men houde daarbij in het oog, dat elke kroon slechts één-enkelen kardinaal mag uitsluiten. Om, in zekere gevallen, dezen invloed onschadelijk te maken, — als waardoor toch de achtbaarste leden van het H. Collegie, soms zeer ten onregte, van den pauslijken zetel verstoken zouden kunnen worden, — zoo handelt het conclave te dien aanzien steeds met de meest-mogelijke omzigtigheid en het hoogste beleid. Zoodra het, namelijk, bemerkt, dat eene of andere mogendheid den een of anderen kardinaal zou willen uitgesloten hebben, dan stelt men reeds terstond aan dat hof er een voor, dien men te voren weet, dat niet aangenaam is, en zoodoende heeft dan de toegestane weigering, zonder eenigen schadelijken invloed, van-zelve plaats, en gaat het conclave dan vervolgens tot den eigenlijken kandidaat *zijner* stemming over, waartegen de eenmaal geraadpleegde mogendheid, bij gebrek van een tweede weigeringsregt, nu niets meer inbrengen kan.

Wij hebben reeds gezegd, dat, volgens de bulle van Sixtus V., twee-derden der stemmen toereikend zijn tot bevestiging der uitgebragte keus. Zoodra nu de stemopnemers bevonden hebben, dat een lid van het H. Collegie deze meerderheid op zich vereenigd heeft, dan roept een hunner, met luid-verheven stem, den naam van dien kardinaal af, zeggende: *Cardinalis N;* « *de kardinaal N.* » Naauwelijks is dit geschied, of de jongste kardinaal-diaken roert de schel, en op dit teeken komen de ceremoniemeester en de secretaris van het H. Collegie de kapel binnen; vervolgens treden de drie kardinalen, hoofden van kloosterorden, naar den verkoren

1) Sommigen beweren, dat dit slechts een aangematigd regt is, men weet niet wanneer en door wien het eerst uitgeoefend.

kardinaal heen, en vraagt hem de kardinaal-deken: « Neemt gij de canonisch plaats gehad hebbende keuze, die u tot paus verklaard heeft, aan » 1)? Zoodra de aanneming gebleken is, worden al de troonhemels, boven de zetels der kardinalen geplaatst, met uitzondering van dien des nieuw-benoemden opperpriesters, weggenomen. De kardinalen, die regts en links naast hem zaten, verwijderen zich nu, als uit eerbied, van hunne zetels, teneinde alzoo een eerst bewijs te geven van de hulde, door hen aan het oppergezag des pas-verkorenen toe te brengen, en als een stilzwijgend teeken, dat zij nu voortaan ophouden zijns gelijken te zijn.

Daarna verzoekt de kardinaal-deken den nieuw-benoemden opperherder, dat hij den naam zal gelieven aan te duiden, dien hij als paus verkiest te dragen. Tot het jaar 1009 waren de pausen gewoon, hun eigen doopnaam te voeren; doch de toen benoemde opperpriester heette Petrus, die evenwel den heiligen naam, door den Zaligmaker aan den prins der apostelen gegeven, niet dragen wilde, en alzoo dien van Sergius IV. aannam. Sedert hebben de opperherders, bij het bestijgen van den H. Stoel, altijd een anderen naam aangenomen. Zoodra deze formaliteit nu is afgeloopen, maakt de eerste ceremoniemeester eene officiële oorkonde van de plaats gehad hebbende verkiezing op, waarna de twee eerste kardinalen-diakenen den nieuwen paus naar achter het hoogaltaar geleiden, waar de andere ceremoniemeesters hem bekleeden met de versierselen zijner waardigheid, als: eene soutane van witte moiré, een gordel met gouden eikels, een koorrok van fijne wol, een schoudermantel van rood satijn, met hermelijn omboord, eene stola met goud geborduurd, witte kousen, en roodfluweelen pantoffels, met een gouden kruis bestikt. Voorts

1) Acceptasne electionem de te canonice factam in summum pontificem?

draagt men hem in den zetel tot voor het altaar, waar de kardinalen, te beginnen met den kardinaal-deken, hem den voetkus komen geven, en vervolgens de hand kussen; de H. Vader geeft hun, daarentegen, den kus van vrede op de wang. De kardinaal-kamerling steekt hem den visschersring aan den vinger, die door den paus vervolgens aan den ceremoniemeester wordt toevertrouwd, om er den naam van den nieuwen opvolger des H. Petrus in te doen graveren. En nu begeeft zich de eerste kardinaal-diaken, door den eersten ceremoniemeester en de zangers der pauslijke kapel, die den lofzang: *Ecce Sacerdos Magnus;* « *ziedaar den grooten opperpriester!* » aanheffen, voorafgegaan, naar de loge, die op het Quirinaals-plein uitziet, om aan het daar vergaderde volk de gedane keuze bekend te maken. Op het gezigt van den kardinaal, maakt zich eene onbeschrijflijke gewaarwording van de digt op elkander gedrongen volksmenigte meester: vurige nieuwsgierigheid, uit blakende belangstelling geboren, en met godsdienstigen ernst gepaard; een plegtig zwijgen duidt de hooge mate van opmerkzaamheid aan, waarmeê de schare in gespannen verwachting het groote nieuws te gemoet ziet. En daar klinkt het dan, luider stemme, onder de roerlooze drommen, den kardinaal van de lippen: « Ik verkondig u eene groote vreugde: wij hebben tot paus verkregen zijne eminentie den hoogwaardigen kardinaal der heilige roomsche Kerk N. N., die den naam van N. aangenomen heeft 1). » En op dat blij berigt nu schatert het volk zijne vreugde teugelloos uit; de trom wordt alomme geroerd, de trompet overal gestoken; de batterijen van Sint-Angelo daveren van de salvo's, door Rome's artillerie, uit alle vuurmonden tegelijk,

1) Annuntio vobis gaudium magnum: habemus papam, Eminentissimum ac Reverendissimum Dominum N. N. tituli S. N. sanctæ romanæ Ecclesiæ cardinalem N..... qui sibi nomen imposuit N.....

ten blijdschapsteeken gelost, en zich vermengende met den statigen galm der klokken van de drie honderd kerken der Eeuwige Stad. Volgens een overoud gebruik bestormt het volk nu het conclave, breekt er de deuren van open, en neemt alles weg en meê, wat daarin gevonden wordt. De kardinalen, hierop bedacht, zorgen dan ook, dat vooraf geborgen wordt, wat men niet gaarne kwijt zou wezen. Middelerwijl is de opperpriester naar het altaar der Paulijnsche kapel heengedragen, waar hij op nieuw de hulde van het H. Collegie in het bijzijn van al het toegestroomde volk, ontvangt. Nadat het *Te Deum* gezongen is, zegent hij de menigte als opperherder voor de eerste maal. 's Avonds is geheel de stad luisterrijk verlicht, terwijl de H. Vader eene groote hoeveelheid brood en wijn, benevens eene aanzienlijke somme gelds onder de armen verdeelen doet.

Als de krooningsdag daar is, draagt men den paus, in plegtige en prachtige staatsie, naar Sint-Pieters basiliek heen. Terwijl de stoet den koninklijken trap van het Vatikaan afkomt, zingt de pauslijke kapel het: *Ecce Sacerdos Magnus!* Bij den portiek, aan het voorportaal, wacht het kapittel van Sint-Pieter Zijne Heiligheid in, en begroet haar met de verheven toonen van het *Tu es Petrus; « gij zijt Petrus! »* De H. Vader treedt van den draagzetel, of *sedia* af, zoodra hij bij de kapel van het H. Sacrament gekomen is, en neemt vervolgens plaats op het altaar, dat voor den Pieters stoel staat. Terwijl hij daar de hulde der kardinalen ontvangt, wordt het *Te Deum* gezongen, waarna de nieuwe opperherder, voor de eerste maal in de hoofdkerk der christenwereld, de onafzienbre schaar van geloovigen, die den onmetelijken tempel vervullen, zegent.

De krooning heeft gewoonlijk des zondags na de verkiezing plaats, en geschiedt in Sint-Pieter. Sedert den H. Sylves-

ter, wien Konstantijn de kroon gaf, hebben de pausen die altijd gedragen, ten teeken van het koningschap en de oppermagt door Jesus Christus aan den H. Petrus over geheel de Kerk verleend. Eene tweede kroon werd bij de eerste gevoegd, zoo niet door Nicolaas II., in 1058, dan waarschijnlijk door Bonifacius VIII., in 1294, of, op zijn laatst, door Clemens V., in 1305. — Benedictus XII., in 1334, Urbanus V., in 1362, of, volgens anderen, Bonifacius IX., in 1389, hebben de derde kroon er bijgedaan 1).

Als de H. Vader op zijn troon zitting heeft genomen, stemt hij de *Tercen* aan, onderwijl hij met het pauslijk gewaad bekleed wordt. De kardinalen, prelaten en bisschoppen kleeden zich in 't wit en zetten hunne mijters op; vervolgens trekken zij in processie het koor rond, en ziet men daarbij een ceremoniemeester, die een zilveren staf voert, waaraan eenig zijden weefdraad vast is gehecht. Bij de kapel van de HH. Procus en Martinianus gekomen, wendt hij zich tot den paus, en, knielende, wordt door een klerk der pauslijke kapel dat weefdraad met een waslicht in brand gestoken; daarna staat hij op, en zingt den H. Vader toe: *Pater Sancte, sic transit gloria mundi;* « *H. Vader, zóó gaat 's werelds glorie voorbij!* »

Als de processie terugkomt, begint de Mis. Zoodra de *Gloria in excelsis* gezongen is, wordt men eene groote beweging in het koor gewaar: de eerste kardinaal-diaken, door de auditeurs der Rota en de consistoriaal-advokaten vergezeld, begeeft zich in de grafstede van de HH. apostelen

1) Zie betreklijk de voorafgaande en nog volgende bijzonderheden: Riganti, *De regul. Cancell.;* Rocca, *Thesaur. antiquit.;* Cancellieri, *Notizie dei diversi siti in cui sono stati tenuti i conclavi nella città di Roma; Cæremoniale continens ritus electionis S. Pontif.* Romæ, in-4°; *Chapelles Papales*, door G. Mozoni, etc.

Petrus en Paulus, onder het hoogaltaar, of de zoogenaamde Confessie van Sint-Pieter; en nu hoort men van uit de onderkerk tot driewerf toe: « *Christus, verhoor ons!* » Het koor antwoordt daarop: « *Leve onze heer N., door God tot opperpriester en algemeenen paus verkoren* 1)! » Dit is de kroonings-litanie, waarvan de oorsprong zich in den nacht der eeuwen verliest. Ik weet niet, of er wel iets plegtigers dan dit gebed bestaat, opstijgende van uit het graf der apostelen, en van onder den verheven Sint-Pieters-koepel ten hemel omhoog gezonden.

1) Exaudi, Christe! *Het koor:* Domino Nostro N. a Deo decreto Summo Pontifici et universali Papæ vita!

Exaudi, Christe! *Het koor:* Domino Nostro N. a Deo decreto Summo Pontifici et universali Papæ vita!

Exaudi, Christe! *Het koor:* Domino Nostro N. a Deo decreto Summo Pontifici et universali Papæ vita!

Salvator mundi! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Salvator mundi! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Salvator mundi! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancta Maria! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancta Maria! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Michael! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Gabriel! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Raphael! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Joannes Baptista! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Petre! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Paule! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Andrea! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Stephane! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Leo! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Gregori! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Benedicte! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Basili! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancte Saba! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancta Agnes! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancta Cæcilia! *Het koor:* Tu illum adjuva!
Sancta Lucia! *Het koor:* Tu illum adjuva!

Na de Mis ontvangt de H. Vader de onderscheidingsteekenen der dubbele waardigheid van opperpriester en koning, die hem boven alle zigtbare magten verheft. De kardinaal-diaken legt hem het pallium over de schouders, zeggende: « Ontvang het *Pallium*, ten teeken der volheid van het pauslijk gezag, ter eere van den almagtigen God, der glorievolle Maagd Maria, zijne Moeder, en der welgelukzalige apostelen Petrus en Paulus, gelijk mede der heilige Kerk van Rome 1). » De H. Vader begeeft zich vervolgens naar de groote loge van het Vatikaan, en de eerste kardinaal-diaken, wien de eer is voorbehouden van den paus te kroonen, zet hem de *Tiara* op het hoofd, ten zinnebeeld der koninklijke magt, zeggende: « Ontvang de *Tiara*, met eene driedubbele kroon getooid, en weet, dat gij zijt de vader der prinsen en der koningen, de bemiddelaar der wereld, de stedehouder op aarde van onzen Heer Jesus Christus, wien eere en glorie zij in de eeuwen der eeuwen. Amen 2). »

De H. Vader geeft nu het volk den zegen, en vervolgens komt de deken van het H. Collegie hem, uit naam van al de kardinalen, eene regering van vele jaren — *Ad multos annos* — toewenschen. Op dat oogenblik vertoont Rome zich in den vollen glans zijner vreugde: het geschutgebulder van Sint-Angelo doet zich thans hooren vergezeld van de feestschoten, door de infanterie en kavalerie, in slagorde op Sint-Pieters-plein geschaard, uit geweren, karabijnen en pistolen daverend gelost; 's avonds is geheel de stad wederom feestlijk-schittrend verlicht.

1) Accipe Pallium, signum plenitudinis pontificalis officii, ad honorem omnipotentis Dei et gloriosissimæ Virginis Mariæ ejus matris, et beatorum apostolorum Petri et Pauli, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ.

2) Accipe Tiaram tribus coronis ornatam, et scias te esse patrem principum et regum, rectorem orbis, in terra vicarium Salvatoris nostri Jesu Christi, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Als koning heeft de opperherder de koninklijke kroon in de vatikaansche basiliek ontvangen, doch als bisschop moet hij nu ook nog zijn bisdom in bezit gaan nemen: deze verheven plegtigheid, of het zoogenaamde *possesso*, heeft plaats in de kerk van Sint-Jan-van-Lateraan, de eerste kerk in rang onder alle katholieke kerken; zij is de kathedrale van geheel de wereld, dewijl zij de kathedrale van Rome is; en ziedaar dan ook de reden, waarom de bisschop der geheele wereld, de bisschop van Rome, zich, nà zijne krooning, derwaarts heenbegeeft. Teneinde des Hemels zegeningen in overvloed over dit plegtig werk te doen nederdalen, laat de H. Vader daags te voren ruime aalmoezen uitreiken, brengt hij deze en gene vrome stichtingen tot stand, en geeft hij treffende blijken van de kunsten op eene waardige wijze te begunstigen en aan te moedigen. Het H. Collegie, de prelaten, de hoofden der geestelijke orden, alle autoriteiten van Rome begeven zich naar het door den paus bewoonde paleis. Op het vastgestelde uur zet zich de praaltrein in beweging, midden door de stad heen en het Kapitool langs, waar een zegeboog voor den koning-opperpriester is neêrgezet. De sleutels van het kasteel-Sint-Angelo worden hem door den senator, die een elpenbeenen scepter in de hand heeft, aangeboden. Men gaat het *Forum* over, onder den triomfboog van Titus heen en het Colosseum door, zoodanig, dat de opvolger van Petrus, den galileschen Visscher, als verwinnaar zich vertoont op al die punten en plaatsen, eenmaal door de wreedheid der dwingelanden en de slagting der martelaren wereldberucht. Van af den Titusboog tot aan het Colosseum, behangen de Joden geheel den weg met tapijtwerk, en plaatsen regts en links van het pad allerlei opschriften in 't Hebreeuwsch en 't Latijn, op den nieuwen paus van toepassing. De opperrabbijn, aan 't hoofd zijner

ambtgenooten, biedt Zijne Heiligheid een hebreeuwschen bijbel aan, dien de H. Vader aanneemt, zeggende: « Het is te vergeefs, dat gij den Messias wacht, door dit boek u beloofd; reeds voor meer dan achttien eeuwen is hij verschenen; weêrstreef de bewezen waarheid toch niet langer; » en hij smeekt den Heere, dat hij den noodlottigen blinddoek doe wegvallen, die Israël van het licht berooft.

Onder het voorportaal van Sint-Jan-van-Lateraan gekomen, wordt de paus door den kardinaal-aartspriester, in naam van het kapittel, ontvangen en begroet. De sleutels der basiliek, één van goud en één van zilver, worden hem in een kostbaren, met bloemen gevulden schotel, aangeboden. Daarbij heft de pauslijke kapel deze woorden van den profeet aan: « Hij heeft den nooddruftige opgebeurd van de aarde, om hem te plaatsen tusschen de vorsten van zijn volk. » Geheel de basiliek is met in goud gegalonneerde roode stof behangen, en overal met op de feestviering toepaslijke bijschriften en spreuken versierd. Na de huldebetuiging van het H. Collegie en het zingen van het *Te Deum*, ontvangt de H. Vader, op zijnen troon gezeten, van den eersten kardinaal-diaken eenige gedenkpenningen, ter gelegenheid dezer inbezitneming (van het bisdom) geslagen. Elke kardinaal ontvangt er twee in zijnen mijter, een gouden en een zilveren, en kust tevens den paus de hand. De trein stelt zich voorts wederom in beweging naar de galerij, die boven het voorportaal is, vanwaar de opperherder den plegtigen zegen geeft. Vervolgens werpt men een groot aantal kleine zilveren muntstukjes, met de wapenen van den nieuwen paus gestempeld, als strooipenningen onder het volk, daarbij uitroepende: « *Met volle handen heeft hij den armen gegeven; dispersit, dedit pauperibus.* »

Ziedaar de voornaamste plegtigheden, die de verkiezing des stedehouders van Jesus Christus vergezellen en opvolgen. Men

gevoelt zich gelukkig, om, onder den indruk en te midden van zoo treffende herinneringen, het paleis te bezoeken, waar deze grootsche, deze verheven, deze heilige handeling plaats grijpt. Doch, moge het Quirinaal u den luister van het pausdom schittrend voor oogen stellen, het brengt u tevens ook menige bladzijde van smarte uit zijne jaarboeken droevig voor den geest. Of, konden wij, fransche reizigers, vergeten zijn, wat er in dit vermaard paleis 's nachts van den 5. op den 6. Julij 1809 voorviel? De generaal Radet, van Toskane herwaarts gezonden, om den edelen Pius VII. op te ligten, hield het Quirinaal omsingeld. Ladders, tegen de tuinmuren en den boog, die het paleis met de naastgelegen straat verbindt, geplaatst, verschaften den trawanten van het Geweld gelegenheid, om het verblijf van den H. Vader binnen te dringen, zonder dat eenige weêrstand daar tegen op kwam. Radet stond, aan het hoofd zijner helpers, ten drie ure in den ochtendstond, op den drempel van het vertrek, door den hoogepriester bewoond. Eenige oogenblikken later werd Christus stedehouder, door zijn getrouwen minister, den edelen kardinaal Pacca, vergezeld, in een digt-gesloten rijtuig vervoerd en met verhaaste posten naar Florence heengebragt. Men ging door de *Porta del Popolo* (volkspoort) uit. « Weldra, — zoo zegt de kardinaal Pacca, — vroeg de H. Vader mij of ik wel wat geld bij mij had? » — « Ik antwoordde: Uwe Heiligheid heeft gezien, dat ik in haar apartement gevangen ben genomen, en het is mij niet vergund geweest, naar het mijne terug te keeren. » Daarop haalden wij onze beurzen voor den dag, en, in weêrwil van de smart en droefenis, waarin wij gedompeld waren door ons te zien ontscheuren aan Rome en te zien scheiden van zijn goed volk, konden wij ons toch niet van lagchen onthouden, toen de beurs van den paus niets meer dan één *papetto* (twintig bajokken,

ongeveer tien stuivers van ons geld) bevatte, en de mijne enkel drie *grossi* (vijftien bajokken, nagenoeg veertig centen) opleverde. Wij hadden noch eenige verversching, noch kleederen, noch linnen tot verschooning. De paus toonde aan den generaal Radet zijn *papetto*, zeggende: « Ziedaar alles, wat ons van geheel ons vorstendom is overgebleven 1). » Rome, steeds het beginsel huldigende eener zorgvuldige bewaring van alle historische gedenkteekenen, heeft ook de sporen van het aan den onsterflijken opperherder in het Quirinaal gepleegd geweld in stand gehouden: de door fransche handen verbrijzelde vensters zijn nog altijd daar, om de heiligschennende daad en de wijze, hoe ze gepleegd werd, telkens, in het geheugen terug te roepen. Is er wel een Franschman die, bij dat gezigt, de oogen niet zal nederslaan?

Het Quirinaal bevat een heiligdom, waarin geen christenreiziger den voet zonder den diepsten eerbied zetten zal: het *Custode*, of eene reeks van weidsche zalen, waar Rome de reliquiën der martelaren bewaart. Al de helden des christendoms zijn daar vertegenwoordigd: het is er een echt brandpunt van heldenmoed en overwinningsluister. Dáár toch bevinden zich de ligchamen der martelaren, uit de katakomben herwaarts heengebragt 2), en vandáár worden ook aan alle kerken der christenheid de reliquiën afgezonden, die in de verschillende gemeenten getuigenis gaan geven van de reuzenkrachten des geloofs bij de vestiging der Kerk, en die deze krachten ook wederom zullen gaan verlevendigen in de dagen der onverschilligheid van later eeuw. Doch over dit onderwerp zal ik, bij het behandelen der katakomben, meer in het breedvoerige spreken. Alvorens het Quirinaal te verlaten, wierpen wij nog een laatsten

1) Memoires du Card. Pacca.

2) Tenminste gedeeltelijk, want ook in de Apollinaris-kerk worden er vele bewaard.

blik op het plein, dat er voor ligt, een onregelmatig geheel, doch hetgeen vorstlijk wordt opgeluisterd door het pauslijk paleis, gelijk mede door het paleis der *Consulta*. Een ander sieraad van dit plein, *Monte Cavallo* geheeten, is de obelisk van Augustus'-grafgesticht. Even als die van Santa-Maria-Maggiore verheft zij zich te midden van een fonteinwerk, tusschen de twee kolossale beelden van Castor en Pollux, elk met een steigerend paard aan den teugel. Deze springbron schiet in groote hoeveelheid hoog in de lucht hare wateren op, die nedervloeijen in een prachtig bekken van oostersch graniet, dat op het Forum, tegen over de Mamertijnsche gevangenis, gevonden werd. Het bedoelde monument der beide halfgoden kwetst minder den kunstzin dan wel het gewone oog des voorbijgangers, door de hoogst-onvoegzame naaktheid dier beelden. De laatste zonnestralen, die daar spiegelden op den grooten voorgevel van het Quirinaal, herinnerden ons, dat het tijd werd, onze studiën voor dezen dag te staken; en zoo dan spoedden wij ons over het plein van Trevi, langs de Propaganda, naar onze woning in de straat der *due Macelli* terug.

8. Januarij.

Fonteinen van Rome. — Waterleidingen der oude Romeinen. — Het krachtvermogen der Eeuwige Stad.

Reeds bij tijds begaven wij ons, tot voortzetting onzer nasporingen, naar de wijk der *colonna* op het pad; doch, onder wege de fontein van Trevi langs komende, konden wij onmogelijk haar voorbijgaan, zonder er, tenminste voor een oogenblik, eene meer bepaalde aandacht op te vestigen. Rome, door zoovele en zoo grootsche monumenten vermaard, onderscheidt zich vooral door zijne fonteinen, zoodat men

zeggen kan, dat het, in dit opzigt, nergens een wedergade vinden zal. De fontein van *Moses*, van *Paulina*, van het plein *Navona* en van *Trevi* overtreffen alles, wat men van dien aard ergens zal vinden, niet slechts door pracht van sieraden, maar tevens door den rijken overvloed van water. Elders, ja, heeft men óók fonteinwerken, maar onbeduidend van sprong, en die het langs verholen onderaardsche wegen aangevoerde water ook weêr onder den grond in houten of steenen bakken opvangen, en zóó tot gedurig herhaald gebruik bewaren. Maar hier zijn het echte rivieren, die, van tien tot vijftien mijlen ver, over prachtige zegebogen heen, den watertol aan het koninklijk volk komen aanbieden met stroomen, die daar nedergolven in grootsche bekkens van marmer of van graniet, omringd door beelden zonder tal, of wel van tusschen kunstmatig aangelegde rotsen heenspringen, in hoogst-bedrieglijke nabootsing der levende natuur. Aan dien luister herkent men, tenminste gedeeltelijk, hoe het moderne Rome den erfschat van zijne vaderen glansrijk heeft weten te handhaven. Het heidensche Rome, ja, wist een stempel van grootschheid op al zijne werken te drukken, die alomme blijken deed van de wereldbeheerschende kracht, die het bezielde; wij hebben dat bewonderd in de rioolwerken der stad, en moesten zulks ook hier, ten aanzien harer fonteinen herhalen. Alzoo dan in verrukking opgetogen staande voor het bevallige wit-marmeren bekken op het plein van *Trevi*, steeds tot den boord toe met het *maagdelijk* kristallijn eener zilverblanke watergolving gevuld, bragten wij ook dit onderwerp ons, tot eene nieuwe stof van bespiegeling der oude romeinsche grootheid, levendig voor den geest terug, en ziehier wat wij meenden, er van te moeten opteekenen.

Tot het jaar 442 toe vergenoegden de Romeinen zich

met het water van den Tiber, van eenige putten en van ettelijke springbronnen. Omstreeks dien tijd beproefde de censor Appius Claudius, bijgenaamd de Blinde, om eene bron, op drie mijlen afstands van Rome, aan den weg naar Preneste gelegen, binnen de stad te brengen. Hij behaalde den roem der overwinning, en gaf zijnen naam aan de eerste waterleiding, welke Rome bezat 1). Nu eens diep in het ingewand der bergen verborgen, dan weder hoog in de lucht over prachtige booggewelven heenstroomend, kwam, eindelijk, die rivier hare wateren bij de *porta Capena* uitstorten, vanwaar zij voortliep tot in het veld van Mars 2). Het gezigt van dit wonderwerk, overigens zoo nuttig voor de gezondheidsbevordering van de stad, als meêwerkende tot de steeds meer en meer toenemende weelde der Romeinen, bragt onder hen een edelen wedijver te weeg. De censors, de edilen, gelijk mede de pretors, wilden allen Rome met een dergelijk monument verrijken.

De *Anio vetus* werd door de censors Dentatus en Lucius Papirius Cursor, in het jaar 481, de stad binnen geleid. De krijgsgevangen soldaten van Pyrrhus en de schatten, op dezen vorst buitgemaakt, strekten tot middel, om die grootsche waterleiding tot stand te brengen. Ver boven Tivoli aanvangende, vereenigde zij zich bij de *porta Capena* met die van Claudius. Zij besloeg in hare geheele lengte zestien en eene halve mijl, waarvan vijf-zesde gedeelte onder den grond, en het overige daarboven was aangelegd 3).

1) Per Appium Claudium censorem via facta et aqua inducta est, quæ ipsius nomine nuncupatur. Cassiod.; Frontin., *De Aquæduct.*, 5; Tit. Liv., IX, 29.

2) Frontin., *id.*; Nardini, p. 446.

3) Frontin., 5.

De *Tepula*, wier bron, elf mijlen van Rome verwijderd, aan de *via Latina* gelegen was, werd door de censors Cajus Servilius Cepio en Lucius Cassius Longinus, in het jaar 682, door middel eener waterleiding naar Rome gevoerd 1).

De *Martia*, wegens zijne frischheid van alle romeinsche wateren het meest beroemd, werd door den pretor Quintus Martius 2) aangebragt. Het ontsproot uit de Sabijnsche bergen, doorstroomde het land der Marsen en het meer Ficino; vervolgens kwam het naar Rome in eene waterleiding van drie-en-twintig en drie-kwart mijlen lang 3); twintig en eene halve daarvan liepen er onder den grond, en de rest er boven, voor de helft ongeveer in reusachtige booggewelven.

De *Julia*, in het jaar 721, onder het consulaat van Augustus, door Agrippa naar Rome gevoerd, ontstond in de bergen van Tusculum 4), bij de *via Latina*, op twaalf mijlen afstands van Rome, waar zij aan de zijde der *Porta maggiore* binnenvloeide en naar den Quirinaal heenstroomde.

Het water, *Virgo* (de Maagd) genaamd, het helderste en gezondste van al, werd, in het jaar 535, mede door Agrippa naar Rome geleid. De naam is ontleend van een jong meisje, dat het op den weg van Preneste, op zes mijlen afstands van Rome, ontdekte. De waterleiding liep vijf mijlen onder den grond, en voorts er boven in booggewelven 5) tot de stad toe door, waar zij langs de *via Nomentana* binnenkwam, onder aan den berg Pincius heenliep, en

1) Frontin., 5.

2) Clarissima aquarum omnium in toto orbe frigoris, salubritatisque palma præconio urbis Martia est inter reliqua Deûm munera urbi tributa. — Plin., lib. XXXI, c. 3.

3) Plin., *id.*, *id.*; Frontin., *id.*

4) Dio., lib. XLVIII.

5) Plin., lib. XXXI, c. 3; Front., 5.

uitstroomde boven de tuinen van Sallustius, niet verre van de plaats, waar zich thans *Trinità-de'-monti* bevindt. Daar wordt de maagdelijke bron in twee takken gesplitst, waarvan de een zich naar de (dáárom) zoogenaamde straat der *Condotti* uitstrekt, in de rigting der Naumachia (of het scheepstheater) van Domitiaan; terwijl de andere aan de fontein van *Trevi* water geeft. Talrijke kanalen voerden het in overvloed naar de uitgestrekte vlakten van het Marsveld heen, gelijk mede naar de zevende en de negende wijk der stad. Ten gevolge der gedurige oorlogen, zoek geraakt, werd deze bron, waarop de Romeinen zoo hoogen prijs stelden, hun door de welwillende zorg der pausen, eindelijk, hergeven. Gregorius XIII. bewerkstelligde, dat dit water, geheel de stad door, overal waar zulks slechts eenigermate mogelijk was, heen werd geleid, en zoo dan vloeide het weldra in breede stroomen, zoowel op het volksplein (*Piazza del Popolo*), als op dat der Rotonde, der Colonna en van de Navona. Standbeelden, obelisken, prachtige bekkens en rijke vazen van graniet en brons, meesterstukken van kunst, werden overal onbekrompen aangebragt, en tot sieraad dier heerlijke waterwerken gebezigd.

De *Alseatina* was een geschenk van Augustus-zelven. Dit water had zijn oorsprong in het meer van denzelfden naam, op acht mijlen afstands, aan den weg van Claudius gelegen 1). Het diende nagenoeg enkel voor de scheepstheaters en voor het Transteverijnsch (over den Tiber liggend) kwartier. Dit water droeg den naam van *aqua Augusta*, dien het deelde met dat van eene andere zeer rijke bron, welke dezelfde keizer, door middel van eene prachtige waterleiding, met het *aqua Martia* vereenigde. Overigens diende eerstgenoemde om aan de laatst-gemelde, in geval van behoefte,

1) Frontin., 5.

te gemoet te komen 1). De opvolgers van Octavius volgden diens voetspoor, ja, overtroffen hem nog in praal en kwistigheid ten aanzien van het telkens heenvoeren van nieuwe bronnen naar Rome. Weldra telde men er veertien, waar, met volle gemak, een man te paard kon doorrijden 2).

De merkwaardigste van allen, zoo door omvang als door grootschheid van aanleg, was de waterleiding van Claudius, wier verbazingwekkende bouwvallen door de geheele romeinsche, zoogenaamde, *Campagna* heenloopen. Doch, wat zeg ik, bouwvallen? De waterleiding-zelve bestaat nog, en zelfs heden ten dage wordt een groot gedeelte van het tot verkwikking en verfraaijing der stad benoodigde water, daar langs derwaarts heengeleid. Door Calligula aangevangen, en door Claudius voltooid, voerde deze waterleiding een stroom van Subiaco, veertig mijlen ver, naar Rome heen, en zulks over eene hoogte, die de zeven heuvelen te boven gaat, zoodanig, dat het water, voorheen, op den top van den Aventinus zich ontlastende, nu vandaar in prachtig-breede golven tot in het dal van den grooten Circus neêrvloeide 3). Plinius de Oude doet ons verbaasd staan, wanneer hij zegt, dat zulk een waterwerk slechts drie en een half miljoen guldens kostte. Men houde daarbij

1) Frontin., 5.

2) Romæ aquæductus decem et quatuor numero sunt cocto ex latere per priscos homines ædificati, et latitudine et simul profunditate, ut æquitans vir aliquis ipso cum equo per eos superne evadere liberius queat. — Procop. *de Bell. Gothic.*, l. IV. — Victor telt er 20.

3) Vicit antecedentes aquarum ductus novissimum impendium operis inchoati a C. Cæsare et peracti a Claudio: quippe a quadragesimo lapide ad eam excelsitatem ut in omnes urbis montes levarentur, influxere Curtius et Cæruleus fontes. — Plin., XXXVI, 15. — Claudiam per tantam fastigii molem sic ad Aventini caput esse perductam, ut cum ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem irrigare videatur. — Cassiod.

evenwel in het oog, dat de handen-arbeid niet werd betaald. Krijgsgevangenen, ongelukkige slaven, zegt ons, met hoeveel duizenden van handen gij daar aan het werk zijt geweest, om zulk een reuzen-aanleg te volvoeren!

De *Anio novus*, een heldere beek, die uit het Sabijnsche gebergte, aan de zijde van Subiaco, op twee-en-veertig mijlen afstands van Rome, ontsprong, kwam door de waterleiding van Claudius de stad binnen 1). De beek van *Hercules* doorliep nagenoeg denzelfden afstand, en volgde denzelfden weg. Na met verbazing die werken beschouwd te hebben, tot wier uitvoering geheel de wereld niet meer in staat zou zijn 2), begaven wij ons naar het westlijk gedeelte der stad, te weten naar den Vatikaan en den Janiculus. Dáár verbeidden ons nieuwe proeven dier romeinsche reuzenkracht, zoo geschikt, om tegen de natuur op te strijden, en van die ontzettende, op de grootste schaal aangelegde dwingelandij, door den magtige over den zwakkere uitgeoefend, onder de barbaarsche regering van het trotsch-blinde heidendom.

De prachtige Paulijnsche fontein, krachtig genoeg, om, bij het storten uit de waterleiding, een molenwerk in beweging te brengen, is een geschenk, door Trajanus aan Rome gedaan. Het was ten jare 112 van onze tijdrekening, dat, na roemvollen worstelstrijd tegen den weêrstand der natuur, de verwinnaar van Decebalus de rijke wateren van Oriolo en van Bassano 3) tot boven den Vatikaanschen berg, na een ontzettend eind wegs te hebben afgelegd, deed heenstroomen. Paus Paulus V., die in al, wat waarlijk grootsch is, geen der cesars in 't minste toegaf, deed deze waterleiding in orde her-

1) Front. 3.

2) Ad quæ opera patranda nunc totus orbis infirmus videatur. — Lander Albertus, *Descript. Ital.*

3) Forum Claudii et Bassi.

stellen, en gaf daaraan eene nieuwe, voor de wijk *Borgo* en zelfs voor geheel Rome meer nuttige rigting. Door de zorg van dienzelfden paus verschaft deze waterleiding, door thans dwars den Tiber door te komen, aan een groot aantal fonteinen in de binnenstad gedurig voeding: de merkwaardigste daarvan is die op het plein van Farnese, dus genoemd naar een prins der Kerk, den kardinaal Odoardo Farnese, die deze prachtige fontein deed oprigten, en daarvoor het rijke bekken van numidisch graniet ten geschenke gaf, dat in de Thermen van Caracalla werd gevonden. Paulus V. trok echter nog meer partij van de Trajaansche waterleiding. Door de verstandige rigting, welke hij aan den loop er van wist te doen geven, ontvangen de Vatikaansche tuinen en tevens de twee grootsche fonteinen, welke geheel de wereld op het Sint-Pietersplein bewondert, daardoor onafgebroken en in vollen overvloed toevoer van het voortreffijkste water. De noordelijke fontein werd er op zijnen last en naar het plan van den architect ridder Maderna aangelegd, en diende tot model aan de zuidelijke, waarvan de eer aan Clemens X. toekomt, die, namelijk, uit wijze voorzorg haar tot stand liet brengen, in verwachting en ten gerieve dier tallooze pelgrims, welke het heilig jaar 1675 naar Rome stroomen deed. Eindelijk, onder Alexander VII. strekte het Trajaansche water om de machineriën van het muntgebouw in beweging te brengen, welke waterkrachtstoepassing vermeld wordt in het hier volgende opschrift, dat voor de deur van de munt te lezen staat:

ALEXANDER VII. PONT. MAX.
MONETARIAM OFFICINAM
IN QUA NOVO ARTIFICIO
PRÆCIPITIS AQUÆ IMPULSU VERSATIS ROTIS
MAGNO TEMPORIS OPERÆQUE COMPENDIO
NUMMI AFFABRE CELERITERQUE SIGNENTUR
PUBLICÆ UTILITATI CONSTRUXIT
ANNO SAL. MDCLXXV.

En hiermede hebben wij alzoo een overzigt geleverd van een der grootste wonderen, welke de stad der cesars en der pausen oplevert. Wanneer men de geheele lengte der verschillende waterleidingen zamenvat, die Rome kwamen verfrisschen, en er de praalgebouwen, pleinen en amphitheaters opluisteren, dan bedraagt dit een afstand van honderd dertig mijlen! Volgens andere berekeningen zou al het dáár vereenigde water gelijk staan met eene rivier zoo als de Seine 1). En wat nu te zeggen van de hechtheid dier bouwwerken, gelijk mede van de hinderpalen, welke men bij den aanleg er van te overwinnen had! Eeuwen lang hebben deze kunstmatige waterbeddingen massa's van onberekenbaar gewigt te torschen gehad; daarenboven hebben zij weêr en wind, de vernielende hand des tijds, de verwoesting der barbaren, de gedurige beweging en wegslijting van den bodem, met één woord, alle mogelijke kwade kansen voor dergelijke soort van bouwwerken te verduren gehad, en zegepralend ze allen weêrstaan; en nog heden ten dage zelfs schijnen de grootsche overblijfsels er van de eeuwen dáárom slechts te tarten, opdat tot aan het verste nageslacht een indrukwekkend bewijs van Romes onvergelijkbre magt zou worden overgeleverd, en daarmeê de roem der Eeuwige Stad onwrikbaar blijve gevestigd. De bouw dezer waterleidingen getuigt niet minder van genie dan van kracht en volharding. Bergen doorgraven, dalen ophoogen, de ingewanden der aarde dikwerf tot op dertig voeten diepte uit te holen, buizen verwonderlijk hoog in de lucht op te voeren, die langs eene onafzienbre rij van

1) Rondelet heeft deze tweede berekening uit de gegevens van Frontinus beschrijving opgemaakt: de watermassa te Rome, door de waterleidingen aangevoerd, stond gelijk aan eene rivier van dertig voet breed en zes voet diep, met een stroomafloop van dertig duimen in eene seconde.

soms twee of drie op elkander geplaatste booggewelven een stroom in vollen gang doortogt verleenen: ik vraag het, wat zijn onze tunnels en onze kleine kanalen bij zulke bouwgevaarten?

Overigens is dit een en ander nog maar een gedeelte van wat de romeinsche wateren verwonderlijks opleveren. Wanneer men op deze bouwvallen staande, en bij de fonteinen, die door de hand der pausen zijn bewaard gebleven, een weinig dieper in het stelsel doordringt, dat bij het aanleggen dier waterwerken werd opgevolgd, dan neemt de verbazing in verdubbelde mate toe. Want, wanneer deze rivieren voor de poorten der stad kwamen, dan werden ze of in uitgestrekte vijvers opgenomen, waar ze haar slib achterlieten, of in waterkasteelen (*castella et dividicula*), waar ze de verschillende rigtingen kregen, die voor de stad noodig waren. In de *dividicula* stonden groote bronzen vaten, in den vorm van trechters, en op wijde looden buizen vastgezet, waardoor de noodige hoeveelheid water stroomde, die voor iedere wijk, voor elken scheepstrijd enzv. bestemd was. Putten, die op verschillenden afstand waren aangelegd, dienden, om de huizen, de tuinen, de fonteinen, de drenkbakken en de villa's der voorsteden van het noodige water te voorzien 1). Deze kasteelen waren te Rome wel ruim tweehonderd in getal, en men stelle zich die voor, versierd met de standbeelden der godheden, onder wier bescherming de wateren gesteld waren; voorts die tallooze looden buizen, onder de straten doorloopende, als zoovele groote en kleine aderen van dit reuzenligchaam; dan die duizenden van drenkbakken en springende fonteinen; vervolgens al die, geheel de onmetelijke stad door,

1) Flumina per urbem et cloacas videri fluere, atque domum prope modum habere fistulas et canales quibus aquam inducat. — Strab.

als 't ware hoog in de lucht neêrgehangen stroomen, vloeijende, in alle rigtingen, Rome's verschillende wijken rond; men stelle, zeg ik, zulk een beeld zich levendig voor den geest, en, zeker, zal een ieder volgaarne met Plinius instemmen, dat in 't gansch heelal geen wonderwerk méér dan dat de toejuiching, de hulde der wereld verdiende 1).

Indedaad, zoodanig was de eerste gewaarwording, die zich, onder de herinnering van zulke geniale reuzenwerken, bij ons opdeed; maar weldra voegde zich eene tweede daarbij, namelijk, het droevig herdenken dier uitgeschudde provinciën, dier geketende slaven, met wier handen en schatten deze praalgevaarten werden tot stand gebragt, die wel eerst een vloed van tranen hadden kunnen laten doorvloeijen, alvorens de waterstroomen weg te voeren, door de wulpsche beheerschers der wereld te hunner dienste noodig geacht. De fontein van *Trevi* had ons dezen dag eene zoo rijke stof ter overweging aan de hand gegeven, dat wij daaraan voor heden volkomen genoeg hadden. Intusschen konden de waterleidingen en fonteinen van Rome ons evenwel de vrienden in Frankrijk niet doen vergeten: alvorens huiswaarts te gaan, stapten wij naar het postkantoor heen, om er onze brieven af te halen. Doch naauwelijks aan de galerij van het hôtel aangekomen, of zie, daar vertoont zich in groote letteren aan ons oog het noodlottigste berigt, dat ons op dit oogenblik van vurig verlangen en stellige verwachting treffen kon; immers, er stond te lezen: « *I corrieri di Toscana*

1) Si quis diligentius æstimaverit aquarum abundantiam in publico, in balneis, piscinis, domibus, euripis, hortis, suburbanis villis, spatioque advenientium extructos arcus, montes perfossos, convalles æquatas, patebitur nihil magis mirandum fuisse toto orbe terrarum. — Plin., lib. XXXVI, 15. — Magnitudinis Romani imperii id præcipuum esse indicium. — Front., 5.

e di Bologna non sono giunti; » hetgeen zooveel beteekent, als: Mijne heeren Franschen, van daag zult gij geen brieven lezen.

9 Januarij.

De zuil van Antoninus. — Het bliksemend legioen. — Basrelief. — Edict van Marcus-Aurelius. — De kolom door Sixtus V. hersteld. — Monte-Citorio. — De Fontein. — De Gnomon. — Het Veld van Mars. — De Septa en de Villa publica. — De Tuinen, de Thermen en het Meer van Agrippa.

Reeds vóór negen ure traden wij de wijk der *Colonna* binnen, dus genaamd naar de zuil van Antoninus, die op het hoofdplein er van staat. Te midden der stad gelegen, beslaat dit kwartier een gedeelte der oude wijken van *Alta Semita* en van *Via lata*. Het Colonna-plein is een der regelmatigste van Rome, en wordt opgeluisterd door eene prachtige fontein, gelijk mede door de Colonna Antonina, of zuil van Antoninus, die in de geschiedenis vermaard is als door den senaat voor Marcus-Aurelius-Antoninus opgerigt, wegens de door hem op de Marcomannen, de Quaden en andere volken van Duitschland behaalde overwinningen. Zij is van wit marmer, en elf en een half voet in middellijn op honderd acht-en-veertig en een half voet hoogte. De bas-reliefs, die er van onder tot boven om heenslingeren, stellen de heldenfeiten des keizers voor. Welk een geluk, dat men hier, door heidensche hand, een feit, uit die dagen-zelve, in marmer ziet vereeuwigd, een feit, dat voor het ontluikend christendom tot zulk eene groote glorie strekt: ik bedoel het zoogenoemd *bliksemend legioen*. Ten jare 176 stond de keizer met zijn leger in het hart van Duitschland. Door de Quaden misleid, hadden de Romeinen zich in een diep dal, aan alle kanten van hooge bergen omringd, zonder argwaan gewaagd, toen

eensklaps de Barbaren zich op de berghoogten vertoonden, waardoor het romeinsche leger noch voor- noch achterwaarts meer heen kon, en ten tweeden male den hoon eener nederlaag als die bij Caudium scheen te zullen moeten ondergaan. Reeds beginnen de gelederen in wanorde te geraken; het mangelt hun aan de noodige krachten tot weêrstand, terwijl, bovendien, een vreeslijke dorst de afgematte romeinsche troepen foltert, daar hun het drinkwater reeds vijf dagen lang ontbroken had. In dezen uitersten nood wendt de opperbevelhebber der Pretoriaansche benden zich tot Marcus-Aurelius, zeggende: « Cesar, het Melitijnsche legioen, tot deze legerafdeeling behoorende, is uit christenen zaamgesteld, voor wie geene onmogelijkheid bestaat. — « Doe hen, antwoordt de keizer, zich in het gebed begeven! » en zie, daar storten al die oude krijgers, van uit het Oosten heengekomen, door het overwinnend geloof van den hopman uit het Evangelie bezield, eerbiedig op de kniën, om den waarachtigen God te smeeken, dat hij in hen zijnen heiligen naam groot make. Naauwelijks nog is hun gebed voleindigd, of digte wolken bedekken den hemel; de bliksem klieft de lucht, en ratelende donderslagen, duizendwerf door de echo der bergen weêrkaatst, vervullen den omtrek met ontzetting. Daar klettert een vreeslijke hagelslag in stormvlaag neder, en slaat de barbaarsche horden met schrik uit elkaêr, terwijl een verkwikkende regen weldadig de romeinsche legerscharen als overdaauwt, « zóódanig, zegt een heidensch schrijver, dat men, gelijktijdig en tezelfder plaatse, vuur en water van den hemel zag nederdalen, om den een te laven en den ander te vernielen, want de bliksem liet de Romeinen ongedeerd, maar zelfs het water verschroeide de Barbaren als of het kokende olie geweest ware; derwijze, dat zij, schoon doorweekt van nat, nog om water

schreeuwden, en zich-zelven vreeslijke wonden toebragten, om het vuur te blusschen, dat hen verteerde. Zij ijlden wanhopig naar de Romeinen heen, bij wie alleen het water verkoelend neêrsloeg. De keizer-zelf toonde zich innig bewogen. Tot gedachtenis van dit voorval, riep het leger Marcus-Aurelius ten zevenden male tot Imperator (opperveldheer) uit, en die vorst wilde nu ook, dat het Melitijnsche legioen voortaan den naam van *Legio fulminans*, het *bliksemende*, zou voeren. Doch, daarbij bleef het nog niet: na aan den senaat van het gebeurde berigt gegeven te hebben, vaardigde hij een besluit uit, waardoor de vervolging tegen de christenen een einde nam 1). »

Dit besluit, hetwelk wij nog bezitten, vangt op eene wijze aan, waaruit men zich een juist denkbeeld kan vormen van den weidschen toon, door de opperheeren der toenmalige wereld in hunnen officiëlen stijl gevoerd: « De Imperator, Cesar, Marcus-Aurelius-Antoninus-Augustus, Parther, Germaniër, Sarmatiër, opperpriester, acht-en-twintig malen tribuin, zeven malen imperator, driewerf consul, vader des vaderlands, proconsul, — aan den senaat en aan het romeinsche volk 2). » Na den dood van Marcus-Aurelius en de hem door den senaat toegestane vergoding, rigtte men te zijner eere de trotsche gedenkzuil, die ons thans bezig houdt, op. Of de senaat nu de redding der romeinsche legerschaar niet aan den God der christenen wilde toeschrijven, of wel het volksgeloof ontzag, dat deze redding aan Jupiter-den-Regengod toeschreef, hierover valt niet te beslissen, maar zooveel is zeker, dat het feit op de zuil werd

1) Dio., *in Marc. Aurel.*; Xiphil., *id.*

2) Imp. Cæsar. M. Avrelivs. Antoninvs. Avgvstvs. Parthicvs. Germanicvs. Sarmaticvs. Pontifex. maximvs. Tribvnitiæ. potestatis. xxviii. Imp. vii. Cos. iii. Pater. Patriæ. Procos. S. P. Q. R. S. D.

ingebeiteld, doch waarbij *Jupiter* het over de Romeinen regenen en over de Barbaren bliksemen doet. Merkwaardig, indedaad, hoe bij deze vereeuwing van een dwaalbegrip, de waarheid zich echter zegevierend heeft weten te handhaven: de inschiklijke senaat is verdwenen, het verblinde volk voorbijgegaan, maar de kolom staat nog altijd dáár met haar luid sprekend basrelief, gewettigd en bevestigd door het edict van Marcus-Aurelius, dat de waarheid hulde brengt.

Met de meeste belangstelling zochten wij naar dat gedeelte van het basrelief, waarin dit feit wordt vereeuwigd. Van boven ziet men Jupiter-*pluviosus*, de Regengod-Jupiter, hier met een Neptunus-baard, twee gespreide vleugels en uitgestrekte armen afgebeeld; regts en links klieven bliksemstralen de lucht. De twee legers doen zich van onder voor, het een in verwarring, het ander met de wapenen in de vuist. Voorzeker, de christenreiziger mag zich gelukkig achten, door de vervolgers der eerste geloofshelden zelven, op een gedenkteeken van zoo hooge oudheid en van zoo groot gewigt, zulk eene openbare getuigenis tot hulde zijner godsdienst vereeuwigd te zien. Eere den genialen Sixtus V., steeds groot in alles, wat hij deed: hij was het, die de Antonijnsche zuil uit het stof herrijzen deed. Het standbeeld van Marcus-Aurelius, dat er boven op stond, gelijk ook de marmeren tafels of platen, met de daarin gegrifte aloude oorspronklijke opschriften, zijn verloren gegaan. De plaats van den keizer wordt nu ingenomen door het bronzen standbeeld van den H. apostel Paulus, dien anderen verwinnaar der Barbaren. Een opschrift, op last van den paus daarbij geplaatst, vermeldt hoe deze vermaarde zuil door hem in eere is hersteld.

SIXTVS. V. PONT. MAX.
COLVMNAM HANC
AB OMNI IMPIETATE
EXPVRGATAM
S. PAVLO APOSTOLO
ÆNEA EJVS STATVA
INAVRATA IN SVMMO
VERTICE POSITA D. D.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

« Paus Sixtus V. heeft deze, van de smet des ongeloofs gezuiverde kolom toegewijd aan den H. apostel Paulus, wiens standbeeld hij er in verguld brons op deed plaatsen, ten jare 1589, van zijne regering het IV. »

Fier op de ondergane zuivering, brengt het schoone gedenkteeken-zelf den opperherder voor de door hem daaraan gegeven nieuwe bestemming dank en hulde toe:

TRIVMPHALIS
ET SACRA NVNC SVM
CHRISTI VERE PIVM
DISCIPVLVM FERENS
QVI PER CRVCIS
PRÆDICATIONEM
DE ROMANIS
BARBARISQ.
TRIVMPHAVIT.

« Thans ben ik, zegepralend en gewijd, ten voetstuk strekkende voor den waarlijk vromen discipel van Christus, die, door de prediking van het kruis, de overwinning op Romeinen en Barbaren heeft behaald. » Zoo dan verkondigt deze door het christendom bewaard gebleven zuil een dubbele zegepraal: die van Marcus-Aurelius op de Barbaren van het Noorden, en die van Paulus, door het kruis, op de Romeinen en op de

Barbaren der geheele wereld. Met eerbied namen wij van haar afscheid, en het briefposthôtel, door Gregorius XVI. tot stand gebragt, links van ons latende liggen, waren wij een oogenblik daarna op het plein van *Monte-Citorio*.

Die heuvel schijnt uit de stukken en brokken van het amphitheater van Statilius-Taurus gevormd te zijn. Deze rijkaard bouwde dien schouwburg onder Cesars vierde consulaat, en wijdde hem met het bloed der zwaardvechters gruwzaam in. Bij gelegenheid van Nero's grooten brand, mede een prooi der vlammen geworden, is dit gebouw onder zijne eigen puinen begraven gebleven 1). Daar ter plaatse staat thans de *Curia Innocentiana*. Dit prachtig paleis, waar het geregtshof gevestigd is en de loterij getrokken wordt, draagt zijnen naam naar paus Innocentius XII., die het van de familie Ludovisi aankocht, en, na het vergroot en verfraaid te hebben, de verschillende regtbanken daarin zitting deed nemen, tegen een huurprijs, die aan het groote godshuis van Sint-Michael jaarlijks moet worden uitgekeerd. Een in marmer gebeiteld opschrift brengt voor dit een en ander den grootmoedigen paus de hulde der erkentlijkheid toe. Ziehier, wat er op de statige fontein te lezen staat, die voor het groote front van dit paleis vloeit:

INNOC. XII. P. O. M.
HAC IN ÆDE PLVRA COMPLEXO
ORNAMENTVM VRBIS
TRIBVNALIA IN VNVM COLLECTA
CENSVM HOSPITIIS PAVPERVM
DE MAGNIFICENTIA
JVSTITIA ET MISERICORDIA
OPTIME MERITO.

1) Dio., lib. 31 et 43-63; Piranesi, *Iconographie*, etc. Nardin., p. 317.

Het bekken, waarin het water dezer fontein neêrstroomt, werd in de bouwvallen van het Forum van Trajanus gevonden; het is van oostersch graniet en zestien voet in middellijn. Het voor dit paleis liggend plein levert nog twee andere sieraden op, die in hooge mate de aandacht der oudheidkundigen verdienen; namelijk, vooreerst, het voetstuk der Antonijnsche kolom, onder Clemens XI., te midden van allerlei puin, ontdekt, en door Benedictus XIV. geplaatst waar het thans nog staat. Men ziet daarop in basrelief de vergoding (*apotheosis*) van Antoninus, met de daarbij passende symbolen en vereischte plegtigheden; indedaad, een fraai beitelwerk, vergezeld van het volgende, tot verklaring strekkende opschrift:

DIVO. ANTONINO. AVG. PIO
ANTONINVS. AVGVSTVS
ET. VERVS. AVGVSTVS. FILII

Het tweede door mij bedoelde sieraad van dit plein is de egyptische obelisk. Het meest gevolgd gevoelen der deskundigen duidt deze naald aan als de beroemde *gnomon*, of wijzer van het zonne-uurwerk in het veld van Mars, welk werktuig ter plaatse stond, waar nu de kerk van den H. Laurentius-in-Lucina zich bevindt. Deze obelisk, door Benedictus XIV. hersteld en op het plein van *Monte-Citorio* opgerigt, doet bij den aandachtigen beschouwer drie gewaarwordingen geboren worden: leedwezen over de menigte verminkingen, welke zij gedurende hare langdurige grafrust ondergaan heeft; voorts erkentlijkheid voor het volhardend en geniaal streven, waardoor zij wederom op haar voetstuk is hersteld; eindelijk, een diep medelijden met de door het heidensch Rome in 't slavenjuk geknelde volken, die hier, als door den mond hunner kostbaarste monumenten, in de Eeuwige Stad eene voortdurende getuigenis moesten komen afleggen van hunne verdrukking en van

hunnen smaad; immers, die laatste gewaarwording ontstaat terstond bij het lezen der volgende woorden van het oude latijnsche opschrift, voor eeuwig hier in 't graniet gegrift:

IMP. CÆSAR. DIVI. F. AVGVSTVS.
PONTIFEX MAXIMVS. IMP.
XII. COS. XI. TRIB. POT.
XIV. ÆGYPTO. IN. POTESTATEM
POPVLI
ROMANI REDACT.
SOLI. DONVM. DEDIT.

« De keizer Cesar, zoon van den godlijken Cesar, Augustus, opperpriester, twaalfmalen imperator, elfmalen consul, veertienmalen tribuun, heeft, na Egypte aan de magt van het romeinsche volk onderworpen te hebben, deze hulde toegebragt aan de zon. »

Wij hadden alzoo op het in oud-Romes geschiedenis zoo dikwerf vermelde *Veld van Mars* thans den voet gezet. Welk een digte drom van herinneringen vertoont zich hier niet, als in één brandpunt vergaderd, aan het oog van den geest! Na de verdrijving der koningen, werd dit vermaarde veld aan Mars toegewijd, en besloeg de geheele ruimte tusschen den Tiber en het Kapitool, van de eene zijde, en aan den anderen kant den Quirinaalschen berg met den *Pincio*. Een gedeelte er van diende voor wedrennen met paarden en voor de ligchaams- en wapenoefeningen der romeinsche jeugd; het overige gedeelte werd van lieverlede met beroemde monumenten bezet, waarvan thans evenwel niets dan eenige bouwvallen zijn overgebleven, en de plaats, waar deze hebben gestaan. Wij doorkruisten in alle rigtingen die uitgestrekte vlakte, waar het zesde gedeelte van het tegenwoordige Rome gelegen is, en gingen geen enkele plek, geen enkel overblijfsel der oud-

heid hoe klein of gering ook, onachtzaam voorbij. Niet verre van Monte-Citorio prijkte de *Septa Julia*, prachtige marmeren galerijen van vierduizend-vijfhonderd-drie-en-dertig voeten lang, door honderden zuilen geschraagd, en bestemd tot vergaderplaats voor het volk, bij de stemming voor zijne groote magistraatspersonen 1). Voortgaande, komt men ter plaatse, waar de *Villa Publica* stond, een groot en prachtig gebouw van twee verdiepingen, in galerijen, schitterende van goud en lazuur, opgeluisterd door schilderijen, en waar men de kostbaarste hout- en marmersoorten vereenigd vond. Deze villa diende tot verblijf voor de gezanten van bevijande volken 2), en kreeg in de burger-oorlogen eene droevige vermaardheid: Sylla, namelijk, deed daar vier legioenen afmaken, die Marius trouw gebleven waren, en zich op lijfsgenade hadden overgegeven 3). Des reizigers onvermijdelijk lot te Rome doet hem er overal den voet aan bloed en puinen zich bezoedelen!

Te midden der vlakte was het kwartier, onder den naam van het *Kamp*, of *Veld van Agrippa* bekend. Deze minister en schoonzoon van Augustus had een deel zijner schatten besteed aan het te dezer plaatse oprigten van verscheiden monumenten, die des stichters roem en grootheid luide verkondigden. Hier lagen zijne lusthoven, zijn Meer (*lacus*) zijne badplaatsen (*Thermen*) en voorts het onsterflijk Pantheon. Alles, wat de oostersche weelde, door romeinschen rijkdom gesteund, uitheemsch en streelends voor de zinnen had weten uit te denken, was daar in die tuinen en in die badplaatsen vereenigd: het Meer van Agrippa werd door

1) Plin., lib. XVI, 10.
2) Tit. Liv., *Decad.*, IV, c. 3.
3) Valer. Max., lib. IX, c. 2.

Nero's dolzinnigheid wereldberucht. Die door hoogmoed en wulpschheid ten eenen male verbijsterde vorst, had er, namelijk, behagen in, om zijn avondmaaltijd op het water te houden. Daar zag men dan Agrippina's zoon, met al, wat Rome het verdorvenste bezat, rond een prachtigen disch, hijgende onder een vracht van goud en der fijnste keurgeregten, aanzitten; en als op de toonen eener schitterende feestmuzijk, bij honderde fakkellichten, voortzwevende, gleed het prachtig vaartuig, met den keizerlijken gastheer en zijn luistervol festijn aan boord, langs den effen spiegel van het vermaarde Meer, meêgevoerd door andere niet minder van goud en elpenbeen glanzende kielen, en bewoog zich dat alles, gelijk een tooverpaleis, langzaam-dartelend, te midden van den nacht over de juichende waterbaan, beschaduwd door het fijnste groen rond haar boord 1). Welke tijden, welke zeden, welk eene wereld!

Eindelijk, daar stonden wij voor het Pantheon, of, zoo als men thans zegt, *de Rotonde*. Nu, evenwel, geldt het hier geene herinnering, geen beeld van het verleden, dat door ons voor den geest teruggeroepen worden moet; het is geen bouwval, waarmeê wij hier hebben te raadplegen, en dien wij als een geraamte uit het stof moeten opdelven, om er voorts ziel en leven weêr in te brengen: ô neen! wij staan hier voor een volledig monument, zonder tegenspraak het best-bewaard gebleven van alle overblijfsels der oudheid, welke Rome oplevert. Het was voor heden te laat geworden, om onze studie van het Pantheon behoorlijk te kunnen aanvangen, voortzetten en afdoen; wij stelden dat dus tot den volgenden morgen uit.

1) Tacit., *Annal.* XV; Suet. *in Ner.*, c. XXVII.

10 Januarij.

Het Pantheon. — Rijkdommen. — Zuivering. — Wonderwerk. — De Minerva. — Graf van den gelukzaligen Angelico da Fiësole. — Kamer der H. Catharina van Sienna. — Het Plein (*Piazza*) Navona. — Fonteinen. — Marktplaats. — Volksvermaken. — De kerk van de H. Agnes.

Het weder deed zich zeer ongestadig voor, maar onze altijd blakende studie-ijver dreef ons toch vroegtijdig naar het Pantheon heen, waar wij ons reeds vóór negen ure bevonden. Iedereen weet, dat deze trotsche tempel door den schoonzoon van Augustus, gedurende den tijd van zijn derde consulaat, dat wil zeggen, in het jaar van Rome 527, zes-en-twintig jaren vóór Christus geboorte, gebouwd werd. Het opschrift, dat er voor te lezen staat, duidt dit tijdperk dus aan:

M. AGRIPPA. L. F. COS. TERTIVM. FECIT.

Het Pantheon wordt in tweeën verdeeld: de eigenlijk gezegde *Rotonde* en de *Porticus*. Eerstgenoemde werd door Agrippa bestemd, om tot *Calidarium*, of badstoof, voor zijne thermen te dienen, en eerst later, toen hij er een tempel van maken wilde, voegde hij er den voorhof (*Porticus*) bij. Naar Agrippa's meening, moest Augustus de beschermgod der Rotonde zijn; doch deze vorst sloeg die hulde af, en stemde alleen toe, dat zijn standbeeld in den voorhof geplaatst werd. Het stond in eene nis regts van den ingang; dat van Agrippa was in eene soortgelijke nis links er tegen over geplaatst. De tempel werd aan Jupiter-den-Wreker, *Jovi ultori* toegewijd; doch weldra stroomden al de Olympbewoners er heen, om daar een zetel in te nemen, en zoo nu werd er de naam van *Pantheon* aan gegeven, òf omdat

men er alle goden te zamen aanbad, òf, gelijk Dio Cassius beweert, dewijl het gebouw den vorm des hemels had 1). Wat hiervan ook wezen moge, zooveel is zeker, dat geen andere tempel er in grootte of rijkdom bij haalde. In stede van, zoo als thans het geval is, er in af te klimmen, steeg men langs vijf trappen er in op. Onder het voorportaal bevond zich de dubbele verguld-bronzen, steeds voor geheel de wereld openstaande poortdeur. De muren van dat portaal waren, even als die van den tempel-zelven, met kostbare marmerplaten bekleed, met prachtige basreliefs bebeiteld, terwijl de vloer met figuren van marmer en porfier was ingelegd, die meer dan zeven voet in middellijn groot waren. De Porticus is honderd drie voet lang, een-en-zestig breed, en gevormd door zestien kolommen, allen uit één-enkel blok oostersch graniet. Zij hebben veertien voet in omvang, en zijn acht-en-dertig voeten hoog, zonder de voetstukken of kapiteelen meê te rekenen. Deze laatsten, uit wit marmer gebeiteld, worden voor de schoonste gehouden, welke de oudheid ons heeft nagelaten. Het gewelf van den Peristylus bestond geheel en al uit bronzen bindten en een kap van hetzelfde metaal, welk een en ander door breede platen van zwaar verguld koper overdekt was, met eene menigte zilveren sieraden belegd, terwijl het dak uit verguld-bronzen pannen bestond, en een grootsch beitelwerk, met bronzen beelden opgehoogd, de nok van het voorfront indrukwekkend vulde en opluisterde.

Deze rijke prooi was aan de Barbaren ontsnapt; doch keizer Constans II., in 662 te Rome gekomen, deed het kostbaar bekleedsel, met een gedeelte van het mede in verguld brons gegoten kapwerk, er afnemen, met het doel,

1) Lib. LIII.

om er Constantinopel door op te luisteren. Noodlottigerwijze evenwel werd de vloot, die deze geroofde kunstschatten overbragt, door de Sarrazenen geplunderd, en zoo dan gingen de sieraden van het Pantheon te Alexandrië verloren 1). Edeler denkbeeld koesterde Urbanus VIII.: teneinde tot luister van den waren God te bezigen, wat er van het eenmaal aan de valsche goden toegewijd brons nog overgebleven was, zoo deed deze paus het vervormen tot de kronkelkolommen van den trotschen altaarhemel, die onder Sint-Pieters koepel statig zich verheft. Diezelfde paus deed ook nog de twee klokketorens bouwen, die thans boven het voorportaal staan. Eenige schrijvers zijn van gevoelen, dat de groote bronzen deur of poort dezelfde is, die er door Agrippa werd voorgeplaatst; doch dit is slechts eene vooronderstelling. Wat er nu overigens van dit alles ook wezen moge, zoo zij het genoeg, om te weten, dat alleen de spijkers of bouten negen duizend-driehonderd-vier-en-zeventig ponden wogen, en dat het geheele gewigt van dit kostbaar metaal op vierhonderd-vijftig-duizend-tweehonderd-dertig ponden neêrkwam. Zoo hier, als overal elders, ziet men, dat de Romeinen alles, wat zij verrigtten, in het groot behandelden.

Na den Porticus bestudeerd te hebben, traden wij nu voorts den tempel-zelven binnen. Hij is cirkelvormig en levert eene middellijn van honderd twee-en-dertig voet op: de hoogte van het gebouw van den bodem tot de nok, is aan gezegde middellijn gelijk; de muren hebben eene dikte van negentien voet. De koepel van Sint-Pieter is slechts twee voeten in middellijn kleiner dan die van het Pantheon; doch zij staat drie honderd voeten verheven boven den grond, en vandaar, dat de Romeinen zeggen: « *Michel-Angelo*

1) Fabriz. *Descriz. di Roma*, c. 2.

heeft in de lucht geplaatst, wat Agrippa op vasten bodem bouwde. » De Rotonde bevatte zes groote nissen, in den zwaren muur-zelven aangebragt, drie cirkelvormige, en drie bij wijze van parallelogram. Elke nis vormde een tempeltje op zich-zelf, of, zoo men wil, eene kapel, waarin het gouden, zilveren, bronzen of ivoren beeld van een God of van eene Godin geplaatst was. Jupiter stond in de middelnis, die, grooter dan de overige nissen, den vorm van een halven-cirkel of hemicyclus opleverde. Tallooze beelden stonden rond al de tempelwanden te prijken. Het rijkste, zoo niet het merkwaardigste, was het beeld van Venus, waaraan de helft der groote parel was neêrgehangen, die bij Cleopatra's avondmaal voorkwam: dit kleinood werd op meer dan een halfmiljoen guldens waarde geschat 1).

Twee *gecanneleerde*, of ingegroefde, zuilen van geel marmer, zeven-en-twintig voet hoog en met verwonderlijk schoon-bewerkte kapiteelen van syracusisch brons versierd, scheidden elke kapel van het cirkelvormig gedeelte des tempels af. Al deze zuilen te zamen droegen een taflement van wit marmer, dat geheel het gebouw rondliep, en door een fries van porfier gedekt werd. Eene *attica*, met veertien vensters er in, waar tusschen bronzen cariatiden zich bevonden, liep boven dat taflement heen, en schoorde het gewelf, in welks midden eene opening van zeven-en-twintig voet middellijn was gelaten, zoodat men daardoor naar buiten vrij ten hemel opzag. Rond dit reuzenoog liep een verguld-bronzen hoepel of hangkroon, waaraan men gewoon was, een purperen gordijn vast te haken, dat, zoo noodig, de zonnestralen kon beletten, den tempel binnen te dringen. Meer dan honderdvijftig rozetten van verguld brons luisterden den koepel schit-

1) Owerbeke, *del Panteon.*

terend op, en wisselden af met vijf rijen van vergulde caissons, waarvan de grootste nagenoeg twaalf voet middellijn had.

Wat de Rotonde voor achttien eeuwen was, is zij nog heden ten dage; alleen de opsiering en de bestemming diens tempels zijn veranderd: dezelfde peristyle, dezelfde vorm, dezelfde wanden, dezelfde koepel, dezelfde opening te midden van het gewelf is nog altijd daar, en des christens oog blikt langs dienzelfden weg hemelwaarts, waar eenmaal dat van den heiden heenstaarde. Maar, welk een verschil van denkbeelden, van gebed en van hopend verlangen! Geen gordijn sluit die opening meer digt: de zon schijnt er in al haren glans het tempelruim door binnen, de regen druppelt daardoor vrij de Rotonde in: soms hoort men er onder een regenscherm de Mis. Voorzeker, de heilige Kerk, de trouwe wachteresse van 't verleden, heeft wijs gehandeld door dat alles in dienzelfden vorm te laten blijven: wanneer de open liggende koepel uit het heidendom ook al moge voortkomstig zijn, zoo is de beteekenis daarvan toch christlijk, ja, zeer christlijk van zin, een zin, die door de Kerk volkomen uitgedrukt en onwrikbaar gehandhaafd wordt. Intusschen vloeit het ingeregende water door een roosterwerk, te midden van de daarheen zacht-afhellende vloervlakte, juist onder de koepelopening aangebragt, regelmatig in den bodem weg.

Regt tegenover de deur, ter plaatse-zelve waar de Jupiterskapel stond, verheft zich thans het hoogaltaar. De zeven overige kapellen zijn allen met de nevenaltaren bezet. In de derde, aan de linkerhand bij het binnenkomen, bevindt zich het schoone standbeeld der H. Maagd, bekend onder den naam van *la Madonna del Sasso*, waarvan het onderstuk Rafaels graf uitmaakt. Den 14. September, 1833, ontdekt, werd het ligchaam van den grooten schilder, 's avonds van den 18. October, met allen luister en de noodige plegtighe-

den ter plaatse-zelve weêr begraven. Even als Moses voor het brandende braambosch zijn schoeisel aflegde, zoo ook zouden wij willen, dat een ieder zulks deed, die het Pantheon binnenging; immers, hier, waar eenmaal het heidendom al zijne goden kwam huldigen en aanbidden, daar rusten nu de overblijfselen van tallooze martelaars: overal, geheel de Rotonde door, ligt dat gewijd gebeente eerbiedig bewaard. Toen, ten jare 608, paus Bonifacius IV. dezen tempel wilde zuiveren, steeg hij in de katakomben af, en bragt vandaar een legioen christenhelden uit hunne onderaardsche verblijfplaats naar boven: acht-en-twintig luisterrijk versierde zegewagens bragten, te midden van het juichende Rome, de onsterflijke verwinnaars den tempel van 't vernietigd heidendom zegepralend binnen. Het Pantheon, aan de koningin der engelen en der menschen toegewijd, verkreeg nu den naam van de *Heilige-Maria-bij-de-Martelaren* (*Sancta Maria ad Martyres*). Twee eeuwen later, in het jaar 850, wijdde Gregorius IV. de Rotonde aan alle heiligen toe. Op last van den paus werd het feest dezer kerkwijding een vaste feestdag van verpligting voor geheel de Kerk, die dan ook sedert dien tijd, tot in onze dagen toe, jaarlijks op den 1. November plegtig wordt gevierd.

De reiziger, die de Rotonde bezoekt, staat daar te midden van mirakelen. Zoo toch verkondigt hem het Pantheon, op die plek-zelve, de onverklaarbare zegepraal des christendoms op de heidensche wereld, hier, waar de Algodentempel, in een troon voor Maria, de koningin der engelen, herschapen, in zijne gewelven weêrgalmt van den lof der gezegende onder de vrouwen, van haar, die de slang vertrad en het verstokte jodendom verwonnen heeft. Eveneens als Johovah den tempel van Salomo door de openbaring zijner heerlijkheid inwijdde, zoo ook wilde de hemelsche Maagd deze hare nieuwe woning

zich door een schitterend wonderwerk verheerlijkend toeëigenen. De geestdrift der christenen, die hunne godlijke Moeder in het Pantheon gezeteld zagen, wekte de afgunst, de spotternij en het hoongelach der joodsche bevolking van Rome tergend op. Een edelman, Romein, blind geboren, maar helderziende door het onbeneveld oog des geloofs, kreeg daarvan kennis, en weldra deed de gunstige gelegenheid zich nu voor, om het wrokkend Israël te beschamen. Te midden van een hevig twistgesprek, roept eensklaps de blinde, in heilige geestdrift, luide uit: « terwijl de krachtigste bewijsgronden hier niets schijnen te kunnen baten, zoo vraag ik u, of gijlieden u van de waarheid overtuigd zult houden en haar hulde brengen, wanneer ik door Maria's tusschenkomst, vóórdat het Zuiveringsfeest voorbij zal wezen, het gebruik mijner oogen terug ontvangen heb? » — Het voorstel werd met den glimlach des ongeloofs aangenomen; immers, zoo zeide men, die belofte verpligt ons tot niets, daar toch de gestelde voorwaarde niet verwezenlijkt worden zal. Intusschen verbreidde zich het gerucht van wat er was voorgevallen door geheel de stad. Toen nu de feestdag aanbrak, stroomde de menigte, christenen en joden, om strijd naar het Pantheon heen, in hoog-gespannen verwachting van de dingen, die daar komen zouden. Met veel moeite doorgedrongen, heeft de blinde eindelijk bij het hoogaltaar plaats genomen en heft hij daar den door hem-zelven ter eere der H. Moedermaagd vervaardigden lofzang met luider stemme aan: *Gaude, Virgo Maria, cunctas haereses sola interimisti in universo mundo;* « Heil u, ô Maagd Maria, die alléén alle ketterijen, geheel de wereld door, verwonnen hebt. » Terwijl hij nog zingt, zie, daar worden de oogen hem geopend, ten aanschouwe van duizende getuigen, vrienden en vijanden, die allen het wonder moeten bevestigen. Ontzetting en vreugde maken zich van

de vergaderde schare meester, en vijfhonderd israeliten omhelzen de leer des Evangelies; zij worden door den pauszelven gedoopt, die daarmeê op de treffendste wijze het nieuwe heiligdom van de Moeder aller barmhartigheid inwijdt. Ter gedachtenis van dit wonderfeit, heeft de Kerk den lofzang des godvruchtigen blinden in hare liturgie opgenomen, en herhaalt dien nog heden, als voor duizend jaar 1).

Na ons dien gewijden tekst, in eerbiedig stille aandacht, hier-zelf herinnerd te hebben, verlieten wij het Pantheon, om ons naar *de Minerva* te begeven. Op het midden in de stad gelegen plein van dien naam bevindt zich het vermaarde klooster der dominikanen of predikheeren, met zijne schoone boekerij en groote kerk, gebouwd op de overblijfselen van den aan Minerva gewijd geweest zijnden tempel. Eene doorluchtige grafstede roept er de aandacht van den christen en den kunstenaar beiden tot zich: hier, namelijk, rust de gelukzalige Angelico da Fiësole. De dubbele stralenkrans der heiligheid en van den genie omgeven het roemrijk hoofd van den onsterflijken zoon des H. Dominicus. De gelukzalige Angelico, een echt-katholijk penseelkunstenaar, stierf in het jaar 1455. — Achter het altaar der sacristij is eene kleine bedecel, waaruit de hemelsche geur der onschuld en reinste liefde nog altijd den vromen bezoeker tegenwademt: wij bedoelen de kamer der H. Catharina van Sienna. Driewerf gelukkige burgerij van het eeuwige Rome, die, op zoovele gewijde plaatsen, uit alles, wat u omringt, ruimschoots voedsel tot godvrucht, en de treffendste voorbeelden van een heiligen levenswandel kunt opdoen!

Te midden van dit plein prijkt de egyptische obelisk, eens aan Neith, de Minerva der Grieken en der Romeinen, toege-

1) Baron., an. 830.

wijd. Deze naald werd, ten jare 1665, in de tuinen van het klooster, bij een Isis-tempel, ontdekt. Twee jaren later, deed Alexander VII. haar neêrzetten ter plaatse, waar zij thans nog gevonden wordt. Het opschrift heeft betrekking op den olifant, die er tot voetstuk voor dient.

Sapientis Aegypti insculptas obelisco figuras,
Ab elephanto belluarum fortissima gestari,
Quisquis hic vides, documentum intellige,
Robustae mentis esse solidam sapientiam sustinere.

De wijk *della Pigna* verlatende, traden wij het kwartier *Parione* binnen. Te midden dezer wijk is het plein-*Navona*, dat den Circus van Alexander Severus is opgevolgd, waarvan het den ellyptischen vorm bewaard heeft. Drie fraaije fonteinen strekken tot sieraad er van; die te midden in staat, wordt voor Bernini's meesterstuk gehouden, en stelt de vier groote rivieren der vier werelddeelen voor: den Donau, den Ganges, den Nijl en de Plata. Deze kolossale beelden zijn aan de vier hoeken eener rots gezeten, op wier top eene obelisk staat. Uit vier openingen stroomen even zoovele beken van het helderste water ruischend neder, terwijl uit het grotwerk van de rots een leeuw en een paard zich aan de bron komen laven. De obelisk, eene egyptische pronknaald, die op de rots is geplaatst, werd in de renbaan van Romulus gevonden.

Alle woensdagen levert het Navona-plein een tafereel op, zoo levendig, afwislend en schilderachtig, als men het zich te naauwernood verbeelden kan, te weten eene markt van tallooze kraampjes, waarin allerlei soorten van snuisterijen, zoogenaamde galanteriën, en ook niet weinig, meestal moderne, antiquiteiten te koop worden aangeboden. Een Franschman, de kardinaal de Rohan, ambassadeur te Rome,

heeft deze vreemdsoortige markt doen ontstaan. Hetzelfde plein dient tevens ook tot een verlustigingsplaats voor het romeinsche volk. Alle zaturdagen van de maand Augustus, tegen het vallen van den avond, worden de verlaten afgesloten, zoodat het water nu staan blijft en 's anderen daags geheel het plein volkomen onder is gestroomd. Dan ziet men er Rome's schoone ekwipaadjes, met de paarden tot aan de borst in het water, rond rijden, terwijl, onder vrolijke muzijk, in de hier en daar opgeslagen galerijen het volk zich met dat schouwspel vermaakt en er levendig deel aan neemt. Met dergelijke onschuldige volksuitspanningen heeft de Romein gaarne te doen, zoodanig, dat ik geene enkele stad in de gansche wereld zou weten aan te wijzen, waar zulke soort van vreugdebedrijven gemeenzamer en voor de menigte toeganklijker is. Deze opmerking, waarop ik nog wel nader terug zal komen, dunkt mij van groote beteekenis te zijn.

Wanneer gij hier de meesterwerken van den nieuweren tijd bewonderd en in den geest den circus van Severus, als 't ware, herbouwd hebt, dan vertoont zich het christendom ook te dezer plaatse in buitengewonen glans voor uw oog, en toont u, als met den vinger, hier het schitterend tooneel van een zijner roemrijkste overwinningen. Ziet gij daar, tegenover de groote fontein, die prachtige kerk, aan den zijkant van het plein? Vraagt gij naar den naam er van, geen kind of het zal u antwoorden: dat is de kerk van de H. Agnes, den oogappel der Romeinen. Wel nu, terzelfde plaatse, waar thans die jeugdige maagd, na dubbelbehaalde overwinning, zegevierend ten troon zit, bevond zich, onder het heidendom, de *lupanar* (het bordeel) der renbaan van Severus. Op zekeren dag vroeg de zoon van den prefect Sempronius om de hand der christenmaagd, die hem ten antwoord gaf, dat zij aan een godlijken bruidegom verloofd

was. Men begrijpt, wat zij zeggen wil. Sempronius neemt voor zijn zoon de partij op, en doet de maagd in hechtenis nemen. De tyrannij put zich, als naar gewoonte, eerst in beloften, daarna in bedreigingen, doch met alles te vergeefs uit; niets kon baten: Agnes volhardt rondborstig en kalmberaden in het geloof. Sempronius doet haar ontkleeden en in de *lupanar* ten spot en speelbal werpen van wat het verdorven Rome liederlijkst opleverde. « ô! — roept Tertullianus uit — ô, welk eene lofrede houdt uw gedrag op ons, daar gij het als de grootste straf voor onze dochters en zusters beschouwt, wanneer gij hare onschuld en kuische deugd aan uwe mishandeling en verguizing ten prooi geeft! » Maar God nam de eerzame jonkvrouw, des Verlossers teedere bruid, wonderdadig tegen hare belagers in bescherming, en, onder zijne almagtige hoede, behield zij de kracht, om zegevierend den marteldood te sterven onder Diocletiaan, en niet meer dan dertien jaren oud.

Met welken godsdienstigen eerbied treedt de christenreiziger deze onderaardsche gewelven niet binnen, het tooneel en de getuigen van eene overwinning, die na vijftien eeuwen ook hem nog tot heil en zaligheid strekt! Bij het licht van een fakkel, leest daar zijn oog rond den trap, waar langs hij afstijgt, het opschrift, dat aan de wonderdadige bescherming herinnert, welke de Heer aan zijne getrouwe dienstmaagd verleende; — vervolgens betreedt hij den mosaïken bodem, waarop de christenheldin hare voeten drukte: hier was haar kerker, een zeer eng vertrek, naar ik gis, twaalf voet diep. De heilige martelaresse werd er door eene opening, gelijk die van de Mamertijnsche gevangenis, in gesmeten. Licht was er volstrekt niet voorhanden; nu evenwel schemert het doodsch verblijf van enkele lichtstralen, die er langs een klein luchtgat in vallen. De naastliggende *lupanar*,

waar de Heilige werd ingebragt, bestaat uit twee appartementen, elk met fraai steenwerk gewelfd, twaalf voet hoog en even zoo breed, op eene lengte van twintig voeten. Ziedaar het roemrijk tooneel, waarop het christendom, door eene dertienjarige maagd vertegenwoordigd, de worsteling met de twee vreeslijkste strijdkrachten des heidendoms, wellust en wreedheid, zegevierend doorstond. Bij den aanblik dier zoo luid en treffend tot het gemoed sprekende plaatsen wordt het hart innig geroerd en verteederd, neemt het geloof in ons binnenste vurig toe, en, met diepe bewondering, brengt men zich eene bijzonderheid te binnen, die, ten aanzien der geschiedenis van de eerste Christenkerk, al te weinig opgemerkt wordt: in de ontzettende beproevingen, namelijk, waaraan onze vaderen door het heidendom werden prijsgegeven, zag men soms de mannen terugdeinzen en verzakers worden van hun geloof; maar, niet ééne enkele jonge maagd ziet men aangeduid, die gesidderd of geaarzeld zou hebben, veel minder nog, die afvallig gestorven is. Zoo waarachtig ziet men dus gestaafd dat heilig woord: God heeft er zijn behagen in, om het allerzwakste te kiezen tot vernietiging van wat het allersterkste is.

11 Januarij.

Paleis-Braschi. — Anecdote. — Pasquino-plein. — *Chiesa nuova.* — Herinneringen aan den H. Philippus Nereus. — De jonge Spazzara. — *Campo-di-Fiore.* — Theater, porticus en curia van Pompejus. — Dood van Cesar. — Paleis-Spada. — Standbeeld van Pompejus. — De H. Hiëronymus *della Carità.* — Cesars *Naumachie*, of watertheater. — Scheepsstrijd.

's Morgens vroeg reeds bevonden wij ons weêr op het Navona-plein terug. Na het in de geheele lengte doorwandeld te hebben, sloegen wij nu regts af en stonden alzoo voor

het *Paleis-Braschi*. Dit prachtig gebouw herinnert aan den onsterflijken Pius VI., die daar verblijf hield. De groote trap wordt voor een meesterstuk gehouden. Zijne breede, gepolijst-marmeren treden langs gaande, stond ons de edele paus, die daar zoo dikwerf zijne schreden zette, levendig voor den geest, en wij volgden hem in gedachte van uit zijn paleis naar den kerker van het Directoire, en voorts tot in de vesting van Valence, waar zijn doodsbed werd gespreid. Moge de godlijke geregtigheid Frankrijk vergeven het heiligschennend vergrijp, aan des Heeren gezalfde gepleegd! Een onzer vrienden bragt, te dezer gelegenheid, nog eene merkwaardige anecdote met betrekking tot Pius VI. ter sprake. In 1784 begaf hij zich naar Weenen, ter beraadslaging met den keizer over aangelegenheden der Kerk. Onderwege zeide zijn reisgezel: « Weet gij wel, H. Vader, dat de protestanten den paus nog altijd houden voor den antichrist, en dat zij, bij gevolg, gelooven, dat Uwe Heiligheid bokkenpooten heeft. » Aanvankelijk lachte de voortreflijke opperpriester met het verhaal; doch, weldra de zaak in ernstiger overweging nemende, toonde hij medelijden te hebben met de dwaling dier misleiden, door te zeggen: « Wij zullen hun het tegendeel bewijzen. » Te Worms aangekomen, verlangde hij, na den maaltijd, op een der volkrijkste plaatsen der stad zich te voet te vertoonen: Pius VI. werd voor den schoonsten man van zijn tijd gehouden. De opgetogen menigte slaat hem naauwlettend gade: zijne edele gestalte, zijn fiere gang, dat schoon gelaat, waarop de goedheid eens vaders met de majesteit van den opperherder zich vereenigen, zijne even eenvoudige, als hoogstbeschaafde manieren, dat alles te zamen wekt bewondering en boeit de menigte aan zijn persoon; doch, de voeten..... ziedaar, waar men 't meest nieuwsgierig naar is. Maar hoe! — ja, de paus heeft voeten zoo als iedereen, zeer zeker, als

ieder ander, zonder het minste onderscheid, hoe ook genaamd; dat ziet men nu duidelijk en klaar en onomstootlijk bewezen. De paus is dus niet de antichrist, zoo als de schriften van Luther te lezen geven, — zeide men, — zoo als onze predikanten dat verkondigen, en gelijk wij het nog geloofden tot heden ten dage toe; maar, men heeft ons dan bedrogen, men houdt ons dan voor den zot! Zoo ging het van mond tot mond, door de menigte herhaald, en de voeten van den paus bereidden die tallooze bekeeringen voor, welke het gezigt van onze fransche priesters eenige jaren later voor goed te weeg mogt brengen.

Een paar schreden van het paleis-Braschi verwijderd, bevindt zich het alom bekende Pasquino-plein. Pasquino was een kleêrmaker, die met elk, die zijn winkel voorbijging, den spot dreef. Na zijn dood vond men een oud standbeeld, dat zeer beschadigd was, en waarvan niemand den naam wist op te geven; het volk gaf er alzoo dien van *Pasquino* aan, en elken nacht werden er nu voorts de *lazzi*, de grappen en spotternijen der Romeinen, aan vastgehecht, waarmeê men zich den geheelen dag vermaakt. Den volgenden morgen geeft Marforio's beeld, dat bij het Kapitool staat, het antwoord op de Pasquinades te lezen, en ziet men de nieuwsgierige menigte reeds bij het krieken van den dag elkaêr rond de twee standbeelden verdringen, om te vernemen, welke soms bittere en scherpe, maar toch meestal nuttige waarheden door hen ten beste gegeven worden.

In de rigting van het Pasquino-plein voortgaande, komt men binnen weinige minuten aan de kerk der H. Maria-*in-Navicella*, anders gezegd *Chiesa nuova* (nieuwe kerk). Dit fraai gebouw, door Gregorius den Groote gesticht, werd in 1575 door de zorg van den H. Philippus Nereus in orde hersteld. Goud, marmer en rijke schilderwerken schitteren er

van alle kanten, vooral in de kapel van den H. Philippus zelve, waar de eerwaardige overblijfselen van Rome's apostel rusten. Philippus Nereus, de stichter der congregatie van het Oratorium, was tevens de groote biechtvader van Rome, de vriend der jeugd, de vader der armen, de beschermer der ambachtslieden en het waardig toonbeeld aller priesters. Door dit een en ander, verwierf hij zich in hooge mate de kinderlijke dankbaarheid van het romeinsche volk, zoodanig, dat geen naam méér dan de zijne daar leeft in aller mond. Een pater van het Oratorium geleidde ons naar de kamer van den Heilige, die, volgens zeer lofwaardig italiaansch gebruik, even zoo bewaard is gebleven als de Heilige haar heeft bewoond, met de meubelen, die daarin door hem zijn gebruikt geworden. Zoo dan zagen wij er zijn biechtstoel van vermolmd dennenhout, en waarvan de zitting met een lederen kussen bekleed is. Even als in alle andere biechtstoelen van Italië, is ook hier de spreekopening enkel met een blikken plaat gedekt, waarin, op de wijze van een schuimspaan, een groot aantal gaatjes zijn gedreven. Hoeveel wijze raadgevingen, hoevele woorden van troost, hoeveel opwekkingen tot bekeering zijn door die kleine opening de ooren en de harten der boetelingen niet binnengedrongen! ô Dat gij spreken kondet, driewerf eerwaardig biechtgestoelte, hoe stichtend zou uwe stem niet zijn! In een kleine kas bewaart men de grof-houten vuurstoof van den H. biechtvader; een weinig verder staat zijn armelijke sponde, en voorts ook de eenvoudige *pulpito*, of lessenaar, vanwaar hij het woord heeft gevoerd.

Dit één-éénig vertrek maakte de geheele woning uit van hem, die zoo dikwerf de paleizen, de rijkdommen en al de grootheid der wereld van de hand gewezen heeft. Hier verleende hij een geestelijk gehoor aan zoovelen, als hem daartoe wilden komen bezoeken; en altijd vriendelijk, altijd met den

geest Gods vervuld, bezat hij de gave, om allen opgeruimd en tevreden, maar vooral beter dan zij tot hem gekomen waren, weder van zich te doen heengaan. Zoo kwam, op zekeren dag, de jonge Francesco Spazzara, de doorluchtige telg eener edele familie, om met pater Philippus eenige oogenblikken in vertrouwlijk gesprek door te brengen. « Gij legt u dus dan nu op de regtsgeleerdheid toe? vroeg hem de Heilige. — Ja, pater, was het antwoord, en wel met hart en ziel. — Gij zijt wel gelukkig! Verhaal mij eens een en ander, — hernam nu Philippus met groote vriendelijkheid, — ten aanzien uwer vooruitzigten in de toekomst. — Weldra, zeide Spazzara, zal ik den doctorsgraad bekomen. — Gij zijt wel gelukkig! — Daarna denk ik consistoriaal-advocaat te worden, en dan in de prelatuur over te gaan. — Gij zijt wel gelukkig! » — Thans zette de Heilige hem al de grootheid, welke de wereld maar eenigermate oplevert, naauwkeurig uit elkander, zoo als die in het hoofd van een jongmensch zich gewoonlijk voordoet; en telkens achter elke onderscheiding, rang- en eerbevordering, liet Philippus volgen: Gij zijt wel gelukkig! Francesco nam dit alles ernstig op, zóólang totdat de Heilige, hem teederlijk aan 't harte drukkende, stil aan zijn oor zeide: En daarna?! Die beide woorden maakten zulken diepen indruk op het gemoed van den jongen man, dat hij, tehuis komende, ze telkens moest herhalen, en, bij ieder droombeeld van aardsche glorie, stonden hem onwillekeurig die twee beteekenisvolle woorden in vlammende letteren voor den geest: En daarna!? Ja, *daarna* zal ik moeten sterven, alles achterlaten, door God geoordeeld worden, vrijgesproken of strafschuldig verklaard..... « ô IJdelheid van al het ondermaansche! » — dus riep hij uit, op zekeren dag, en voorts al zijne gedachten vestigende op Hem, die, schoon alles voorbijgaat, niet voor-

bijgaat in eeuwigheid, zoo zeide hij de wereld vaarwel, en begaf zich in de congregatie van het Oratorium, waar hij heilig leefde en eveneens gestorven is 1).

« *En daarna!* » die diepzinnige woorden, ja, zij klinken nog altijd vermanend leerzaam ook den reiziger in het oor, die deze kamer bezoekt, waar ze zoo diep treffend werden uitgesproken. Onder den indruk dier vermaning en leering, betraden wij nu voorts ook de nevenliggende kapel van den Heilige, waarin volstrekt niets veranderd is, en zich alzoo bevinden dezelfde deur, hetzelfde houten crucifix, dezelfde afbeelding der H. Maagd met het Kind-Jesus in den arm, hetzelfde altaar, met een woord, alles, wat de heilige priester hier bezigde en getuige was van zijne gebeden, van zijne tranen en van zijne verrukking in den Heer. Men kan zonder diepe ontroering dezen vloer niet betreden of met de lippen eerbiedig de wonderdadige schilderij aanroeren, die hier op het altaar is geplaatst. In de sacristij der kerk zagen wij een vrij aanzienlijk getal eigenhandige brieven van den Heilige, een groot gedeelte zijner kleeding, de reliekdoos, welke hij van den H. Carolus Borromeus ontving, nadat hij hem genezen had; het crucifix, door hem op de borst gedragen, alsmede een stuk brood van zijn laatsten avondmaaltijd, daags vóór zijn dood, overgebleven. Wanneer nu al deze voorwerpen, of slechts enkelen er van, aan Cicero, of aan Cesar, of aan welken vermaarden heiden ook, toebehoord hadden, zeker, geen bezoeker van Rome, of hij zou ze willen zien, en er regt trotsch op zijn, als hij ze werklijk gezien had. Dat nu zij zoo; maar, waarom zoudt gij er dan iets vreemds, welligt iets belagchelijks in zien willen, wanneer een christen, bij het beschouwen van de eerwaardige overblijfselen der groote mannen van het christendom, in geest-

1) Vie de S. Phil. l. III, p. 237.

drift en heilige vreugde opgetogen staat? *Zijne* heiligen wegen immers toch wel tegen *uwe* helden op! Ons bezoek van het Oratorium liep af met eenige oogenblikken oponthoud in de prachtige kapel, waar het ligchaam van den H. Philippus rust. Moge de doorluchtige biechtvader van Rome voor al zijne broeders in het gewijde priesterambt den geest van wijsheid, zachtmoedigheid en ijver verwerven, die hem voor de leiding en het behoud der zielen zoo krachtig werken deed.

Van de *Chiesa nuova* begaven wij ons naar het *Campo-di-Fiore*, Flora's veld. Wij stonden daar op eens in 't volle heidendom. Dit *Campo*, een geschenk, door *Acca Laurentia*, de beruchte hovelinge, wier geschiedenis Macrobius verhaalt 1), aan het romeinsche volk gegeven, herinnert aan de kwistzieke weelde en de dolzinnige vermaken van het oude Rome, maar tevens ook aan des eersten Cesars tragischen dood. Een plataanwoud, door trotsche galerijen omgeven, met tallooze fraaije standbeelden van menschen en dieren versierd, en door prachtige springfonteinen verkwikkend opgeluisterd, ziedaar wat er, behalve de basilieken en theaters, aan dit lustoord tot luister was toegebragt, doch waaronder het meest uitblonk Pompejus' Theater, welks overblijfselen nog in het paleis-Orsini te zien zijn. De verwinnaar van Mithridates was de eerste, die te Rome een vaste schouwplaats bouwde; vroeger werden de theaters, na afloop der spelen, altijd weêr weggebroken. Om nu zijn bouwwerk te doen eerbiedigen, voegde Pompejus er een tempel bij, die aan de *Verwinnende Venus*, *Veneri victrici* was toegewijd. Verscheiden malen, tenminste gedeeltelijk, afgebrand, werd door Tiberius, Caligula en Nero 2) echter telkens weêr voor het

1) *Saturn.* lib. I, c. 10.

2) Tacit., *Annal.*, lib. VI; *Suet. in Tiber.*; id., *in Calig.*; Plin. lib. XXXIII.

behoorlijk herbouwen gezorgd. De laatstgenoemde werd, op zekeren dag, door den lust bekropen, om aan Tiridates, koning van Armenië, eens te toonen, hoe rijk en prachtig Rome er wel uitzag; en binnen de vier-en-twintig uren deed hij al de plafonds, kornissen, pilasters, met een woord alles, wat in het theater niet verguld was, schiltrend vergulden. Men stelle zich de verbazing van den vreemden vorst voor, als hij daar dat gulden gebouw binnentrad, waarin dertig duizend toeschouwers plaats genomen hadden, als met zonnelicht, door duizenden en duizenden fakkels beschenen 1)!

Toen Pompejus, bij roemvolle uitzondering, de eer der zegepraal had verworven, terwijl hij nog maar romeinsch ridder was, deed hij, bij zijn theater, een tempel voor de *Fortuna equestris*, of Ridderfortuin, bouwen, waarbij later nu ook nog zijne vermaarde galerij en zijne *Curia* gevoegd werd, welke laatste zoo berucht is door Cesars dood. De galerij bestond uit prachtige booggewelven, door honderd kolommen van het schoonste marmer geschraagd. Volgens het berigt van deskundigen, strekte zij zoowel tot wandelplaats voor de romeinsche straatslijpers, als tot beschutting voor de toeschouwers, die door den regen genoodzaakt werden, het theater te verlaten, en tevens tot doorgang naar de *Curia*. Deze laatste, niet minder prachtig dan al de overige gebouwen, daar ter plaatse aanwezig, besloeg de geheele ruimte tusschen het paleis-Orsini en de kerk van den H. Andreas-*della-Valle*, en diende tot vergaderplaats voor den senaat. Op den dag der Idus van Maart, in het jaar 43 vóór de christlijke tijdrekening, waren de beschreven vaderen hier bij een. In weêrwil der onheilspellende wenken, die hem gegeven werden, verschijnt er ook Cesar, wiens magt thans haar top-

1) Plin. XXXIII; Dio., lib. LXIII.

punt bereikt had, en, zonder het te weten, is de heer der wereld daar van alle kanten door zijne moordenaren omringd. Brutus en Cassius, beiden pretors, naderen hem, alsof zij met hem willen komen spreken, maar, gelijktijdig storten van alle zijden de zaamgezworenen met hunne dolken op hem toe: hij bezwijkt, doodelijk getroffen. De senaat, aan het eedgespan vreemd, is van ontzetting en schrik zóódanig verplet, dat men aan geen vlugten denkt, evenmin als om Cesar ter hulpe te snellen: niemand spreekt één-enkel woord! De dictator had zich moedig, zoolang hij kon, verdedigd, maar, Brutus, dien hij altijd bemind had als een zoon, mede onder de zaamgezworenen bespeurende, riep hij uit: « En ook gij, Brutus! » Dit gezegd hebbende, verborg hij zijn gelaat in zijn mantel, en, met drie-en-twintig dolksteken doorboord, stortte hij dood aan den voet van Pompejus standbeeld neder.

Wij stonden hier, op de plek-zelve, waar dit schriktooneel plaats greep. Wil men een getuige er van zien, die nog bestaat, zoo levert het paleis Spada dien op in het vermaarde standbeeld, waarvan ik zoo even heb gesproken. Het is van wit marmer, fraai bewerkt en kolossaal van vorm. Pompejus wordt voorgesteld in de houding van het kommando, met uitgestrekten arm. Jammer, dat dit beeld, waarvan echter sommigen de echtheid betwijfelen, door het *klassieke naakt* de belangstellende beschouwing merklijk doet verminderen. Zonderlinge lotwisseling op aarde! Twee mededingers betwisten elkander den wereldscepter: Pompejus, door Cesar verwonnen, valt onder de slagen der Barbaren, en Cesar, door de zijnen vermoord, sterft aan de voeten van zijns mededingers beeld. Zoowel de een als de ander had maar al te dikwerf het leven van den natuurgenoot tot een speelbal van heerschzuchtige grootheid gemaakt: de godlijke geregtigheid kwam op hare beurt, en eischte billijke voldoening van beiden!

Wat Cesar meer bijzonder aangaat, zoo bevonden wij ons op slechts weinige schreden afstands van de plaats, waar hij eens van de koelbloedigste wreedheid deed blijken. Alvorens ons daarheen te begeven, gingen wij eerst een rustig bezoek in de kleine kerk van den H. Hiëronymus-*della-Carità* afleggen. Ter plaatse-zelve, waar het huis der H. Paula stond, gebouwd, strekt zij tot herinnering aan deze doorluchtige telg der Scipio's, en tevens aan den H. Hiëronymus-zelven, die daar, gedurende zijn verblijf te Rome, in 382, zijn intrek genomen heeft. Langen tijd was zij het doel van een kunstenaars-bedevaart, aangezien daar de *Communie van den H. Hiëronymus*, het meesterstuk van Domenichino, bewaard werd. Thans bezit deze kerk slechts de kopij van die schilderij, terwijl het oorspronklijke stuk zich bevindt op het Vatikaan. Intusschen heeft zij toch nog het zoowel voor den kunstenaar als voor den historiekenner hoogst merkwaardig communiekleed van de eerste zijkapel. Dit kleed, indedaad, eenig in zijne soort, is van rood, met wit dooraderd, marmer, zoodanig fijn van behandeling, dat men het voor een kant- of borduurwerk zou houden. Aan de beide einden knielen twee hoogst-bevallige engeltjes van wit marmer, die het kleed luchtig omhoog heffen en in schilderachtige plooijen festonsgewijs laten neêrgolven. Maar, ook al ware dit kunstwerk van den beitel hier niet aanwezig, toch zijn er aan deze kerk herinneringen verbonden, zoo groot en magtig, dat de christen-reiziger dáárdoor-alléén er te allen tijde onweêrstaanbaar zal worden heengevoerd.

Nu verder het *Campo di-Fiore* opmerkzaam om en rond gaande, teneinde er al de bijzonderheden van te leeren kennen, kwamen wij dan ook van zelf aan het aloude kamp, *Caudeta* genaamd, een lager heenloopend terrein, bij het kamp, of veld, van Mars en aan den Tiber gelegen, waar

Cesar zijne *Naumachia* (watertheater) deed aanleggen 1). Na Spanje en Gallië veroverd te hebben, wilde de dictator daar een schouwspel leveren, zijner en het volk van Rome waardig. In dit theater, dat door den Tiber van water werd voorzien, zag men, te dier gelegenheid, honderd vaartuigen, met twee, drie en vier roeibanken, aan een spiegelgevecht deelnemen. Zij vormden twee vloten, die elk aan een hoek der uitgestrekte watervlakte plaats hadden genomen, en den naam van de tyrische en egyptische krijgsmagt droegen 2). Deze schepen waren met negentien duizend koppen bemand, die, volgens Tacitus, louter boosdoeners waren 3). En vanwaar, zal men zeggen, had Rome dat groot aantal misdadigers toch gehaald? ô De geschiedenis heldert die vraag maar al te droevig op: die zoogenaamde boosdoeners, die misdadigers waren geene andere dan de slaven, de zwaardvechters, de krijgsgevangenen, welke Rome dwong, om elkander onderling af te maken, tot feestvermaak harer bevolking!

Uit vrees, dat de vlotelingen, steunende op hun aantal en magt, maar vooral wetende, welk een ellendig einde hen wachtte, wel eens in verzet zouden kunnen komen, zoo waren er rondom het water overal troepen uitgezet, om hen, in dat geval, gewapenderhand te bedwingen. Eindelijk, daar verschijnt Cesar in het Theater; men herkent hem van verre aan de lauwerkroon, die zijn kalen schedel voortdurend tot deksel dient, aan het triomfkleed, dat door hem bij alle openbare spelen mogt gedragen worden, gelijk mede aan de keurigheid van geheel zijn uiterlijk, dat van verfijnden smaak, doch

1) Volgens Festus lag het Caudeta-veld over den Tiber: Caudeta ager, in quo frutices existunt in modum caudarum equinarum. — Caudeta appellatur ager trans Tiberim, quod in eo virgulta nascuntur ad caudarum equinarum similitudinem. *V. Caud.*

2) Suet., *Cæs.*, 39.

3) *Annal.*, lib. XII, 56.

tevens van de grootste verwijfdheid getuigde 1). Door een drom van jonge officieren omgeven, en voorafgegaan door met lauweren getooide bundelbijldragers of lictoren, begeeft hij zich naar den voor hem bereiden gouden zetel, terwijl zijne soldaten zich intusschen overluid tegen hem verklaren: zij zijn, namelijk, verontwaardigd over de pracht bij gelegenheid reeds der vorige feesten, en nu wederom bij dat van heden ten toon gespreid. « Waartoe, zoo zeggen zij, al die verkwisting? Zou hij niet beter gedaan hebben, met onder ons die schatten te verdeelen? » De verwijfde dictator werpt een verplettenden blik op de vermetelen, die hem schijnen te trotseren, en zich vervolgens, in toorn ontstoken, te midden der misnoegden inwerpende, grijpt hij er een met eigen hand vast, en geeft hem aan de wacht ter straffe over. Die veerkracht van handeling, of, beter gezegd, die trek van turksche dwingelandij, herstelde de orde, en Cesar begaf zich daarna, met berekend-langzamen tred, naar de soort van troon terug, die hem hier ten zetel was opgeslagen 2).

De twee vloten stevenen voor hem heen. « Cesar, zij, die gaan sneuvelen, groeten u! » — *Cesar, morituri te salutant* — zoo klinkt het hem tegen van uit de scharen, die daar zich te scheep bewegen aan zijn voet; en, ofschoon er reeds negentien eeuwen verloopen zijn, sedert die gruwelwoorden werden uitgesproken, zoo schenen ze nog heden ten dage daar te klinken in ons oor, en joegen ze op de plekzelve, waar zij eenmaal gebezigd werden, ons nog den schrik in 't gemoed. De kampplaats wordt nu afgedeeld: vijftig vaartuigen scharen zich aan de eene, vijftig aan de andere zijde. Het teeken is gegeven; de strijders slaken gelijktijdig een kreet, als ten aanvangssein, en daarmeê begint nu

1) Suet., *Cæs.*, 45; Dio., lib. XLIII.
2) Dio., lib. XLIII.

het gevecht. Men roeit op elkander toe en langzamerhand raakt men aan elkander. Steenen, lood, brandstokken met vlammend vlas, in olie gedoopt en geharst of gezwaveld aan de punten, afgewisseld door pijlen en werpschichten, ziedaar waarmeê men elkaêr wederzijds, door middel van stormrammen, of uit de vrije krachtig-gespierde hand, bestookt, terwijl de hemel nu eens schijnt te branden, en dan weêr in digte rookwolken tot stikkens toe is verhuld.

Doch, zie: daar horten en schokken de bodems geweldig tegen elkander in: de schuimende wateren ontzetten als van den schrik. De metalen snebben, waarmeê elke kiel gescherpt is, dringen diep de wederzijdsche boorden binnen, en weldra ziet men de diepstgetroffene ten gronde gaan, terwijl zich de bemanning al zwemmende nog tracht te redden; maar tot aan den oever voortgetobt, worden ze daar door de troepen ontvangen en teruggedreven in den vloed. Het egyptische eskader, met minder beleid dan het tyrische aangevoerd, wordt tot tegen den steilen oever van het scheepsworstelperk voortgejaagd, en dáár nu tracht het, zich op nieuw te verzamelen en met dubbele krachtinspanning tot de entering te komen. Men raakt werklijk dan ook boord tegen boord aan elkaêr, en hiermeê neemt thans het gruwlijkste bloedbad een aanvang, waardoor de wateren, tegelijk met de bodems-zelve, in een oogenblik des tijds, afgrijslijk geverwd worden, terwijl kiel bij kiel in den afgrond verdwijnt, en slechts enkele, de volkomen vernieling ontgaan, vreeslijk gehavend blijven rondzwalken, te midden der verminkte lijken van duizend en duizenden slagtoffers der goddeloos-wreede feestvreugde van een meer dan verdierlijkt volk. Cesar, die, gedurende de voorstelling niets anders heeft gedaan, dan brieven-lezen 1), staat nu eensklaps van zijn zetel op. Koelweg en schijnbaar zonder in 't minst te weten wat er is omgegaan, beveelt hij,

1) Suet., *Aug.*, 45.

dat er aan hen, die nog zijn overgebleven, genade zal worden verleend 1).

Het volk, dat den dictator met uitbundige toejuiching ontvangen had, ging nu morrend uit elkaêr: men vond het toch zeer ongepast, dat Cesar bij al de openbare spelen zich voordeed, als hield hij zich immer met wat anders dan met de voorstelling bezig. Deze weinige woorden, Tacitus waardig, geven ons, meer dan een geheel boekwerk het zou kunnen doen, van het oude Rome een volledig beeld 2).

Nog bleef er een en ander punt van onderzoek in het veld van Flora en Mars voor ons over, doch de tijd was heden reeds te ver verstreken, en tegen vijf ure besloten wij dus, huiswaarts te keeren. Even bezig met het opteekenen van wat wij dezen dag merkwaardigs hadden gezien, daar klopte de goede *Maddalena* aan onze kamerdeur, met het berigt: « *Ecce un signore che vuol parlargli* (er is een heer, om u te spreken). » Ik ging in de zijkamer en vond daar den heer N. « Ik kom, zeide hij, wel wat laat, maar kon niet vroeger komen. Dezen morgen heb ik gehoor voor u bij den paus aangevraagd, en zoo op den oogenblik antwoord daarop ontvangen: Zijne Heiligheid zal u morgen-ochtend tegen half tien ure afwachten. » — « Morgen zal ik den H. Vader zien en spreken! » ziedaar het éénige, wat ik zeggen kon, en bij die weinige woorden gevoelde ik eene eerbiedige huivering mij van het hoofd tot de voeten doordringen. De heer N. vertrok. 's Anderen daags, ten 9 ure, zou ik op het *Colonna*-plein mij in rijtuig ter audiëntie heen laten brengen. Dat was bepaald, en ik zette mij nu terstond aan de pen, teneinde op schrift te brengen, wat ik den volgenden dag van den H. Vader te verzoeken had.

1) Tacit., *Annal.*, XII, 56.
2) Id., *id.*; *Rome in de eeuw van Augustus*, t. IV, . 95.

PIANTA DI ROMA

ANTICA E MODERNA.

Regione I
Porta Capena

1 Fonte e Tempio di Mercurio
2 Tempj dell'Onore e della Virtù
3 Fonte e Tempio delle Camene
4 Mutatorio di Cesare
5 Tempio di Marte
6 Sepolcro degli Scipioni
7 Tempio della Tempesta
8 Sepolcri delle Famiglia Furia
9 Arco di Druso
10 Sepolcro dei famigliari di Augusto
11 Sepolcro comune
12 Sepolcro incognito

Regione II
Celimontana

1 Tempio di Claudio
2 Arco di Dolabella e Silano
3 Alloggiamenti dei Peregrini
4 ——— degli Albani
5 Macello Grande
6 Casa Vitelliana
7 Campus Martialis
8 Casa di M. Aurelio
9 Case dei Latérini
10 Quinta Corte dei Vigili
11 Celiolo e Sacello di Diana
12 Terme Pubbliche
13 Casa di Filippo
14 Campo Fontinale

Regione III
Iside e Serapide

1 Anfiteatro Flavio
2 Terme di Tito
3 Conserve di acqua
4 Terme di Trajano
5 Settizonio Esquilino
6 Ninfeo di Claudio
7 Lauto Magno
8 Terme di Filippo
9 Alloggiamenti di Misenati
10 Portico di Livia
11 Ceraglio

Regione IV
Tempio della Pace

1 Meta Sudante
2 Colosso di Nerone
3 Tempio di Venere, e Roma
4 Arco di Tito
5 Macello alto, e Foro Cupedine
6 Basilica di Costantino
7 Portico Meridiano
8 Tempio di Remo
9 ——— di Antonino, e Faustina
10 Basilica di Paolo Emilio
11 Foro Transitorio
12 Tempio della Pace
13 ——— della Tellure
14 Tempj del Sole, e della Luna

Regione V
Esquilina

1 Tempio di Giove Viminio
2 Terme Olimpiadi
3 Lavacro di Agrippina
4 Tempio di Minerva
5 ——— di Giunone Lucina
6 Macello Liviano
7 Arco di Gallieno
8 Castro dei Misenati
9 Castello dell'acqua Giulia
10 Sepolcro incognito
11 ——— degli Aranj
12 Minerva Medica
13 Serrorio
14 Anfiteatro Castrense
15 Castelli di differenti acque
16 Castello dell'acqua Claudia, e Anione Novo
17 Castello dell'acqua Marcia, Tepula, e Giulia
18 Acquedotto dell'Anione Nuovo
19 Vico Sandalario e aste diverse

Regione VI
Alta Semita

1 Tempio di Flora
2 ——— di Quirino
3 ——— della Fortuna Pubblica
4 ——— della Salute
5 Campidoglio vecchio
6 Terme di Costantino
7 Tempio di Serapide
8 ——— di Apollo, e di Cerere
9 Bagni di Paolo
10 Tempio di Venere Salustiana
11 Portico Miliarense
12 Foro Sallustiano
13 Conserve di acqua
14 Ninfeo di Diocleziano

Regione VII
Via Lata

1 Orti Argiani
2 Foro Arclinario
3 Tempio del Sole
4 Portico di Costantino
5 Foro Suario
6 Alloggiamenti Gonziani
7 Sepolcro di Bibulo
8 ——— della Famiglia Claudia
9 Arco di Gordiano
10 ——— Nuovo
11 ——— di L. Vero, e di Marco
12 Stadj di Domiziano
13 Bagni Privati
14 Tempio di Iside
15 Campo di Agrippa

Regione VIII
Foro Romano

1 Curia
2 Comizio
3 Grecostari
4 Arco di Fabiano
5 Tempio di Castore, e Polluce
6 ——— di Vesta
7 Basilica Giulia
8 Tempio di Cesare
9 ——— di Saturno
10 Arco di Tiberio
11 Tempio di Vespasiano
12 ——— della Fortuna
13 Scuola Xanta
14 Tempio di Giove Tenante
15 ——— della Concordia
16 Carcere Mamertino
17 Arco di Settimio Severo
18 Basilica di Paolo Emilio
19 Segretario del Senato
20 Colonna di Foca
21 Foro di Cesare
22 ——— di Augusto
23 ——— di Trajano
24 Basilica Ulpia
25 Colonna Trajana
26 Tempio di Trajano
27 Basilica Argentaria
28 Foro Boario
29 Arco di Settimio Severo
30 Quadrifonte
31 Tempio di Matuta
32 ——— della Fortuna
33 ——— di Ercole
34 Sacello della Pudicizia
35 Tempio di Carmenta
36 Tabulario
37 Tempio di Vejove
38 Rocca
39 Aria Catabra
40 Tempio di Giunone Moneta
41 ——— di Giove Capitolino
42 ——— di Giove Conservatore

Regione IX
Circo Flaminio

1 Teatro di Marcello
2 Portico di Ottavia
3 Tempio di Ercole Musagete
4 ——— Antico di Apollo
5 ——— di Bellona
6 Minucj Frumentarj
7 Tempio di Ercole Custode
8 Portico di Filippo
9 Teatro di Balbo
10 ——— di Pompeo
11 Portico di cento colonne
12 Arco di Tiberio
13 Curia di Pompeo
14 Portico Gentile di Ott. Ottavio
15 Pantheon di Agrippa
16 Terme di Nerone
17 Lago di Agrippa
18 Terme di Nerone
19 Castello dell'acqua Vergine
20 Tempio di Giuturna
21 Basilica di Matidia
22 ——— di Marciana
23 Portico di Pola
24 Villa Pubblica
25 Tempio d'Iride
26 ——— di Serapide
27 ——— di Minerva
28 ——— di Minerva Calcidica
29 Portico, e Tempio di Nettuno
30 ——— di Molocrago
31 Tempio di Antonino, e Colonna Coclide
32 Colonna Antonina
33 Anfiteatro di Statilio Tauro
34 Portico di Europa
35 Arco di Graziano, e Valentiniano
36 Orologio di Augusto
37 Mausoleo di Augusto
38 Busto Cesareo
39 Sepolcro di Agrippa
40 Orti Domizj
41 Fabbriche degli Orti di Lucullo
9 Tempj della Pietà di Giunone Matuta e della Speranza
10 Arco di Teodosio

Regione X
Palatino

1 Tempio di Giove Statore
2 ——— di Romanasia
3 Ingresso principale del Palazzo
4 Biblioteca Greca e Latina
5 Tempj di Cibele, di Bacco, e di Giunone
6 Casa di Augusto
7 Tempio di Apollo
8 ——— di Giove Vincitore
9 ——— di Vesta Palatina
10 Casa Tiberiana
11 Ingrandimento di Caligola
12 Tempio di Augusto
13 Ingrandimento di Nerone
14 Bagni Palatini
15 Area Palatina
16 Giardini di Adone
17 Tempio di Pallade
18 Settizonio di Severo

Regione XI
Circo Massima

1 Tempio di Cerere, e di Proserpina
2 Tempio di Cerere, e di Ercole Pompejano
3 Tempio di Mercurio
4 ——— di Portuno
5 ——— di Dite detto di Vesta
6 ——— di Castore detto della Fortuna
7 Casa di Nicolò di Lorenzo
8 Foro Olitorio

Regione XII
Piscina Pubblica

1 Sette Case dei Parti
2 Casa di Ottone
3 Area Radiosera
4 Casa di Cornificio
5 Iside Alessandria

Regione XIII
Aventina

1 Tempio di Diana Cenone
2 ——— di Minerva
3 Bagni di Stora
4 Terme Deciane
5 Tempio della Luna
6 ——— di Giunone Regina
7 Tempio ed Atrio della Libertà
8 Portico Fabario
9 Emilio
10 Granari Lolliani
11 Sepolcro di C. Cestio

Regione XIV
Transtiberina

1 Tempio di Esculapio
2 ——— di Giove
3 ——— di Fauno
4 Mausoleo di Adriano
5 Sepolcro di Scipione Africano
6 Area Settimiana
7 Case diverse

Scala di Piedi Romani antichi.
Scala di Palmi Romani moderni.
Scala di Metri

Imp. de P. Bouchencau, rue de l'Observance 6 Paris

12. Januarij.

Gehoor bij den Paus. — Indrukken. — Ontvangst bij den H. Vader. — De koning van het Vatikaan. — Kabinet van Zijne Heiligheid. — Gregorius XVI. — De plegtigheid van den voetkus.

Voorzeker, bij een feest is het meer-of-min fraaije weder geene geringe zaak: een vriendelijke zon, eene gematigde warmte en een onbewolkte hemel stemmen het hart tot vreugde, en vervullen met de aangenaamste gewaarwordingen het innig-tevreden gemoed. Dankbaar sloeg ik alzoo den blik naar boven, waar Italiës schoone zon mij toeblonk van uit haren lazuren trans door niet een-enkel wolkje gevlekt: mijne gemoedsstemming bevond zich met het mij omgevend keurtafereel der natuur in volmaakte harmonie. Op den klokslag van negen ure rolde mijn rijtuig heen naar het Vatikaan. Ik was in vol gewaad, als fransch priester gekleed; met de eene hand hield ik den slip van mijn staatsiemantel, en in de andere de doos, waarin zich eenige rozenkransen bevonden, alsmede mijne schriftlijk aan den H. Vader gerigte beden. Reeds bij het naderen van den Engelenburgt, voelde ik het hart mij met hevigheid in den boezem slaan. « Indedaad, — zoo zeide ik aan den heer N..., — ik weet niet, hoe ik mij tegenover den H. Vader houden zal, want, waarlijk, ik ben zoodanig geroerd, dat het mij ligtelijk kon gebeuren, op eene of andere wijze buiten de etiquette te gaan. » Men stelde mij gerust, evenwel een weinig laat, want het rijtuig hield reeds bij den grooten trap stil. Langzaam bestegen wij dien, even als reeds zoovele vorsten, prinsen der Kerk en van Staat, bisschoppen en pelgrims van alle wereldstreken en alle eeuwen, dien bestegen hadden; en even als

zij, ging ook ik mij thans voor de voeten van den onsterflijken Opperpriester nederwerpen. Nog maar één oogenblik, en ik zou daar staan voor het aangezigt van den stedehouder Gods op aarde; ik zou zijne stem hooren, den zegen ontvangen van zijne hand, ik, onbeduidend schaap zijner uitgestrekte kudde. En vanwaar is mij zooveel heil te beurt gevallen? ô Mogt ik het met al mijne vrienden in Frankrijk deelen. De huide, de betuiging mijner kinderlijke liefde, welke ik den opvolger van den galileschen Petrus thans ga toebrengen, hij zal die ontvangen in het paleis, ter plaatse-zelve gebouwd, waar eenmaal dat van Nero stond; op de plek-zelve, waar de christenen tot levende fakkels dienden, ontstoken bij de spelen van den Cesar; waar de eerste der pausen gekruisigd werd, waar Pius VI., die, naar luid der voorspellingen van het ongeloof, de *laatste* moest zijn, werd gevangen genomen en weggevoerd als een boosdoener. ô Heilige Kerk van Christus, gij, die gelouterd zijt in het vuur der vervolging, ja, gij hebt ze allen zegevierend doorgestaan de mokerslagen, u door de Nero's van het grijs verleden en van onze dagen zoo wreedaardig als koelbloedig toegebragt: doch, de Nero's zijn verdwenen van de aarde, maar het Opperpriesterschap der nieuwe wet, zie, het is altijd glorievol dáár!

Reeds bevonden wij ons in het eerste voorvertrek, waar een rijke schat van frescoschilderwerk en pilasters van het kostbaarste marmer tot getuigen strekken, dat de zetel van het pausdom tevens die der kunsten is. Wij vonden daar eenige manschappen van de zwitsersche lijfwacht Zijner Heiligheid, gelijk ook nog drie *Sediarii*, of pauslijke zeteldragers, geheel in het rood gekleed. Wij traden vervolgens een tweede, een derde en een vierde vertrek binnen, aan het eerste volkomen gelijk zoo in sierlijkheid, als wat betreft het personeel, dat er zich in bevond. Evenwel, de bemeubeling werd van lie-

verlede fraaijer, ofschoon in elk dezer zalen eveneens de wanden met behangsels van rood damast, met keurige schilderijen en met ivoren christusbeelden van buitengewone grootte waren opgeluisterd, terwijl de plafonds van penseelkunst en zwaar verguldsel schitterden, en kostbare tapijten overal langs de vloeren lagen gespreid.

In het naaste voorvertrek van 's pausen audientiezaal vonden wij de huisprelaten van den H. Vader, in het paars uitgedost; een van de pauslijke edelwacht (*guarda nobili*) stond aan de deur van het aangrenzend apartement op post. Weldra kwam een kamerdienaar de door mij meêgebragte rozenkransen afhalen, om ze Zijne Heiligheid op een zilveren schotel ter wijding aan te bieden. Naauwlijks nog had ik ze hem afgegeven, of er werd gescheld: het oogenblik van het mij toegestane gehoor was daar. Ik ging het laatste voorvertrek door, waar zich de *majordomus* en eenige prelaten bevonden, en, zie, daar stond ik alzoo op den drempel van des H. Vaders kabinet. De dubbele deur werd voor mij geopend, en ik maakte vervolgens de drie, bij het pauslijk hofceremonieel gebruiklijke kniebuigingen. Doch reeds bij de eerste stond de H. Vader van uit zijn armstoel op, en, mij bij mijnen naam noemende, strekte hij mij zijne geopende armen toe; ik wierp mij voor zijne voeten neder, om die eerbiedig te kussen, maar de minzame grijsaard hief mij op, en bood mij, als uit overmaat van goedheid, daartoe vol liefde zijne hand. Ik legde nu een exemplaar van eenige mijner letterVruchten op zijne tafel neder. « ô Ik ken die reeds » — zeide mij de paus, terwijl hij het eerste deel van den « *Catéchisme* » opende, en met luider stem de eerste en tweede bladzijde er van las, waarna hij mij toevoegde: « *Si, si, questo è vero, questo è ben vero!* » — Ja, zeker, dat is waar, dat is wel zéér waar!

Met vaderlijke goedheid betuigde hij mij zijnen dank voor

wat ik geschreven had, en moedigde mij met nadruk aan, om zoo voort te blijven varen. Vervolgens het boek weêr op de tafel neêrleggende, nam hij mij bij de hand, en begon nu met mij een gesprek, gelijk een vader met zijn kind, eenvoudig, vertrouwlijk en zonder de minste terughouding in al de woorden, welke hij sprak. Dat duurde zoo een geruimen tijd voort, en wel zoodanig, dat Zijne Heiligheid er steeds eene wending aan wist te geven, die mij èn als priester, èn als Franschman de meeste belangstelling inboezemen moest. Welligt ten gevolge van 's pausen vertrouwlijken toon, liet ik, als bij overijling, mij het woord, ten blijke van toestemming: « *oui*, *Monsieur* » ontvallen; doch, terwijl het schaamrood mij over de wangen liep, lachte de doorluchtige grijsaard mij minzaam toe, en vroeg mij, terwijl hij mijne hand met vriendlijke belangstelling drukte: « Hoelang denkt gij nog wel in Rome te blijven? » — waarop ik nu antwoordde: « Allerheiligste Vader, ik denk tot Paschen hier te zullen vertoeven. » — « Wel nu (hernam hij), dan zult gij mij nog wel eens komen bezoeken, niet waar? » Dit vernieuwd blijk van 's pausen goedheid te mijwaart voerde mijne erkentlijkheid ten top, en deed het mij wagen, om aan Zijne Heiligheid de beden voor te stellen, welke ik voornemens was, haar te doen, doch waartegen men mij in de voorzaal gewaarschouwd had, dewijl ik gevaar liep van die niet toestemmend beantwoord te zullen zien. De goedheid, het minzaam onthaal van den paus vervrijmoedigde mij, en ik droeg hem al mijne beden voor. Met eene uitdrukking van gelaat, als wilde hij zeggen: nu, gij laat de gelegenheid volstrekt niet voorbijgaan, knikte hij mij minzaam toe, en willigde mijne wenschen onmiddelijk en volkomen in. Daarna nam hij het verzoekschrift, waarin ik voor mij en mijne vrienden om nog eenige andere gunsten vroeg, ter hand, las het van den beginne tot den einde toe,

en zeide daarop: Ja, ja, dat alles! « *Si, si, tutto questo;* » en hij onderschreef het met zijne hand.

De audiëntie had veel langer dan naar gewoonte geduurd; een kamerdienaar opende de deur; Gods stedehouder zegende mij op nieuw, en nadat hij mijne beide handen in de zijnen genomen en mij uitgenoodigd had, om nogmaals tot hem te komen ging hij naar zijne zitplaats terug, en verliet ik de zaal. Ziedaar in korte woorden beschreven, hoe Gregorius XVI. mij bij zich ontvangen heeft. Vele anderen zullen datzelfde, en welligt nog veel meerder te verhalen hebben, wat niet aan het publiek wordt meêgedeeld; en ook ik zou geenszins openlijk hier hebben neêrgeschreven wat, als zoo overvloedige, onverdiende gunst mij mogt ten deele vallen, ware het niet, dat, in een tijd van miskenning en verguizing van al, wat den katholiek heilig is, de pligt van den christenpelgrim, die Rome bezoekt, hem gebiedend voorschreef, in 't openbaar hulde toe te brengen aan de opperpriesterlijke majesteit, in het haar tweeledig kenmerkend karakter van godlijke magt en van vaderlijke goedheid. Alleen het gezigt van 't Vatikaan: die grootsche zalen, waar de schoone kunsten in luister zetelen, die wachters en grootofficieren, daarbinnen tot beveiliging en bediening des doorluchtigen bewoners verordend en bedrijvig, dat alles kondigt den reiziger eene vorstlijke majesteit aan, die het gemoed als met vreeze vervult. Doch, wanneer men nu, tot in het binnenste van dat schitterend paleis doorgedrongen, een vorst aanschouwde, die, met verblindenden luister omringd, den voor zijnen troon gebogene slechts enkele woorden toevoegde, met strenge inachtneming van wat de hofetiquette voorschrijft, en de staatkunde dringend gebiedt, zoo zou de eenige indruk, die na zulk eene audiëntie overbleef, geen andere zijn dan eerbied en vreeze: men mogt op zulk een gehoor trotsch wezen, maar

het gemoed zou zich, zeer zeker, niet bevredigd gevoelen, dewijl het hart er geheel en al buiten was gelaten. En zóó toch gaat het gewoonlijk toe bij vorstlijke audientiës, en met geene andere indrukken komt men vandaar. Doch, geen wonder ook; want, zij zijn wel heeren en meesters, maar vaders zijn ze niet; zij weten dit, en een ieder weet het, even goed als zij.

Geheel anders echter is het geval met den koning van het Vatikaan. Bij den indruk van eerbied en vrees, door den luister, die de majesteit des souvereins omgeeft, te weeg gebragt, voegt zich tevens onmiddelijk de vriendelijke gewaarwording van liefde en van vertrouwen. Al die prachtige voorzalen loopen uit op een nederig vertrek, waar zich niet een monarch bevindt, in den verbasterden zin van dat woord, maar een vader, die u met teederheid ontvangt, in zijne armen drukt, en liefkoost als een hem dierbaar kind; die zich nederbuigt, om u op te heffen tot dáár omhoog, waar hij-zelf geplaatst staat; die zich, als 't ware, met u vereenzelvigt, als om zijn hart in 't uwe over te storten; die u toespreekt, als had hij u altijd gekend, wiens lippen zich niet openen, dan om u vriendelijk toe te spreken, en van wiens handen louter zegen op u nederdaalt. Ja, in dit tweeledig karakter van kracht en van teederheid, van gezag en van liefde, van majesteit en van eenvoud, openbaart zich het godlijk toonbeeld der hemelsche magt; eene onbeschrijflijke gewaarwording van eerbied, van vertrouwen, van liefde en van verknochtheid maakt zich daarbij onverdeeld meester van het gemoed, en die gewaarwording, die indruk, overtreft dáárom alle anderen, dewijl zich verstand en hart beiden, ja, de geheele mensch zich er bij bevredigd gevoelt. En ziedaar dan u den paus geschetst, den vader en den koning, en koning omdat hij vader is; ziedaar het beeld van

Gregorius XVI. Wat het koningschap op Kalvarië was, dat is voortdurend het koningschap van het Vatikaan.

's Pausen kabinet, waarin ik ten gehoore ontvangen werd, is een langwerpig vierkant, vrij eng, en zéér eenvoudig gemeubeld vertrek, met een schrijftafel aan de regterzijde bij het binnen komen. Papieren, eenige boeken, een zeer gewone inktkoker en een fraai ivoren crucifix, met een beeld van de H. Maagd was het al, wat men er vond, behalve nog één-enkelen alledaagschen armstoel, op eene estrade geplaatst van ongeveer zes duimen hoogte. De H. Vader droeg eene soutane van witte wollenstof, zonder gordel, naar italiaansch gebruik; witte kousen, een wit kruindekseltje, een schoudermantel of *Pélerine* van diezelfde kleur en te halver lengte van het gewone schouderkleed, of de zoogenaamde *Camail*. Ziedaar 's pausen toilet. De pantoffels alleen waren rood en met een gouden kruis er op gestikt. Gregorius XVI. is rijzig van gestalte, zijne haren zijn sneeuwwit. Zijn gelaat is frisch van tint, eerder bleek dan kleurig; de toon zijner stem is krachtig, maar vriendelijk; hij heeft groote zwarte oogen, met breede fraai gebogen wenkbraauwen. Zijn tred is vast en, schoon zes-en-zeventig jaren oud, gaat hij regt overeind en, met het hoofd vrij omhoog, vlug daarheen. Al zijne geestvermogens zijn in volkomen kracht van werking bewaard gebleven; vooral zijn gehengen is van verbazenden omvang. Voeg bij al die uitstekende hoedanigheden de waardigheid en eenvoud, waarmeê Gregorius alles verrigt, alsmede eene zekere naïve goedhartigheid, en gij zult het niet-gevleide portret hebben van dien doorluchtigen en eerbiedwaardigen grijsaard.

Onder de bij pauslijke audienties gebruiklijke ceremoniën, is er eene, waarvan het nuttig kan zijn, den oorsprong aan te duiden, uithoofde vooral, dat daardoor eeni-

germate de aard, het karakter wordt uitgedrukt van het christlijk koningschap, dat ons thans heeft bezig gehouden: ik bedoel, namelijk, de kniebuiging en het kussen der voeten van den paus.

De oude volken betuigden hunnen eerbied voor de vorstlijke majesteit, hetzij door knielen, hetzij door zich met het aangezigt te vernederen in het stof. Vandaar die zoo veelvuldig bij hunne tijdgenooten voorkomende uitdrukkingen van: *genuflexus ante eum*, *provolutus ad pedes* (voor hem geknield liggende, zich nederwerpende aan zijne voeten). Nog heden ten dage buigen zich de Oosterlingen tot de aarde toe, wanneer zij voor hunne meesters verschijnen. Dit gebruik is door het christendom bewaard gebleven, en de katholiek brengt, met liefde en waardigheid, aan den stedehouder van Jesus-Christus de hulde toe, welke vrees of vleijerij de volken deed betuigen, die gekromd lagen onder het slavenjuk der wreedste dwinglandij. Maar, de eerste opperhoofden der Kerk, die niet wilden, dat men wanen zou, alsof zij voor *zich* deze hulde begeerden, plaatsten een kruis op hun schoeisel, teneinde de geloovigen, bij het eerbiedig nederknielen aan hunne voeten, dat aanbidlijk teeken, door er hunne lippen op te drukken, dankend mogten vereeren. In de kerk van den H. Martinus-*dei-Monti* zagen wij het kruis ingestikt op het schoeisel van paus Martinus I. den H. Martelaar, die, te midden der VII. eeuw, de evangelische waarheid bezegelde met zijn bloed. Evencens wordt dat geheiligd teeken gevonden op de in mosaïk bewerkte afbeelding van Honorius I., in de kerk van St. Agnes-*buiten-de-muren*, gelijk ook op dat van het mede in mosaïk vervaardigde portret van den H. Cornelius, in de kerk der H. Maria-*in-Trastevere*. Bij dit uiterlijk teeken van ootmoed hebben de pausen, sedert Gregorius den Groote, den titel gevoegd

van dienaar der dienaren, of knecht der knechten Gods: *Servus servorum Dei.* Met deze woorden in het hart, zouden alle sceptervoerders, in de lieflijke schaduw des Evangelies, als echte christen-vorsten niet slechts hunnen troon onwankelbaar gegrondvest, maar ook hunne onderdanen tevens volmaakt gelukkig zien. Wanneer dit evenwel het geval niet is, zoo wachte men zich nogtans de katholieke Kerk daar de schuld van te geven, haar, die in de geringste harer gebruiken, even als in de plegtigste harer ceremoniën, steeds van de diepe vereering doet blijken, welke zij koestert èn voor het eerbiedigen van het gezag, èn voor onkrenkbre trouw en gehechtheid aan de van God gestelde magt, als op welke twee grondslagen geheel de maatschaplijke orde onstoorbaar veilig zou kunnen rusten.

13. Januarij.

Bezoek bij pater Mautone. — Bijzonderheden betreklijk den H. Alphonsus en zijne heiligverklaring. — Brief van den Heilige. — Is zijne godgeleerdheid plaatselijk, nieuwerwetsch, gevaarvol en te wantrouwen? — Opmerklijk onderhoud met den goeden pater. — Bezoek in *San-Luigi-di-Francia*, de kerk van den H. Lodewijk der Franschen.

Sedert lang reeds was mij een bezoek, waarop ik zeer veel prijs stelde, toegezegd. Tegen 10 ure kwam een goed vriend mij afhalen, om naar het klooster van den *Allerheiligsten Verlosser* te gaan, welks overste, pater Jozef Mautone, mijne belangstellende nieuwsgierigheid in hooge mate had gewekt. Die eerwaardige grijsaard heeft, namelijk, het ordekleed uit handen van den H. Alphonsus van Liguori-zelven ontvangen, met wien hij gedurende vier jaren te zamen woonde. Wij vonden hem in zijne kleine cel bezig met het in

orde brengen van eenige onuitgegeven werken van den italiaanschen Franciscus van Sales. Op de inlichtingen, welke ik nopens het zieleleven des heiligen bisschops van hem vroeg, gaf hij mij ten antwoord: « In weêrwil van zijn onafgebroken ligchaamslijden, was onze geestelijke vader zoo vrolijk en zoo vriendelijk, als men het zich maar eenigzins voorstellen kan. Gedurende den uitspanningstijd bespeelde hij steeds, ten genoege der kloosterlingen, de piano-forte of het klavier, of mengde zich opgeruimd en immer regt geestig met hen in het gesprek. Op den oogenblik evenwel, toen hij tot de bisschopswaardigheid verheven werd, zeide hij zijne geliefkoosde muzijkinstrumenten voor altoos vaarwel; en, als men hem vroeg, waarom hij die voortaan niet meer bespeelde, zoo gaf hij daarop dit tot bescheid: « *Ma che, ma che direbbe la povera gente?* Wat zou daar het arme volk toch wel van zeggen? Het zou zeggen: terwijl wij onder ellende en arbeid gebukt gaan, neemt de bisschop volop zijn vermaak. » En om nu deze soort van aanstoot, — zoo als hij het inzag, — te vermijden, keerde hij niet tot zijn klavier terug dan na eerst zijn ontslag uit het bisschoplijk ambt genomen te hebben.

Als een waardige zoon van den H. Alphonsus, is ook pater Jozef een allerbeminnenswaardigste grijsaard. Wij traden met hem in een lang en breed gesprek over de godgeleerde moraal van den H. bisschop, en over de tegenkanting, welke zij ondervonden had. « ô — zeide hij, — die weêrspraak heugt niet van vandaag of gister: daar weet ik een en ander van te verhalen, dewijl ik bij de behandeling der heiligverklaring van onzen geestelijken vader, als eischer in het proces moest optreden, en te dier gelegenheid menigwerf daarover op zeer harde proef werd gesteld. Zoo, onder anderen, dacht de zoogenaamde *Advocaat van den duivel* —

eigenlijk de promotor des geloofs, — dat hij mij tot zwijgen had gebragt door het opwerpen van de stelling, dat het den H. Alphonsus aan omzigtigheid ontbroken had, door, in tegenspraak met een groot aantal beroemde godgeleerden, het *probabilismus* in bescherming te nemen; « en zulks is, — zeide hij, — zóó waar, dat, naar men verzekert, Liguori, alvorens te sterven, dit zijn gevoelen openlijk herroepen heeft. »

Toen hij dit zeide, ligtte de goede oude zijn kapje af, en ging nu, op schalkschen toon, voort: « Ik liet hem ongestoord doorspreken, zoodat men bijna geloofde, dat ik het verloren gaf; doch, als hij nu geheel had afgehandeld, zoo las ik hem mijn antwoord met betrekking tot de mij voorgeworpen onvoorzigtigheid van den heilige krachtig voor, en dit werd door de gewijde congregatie als zegevierend beschouwd, terwijl dan nu ook de promotor-zelf dit punt van beschuldiging liet varen. Doch thans kwam de vermeende herroeping van den H. Alphonsus op het tapijt, en op dàt punt juist was het, dat ik den advocaat afwachtte. Daar bragt ik, namelijk, uit de processtukken dezen brief te voorschijn, door den heilige, kort voordat hij de eeuwigheid inging, zelven geschreven. » Pater Mautone haalde nu den hier volgenden, hoogst merkwaardigen brief uit de lade zijner schrijftafel voor den dag, en las mij dien voor. Om de alles-afdoende strekking van dat belangrijk stuk, zal men mij, zoo ik meen, de mededeeling hier wel zeker gaarne toestaan.

« Pater Patuzzi dringt er in zijn werk dikwerf op aan, dat ik mijne stelling herroepen zal, doch geeft daarbij te verstaan, dat ik liever mijne zaligheid er aan zou wagen, veeleer dan daartoe over te gaan. Ik ben hem wel uiterst dankbaar voor den goeden dunk, dien hij van mij koestert!

Alzoo heb ik de wereld vaarwel gezegd, mij, bij het intreden der congregatie, van mijne geheele vrijheid beroofd, door het afleggen, namelijk, der geloften van volslagen armoede en volharding; met een woord, ik heb mij-zelven veroordeeld, om als een missionaris te leven in eene bekrompen cel, — en dat alles waarom? om als een verdoemde te sterven, en dit enkel ten gevolge, dat ik de waarheid niet wil huldigen en mijn gevoelen herroepen! Maar, ik vraag u, hoe dwaas toch zou ik dan wel niet zijn, en zulks te meer, daar ik die herroeping toch zonder de minste schande voor mij-zelven, ja, veeleer tot mijn roem en eer bij geheel de wereld zou kunnen bewerkstelligen. Bij de herroeping zou ik immers enkel maar te zeggen hebben, dat ik tot dusverre te goeder trouwe gedwaald had, doch, als feilbaar mensch, geen oogenblik had geaarzeld, om de oogen te openen voor het licht, zoodra het den Heere behaagde, mij daarmeê te begenadigen. Ik houd mij innig overtuigd, dat allen, zelfs mijne aanhangers, erkennen zouden, dat ik als een man van eer naar de inspraak van mijn geweten handelde, en daaraan hulde zouden toebrengen. En de bestrijders van het *probabilismus* dan, hoe zouden deze mij niet toejuichen, wanneer ik tot hun gevoelen bij wilde treden? Doch, integendeel, door bij mijne meening te blijven volharden, ga ik in het oog van pater Patuzzi en der zijnen voor een warhoofd, een vrijdenker, een stijfkop door, ja, wat meer zegt, voor iemand, die dwaas is en te kwader trouwe handelt.

« Mijne hooge jaren en ligchaamszwakte waarschouwen mij, dat ik weldra voor God zal hebben te verschijnen; doch, ik ben getroost bij de gedachte, dat niet pater Patuzzi, maar Jesus Christus, de hartenkenner, mijn eeuwig oordeel uitspreken zal. Het is waar, ik vrees het oordeel wegens mijne

zonden, maar geenszins uithoofde van het gevoelen, door mij aangekleefd; want dit komt mij voor, zóó gegrond te zijn, dat alleen de Kerk er mij van terug zou kunnen brengen, door het te veroordeelen; in welk geval ik mijne denkwijze aan haar onfeilbaar gezag ten offer brengen en gehoorzamen zou, ofschoon ook zonder te weten waarom. *Ed in tal caso io sot to porrò il mio giudizio alla di lei autorità infallibile, e dirò che mi bisogna ubbidire, benechè sia mi ignoto il perchè.* »

Op eene andere plaats drukt de Heilige zich in dezer voege uit: « Gij zult weten, dat ik, van den beginne af aan, bij mijne kerkelijke studieoefeningen steeds voorstanders van het *Rigorismus* tot leermeesters en leidslieden had; dat de eerste schrijver, dien ik in handen kreeg, Ginetti was, het hoofd der *probabilioristen*, en dat ik langen tijd een warm voorvechter van het *probabiliorismus* geweest ben. Later, toen ik de gronden van het tegenovergestelde gevoelen ernstig onderzocht had, ben ik van meening veranderd. Gedurende de dertig jaren, welke ik nagenoeg onverpoosd in de beschouwing van dit vraagstuk heb doorgebragt, las ik tallooze aanklevers zoowel van de eene als van de andere meening; en gedurende al dien tijd heb ik niet opgehouden, God te smeeken, dat hij mij het stelsel zou doen kennen, waaraan ik mij, ter vermijding van alle dwaling zou te houden hebben. Ten slotte, heb ik mijn gevoelen voor goed vastgesteld, niet op grond van mijn persoonlijk oordeel, maar als berustende op het gezag van wat beroemde godgeleerden daarover hadden beslist, vooral de eerste onder hen allen, de H. Thomas, het orakel aller scholen en de leeraar der Kerk.

« Dikwerf heb ik zeer ernstig op dat stuk mijn geweten onderzocht, doch zeker is het, dat ik nimmer uit hartstogt

of met overdrijving van stelselzucht de pen voerde. Ik eindig. Sedert eenige maanden, lijd ik aan eene ziekte, die mij hoegenaamd geen rust laat, en hoogstwaarschijnlijk weldra ten grave voeren zal. Nu zegt men gewoonlijk, dat iemand geheel anders spreekt te midden van het leven, dan wel als het op sterven gaat aankomen; immers, in de ure des doods gevoelt men een spijt, dien men bij het leven niet gewaar wordt, of, beter gezegd, niet gewaar *wil* worden. Wel nu dan, ik heb in 't minst geen spijt over het volharden bij mijn stelsel van *probabilismus;* wat zeg ik? mijn grootste spijt zou zijn, bij het onderrigt van anderen, het tegenovergestelde gevoelen te moeten verdedigen, ofschoon dit dan ook al door zekere nieuwe schrijvers moge voorgestaan worden. Bij het onderwijs heb ik mij steeds aan den raad van den H. Chrysostomus gehouden: « *Circa vitam tuam esto acerbus, circa alienam benignus.* » — Zijt streng ten aanzien van u-zelven, toegevend jegens anderen.

« Gij hadt eens moeten zien — zeide pater Jozef — welke oogen de promotor openzette, toen ik dien brief daar voorlas; hij bleef verstomd zitten, en de H. Congregatie besliste, dat Alphonsus in de hoogste mate — *modo heroïco* — de deugd van voorzigtigheid of beleid geoefend had, en, houd hier wel in het oog, dat in dit geval bedoeld wordt de omzigtigheid, welke een schrijver bij het onderwijzen van anderen in acht te nemen heeft. De bulle der canonisatie werd nu opgemaakt en aan den H. Vader ter goedkeuring overgebragt. De kardinaal-rapporteur was onder het lezen er van diep geroerd door de sterke en onbewimpelde lofspraak, welke de Congregatie over de werken van Alphonsus en de zuiverheid van de door hem geopperde leerstellingen hield. Zijne stem beefde. Daar valt de paus hem op eens haastig met deze woorden in de rede: « *Bravo*, voor-

treflijk, *tutto questo è vero*, dat alles is volkomen waar!» En nu, oordeel hoe ik getroost werd, toen mij dat woord uit den mond der waarheid tegenklonk. Op mijne beurt zeg ik nu: *Petrus locutus est, causa finita est*: Petrus heeft gesproken, het pleit is beslist!

— Niet voor iedereen, antwoordde ik hem. — O (hernam hij driftig) ik weet, ja, wel dat er nog steeds eenige *Francesacci* (van die Franschen) zijn, tegensporrelaars, maar daarom juist geen slechthoofden, *non sono cattivi*, geen deugnieten, maar (en hier bragt hij den top van zijn regterwijsvinger aan het voorhoofd), « *sono pazzi, si, si, pazzi, e perchè:* dwazen zijn het, ja, wel, zeer zeker, uitzinnigen, en waarom? ». Hij begon mij nu met streng-logische en middagklare gevolgtrekkingen tot op den diepsten bodem van het *Gallicanismus* en *Rigorismus* door te voeren. « Ik ken die heeren maar al te goed — ging de geestige grijsaard voort — zij noemen de moraal van den H. Alphonsus eene plaatselijke, nieuwmodische, gevaarlijke, ingesmokkelde theologie. »

En nu op nieuw zijn kapje afligtende, voegde hij mij, schamper-schertsende, toe: « Plaatselijke theologie! *ma per Baccho*, wis en waarachtig, zéér *plaatselijk*, in de daad, daar zij op alle plaatsen van de wereld is aangenomen, in Italië, Duitschland, Polen, Bosnië en Servië, in Indië en Amerika, ja, zelfs tot in Frankrijk toe. Ziedaar de handteekening van zeven uwer bisschoppen, die in volkomen overeenstemming met vijf-en-zestig hunner ambtgenooten, den H. Vader ootmoedig verzoeken, om Alphonsus onder het getal der kerkleeraren op te nemen. Plaatselijke theologie! Maar, al ware zij ook al niet voor *geheel* de katholieke wereld geldig, dan nog zoudt gij, Franschen, haar moeten beschouwen als meer bepaald ingerigt voor uw land. Immers, aan wien toch, eilieve, aan wien heeft Zijne Heiligheid

plegtig verzekerd, dat men, *tutâ conscientiâ*, volkomen veilig, in alles de gevoelens van den H. Alphonsus volgen kon? Aan een italiaanschen, aan een duitschen of aan een spaanschen bisschop? Neen, de paus zeide dit aan een franschen kardinaal, die, hoogstwaarschijnlijk, hem wel niet voor Italië, Duitschland, of Spanje raadpleegde, maar voor *Frankrijk*, maar voor zijn bisdom; en het bewijs daarvan ligt dâârin opgesloten, dat die godvruchtige prins der Kerk zich terstond daarop gespoed heeft, om aan zijne onderhoorige priesters het antwoord van den stedehouder Gods bekend te maken, en hen tevens op te wekken, om een leerstelsel aan te nemen en voortaan te volgen, dat door de moeder en meesteresse van al de kerken was goedgekeurd geworden. En wanneer nu heeft dit onderzoek en die uitspraak plaats gehad? Niet voor honderd jaren, niet voor eene halve of kwart-eeuw, maar eerst negen jaren verleden. De *theologia moralis* van den H. Alphonsus is derhalve als goed voor het tegenwoordige Frankrijk geijkt 1). Wat spreekt men dan van plaatselijke theologie! Ik vraag u, als zij voor een deel der katholieke wereld goed is, waarom zou zij het dan ook niet voor het geheel wezen? Sedert wanneer toch zou de *moraal* niet meer één zijn? Wie heeft ooit durven beweren, dat de zedeleer zou moeten afwisselen naar gelang der verschillende wereldstreken? Wat als zoodanig in Italië, in Duitschland en in Spanje geldt, zou datzelfde niet ook voor Frankrijk van toepassing wezen? In de *moraal* van den H. Alphonsus is er toch wel geen sprake van deze of gene bijzonderheid, met betrekking tot zekere plaatsen of personen, en waarvan de toepassing, in

1) Antwoord van den H. Stoel aan Zijne Eminentie den kardinaal de Rohan, aartsbisschop van Besançon; 31 Januarij, 1833.

weêrwil van het onwrikbaar vaststaande hoofdstelsel, steeds naar omstandigheden gewijzigd worden kan; ô neen: maar het geldt hier de spil-zelve, waar geheel zijne theologie zich rond beweegt, namelijk, of eene aan twijfel onderhevige wet al dan niet van verbindende kracht is. En dit beginsel nu kan onmogelijk naar plaatsen of personen afwisselen, maar moet alomme en voor allen steeds hetzelfde zijn. Welnu, de Kerk heeft de oplossing van dat vraagstuk, zoo als die door den H. Alphonsus gegeven is, voor onberispelijk verklaard; en zoodoende dus *kan*, om niet te zeggen *moet*, men in alle landen de *moraal*, die daaruit voortvloeit, aannemen en opvolgen. *Ecco in breve per la theologia locale:* ziedaar nu, kort en goed, wat er van deze zoogenaamd *plaatselijke* theologie is! »

— « *Benone, padre, benone;* opperbest, pater, opperbest, zeide ik; maar zij is dan toch altijd eene nieuwe theologie. — Eene *nieuwe* theologie! hernam hij; *ah Francesacci, quì vi prendo*, ô daar heb ik u, gallicaansche heeren! Maar, zijt zoo goed, wel te willen gelooven, dat zij, die daarvoor gewoonlijk door u uitgekreten worden, volstrekt de predikers van dit zoogenaamd nieuwe stelsel niet zijn! Eilieve, sedert welke dagteekening rekent gij wel uwe meestgeliefkoosde theologische handleidingen? en hoevelen kunt gij er mij noemen, die ouder zijn dan het door mij verdedigde stelsel? Ik ken van uwe theologiën er, die niet ouder zijn dan vijftig jaren, die nog geen vijf-en-twintig jaren tellen, ja, zelfs eene, die eigenlijk, nog in de geboorte is. Gij zegt, dat gij er ook nog ouden hebt. ô Ja; zij dagteekenen van de tweede helft der XVII eeuw; maar, de HH. Thomas, Bonaventura, Antonius, Raymundus van Pennafort, de *zes honderd zes-en-vijftig* vorsten en edelen der godgeleerde wereld, uit wier orakelen de moraal van

den H. Alphonsus is opgemaakt, zijn toch niet van gisteren; zij voerden lang vóór uwe theologanten beslissend de pen, en, met Gods hulp, zal hun gebied zelfs nog na de laatst-opkomenden blijven voortduren. ô Gij zegt, dat gij, beter dan wij, hen verstaat; maar, *per Baccho !* hebt gij wel ooit over dit treffend feit nagedacht? Van den eenen kant, namelijk, zie ik al de kerken der geheele wereld, met Rome aan de spits, in ééne rigting zich bewegen, en, zonder de minste tegenspraak, de moraal van den H. Alphonsus aannemen en volgen; van de andere zijde bespeur ik *ettelijke* Franschen, die haar verwerpen. De een zoowel als de ander beschouwen die groote heiligen als hunne leermeesters en beslissende toongevers in de wetenschap; aan welke zijde nu bevindt zich de ware uitlegging? Wie is afgeweken? *Ab initio non fuit sic:* — van den beginne af aan was het niet alzoo, en vóór 1641 bestond er geene scheiding, maar stemde geheel Frankrijk met al de overige kerken volmondig in. Sla slechts het oog op wat er vóór dien tijd in het leerstellige door fransche godgeleerden werd geschreven, en gij zult er de roerendste ééenheid van aller gevoelen schittrend door bewezen vinden. Waarom, wanneer en hoe heeft die eenheid nu schipbreuk geleden? Vraag het aan het Jansenismus. De fransche geestelijkheid, ofschoon in de katholieke ééenheid blijvende volharden, was toch niet genoeg op hare hoede tegen de gevaarlijke sektebegrippen, die van toen af ontstonden, en de oude regtzinnigheid met nieuwerwetsche leerstellingen bedreigden, van wier invloed evenwel eenige kloostergemeenten vrij bleven, waar men, tot op de groote staatsomwenteling toe, de oude overleveringen der theologie in al hare zuiverheid zag bewaard. Ziedaar, nu mede in 't kort zaamgevat, wat er van die zoogenaamde *nieuwe* godgeleerdheid te verstaan valt. »

De goede pater, naar wien ik met de levendigste belangstelling luisterde, brak nu een oogenblik zijne rede af, en bood mij intusschen een oorspronklijk portret van den H. Alphonsus aan, gelijk mede een vierkante strook papier, waarop hij, met eigen hand, eenige aanteekeningen had geschreven, en voorts een stuk van het bedlaken, waarop de heilige bisschop gestorven was. Ik ontving die voorwerpen alle met eerbied en dankerkentenis, en voorts, na nog eenige bijzonderheden betreklijk de armoede van Alphonsus vernomen te hebben, bragt ik zijnen wakkeren verdediger op nieuw in 't strijdperk, door te zeggen: « ja, maar hoe het dan ook zij, de theologie is toch zeker wel gevaarlijk, en (gij zult het mij moeten toestemmen) zij geeft wel zeer stellig aanleiding tot misbruik. »

« Goede hemel! — *Gesu mio!* — zeide de pater, ik zal u, Franschen, ook dàt eens verklaren; ongeveer op deze manier zou een gallikaan zich uitdrukken: « Ik, ondergeteekende, overste, professor, directeur van het seminarie, pastoor of kapellaan, Franschman zijnde en, op goede gronden, beter wetende dan de paus, of deze theologie goed of slecht is, maar bovendien, veel beter dan hij verstaande, of deze of gene moraal voor Frankrijk meerder of minder geschikt zij, — verklaar de door den paus goedgekeurde Theologie van Liguori voor gevaarlijk in het algemeen, en, alhoewel goed voor Italië, Duitschland, Spanje en geheel de overige wereld, desniettemin slecht voor Frankrijk; weshalve ik ten stelligste verzeker, dat mijn geweten mij niet veroorlooft, of te volgen, of te onderwijzen de gezegde *moraal*, terwijl, mijns oordeels Rome beter zou gedaan hebben, Liguori's werken op den Index te plaatsen, dan hem onder de Heiligen op te nemen. » Ziedaar — zoo sprak de achtenswaardige grijsaard op vrolijken toon — ziedaar, hoe uwe zedige godgeleerden zich aan mij voordoen; en, of gij-zelf nu ook zijn moogt

overste, directeur of professor van een of ander seminarie, om 't even, en in weêrwil van den eerbied, dien ik u, als zoodanig, toedraag, gelijk mede ten spijt van mijne hooge achting voor de Sorbonne, voor uw voortdurend concilie der gallische Kerk, zoo moet ik, op mijne beurt, u toch de plegtige verzekering geven, dat ik geen sterveling op aarde ken, buiten den één-enkelen, tot wien er gezegd is: « *Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen; bevestig uwe broeders, wijd mijne lammeren, hoed mijne schapen.* » Wat hij veroordeelt, dat veroordeel ook ik, en wat hij goedkeurt, dat keur ook ik goed. Kunt gij dat ook zoo zeggen? Gij zegt, dat men van deze theologie misbruik maakt, maar dat doet men evenzeer van het Evangelie; doch, ik vraag u, is dat dáárom slecht?

En, hier zag hij mij sterk in de oogen, als wilde hij mijne gedachten raden; doch, daar ik hem zoo goed op weg zag, wilde ik dan nu ook, dat hij dien tot ten einde toe zou afloopen. Daarom dus ging ik volgender wijze voort: « Intusschen is het toch wel niet minder waar, dat het, om zoo te zeggen, eene ingesmokkelde theologie is, die zich te sluik en tot groot verdriet van professoren en bisschoppen in de seminariën en bisdommen een weg heeft gebaand. » — « *Ma che vergogna* » (hoe is het mogelijk!) « hernam hij: eene ingesmokkelde theologie! Is dan de paus al of niet het kerklijk opperhoofd? Strekt zich zijn geestelijk gebied al of niet over geheel de wereld, tot zelfs over de *welgelukzalige* gallikaansche Kerk uit? Heeft hij al of niet het regt van goed- of afkeuring in zake van prediking en van leerstelsel? kan hij al of niet goedkeuren en doemen, wat er hier of daar onderwezen en als katholiek voorgedragen wordt? mag hij al of niet daaraan voor geheel de wereld hetzij een vrijgeleide geven, hetzij een verbod van invoer er voor uitvaardigen? Wan-

neer gij dit toestemmend beantwoordt, hetgeen wel noodig zal zijn, tenware gij zoudt willen ophouden, katholiek te wezen, — welnu, zoo gij mij dit niet kunt tegenspreken, dan vraag ik u, *wie* toch ter wereld het regt zou hebben, om voor sluikwaar te beschouwen eene theologie, die door den stedehouder van Christus is goedgekeurd en aanbevolen geworden? Wie heeft de bevoegdheid, om op de grenzen van een of ander grondgebied een onderzoek te bewerkstelligen, teneinde te wikken, te wegen, te onderzoeken, te peilen, goed- of af te keuren, uit te wijzen, door te laten of verbeurd te verklaren leerstellingen, welke Rome heeft goedgekeurd en afgezonden? Wel nu, de *moraal* van den H. Alphonsus komt regelregt van Rome, met een geleibrief en paspoort behoorlijk geteekend: *Benedictus*, *Clemens*, *Leo*, *Pius*, *Gregorius*, en zoodoende is zij geen sluikwaar, maar in behoorlijke orde, en moet er doortogt en omloop aan verleend worden, onder verpligting voor de bevoegde autoriteiten, om daartoe hulp en bijstand te verleenen, in geval van nood. »

En hier nam de eerwaarde spreker op nieuw de *solideo* af, en boog eerbiedig het hoofd: « Hoeveel Franschen (zeg mij) zijn er, die met mij deze getuigenis zullen afleggen? » Ik kon een glimlach niet onderdrukken, die mij, bij het zien van den ijver, die den goeden grijsaard bezielde, rond de lippen speelde. Het gesprek, over dit onderwerp, hier met hem gehouden, was zoo puntig, zoo geestig, dat ik mij, wel zeker, niet in staat gevoel, om het als zoodanig behoorlijk in zijn geheel over te brengen. Doch, hoe dan ook meêgedeeld en weêrgegeven, in allen gevalle moge het er ernstig toe bijdragen, om de aandacht van allen, wie het aangaat, te vestigen op een vraagstuk van het hoogste gewigt!

Bij het huiswaarts keeren, legde ik eerst nog een bezoek in *San-Luigi-di-Francia* (den H. Lodewijk van Frankrijk) af, de schoonste fransche kerk, welke Rome oplevert. Behalve den prachtigen gevel, verdienen een paar fraaije fresco's van Domenichino bijzonder de aandacht, gelijk ook het schilderwerk van het gewelf, door den ridder van Arpino, het grafgesticht van den kardinaal de Bernis, en vooral eene kleine schilderij van de H. Maagd, die in de sacristij geplaatst is, niet onopgemerkt blijven mogen. Het laatst-bedoelde overkeurige penseelwerk wordt aan Corregio toegeschreven. Deze kerk, die in 1589, naar het plan van Giacomo della Porta, gebouwd werd, is aan de H. Moedermaagd, aan den H. Lodewijk, koning van Frankrijk, en aan den *H. Dionysius, den Areopagiet, apostel der Gallen*, toegewijd. Het blijkt daaruit, dat, in spijt van sommigen, die zich onder ons daaraan ergeren, Rome en het fransche voorgeslacht steeds in het geloof verkeerden, dat Celtisch Gallië door den doorluchtigen leerling van den H. Paulus tot het geloof werd gebragt. Indedaad, wanneer men de geleerde *Verhandelingen van pater Mamachi* gelezen heeft, dan verwondert men zich, dat het nieuwere en hedendaagsche Frankrijk op het denkbeeld komen kon van eene zoo edele afkomst te willen loochenen. Tot in het begin der XVII. eeuw twijfelde, zelfs onder ons, Franschen, niemand in ernst aan de zending van den H. Dionysius. Het *Gallicaansch Martyrologium*, door den geleerden Du Saussaye uitgegeven, en de kerk van den H. Lodewijk-*der-Franschen* te Rome, strekken daarvoor tot een dubbel luidsprekend bewijs: zal er zich *in dezen oogenblik* niet een bevoegd onderzoeker dezer kwestie opdoen, die, na bevind van zaken, zijn grondig oordeel ons daarover doe kennen?

14 Januarij.

De Abbé Palotta. — Pater Bernardo. — Pater Ventura. — Italiaansche predikatie.

Met toestemming van den H. Vader, vierde de apostolische protonotaris, Monseigneur de B..., het patroonfeest van den H. Lodewijk in zijne huiskapel, en hij had mij uitgenoodigd, om, te dezer gelegenheid, er het H. Misoffer te komen opdragen. Ik nam dit daarom te erkentlijker aan, dewijl mij zoodoende de gunstige gelegenheid werd gegeven, om een der *heiligen* van Rome te zien, namelijk, den eerwaarden pater Bernardo, van de orde der Minimen. Hij en de abbé Palotta staan in roep van mirakeldoeners te wezen. Even als de schaduw het ligchaam volgt, zoo volgt ook hen, te Rome, overal, waar zij heenkomen, de eerbied en bewondering, die door een heilig leven worden gewekt en gewettigd; daarom mag men, in dit geval, wel zeker de stemme Gods in die des volks erkennen. De abbé Palotta is een wereldlijk priester, Napolitaan van afkomst, vriend en medgezel van den eerwaardigen kanonik del Buffalo, stichter der *Congregatie van het allerheiligst Bloed*, en wiens geest en ijver op Palotta overerfden. Zijn leven is vervuld van allerlei goede werken, waaronder vooral uitblinkt het *katholiek Apostolaat*, een grootsch plan van levendig geloof en vurigen ijver, waarin alles, wat tot verheerlijking Gods en tot heil der menschen strekken kan, als in één brandpunt zamenloopt, en waarvan de geheele omvang duidelijk wordt uiteengezet en verklaard in eene reeks van predikatiën, die onder het octaaf van Drie-Koningen, in de kerk van S. Andreas-*della Valle*, gehouden worden, en wel in allerlei talen en spraken, terwijl tevens te dezer

gelegenheid de H. Mis gedurende die acht dagen in de verschillende ritus der Kerk opgedragen wordt. De abbé Palotta wordt, gedurig aan, bij kranken en stervenden geroepen; geene taak is zoo moeijelijk, of hij wordt er voor berekend geacht, op grond van het hooge vertrouwen, hetwelk hij door zijne verheven deugd aan een ieder ingeboezemd heeft. Hij draagt altijd eene afbeelding van de H. Maagd in eene groote reliekdoos bij zich, en, in plaats van *goeden dag!* of *tot weêrziens!* biedt hij u dat gewijde beeld ter vereering aan. Deze uitstekende geestelijke is een man klein van stel, mager en een weinig gebogen. Zijne reeds graauwende haren, zijn bleek gelaat, zijne heldere hemelblaauwe oogen, zijn vriendlijke en doordringende blik, zijn open, minzaam wezen, de bevalligheid zijner manieren, de weemoedige uitdrukking van eenvoud en godsvrucht, die in geheel zijn voorkomen heerschen, maar vooral zijn onwrikbaar geloof, boezemt een ieder, die hem nadert, kinderlijk vertrouwen en een waarlijk godsdienstigen eerbied in. Hij spreekt weinig, en zijne strenge ingetogenheid maakt hem, in den goeden zin des woords, tot het volmaakte beeld van een *Mystiker*.

Geheel anders vertoont zich *padre Bernardo;* de gratie Gods uit zich, naar gelang van karakter of persoonlijkheid, op soms zeer verschillende wijzen. Hij is een Calabrees van geboorte, was soldaat, vóórdat hij priester werd, en zoodoende doet hij zich dan ook veel manhaftiger voor dan dit met den abbé Palotta het geval is. Lang van gestalte, vlug en onbestemd van gang, met gedurig-afwisselende gelaatsuitdrukking, git-zwart haar, bruine tint, schitterend-zwarte oogen, die als helle toortsen in hunne diepe kassen staan te flonkeren, fijne lippen en sterk vooruitstekende kaken; ziedaar zijn beeld, waarin het zuidelijk karakter

sprekend is uitgedrukt. Vriendelijk, vrolijk, eenvoudig, een weinig achteloos, maar gul en rond in al zijne manieren, en vooral vlug en geestig ter spraak, zoo doet hij zich voor, en, daarenboven, met dat onverklaarbaar sprekend uiterlijke van heiligheid, dat door een ieder, behalve door hem-zelven, waargenomen wordt, en allen, die hem in de straten ontmoeten, doet stilstaan, om den pater de hand te kussen, en zich aan te bevelen in zijn vroom gebed. Dit is den ganschen dag door het geval, want van den ochtend tot den avond, en van den avond wederom tot den morgen, wordt hij voortdurend bij alle in doodsgevaar verkeerende zieken tot troost en geestelijke hulp ingeroepen. Alle standen der maatschappij verlangen hem om strijd bij zich te hebben, en hij wijst niemand af. Zoodoende, evenwel, heeft zijne gezondheid veel te lijden, en, ofschoon nog jong, zoo kan men het hem goed aanzien, dat niet zijne vijf-en-veertig jaren, maar zijne strenge levenswijs en onverpoosde inspanning hem het ligchaam hebben geknakt. Uit dien hoofde zonden zijne oversten hem, eenigen tijd verleden, voor een poos naar Calabrië in rust; doch, naauwelijks had het volk van Rome vernomen, dat de *Heilige* vertrokken was, of het toog in groote menigte naar het Minimenklooster heen, en bad met vurige tranen, dat hun trooster en vriend toch onverwijld naar de stad weêr zou mogen keeren. Toen de paus dit vernam, beval hij, dat pater Bernardo terug zou komen, hetgeen geschiedde, maar waarna het volk langen tijd 's nachts het klooster bleef bewaken, uit vrees, dat hij andermaal de stad verlaten mogt.

Wij hadden het voorregt, hem in de kapel van monseigneur de B... het H. Misoffer te zien opdragen: hij deed het met al de stichting en eenvoud van een waren heilige. Slechts twintig minuten was hij bezig, die hoofdzakelijk aan het

Offertorium, het Memento, de Consecratie en de Communie werden toegewijd; het overige van de H. Mis liep snel af: men kon het hem aanzien, dat hij met God zich daar bezig hield als met een vriend. Hij had de goedheid, aan elk van ons eene gedachtenis te geven, en sprak met veel juistheid over den zedelijken toestand, waarin Frankrijk zich bevindt. De roem, die van padre Bernardo als van een begenadigden dienaar Gods uitgaat, is zóó zeer gevestigd, dat zelfs de paus in moeijelijke aangelegenheden zijn oordeel en gevoelen met vertrouwen inroept.

Men ziet, Rome is niet slechts de hoofdzetelplaats der groote reliquiën van Gods heiligen, maar het bezit er ook levenden, en, naar ik meen, moet dit zoo zijn, om het merkteeken der Heiligheid, even als dat der Catholiciteit, in de Kerk onafgebroken zigtbaar voor oogen te hebben. Dat merkteeken nu behoort als een borstsieraad te schitteren op het hartzelf der hemelsche bruid van den Heer. Door de onafgebroken voortduring der mirakelkracht wordt de heiligheid der Kerk steeds onloochenbaar gehandhaafd en gestaafd. Dat gewijd overschot, wat wij daar zien rusten, òf in de katakomben, òf op de altaren van Rome — zoo als het ligchaam van de welgelukzalige Crispino en Leonard van Port-Maurice, — zij getuigen luidsprekend voor de heiligheid der Kerk in de eeuwen, die reeds voorbij zijn gesneld; welnu, hare *levende* heiligen in de hoofdstad der christenheid bewijzen, dat die heiligheid stand blijft houden alle eeuwen door.

Ik heb zoo even gezegd, dat de abbé Palotto aan het hoofd stond van het katholiek Apostolaat: wij begaven ons naar Sint-Andreas-*della-Valle*, om het daar in volle werking te zien. Er werden dien dag verscheiden predikaties in verschillende talen gehouden; 's avonds had de beroemde pater Ventura het woord, en daarbij was de toeloop zoo groot, dat

het ruime kerkgebouw, met de zijkapellen er bij, naauwelijks in staat was, om de tallooze menigte behoorlijk plaats te geven. De vermaarde prediker betrad het *palco*, eene soort van tribune, zes voet boven de toehoorders verheven, en breed genoeg, dat er eene kleine tafel met een armstoel op staan kan, terwijl de lengte den spreker genoegzame ruimte verschaft, om er zich in vrijen gang op te kunnen bewegen, zonder door eene balustrade van het publiek gescheiden te zijn. Rondom de stellaadje hangt eene draperie in breede plooijen tot op den bodem naar beneden. De spreker was gekleed in het eenvoudig kostuum zijner orde, te weten die der Theatijnen. Nadat de inleiding was afgeloopen, begon de groote kanselredenaar zich in beweging te stellen, en links en regts, regts en links, het heilig woord, als 't ware, tot elk der talrijke aanwezenden in 't bijzonder te rigten. Deze wijze van voordragt geeft aan de woorden en gebaren des sprekers eene natuurlijkheid en vooral een indrukwekkenden klem, die onbereikbaar is voor hen, wien de preêkstoel, of, beter gezegd, de spreekkuip onzer nieuwerwetsche kerkgebouwen, al de losheid der vurige bewegingen van den italiaanschen Evangelieverkondiger ten eenemaal heeft ontzegd.

Nooit was ik getuige van méér stichting dan bij deze leerrede, die ook, vooral te Rome, door het onderwerp-zelf reeds eene hooge mate van belangstelling wekte. Pater Ventura sprak, namelijk, over *Maria, als Koningin der Apostelen.* Onmogelijkkomt het mij voor, juist te bepalen, wat in den gewijden spreker hooger bewondering verdiende, de edele eenvoud zijner voordragt, of wel de verbazende kennis en belezenheid, waarmeê hij zijne verheven stof toelichtte. De welsprekende prediker wist zich, door zijn uitstekend talent, evenzeer voor de eenvoudigste toehoorders volmaakt duidelijk uit te drukken, gelijk hij tevens door de alles-overweldigende

kracht van zijn betoog de voortreflijkste verstanden wist te boeijen en te bevredigen, die zich onder het zeer gemengd gehoor van alle klassen der bevolking, hier vereenigd, in groot getal zaambevonden. Hij betoogde ons, dat Maria haren glorievollen titel waardig was, niet alleen als moeder van den Koning der apostelen, maar, daarenboven, als zijnde de eerste apostel van haren Zoon. Bij zijne krebbe maakte zij Hem aan de Wijzen van het Oosten bekend; en, eveneens als zij het licht der wereld in de grot van Bethlehem het eerst na zijne geboorte aanbiddend begroette, zoo ook mogt zij de hoofdgetuige zijn, hoe, na 's Heeren dood, verrijzenis en hemelvaart, van af den Pinksterdag, zich dat Licht over geheel de wereld ging verspreiden. Zij was het, die aan de apostelen de geheimen van haar godlijk Moederschap verklaarde, voor den H. Petrus vergiffenis, voor de overige godsgezanten het onwrikbaar geloof, voor den H. Stephanus den volhardenden moed des martelaars verwierf; zij was het, die aan het tusschen de HH. Petrus en Paulus gerezen verschil van meening voor goed een einde maakte. Haar bouwde Petrus in Palestina, Paulus in Spanje, Thomas in Indië, Andreas in Achaja eene kerk. Bij het hooren van dat een en ander, hetgeen voor mij gedeeltelijk geheel nieuw was, dacht ik soms wel: hoe zal de pater dat nu bewijzen? Maar, achter elk betoog, zie, daar volgde dan telkens een of meer aanhalingen uit de kerkvaders, waardoor het beweerde volkomen werd gestaafd. Deze leerrede maakte op allen een diepen indruk, en gaf een vernieuwd bewijs zoo van de schitterende welsprekendheid, als van de uitgebreide kennis des predikers. Tegen het einde zijner rede, hield hij een oogenblik op met spreken, en al de toehoorders knielden nu eerbiedig neder, om, luider stemme, drie *Ave's* te bidden, teneinde de genade Gods als een weldadige daauw op het uitgestrooide zaad van 't Evangeliewoord mogt nederdalen,

om het vruchtbaar te doen worden in ieders gemoed. Dat was een zéér roerend oogenblik, en ik vond daarin tevens iets zeer redelijks en volkomen passends. Middelerwijl dit plaats had, gingen de leden eener broederschap ter inzameling van liefdegiften rond. Zij waren onkenbaar door het zelfs tot over hun hoofd digt gesloten zwart-saaijen zakkleed, waarin alleen een paar openingen voor het doorzien van de oogen vrijgelaten waren. Zoo nu gingen zij de kerk in alle rigtingen door, voorzien van een buidel, die aan het einde van een langen hengelstaf hing, en waardoor zij de geheele rij telkens niet langs behoefden te gaan, maar op zekeren afstand ieders gift zich konden laten toereiken. De plegtigheid werd met een groot Lof besloten.

In Italië is de preekinrigting geheel verschillend van die in Frankrijk wordt gevolgd. Te Rome, meer bepaald, zijn de onderwerpen, waarover eene predikatie loopt, meestal van zedekundigen aard, en worden wijsgeerige zelden of nooit behandeld. Eene stof naar de behoefte van het publiek, dat de predikaties bijwoont, berekend, door schriftuurplaatsen, aanhalingen uit de kerkvaders, voorschriften der conciliën en een of ander geschiedkundig feit toegelicht, ziedaar, voor wat den inhoud betreft, de leest, waarop bijna alle leerredenen hier geschoeid zijn; en, wat den vorm aangaat, die is eenvoudig, minder gekunsteld van stijl dan die der fransche predikaties, maar doorloopend vuriger, en vooral gedurig als in gesprek met den hoorder voorgedragen, of wel nu en dan bij wijze van toespraak, tot het kruisbeeld gerigt, dat, wanneer de spreker het niet in de hand heeft, toch altijd op het spreekgestoelte aanwezig is. Bij het behandelen van zedekundige stoffen wordt echter de toepassing van historische verklaring, van leerstellige ontwikkeling en van zedekundige aanwending der H. Schrift nooit verzuimd: later zal ik daarop terugkomen.

15 Januarij.

Kerk van Belisario. — Santa-Maria-*in-Fornica*. — Keizerlijke brandstapel. — Beschrijving. — Lijkplegtigheid van Augustus, zijn Mausoleum. — Bijzonderheden betreklijk het hemd van asbest, of amiant.

Nog bleef ons over, een bezoek te brengen aan dat gedeelte van het veld van Mars, waar het grafgesticht van Augustus naastbij gelegen is. In stede van ons over de *Piazza d'Espagna* (het Spaansche plein) derwaarts te begeven, gingen wij langs de fontein van *Trevi*, en zoo kwamen wij voorbij de Rotonde, door het middelpunt van de stad op de nieuwe schouwplaats onzer historische navorschingen aan. De reden, die ons noopte, om dien omweg te maken, lag in het verlangen, wat wij koesterden, om de kleine kerk van *Santa-Maria-in-Fornica*, bij de fontein van Trevi, te bezoeken. Haar naam is ontleend van de booggewelven, *fornices*, die de oude waterleiding daar ter plaatse schraagden. De versierselen van dit gebouw leveren niets merkwaardigs op; maar de oorsprong er van maakt in hooge mate de nieuwsgierigheid van den reiziger gaande. Belisarius, die blindelings de snoode bevelen der keizerinne volgde, had het gewaagd, paus Pelagius te onttroonen; doch, het duurde niet lang, of de doorluchtige krijgsoverste zag het misdadige dier handeling volkomen in. Hij had er een innig berouw van, en, om dit te vereeuwigen, deed hij de kerk bouwen, welke wij thans kwamen bezigtigen. Aan den buitenzijmuur ziet men eene marmerplaat, waarvan het opschrift de geschiedenis van dit rouwmoedig en roemvol feit in duurzame letteren te lezen geeft. Ziehier wat er grof-gebeiteld op staat:

Hanc vir patricius Vilisarius urbis amicus
Ob culpæ veniam condidit Ecclesiam.
Hanc iccirco pedem qui sacram ponis in ædem,
Ut miseretur eum sæpe precare Deum:
Janua adest templi Domino defensa potenti.

« De patriciër Belisarius, vriend van Rome, heeft deze kerk tot boete voor zijn beganen misstap gebouwd. Daarom dan, gij, die dit heiligdom binnentreedt, bid God dikwerf, dat Hij hem genade bewijze: ziedaar de tempelpoort, door een magtigen heer beveiligd. » De pelgrim, die dit vroom gedenkstuk der oudheid bezoekt, stort onwillekeurig voor Belisarius zijn gebed, terwijl hij innig spijt gevoelt, dat die dagen van vurig-ernstig geloof voorbij zijn, waarin de menschlijke zwakheid hare begane fouten door eene schitrende goedmaking, zooveel mogelijk, trachtte uit te wisschen.

In de straat *della Scrofa*, naast de kerk van den H. Augustinus gelegen, en waar wij ons thans bevonden, stond eenmaal het keizerlijk *Bustum*, de brandstapel, waarop de glorie der wereldheerschers van die dagen zich, eindelijk, in rook en asch oploste, zelfs vóór dat nog het graf hun stoflijk omhulsel aan het oog der tijdgenooten onttrokken had. Oorspronklijk opgerigt, om het lijk van Augustus te verbranden, werd dit *Bustum* vervolgens voor goed behouden, om er ook zijne opvolgers, na hunnen dood, meê te dienen. Welke ernstige denkbeelden stijgen er niet in den geest op, hier, ter plaatse-zelve, die zoo dikwerf getuige was van de ijdelheid zelfs der verbazendste glorie, welke de mensch immer bereiken kan! Het brandaltaar-zelf, waarop niets dan de asch van zooveel vergode cesars uit de lijkvlam overbleef, is, even als zij-zelve, te niet gegaan en verdwenen voor altoos; slechts de plaats, waar het stond, en de herinnering er van is overgebleven; evenwel, met de historie in de hand, is het mogelijk, er hier eene schets van te geven.

Men verbeelde zich een vierkanten tempel, uit een ontzaglijken houtstapel zaamgesteld, en die van binnen met brandstoffen is opgevuld, terwijl er van buiten kostbaar met goud bestikte tentgordijnen over heen zijn gespannen, en daarbij keur van schilder- en beeldhouwwerk is gevoegd. Deze tempel bestaat uit vier open liggende verdiepingen, waarvan de onderste de grootste, en de bovenste de kleinste is, en die alzoo te zamen eene soort van trap vormen. Toen Augustus gestorven was, werd zijn lijk, zeven dagen lang, in het voorportaal van zijn *palatium* ten toon gelegd, terwijl op een groot en hoog-verheven ledikant, dat met goud, elpenbeen en in goud geborduurde purper-spreijen versierd was, een wassenbeeld lag, hetgeen den keizer, zooveel mogelijk, geleek. Helaas! de wereldbeheerscher was niets meer dan een doode, en om hem voor het gezigt te verbergen, had men aan het ondereinde van het ledekant voor zijn lijk eene bergplaats ingerigt. Augustus werd liggende voorgesteld, als overwinnaar uitgedost, doch bleek van gelaat, gelijk iemand, die krank is 1). Bij de keizerlijke sponde stond een jonge, schoone slaaf, die met een waaijer van paauwenvederen de vliegen van 's vorsten gelaat verjoeg, als zouden deze hem storen in zijnen slaap. Rond het rustbed zag men, gedurende het meerendeel van den dag, ter linker zijde, geheel den senaat in rouwgewaad neêrgezeten, en regts eene menigte aanzienlijke vrouwen van grootwaardigheid-bekleeders of uit hoogen huize afkomstig. Zij hadden noch goud, noch halssieraden aan haar toilet, maar waren allen hoogst-eenvoudig in het wit gekleed, en legden in heur voorkomen eene diepe droefheid aan den dag. Zeven dagen lang, kwamen de geneesheeren telkens den gewaanden zieke bezoeken, en iedere keer heette het: « Het gaat al meer en meer achter uit » 2)!

1) Herodian., IV, *Ant.* p. 87. 2) Ibid.

De uitvaartsdag nu daar zijnde, zoo begaven de hiertoe aangewezen consuls zich naar het palatijnsche paleis, om er het sterfbed te gaan afhalen, dat vervolgens door veertig pretoriaansche soldaten op de schouders werd weggevoerd. Voor het lijk uit werd de Faam of Victorie heengedragen; de senaat wilde door die vleijende beeldspraak aan het volk stilzwijgend te kennen geven, als behoorde deze godheid regtstreeks tot het romeinsche Cesarsgeslacht. Zij werd vergezeld door twee standbeelden van Augustus, een van goud, op een draagbaar geplaatst, en dat bestemd was, om de godlijke eer te ontvangen; het andere stond op een zegekar. Daarachter volgden de borstbeelden, niet alleen van al de voorvaderen der keizerlijke familie, — Julius-Cesar alleen uitgezonderd, *dewijl hij-zelf een God geworden was* — maar, daarenboven, ook nog die van al de Romeinen, wier schoone daden, van Romulus af, den luister van hunnen naam hadden vereeuwigd. Tusschen deze busten en standbeelden in merkte men ook schilderijen op, vermeldende de titels van al de wetten door Augustus uitgevaardigd, en de namen van al de door hem verwonnen natiën 1).

Een digte drom van knapen en jonge meisjes vergezelden den lijkstoet, onder het opzingen van liederen, ter eere van den overledene vervaardigd. De senaat, de ridderschap, de pretoriaansche bende en eene ontelbre menigte volks besloten den trein. Allen droegen den rouw, en in plaats van gouden, droegen zij ijzeren ringen 2). Aan het Forum gekomen, hield de stoet op, en werden daar twee lijkredenen, de eene door Tiberius, de andere door den jongen Drusus uitgesproken. Thans traden de senatoren toe, en droegen, volgens het van hen-zelven uitgegane program, op hunne beurt, de doods-

1) Tacit., *Annal.*, I, 8.
2) Suet., *Aug.*, 109.

baar nu op de schouderen verder naar den brandstapel voort, en plaatsten haar daar op de tweede verdieping van den tijdelijk opgeslagen gelegenheidstempel, waar de priesters voorts in processie rondtrokken, opgevolgd door den lijktrein, die er aanhoudend in het voorbijgaan geurige planten, specerijen van allerlei aard, reukwerk en ook eerewapenen opwierp, welke de soldaten voor hunne heldenfeiten van den keizer ontvangen hadden 1). Tiberius en de keizerlijke familie kwamen thans het beeld van Augustus den afscheidskus toebrengen, en plaatsten zich daarna op eene tribune, terwijl aan de centurionen fakkels werden uitgereikt, die weldra den brandstapel van alle kanten in vlam zetten. Op hetzelfde oogenblik liet men uit den kleinen boventempel een adelaar opvliegen, die, zich snel van uit de digte rookwolken voortmakende, ten hemel steeg, als om er de ziel van den doorluchtigen doode te gaan overbrengen. Livius en de voornaamste ridders, eenvoudig in tunica's gekleed, zonder gordel en blootvoets, bleven vijf dagen bij den brandstapel vertoeven, teneinde des keizers asch te vergaderen, welke zij in zijn Mausoleum borgen 2).

Dit trotsche bouwgevaarte, door Augustus-zelven opgerigt, bestond uit een zwaren ronden toren, die zeer hoog en uit drie telkens naar boven toe afnemende verdiepingen zamengesteld was. De rond dezen toren vrij liggende terrassen waren van alle kanten met boomen beplant, die door hun altijddurend groen een aangenaam kontrast opleverden met de muren van het geheel uit wit marmer opgetrokken monument. Een bronzen standbeeld van den keizer sierde den top der bovenste verdieping. In het onderste gedeelte waren de *loculi*, bestemd ter berging der asch van den vorst,

1) Dio, l. VI, p. 685.
2) *Rome au siècle d'Auguste*, lettre LXX, p. 10.

van zijne bloedverwanten, en van zijne vrienden 1). Achter het grafgesticht lag een gewijd bosch met voor het volk toeganklijke wandeldreven; voorts eene dubbel, (eerst met marmer, en daarna met ijzer) ommuurde binnenplaats, waar twee obelisken van zestig voet voor geplaatst stonden, elk uit één-enkel stuk oostersch graniet. Ziedaar het mausoleum van Augustus.

Van dit praalgebouw, dat het luisterrijk bewijs onzer aardsche nietigheid hoog ten hemel voerde, is thans niets meer dan een groote bouwval over. Wanneer de reiziger, de straat der *Pontifices* (oud-Romes opperpriesters) doorgaande, bij het paleis-Corea komt, dan staat hij tegenover het vervallen muurwerk van tufsteen, dat de grondlaag van dit prachtig grafmonument uitmaakte, waaraan noch marmer, noch opschriften, noch standbeelden, noch obelisken meer te vinden zijn: dat alles is verdwenen voor altoos! De bouwvallen van deze grondlaag beslaan thans nog een omvang van twee-honderd-twintig oude romeinsche voeten. Van naderbij beschouwd, kan men in het ronde nog de sporen van dertien grafkamers ontdekken; de veertiende strekte tot ingang voor de groote ronde zaal, die onder den *agger* (opstal) gelegen was, en honderd-dertig voeten in middellijn besloeg.

Even als die van al de keizers, zoo is ook de asch van Augustus vervlogen in den wind; maar toch *hier* heeft zij gerust. Nu zal men ligtelijk vragen, hoe zij destijds de

1) Quorum omnium (sepulcrorum) præclarissimum est Mausoleum, agger ad omnem supra sublimem albi lapidis fornicem congestus et ad verticem usque semper virentibus arboribus coopertus. In fastigio statua Augusti Cæsaris: sub aggere loculi ejus et cognatorum ac familiarium. A tergo lucus magnus ambulationes habens admirabiles. — Strab., V, p. 211.

asch, bij voorbeeld van Augustus, hebben kunnen onderscheiden van de houtasch, die zich toch onvermijdelijk met die van het vorstlijk ligchaam vermengen moest? Zeker, dat vraagstuk is niet zonder eenig belang, doch de oplossing er van vordert eene meer of min uitvoerige toelichting, welke ik hier zal laten volgen. Het niet vermengen van de lijk- en houtasch op den brandstapel werd verkregen door het wikkelen der te verbranden ligchamen in een hemd of lijkkleed van asbest of amiant. Men weet, dat de amiant eene vezelachtige delfstof is, grijs of loodachtig van kleur, waaruit een weefsel kan vervaardigd worden, dat tegen de inwerking van het vuur volkomen bestand is. Die delfstof wordt voornamelijk op Corsica gevonden, op Cyprus, in Indië, in de Pyreneën, en zelfs in de Alpen. Voor wat de bereiding er van aangaat, zoo neemt men den steen en legt dien in heet water, om er zoolang in te blijven, tot hij week genoeg is, om stuk gewreven en in de hand gekneed te kunnen worden, teneinde er eene witachtige aardsoort uit te doen komen, die veel naar kalk gelijkt, en tot verbindingsmiddel dient, om de amiant-draden zaam te hechten. Zoodra nu het water, waarin die bewerking plaats heeft, wit en drabbig geworden is, giet men er ander over heen, en gaat daarmeê zoolang voort, totdat de delfstof, onder het uitpersen met de hand, eindelijk geheel van alle vreemde bestanddeelen is bevrijd geworden. De nu tot draden gebragte amiant wordt vervolgens op eene horde te droogen gelegd.

Men neemt vervolgens twee kaarden of kammen, zoo als de wolkaarders die bezigen, en daarmede wordt de amiant zacht gladgekamd. Zoodra nu de kaarden of kammen vol draden zijn, dan voegt men die te zamen en bevestigt ze op eene tafel, die de plaats van het spinrokken inneemt. Voorts worden met een klein haakje, bij wijze van weefspoel, de

draden er uit getrokken, en vereenigt men verscheiden er van te zaam, die nu tot een draad in elkaêr gedraaid worden, onderwijl de bewerker duim en wijsvinger steeds met olie behoorlijk vochtig houdt, om zoodoende den draad lenig te maken en voor het anders telkens ligtelijk bijkomend afknappen te beveiligen. Zoodra men nu eenmaal een goeden draad heeft verkregen, dan volgt men daarmede den gewonen weg van het linnen- of katoen-weven. De kostbaarheid van zulk eene omslagtige en langdurige stofbewerking, alsmede de zeldzaamheid en de daaruit voortvloeijende duurte van de stof zelve waren voor de weelde der Romeinen een prikkel te meer, om er zich niet alleen tot lijkkleeden van te bedienen, maar om er zelfs ook tafellinnen van te laten maken 1). Om dit vreemdsoortig linnen te reinigen, houdt men het in de vlam, waar het geheel gezuiverd uit terugkomt, en weêr even schittrend schoon als toen het nieuw was. Intusschen is het amianten weefsel dor van aard en zoodoende loopt het dan ook door schuring of wrijving groot gevaar van te scheuren of weg te slijten, waarom men het gewoonlijk met olie, ter bewaring, insmeert, en, als men er gebruik van wil maken, de vlam er eerst eens doorheen laat gaan; op die wijze gebruikt, kon hetzelfde lijkkleed langen tijd in dezelfde familie blijven dienen 2).

Augustus nu werd, om tot stof verbrand te worden, in een amianten lijkkleed gewikkeld, en zijne asch vervol-

1) Inventum jam est quod ignibus non absumeretur; vivum (linum) id vocant, ardentesque in focis conviviorum ex eo vidimus mappas, sordibus exustis, splendescentes igni magis quam possent aquis. Regum inde funebres tunicæ, corporis favillam ab reliquo separant funere... Nascitur in desertis.... assuecitque vivere ardendo, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem.... Ergo huic lino principatus in toto orbe. — *Plin.*, lib. XIX, c. I.

2) Zie: Ciamp., *Mon. Vet.*, t. III, p. 220.

gens in een *loculus* van het keizerlijk mausoleum geborgen. Marcellus, zijn neef, en Germanicus, de afgod van het volk, kwamen hem daar spoedig volgen 1). Voorts voegden zich Octavia, de zuster van Augustus, Drusus en de overige leden van het regerend huis daarbij, met uitzondering van de beide Julia's, de dochter en de nicht van Augustus, die, op last van Augustus-zelven, buiten gesloten waren. De laatste keizer, die er plaats kwam nemen, was Nerva, in het jaar 98. Doch, gelijk wij reeds opmerkten, zoo min de luister dier groote namen, als de bronzen hekwerken of de marmeren wanden hebben het keizerlijk monument kunnen beveiligen tegen eene algeheele vernietiging, zoodanig, dat er heden ten dage slechts een onkenbare, vormlooze bouwval meer van over is; terwijl, daarentegen, Petrus en Paulus roemvol als vorsten blijven voortleven tot in hunne graven toe, die tempels zijn geworden van den levenden God: alleen het Christendom bezit het voorregt van de onsterflijkheid te kunnen geven, zelfs aan het graf.

16 Januarij.

Volksplein. — Obelisk. — Santa-Maria-del-popolo. — De Naumachie van Domitiaan. — Trinità dei Monti. —

Niet ver van Augustus' grafgesticht, ligt het volksplein, de *Piazza del Popolo.* Wij gingen er reeds vroegtijdig heen, teneinde, vandaar uit, den gisteren hier afgebroken draad onzer nasporingen en opmerkingen wederom voort te spinnen. Rond het mausoleum der Cesars lagen wandeldreven, met altijd groen geboomte beplant, en daarin bevon-

1) Tacit., *Annal.*, III.

den zich, hier en daar verspreid, onderscheiden lijkmonumenten, meestal voor de vrijgelatenen der keizerlijke familie gesticht. Behalve de getuigenissen der geschiedenis, hebben wij hier, tot staving van dat feit, een groot aantal opschriften dezer grafsteden, die ter plaatse-zelve zijn gevonden geworden, en waarvan ik er hier slechts één zal aanhalen.

D. M.
VLPIO. MARTIALI. AVGVSTI
LIBERTO. A. MARMORIBVS.

« Aan de Schimgoden. Aan Ulpius Martialis, vrijgelatene van Augustus, den bewaarder van het marmeren monument. »

Het Volksplein heeft, door van bestemming te veranderen, volstrekt niets van zijne schoonheid verloren. Het is ruim, cirkelvormig, en met standbeelden en prachtige gebouwen omringd. Te midden in staat de obelisk van Augustus met eene trotsche fontein, wier wateren in een bekken van graniet neêrvloeijen. Drie groote straten loopen op deze *Piazza* uit, te weten de *Babouina*, de *Corso* en de *Ripetta*, die een regtlijnig uitzigt opleveren tot in het hart van Rome, of het midden van de stad, terwijl de in het ronde liggende fraaije kerken, het door zooveel luister en harmonie verrukt oog een bevallig rustpunt aanbieden. Op de linkerhand bespeurt men de groene slingerpaden van het statig zich omhoog kronkelende Pincio-gebergte; en regts het frisch gebladert, dat den Tiberstroom verborgen houdt voor den blik. De *Porta Flaminia*, met hare basreliefs, maakt het panorama volledig. Dit plein strekt tot een waardig aanvangspunt van Rome, voor hen, die daar uit Frankrijk of Duitschland, langs den weg van Tos-

kane, binnen komen. Vandaar dan ook, dat, van de vroegste oudheid af, de keizers, de pausen, de kardinalen en de souvereine vorsten steeds van dit punt af aan hunnen openbaren intogt binnen de eeuwige stad gedaan hebben. Vitellius ging van hier, aan de spits zijner zegevierende legioenen uit, om vervolgens jammerlijk aan den voet van het kapitool te sterven; en Pius VII., onsterflijker gedachtenis, uit zijne ballingschap wederkeerende, trok van hier Rome weêr binnen onder de jubeltoonen van een daarbij tot tranen geroerd volk, welks verheven voorbeeld en teedere vader hij was.

Wij namen nu allereerst den Obelisk van het plein in naderen oogenschouw, om er ons zoo naauwkeurig mogelijk meê bekend te maken. Hij is vier-en-zeventig voet hoog, buiten het voetstuk waarop hij rust, en behalve het schitterend kruis, dat er boven geplaatst is. Na de overwinning bij Actium en de verovering van Egypte, deed Augustus die trotsche gedenkzuil naar Rome overbrengen, en haar, als aan de Zon gewijd, in den *Circus Maximus*, neêrzetten. Ten jare 1589 liet Sixtus V. deze naald uit de puinen van den Circus opdelven en naar het Volksplein voeren, om haar daar toe te wijden aan het kruis, als aan de ware wereldzon. De obelisk verhaalt-zelve zijne lotgevallen en bezingt vreugdevol zijne nieuwe bestemming, op deze wijze. Aan de eene zijde leest men:

IMP. CÆSAR. DIV. F.
AVGVSTVS.
PONTIFEX. MAXIMVS
IMP. XII. COS. XI. TRIB. POT. XIV.
ÆGYPTO IN POTESTATEM
POPVLI ROMANI REDACTA
SOLI DONVM DEDIT.

« De keizer Cesar, zoon van den godlijken Cesar, Augustus, opperpriester, twaalfmaal imperator, elfmaal consul, veertienmalen tribuin, heeft, toen hij Egypte aan het gebied van het romeinsche volk onderworpen had, dit geschenk aan de Zon toegebragt. »

Op de andere zijde staat te lezen:

SEXTVS. V. PONT. MAX.
OBELISCVM HVNC
A. CÆS. AVG. SOLI
IN CIRCO MAXIMO RITV
DICATVM IMPIO
MISERANDA RVINA
FRACTVM OBRVTVMQVE
ERVI TRANSFERRI
FORMÆ SVÆ REDDI
CRVCIQ. INVICTISS.
DEDICARI IVSSIT.
A. M. D. LXXXIX. PONT. IV.

« Sictus V., opperpriester, heeft doen opgraven, overbrengen, herstellen en aan het zegevierend kruis toewijden dezen, door Augustus in den grooten circus heiligschennend aan de Zon toegewijden, en later deerlijk verbrijzelden en onder de puinen bedolven Obelisk. Ten jare 1589, het IV. van zijn pontificaat. »

Zinspelende op de naast aan gelegen kerk van Santa-Maria-*del-popolo* (des volks) voegt de Obelisk er bij:

ANTE SACRAM
ILLIVS ÆDEM
AVGVSTIOR
LÆTIORQVE SVRGO

CVIVS EX VTERO
VIRGINALI
AVG. IMPERANTE
SOL IVSTITIÆ
EXORTVS EST.

« Heiliger en vrolijker beur ik het hoofd omhoog voor het heiligdom van haar, uit wier maagdelijken schoot, onder de regering van Augustus, de Zon der geregtigheid geboren is. »

Doordrongen van deze, zoowel door het onderwerp als door den vorm, dubbel verheven poëzij, wilden wij de hemelsche Maagd, wier lof zoo waardig door de egyptische gedenkzuil verkondigd wordt, in haren tempel-zelven onze hulde gaan toebrengen; immers, vooral hier ter plaatse schijnt Maria dien lofzang en onze erkentlijke vereering overwaardig te zijn, zij, het verheven toonbeeld van zuiverheid en barmhartigheid, zij, wie wij met bewondering hier in glorie zien zetelen op de puinen van Nero's graf. « Toen hij dood was, zegt Suetonius, legden zijne voedstervrouwen Egloga, Actea en Alexandria zijn lijk neder in het graf der familie Domitia, hetwelk men van uit het veld van Mars op den tuinenheuvel kan zien liggen 1). » Op deze door de verachtelijke asch van den gekroonden moedermoorder bezoedelde plek groeide, in 't vervolg van tijd, een ontzettend groote notenboom, in wiens digt gebladert zich eene zoo tallooze menigte raven kwam nestelen, dat er Rome aan dezen kant op de vreeslijkste wijze door werd gekweld. Men nam zijne toevlugt tot Maria.

1) Reliquias Ægloge et Alexandria nutrices cum Acte concubina gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod prospicitur e campo Martio impositum colli Hortorum. *In Ner. vers. fin.*

Zij verscheen aan paus Pascalis II., en zeide hem, dat deze raven booze geesten waren, weshalve zij beval, dien noodlottigen boom (*albero malnato*) om te houwen, de verachtlijke asch in den wind te strooijen, en voorts op de plaats, waar zij gerust had, een tempel te bouwen te harer eer. Haar last werd letterlijk opgevolgd. In 1231, bragt paus Gregorius IX., door geheel de bevolking en het H. Collegie vergezeld, in statigen optogt, het wonderdoende beeld der H. Maagd, dat tot dusverre in Sint-Jan-van-Lateraan vereerd was, naar Santa-Maria-*del-Popolo* over. Van deze twee feiten is het eerste opgeteekend in de jaarboeken der geschiedenis 1), en het andere door twee vergulde basreliefs vereeuwigd, die ter wederzijde van het hoogaltaar in den muur zijn gevat. Drie eeuwen later, in 1578, zag men er paus Gregorius XIII., door geheel de geestelijkheid blootvoets vergezeld, in processie heenkomen, om, door Maria's voorspraak bevrijd te worden van de pest, waardoor Rome destijds allerjammerlijkst geteisterd werd; en de pest hield op, te woeden. Dit alles en nog zoovele andere weldaden, door de tusschenkomst der H. Moeder Gods verkregen, maken het duidelijk, waarom het romeinsche volk zoo zeer aan de *Madonna del Popolo* is gehecht. Het zal niet noodig zijn, op te doen merken, dat de Koninginne des hemels hier, eveneens als in al de andere heiligdommen van Rome, omringd is door een schittrenden drom van heiligen en martelaren, waaronder geteld worden de HH. Petrus, Paulus, Andreas, Stephanus, Laurentius, Hippolytus, Tiburcius, Innocentius, van het Thebaansche legioen; Ruffina, Secunda, Agnes en Faustina, wier lijk onder het altaar van Maria-Ontvangenis, in de Cibo-kapel bewaard ligt.

1) Zie: Mazzolari, Landucci, Alberici.

Beneden, den berg-Pincius langs gaande, kwamen wij bij het spaansche plein, — de *Piazza d'Espagna*, — met de schoone fontein, die den naam van *la Barcaccia* draagt. Volgens het oordeel der oudheidkundigen, bevond zich te dezer plaatse de vermaarde Naumachie van keizer Domitianus 1). De opperheeren der heidensche wereld hadden allen een en hetzelfde stelsel: zij plunderden, namelijk, het Oosten en het Westen uit, om te Rome twee dingen te bouwen, badstoven en schouwburgen, en voor wie zich een juist denkbeeld van den toestand dier toenmalige maatschappij gevormd hebben, is het volkomen duidelijk, dat de keizers, die het persoonlijk beeld der romeinsche beschaving waren, zonder deze twee zaken noch de volksgunst zouden bezeten hebben, noch zelfs den scepter zouden hebben kunnen voeren. Van het spaansche plein gaat men langs een grootschen trap naar de kerk van *Trinità dei Monti*, en de fransche akademie heen. Dáár nu waren wij volmaakt te huis: immers, die schoone kerk der H. Drievuldigheid behoort, met al de daar rondom liggende schoone gebouwen, aan Frankrijk toe. De dames van *Sacré-Coeur* geven er aan Rome's vrouwlijke jeugd die uitstekende, die zoo voortreflijke, christlijke opvoeding, waarvan de roem geheel de wereld vervult. Na den obelisk van Sallustius beschouwd te hebben, die door Pius VI. ten geschenke gegeven en vóór deze kerk geplaatst werd, traden wij haar binnen, om er de beroemde *kruisafdoening* van Volterre te gaan bewonderen, door Poussin als een van de drie hoofdschilderijen van Rome aangeduid, en welk keurtafereel, ten spijt van het jammerlijk verval, waarin het verkeert, nog steeds duidelijk laat zien, dat het oordeel van den vermaarden franschen penseelkun-

1) Suet., *in Dom.*, c. IV.

stenaar volkomen gegrond was. Vooral heerlijk is de groep der H. Maagd en vrome vrouwen, maar bijzonder uitstekend doet zich het godlijk ligchaam des Verlossers hier voor, dat als een echt lijk van het kruis wordt neêrgelaten, — *come corpo morto cade.* — Verder is ook de figuur, die op den ladder staat, grootsch van teekening en van uitdrukking allerfraaist.

De heuvel, waar wij thans over rondwandelden, was, — even als de grond van het Carmeliten- en Capucijnenklooster, dat daar thans gevonden wordt, — door de tuinen van Lucullus ingenomen, die later aan Messalina in eigendom zijn overgegaan! Moet men de raadsbesluiten Gods hier niet bewonderend zegenen, die, ter plaatse-zelve, waar de snoodste ontucht en de schandelijkste wulpschheid eenmaal zoo hemeltergend heerschten, een zetel stichtte, waar aardsche engelen van kuischheid en hemelsche toonbeelden van vrijwillige armoede, de maagden van den Carmel en de zonen van den H. Franciscus, leven en arbeiden, den Verlosser ter eer! Welk een verschil, welk een tegenhanger biedt dit roerend tafereel hier niet aan voor het oog van den geest, en hoe moet de christen-vooral hier niet bewonderen en aanbidden!

17 Januarij.

De tempel van Antoninus. — Brug en kasteel van Sint-Angelo. — Anecdote betreklijk eene rooverbende. — Santa-Maria-*in*-*Traspontina.* — Kolommen van Sint-Pieter en Sint-Paul. — De Sint-Pieters-koepel. — *Palla.* — De begraafplaats der pelgrims.

Monseigneur de B... had voor ons den toegang tot Sint-Pieters-koepel verkregen; hij zelf zou er ons heengeleiden.

Het weder was volmaakt geëigend, om van uit die verheven plaats een schittrend panorama over Rome en hare omstreken te genieten. In plaats van regt uit op ons doel af te gaan, begaven wij ons eerst nog even naar het midden der stad, om er een monument te gaan zien, dat, ja, reeds meermalen onze aandacht tot zich getrokken had, doch waaraan wij evenwel altijd nog een meer opzetlijk bezoek verschuldigd bleven. Op het plein *di Pietra* bevinden zich, namelijk, de overblijfsels van een oud gebouw. Elf statige kolommen, uit wit marmer gehouwen, gecanneleerd en van de corinthische orde, zijn nog staande gebleven en schragen een prachtig marmeren taflement. De eerste drie schijnen tot een porticus behoord te hebben, daar de architraaf, die ze verbindt, aan de beide uiteinden van buiten rond afloopt; de acht overige moeten het gewelf van een tempel of van eene basiliek hebben geschoord; de kapiteelen geven duidelijk genoeg te kennen, dat de spanning van het gewelf, waarvan zij nog een gedeelte dragen, buitengewoon groot moet zijn geweest. Nu is de vraag, welk gebouw was het, dat hier stond? Sommigen willen, dat het de porticus en de tempel van Neptunus was, door Agrippa ter gedachtenis van de scheepsoverwinningen, welke Augustus behaalde, gebouwd; doch, meer algemeen wordt het er voor gehouden, dat daar de tempel van Antoninus stond. Wat hiervan ook zij, de pausen hebben het behoud dezer ruïne steeds ter harte genomen, door er muurwerk bij te doen optrekken, dat deze zuilen en het gewelf behoorlijk staande houdt; en zoodoende is er een groot en zeer regelmatig gebouw uit ontstaan, waarin Innocentius XII. de zoogenoemde *Land-Douane — Dogana di terra* — deed vestigen. Daar ter plaatse brengt de reiziger, die te Rome komt, met zijne bagaadje het eerste bezoek.

Tegen negen ure waren wij op de Engelen-brug, oudtijds

die van Elianus geheeten. Links en regts staan engelen van kolossale grootte geplaatst, die elk een der foltertuigen van 's Heeren lijden in de hand hebben. Op ieders voetstuk staat een toepaslijke bijbeltekst te lezen, in verband met wat de engel draagt. De uitvoering dezer beelden, het werk van den alomtegenwoordigen ridder Bernini, zondigt eerder door eene zekere soort van aanmatiging of, wil men liever, gekunsteldheid, dan wel dat het zich door zedige kunstuitdrukking adelt. Aan het einde der brug staat het praalgraf van keizer Adriaan, de zoogenaamde Engelenburgt. Deze vorst liet zich dit mausoleum stichten met een pracht en eene hechtheid, die het grafpaleis van Augustus verdonkeren en de eeuwen trotseren moest 1). Het kasteel vormt eene ronde massa, wier tegenwoordige middellijn honderd-acht-en-tachtig voeten bedraagt. Voorheen was het van buiten geheel en al met kostbare marmerplaten belegd, en het bovenplat met fraaije standbeelden, prachtig gebeitelde paarden en zegewagens versierd. Thans ziet men er slechts eene kleine bidkapel, aan den H. Michaël toegewijd, en waarboven het beeld van den aartsengel prijkt, die zijn zwaard opsteekt, zoo als hij aan den H. Gregorius den Groote verscheen, tijdens het te Rome woeden van de vreeslijkste pest. Het fort wordt voortdurend, even als van ouds, door een vierkant doorloopend bolwerk beschermd en verdedigd, terwijl de muren zoo zwaar zijn gebouwd, dat er naauwelijks plaats voor een kleinen trap in over is gebleven. In het zeer enge middelpunt, het hart van dit gebouw, stond de vaas, die de asch des keizers bevatte. Ten tijde van Honorius werd de burgt van Hadriaan in eene citadel herschapen, welke bestemming zij voortaan heeft behouden,

1) Sepultus est in ripa fluminis juxta pontem Ælium; illic sepulcrum conditum; jam enim Augusti monumentum repletum erat, nec quisquam amplius in eo sepeliebatur. — Dio. *in Adrian.*

terwijl zij, daarenboven, ook nog voor staatsgevangenis, ja, zelfs tot kerkering van allerlei misdadigers gebezigd wordt. Toen wij er een bezoek in aflegden, zaten er ettelijke honderd boosdoeners opgesloten. Onder de bovenvertrekken wees men ons er een aan, dat laatstelijk door den neef van Napoleon was bewoond geworden. De gevangene had, even als alle anderen, zijn naam op den muur gegrift. Ik las daar: *Louis-Joseph Napoléon, chef d'escadron, Octobre* 1836. Zonderlinge lotsbeschikking dier familie! In de schaduw van een troon geboren, zwerven al hare leden thans in ballingschap rond of zitten in kluisters geslagen 1).

Onder de gevangenen van Sint-Angelo was er een, die een tijd lang de nieuwsgierigheid der reizigers in hooge mate gaande maakte, namelijk, Bernardone, de laatst-overgeblevene van de in Italië zoo beruchte rooverbende der *Malandrini*, uit het begin van onze eeuw 2). Hare geschiedenis verdient opgeteekend te worden, en ik wil daaraan hier eene plaats inruimen, om haar mee te deelen, zoo als ze mij te Rome verhaald werd door een Franschman, onder wiens oog een en ander voorgevallen was.

Eene bende struikroovers, van de echte soort, zoo als die gemeenlijk in de romans of opgesmukte reisverhalen voorkomen, had zich in het gebergte tusschen Napels en den Pauslijken Staat genesteld. Zij waren ongeveer dertig in getal, stoute knapen en gewapend van top tot teen, die, onder aan-

1) Wij mogen, bij het vertalen dezer regels, de woorden van den abbé Gaume wel driewerf herhalen: « *Singulière destinée de cette famille!* » Acht jaren zijn er verloopen sedert de geachte schrijver die zinsnede op het papier bragt, en *nu.....?* — maar nog weêr eens acht jaren verder! In 1862 herleze men deze woorden op nieuw. Wat *dan?*

2) Bernardone werd van hier naar Cività-Vecchia vervoerd.

voering van een opperhoofd, wien zij blindelings gehoorzaamden, eene streng-gedisciplineerde kompagnie vormden, en daarom te geduchter waren, dewijl zij alle wegen, paden, sluiphoeken en bijna ontoeganklijke holen in het woud en in de bergen naauwkeurig kenden, weshalve men dikwerf reeds te vergeefs eenige detachementen karabiniers en zelfs linietroepen, zonder het minste goed gevolg, tegen hen had uitgezonden: de bende wist alle pogingen, om haar meester te worden, gedurig aan, te verijdelen, en de schrik, dien zij verspreidde door het gansche land, nam steeds meer en meer toe. Voor levensmiddelen schreef zij over de dorpen en pachthoeven eene soort van belasting uit, en wel in dezer voege: « Op dien dag en op dat uur zult gij op deze of gene plaats zóóveel brood, wijn of geld hebben neêr te leggen; bij gebreke van dien zal uw huis worden afgebrand. Daarenboven zult gij u hebben te wachten van onze vrouwen of kinderen met hand of vinger aan te raken, veel minder om ze in gijzeling te zetten, op straffe van bloedige wraak. » Het stelsel, hierin gevolgd, was dat van de spaansche vrijbuiters. De verschrikte landbewoners stelden met alle gedweeheid hunne vijanden voortdurend in staat, om te kunnen blijven voortwoeden; en men begreep niet hoe, of wanneer er aan dien gruwel een einde komen zou, totdat, op eenmaal, een grijze dorpspastoor, tot wiens gemeente, helaas, verscheiden roovers behoorden, het besluit nam, om te beproeven, of hij aan dit schelmsch bedrijf geen paal en perk zou kunnen stellen. Aangemoedigd door het voorbeeld van den H. Joannes, die gebogen onder den last van zijn hoogen ouderdom, echter geene vermoeijenis of gevaar ontzag, om een jeugdigen roover te gaan opzoeken, besluit de waardige herder, om, zelfs met levensgevaar, tot den schuilhoek der boosdoeners door te dringen. Hij beveelt zich Gode aan, neemt stok en brevier ter hand, en slaat, tegen

het vallen van den avond, den weg naar het schrikgebergte in. Met ongelooflijk veel moeite dringt hij tot diep in het woud door, waar hij, op den vreeslijken toon van het *Werda!* aan den zoom van een steil-omhoogloopend rotspad, halt maakt, en den raauwen moordkreet kalm beantwoordt met te zeggen: « Ik ben hier niet gekomen, om u kwaad te doen; integendeel, ik begeer niets voor u dan alles goeds; laat mij tot u komen: ik ben de pastoor van de gemeente N., ongewapend en zonder iemand bij mij te hebben. Gij zult mij wel kennen; daar bevinden er zich verscheiden onder u, die door mij gedoopt zijn en op mijne knie hebben gespeeld. »

Een der roovers vertrekt, terwijl een ander, met de karabijn in de hand, den priester altijd in het oog en op een afstand verwijderd houdt. Men zendt berigt naar het hoofdkwartier, om orders te halen. Daar zijn er, die den priester toegang willen verleenen, doch ook anderen, die zich hiertegen verzetten. Het opperhoofd der bende hakt den knoop door, en laat den grijsaard aanzeggen, dat hij komen kan, maar zóólang in gijzeling zal moeten blijven, totdat het wel deugdelijk zeker blijkt, dat zijne komst met geene voor hen kwade bedoelingen gepaard gaat, en voorts dat hij het met zijn leven boeten zal, wanneer één hunner ook slechts een haar mogt worden gekrenkt. Met vreugde stemt de priester in hun voorstel toe, en, door twee roovers vergezeld, komt hij nu weldra bij het hoofd der bende, in een echt moordhol achter een dubbelen wal van digt gebladert en zware rotsblokken aan. Daar zaten de roovers rond een wijden haard, doch waarin bijna geen vuur meer te vinden was. Hun woest voorkomen, hunne lange baarden, hunne roof- en moordademende gelaatstrekken, hunne flikkerende dolken en vreeslijke karabijnen, met een woord, geheel dat bivouac, in zulk een huiveringwekkend oord, was wel van dien aard, dat de onverschrokkenste-

zelf er bij zou hebben gesidderd. Een zoo gruwlijk tafereel roerde den grijzen priester tot tranen. « Wat wilt gij? wat zijt gij hier komen doen? » vroeg hem het hoofd der bende. — « Mijne kinderen, antwoordde de grijsaard, ik ben uw vader, en ik heb u willen komen opzoeken, om u te zeggen hoezeer ik over u ben bekommerd en bedroefd! Welk leven toch leidt gij? in welken staat bevindt zich uwe ziel? Middelerwijl uwe vaders en moeders, uwe vrienden, geheel Italië, ja, zelfs de gansche wereld zich beijvert, om van het *heilig jaar* een nuttig gebruik te maken, en rouwmoedig boete te doen voor alle gepleegde zonden, zoo gaat gij voort met misdaad op misdaad te stapelen:..... denkt gij, mijne kinderen, daarover wel eens na? zult gij lieden de éénigen zijn, die de vergiffenis weigeren, welke de Kerk allen aanbiedt? Zijt gij het zondigen nog niet moê? Gelooft mij, mijne waarde kinderen, gelooft mij, het is méér dan tijd, dat gij ophoudt met zulk een leven te leiden, en ik ben gekomen, om, als een goede herder, u hier op te zoeken en in de schaapskooi terug te brengen. »

Dat vriendelijk woord van den priester vond ingang in het hart der roovers, die elkander verbaasd aanstaarden. Eindelijk, breekt hun opperhoofd het stilzwijgen af en zegt: « Wanneer men ons genade mogt schenken, zoo zouden wij deze wijze van leven wel willen laten varen; maar, wij weten genoeg, waar het met ons op staat, en dus, daar het toch altijd *sterven* heet, zoo verkiezen wij dat liever hier te doen dan aan de galg. » — « Ik kan u niets beloven, antwoordde de priester; niemand heeft mij tot u gezonden; — doch, zoo men u wederom in de maatschappij wilde opnemen, zoudt gij dan voortaan als goede christenen gaan leven? » — « Men zal ons dat niet toestaan! » — « Ik zal den H. Vader gaan spreken en hem vergiffenis voor u vragen: daarna keer ik tot u terug, mijne kinderen; dit zweer ik u, denkt wel na, wat gij doet, en

hebt medelijden met uwe ziel. » Men blinddoekt den grijsaard, en twee Malandrini brengen hem vervolgens terug naar het punt, van waar hij gekomen was. Zonder een oogenblik te verliezen begeeft de moedige priester zich naar Rome op weg. De paus wordt door hem van alles naauwkeurig onderrigt; de raad van justitie gehoord zijnde, krijgt de vrome geestelijke in last, om tot de roovers weêr te keeren, teneinde hun kwijtschelding van de doodstraf aan te kondigen, maar dat zij zich voor het overige in de genade van den H. Vader zullen hebben aan te bevelen.

De priester gaat op weg, komt in het hoofdkwartier der bende terug, en deelt aan de roovers de beslissing van den opperherder mede, terwijl hij hen bezweert, bidt en smeekt, dat zij toch deze gunstige gelegenheid, om op het goede pad weêr te kunnen keeren, niet roekeloos mogten laten voorbijgaan. « Alles wèl overwogen, mijne dierbare kinderen, is het dan toch niet veel verkieslijker, om op aarde veroordeeld te zijn tot eenige jaren gevangenis, dan, voor alle eeuwigheid, neêrgeworpen te worden in het vuur van de hel? » Verwonderlijke kracht van het geloof, op de gemoederen dezer verworpelingen uitgeoefend: de bende is overwonnen; de stem der godsdienst heeft gezegevierd. « Ik-zelf, zegt de goede herder, wil u vergezellen; » — en zoo gaat men op weg naar Rome, dat weldra den edelen priester ziet binnen komen en zijne straten doortrekken aan de spits van dertig struikroovers, die zoo straks nog de schrik van Italië waren, maar nu als een kudde lammeren, volgzaam-gedwee, onder den staf van hun herder, daar heen gaan naar den Engelen-burgt, om er te regt te staan en veroordeeld te worden, de een voor ettelijke jaren, de ander voor levenslang. Deze gebeurtenis had plaats in 1825, het *jubeljaar* der Kerk; geheel Rome is daarvan getuige geweest; en, zeer zeker, mag men er op nieuw de

bevestiging in zoeken van wat ik te Genua en te Florence reeds gelegenheid had, van op te merken, namelijk, dat het karakter der middeleeuwen, met haar yurig geloof en tevens met hare vreeslijke hartstogten, nog altijd voortleeft in de maatschappij van Italië. ô Ja, hergeef ons het geloof, en geen nood, in welk opzigt het dan ook zijn moge: immers, met het geloof worden zelfs de steenen kinderen van Abraham 1).

Op kleinen afstand van het fort Sint-Angelo vindt men de schoone kerk van Santa-Maria-*in-Traspontina*: wij gingen er binnen, om daar twee monumenten van het martelaarschap der HH. Petrus en Paulus te zien. Links, namelijk, in eene der zijkapellen, staan twee wit-marmeren kolommen, rood geaderd, van ongeveer vijf voeten hoog, en waaraan de roemrijke apostelen werden vastgemaakt, om zóó de geeseling te ondergaan, die, volgens de romeinsche wetten, de doodstraf der slaven en der vreemdelingen voorafging. Men gelooft, niet zonder grond, dat deze twee kolommen in het *Comitium* stonden, waarvan wij bij de beschrijving van het *Forum Romanum* gesproken hebben. Op de eerste leest men: *Haec est columna ad quam ligatus fuit S. Petrus, flagellatus et verberatus, Nerone imperante:* « Dit is de kolom, waaraan de H. Petrus, op bevel van Nero, gebonden, gegeeseld en geslagen is geworden. » De tweede voert juist hetzelfde opschrift, alleen met verandering van des Apostels naam: *Haec est columna ad quam ligatus fuit S. Paulus, flagellatus et verberatus, Nerone imperante.* Tot viermalen toe moest die groote apostel, in weêrwil van zijn romeinsch-burgerregt, de geeselstraf ondergaan 2); zóó waar is het, dat men ten aanzien van christenen

1) Een bijna gelijksoortig feit wordt meêgedeeld in *La vie du cardinal Baronius*, lib. III, c. 2, p. 134.

2) Ter virgis cæsus sum. II. *Cor.* XI, 25.

zich altijd boven de wet heeft durven stellen. Na die eerwaardige gedenkteekenen van ons geloof met teedere verrukking gekust te hebben, begaven wij ons naar het Vatikaan.

Men moet de koepelgalerijen bestijgen, om zich een flaauw denkbeeld te kunnen vormen van het reusachtig bouwgevaarte, dat de Sint-Pieter van Rome genaamd wordt. Zoo schijnen van het plein, dat vóór de kerk ligt, opwaarts ziende, de veertien standbeelden van onzen Heer, van den H. Joannes den Dooper en van de twaalf apostelen, die den grooten voorgevel versieren, ongeveer levensgroot, terwijl zij, wanneer men er digt bij komt, zeventien voet hoog blijken te zijn! Het gewelf van het middenschip vormt van buiten een plat, waarop men, als in een betooverde wereld, huizen, eene fontein, rijtuigen, ja, wat niet al meer, wonderlijke dingen meent te zien, doch die intusschen werkelijk bestaan, en in deze woningen, daarboven hoog in 't luchtgewelf, woont een gedeelte der *Pietrini*, dat wil zeggen ambachtslieden van allerlei soort, die voor het onderhoud der kerk in vaste dienst zijn gesteld; hun getal bedraagt over de driehonderd vijftig personen. Langs een breeden opgang komt men aan de eerste galerij van den koepel, die van boven rond het omschrift *Tu es Petrus* enzv. heenloopt. De omloop dier galerij bedraagt twee honderd schreden, en de letters, die, van beneden af gezien, zes duim groot schijnen, zijn in de werkelijkheid vijf en een half voet. Op de tweede galerij gekomen, kan men hier omhoog van nabij de kostbare mosaïken bewonderen, die met den luister van dit grootsche, in alle deelen zoo zeer den glans der zegevierende Kerk waardig, bouwwerk volkomen overeenstemmen, terwijl de strijdende Kerk zich daar beneden aan het oog treffend vertoont, wanneer men den blik naar onder vestigt op den verheven troonhemel van Sint-Pieters hoogaltaar, welks kolommen, uit het brons van 't Pantheon vervaar-

digd, de beenderen van tallooze martelaren bevatten. Hier boven plaats nemende, geniet men op eenmaal den ganschen indruk van dat trotsch geheel, waar, in hetzelfde tempelruim, niet verre van de plek, daar de asch van den prins der apostelen rust, het altaar zich vertoont der HH. Procus en Martinianus, de bewakers van de HH. Petrus en Paulus in de Mamertijnsche gevangenis. Zoo drukt Sint-Pieter, op roerende wijze, den kenmerkenden geest eener godsdienst uit, die, in hetzelfde heiligdom, zoowel de beulen als hunne slagtoffers één-zelfde hulde doet genieten: immers, in het oog Gods wischt het bloed, voor 't geloof geplengd, niet slechts alle zonden uit, maar maakt tevens alle rangen en standen van martelaren in den offerdood aan elkander gelijk.

Nog hooger nu opstijgende komt men, eindelijk, aan de zoogenaamde lantaarn, vanwaar men, bij middel van een smallen ijzeren ladder, door een buis of koker heen, naar binnen in de peer of bol klimt: die de spits van den koepel uitmaakt. *Hoc opus hic labor!* Tot die onderneming behoort, in de daad, moed en volharding: het is eene engte, als waardoor Jonas den levenden kerker van het zeemonster binnenging, met dit onderscheid evenwel, dat de profeet tenminste gekleed kon blijven, terwijl de bezoekers van de *Palla*, wanneer zij wat breed van stuk zijn, mantel en jas, ja, dikwerf zelfs hun vest vaarwel moeten zeggen, tot na afloop en terugtogt van die opstijging hoog in de lucht! Gelukkig nog, wanneer men er zonder likteekenen, ongekneusd en ongeschaafd, met andere woorden heelhuids afkomt, dat soms wel eens het geval niet is, gelijk wij, onder anderen, bij ons bezoek daarboven, gelegenheid hadden op te merken, in de tragisch-comische wederwaardigheid van een onzer togtgenooten, een *gentleman* van zekeren omvang, die na zijne bovenkleederen, stuk voor stuk, afgelegd te heb-

ben, met ingehouden adem, en, zoo hij waande, nu dun genoeg, ten slotte, het waagstuk ging beginnen. Maar, ô noodlot: tot halfweg voortgeschoten, zie, daar zit hij ingeklemd, zonder meer hooger of lager, op of neêr, te kunnen komen! Vreeslijke toestand, voorwaar, waaraan al zijne reismakkers, ieder op zijne wijze, levendig deelnemen: die beneden staan, trekken hem onbarmhartig bij de beenen; die zich reeds boven bevinden, sjorren hem bij de armen meêwarig, ja, maar alleronaangenaamst omhoog; en, zoo niet de eer, van te kunnen zeggen: *ook ik was in de Palla*, hem in vuur had gehouden, zeker, hij zou die *vreeslijke konijnenpijp* — gelijk hij zich, onder aller schaterend gelach, vrij gemelijk uitdrukte — wel zeer stellig verwenscht en zichzelven honderd uren vandaar verlangd hebben; maar nu hield hij vol, zoolang totdat de zege zijnen worstelstrijd bekroonde. En, in de daad, men moet het bekennen, de uitkomst weegt ruim tegen de inspanning op: immers, bij het hooge doelwit gekomen, daar toeven den volhardenden bezoeker, op marmerplaten ingegrift, de namen van al de doorluchtige personaadjes, die dezelfde reis reeds vroeger hebben volbragt. Wij bereikten manmoedig het eind van dezen vreemdsoortigen togt, en waren nu met negen personen in den bol te zamen, zonder in 't minst elkaêr te hinderen, aangezien er voor dertig voldoende ruimte is. Ik kon, op den top van de toonen staande, met moeite slechts de punt van mijn wijsvinger aan de zoldering van deze verguld-koperen kamer brengen. Wanneer men daarboven, vierhonderd vier-en-twintig voet hoog in de wolken verheven, op dien reusachtigen bol het kruis ziet geplant, en daarbij weet, dat een gedeelte van het martelhout van Calvarië in den top van dit kruis geborgen is, dan voelt zich de christenreiziger, in de bewustheid der eeuwige overwinning, op Golgotha behaald, en der einde-

looze barmhartigheid, door den godlijken Verlosser aan de wereld bewezen, het *Eere zij God in den hooge!* onwillekeurig uit het hart over de lippen stroomen, en heft hij vervolgens zijn *Credo* luide aan. Na Bethlehem, is de *Palla* der Sint-Pieter te Rome welligt de plek op aarde, waar dat dubbel lofgezang een levendiger, een veel roerender indruk dan overal elders te weeg brengt.

Het oog- en hartverrukkend panorama, dat zich hier aan ons voordeed, beloonde ruimschoots de moeite van dezen, in de daad, bezwaarlijken togt. Onder de merkwaardige punten, die zich in dit uitgestrekt tafereel meer bepaald opdoen, behoort vooral het links van Sint-Pieter en niet ver van het H. Officie gelegen zoogenaamde Pelgrims kerkhof. Wanneer men weet, uit welke aarde deze begraafplaats bestaat, en welke hare bestemming is, dan zal het duidelijk worden, waarom wij er zoo naauwlettend het oog op sloegen. Na het door Judas gepleegd verraad, bragt hij, vervuld van angst en gewetenswroeging, de dertig zilverlingen aan den priesterraad terug, die ze hem tot bloedprijs voor het onschuldig slagtoffer had uitbetaald. Het Sanhedrin besliste, dat men er den potbakkersakker voor koopen, en dien tot begraafplaats der vreemdelingen (*pelgrims*) inrigten zou: *in sepulturam peregrinorum*. Wel nu, ontaard Jodendom, gij, die den Godmensch op het kruishout legdet, gij waart, onwillekeurig, van profetischen geest bij dat besluit: de keizerin Helena, namelijk, deed, toen zij de heilige plaatsen bezocht, de aarde van *Haceldama*, den akker des potbakkers, overbrengen naar Rome; en, om, ten einde toe, tot in alle eeuwigheid, dat profetisch woord te waarmerken en te bevestigen, zoo heeft de Kerk uit die aarde voor de vreemdelingen (*pelgrims*) eene begraafplaats aangelegd, *in sepulturam peregrinorum* 1).

1) Fraudulenter principes sacerdotum cogitaverant et decreverant

18 Januarij.

Trastevere. — Pons-Fabricius. — Het Tiber-eiland. — Pons-Cestius. — Herinneringen aan het Heidendom. — Christlijke monumenten. — Marteling der H. Cecilia. — Kerk der H. Cecilia; haar graf. — Hare badkamer. — Mosaïk van het priester- en altaar-koor. — Reliquiën. — De vaas van den porticus. — De H. Franciscus-*a-Ripa*. — Kamer van den H. Franciscus. — De kloostergalerij.

Reeds hadden wij alle dezer zijds rond den Tiber gelegen kwartieren van Rome in oogenschouw genomen; nu bleef ons nog over, dat gedeelte der stad te bezoeken, hetgeen gener zijds die rivier gelegen is, en daarom ook het kwartier Trastevere — over den Tiber — genoemd wordt. Wij kwamen er langs de brug *di Quattro-Capi*, voorheen *pons-Fabricius*, in. Deze brug, oudtijds, in de eerste dagen der republiek, uit hout zamengesteld, werd, eenigen tijd na de

illius pecuniæ summam in vilissimæ et abjectissimæ rei usum expendere, in sepulturam scilicet militum aliorumque pauperum et ignobilium gentilium; ut hac ratione Christi memoriam ad necem empti, et suam ipsorum impietatem emptione sepulturæ sepelirent. Sed aliter Dei Providentia factum; ager quippe ille emptus æternum monumentum factus est sceleris ipsorum. — Novarin. *in Matth.*, c. XXVII.

Nam cum jussu imperatricis Helenæ, de hoc agro, quantum terræ plures naves capere poterant, Romam evectum, ac juxta montem Vaticanum in eum locum exoneratum sit, quem incolæ *Campum Sanctum* vocitant, licet cœlum mutarit, eamdem tamen retinere vim quotidiana experientia docet. Romanos enim respuens, sola peregrinorum corpora ad sepulturam admittit: quorum etiam hic omnem carnis substantiam intra viginti quatuor horas prorsus consumit, ossibus tantum residuis. — Adrichom. *Descript. Jerosol.*, p. 173, n. 216. Vide etiam Brochardum, Nicephorum, Bredembachium, Saligniacum, etc. — Sæpius Romæ vidi et visi Campum Sanctum, ac ita serem habere ab ipso loci parocho ejusque asseclis et Romanis cæteris audivi. — Cornel. a Lapid. *in* XXVII *Matth.*, p. 618, n. 8.

zamenzwering van Catilina, door Fabricius, *inspecteur der openbare wegen*, in steen opgetrokken. Het in den boog geplaatste opschrift laat te dien aanzien niet den minsten twijfel over:

L. FABRICIVS C.-F. CVR. VIAR. FACIVNDVM
COERAVIT. IDEMQVE PROBAVIT
Q. LEPIDVS. M.-F. M. LOLLIVS. M.-F. COS.
S. C. PROBAVERVNT.

Men noemt haar gewoonlijk de brug *de' Quattro-Capi*, der Vier-Hoofden, tengevolge van een standbeeld van Janus-Quadrifrons (met vier aangezigten), dat op het voorliggend plein geplaatst is. Deze brug loopt naar het in de geschiedenis evenzeer van het christlijke als van het heidensche Rome zeer vermaarde Tiber-eiland. Daar stond de tempel van Jupiter Licaonius, en de nog meer bekende van Esculapius. Rome, door de pest geteisterd, vaardigde, op raad van het Sibillijnsche orakel, gezanten naar Epirus af, met last, om den god van Epidaurus vandaar af te gaan halen. Een monsterachtige slang werd alzoo naar Rome overgebragt en op het Tiber-eiland geplaatst, terwijl men er daar een tempel met de noodige priesters en altaren voor oprigtte 1). Ontelbre scharen van zieken kwamen, tot herstel van gezondheid, herwaarts, en de Romeinen, die zich gaarne de moeite spaarden, om voor hunne kranke of verouderde slaven zorg te dragen, zonden ze aan den Slanggod ter genezing. Dit was althans een gemakkelijk middel, om er zich van af te maken 2). Op het Tiber-eiland vindt men wederom, gelijk in de christen hoofdstad, bijna stap voor stap, overal elders het geval is, een treffend harmonisch kontrast van diepen zin tusschen het afgodisch en

1) Epitomat. Livii, lib. II; Plin., lib. XXIX, c. IV.
2) Suet. *in Claud.* c. XXV.

het christlijk Rome: daar ter plaatse namelijk, waar eens de oude slang zich door de beheerschers der wereld liet huldigen als een God, dáár, op die plek-zelve, rust een der twaalf galilesche visschers, voor wier hemelsch woord de aardsche afgoden in puin vielen, zegevierend in zijn graf, waarboven de schoone kerk van *St. Barthelomeus-op-het-eiland* hare gewijde wanden statig ten hemel heft; terwijl rond des H. apostels tempel, daar, waar eenmaal de Esculapius-priesters woonden, thans het groot hospitaal gevestigd is der broeders van Sint-Jan-van-God, door Rome's kranken en armen beiden om 't zeerst bemind en geacht. Niet ver van den Jupiters tempel stond de Faunus-kapel, vervolgens het standbeeld van Simon den Toovenaar 1), die onder de goden van het keizerrijk werd opgenomen. Onder Tiberius was het Tiber-eiland ooggetuige van den doodstrijd zoo der wreed veroordeelde slaven, als van de schrikbre zielsfolteringen veler aanzienlijke Romeinen, die door den bloeddorstigen heerscher veroordeeld waren, om te sterven, en dáár eene geheele maand lang de uitvoering van hun doodvonnis te gemoet moesten blijven zien 2). Op de heidenen volgden onze voorvaderen in het geloof, en eene schaar van martelaren zuiverden met hun dierbaar bloed den grond, hier zoo dikwerf door allerlei gruwelen bevlekt. De oude *pons-Cestius* (Cestius-brug) voegt het Tiber-eiland met het kwartier van *Trastevere* te zamen. De voorstad van den H. Marcellus, de straat-Mouffetard van Rome, anders gezegd Trastevere, werd langen tijd alleen door het gemeen en de joden der stad bewoond 3). Augustus bouwde daar eene kazerne voor de mariniers, die tot de vloot

1) Euseb., *Hist. Eccl.* lib. II, c. XII; Just., *Apol.* I.
2) Sidon., lib. I, epist. 7.
3) Phil., *De Legat. ad Caium;* Bar. *Annal.*, t. I.

van Ravenna behoorden; die van het eskader van Mysena lagen in de derde wijk, bij den berg-Cœlius. Daar bevonden zich ook de akkers van Mucius Scevola, hem door het romeinsche volk ten geschenke gegeven, de velden van Lucius Quinctius, en voorts ook nog de vier morgen lands van Cincinnatus 1). Men weet echter niet, in welk gedeelte van Trastevere die gronden gelegen waren, ofschoon men het er vrij algemeen voor houdt, dat de eerstgenoemde in de nabijheid der kerk van de H. Cecilia en van den H. Franciscus-*à-Ripa* lagen. Het Trasteverijnsch kwartier levert ook nog andere merkwaardige herinneringspunten op, waarover ik, naarmate zij zich voordoen, hier achtervolgens spreken zal.

Onder de christlijke monumenten, die den reiziger tot een bezoek naar gene zijde van den Tiber uitnoodigen, noemen wij, in de eerste plaats, de kerk der H. Cecilia 2). Onder de regering van Alexander Severus, leefde er eene jonge christin, Cecilia geheeten, die nog hooger uitblonk door hare engelachtige deugden, dan door den adel harer geboorte en den glans van haar schoon. Valerianus, een van 's keizers officieren, in het heidendom geboren en opgevoed, dong naar hare hand. Na rijp beraad en door hemelschen invloed geleid, neemt zij het voorstel aan, brengt haren verloofde tot bekeering, en zoo nu beloven beiden voorts in eeuwige zuiverheid trouw aan den Heer. Tiburtius, de broeder van Valeriaan, volgt mede de roerende stem zijner schoonzuster, en wordt eveneens tot christen gedoopt. Naauwelijks is de mare dier dubbelvoudige zegepraal ten hove doorgedrongen, of de bekeerlingen worden in hechtenis gebragt en veroordeeld ter

1) Cincinnato aranti quatuor sua jugera, etc. — *Plin.*, lib. XVIII, c. III.

2) Santa Maria Nova.

dood; doch, de hopman Maximus, die hen ter strafplaats moest brengen, werd door het stichtend woord en het moedig sterven der beide doorluchtige slagtoffers zóódanig geroerd en getroffen, dat ook hij het heidendom afzwoer, en, eveneens ter dood verwezen, zijn bloed met dat zijner gevangenen blijde vermengde en den éénig-waarachtigen God dankbaar ten offer bragt.

En zoo bleef dan nu de jeugdige heldin, de hoofdoorzaak der christlijke zegepraal, nog voor de woede des heidendoms over. Men geeft bevel, om haar gevangen te nemen; zij wordt in hare woning, aan gene zijde van den Tiber, voorloopig gegijzeld en vervolgens veroordeeld, om, uithoofde harer aanzienlijke geboorte, — en gelijk de Romeinen soms meer met vrouwen van rang deden, — in het *Sudatorium* harer badstoof te sterven. Dit vertrek, hetgeen in alle badstoven gevonden werd, en waarvan men de inrigting te Pompeï nog zien kan, was luchtdigt gesloten en met eene stookhuis, op zooveel graden men goedvond, verwarmd. De hitte werd nu dusdanig overdreven, dat de gewijde maagd binnen zeer korten tijd verstikt zou moeten wezen; doch, te vergeefs! Na drie dagen martelens, kwam zij levend en ongedeerd uit haar gloeijend graf te voorschijn. De regter sprak toen het vonnis der onthoofding over haar uit; en, of nu de beul het opzetlijk deed, dan wel bij wijze van mirakel, de slag van het zwaard, schoon tweemaal herhaald, ging niet doodelijk door, maar liet de kloekmoedige martelares nog drie volle dagen in leven, welke zij besteedde in de vurige prediking van het Evangelie, waartoe dan ook voorts nog eene menigte heidenen overgingen, en in Cecilia's woning-zelve het doopsel des Nieuwen Verbonds uit de hand van den H. paus Urbanus ontvingen. Alvorens den geest te geven, verzocht de Heilige den opperherder, dat haar huis eene kerk zou mogen worden, en hare bede werd

verhoord. Door den H. Urbanus gewijd, en door den H. Gregorius-den-Groote hersteld, kreeg dit reeds hoogst-merkwaardig en eerwaardig kerkgebouw onder de regering van den H. paus Pascalis nog meerdere vermaardheid.

De ligchamen der heilige martelaren waren in de katakomben van Pretextatus bijgezet, maar men wist volstrekt niet waar. Cecilia openbaarde het aan den stedehouder van Christus, die, na langdurig onderzoek, de bedoelde grafplaatsen ontdekte. De *loculus* der Heilige bevatte haar gewijd ligchaam in met goud bestikte en door haar bloed bevlekte kleederen gewikkeld; aan hare voeten lagen zwachtelrollen, insgelijks met bloed bemorst. De ligchamen van Valerianus, van Tiburcius, van Maximus en der heilige pausen Urbanus en Lucianus, werden eveneens door den gelukkigen opperpriester weêrgevonden. Nooit had het heidensche Rome een jubel gevierd, waarvan de uitbundigste vreugde te vergelijken was bij de heilige verrukking der blijdschap, waarmeê de bevolking van het christlijk Rome de stoffelijke overblijfselen dier roemvolle verwinnaars van het godendom juichend hare muren binnenhaalde. Allen werden in de kerk der H. Cecilia geplaatst, die vervolgens door den H. paus Pascalis geheel werd herbouwd, in waardige overeenstemming met den kostbaren schat, dien zij nu voortaan zou te bewaren hebben.

Onder den invloed van al deze voor hoofd en hart beiden evenzeer treffende en roerende herinneringen, traden wij het hoog-eerwaardig kerkgebouw der H. Cecilia dan nu binnen. Onder aan de trappen van het priesterkoor is de ingang van de *crypt*, of grafkelder, waarin het ligchaam der H. Cecilia rust, en wel in een cypressen kist, die omkleed is met eene andere van zilver, ter waarde van 4292 gouden kroonen, een geschenk, door paus Urbanus VIII. aan de heilige Cecilia ten offer gebragt, nadat hij, door hare voorspraak van eene

doodelijke kwaal hersteld was. Het schoone standbeeld, uit wit marmer door Stephano Maderno gebeiteld, stelt de Heilige voor op zijde liggende, zoo als zij gevonden werd, toen, in de XVI. eeuw, de kardinaal Sfondrati haar graf opende. Deze prelaat, als titelvoerder van de kerk der H. Cecilia, verrijkte hare grafplaats met negentig zilveren lampen, die nacht en dag doorbranden, en voorts de kerk-zelve met een groot aantal reliquiën, waarover wij zoo straks spreken zullen.

Toen wij op het graf der heilige christenheldin onze gebeden kwamen storten, hadden wij tevens gelegenheid, om de gewijde plek, die de zetel harer eeuwige zegepraal was, van nabij te beschouwen. Zij ligt tegenover de sakristij, en zal achttien voet lang en zes voet breed zijn. Die lengte en breedte, het muurwerk, de mosaïk van de vloer, dat alles is nog volkomen hetzelfde als toen de heilige martelaresse daar ter plaatse, in het *Sudatorium*, aan den stikdood prijsgegeven werd. Een ijzeren traliewerk duidt de plaats aan, waar de stookoven stond, en vanwaar de buizen uitgingen, die de badstoof moesten verwarmen. Wanneer zekere — en niet weinige — reisliefhebbers het vertrek eens mogten betreden, waar Socrates den giftbeker dronk, gewis, er zou geen einde komen aan de luide ontboezeming van de indrukken, daarbij door hen ondervonden; maar, den christen zou men het euvel duiden en hem het stilzwijgen willen opleggen, wanneer hij aan zijne gewaarwordingen lucht tracht te geven, opgedaan ter plaatse, waar zijne vaderen, zijne broeders en zusters in het geloof de leer van aller zaligheid, heldhaftiger dan Griekenlands hoofdfilosoof, bezegeld hebben met hun bloed! Echter, wat er daarbij in het hart des christens omgaat, ja, gevoelen moge men het, maar het in woorden uit te drukken, dàt vermag noch de tong, noch de pen.

Ziedaar, in korte woorden, voor wat de kerk der H. Ce-

cilia en hare historie betreft; overigens, wat aangaat hare versierselen, zoo merkt men fraaije schilderstukken er in op, als, aan de eene zijde van het voorportaal, hoe de Heilige aan paus Pascalis de plaats ontdekt, waar zij begraven ligt, en aan den anderen kant, daartegenover, hoe hare reliquiën van uit de katakomben herwaarts naar deze grafstede worden overgebragt. Als monument van kunst is dit schilderwerk van groote waarde, doch het heeft veel geleden, en het ware te wenschen, dat het ergens elders kon worden geplaatst, waar het tegen den schadelijken invloed vooral van de vochtigheid beveiligd bleef; anders toch laat het zich aanzien, dat er, eindelijk, niets meer van overblijven zal.

De middelboog der kerk en van het hooge koor is met een prachtig mosaïkwerk versierd, waar, te midden in, de Koningin der Maagden op een troon van schitterende edelgesteenten gezeten is. Het Kind-Jesus is staande in den schoot zijner godlijke Moeder voorgesteld, met het aangezigt naar den toeschouwer gekeerd. Links en regts van den troon der H. Moeder Gods staan twee engelen met uitgespreide vleugelen. Verder op volgen, ter wederzijde, vijf maagden met een kroon op het hoofd, in wijde mantels gewikkeld; over hare handen ligt een doek uitgespreid, waarop zij een soort van ronde brooden dragen, ten zinnebeeld van bedrijvige liefdadigheid. Naast elke maagd staat een palmboom, ten teeken van overwinning; sprekender en passender beeld ware hier wel niet aan te brengen. Aan de beide uiteinden van den boog ziet men twee steden, met lampen aan de poort, Bethlehem en Jerusalem, vanwaar leven, behoud en licht voor het menschdom zijn voortgekomen, en vanwaar, in zeker opzigt, alle menschen dienen uit te gaan, om in het hemelsch vaderland tot den troon van God te geraken.

Onder den boog, op de vlakte der pilasters-zelve, ziet men,

aan elke zijde, twaalf personen, in wijde mantels gekleed, en die ieder eene kroon naar den troon van de Koningin der engelen en der menschen heenstrekken. De twaalf patriarchen en de twaalf apostelen vertegenwoordigen hier het voortdurend aanzijn der katholieke Kerk, die, in allen ootmoed, voor al hare overwinningen en voor hare onsterflijkheid den verschuldigden dank brengt aan haar, die als Koningin in de hemelen gezeteld is. Ziedaar wat deze zinrijke en prachtig uitgevoerde mosaïkschilderijen op den koorboog voorstellen en uitdrukken. Het koor-zelf is niet minder rijk. Op het punt, waar de twee grootsche guirlanden zamenloopen, die de zijtakken van het gewelf met het middenvlak vereenigen, staat het naamteeken van den H. paus Pascalis in dezer voege geplaatst: $\mathbf{P}^{\mathbf{S}}_{\mathbf{A}}\mathbf{L}$. Uit de wolken vertoont zich eene geheimzinnige hand, namelijk, die van de Godheid verbeeldende; zij plaatst eene diamanten kroon op des Zaligmakers hoofd, die staande is voorgesteld, met een boekrol in de linker hand, terwijl de regter op de grieksche wijze den zegen geeft, te weten met den duim en den ringvinger te zaamgebogen en de overige vingers omhoog gestoken. De Latijnen geven den zegen met omhoog gestoken duim, voorsten en middelvinger, en de twee anderen neêrgehaald. Zoowel op de eene als op de andere wijze verkondigen de Kerk van het Oosten en van het Westen het mysterie der H. Drieëenheid. Behalve deze bijzonderheid, welke wij gelegenheid hebben, om hier op te merken, vinden wij daarin te dezer plaatse het bewijs, dat de kunstenaar, die de mosaïken van Sint-Cecilia vervaardigde, een Griek was, en dat ze wel zeker tot het tijdvak van hooge oudheid behooren, waartoe men ze heeft gebragt.

Regts van den Heiland ziet men den H. Paulus, wiens regter hand zeer natuurlijk neêrhangt, terwijl de linker, op de borst rustende, een boek, het zinnebeeld van het leeraar-

ambt, omvat houdt. De groote apostel wordt gevolgd door eene jonge maagd, in het kostuum der keizerinnen gedost, met een keten van diamanten om den hals, terwijl een cirkelvormige nimbus, of stralenkrans, haar het hoofd versiert, dat met eene kroon van parelen is getooid. Die maagd is de H. Agatha, medepatronesse dezer basiliek. Aan hare regter zijde staat de H. paus Pascalis, met het model der kerk op de hand, en het hoofd met een vierhoekigen nimbus versierd, ten teeken, dat de zóó afgebeelde persoon als nog levend is voorgesteld. Achter hem is een palmboom geplaatst, met breeduitslaande twijgen, te midden waarvan men een fenix, het zinnebeeld der verrijzenis, ontwaart. Links van den Zaligmaker vertoont zich de H. Petrus, met de hemelsleutels, en vergezeld van den H. Valeriaan en de H. Cecilia, die beiden in de hand de kroon dragen, welke zij zich verworven hebben ten koste van hun bloed. Te midden van den benedenboord ziet men het Lam Gods afgebeeld, met het naamteeken van den Heiland op het hoofd; aan elke zijde komen zes lammeren het te gemoet, en dat wel uit twee steden, die, zoowel wat de voorstelling, als wat de beteekenis er van aangaat, volkomen overeenstemmen met die, waarover wij zoo even reeds gesproken hebben 1).

Het harmonisch zamenstel van dit tafereel, het ongekunsteld-eenvoudige, maar tevens krachtvolle, of, beter gezegd, het duidelijk en luid-sprekende karakter der beeldspraak, de luistervolle behandeling van het werk en de schitterende glans der daarbij gebezigde kleuren, maken deze mosaïk tot een der schoonste monumenten onzer christlijke oudheid. Welk een onderscheid tusschen die zedige, kalme, maar verhevengrootsche manier dezer oude christenkunstenaars en die van

1) Ciamp., *Vet. Mon.* t. II, c. XXVI.

onze hedendaagsche school! Hoe toch komt het, dat deze laatsten zich zelfs niet eens opgewekt gevoelen, om hunne modellen voor de gewijde kunst te gaan zoeken in de eeuwen van geloof? Gelijk meest alle kerken van Rome, zoo is ook die der H. Cecilia niet slechts een museum, eene galerij van kunst, maar tevens een zetel van tallooze, kostbare reliquiën. Het zou al te veel plaats innemen, wanneer ik hier de namen wilde noemen van de heiligen en martelaren, wier gewijd stoflijk overschot, door den kardinaal Sfondrati bij-een-vergaderd, deze kerk verrijkt en versiert. Het zij genoeg, te zeggen, dat alle rangen van gelukzalige hemelingen hier hunne vertegenwoordigers hebben, als om de doorluchtige maagd en martelaresse te huldigen, het geloof des pelgrims te verlevendigen en te versterken, zijnen moed aan te wakkeren, en dikwerf ook om hem over de flaauwhartigheid en de weifelmoedigheid van zijn karakter te doen blozen.

Bij het uitgaan der kerk verzuime men niet het oude *atrium* te zien, een van die groote marmeren vaten, *canthari* genaamd, waarin de eerste christenen gewoon waren, zich te reinigen, alvorens het heiligdom binnen te gaan. Dat van de H. Cecilia is volkomen goed bewaard gebleven, en herinnert door het gebruik, dat er van werd gemaakt, aan den hoogen eerbied, dien onze vaderen in het geloof voor des Heeren tempel koesterden, en hoe zij dien niet waagden binnen te treden, tenzij, zooveel mogelijk, rein zoowel naar het ligchaam als naar den geest.

Zonderlinge lotwisseling der plaats, waar wij ons hier bevinden! In het grijs verleden werd zij, als het tooneel der onverschrokkenheid van Mucius Scevola, hem, ten prijs van zijnen moed, tot geschenk gegeven 1); onder het christendom

1) Hier lagen, gelijk men weet, de velden, welke de repu-

de schouwplaats van een veel edeler zelfsopoffering geworden, zoo is ze van toen af gewijd aan de waardige vereeuwiging van zulk een heldenfeit. Ter plaatse, waar de maagdelijke onschuld en het martelaarschap zich de zegepalm verwierven, daar vorderen thans ook de vrijwillige armoede en de algeheele wegsterving van den aardschen mensch, ter liefde van zijnen behoeftigen natuurgenoot, eerbied en bewondering van ons af. Voor Clelia en Mucius Scevola zijn hier de HH. Cecilia en Franciscus van Assisi in de plaats getreden, wier verheven deugd, door het geloof ontwikkeld en geschraagd, dit gedeelte van Trastevere heeft vereeuwigd in beider roem. Wij waren zeer nabij het klooster en de kerk van *San-Francesco-à-Ripa*. Onder dit nederig dak bevindt zich een klein vertrek, waaruit een lieflijke geur van heiligheid den vromen bezoeker tegenademt, die hem ziel en zin doordringt en in verrukking brengt: ik bedoel de kamer van den H. Franciscus van Assisi. Van welk land, van welk geloof, of hoe uw naam ook zij, gij, pelgrim, die deze plek nadert, ontbind eerbiedig uw schoeisel, want gij zult hier de woonstede betreden van een held, van een heilige, die in de hand der Voorzienigheid tot een hoog-verheven werktuig der wereldbeschaving diende. Uwe voeten zullen denzelfden bodem drukken, uwe oogen dezelfde wanden, dezelfde zoldering aanschouwen, welke zijne voeten hebben aangeraakt en waarop zijne oogen hebben gerust; uwe handen zullen dezelfde houten deur, denzelfden steen betasten, waarlangs hij in- en uit is gegaan, en waarop hij het hoofd ter ruste heeft gelegd; met een woord: gij zult

bliek aan Mucius Scevola, ter belooning voor zijnen heldenmoed, ten geschenke gaf. Men meent, dat op de plaats, waar zich thans de *Ponte rotto* bevindt, het heldenfeit door den vermaarden Romein is verrigt geworden.

hier omringd zijn van al de voorwerpen, die getuigen waren van zijn gebed, van zijne verzuchtingen, van zijne boetepleging, van de hooge geestvervoering, die den seraphijnschen patriarch soms van de aarde losmaakte en heenbragt naar de wereld boven het stof: ô dubbel treffend schouwspel, waaruit gij leeren kunt het geheim op te lossen, hoe een waarlijk groot man ontstaat, door, namelijk, op te merken, dat God, als hij wonderwerken wil volvoeren, daartoe altijd de kleinen en de nederigen van harte kiest.

In deze tot eene kapel ingerigte kamer rust het stoflijk overblijfsel van acht-en-twintig heiligen, met nog eene menigte andere kostbare reliquiën, die zich hier in draaikassen voor ons met eerbied toeschouwend oog vertoonden. Een der kloosterlingen, die ons verzelde, trok vervolgens een gordijn achter het altaar weg, en zoo hadden wij nu gelegenheid, het *echte* afbeeldsel van den H. Franciscus van Assisi te zien, zoo als het, gelijk men beweert, door een zijner tijdgenooten, naar het leven, geschilderd is. De gangen van het klooster stellen, in talrijke fresco's, de pausen, de kardinalen, de doorluchtige mannen, de heiligen en de martelaren der franciskaner-orde voor. Dat is voor de goede paters eene familiegalerij, waarvan het gezigt, naar ik voor zeker houde, meer dan éène deugd heeft doen ontkiemen, en meer dan één offer aan de de menschheid heeft doen toebrengen. De wereld doet daarmeê haar voordeel, en de ondankbare vergeet maar al te dikwerf de godsdienst, die er de drijfveer van was!

19 Januarij.

Santa-Maria-in-Trastevere. — *Taberna meritoria.* — Rescript van Alexander Severus. — Mirakel van de olie-fontein. — Bewijzen. — Eerste kerk van Rome aan de H. Maagd toegewijd. — Beschouwing der fontein. — Opschriften. — Mosaïken. — Grafsteden. — Reliquiën van martelaren. — De Transteverijnen. — *San-Pietro-in-Montorio.*

Wij keerden naar de Tiberboorden terug, en lieten Sint-Cecilia en Sint-Franciscus, welke wij reeds gezien hadden, en Sint-Michiel, dien wij later nog zien zouden, links van ons liggen, om zoodoende onmiddelijk naar *Santa-Maria-in-Trastevere* te gaan. Deze kerk levert, zoowel voor den christen als voor den oudheidminnaar, een schat op van de rijkste stof. Ter plaatse-zelve, waar zij is gebouwd, stond voorheen de *Taberna meritoria*, eene soort van militaire hospitaal voor Invaliden, en een magazijn, waar allerlei koopgoederen voor het publiek te bekomen waren 1). Hetzij tengevolge van het wonderfeit, dat door mij hier zal worden meêgedeeld, hetzij om welke andere reden dan ook, het entrepôt werd verlaten. De christenen, die aan het bezit van dezen grond eene hooge waarde hechtten, namen hem in huur, en bouwden er eene kapel; doch de omliggende herbergiers vonden goed, om hun het vreedzaam eigendom te betwisten, en dreven er hen vandaan. De zaak werd voor de regtbank gebragt, en keizer Alexander besliste er in, door het volgende rescript: « Het is beter, dat God, hoe dan ook, vereerd worde in de *Taberna meritoria*, dan haar

1) Tabernæ meritoriæ, quæ vulgo diversoria vel fullonica appellantur. *Cod.* Lex. *Si ususfructus*, § 16.

aan de herbergiers af te staan » 1). Aldus in het bezit van den zoo zeer begeerden grond hersteld, haastten de christenen zich nu, om er eene kerk te bouwen, die ten jare 224 door den H. paus Calixtus aan de H. Moedermaagd werd toegewijd. Zij is de eerste, welke Rome ter eere van de hemelkoningin zag verrijzen 2).

Doch, zal men vragen, vanwaar die vurige begeerte der geloovigen, om de *Taberna meritoria* in eigendom te bezitten? Zoowel de ongewijde als de gewijde geschiedenis geeft op die vraag één-en-hetzelfde antwoord, dat dus luidt: Als God, tijdens de regering van Augustus, de wereld door telkens herhaalde wonderen opgetogen hield; toen het Westen weêrgalmde van de orakels der Sibylle van Cuma, door Virgilius in den mond van het volk vereeuwigd, en terwijl het Oosten zijne blikken naar Judea rigtte, vanwaar, naar luid der aloude overleveringen, eerlang de heer en meester van het heelal uit moest gaan, — in dat plegtig oogenblik, zag Rome, eensklaps, ter plaatse, waar de *Taberna meritoria* stond, eene fontein van olie vlieten, en wel gedurende een ganschen dag zóó overvloedig, dat het vette vocht tot in den Tiber voortliep 3). De heidenen hielden van dit feit aanteekening, zoo als van al de overige duisterzinnige zaken, die er onder de regering van Augustus

1) Rescripsit melius esse ut quomodocumque illic Deus colatur, quam popinariis dedatur. — Lamprid. *in Alex.*

2) Illic nobilem ecclesiam erexerunt sanctissimæ Virginis Dei genitricis partui, olim eo prodigio præsignato, religiosissime concecrandam. — Bar. ann. 224, n. V.

3) Anno tertio Romæ e taberna meritoria trans Tiberim oleum e terra erupit, fluxitque toto die sine intermissione. — Euseb. *in Chron.* Eveneens getuigen Dio Cassius, Tironius Prosper, Idacius, Orosus, Eutropius, Anastasius, Rabanus Maurus, enzv., enzv.

plaats grepen, doch zonder de beteekenis er van, zoo min als die der aloude overleveringen, te vatten 1). De christenen echter hadden daarvan wel degelijk begrip. In deze wonderbaar uit den grond opgestegen oliefontein, — te midden van het Jodenkwartier te Rome, en waar de Israeliten, uithoofde van den daar gedreven wordenden koophandel, even als de heidenen, in groot getal te zamen kwamen, — zagen zij, niet zonder reden, én de eeuwige barmhartigheid Gods, die zijnen Zoon nimmer zonder getuigenis heeft gelaten, én de hoog symbolische aankondiging der geboorte van Christus, die kort daarna werklijk plaats had. « Indedaad, voegt Orose er bij, *Christus* wil zeggen *Gezalfde*, en deze wonderolie kondigde den Gezalfde bij uitnemendheid aan, den Zoon Gods, die onder de regering van Augustus geboren stond te worden, en de christenen, *uncti*, *gezalfden*, die hem moesten vereeuwigen in zijn rijk. Deze olie vloeit van uit de *Taberna meritoria*, de gemeenschaplijke vergaderplaats der joden en heidenen, en die tevens het beeld oplevert der uit heidenen en israeliten zaamgestelde Kerk 2).

Ziedaar wat er is van het tweeledig, zoo door de ongewijde als door de gewijde geschiedenis geboekstaafde mirakelfeit, en dat voorts, na oneindige malen de proef der strengste

1) Plin., *Hist.*, lib. II, c. XXXI; Dio. *Hist. rom.*, lib. XLVII.

2) Quo signo, quid evidentius quam in diebus Cæsaris toto orbe regnantis futura Christi nativitas declarata est? Christus enim unctus interpretatur. Itaque cum eo tempore, quo Cæsari perpetua tribunitia potestas decreta est, Romæ fons olei per totum diem defluxit; sub principatu Cæsaris, romanoque imperio per totum diem, id est, per omne Romani tempus imperii, Christum, et ex eo Christianos, id est unctum et ex eo unctos, de meritoria Taberna, hoc est de hospitali largaque ecclesia affluenter atque incessabiliter processuros, etc. — Oros., *Hist.*, lib. VI, c. XX.

kritiek te hebben doorgestaan, achttien eeuwen zich heeft weten te handhaven, zonder in 't minste iets van zijne geloofwaardigheid verloren te hebben; terwijl het, nog heden ten dage, volmaakt wettigt den loflijken, maar anders geheel onverklaarbaren ijver der eerste christenen, om de plekzelve in eigendom te bezitten, waar het diepzinnig wonderfeit had plaats gehad 1).

Met hare gewone zorgvuldigheid, heeft Rome steeds over dezen hoogst-merkwaardigen grond gewaakt; en, alhoewel verscheiden malen herbouwd, bleef in de door den H. paus Calixtus daar ter plaatse opgerigte kerk de wonderplek, waar de oliefontein voor achttien eeuwen vloeide, in eere bewaard, welke de reiziger er ligtelijk zal vinden; immers, tal van opschriften, sieraden van marmer en brons, en vooral een gestadige toevloed van vrome pelgrims, duiden haar den bezoeker der kerk terstond aan. Ook wij hebben haar naauwlettend beschouwd, en de oogenblikken, door ons daaraan besteed, blijven, als tot de aangenaamste van onzen pelgrimstogt behoorende, voor altoos dankbaar in onze herinnering gegrift.

Wanneer gij onder aan den porfiren trap staat, die voor

1) De voornaamste schrijvers, die dit feit onderzocht hebben, zijn: Pietro Moretti, *Historia hujus prodigii elucid. et defen.* Romæ 1767. — Panvinius, *De septem urbis Ecclesiis*, p. 81. — Donat., *Roma vetus*, etc., lib. III, c. XXI. — Piazza, *Gerarchia cardinalizia*, p. 164. — De Berardesca, *In collectione miraculorum, quæ in Christi nativitate visa sunt. Neapoli* 1553. — Trombelli, *Vita B. Virg.*, t. II, p. 317, 323. — Mazzolari, *Basiliche sacre*, t. VI, p. 297. — Constanzi, *Istituz.*, etc., t. II, p. 40. — Cancellieri, *Notte di natale*, p. 121. — Baron., *Apparatus ad Ann. eccl.*, p. 7; id. *Ann. ann.* 221. — Benedictus XIV, *De Festo Natal. Domini.* De geleerde opperherder drukt zich in deze bewoordingen uit: « Nulla de veritate miraculi dubitatio, etc. » n. 53.

de kerk gelegen is, dan ziet gij regts af in den bodem-zelven eene ronde, met een traliewerk belegde opening, en waarvan de mond, die met wit marmer is omgeven, twee voet middellijn groot kan wezen. Daarboven leest men: *Fons olei*, de oliefontein.

Regts:

Hinc oleum fluxit, cum Christus Virgine luxit.

« Hier vloeide olie, toen Christus uit eene Maagd werd geboren. »

Links:

Nascitur hinc oleum, Deus ut de Virgine: utroque
Oleo sacrata est Roma terrarum caput.

« Hier stroomde de olie, toen God uit eene Maagd werd geboren: door deze dubbelvoudige zalving is Rome tot koningin der wereld gewijd. »

De mirakelstem, die van uit het hart der aarde zich verhief, is opgestegen tot in de statige gewelven der basiliek, vanwaar zij in dichterlijke toonen rondruischt, en terugkaatst op het prachtig mosaïkwerk des tempels, waar wij deze regels geschreven vinden:

Jam puerum, jam summe Pater, post tempora natum,
Accipimus genitum, tibi quem nos esse cœvum
Credimus, hinc olei scaturire liquamina Tibrim.

« Eindelijk dan, ô almagtige Vader, eindelijk, bezitten wij dus dat kind, hetgeen, toen de tijd daar was, geboren werd, en wat wij gelooven, dat eeuwig is, zoo als gij; om het aan te kondigen, heeft te dezer plaatse eene oliefontein gevloeid, van hier tot in den Tiber toe. »

De buitenvoorgevel geeft weêrklank op die woorden; het

is de basiliek-zelve, die eensklaps als verpersoonlijkt optreedt, en haar geluk en roem in deze regels uitspreekt:

Dum tenet emeritus miles, sum magna Taberna;
Sed dum Virgo tenet me, major nuncupor et sum:
Tunc oleum fluo, significans magnam pietatem
Christi nascentis, nunc trado petentibus ipsam.

« Als woonplaats van den Veteraan heette ik het *groote* hospitaal; doch thans door Maria tot woning verkozen, noem ik mij en ben ik ook *grooter* dan ooit voorheen. Toen Christus geboren werd, stroomde hier olie uit de wonderfontein, ten zinnebeeld zijner oneindige barmhartigheid; en thans deel ik haar toe aan allen, die er om vragen. »

Doch, nog niet genoeg: waar oog of oor zich wende, alomme moet het getuigenis zien of hooren afleggen van het groot mirakelfeit. Boven het trotsche taflement der Aldobrandijnsche kapel, naast het hoogaltaar gelegen, prijkt dit opschrift:

In hac prima Matris æde,
Taberna olim *meritoria*,
Olei fons e solo erumpens
Christi ortum protendit.

« In dezen eersten tempel van Maria, voorheen de *Taberna meritoria*, heeft eene uit den grond opgestegen oliefontein de komst van Christus aangekondigd. »

Onder den indruk van deze verheven herinnering, wordt het den christlijken pelgrim bijna onmogelijk, zich met de stoffelijke bijzonderheden, welke ook deze kerk in ruime mate oplevert, bezig te houden. Evenwel mogen de kostbare mosaïken van den buiten-voorgevel door hem niet onopgemerkt blijven: zij dagteekenen van de XII. eeuw, en stellen de *H. Maagd*, *het Kind-Jesus* en de *tien maagden van het*

Evangelie voor. In die van het koor, die mede uitstekend schoon zijn, ziet men paus Innocentius II., die in 1139 de kerk heeft hersteld. De titelvoerende kardinaal dezer kerk, Altemps, verrijkte haar met eene frescoschilderij, de *Maria-hemelvaart* voorstellende. Men houdt dit werk van Domenichino voor een der eerste kunstgewrochten van Rome, ten opzigte van het koloriet en de perspectief. De grootsche granietkolommen, die het gebouw schragen, zijn uit de badstoven van Ampelida of Prisciliana afkomstig 1). Deze op het wulpsch heidendom veroverde kunstbuit strekt te dezer plaatse tot een waardig tempelsieraad van de Koningin der maagden. Het gewelf schittert van goud, terwijl de kerkvloer, met de kostbaarste marmersoorten ingelegd, als tot een prachtig kunsttapijt is gevormd. Onder de hier voorkomende grafsteden merkten wij op die van den kardinaal d'Alençon, broeder van Philippus den Schoone, een merkwaardig pronkstuk van bouw-, beeldhouw- en schilderkunst. Zij ligt bij de sakristij, en dagteekent van de XIV. eeuw. Uit een oudheidkundig oogpunt beschouwd, is hier niet minder merkwaardig de grafsteen van den geleerden en vromen prefect van het Vatikaan, Bottari, die zich door zijne navorschingen betreklijk de katakomben een gevestigden roem verworven heeft.

Naast het altaar wordt de steen bewaard, waarmeê paus Calixtus in den put geworpen werd, die hem den marteldood zag sterven. Met de keten meêgerekend, zal hij ongeveer honderd ponden zwaar zijn. De heilige opperherder rust zelf onder het altaar, naast zijne doorluchtige opvolgers Julius en Cornelius, martelaren even als hij, en de HH. Calepodus en Quirinus, de eerstgenoemde priester, de tweede bisschop, en beiden martelaren. In de onderscheiden gedeelten der kerk

1) Nard., *Rom. antic.*, p. 414.

treft men de reliquiën van eene schaar van heiligen aan, zoo als van de twaalf apostelen, van de HH. Stephanus, Laurentius, Asterus, Sixtus, Ignatius en nog eene menigte anderen, die er het martelarendom vertegenwoordigen; voorts de HH. Chrysostomus, Hiëronymus, Henricus, Severinus, Franciscus van Paulo en Philippus Nereus, uit de rij der bisschoppen en priesters; eindelijk, van de HH. Margaretha, Agnes, Rufina, Pudentiana, Aurelia, Balbina en Justina, die hier een stoet van zalige maagden vormen rond den troon der Hemelkoningin.

Vanhier begaven wij ons nu naar *San-Pietro-in-Montorio.* Om daarheen te komen, moet men eene lange straat doorgaan, de *Longara* geheeten, die door het geheele Transteverijnsche kwartier heenloopt. De *Trasteverini* willen voor de echte afstammelingen der oude Romeinen doorgaan, en daartoe schijnen zij eenigermate gerechtigd te zijn; tenminste, zij hebben, in geheel hun uiterlijk, het fiere karakter hunner voorvaderen vrij goed bewaard. Men verhaalt, dat, toen een Zwitser van de pauslijke lijfwacht een dezer moderne oud-Romeinen, die den H. Vader uit nieuwsgierigheid wat al te nabij kwam, een weinig wilde achteruitdrijven, de Transteverijn den helbardier, onder het wijken, te gemoet voerde: *Barbaro, son di sangue romano anche trojano!* — « Gij, vreemdeling, moest weten, dat ik van echt-romeinsch, ja, van trojaansch bloed ben! » — In hunne spreektaal bespeurt men een mengsel van oud-romeinsche herinneringen en aanmatiging, die in dit geslacht van volk erflijk schijnen te zijn: nergens, geheel Rome door, is er méér sprake van de namen der helden en roemruchte plaatsen der romeinsche oudheid, dan hier in Trastevere. Wanneer gij er naar den weg vraagt, zoo zal de eenvoudigste vrouw u van de *Via Appia* en de *Via Flaminia* spreken en ze u weten aan te wijzen. Casti-

glione verhaalt van een Transteverijn, die bij den magistraat beklag ging inleveren over een hem ontstolen ezel, en daarbij in den lof van zijn lastdier uitweidde, in dezer voege: *Che quando aveva il suo basto addosso, parea propriamente un Tullio:* « Als hij gezadeld was, zoo geleek hij volmaakt een Cicero. » Overigens zijn de Transteverijnen vurige aanhangers van den persoon des H. Vaders: wanneer er voor hem gevaar mogt komen, zoo zouden zij hem ten schild en waarborg zijn, al kostte het ook hun leven-zelf.

Wij waren nu gekomen aan de plaats, den voet des heuvels, waar Petrus voor zijnen godlijken Meester getuigenis aflegde. Een kronkelend omhoog loopend pad, waar langs een kruisweg is geplaatst, duidt den pelgrim aan, dat hij hier een gewijden bodem betreedt. Volgens het meest-geacht gevoelen, behoorde de *Montorio* niet tot den *Janiculus*, maar tot den Vatikaanschen berg. Daardoor wordt het berigt der oude schrijvers gewettigd en verstaanbaar, wanneer zij de kruisiging van den H. Petrus vermelden als op den Vatikaan geschied 1). Gebelgd over den dood van Simon den Toovenaar, evenzeer als over de talrijke overwinningen, welke de galilesche visscher, zelfs te midden van het keizerlijk hof, behaalde, deed Nero hem gevangen nemen en in den Mamertijnschen kerker werpen 2). De apostel verliet deze plaats niet, dan om vast gemaakt en wreed gegeeseld te worden aan de kolom, welke wij in de *Santa-Maria-Traspontina* zagen; daarna sprak men het doodvonnis over hem uit. Het strafhout werd, niet verre van 's keizers paleis, om vèr gezien te kunnen worden,

1) Baron. *Annal.*, t. I, an. 66, in not. ad martyr. Rom. 29 junii.

2) Maxim. Taurinens., *Serm.* V, *in Natal. S. App.*; S. Ambr., *Serm.* 68 *contr. Auxent.*; Lactant., *De mortib. persecut.*

op een verheven heuvelkruin neêrgezet: Nero was wel in staat, om zelf die plek uitgekozen te hebben, teneinde, van af de hoogte zijner lustterrassen, zich te kunnen vergasten aan de strafpleging, die den opperherder der christenkudde het leven benam, zoo als hij zich eveneens verlustigd had in de folterpijnen der onschuldige evangeliebelijders, welke hij, in pekzakken gewikkeld, had doen ontsteken en opbranden als fakkellichten in zijnen hof. Wat hiervan ook zijn moge, zooveel is zeker, dat de apostel niet gedogen wilde, om gekruisigd te worden op de wijze, zoo als men het zijn godlijken Heer en Meester had gedaan, maar wel met het hoofd naar omlaag en de voeten ten hemel heengestrekt 1).

De eerste christenen, die steeds met de meeste zorgvuldigheid en eerbied al de voetstappen der apostelen volgden en daarvan naauwkeurig aanteekening hielden, verzuimden wel nergens, een of ander gedenkteeken er van te doen achterblijven, en zoo dan ook kenmerkten zij diep-eerbiedig de plek, geheiligd door Sint-Pieters dood. Het door hen op *Montorio* gesticht heiligdom is in den loop der eeuwen de schoone kerk geworden, welke wij zoo straks gaan beschouwen en bewonderen. Op den heuveltop aangekomen, vanwaar wij het oog over de zeven bergen en over geheel Rome konden laten weiden, werden wij door de kloosterlingen, die als vrome wachters over deze gewijde plaats zijn aangesteld, met de meeste hartlijkheid ontvangen. Zonderlinge lotsbestemming! aan de arme zonen van den H. Franciscus, aan hen is het, wie de wereld voor schuim en nutloozen ballast houdt, dat God, in het Oosten en in het Westen, de eeuwig-gedenk-

1) Origen. apud Euseb., *Hist. eccl.*, lib. III, c. 1; S. Hieronym., *In Catalog.*; Prudent., *Peristephan.*, hym. 12; S. Ambr., *In Psal.* 118.

waardige plaatsen te bewaken en te bewaren heeft gegeven, waar het bloed van zijnen Zoon en van diens stedehouder, beiden, ten offer heeft gestroomd: voorzeker, eene roemvolle taak, en tegelijk eene den christlijken ootmoed overwaardige belooning. De goede paters bragten ons het klooster binnen, en vandaar in de kerk. Regts, bij het inkomen, verdient de kapel Borgherini in hooge mate de aandacht, welke men haar voortdurend wijdt: zij is, naar de krachtige teekeningen van Michel-Angelo, door Sebastiano del Piombo heerlijk geschilderd. Beide kunstenaars hadden zich met elkaêr verbonden, om Raphaël, die, voor wat vinding en koloriet betrof, boven Michel-Angelo gesteld werd, den lauwer te betwisten; doch, te vergeefs! De *Transfiguratie* (Verheerlijking), Sanzio's meesterstuk, het schittrend gevolg van dien grootschen wedstrijd der kunst, legde voor altoos den scepter van 't penseel in Raphaëls handen neder. Achter de kerk ligt de zoogenaamde kleine tempel van Bramante. Dit heiligdom, koepelvormig gebouwd, en door Philippus II., koning van Spanje, rijk begiftigd, duidt de plaats aan, waar de H. Petrus den marteldood onderging. Te midden van den prachtigen marmervloer ziet men de opening, waarin des apostels martelkruis gestaan heeft. Onwillekeurig stort men hier op de kniën, om God in dankzegging en in gebed hulde toe te brengen, die zijnen eersten dienaar en apostel de heldendeugd heeft geschonken, dien bovennatuurlijken moed, waarvan deze gewijde plek eenmaal getuige was. Neen, men zou geen christen, men zou zelfs geen mensch moeten wezen, wanneer de herinnering aan des heiligen Petrus roemvollen marteldood hier de ziel niet innig roerde en vurig stemde tot bewondering, tot dank en tot lof.

20 Januarij.

Eene teregtstelling.

Gister avond was ik, volgens gewoonte, naar de slechts veertig schreden van onze woning verwijderde kerk van St. Andries *della-Fratte* gegaan, om daar, links bij het binnenkomen, voor het hek der eerste aan St. Michiel, den aartsengel, gewijde kapel mijne getijden af te lezen. Wel kon ik niet vermoeden: dat God 's anderen daags die eenvoudige kapel van deze eenvoudige kerk zou kiezen tot het tooneel van een wonderfeit, waarvan de jaarboeken der geschiedenis naauwelijks een tweede voorbeeld opleveren. Doch loopen wij de zaak niet vooruit. Bij het uitgaan van de kerk, zag ik aan den hoek der Propaganda eene menigte volks bij elkander staan; ik ging er heen, teneinde te zien, wat er te doen was, en om te onderzoeken naar de voor mij onbegrijplijke oorzaak, die, namelijk, onder dezen volkshoop eene zoo plegtige stilte heerschen deed. En wat nu zag ik? Op zes voeten hoog hing daar aan den muur een breed houten bord, waarop met groote zwarte letters te lezen stond: « Volle aflaat voor alle geloovigen, die, na gebiecht te hebben, morgen, in de kerken van (..... hier volgden de verschillende namen) ter H. Communie gaan en bidden zullen voor die ter dood veroordeeld zijn. » Dergelijke aanplakborden waren eveneens geplaatst op al de groote pleinen alsmede aan den hoek van de hoofdstraten der stad; ik wist alzoo dan nu, dat er 's anderen daags eene teregtstelling zou plaats hebben.

Terwijl, te Parijs, de teregtstellingen in de straten de bevolking worden aangekondigd door omroepers, die eene speculatie op de nieuwsgierigheid der menigte maken, en

haar tot het bijwonen der voltrekking van een doodvonnis als voor een schouwspel met groot marktgeschreeuw uitnoodigen, zoo geschiedt te Rome de aanzegging van zulk een smartlijk tafereel op plegtig-stille wijze en onder christlijke uitnoodiging tot een deelnemend gebed; daaruit blijkt tevens, hoe in de hoofdstad der christenheid de doodstraf begrepen en uitgeoefend wordt. Rome ziet in het slagtoffer der wereldsche geregtigheid vóór alle andere dingen eene onsterflijke zondige ziel, die voor de eeuwigheid moet behouden worden, en in het voltrekken der doodstraf eene vergoeding, welke de misdaad aan de maatschappij verschuldigd is, gelijk tevens eene hoog-ernstige zedeles; om dit drieledig doel nu te bereiken, laat zij niets, wat daartoe strekken kan, onbeproefd. Van den dag der veroordeeling af wordt de misdadiger het voorwerp der teederste christenzorg; niets wordt er verzuimd, om hem waardig voor te bereiden tot den vreeslijken overgang uit den tijd in de eeuwigheid. Door hier meê te deelen wat wij, te dezer gelegenheid, zagen, heeft men eene getrouwe afspiegeling van wat te Rome bestendig in dergelijke gevallen plaats heeft.

Tegen het vallen van den avond kwamen de leden van de broederschap der Barmhartigheid, of zoogenoemde *Confortatori*, anders gezegd van den *onthoofden Sint-Jan*, in grooten getale bij een. Deze instelling dagteekent van 1488, onder Innocentius VIII., en heeft ten doel, om de veroordeelden met echt-christlijke liefde tot en in den dood bij te staan. De leden dezer Broederschap moeten Florentijners zijn, of tenminste van oorspronklijk Toskaansche familiés afkomstig, en zulks ter gedachtenis van hare oprigters. Eenigen hunner begaven zich naar de gevangenis, teneinde daar te gaan bidden. Tegen middernacht treedt een der gevangenbewaarders het vertrek, waar de veroordeelde zich

bevindt, binnen, om, als naar gewoonte, te zien, of alles in orde is, doch laat, bij het heengaan een stuk papier in de kerkercel achter, waaruit, als bij eeuwen lange overlevering, den gevangene blijkt, welk lot hem nu weldra zal beschoren worden. Men laat hem voorts eenige oogenblikken met die rouwmaar alléén, dewijl de eerste indruk, door dat ontzettend berigt te weeg gebragt, den rampzalige gewoonlijk doof maakt zoowel voor de stem der belangstellende deelneming, als voor die des geloofs. Zoodra men zich echter overtuigd heeft, dat de veroordeelde tot kalmer stemming is gekomen, gaan de *Confortatori* bij hem. Een prelaat en een bisschop, leden der broederschap, waren met de zorg van de eerste vertroosting belast, en bleven onafgebroken, tot den laatsten vreeslijken oogenblik toe, daarin liefderijk volharden. Ziehier voorts, wat er buiten de gevangenis onder ons oog plaats greep.

Te middernacht, nadat den beiden veroordeelden hun sterfuur was aangezegd, werd in de kerk van de broederschap der Barmhartigheid het H. Sacrament uitgezet, en de leden der verschillende godvruchtige vereenigingen, te Rome zoo sterk in getal, schaarden zich nu rond het altaar van den voor de verlossing der wereld ter dood veroordeelden God. Bij het krieken van den dag werd het H. Sacrament ook nog in vele andere kerken, en meer bepaald in *St. Nicolaas-in-Arcione* uitgezet. Tallooze scharen begaven zich derwaarts: alomme zagen wij de biechtstoelen druk door boetelingen bezocht, die vervolgens stichtend-geroerd ter H. Tafel gingen, in vurig gebed tot den God van oneindige barmhartigheid om genade voor hunne diep ongelukkige broeders. De H. Vader-zelf droeg, voor het H. Sacrament, in zijne huiskapel, neêrgeknield, aan den Almagtige het treffend smeekgebed der Kerk ten behoeve der veroordeelden plegtig op.

Tegen half negen ure zette zich de treurige trein in beweging. Achter een detachement dragonders, omringd door eene nu eens in stillen ernst voortgaande, dan weder onstuimig opdringende volksmenigte, volgde een lange sleep van geestelijken en leden van de broederschap der barmhartigheid, in een zwart zakkleed, met een brandenden fakkel in de hand, en op plegtigen toon de litaniën der stervenden zingende. Terstond daarop kwam de kar met de veroordeelden er in, en daarna de *boia* of scherpregter. De twee ongelukkigen zaten op dezelfde bank, vergezeld door drie priesters, een naast elken veroordeelde en de derde tegen hen over, die hun het beeld der H. Moedermaagd voorhield. En weet gij nu, wat kreet er telkens in alle straten, langs alle pleinen, welke men overkwam, uit de zaamgedrongen menigte en bijna huis voor huis opsteeg? Één-enkele: *Sono convertiti?* Zijn ze bekeerd? Hebben ze gebiecht? Voor een van de twee veroordeelden gaven de hen vergezellende priesters een dikwerf herhaald teeken van bevestiging met het hoofd. En *nu* had men het moeten hooren, hoe dat levendig en ligt bewogen, teedergevoelig volk lucht gaf aan zijne vreugde in duizend en duizenden lof- en zegenspraken over God en den bekeerde uit aller blijden mond: « Mijn zoon, mijn broeder, mijn kind, heil u, heil u, geluk er meê; nu moed gehouden! ik zal eene Mis voor u laten lezen; ik zal eene novene voor u bidden, eene aalmoes voor u geven; ik zal voor u ter Communie gaan; wij zullen u niet vergeten: wij zullen voor uwe vrouw, voor uwe moeder, voor uwe zuster, voor uwe kinderen zorgen! »

De andere veroordeelde, schuldig aan vadermoord, was voor de dringende roepstem der genade en der christlijke liefde doof en verstokt gebleven van gemoed. Op het teeken des priesters, dat te kennen gaf: *Non è convertito*: « hij

is niet bekeerd! — daar barstte diezelfde menigte in een stortvloed van verwijting en verwenschingen los: « *Birbone!* Gij, deugniet, wilt dan sterven als een turk? Nog maar een oogenblik meer en gij zult voor Gods vierschaar staan! Voort, ellendeling, weg van hier: het eeuwige doemvonnis wacht u zoo straks daarboven! » Moeijelijk, zoo niet onmogelijk is het, met woorden de uitdrukking te schetsen, door de stem van geheel een volk teweeggebragt, hetgeen reeds van te voren het vonnis uitspreekt van eeuwige verdoemenis of van eeuwig behoud, dat eerst eenige oogenblikken later over de veroordeelden door de vierschaar des opperregters voor altoos zal worden geveld. Middelerwijl naderde de stoet de strafplaats, en de priesters verdubbelden thans hunne vurige pogingen tot des misdadigers bekeering; met opzet rekte men den togt. Eindelijk is men bij het schavot aangekomen, dat nabij de kerk van den onthoofden Sint-Jan staat opgeslagen. De twee veroordeelden stijgen van de kar af, en worden nu heengebragt naar de *Confortatoria*, eene kapel, die tegenover de kerk tijdelijk is neêrgezet, en waar den rouwmoedigen misdadiger voor 't laatst de biecht afgenomen en de H. Communie uitgereikt wordt. Na verloop van twintig minuten, die hem ten slotte ter dankzegging nog verleend zijn, bestijgt hij het schavot. Dáár knielt hij, naar het te Rome heerschend gebruik, neder, en ontvangt in die godvruchtige houding den doodlijken slag met het zwaard.

Intusschen hielden de *Confortatori*, door nog meerdere zich vrijwillig opgedaan hebbende vrome priesters en kloosterlingen ijverig bijgestaan en ondersteund, zich onafgebroken met den hardvochtigen misdadiger bezig, wien zij op allerlei roerende wijze in het gemoed trachtten te spreken. Het bepaalde oogenblik der strafpleging was reeds verstreken,

en de scherpregter wachtte het offer der wet te vergeefs: want, volgens pauslijke verordening moet de teregtstelling tot het uiterste punt verschoven, en geen middel onbeproefd gelaten worden, dat strekken kan, om hem tot berouw te brengen vóór zijnen dood. Eerst 's avonds wordt de straf aan hem voltrokken, wanneer alle pogingen tot zijne bekeering mogten zijn mislukt. De misdadiger, van wien wij hier spreken, hield hardnekkig vol met het, zelfs kwaadaardig, afwijzen aller christlijke vermaning, en weigerde zijne lippen te openen tot het gebed. « Wel nu dan, » zeide eindelijk een der priesters, die van het schavot middelerwijl terug was gekeerd: « Wel nu dan, mijn zoon, wanneer gij dus voor u-zelven niet wilt bidden, zoo bid dan tenminste toch mede voor uwen makker, die zich thans reeds in de eeuwigheid bevindt. » En hiermede ving men het *De profundis* aan te bidden, dat, naauwelijks begonnen was, of zie, daar opende de schuldige den mond tot het gebed, en tegelijk barstte hij in een stroom van rouwmoedige tranen los: « Neen, — zoo riep hij luide uit, — neen, ik wil niet sterven als een turk: ik verlang te biechten. » Onder vurige boetetranen sprak hij nu zijne biecht, ontving de H. Communie, en besteeg, onder de zegenende toejuiching der ontelbre volksschare, het schavot. Thans gedwee als een lam, vroeg hij: « Wat moet ik doen? » Men antwoordde: « Knielen, » en hij knielde neder. « En nu het hoofd zóó gehouden, » en hij hield het zóó, gelijk men hem zeide. Na, tot driewerf toe, de heilige namen van Jesus en van Maria diep geroerd uitgesproken te hebben, werd hem het hoofd voor de voeten gelegd. Men had den eersteregtgestelde, die zoo volmaakt goed tot den dood was voorbereid, het gebed voor zijn rampzaligen makker dringend aanbevolen; ongetwijfeld had hij gebeden, en wie

weet de waarde te bepalen van het gebed eens boetvaardigen, die tevens zijn bloed tot uitwissching zijner misdaden plengt! De veroordeelde had zijne halsstarrigheid drie uren lang volgehouden. Zoodra het vonnis aan hem voltrokken was, kondigde de klok van Sint-Nikolaas-*in-Arcione* den geloovigen, die zich nog altijd voor het H. Sacrament in 't gebed bevonden, den afloop der treurige plegtigheid aan. Het was twee ure namiddag geworden. De zegen werd met het Hoogwaardigste gegeven, en het H. Sacrament in den tabernakel weggezet.

Van 's morgens vroeg af, hadden reeds vele leden der barmhartige broederschap onder de menigte aalmoezen opgehaald, teneinde Missen voor de zielen der ter dood gebragten te laten lezen. 's Anderen daags, en vervolgens gedurende het octaaf, hadden er te dien einde plegtige kerkdiensten plaats. Wat de lijken betreft, deze werden door de *Confortatori* onverwijld naar de kerk der broederschap overgebragt, en aldaar vervolgens, na de gebeden voor de afgestorvenen, stichtelijk begraven. Voor den gevel dezer kerk leest men dit eenvoudig opschrift: *Per la misericordia* « Ter barmhartigheid, » en voorts is haar beschermheilige mede een ter dood gebragte, Joannes de Dooper, namelijk, wiens onder bovenstaand opschrift in steen gebeiteld hoofd het éénig versiersel van den kerkgevel uitmaakt.

En nu durf ik toch gerust vragen: kan Rome het eeuwig heil van den strafschuldige wel op beter wijze behartigen, en toonen van hoeveel waarde eene ziel in haar oog is? Weet zij het schavot, zoodoende, niet te verheffen tot een waar schouwtooneel der hoogste zedelijkheid? Bedenk daarbij ook nog, dat men, zooveel mogelijk, den dag der teregtstellingen steeds verschuift tot den karnavaltijd en

tot de maand van October, teneinde daardoor een zwaardrukkend tegenwigt te leggen in de schaal der volksvermaken, die, bij het zeer levendig-ontwikkeld karakter en temperament eener zuidelijke natie, zoo ligt kan doorslaan ten kwade. Twee bijzonderheden betreklijk den scherpregter zullen deze treurige uitweiding in mijn reisverhaal besluiten. Bij de oude Romeinen mogt de beul niet in de stad komen; dat is nog heden ten dage juist zoo gebleven. Wee den *boia*, wiens woning aan gene zijde van den Tiber moet blijven, wee hem, zoo hij het waagde, de brug van Sint-Angelo te overschrijden, namelijk, wanneer men er hem in ambtsbetrekking niet roepen zou; in dàt geval alléén is er zijn leven veilig. Voorts ontvangt hij slechts *anderhalve cent* voor elke doodstrafoefening, en zulks met het doel, om hem niet uit winstbejag een zondig behagen te doen scheppen in de vervulling van zijn droevigen pligt. Voorzeker, die voorzorgsmaatregel getuigt van eene tot zelfs in dat opzigt, helaas, noodige diepe kennis van 's menschen verdorven aard.

21 Januarij.

Mis in de gevangenis van de H. Agnes. — Zegening der lammeren in St. Agnes-*extra-muros* (buiten de poort). — Het *Pallium*. — Beschrijving der kerk. — De kerk der H. Constantia. — Avondgebeden. — Bezoek bij den kardinaal Pacca.

Het is een aangenaam voorregt der geloovigen te Rome, dat zij er dagelijks het feest der martelaren des geloofs vieren kunnen op het tooneel-zelf hunner zegepraal, te midden der roerendste gedenkteekenen van hunnen moed. Gisteren mogt ik de H. Offerande in de katakomben van den H. Sebastiaan

opdragen, ter plaatse-zelve, waar door de H. Lucina het ligchaam van dien doorluchtigen veldoverste ter aarde werd besteld. Rond het onderaardsch altaar, dat door zes wasfakkels verlicht wordt, lagen verscheiden mannen en vrouwen uit den burgerstand, eenige kinderen, eene vorstlijke dame en een geestelijke, aandachtig biddende, neêrgeknield: het scheen, alsof alle klassen en rangen der maatschappij hier te zamen waren gekomen, om een tafereel te vormen, dat ons het beeld teruggaf van het eerste christengeslacht.

Ziehier wat er zou plaats hebben: men vierde heden het feest der H. Agnes. Vroegtijdig reeds bevonden wij ons op het *Navona*-plein, en knielden met tal van geloovigen op den marmeren bodem van den prachtigen tempel godvruchtig neder. Terwijl in de bovenkerk het lofgezang ter eere der heldhaftige christinne weêrgalmde, stond men ons toe, in de onderkerk (*crypt*) af te stijgen, waar de dertienjarige maagd den palm der overwinning roemvol had behaald. Het godlijk bloed te mogen plengen ter plaatse-zelve, waar het bloed der martelaren heeft gestroomd, en dáár-zelf dat dubbelvoudig offer den eeuwigen Vader aller barmhartigheid, in 't stof geknield, aan te kunnen bieden, ziedaar, wat het hart eens priesters met hemelschen troost en onuitspreekbre vreugde vervullen moet! Welk een waarborg van eeuwig behoud voor het menschdom, welk eene zielsverrukking voor den vromen pelgrim, die Rome bezoekt. Ja, zelfs de gewone reiziger, hoe weinig christlijk ook gestemd, toch gevoelt bij zich hier van heiligen ernst en diepen eerbied doordrongen, en, in weêrwil van zich-zelven, vloeit het vurigst gebed hem van de lippen, bij de herinnering, welke wonderdaden er noodig waren, om, èn hier in dit onderaardsch kerkerhol, èn in 't volle licht der romeinsche gruwelspelen, de heidensche maatschappij zegepralend het hoofd te bieden, haar, wier volstrekte snood-

heid met den bloeddorst van geheel haar wezen bestendig evenaarde. Bij den aanblik dier grijze muren, dier sombere grafgewelven, van dien mosaïken bodem, zeventien-eeuwenoude getuigen van de overwinning door de zwakheid op de sterkte, door het slagtoffer op den beul behaald, ja, bij zulk herdenken wordt geest en hart, wordt geheel de mensch diep geroerd, en brengt hij luide hulde aan de jeugdig-teedere geloofsheldin, zijne zuster, onder vurige bede om onwankelbaren christenmoed, bij nederige aanroeping van haren onsterflijken naam. Driewerf gelukkig keert men van uit deze gewijde grafplaats terug, innig gesticht door wat men er zag, door wat men er gevoelde, en door de hoop, die daar ter plaatse zich herlevendigde in het hart.

Al te spoedig snelden die heilvolle oogenblikken voorbij. Wij moesten ons, namelijk, in aller ijl naar de basiliek der H. Agnes buiten de poort (*extra muros*) heen begeven, wilden wij de merkwaardige plegtigheid der Lammerzegening, die daar plaats moest hebben, bijwonen. Door de *Pia*-poort uitgegaan zijnde, volgden wij een uur lang den Nomentaanschen weg, en kwamen zóó bij de kerk aan, waar de menigte op het aloude voorplein reeds digt te zamen stond geschaard. Men liet ons echter beleefd door, en zoo gelukte het ons, in de kerk, ter zijde-zelve van het altaar plaats te kunnen nemen, waaraan de zegening geschieden zou. Na het eindigen der muzijkmis, trad de geestelijkheid in processie de sakristij uit en het priesterkoor binnen. Altaardienaars met wasfakkels, wierook- en wijwatervat gingen voorop; daarachter volgden twee geestelijken, in wijde zwarte mantels, elk met een prachtig rood-damasten kussen op den arm, door gouden franjes omboord, en waarop een allerliefst sneeuwwit lam lag, met rozen gekroond en overigens met rozenlintstrikken kwistig versierd. Beide lammeren werden met de kussens op

het altaar geplaatst, een aan de evangeliezijde en het ander aan den kant van den epistel. Al de geordende kanoniken van den *H. Verlosser*, die deze kerk bedienen, namen nu plaats in het koor. De abt, met den mijter op het hoofd en den koorkap om de schouders, besteeg met den diaken en subdiaken het altaar, terwijl de muzijk, in de bovengalerijen geplaatst, een stuk, dat bij de gelegenheid passende was, uitvoerde.

Weldra sprak de dienstdoende geestelijke het ceremonieel gebed van den dag plegtig uit, en hadden wij op nieuw gelegenheid, om ook daarin dat heerlijke dichtvuur, die gewijde vlam der poëzij te bewonderen, waarvan de wereld geen denkbeeld heeft, maar die alleen te vinden is in het *Roomsche Pontificaal*. Dat gebed vangt aan met een lofzang ter eere van de H. Agnes, als toonbeeld van kuischheid en onschuld, van zachtaardigheid en van kracht. Daarna wordt er herinnerd, hoe 't, reeds van de grijze oudheid af, ja, tot op Sinaï toe, gebruiklijk was, aan de bedienaren der godsdienst eene bijzondere kleederdragt te geven, en hoe zich dat aloud plegtig gebruik ook, al de eeuwen der christenheid door, glansrijk gehandhaafd heeft. Zoodra dat gebed is afgeloopen, besproeit de gemijterde abt de beide lammeren met wijwater, en bewierookt ze het een na het ander. Dat is de plegtigheid der Lammerzegening. Wanneer ik mij niet geheel en al verdiept had in den geest van dat treffend-schoon gebed der Kerk, en in de lieflijke herinnering aan het godlijk Lam, dat, voor de zonden der wereld, is geofferd geworden op het altaar van het kruis, dan had ik mij, voorzeker, aangenaam bezig kunnen houden met die vriendelijke lammeren, wier onnoozelheid, indedaad, sprekend uitblonk te midden der tallooze toeschouwers, wier blikken zich allen onafgebroken op de beide lieve diertjes vestigden, die daar zoo kalm neder-

lagen, als volmaakt tevreden met de zinrijke plegtigheid, waartoe zij hier gebezigd werden. Na de zegening keerde de stoet in de sakristij terug, en de twee lammeren werden aan een ceremoniemeester van Sint-Jan-van-Lateraan overgegeven, werwaarts hij ze, met twee bedienaren der kerk, aan den paus, ter nadere zegening heenbragt. De kamerling der apostolische subdiakenen doet vervolgens deze jonge lammeren naar een, door den H. Vader aangeduid klooster, voeren, waar men er dan voorts voor te zorgen heeft, dat ze, op zijn tijd, geschoren worden. Het *pallium* wordt uit de wol van die lammeren vervaardigd, en een van de twee verschijnt met Paschen op den pauslijken disch, aangezien het gebruiklijk is, dat in alle huisgezinnen te Rome op dien dag een lam gegeten wordt, ter herinnering aan het hemelsche Lam Gods, dat geslagtofferd is geworden ter verlossing der wereld. Rome alléén bewaart al die vrome gebruiken, al die roerende beelden van het verleden bestendig in hooge eer.

Zijt er echter zeker van, dat gij, in 't oneindige zult overstormd worden met vragen, wanneer gij, na den afloop der plegtigheid, personen ontmoet, die de kerk als eene nevenzaak beschouwen, en in alles het dagelijksche leven uitsluitend op den voorgrond plaatsen: wat heeft het wijden van dat paar lammeren toch wel te beteekenen? En dan al die plegtigheden? En dan dat *pallium?* En waarom, en waarvoor, en waartoe? Alzoo dus kunnen eenige opheldering ten aanzien dezer verschillende punten hier niet ongepast voorkomen. In de oude wet was de opperpriester van de overige priesters onderscheiden door de borstlap (het *Rationale*) en het schouderkleed (*Superhumerale*). De Kerk wilde, dat de eerste opperherders der godlijke kudde ook onderscheidingsteekenen voeren zouden, waardoor men ze zou kennen; en, terwijl priesters en leeken hun alzoo den eerbied zouden

moeten betuigen, aan hunne hooge bestemming verschuldigd, konden zij-zelve zich daarbij tevens gedurig herinneren aan den oorsprong, den aard en het doel van hun gezag. Ziedaar wat de Kerk beoogde met de verordening van het *pallium*. Als de volgelingen van het Lam Gods, moeten zij ten toonbeeld strekken van de magt en tegelijk van de zachtmoedigheid, die het heilig Offerlam gekenmerkt hebben; en vandaar, dat de wol, waaruit dat *pallium* vervaardigd wordt, ontleend is van een gewijd lam. Hun is eene zware taak opgelegd, daar zij, even als de goede Herder, de verdwaalde of kranke schapen moeten gaan opzoeken, en ze op hunne schouderen naar de kooi terugvoeren; vandaar, dat hun het *pallium* op de schouderen wordt gelegd. Het is alleen door de kracht en de liefde des gekruisten Gods, dat zij hunne ontzettende taak volbrengen kunnen; vandaar, dat het *pallium* met zes kruisen is bestikt. De herkomst van hun gezag stamt af van Petrus, en door Petrus van Gods-Zoon-zelven; vandaar, dat men bij het aannaderen van den feestdag der roemrijke apostelen Petrus en Paulus al de *palliums* op hun graf nederlegt, en ze er daags daarna met diepen eerbied wederom wegneemt, om ter zorgvuldige bewaring overgegeven te worden aan de kanonikensakristij-bezorgers, die ze dan ook in de reliekenbergplaats zoolang wegsluiten, tot ze vandaar opgeëischt worden ter verzending 1), namelijk aan de aartsbisschoppen, en zelfs aan

1) De uitgifte van het *pallium* geschiedt in bewoordingen, die met de bovenstaande toelichting volkomen overeenstemmen: Ad honorem Dei omnipotentis, et beatæ Mariæ Virginis, ac beatorum apostolorum Petri et Pauli, et Domini nostri N. Papæ N., et sanctæ Romanæ Ecclesiæ, nec non N. Ecclesiæ tibi commissæ, tradimus tibi pallium de corpore B. Petri sumptum, plenitudinem videlicet Pontificalis officii, ut utaris eo intra ecclesiam tuam certis diebus, qui exprimuntur in privilegiis ei ab Apostolica Sede concessis.

enkele bisschoppen in de verschillende deelen der wereld 1), welk laatste gebruik echter eerst van de IV. eeuw dagteekent; vroeger toch werd er, aanvankelijk, uitsluitend de H. Vader-alléén meê toegerust, terwijl vervolgens enkel de aartsbisschoppen en patriarchen er mede begunstigd werden.

Toen het volk was weggegaan, namen wij de kerk van de H. Agnes meer bepaald in oogenschouw. Zij is gebouwd ter plaatse-zelve, waar het lijk der jeugdige geloofsheldin gevonden werd. Konstantijn heeft haar gesticht, op de bede zijner dochter Constantia, die, door de voorspraak der roemvolle martelaresse, wonderdadig uit een doodelijk krankbed herrezen was 2). De mosaïken van het koor zijn een geschenk van paus Honorius I. — Paulus V. herstelde het tabernakel, versierde het altaar met kostbare gesteenten en plaatste daar het ligchaam der H. Agnes, tegelijk met dat van de H. Emerentiana, eene zoogzuster der martelares, en die door de heidenen gesteenigd werd, als zij biddend op het graf harer vriendin lag geknield. Eenige hier geplaatste opschriften gewagen van twee homiliën, door den H. Gregorius den Groote in deze basiliek uitgesproken, op den geboorteverjaardag, dat wil zeggen, op den verjaardag der marteling en van den dood der onsterflijke beschermvoogdes dezes roemvollen tempels.

Loflijker gewoonte, begiftigde Konstantijn den nieuwen tempel met sieraden en gewijd vaatwerk, den doorluchtigen keizer waardig. Zoo, bij voorbeeld, wordt er melding gemaakt van een fijn-gouden kelk, die tien ponden zwaar woog; van een kelkschotel, uit datzelfde metaal gesmeed en twin-

1) Ciampini, *Monim. Veter.*, t. III, p. 50; Devoti, *jus can.*, t. I, p. 14; Constanzi, *Istituzioni*, etc., p. 17; Durandus, *Rational.*, c. XVII, n. 3; Card. Bona, *lib.* 1, *c.* 24, enzv., enzv.

2) Anast., *In B. Sylvestr.*

tig ponden zwaar; van een ablutie-vaas van het fijnste goud, met dertig dolfijnen versierd, ter zwaarte van vijftien ponden; eindelijk, van eene gouden lamp voor twaalf pitten, en wegende vijftien pond 1). Hebben de barbarenhorden, die Rome te vuur en te zwaard verwoestten, deze kerkschatten dan ook al meêgevoerd, zoo hebben ze toch tenminste de kostbare marmer-gesteenten achtergelaten, die nog heden ten dage getuigen van de zucht dezes keizers en van de eerste pausen, om des Heeren tempel te doen schitteren in den meest-mogelijken glans. De kerk, die den vorm der oude romeinsche basilieken heeft behouden, levert drie beuken op, geschraagd door veertien oude kolommen, waarvan er vier uit jaspis of *porta santa*, en de overigen uit albast gehouwen zijn, behalve de twee naast bij de deur staande, die uit Numidisch marmer gebeiteld werden. Het wekt verwondering, dat de kapiteelen zoowel in de jonische als in de corintische en gemengde orde bewerkt zijn; doch men houde daarbij in het oog, eensdeels, dat deze kolommen allen tot verschillende heidensche bouwwerken hebben behoord, en, anderdeels, dat de vrijmagtige keizer in zijne hulde aan de groote martelares hoegenaamd geene vertraging dulden wilde 2).

Boven de zijbeuken loopt eene dubbele galerij, bij wijze van portiek, en rustende op kolommen, die de overige in pracht volstrekt niet toegeven, doch, even als de vorige, uit alle bouworden zijn ontleend. Als om de kunstgeschiedenis, hier ter plaatse voorhanden, in een kort overzigt zaam te vatten, zoo moeten wij melding maken van den troonhemel boven het hoogaltaar, rustende op vier

1) Anast., *In B. Silvester.*
2) Baron. *Ann.* 324, n. 103.

kolommen van het schoonste porfier. De nieuwere beeldhouwkunst praalt er glansrijk in de heilige-zelve, gebeiteld uit oostersch albast. De heidensche oudheid heeft aan dit monument, met zijne zuilen van jaspis en porfier, den vorm gegeven. De eerste Kerk is er vertegenwoordigd door een allerprachtigsten kandelaar; en, eindelijk, vertoonen er zich de middeleeuwen in al haren luister en genie hoogst-eenvoudig en tegelijk hoogst-verheven, door het kostbaar mosaïkwerk van het koor.

De sierlijke bloem- en vruchtguirlande, die er rond loopt, eindigt boven in den boog, om daar plaats te maken voor een schittrend kruis. In het vlak, onmiddelijk onder dat kruis, ziet men de hand Gods eene kroon door de wolken heen steken. Een weinig lager vertoont zich Agnes, de zegepralende heilige, dat wil zeggen, in staande houding, het hoofd omschitterd door esmaranten en omgeven door den cirkelvormigen gloriekrans (*nimbus*). Een parelsnoer golft haar van den hals, terwijl haar gewaad, (de *tunica* of *laticlavus*), naar de wijze der oostersche vorsten en vorstinnen, met keurgesteente is bezaaid. Dit byzantijnsch kostuum in een romeinsch monument bewijst op nieuw, dat men te dien tijde, namelijk in de VII. eeuw, de mosaïk-werkers (*mosaïsten*) uit Konstantinopel komen liet, die, weinig met onze westersche kostumen bekend, het beeldwerk kleedden naar de mode van hun land. De heilige houdt het Evangelieboek aan haar hart gedrukt; onder hare voeten ziet men het zwaard, waarmeê zij onthoofd werd, en van weêrszijden twee vlammenbundels, ten zinnebeeld van haar vurig verlangen, om de marteling voor Christus te ondergaan. Het zou moeijelijk zijn, een juister geheel van het leven der H. martelaresse voor te stellen, dan hier is afgebeeld: aan hare regterzijde staat paus Hono-

rius I., met het model der kerk op de hand; en ter linker zijde heeft zij paus Symmachus, die de grijze kerk geheel en al vernieuwde. Gelijk wij reeds opmerkten, dit aloud kerkgebouw, is, als 't ware, een encyclopedie der kunst. Wel nu, dat vereenigingspunt van twee werelden, eene, die verwinnaresse en eene, die verwonnen is, en beiden, elk op hare wijze, medewerken, om feestelijk den tempel te tooijen van een gemarteld kind, en, in den loop van vele eeuwen hier, als in 't voorbijgaan, eene kroon te komen drukken op den schedel dier H. maagd, ja, zulk eene verheven, zulk eene lieflijke harmonie levert alléén-Rome op en wel uitsluitend voor den katholiek, buiten wien niemand in staat is, daarvan zich een helder begrip te vormen.

Niet ver van Sint-Agnes ontdekt het oog, te midden van bouwvallen, eene trotsche rotonde, die belangrijke archeologische schatten bevat, namelijk, de kerk van de H. Constantia. Zij werd, naar men vooronderstelt, door Konstantijn gebouwd, om er zijne dochter in te laten doopen, en strekte vervolgens tot doopgebouw voor de basiliek der Sint-Agneskerk. Vier-en-twintig kolommen van afrikaansch marmer, die een dubbelen porticus of galerij vormen, schragen dat gebouw. Drie groote nissen, *loculamenta*, zijn in de muren uitgehouwen; twee liggen open, dat wil zeggen, staan met buiten in gemeenschap; de derde bevat eene prachtige porfieren tombe, uit Hadriaans burgt herwaarts overgebragt, om er de stoflijke overblijfsels der jonge vorstin in te bewaren. Dat grafgewelf is met mosaïkwerk versierd, hetgeen een wijnoogst voorstelt, zoo als dit in de katakomben veelmalen wordt aangetroffen. Aan de zoldering der twee andere nissen ziet men meer christlijke onderwerpen door de kunst behandeld en afgebeeld, zoo als, den Zaligmaker, staande voorgesteld, die met de regterhand den zegen geeft, en

in de linker een banderol houdt, waarop te lezen staat: *Dominus pacem dat* (« de Heer geeft den vrede »); links ligt de H. Philippus voor zijn godlijken Meester neêrgebogen, en die de banderol van onder vasthoudt. De H. Thomas vertoont zich ter regter zijde in de eerbiedige houding van bewondering; vier stuks schapen komen beneden in het tafereel voor, met twee kleine huizen, of zoogenaamde, door palmboomen omgeven *tuguriola*. Men wil, dat door deze figuren alle geloovigen worden aangeduid, aan wie de Heer zijnen zegen geeft, en de vele woningen van het huis Gods, gelijk ook nog Judea, het land der palmen, het oorspronklijk tooneel, waarop dit evangelisch voorval heeft plaats gegrepen 1).

In het andere gewelf is de Zoon Gods voorgesteld, op den aardbol gezeten, als vrijmagtig Heer en Meester over het heelal, die het regt heeft, den vrede te beloven, en hem aan een zijner leerlingen, dien Hij omhelst, goedwillig schenkt. Dit tweede mosaïkwerk schijnt alzoo met het eerste een volledig geheel uit te maken. Regts en links van den Heer ziet men eene groote menigte palmstammen, ter herinnering aan het land, waar de Verlosser zijn leven op aarde gesleten heeft. Dat de palmboom het zinnebeeld van Judea is, wordt door de gedenkpenningen van Vespasianus en van Titus genoegzaam gestaafd, die, namelijk, eene zittende vrouw voorstellen, in tranen onder een palmboom neêrgezeten, met deze woorden: *Judæa capta* (« Judea in slavernij »). Tot in het decoratiewerk toe, hebben de christenkunstenaars getracht, de groote waarheden onzer geloofsgeschiedenis, onder het oog, als in het voortdurend leven te bewaren.

1) Joann. c. XIV.

Wat den koepel betreft, deze is deels in fresco, deels in mosaïk bewerkt, en vertoont in het rond wingerdbladen en druiventrossen, geheel een tafereel van den wijnoogst, en, boven in, eene vrouwenfiguur, half-levensgrootte. Ongelukkigerwijze heeft dit gedeelte van het gebouw te veel geleden, om daarvan eenigermate juist eene volledige verklaring te kunnen geven 1). Deze rotonde, eerst de wieg en bakermat, later de grafstede der H. Constantia, bezit een hoogst-merkwaardig altaar, waar het stoffelijk overschot van Konstantijns dochter rust, met dat van de HH. Attica en Artemia, edele mededingsters der doorluchtige vorstin.

Het was reeds laat geworden, toen wij de kerk uittraden, om nu nog een blik te werpen op de daarrond liggende bouwvallen, welke men houdt voor het renperk (den *Hippodromus*) van Konstantijn. Te zamengevallen muren, met weelderig neêrgolvend groen ruig bewassen; fonderingen, deels onder puin verholen, deels in den grondzelven voor het oog verloren gegaan; wingerdloof, zich wijd en breed heenslingerende, waar eenmaal de wagenmenners met elkaêr den wedstrijd streden, ziedaar alles, wat er van geheel dat prachtgevaarte overbleef, en het is hier, dat men, naar waarheid, zeggen kan: zelfs de bouwvallen zijn tot ruïnen vergaan. Van 's morgens vroeg af aan, had ik den dag te midden van martelaren doorgebragt; 's avonds was het mij vergund, een belijder te aanschouwen van ditzelfde geloof, welks voorregt onderscheidend dáárin is gelegen, dat het zal vervolgd worden tot den jongsten dag. De abbé L. zou de goedheid hebben, mij aan den deken van 't heilig collegie, den kardinaal Pacca, voor te stellen. Bij het doorgaan van eene der over het algemeen slecht verlichte straten, waren wij ge-

1) Zie Arringhi., *Rom. subt.*, lib. VI, c. 45.

tuigen van een dier vrome gebruiken, welke slechts Rome alleen oplevert, en waarvan de indruk des te aangenamer is, naarmate zij naïver zijn, en des te levendiger, uithoofde zij met de zeden van andere natiën weinig of niets gemeens hebben. Eenige schreden slechts van ons verwijderd stond, namelijk, een zeer goed verlicht Madonnabeeld. Aan beide zijden der straat baden mannen, vrouwen en kinderen, voor de deur hunner woningen neêrgezeten, te zamen het avondgebed, en wel bij wisselbeurten, die echter, eindelijk, te zamenstemden in het gemeenschaplijk zingen der litanie van de H. Moeder Gods. Gij gaat voorbij, zonder dat iemand er zich door laat hinderen; gebed en zang houden aan en duren tot den einde toe voort, te weten zóólang, totdat de *Ave Maria*, de groetenis van den Engel, daar is, — het punt, dat te Rome telt voor het einde van den dag.

De kardinaal Pacca is een vriendlijke grijsaard van negen-en-tachtig jaren; zijne sneeuwwitte lokken, zijn fijngevormd gelaat, zijne edele wezenstrekken, zijne bevallige wijze van spreken, zijne aangename manieren, zijne gulheid en hartlijkheid van toon, met een woord, geheel zijn persoon boezemt eerbied en toegenegenheid in. « De Franschen, — zoo zeide hij mij, — zijn van nature goed; zij deugen meer dan hunne beginselen. Men kan ze bij het kind uit het Evangelie vergelijken, dat aan zijn vader zeide: Ik wil niet in den wijngaard gaan, en toch er zich heenbegaf; — terwijl de Duitschers naar dat andere kind gelijken, hetgeen zeide: Ik ga er heen, en toch niet ging. » Na dit, voorzeker, zeer juist oordeel over ons Franschen geveld te hebben, weidde de kardinaal in 't breede tot lof der fransche dames uit. De doorluchtige prins der Kerk wist geene woorden genoeg te vinden, om hare teedere geloofsliefde en godsdienstijver te prijzen. « Wanneer, — zeide

hij, — Frankrijk te redden is, dan zal zulks door de vrouwen geschieden; en dat zal zijn eene *harer* waardige taak! »

22 Januarij.

Bekeering van den heer Ratisbonne. — Verhaal van den heer de Bussières.

Gister ochtend, terwijl wij, in haast, de *cioccolata* gebruikten, om ons voorts naar St. Agnes-*extra-muros* op weg te begeven, kwam de goede Monica ons, in de vreugd haars harten, met de blijde tijding verrassen van het te Rome in omloop zijnde gerucht: *un ebreo è convertito!* « gisteren is er een jood bekeerd. » Ja, gisteren, in onze kerk van den H. Andreas-*delle-Fratte! Gesu mio! che bel miracolo!* De tijd ontbrak ons, om er toen in bijzonderheden méér van te vernemen, dan dat er een treffend mirakel had plaats gehad. 's Avonds sprak men van die bekeering bij den kardinaal Pacca; eindelijk heden, den 22. Januarij, werd mij deze belangrijke zaak, tot in de minste bijzonderheden, volkomen toegelicht. Bij mevrouw de gravin K. ontmoetten wij den baron de Bussières, die ons daar verhaalde alles, wat hij later in 't openbaar bekend heeft gemaakt. Ik zal hemzelven laten spreken. « Ik deel u een feit mede, dat niet kan geloochend worden, iets, wat ik met eigen oogen gezien heb, wat eene menigte onwraakbare getuigen zullen bevestigen, iets, wat Straatsburg moeijelijk kan gelooven, doch waarover Rome in verrukking opgetogen zal staan: een man, in 't volle bezit van zijn gezond verstand, en aan wiens zielsvermogens niet het minste ontbrak, is, als een verstokte jood, eene kerk binnengegaan en er, tien minuten later, als met hart en ziel katholiek weêr uitgekomen, na geraakt te zijn door dezelfde

genade, die Saulus op den weg naar Damascus roerde, en een Paulus uit hem heeft gemaakt. Alphons Ratisbonne behoort tot eene te Straatsburg in groot aanzien en algemeene achting staande familie. Hij kwam onlangs te Napels, om vandaar, deels tot uitspanning, deels voor zijne gezondheid eene reis naar het Oosten te gaan ondernemen. Uithoofde der onafhanklijkheid van zijn maatschaplijken toestand, beoogde hij een grootsch plan van staatkundige wedergeboorte en herstel voor zijne geloofsgenooten, waaraan hij zich met al zijne krachten en middelen wilde wijden, aangezien het hem ergerde, voortdurend den vloeksmaad op Jacobs nakomelingen te zien kleven.

« Het oogenblik van zijn vertrek naar het Oosten is middelerwijl aangebroken; en zoo dan gaat Ratisbonne op zekeren morgen uit, om, zonder langer verwijl, zijne plaats te nemen op de stoomboot, die hem naar Palermo brengen zal. Doch, onderwege, komt hij op de gedachte, dat hij Rome nog niet heeft gezien, en op zijne terugreis uit het Oosten hoogst waarschijnlijk niet weêr in Italië zal aanlanden. Dat denkbeeld doet hem een diligence-bureau binnengaan, waar hij eene plaats neemt naar Rome. Drie dagen later komt hij daar aan, doch, om er slechts zeer kort te blijven. Zoo als alle gewone snelreizigers, doorijlt ook hij, in een oogenblik des tijds, de belangrijkste bouwvallen, galerijen en kerken, onder allerlei verwarde indrukken, zich altijd maar spoedende, om, zoodra mogelijk, klaar te komen met eene stad, waar hij eigenlijk minder nog uit nieuwsgierigheid is heengekomen, dan wel door eene zekere aantrekkingskracht, waarvan hij zich-zelven moeijelijk rekenschap geven kan.

« 's Avonds vóór zijn vertrek komt hij een afscheidsbezoek aan mijn broeder Gustaaf brengen. Deze is protestant en wel een zeer ijverige voorstander van de secte der zoogenaamde *Piëtisten*; daarom had deze dan ook wel pogingen aange-

wend, om den jongen Israeliet tot zijn gevoelen over te halen. Doch te vergeefs, en zoodoende liep hun onderhoud meestal wederzijds af met een paar woorden, die het karakter van beiden vrij naauwkeurig uitdrukten, namelijk: *Protestant enragé!* en *Juif enerouté!* Ratisbonne vond mijn broeder, die op de jagt gegaan was, niet te huis; maar, daar hij het woord rigtte tot een italiaanschen bediende, die het Fransch kwalijk verstond, zoo bragt deze hem, — als naar hooger raadsbesluit, — bij vergissing, in mijne kamer. Wij hadden elkander slechts eenmaal, en wel bij mijn broeder, ontmoet, en, in weêrwil mijner meeste voorkomendheid, had ik van Ratisbonne's zijde niets anders dan de koude beleefdheid van een man van opvoeding ondervonden. Intusschen ontving ik hem zoo hartlijk als ik maar kon; ik vroeg hem hoe hij Rome gevonden had, en hij verhaalde mij nu, zoowel wat hij hier en daar al had gezien, als ook welken indruk een en ander op hem gemaakt had.

« Zoo heb ik, — dus sprak hij, — eene allerzonderlingste gewaarwording ondervonden bij mijn bezoek van de *Ara-Cœli*-kerk, aan het Kapitool, eene gemoedsaandoening, welke ik nog niet in staat zou wezen, te verklaren. » — Het schijnt, dat, toen Ratisbonne mij dit meêdeelde, hem uit mijne van vreugde schitterende oogen de gedachte tegenblonk: *Gij zult een der onzen zijn!* — tenminste hij liet er oogenbliklijk, en in een zeer beteekenenden toon op volgen, dat die gewaarwording louter van algemeen-godsdienstigen aard was geweest, maar aan het *christlijk* beginsel volstrekt vreemd moest beschouwd worden. « Overigens, — zoo ging hij voort, — toen ik van het Kapitool afkwam, daar zag ik een wel zeer droevig tafereel, allezins geschikt, om mijn haat tegen het Catholicismus ten top te voeren: de *Ghetto* namelijk, waar ik doorkwam, bood mij het deerlijk schouwspel aan

van de diepe ellende en rampzalige verbastering der Joden; doch, desniettemin bleef het denkbeeld in mij levendig, dat het beter is aan de zijde te staan der onderdrukten, dan tot de partij der verdrukkers te behooren. » Zoo al voortsprekende, mengde ik in ons onderhoud nu en dan een enkel woord van overreding, en trachtte, hem van uit de dwaling, waarin hij verkeerde, tot de erkenning der waarheid van de katholieke Kerk te brengen; maar, ofschoon hij mijn ijver in geenen deele scheen te wraken, zoo antwoordde hij mij toch, met alle toegevendheid voor wat hij mijne bijgeloovigheden noemde: « *Ik ben Jood geboren, en ik zal Jood sterven.* »

« Plotseling kwam mij een allerzonderlingst denkbeeld voor den geest, eene gedachte, mag ik zeggen, van boven: want de mannen der zoogenaamde wetenschap zouden het voor eene zotternij uitkrijten; ik zeide hem namelijk:

« Daar gij een zoo sterke geest en van u-zelven zóó zeker zijt, beloof mij dan, dat gij bij u zult blijven dragen, wat ik u daartoe geven zal.

« Wel nu, en wat zal dat zijn?

« Niets dan deze medalje.

« En ik toonde hem eene miraculeuze medalje der H. Maagd. Met een gemengd gevoel van verontwaardiging en verrassing tevens, had hij mijn voorstel vernomen, waarop ik onmiddelijk liet volgen:

« Volgens uwe wijze van zien, moet *u* dit toch wel geheel onverschillig zijn, en, wat *mij* betreft, *mij* zult gij daarmede een zeer groot genoegen doen.

« ô, Wat dàt aangaat, — zoo hernam hij, schaterend van 't lagchen, — ô daarmeê wil ik u gaarne het bewijs leveren, dat men de Joden verongelijkt door ze voor onverzetlijk-stijfhoofdig te willen doen doorgaan. Buitendien levert gij mij

daar eene allerliefste bladzijde voor mijne reisherinneringen en aanteekeningen. » Zijne scherts, in mijne ooren hemeltergend, schokte mij werkelijk in hooge mate het gemoed.

« Middelerwijl had ik hem een lint om den hals geslagen, waaraan mijne dochtertjes, onder ons gesprek, de gewijde medalje hadden vastgehecht. Intusschen moest ik nog iets, en wel iets, dat veel moeijelijker was, van hem zien te verkrijgen, namelijk, het uitspreken der vrome bede van den H. Bernardus: *Memorare* enzv. Dat mogt mij evenwel niet gelukken: hij weigerde, wat ik hem vroeg, en dit zelfs op een zeer beslissenden toon, waarin de gedachte doorblonk: zulk een onbescheiden mensch heb ik in geheel mijn leven wel niet aangetroffen! Intusschen gevoelde ik mij als door eene inwendige kracht gedwongen, om met een soort van hardnekkigheid vol te houden; en zoodoende bleef ik, in weêrwil zijner voortdurende en zeer stellige weigering, toch dringend en steeds al dringender verzoeken, om dàn ten minste het bedoelde gebed, wat ik hem aanbood, wel meê te willen nemen en de goedheid te hebben van het af te schrijven, dewijl ik geen ander dan alleen dit exemplaar er van bezat.

« Om zich, naar het scheen, aan mijn lastig volhouden voegzaam te onttrekken, zeide hij, eindelijk, half gemelijk, half spottend: « Welnu dan, ik zàl het afschrijven, en gij zult mijne kopij ontvangen, terwijl ik uw origineel voor mij behoud. » Daarmeê nam hij afscheid en ging heen, al mompelend: « Nu, ik wilde toch wel eens weten, wat die ijveraar daar wel zeggen zou, als ik hem tot het bidden van een mijner joodsche gebeden even dringend lastig viel, gelijk hij mij dat hier heeft gedaan. »

De heer de Bussières verhaalde ons vervolgens, hoe hij alles in het werk had gesteld, om den jongen Israeliet, die den volgenden dag stellig vertrekken wilde, nog te Rome te

houden; gelijk mede hoe hij aan den heer de la Ferronays kennis had gegeven van al het gebeurde, en hoe hem de bekeering van den heer Ratisbonne zwaar op het harte lag. De heer de la Ferronays beloofde hem ondersteuning door het gebed, doch overleed, geheel onverwacht, den 17. der maand Januarij. Hij stierf, doch liet aan zijne talrijke vrienden het stichtend voorbeeld na van een, vooral in de laatste jaren, zeer vroom leven, en aan zijne diepbedroefde familie een model van alle deugd, tevens met den balsemenden troost der blijde hoop, dat God hem niet, dan dewijl hij voor den hemel rijp was, tot zich had geroepen.

« Middelerwijl, — dus ging de heer de Bussières voort, — was Ratisbonne de waarheid geen enkelen stap naderbij gekomen: zijn wil bleef steeds onverzetlijk bij hetzelfde, zijn geest altijd schertsend, zijne denkbeelden immer bij voorkeur aan het aardsche gehecht. Zóó nu was zijne gesteldheid, zijne stemming op donderdag den 20. Januarij. Tegen den middag ging hij in het koffijhuis op Spanjes-plein de dagbladen lezen; hij trof daar mijn schoonbroeder, Edmond Humann, aan, met wien hij zich over het nieuws van den dag onderhield, op eene wijze, zoo luchtig en vrij, dat daarbij volstrekt aan geen ernstigen gemoedstoestand te denken viel. Tegen half een ontmoette hij, bij het uitgaan van het koffijhuis, den baron von Lotzbeck, met wien hij op de kostschool was geweest. Het onderhoud liep tusschen hen beiden over zeer onbeduidende zaken, over een bal, over eene schitterende feestpartij, door prins T. aangelegd enzv. Zeker, indien iemand hem op dat oogenblik gezegd had: *Binnen twee uren zult gij katholiek zijn*, hij zou hem voor krankzinnig hebben gehouden.

« Het was nu een ure geworden, en ik moest in de kerk

van St. Andries-*della-Fratte* eenige beschikkingen gaan maken voor de lijkdienst, die daar den volgenden morgen plaats hebben zou. Ik ontmoette Ratisbonne, die de *Via Condotti* uit kwam, en verzocht hem, met mij te gaan. Wij traden de kerk binnen. Bij het zien der toebereidselen, die er tot de uitvaart gemaakt werden, vroeg hij mij, voor wien dat plaats had? « Voor een vriend, — zeide ik hem, — die mij door den dood ontrukt werd, voor den heer de la Ferronays, dien ik innig lief had. » Daarop begon hij het kerkgebouw rond te wandelen, en op zijn koel en onverschillig gelaat stond duidelijk te lezen, dat hij deze kerk wel zeer leelijk vond. Ik verliet hem aan de epistelzijde van het altaar, bij een klein afschutsel, waar de lijkbaar neêrgezet zou worden, en zoo ging ik even het klooster in, om er de plaats te gaan bespreken, die voor de familie van den overledene vrij moest worden gehouden; slechts tien of twaalf minuten kunnen daarmeê gemoeid zijn geweest.

« De kerk weêr binnenkomende, zie ik Ratisbonne eerst niet, doch vervolgens bespeur ik hem, geknield liggende voor de kapel van den H. Michaël, bij het inkomen aan de linker hand. Ik ga naar hem heen, en stoot hem drie, viermalen aan, zonder dat hij er iets van gewaar wordt. Eindelijk, daar rigt hij zijn in tranen badend oog naar mij heen, en, zijne handen gevouwen ten hemel heffende, voegt hij mij toe, op een toon, dien ik niet in staat ben, uit te drukken: « ô, wat heeft die man voor mij gebeden! »

« Ik stond verbaasd, verplet van verwondering over wat ik hier zag gebeuren; ik gevoelde alles, wat men gevoelt bij het aanschouwen van een mirakel. Ik beur Ratisbonne omhoog, ondersteun, geleid, ja, om zoo te zeggen, draag hem de kerk uit, hem vragende, wat hem gebeurd is, en waar hij heen wil gaan? « Breng mij waar gij wilt, — zoo zegt hij

— na wat ik gezien heb, gehoorzaam ik volkomen. » Ik noop hem tot nadere verklaring, doch hij is niet in staat, om die te geven, zóó hevig gevoelt hij zich aangedaan. Hij brengt de mirakuleuze medalje uit zijne borst te voorschijn, kust en besproeit haar met zijne tranen. Ik breng hem te huis, doch, in weêrwil van al mijne pogingen, om hem tot geregeld spreken te brengen, gelukt het mij niet, iets anders uit zijnen mond te vernemen, dan de door aanhoudend snikken afgebroken woorden: « ô Hoe gelukkig ben ik! Wat is God goed! Welk een overvloed van genade en van heil! Hoe beklagenswaardig zijn zij niet, die daarvan geen begrip hebben! » Vervolgens stroomen hem de tranen als tappelings langs de wangen, tranen van het innigst medelijden met ongeloovigen en dwaalgeesten; tot hij plotseling mij de vraag doet: of hij zijn verstand ook verloren heeft? waarop hij terstond zichzelven antwoordt: « Zeer zeker, neen, ik ben bij mijn vol verstand; mijn God, mijn God, neen, ik ben niet krankzinnig, iedereen weet zeer goed, dat ik bij mijne zinnen ben. »

« Nadat die toestand van ontroering en van verrukking tot kalmte was overgegaan, sloot Ratisbonne mij, met den glans van, ik zou bijna zeggen, verheerlijking op het gelaat, klemmend in zijne armen, onder het uiten van de vurigste bede, dat ik hem onverwijld toch bij een biechtvader zoude brengen, terwijl hij tevens verlangt, te weten, wanneer hij het Doopsel zou kunnen ontvangen, als zonder welk Sacrament hij niet langer meer leven kon. Overigens zou hij niets liever verlangen dan het martelaarschap, waarvan hij al de folteringen op de wanden der kerk van den H. Stephanus heeft afgebeeld gezien. Eerst na daartoe verlof van een priester erlangd te hebben, zegt hij, te zullen verhalen wat er met en in hem is omgegaan; « immers, wat ik te zeggen heb, kan en moet ik alleen geknield uiten. »

Terstond begeleidde ik hem naar de kerk van *Gesù*, waar ik hem bij pater Villefort bragt, die hem verzocht, dat hij zich zou verklaren.

« Ratisbonne bragt nu zijne medalje eerbiedig aan den mond, en, terwijl hij die kuste en haar ons toonde, riep hij luide: « *Ik heb haar gezien! Ik heb haar gezien!!* » en nogmaals geraakt hij door overmaat van zielsaandoening geheel buiten zich-zelven. Weldra, echter, wederom tot bedaren gekomen, was hij in staat, zich te verklaren, en ziehier zijne woorden-zelve:

« Na mij een oogenblik in de kerk te hebben opgehouden, werd ik eensklaps door eene gemoedsberoering overweldigd, waarvan het mij niet mogelijk is, eene beschrijving te geven. Toen ik opzag, was geheel de kerk voor mijn oog verdwenen; ééne-enkele kapel had, om zoo te zeggen, al het licht in zich vereenigd, en, te midden van dien schitterglans, daar zag ik plotseling de maagd Maria groot, blinkend, vol majesteit en zachtaardigheid op het altaar prijken, even als zij daar op mijne medalje staat afgebeeld. Eene onweêrstaanbare magt drijft mij tot haar heen. Zij beduidt mij met de hand, dat ik knielen zal; zij scheen mij te zeggen: « Het is wèl! » zij heeft mij niet toegesproken, maar ik heb alles begrepen. »

Ziedaar het hoofdzakelijk verhaal van den Heer de Bussières. Hij voegde er nog eene menigte bijzonderheden bij, welke ik echter hier onvermeld laat, dewijl zij geboekt staan in het werkje, getiteld *l'Enfant de Marie*. Op den Heer Ratisbonne kom ik evenwel later terug. Een grootsche plegtigheid zal voor aller oog den nieuwen Saulus vertoonen, die in het eeuwig Rome overweldigd werd om, van een vervolger, een uitverkoren vat te worden, bestemd, om des Heeren Naam te verkondigen niet aan de heidenen,

maar aan zijne broeders, de kinderen Israëls. ô Ondoorgrondelijk raadsbesluit Gods: deze jongeling, die daar in het vuur van zijn heiligen ijver een plan beraamt, om zijne geloofsgenooten, als 't ware, te herscheppen, doch te herscheppen op *zijne* wijs; zie, zijne taak blijft hem opgelegd, maar hij zal haar gaan volbrengen op eene wijze en in een hooger geest, waarvan hij-zelf geen denkbeeld heeft. Ziedaar hem katholiek en lid geworden van eene apostelkring; maar, wie weet of hij niet is uitverkoren, om den gang te bespoedigen, die, volgens de profetiën, Israëls geslacht heen moet brengen tot de kudde van den Heer, en het einde der dagen zal verkondigen? Sla de oogen rond, en welligt vertoont er zich reeds meer dan één voorteeken van die troostrijke en tevens vreeslijke toekomst in 't verschiet. Laten wij in aanbidding onze smeekstem ten hemel verheffen, en ons gereed houden te aller uur!

28 Januarij.

Kerk van den H. Andreas-*delle-Fratte*. — Herinnering aan den kardinaal Consalvi. — Opmerkingen betreklijk de kunsten te Rome. — Gesprek van Napoleon met Canova. — Bezoek van eenige paleizen en particuliere kabinetten. — Het paleis-Barberini. — Het paleis Borghese.

Nog geheel onder den levendigen indruk van het stichtend wonderverhaal, ons den vorigen avond gedaan, ging ik dezen morgen reeds vroegtijdig het H. Misoffer in de kerk van den H. Andreas-*delle-Fratte* op het altaar van de kapelzelve celebreren, waar het mirakel had plaats gehad. Ik maakte bij mij-zelven de opmerking, dat het geen duitsche, of geen engelsche jood was, maar een fransche, aan wien het wonder was geschied. Onmiskenbaar ligt in deze om-

standigheid een verheven plan der Voorzienigheid met het zendelingswerk onzer natie opgesloten.

Na de Mis zetten wij onze nadere beschouwing dezer thans voor altijd historisch beroemd geworden kerk naauwlettend voort. Te dier gelegenheid vernam ik een feit, dat zeker wel waard is, hier te worden opgeteekend. De kardinaal Consalvi, vriend en minister van Pius VII., was betrokken in al de groote aangelegenheden, die de regering van dezen onsterflijken opperherder zoo buitengewoon onstuimig maakten. De verschillende vorsten van Europa hadden den ervaren staatsman, ten teeken hunner hooge onderscheiding, eene rijke verzameling van kostbare snuifdoozen ten geschenke vereerd. De prachtigste was, die hem ter gelegenheid van het concordaat van 1801 werd geschonken; zij kostte namelijk dertig duizend franken. De godvruchtige kardinaal beval, bij uitersten wil, dat zij verkocht zouden worden, en men, uit een gedeelte der opbrengst daarvan, de gevels van verscheiden kerken te Rome afbouwen of vernieuwen moest. Onder dat getal bevond zich ook de kerk van St. Andreas-*delle-Fratte*. De andere helft werd gebezigd tot het, in Sint-Pieter, oprigten van het grafmonument voor zijnen weldoener, Pius VII. De kerk van den H. Andreas, die door de Minimen bediend wordt, heeft eene rijke kapel, aan den H. Franciscus van Paula toegewijd. Men ziet er *twee engelen* van Bernini, en daaronder de dood van de *H. Anna*, een zeer merkwaardig beeldhouwwerk van Pacetti. De voornaamste grafmonumenten zijn die van den deenschen geleerde Zoëga, en van den geachten pruissischen beeldhouwer von Schadow. De grafsteden dezer noordelingen, hier ter plaatse opgerigt, getuigen, hoe Rome en Italië, met onweêrstaanbre kracht, alle vrienden van kunst en oudheid tot zich trekken.

Niet slechts de kardinalen en de pausen, maar ook de kloosters, ja, tot zelfs de eenvoudigste particulieren toe, schijnen onderling te wedijveren, om van de eeuwige stad de kunstgalerij, het rijkste museum van Europa en van geheel de wereld te maken. Die heilige geestdrift voor elk meesterstuk, dat van 's menschen genie en hooge zielskracht getuigt, maakt den hoofdzakelijken roem van het christlijk Rome uit, en is, na den gewijden ijver, die het voor God en zijne Kerk bezielt, eene der schoonste parelen aan zijne onsterflijke kroon. Reeds hadden de pauslijke paleizen ons een blik vergund in hunne onvergelijkbre kunsttrezoren; wij wilden thans ook, op het voetspoor van alle andere reizigers, de galerijen gaan bewonderen, die de woningen van eenige particulieren opluisteren, en zoo dus begonnen wij nu eene beschouwing louter van kunst, zonder eenig ander nevendoel, hoe ook genaamd.

In de zoo straks door mij aangeduide geestdrift van Rome voor het schoon der kunst, is zeer duidelijk een verheven denkbeeld door de Voorzienigheid uitgedrukt. Van den eenen kant heeft God gewild, dat de meestresse des Geloofs ook de moeder der kunsten zijn zou, teneinde hun het zwijgen op te leggen, die haar zouden durven beschuldigen van de verlichting vijandig te zijn; terwijl het van den anderen kant zeker is, dat een meesterstuk van schilder- of beeldhouwkunst in geene stad ter wereld beter te huis schijnt, dan te Rome. Een scheidsman, in wien ten deze niemand het beslissend oordeel zal willen wraken, Canova, drukte zich, ten aanzien dezer maar al te zeer miskende waarheid, op de volgende wijze uit. Napoleon had hem naar Parijs ontboden, om daar het portret van de keizerin Marie-Louise te komen maken. « Ik ben gekomen, om uwe majesteit te voldoen, en vervolgens, tot voort-

zetting van mijne werkzaamheden, naar Rome weêr te keeren. — Maar, zeide de keizer, Parijs is thans de hoofdstad; *hier* is alzoo uwe plaats, en gij zult wèl doen, daar te blijven. — Sire, gij kunt over mijn leven beschikken, — hernam de kunstenaar, — maar, wanneer de keizer verlangt, dat ik het in zijn dienst bestede, dan moet hij mij, na afloop van het werk, waarvoor ik hier gekomen ben, onmiddelijk weêr naar Rome laten terugkeeren. Men heeft mij gesproken, dat ik het portret der keizerin zou moeten maken, wel nu ik zal haar in het beeld der Eendragt voorstellen. »

De keizer antwoordde, hoewel met minzaamheid: « *Hier* is het middelpunt, hier zijn al de antieke meesterwerken bij elkander. Alléén de Hercules-Farnesius, die te Napels zich bevindt, ontbreekt er nog aan; doch, ik heb mij dien reeds bedongen. — Moge uwe majesteit, — voegde Canova hem toe, — tenminste iets aan Italië overlaten: *de oude monumenten vormen eene verzameling en een schakel van zaken, die naauw te zamen hangen met oneindig vele andere dingen, welke men noch uit Rome, noch uit Napels vervoeren kan.* Overigens, heeft het romeinsche volk een heilig en onschendbaar regt op de monumenten, die in het hart van Rome's grondvesten ontdekt zijn, en met zijnen bodem een zoodanig naauw-vereenigd geheel uitmaken, dat noch de adel, noch zelfs paus Pius VII. ze vermag te verkoopen, noch buiten het bereik van dat aloud vrijmagtig heldenvolk der vroegere eeuwen een schat verplaatsen, die de belooning was, door de overwinning aan zijn roemrijk voorgeslacht toebedeeld. — Ik bid u, zeg mij, — vroeg nu de keizer, — hoe is de lucht te Rome? en was zij oudtijds niet slecht of ongezond? — Ik herinner mij, bij Tacitus gelezen te hebben, als hij van

Vitellius komst te Rome spreekt, dat er vele soldaten ziek werden, dewijl zij in de open lucht op het vatikaansch gebergte geslapen hadden 1); maar Rome gaat onder andere smarten gebukt, — dus ging de doorluchtige kunstenaar voort: — de christenhoofdstad is sinds het afwezen van den paus als uitgestorven. — Plant er katoen, — hervatte de keizer — en wij zullen Rome, met bijvoeging van Napels, tot de hoofdstad van Italië maken: wat dunkt u daarvan? Zult gij dan niet tevreden zijn? — De kunsten zouden er de welvaart herstellen kunnen; maar de godsdienst beschermt de kunst. Bij de Egyptenaren, bij Grieken en Romeinen, sire, was het alléén de godsdienst, die de kunsten staande hield. Al, wat de Romeinen verrigtten, droeg den stempel der godsdienst, en die weldadige invloed heeft de voortbrengselen hunner kunst dan ook nog, gedeeltelijk ten minste, tegen de algeheele verwoesting der barbaren beveiligd. Alle godsdiensten nemen de kunst in bescherming; maar zij, die meer bijzonder en vooral luisterlijk, ze aan haren boezem koestert en kweekt, dat is de ware godsdienst, dat is onze roomsch-katholieke Kerk. De protestanten, sire, vergenoegen zich met eene eenvoudige kapel en met een kruis, zonder fraaije kunstzaken te hunnen behoeve te laten vervaardigen. De gebouwen, welke zij voor hunne eeredienst bezigen, zijn grootendeels door anderen tot stand gebragt. » De keizer wendde zich nu tot Marie-Louise, met deze woorden: « Hij heeft gelijk: de protestanten bezitten niets schoons » 2).

Van de Propaganda uitgegaan, bevonden wij ons in weinige minuten op het *Barberini*-plein, waar oudtijds, tenminste

1) Ne salutis quidem cura; infamibus Vaticani locis magna pars tetendit, unde crebræ in vulgus mortes. *Hist.*, lib. II, 97.

2) *Vie de Pie VII.*, door Artaud, t. II, c. 22.

gedeeltelijk, de Circus van Flora stond, berucht door de nachtelijke uitspattingen, die daar, bij feestgelegenheden, ter eere der vergode courtisane plaats hadden. Te midden in staat eene schoone fontein, uit vier dolfijnen gevormd, die een groote open schelp torschen, waaruit een triton te voorschijn komt, die het water hoog in de lucht op doet schieten. Het plein draagt zijn naam naar het paleis-*Barberini*, dat aan een der zijden gelegen is. Onder aan den grooten trap trekt een zeer fraaije antieke leeuw, in den muur van den tweeden omloop bevestigd, de aandacht al terstond tot zich. Men komt vervolgens in de zaal, wier plafond door Piëtro van Crotona in fresco geschilderd is, en welk werk gehouden wordt voor het meesterstuk van dien thans weinig geachten kunstenaar. In de portretzaal vindt men vijf stukken van Titiaan, voorts een *Christus* en eene *Magdalena* van Tintoretti, met eene kleine, zeer bevallige schilderij, voorstellende de *H. Maagd en het Kind Jesus*, door Andrea del Sarto. Wij zagen daar ook een der even talrijke als hoogst-merkwaardige stukken van Gerard — bijgenaamd — *des Nuits* (van den Nacht), uithoofde van zijn voortreflijk licht en bruin. Hij stelt ons hier de *gevangenneming van Christus in den olijvenhof* voor, in de daad, eene allertreffendste begoocheling van licht, en, als 't ware een diorama bij vollen dag. Vervolgens heeft men er een *Adam en Eva* van Domenichino: God, door een drom van engelen omstuwd, brengt Adam zijn vergrijp onder het oog; deze, evenwel, bedremmeld en vol schrik, brengt de schuld over op zijne gade, die, op hare beurt, de slang er meê beticht. Onder vele andere keurtafereelen, die hier voorhanden zijn, wekt vooral opmerking het roerend portret der ongelukkige Beatrix *Cenci*, Guido-Reni's meesterstuk. De geschiedenis zegt, dat de beroemde kunstenaar deze afbeel-

ding bij herinnering schilderde, nadat hij de jonge heldin het schavot had zien bestijgen, op het oogenblik, als zij den beul deze krachtige en echt-christlijke woorden toesprak: *Gij bindt mijn ligchaam ter strafpleging, maar gij ontbindt mijne ziel ter onsterflijkheid.* « *Tu leghi il corpo al supplicio, e sciogli l'anima all' immortalità.* » Al deze schilderstukken, en nog vele andere meesterwerken van het penseel, zoo als Guercini's *Dedalus* en *Icarus*, Guido-Reni's *Sint-Andreas-Corsini* enzv. doen het paleis-Barberini eene eerste plaats onder de particuliere kunstkabinetten van Rome innemen.

Teruggaande langs de villa-Medicis, eenmaal de vriendelijke gevangenis van Galileï, en thans Frankrijks akademie, begaven wij ons naar het paleis-Borghese. Deugd, menschenmin en vurig geloof zijn dáár gezeteld, te midden van ontelbre meesterstukken der oude beitelkunst en van het modern penseel. De breede en schitterende gevel van dit gebouw en de grootsche binnenplaats, die te midden in ligt, duiden een echt-vorstlijk woonverblijf aan. Die binnenplaats, in 't vierkant aangelegd, wordt door eene galerij van zes-en-negentig granietkolommen ingesloten, die in de benedenverdieping van de Dorische, en op de bovenste van de Corinthische orde zijn. Ziedaar hoe het zoogenaamde *Cimbalo-Borghese*, of paleis der doorluchtige familie Borghese, zich in 't algemeen aan het oog vertoont.

De kunstgalerij van dit paleis, de best-onderhoudene, welke Rome oplevert, bevat zeventien-honderd originele schilderijen. Ofschoon het onmogelijk is, om van allen hier melding te maken, zoo zullen wij er toch een en ander meesterwerk onder aanduiden, zoo als, in het voorste vertrek, *de H. Maagd met het kind-Jesus* van Sasso Ferrato; de *H. Drieëenheid* van Leonardo Bassano; in de tweede ka-

mer, eene *Magdalena* van Agostino Carrachi; de *H. Maagd en het kind-Jesus* van Titiaan; *Diana op de jagt*, een keurtafereel van Domenichino, dat tot in het oneindige, altijd door, gekopiëerd wordt; in het derde vertrek, de *H. Antonius van Padua predikende voor de visschen*, die aandachtig en innig geroerd schijnen toe te luisteren, eene schilderij van Paulo Veroneze, gelijk ook nog een *Sint-Jan-Baptist in de woestijn*, door dienzelfden meester gemaald. De vierde zaal bevat eene overheerlijke kopij van Giulio Romano naar Raphaëls *Sint-Jan-den-Dooper*; de *Afneming van het kruis* door Raphaël; de vermaarde *Cibylle van Cuma*, door Domenichino, en *Maria-Visitatie* van Rubens. Het vijfde vertrek wordt opgeluisterd door de *Samaritaansche vrouw* van Garofalo, en door de *Terugkomst van den verloren zoon* uit Guercini's eersten tijd. De zesde zaal bevat een aantal vrij grof-zinlijke voortbrengselen van heidensche en ongewijde kunstvoorstelling. De zevende levert verscheiden spiegels op, met keurig schilderwerk van Ciro Feri versierd. De achtste bevat vier mosaïk-stukken, waarvan er een paus Paulus V., uit den huize Borghese, voorstelt. De negende is verrijkt met eene zeer fraaije schilderij van Titiaan, namelijk, de *Terugkomst van den verloren zoon*, en voorts met de *Afneming van het kruis*, door Perugino, en een *Cesar Borgia*, verwonderlijk schoon door Raphaël gemaald. De tiende kamer verheft zich, onder anderen, op eene *H. Maagd* van Perugino, en op eene *Magdalena* van Andrea del Sarto. De elfde zaal, eindelijk, biedt eene *H. Familie* van Giulio Romano enzv. ter bewondering aan. Ziedaar, althans, éénige keurjuweelen in deze kostbare galerij uitgelezen en ter loops aangeduid. Intusschen, hier, zoowel als elders, komt het christlijk gestemd gemoed meermalen krachtig op tegen de inbreuk, sedert de *Renaissance*, door de zinlijkheid op de kunst gemaakt, en waardoor de bezoeker

ook van deze galerij soms tot zelfs voor de grootste meesterstukken verpligt is, het oog met schaamte neêr te slaan.

Onder de oudheden verdienen bijzondere opmerking de kolossale standbeelden van Julia Pia, van Sabina en van Ceres, gelijk mede de prachtige porfieren urne, die te midden van de tweede zaal is geplaatst. Men verwondert zich er over, dat de prinsen Borghese zulk eene uitgebreide en kostbare verzameling tot stand hebben kunnen brengen; want, behalve een buitengewoon groot fortuin, behoort er tot het aanleggen van zoodanige galerij ook zeker een zeer vurig blakende kunstliefde, waarvan onze louter geldbejagende en beursminnende speculatie-eeuw wel weinig of geen begrip heeft, maar waardoor het karakter van den Romein zich te allen tijde roemvol heeft onderscheiden.

24 Januarij.

Paleis-Ruspoli. — Paleis-Chigi. — Galerij. — Bibliotheek. — Paleis-Rospigliosi. — De *Aurora* van Guido-Reni. — Het borstbeeld van Scipio den Afrikaan. — De kerk van den H. Ignatius. — Het graf van den H. Aloysius van Gonzaga. — De kerk van *Gesù*. — Het graf van den H. Ignatius. — De Thermen van Nero. — Het Paleis-Madame. — De kerk van den H. Eustachius.

Naar den Corso teruggekeerd, bezochten wij daar de kerk van den H. Carolus der Milanezen, waar zich het overschoone hoogaltaarstuk aan onze bewondering voordeed. Lebrun, die zich met dat meesterdoek vereeuwigde, heeft daarop voorgesteld den H. Carolus, door de H. Maagd aan den Zaligmaker voorgesteld. In het voorbijgaan ontging ons ook het paleis-Ruspoli niet, dat met zijn prachtigen trap van honderdvijftien marmeren treden, allen uit één stuk gehouwen, een

dergelijk pronkstuk, in het paleis-Braschi voorhanden, naijverig naar de kroon steekt. In de benedenverdieping vindt men het schoonste koffijhuis van Rome. Het paleis-Chigi ligt aan het Colonna-plein; ook dáár waren wij in weinige oogenblikken aangekomen. Op de plannen van Giacomo de la Porte aangevangen, en naar die van Carlo Maderno voortgezet, werd dit doorluchtig huis door Felix Della Greca, eindelijk, geheel voltooid, en thans nog door de Chigi's bewoond, die paus Alexander VII. aan de Kerk geschonken hebben. De eerste verdieping levert een aantal antike beelden op, die, wanneer ze minder aanstootlijk waren, onverdeeld geprezen zouden kunnen worden. Voorts vindt men er tallooze schoone schilderijen, waaronder uitmunten Guido-Reni's *H. Cecilia*, de *Geeseling* van Guercini, de *Verdrijving der verkoopers uit den tempel* van Bassano, de *Engelbewaarder* van Piëtro van Crotona, en een *St. Pieter* in half leven, die aan Domenichino toegeschreven wordt. In de vertrekken van den prins zagen wij verscheiden originelen van Giulio Romano, van Bernini, van Andrea del Sacco, die achter glas zijn bewaard. Neven aan bevindt zich de rijke bibliotheek, waarin zich het merkwaardig handschrift bevindt, te weten dat der zeventig overzetters, en wel van den profeet Daniel.

Het Colonna-plein verlatende, na eerst nog aan den grooten apostel, die daar op zijne eerezuil staat, onze eerbiedige hulde toegebragt te hebben, spoedden wij ons naar Monte Cavallo. Links van de *Consulta*, doet zich, aan het einde van een uitgestrekt voorplein, de prachtige gevel van het Rospigliosi-paleis statig voor, en brengt ons de doorluchtige namen van drie kardinalen te binnen, te weten, van Scipio Borghese, die er, naar het plan van Flaminio Ponizio, den grond van legde; van Bentivoglio, die er vervolgens eigenaar van werd, en van Mazarin, die, onder Lodewijk XIII. in 't bezit er van gekomen

dit paleis door Carlo Maderno voltooijen deed. Thans, in den gezamelijken eigendom der adelijke familie Rospigliosi en van den prins Pallavicini overgegaan, wedijvert het met al de overige paleizen van Rome in luister van aanleg, niet minder dan door de kunstschatten, welke het bevat. In de linker koepelzaal is het plafond door Guido Reni's penseel vereeuwigd, namelijk met de vermaarde *Aurora*, het meesterstuk van dien grooten kunstenaar. De godin is voorgesteld als bloemen strooijende, en gevolgd door Phosphorus, die een fakkel draagt; voorts ziet men de zon, als Apollo, in een zegekar gezeten, die door vier naast-elkander gespannen paarden getrokken wordt en waarrond zeven nymfen den vader van het licht blijde omdartelen. In dezelfde zaal vindt men ook een antiek standbeeld van Diana en een bronzen paard. Doch, het merkwaardigste overblijfsel der oudheid, hier voorhanden, is het borstbeeld van Scipio den Afrikaan, dat zich met twee groote schilderijen in een aangrenzend vertrek bevindt, en waarvan het eene meesterstuk *Adam en Eva in het paradijs* voorstelt, een prachtwerk van Domenichino, en een ander van Lodewijk Carrachi *Samson* afbeeldt, op den oogenblik, dat hij den tempel der Filistijnen doet instorten. Doch, de groote roem van dit Museum bestaat in eene prachtige vaas van *vert antique* (groen marmer) een kandelaar, verschillende standbeelden en achttien fresco's, in de badstoven van Konstantijn gevonden.

Van Monte Cavallo zetten wij onze kunstwandeling verder naar het paleis-Madame voort, en, daar wij er niet aan hechtten, om onafgebroken de regte lijn te volgen, zoo sloegen wij even links af, om, als in 't voorbijgaan, aan de kerken van den H. Ignatius en van *Gesù* een bezoek te brengen. In 1626 maakte de kardinaal Ludovisi, neef van Gregorius XV., met het doen bouwen van deze groote en schoone kerk een begin. Domenichino had er twee verschillende plantekeningen voor

ontworpen, waaruit de pater-jesuit Grassi er ééne zamenstelde, die bij het bouwen gevolgd is. De kerk vormt een latijnsch kruis, met eene dubbele rij kolommen, in de corinthische en gemengde orde, meesterlijk door Algardi gebeiteld. Een andere jesuit, pater Pozzi, heeft het gewelf, het koor en het eerste altaar op de linkerhand geschilderd. In de versiering van dit gebouw is, zeker, wel iets logs en smaakloos; doch, de midden-altaren, in het kruis der kerk, zijn hoogstmerkwaardig door de kostbare marmersoorten, waaruit ze gebouwd zijn, en door de kronkelkolommen, of zoogenaamde *torses*, die met *vert antique* zijn belegd. In de regts liggende kapel der familie Lancelotti bevindt zich een basrelief van Legros, den H. Aloysius van Gonzaga voorstellende, en waarvan de uitvoering allerfraaist mag worden genoemd. Onder het altaar rust in eene prachtige tombe, met *lapis lazuli* belegd, het maagdelijk ligchaam van den jongen heilige. Het was met eene innige vreugde, dat wij hier eerbiedig nederknielden op de asch van een uitverkorene, wiens nagedachtenis het hart van den christen-reiziger in het ongekend gevoel van waardering en bewondering eener zoo vleklooze kuischheid en deugd hoog boven het stof der wereld verheft. Engelachtige jongeling, gij, onsterflijke bloem der orde van Jesus en haar luidstsprekende lofgetuige, maar tevens gij, roem der kerk, die alléén bij magte is, zulke wonderen te verrigten; ô lieftallige Aloysius, toonbeeld der christlijke jeugd, ô verwerf voor de jongelingschap van mijn vaderland den hemelschen geest, die u zoo krachtig en schitterend heeft bezield!

Bij de zijdeur der kerk trekt het indrukwekkend graf van Gregorius XV., mede door Legros verordend, de aandacht tot zich. Het is roerend, in de kerk van den H. Ignatius de asch te vinden van den paus, die hem heilig heeft verklaard.

Het *Collegio Romano* (*romeinsch collegie*) ligt naast deze kerk aan, doch wij zullen daarover later meer bepaald, en zoo als het behoort, spreken, wanneer wij er een opzetlijk bezoek zullen hebben afgelegd, dat echter thans, op de wijze der gewone reisliefhebbers ondernomen, slechts oppervlakkig zou kunnen zijn, en weinig strookende met de belangrijkheid van dat gesticht, waarover wij hier slechts aanstippen, dat het in 1582 door Gregorius XIII, naar het plan van Bartholomeo Ammonato, gebouwd werd.

Tusschen Sint-Ignatius en de kerk van *Gesù* is de afstand zoo gering en bestaat er zulk een naauw onderling verband, dat men de eene niet kan bezoeken, zonder ook terstond daarna de andere te willen binnengaan. De kerk van *Gesù*, eene der rijkste van Rome, heeft, als gebouw, tallooze berispers, maar tevens ook oneindige lofprijzers gevonden; *videant periti:* mogen alzoo deskundigen hier beslissen! Vignola ontwierp het plan er voor. Giacomo de la Porta, zijn leerling, voerde dat uit, en voegde er nog den koepel en den gevel bij, die met twee rijen pilasters van de corinthische en gemengde orde versierd is. Inwendig is de kerk van rondom met pilasters van de gemengde orde, met verguld stukadoorwerk, met marmerbeitelkunst en schoone schilderijen rijk versierd; doch de meeste pracht en het merkwaardigste van geheel de kerk is de kapel van den H. Ignatius, naar de teekeningen van pater Pozzi gebouwd. Zij ligt links van den kruisarm, en onderscheidt zich al terstond door een altaarblad, rustende op vier kolommen, met *lapis lazuli* belegd en door verguld brons opgeluisterd, met voetstukken en kapiteelen van hetzelfde metaal. De kornis en het taflement zijn van *vert antique*. Te midden van de fries is een groep van wit marmer geplaatst, de H. Drieëenheid voorstellende, en waarbij een wereldbol, door God-den-Vader op de hand gedragen, opmerking

verdient, als zijnde uit één stuk *lapis lazuli* gevormd, het grootste, dat er te vinden is. De afbeelding van den H. Ignatius, door pater Pozzi geschilderd, is een waardige tegenhangster van het massief zilveren standbeeld des heiligen, hier levensgroot voorhanden. Het ligchaam van den doorluchtigen stichter der Orde rust onder het altaar, in eene prachtige lijkkist van verguld brons, met kostbaar gesteente versierd, en voorts opgeluisterd door verguld-bronzen en marmeren basreliefs, verschillende feiten uit het leven van den heilige voorstellende. Aan elke zijde van het altaar bevindt zich een marmergroep, een werk, waarover men het in de kunst almede niet eens is, en dat alzoo afwislend aan allerlei lof of berisping ten doel staat. De eene groep stelt het *Geloof* voor, dat door verschillende woeste volkstammen wordt aangenomen; de andere groep verbeeldt de *Godsdienst*, zegepralende over de ketterij. Twee fransche kunstenaars, Jean Teudon en Legros, zijn de ontwerpers er van. Het plafond der kapel werd door Baccicio geschilderd, en men roemt dit penseelwerk als onder het beste van dien meester te rangschikken.

Bij het zien dezer zoo rijke en drukbezochte kapel, toegewijd aan een heilige, wiens naam, reeds eeuwen lang, onder de volken ten gedurigen twistappel en wrijfpaal strekte, staat men verbaasd over de wondervolle kracht van het catholicismus, dat, in weêrwil van laster en vervolging, een eeuwigen roem aan zijne edele zonen weet te verzekeren; en, als men voorts bedenkt, hoe de H. Ignatius aanhoudend bad, dat zijne stichting nimmer vrij van kruis zou mogen wezen, dan kan het niet anders, of men moet innig het geloof van dien grooten heilige bewonderen, en, bij de voortdurende vreeslijke beproevingen, waaraan de leden zijner Orde zijn prijs gegeven, erkennen, dat Ignatius' bede niet onverhoord gebleven is. Naast het hoofdaltaar rust een der meest beroemde zonen van

Ignatius, de kardinaal Bellarminus. Men weet, dat er een uitdruklijk bevel van den H. Vader toe noodig was, om hem het purper te doen aannemen, en dat het volk van Rome hem nooit anders noemde dan den *heiligen kardinaal.* Zijne grafstede, die door keur van marmerversierselen uitmunt, is het werk van den beeldhouwer Bernini. Naast aan de kerk van *Gesù* ligt het zoogenaamde professiehuis der Orde, waar tevens de generaal en de voornaamste oversten wonen. Het tegenwoordig opperhoofd, de hoogeerwaarde pater Roothaan, is een man van het minzaamste karakter, van innige godsvrucht, van een doordringend verstand, en met een schat van allerlei groote bekwaamheden verrijkt.

Het was noodig, dat wij ons het doel herinnerden van, namelijk, ditmaal, alleen op *kunst* uit te gaan, anders toch zouden wij ligtelijk aan de verzoeking hebben toegegeven, die groot was, om thans reeds de romeinsche universiteit een bezoek te gaan geven, daar wij er langs moesten komen, teneinde naar het *Palazzo-Madama* te gaan. Het Sint-Eustachius-plein levert drie monumenten op, de aandacht van den oudheidkundige, van den kunstenaar en van den christen allezins waardig: te weten, de thermen van Nero, het paleis van Madame en de kerk van den H. Eustachius. Naast de prachtige badplaats van Agrippa, waar hij, bij fakkellicht en onder muzijkgeschal, zijne wulpsche avondfeesten gaf, deed Nero een gebouw voor datzelfde doel aanleggen, en dit met zulk eene weelde en oververfijning van smaak, pracht en luister, dat Martialis er van zeide: *Wat slechters dan Nero, maar wat beters dan zijne badplaats zoudt gij kunnen noemen* 1)*?*

1) ..... Quid Nerone pejus?
Quid Thermis melius neronianis?
Epigr., lib. VII, epigr. 33.

Bij de toenemende (zoogenaamde) « *beschaving*, » won Alexander Severus het zijnen voorganger Nero weldra verre af: hij liet diens Thermen niet slechts aanmerkelijk vergrooten, maar zorgde ook, dat ze 's nachts met duizenden toortsen verlicht werden, opdat het volk niet verpligt zou wezen, den draad zijner dolzinnige vermaken één-enkel oogenblik af te breken. Sedert droeg deze badplaats den naam der Thermen van den *weldadigen* keizer 1). Eenige zuilen en kostbare marmeroverblijfsels getuigen hier ter plaatse nog van den rijkdom en luister dezer inrigting, wier naam bewaard is gebleven in dien der naast bij gelegen kleine kerk, te weten van den H. Verlosser-*in-Thermis*. Op deze maar al te zeer beruchte bouwvallen staat thans het paleis-Madame, dat zijn oorsprong en zijn naam beiden aan Catharina de Medicis, later koningin van Frankrijk, verschuldigd is. Het werd vervolgens door paus Benedictus XIV. aangekocht, en dient thans tot verblijf van Rome's gouverneur: de bouwstijl, door den een geprezen, door den ander gelaakt is echter onbetwistbaar grootsch, en zeker ook wel sierlijk te noemen. Paulo Marucelli was de architect van dit vorstlijk paleis.

Op eenige schreden afstands vandaar en van de universiteit, bevindt zich de aloude kerk van den H. Eustachius. In 1196 werd zij voor de eerste maal door paus Celestinus III. vernieuwd, terwijl voorts datzelfde, onder toevoorzigt van den architect Antonio Canavari, in de verleden eeuw anderwerf plaats had. Intusschen houde men in het oog, dat het noch de architectuur, noch het schilderwerk, noch het grootsche in den vorm dezer kerk geweest is, waarom Rome met zooveel zorg voor

1) Addidit et oleum luminibus Thermarum, cum antea non ante auroram paterent, et ante solis occasum clauderentur.

Lamprid., *In Alexand.*

het behoud van dit nederig gebouw voortdurend heeft gewaakt. Wil men de oorzaak daarvan weten? welnu: daar rust, onder het altaar, in eene antieke urne, een meesterstuk van beeldhouwkunst, het stoflijk overschot van geheel eene heldenfamilie: Eustachius, opperbevelhebber over het leger van keizer Hadriaan, Theopista, zijne echtgenoot en hunne beide zonen Theopistus en Agapetus 1). Hunne namen zijn bij alle christenen bekend, uithoofde van den schitterglans, waardoor zij zich, zelfs te midden van den onafzienbren drom van zooveel christengeloofshelden in dat talloos leger van de edelste martelaren, zoo treffend onderscheiden.

Eustachius behaalde als opperbevelhebber der romeinsche ruiterij bij het beleg van Jerusalem, waar hij het tiende legioen van Trajanus kommandeerde, grooten roem. Later door zijn voormaligen wapenbroeder, die toen keizer geworden was, tot den rang van generaal verheven, vinden wij hem nog als dapper krijgshoofd onder de regering van Hadrianus vermeld. De verwinnaar der vijanden van het rijk bragt zijne zegepralende legerscharen te Rome, met roem beladen, binnen, en keizer Hadriaan verlangde nu, dat hij aan de goden van het Kapitool pleglig zijnen dank zou gaan toebrengen; doch, Eustachius zegt, dat hij slechts aan den éénig waren God der heerscharen erkentlijkheid voor den triomf zijner wapenen verschuldigd is, en weigert alzoo aan het bevel van den vorst te gehoorzamen. Hadriaan, door dien weêrstand verbitterd en gehoond, denkt eene nieuwe strafoefening uit, die geschikt is, om èn zijne gekrenkte majesteit wraak te verschaffen, èn de vermetelen te straffen, die het zouden durven wagen, zijne bevelen te weêrstaan. In een rood-gloeijend gestookten bronzen stier worden, op zijnen last, de dappere generaal,

1) Mazzol. t. VI, p. 304.

zijne gade en beide kinderen, ter dood gebragt. De geur van deze offerande steeg ten hemel, en, terwijl de Koning der martelaren zijne dapperen kroont, brengt de Kerk aan hunne onsterflijke namen eerbiedig de hulde harer bewondering toe. Alvorens den Heere te sterven, had Eustachius al zijne bezittingen aan de armen, zijne broeders, vermaakt 1). In zijn huis was het, dat de christenen bij elkander kwamen, om hunne onderlinge liefdemalen te vieren; en, teneinde daarvan de herinnering in eere te bewaren, zoo heeft men in de kerk, die hem werd toegewijd, langen tijd datzelfde gebruik nog in stand gehouden. Een oud Rituaal bevat het gebed, door de vergaderde geloovigen uitgesproken ter gunste van den edelmoedigen christen, die hun deze maaltijden aanrigtte, wier doel en strekking was, om de evangelische gelijkheid van alle menschen aan te toonen en, zooveel mogelijk, te verwezenlijken. En daarbij werd de naam en het voorbeeld van den H. Eustachius niet vergeten 2). Is het alzoo nu niet duidelijk, waarom Rome deze kleine kerk, welke wij thans bezoeken, als den appel harer oogen bewaart? Begrijpt men het nu, waarom de katholieke pelgrim in de eeuwige stad nooit verzuimt, er zijne schreden heen te rigten? ô Voor hoevele anderen méér zou het, tot heil der wereld, niet nuttig zijn, dat ook *zij* daar een uur van ernstige overpeinzing gingen slijten!

1) Baron., *Ann.*, an. 103, n. 4; et an. 120, n. 4; et *Not. ad Martyrol.*, 20 sept. n. B.

2) Da, Domine, famulo tuo N. sperata suffragia obtinere, ut qui pauperes tuos in tua sancta Ecclesia recreavit, sanctorum simul omnium et beati martyris Eustachii et sociorum ejus mereatur consortia, cujus nunc est exempla secutus; per Christum, etc.

25 Januarij.

Santa-Maria-della-Pace (des Vredes). — Herinnering aan Sixtus V. — De Sibillen van Raphaël. — Het paleis-Vidoni. — De gewijde Fasten van Verrius Flaccus. — Het paleis-Mattei. — Busten der keizers. — Schilderijen van Domenichino. — Het paleis-Corsini. — De Ecce homo van Guerchini. — Schilderijen van Paolo Veronese, van Titiaan enzv. — De Farnesina. — De kerk van den H. Andreas-*della-Valle*. — Schilderwerk van den koepel door Domenichino.

Het was de feestdag van Paulus' bekeering. Na met Rome op het graf des grooten apostels voor de bekeering der, helaas, maar al te talrijke Saulussen, die nog heden ten dage Jesus van Nazareth vervolgen, vurig gebeden te hebben, zetten wij onzen pelgrimstogt van den vorigen dag wederom moedig voort. Inderdaad, wij waren echte stoomreizigers geworden! En als zoodanig dan gingen wij, in allerijl, het midden van de stad door, om ons van de Propaganda naar *Santa-Maria-della-Pace* heen te begeven, op wier drempel ons eene grootsche herinnering verbeidde. In de XVI. eeuw, namelijk, had het protestantismus, met vuur en zwaard gewapend, Duitschland vermeesterd, en predikte er persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid voor iedereen. Vreeslijke oorlogen, die daarvan het onmiddelijk gevolg waren, hadden Europa het onderst-boven gekeerd, en onder zijne vorsten den grootsten tweespalt doen ontstaan. Den vrede te herstellen, ziedaar het groote doel, hetwelk de pausen, die toenmaals den zetel des H. Petrus bezetten, zich onafgebroken voor oogen stelden.

Toen, eindelijk, hunne pogingen met een goed gevolg waren bekroond, deed Pius IV., tot dankzegging, eene prachtige kerk bouwen, welke hij aan de H. Moeder Gods

des *Vredes* toewijdde, en die door Raphaëls penseel met een waar meesterstuk werd verrijkt. Boven den boog der eerste kapel, op de linkerhand, schittert, namelijk, als eene ster van de eerste grootte, zijne fresco-schilderij, de Sibillen van Cuma, van Perzië, Phrygië, en van Tivoli voorstellende. Gelukkig, dat de puritijnsche kritiek, de kritiek van het jansenismus, zich destijds nog geen ingang had weten te verschaffen, anders toch, zeker, zouden wij thans in de kunst een meesterstuk minder tellen. Het hoogaltaar, naar de planteekening van Carlo Marata gebouwd, wordt evenwel door de schoone schepping van Raphaël in geenen deele verduisterd: de vier prachtige kolommen van *vert antique*, het beeldhouw- en schilderwerk maken er een kostbaar kunststuk van, even zoo als van den koepel, een achthoek, in den besten stijl gebouwd. Na, in het voorbijgaan, *Santa-Maria-del-Alma* eerbiedig gegroet te hebben, traden wij het paleis-*Vidoni* thans binnen.

Raphaël-zelf heeft er het plan voor geleverd. Onder aan den trap, wacht u keizer Marcus Aurelius af; in de daad, een edele wachter, wiens antiek standbeeld hier schijnt aan te duiden het hoogstmerkwaardig gedenkstuk der oudheid, dat er den man van wetenschap met luider stemme heenroept: hier worden, namelijk, bewaard de gewijde Fasten, door Verrius Flaccus te boek gesteld. Zij werden in de vorige eeuw te Palestrina gevonden, en bevatten den romeinschen almanak voor de maanden Januarij, Maart, April en December. De kardinaal Stapponi had ze ontdekt; een andere prins der kerk, de kardinaal Vidoni, deed ze in orde brengen en bruikbaar maken, waartoe hij den oudheidkundige Nibby bezigde, die tevens door hem belast werd, om er het ontbrekende aan toe te voegen. Op die wijze vervolledigd, heeft de genoemde kardinaal de Fasten, te zijnen koste, uit doen

geven, en wel in zwarte en roode letters, teneinde behoorlijk te kunnen onderscheiden, wat er oud en wat er nieuw in is. Verrius Flaccus, die ze in schrift bragt, was een vrijgelaten slaaf, door zijn onderwijzerstalent zeer beroemd: hij hield eene drukbezochte school. Augustus koos hem tot onderwijzer voor zijne kleinkinderen, en deed hem met geheel zijne school naar het palatijnsche huis heenkomen, onder alléén deze voorwaarde, dat hij geen nieuwe leerlingen meer aannemen mogt 1). Wat den bedoelden almanak betreft, daaruit is in sprekende trekken de staat der toenmalige romeinsche zeden volmaakt goed op te maken: men ziet er uit, dat de openbare spelen meer dan twee derden van het jaar wegnamen! Achttien eeuwen later vertoont zich in onzen republikeinschen almanak diezelfde materialistische geest, als om te bewijzen, dat zonder het Evangelie de mensch steeds hetzelfde blijft. Alleen aan de katholieke Kerk was het voorbehouden, elken dag van het jaar te heiligen, door dien toe te wijden aan een uitverkorene Gods.

Na de kerk der H. Lucia, in de straat der *Botteghe oscure*, voorbij te zijn gegaan, komt men bij het *Paleis-Mattei*. De regelmatigheid der vormen, de schoonheid van den bouwstijl, de rijkdom der galerijen doen deze vorstlijke woning eene eerste plaats innemen onder de paleizen der eeuwige stad. Het voorplein en het portaal zijn met basreliefs, met busten en antieke standbeelden versierd. Op den eersten omloop van den hoofdtrap ziet men twee marmeren zetels, die op den Mons-Cœlius gevonden zijn, in de nabijheid der kerk van de HH. Joannes en Paulus; voorts een grafmonument, met reliefs, van keizer Commodus, de standbeelden van Pallas, van Jupiter en van den Overvloed. Op den

1) Suet. *de Illust. Grammat.* 17.

voortrap, die met de eerste verdieping zamenhangt, bevindt zich het aloude borstbeeld van Alexander den Groote; op het balkon staande, ziet men in de muren van het voorplein de jagt van Meleager en de borstbeelden van Antoninus, Hadrianus, Marcus-Aurelius, Severus, Verus en Commodus geplaatst. In de voorzaal prijken twee portretten van van Dijk en van David, alsmede een *H. Bonaventura* van Tintoretti. In een ander vertrek, dat in drie afdeelingen is verdeeld, ziet men vooreerst een plafond in fresco geschilderd, en voorts een tweede in twee tinten van Domenichino: die beide meesterwerken zijn het penseel waardig, dat den *H. Hiëronymus* heeft gemaald.

Langs de Sixtus-brug den Tiber overgaande, kwamen wij aan het Paleis-*Corsini*, een hoofdwerk van den architect Fuga. Daar vindt men schatten van letteren en van kunst; maar ook hier, even als elders, slaat men schaamrood de oogen neder bij wat de *Renaissance* ons uit het heidendom ter bewondering heeft voorgesteld. In de galerij, die vóór twee andere met rijke basreliefs versierde galerijen gelegen is, houdt een *Ecce Homo* van Guerchini, eene *Maria-Presentatie* van Paolo Veronese en een *Zonneopgang* van van Berghem de aandacht des bezoekers ernstig geboeid. Vervolgens bewondert men er de *portretten van* paus *Julius II.* door Raphaël, van koning *Philippus II.* door Titiaan, het *Konijn*, door Albert Durer, het *Soldatenleven*, in twaalf tafereelen, door Callot, de *Verkondiging van den engel*, door Michel Angelo, de *Herodias*, door Guido Reni, *twee kardinalen* door Domenichino, eene H. Maagd, door Murillo, eene *tijgerjagt*, door Rubens, de *kruisiging van den H. Petrus*, door Guido Reni, en nog vele andere keurjuweelen van het penseel, waaraan niets anders ontbreekt dan de echt-christlijke geest en het zuiver kuische licht van het bovenzinlijk schoon.

De bibliotheek is vooral rijk in handschriften en uitgaven der XV. eeuw. De plaatverzameling, daar voorhanden, bekleedt, zoo ten aanzien van het getal als van de keurlezing, eene eerste plaats. Naast het paleis ligt eene allerfraaiste villa, die zich langs de steile helling van den Janiculus uitstrekt, en vanwaar men op den boven aan gelegen Casino-koepel, zich een volledig overzigt van Rome verschaffen kan. Hier was het, dat Vasari zich plaatste, om het plan der stad op te nemen, en het schijnt, dat Martialis datzelfde gezigtspunt in het oog had, toen hij zong: « *Hinc septem dominos videre montes, et totam licet æstimare Romam:*

„Van hier uit weidt het oog de zeven bergen langs,
En kan het Rome gansch en al omvatten."

Tegenover het Paleis-Corsini ligt de *Farnesina*, door den vermaarden Agostino Chigi, bankier van paus Leo X., als een blijvend gedenkteeken van 's mans rijkdom en kunstsmaak gebouwd. De plafonds der verschillende zalen zijn met niet zeer stichtlijk schilderwerk van Raphaël en zijne leerlingen versierd.

In de stad teruggekeerd, wilden wij, als kunstliefhebbers, aan de schoone kerk van Sint-Andreas-*della-Valle* een bezoek brengen; vroeger hadden wij haar reeds uit een christlijk oogpunt onze aandacht gewijd. Zij staat ter plaatsezelve, waar het tooneel van Pompejus' theater stond, en trekt de aandacht tot zich, zoo door haren prachtigen hardsteenen gevel, met twee rijen kolommen van de corinthische en gemengde bouworde versierd, en verrijkt met standbeelden van hooge waarde, als door haren hoogen, ruimen koepel, gelijk Rome er weinigen telt, en waarvan het schilderwerk Lanfranco's kunstgenie in hooge mate eer aan doet. De vier evangelisten onder aan den koepel en de fresco's in het gewelf van het koor, voorstellende verschillende tafereelen uit het leven

van den H. Andreas, behooren tot de beste klassieke voortbrengselen van Domenichino's penseel. Onder de zijkapellen verdient vooral opmerking de eerste, regts bij het binnenkomen, geheel met marmer van de vreemdste soort overdekt en met standbeelden versierd, gelijk voorts opgeluisterd door acht kolommen van *vert antique*, en door een bas-relief, dat op het altaar zich bevindt en een meesterwerk van Antonio Raggi's beitel is.

Wat wij in Sint-Andreas-*della-Valle*, en in de H. Maria-*della-Pace*, gezien hebben, vindt men, behoudens eenige kleine wijzigingen, alom in het meerendeel der kerken van Rome terug. Overal hebben de kunsten een beschermingsoord in de schaduw van het katholiek heiligdom gezocht, en de dankbaarheid, alsook het instinkt van zelfbehoud, mag men zeggen, maakten het haar tot een heiligen pligt. Men weet, helaas, wat er van deze hemeltelgen geworden is, en wat zij voorts ten uitvoer hebben gebragt, nadat zij, haren oorsprong en hare roeping vergetende of miskennende, het veilig ouderlijk dak verlaten hadden, om elders fortuin te gaan zoeken: door den verloren zoon te schilderen, hebben zij hare eigen geschiedenis gemaald.

26 Januarij.

Het Paleis-Farnese. — Fonteinen. — Porticus. — Beeldhouw- en schilderwerk. — Triomf der Romeinen. — Beschrijving van Titus' zegepraal. — De triomfweg der zegevierenden. — Einde van den triomf. — Overdenking daarbij.

Rome had gisteren de bekeering van den H. Paulus gevierd. De herinnering aan den doorluchtigen gegijzelde om Jesus Christus wil, die de stad van Nero daar doortrekt, geketend aan den arm des pretoriaans, die hem tot bewaker gegeven

is, bragt ons op het denkbeeld, om den weg eens na te sporen en langs te gaan, dien de romeinsche verwinnaars volgden bij hunnen optogt naar het wereldkapitool, waarheen zij de volkeren, in slavernij aan hunne zegekar geklonken, meêvoerden. Wij zouden daarin het beeld zien van de wereld in den oogenblik, toen de Evangelieprediking aanving, en de eerste geloofsverkondigers zich in ketenen lieten slaan, om de boeijen hunner broeders, de kluisters der menschheid, te verbreken voor altoos. Dat plan te verwezenlijken, beloofde ons dien dag een buitengewoon genoegen. Door daarmede onze beschouwing van het heidensche Rome te eindigen, meenden wij er de kroon aan op te zetten, bij de beschrijving van een schouwspel, waarin die oude, voor altijd voorbijgegane wereld zich in haar geheel vertoont. Onderwege betaalden wij onzen laatsten kunsttol aan Farnese's paleis.

Dat paleis is het schoonste van Rome, zoo door het ruime voorplein, met zijne twee schitterende fonteinen, wier bekkens van egyptisch graniet, in de thermen van Caracalla gevonden, de grootste zijn, welke men uit de oudheid bewaard heeft 1), als door de breede en regelmatige zijstraten, die er op uitloopen. Alle kenners roemen het als de volmaakte uitdrukking van echt-romeinsche architectuur, die, door zuiveren en degelijken smaak, scherp afsteekt bij den plompen bouwtrant van Florence en de kwistig-dartele bouwmanier van Napels en Genua. Paus Paulus III., uit het geslacht-Farnese, legde den grondslag er van, toen hij nog kardinaal was, en zijn neef, de kardinaal Alexander Farnese, voltooide het schittrend gebouw, waaraan drie architecten van grooten naam arbeidden: Antonio San Gallo, die er het plan voor maakte en de buitengevels optrok, terwijl Vignola de eerste verdieping van den binnenhof voltooide, en Michel-Angelo het

1) Zij hebben zestien voet in doorsnede, en zijn zes voeten diep.

prachtig taflement op het gebouw plaatste. De steenen, die van het Colosseum afgevallen waren, werden voor het binnenplein van dit paleis gebezigd, maar geenszins, zoo als men zeer ten onregte beweerd heeft, door paus Paulus III. uitgebroken tot het bouwen van dit paleis; immers, men weet, dat die paus vooral zich zéér heeft onderscheiden door zijne groote zucht voor het bewaren van al, wat de oudheid belangrijks overgelaten had. Zoo, bij voorbeeld, had hij den geleerden Latinus Juvenalis Mannetto aangesteld tot commissaris generaal over de oudheden van Rome, en dit zelfs met zeer uitgestrekte magt. Sedert de bouwwerken der oude Romeinen, is er niets volmaakters dan dit binnenplein uit architects-handen te voorschijn gekomen, ja, wij aarzelen niet, te verklaren, dat het de proef tegen het grootste en schoonste, wat de romeinsche oudheid opleverde, zegevierend zou kunnen doorstaan. De dynastie van Napels, die algeheele erfgenaam van het geslacht-Farnese geworden is, kwam zoodoende ook in bezit van het hier bedoelde paleis.

Langs het voorplein inkomende, treedt men allereerst een prachtig portaal binnen, met twaalf kolommen van egyptisch graniet, en daar bevindt zich de groote marmeren sarcophaag van Cecilia Metella, Crassus' gemalin, wiens grafgesticht wij op den Appischen weg zullen zien. De Hercules-Farnesius, de groep van Dircé en de overige meesterstukken van oude beeldhouwkunst, waarmeê dat paleis overvloedig verrijkt was, zijn naar Napels overgebragt. Een grootsche marmeren trap geleidt naar de galerij, welke Annibal Carrachi, door zijn broeder Agostino en verscheiden zijner leerlingen bijgestaan, schilderde, en waarvan de fresco's, die in de plafonds voorkomen, in de oogen der wereldsche beschouwers, groote waarde hebben, doch, in de daad, niets anders zijn dan heidensche mythologie, goden en godinnen der

fabelleer, in den smaak der Renaissance verbeeld. Wanneer alzoo een christen-kunstenaar die soort van werken prijst, dan kan dit zeker wel niet geschieden tenzij onder een zeer ernstig en allezins gebillijkt voorbehoud.

Uit het Paleis-Farnese begaven wij ons naar de Engelenbrug en het kwartier van het Vatikaan. Generzijds den Engelenburgt, tusschen de Monte-Mario, het Vatikaan en de stad lag het grondgebied der zegepraal, het *Territorium triomphale*, waarvan het middelpunt zoo door de kerk van de H. Maria-*Traspontina*, als door de huizen, die haar omringen, thans is bezet. Dit plein, even vermaard in de geschiedenis van het overmoedig-trotsche Rome, als in de jaarboeken der vernederde menschheid, was bestemd ter voorbereiding van der overwinnaren zegetogt. Zoodra dus een veldheer, met zijne zegevierende legerbenden, tot voor de poorten der stad gekomen was, vergaderde de senaat, om te overwegen, of hij de eer van de zegepraal had verdiend. Om die waardig te wezen, moest hij eene stad stormenderhand ingenomen, een veldslag volkomen gewonnen, een zeker aantal gevangenen gemaakt, het grondgebied der republiek uitgebreid, in denzelfden veldtogt niet ééne-enkele nederlaag geleden, van de overwinning alle mogelijke partij getrokken *en tenminste vijf duizend vijanden gedood hebben* 1).

Hij, die naar de zegepraal dong, moest van zijne heldenfeiten aan den senaat kennis geven door middel van een in lauweren gewikkeld krijgsrapport, terwijl hij-zelf zijne zaak voor de Beschreven Vaderen persoonlijk moest komen bepleiten, wanneer de beslissing niet spoedig genoeg met algemeene, of tenminste met geene overgroote meerderheid van stemmen volgde. In dat geval vergaderden de senatoren

1) Valer. *Max.*, II, 8, 1.

in een tempel buiten de stad, waar zij hem dan aanhoorden en op nieuw raadpleegden, dewijl het niet geoorloofd was, dat de candidaat Rome binnenging, of het *Pomœrium* overschreed, zonder daardoor terstond alle regt en aanspraak op den triomf te verliezen: zóó naijverig betoonde zich de fiere stad op hare onafhanklijkheid 1). Wanneer het verzoek werd ingewilligd, dan beijverde men zich om, in aller ijl, de noodige toebereidselen te maken tot het schitterendst, maar tevens droevigst tafereel, wat ooit het oog aanschouwde.

Om daarvan getuigen te zijn, sloegen wij Josephus, den geschiedschrijver, wiens werk voor de hand lag, op. Hij, die bij den triomf van Titus tegenwoordig was, verhaalt ons wat er plaats greep, toen Judea's verwinnaar het verwonnen Israël aan zijne zegekar had geboeid. Het is mij onmogelijk, den indruk weêr te geven, dien het verhaal van dat tafereel op mij maakte, ter plaatse-zelve, waar de ontzettende kastijding, door de profeten voorspeld, vervuld werd aan het verstokte volk, dat den moord aan den Godmensch had gepleegd. Die, in geheel zijnen omvang, dezen indruk zou willen ontvangen, moge dit te Rome-zelf gaan beproeven, en daarbij verrigten wat wij gedaan hebben. Overigens, door de zegepraal van Titus te lezen, kan men tevens over al de anderen oordeelen, als waarbij, namelijk, eenerzijds, dezelfde plegtigheden, dezelfde toeloop, dezelfde opgewondenheid, en anderzijds dezelfde jammerklagten, dezelfde afloop plaats grepen, te weten slavernij of dood.

« Lang reeds vóór het krieken van den dag was geheel de stad in beweging, en waren alle straten, in iedere rigting, met tallooze volksscharen als bezaaid, die gedurig en luide niets dan *Io triumphe! leve de zegepraal!* galmden. Bij het

1) Suet. *Cæs.*, 18.

eerste morgenlicht rukten al de strijdlegioenen, doch zonder wapenen, met zijden tunica's en een lauwerkrans getooid, in regelmatige orde naar de stadspoorten op, waar, volgens den eisch der triomftogten, door Vespasianus en Titus een schittrend feestbanket gegeven werd. Die beide vorsten-zelve bragten, na den senaat in de galerij van Octavia voorgezeten en aller gelukwenschen ontvangen te hebben, aan de goden eene offerande toe, en kleedden zich vervolgens in het plegtgewaad der zegepraal; daarop zette de feeststoet zich in beweging, waarbij een zoo volmaakt goede smaak heerschte, dat alles door de gemaklijkheid van inrigting en schikking aan het doel volkomen beantwoordde, en tevens in het helderste licht uitkwam, terwijl voorts, te midden van zooveel kwistige prachtvertooning, niemand daardoor vermoeid werd of verveeld.

« Aan de spits der scharen zag men eene groote menigte gouden, zilveren en ivoren kunstzaken, rijke stoffen en purperkleederen, op babylonische wijze, in afwislende kleuren prachtig bewerkt.

« Daarachter volgde een onmetelijke schat van edelgesteenten, deels in gouden hoepels tot schitterende kroonen zaamgevat, deels met grooten kunstsmaak, in flonkerglans en met allerlei afwisling, op kostbare praalgewaden vastgehecht, zoodat men ze, in het voorbijgaan, niet voor een schouwspelvertooning, maar voor de vonkelende baren van een rijken goudstroom zou hebben aangezien. Al deze voorwerpen werden gedragen door krijgslieden, in met goud bestikte purperen tunica's gedost.

« Voorts verschenen nu de standbeelden der goden, in goud, in zilver, in elpenbeen en brons. Men telde er bij honderden, en allen uitmuntend van bewerking en buitengewoon groot.

« Daarna kwam een leger van allerlei gedierte, waarvan sommigen, zoo als de oliefanten en de drommedarissen, met kostbare dekkleeden waren getooid.

« Hier achter vertoonde zich nu de onafzienbre drom van krijgsgevangenen, die, met de verbittering in het oog en het hoofd ter neêrgebogen, voor de toeschouwers onder hunne schamele kleeding de kluisters trachtten te verbergen, waarmeê ze aan hunne handen waren geboeid.

« Weldra evenwel werd het bewonderend oog heengetrokken naar de zinnebeeldige teekens der veroverde steden, wier vracht zóó zwaar was, dat men, ieder oogenblik, vreesde, de ontelbre soldaten, die ze op hunne schouders droegen, onder het gewigt daarvan te zullen zien bezwijken. Van rondom in goud en ivoor gevat en met kostbare stoffen overdekt en beladen, zag men er de veldslagen, de heldenfeiten, het bestormen der vestingwerken, het moorden en branden, met een woord, geheel de verwoesting van Jerusalem op afgemaald, teneinde zoodoende al de gruwelen van dien vreeslijken vernielingskrijg voor de juichende menigte aanschouwlijk te maken.

« Nu zag men den krijgsbuit volgen, een onwaardeerbaren schat van tallooze voorwerpen en kostbaarheden: voorop vijf-en-twintig koperen standbeelden, voorstellende Abraham, Sara en de koningen uit Davids geslacht; dan de gewijde vaten, in den tempel van Jerusalem prijsgemaakt, op rijke draagbaren, door met lauwers gekroonde en sierlijk gekleede krijgslieden gevoerd; zoo bij voorbeeld waren het de tafel der toonbrooden, van louter goud en verscheiden honderden ponden (*talenten*) zwaar wegende, de bazuinen van het jubeljaar, de voorhangsels des tempels, de gouden kandelaar met zeven armen. Daar achter werd op een prachtbaar de Wet der Joden gedragen, en daarmede de trein, voor wat den krijgsbuit aangaat, besloten.

« Doch daarop volgde dan onmiddelijk geketend en in rouwgewaad gehuld de opperbevelhebber der Joden bij Jerusalems beleg, namelijk Simon, de zoon van Gioras, die ter dood veroordeeld was, na alvorens, volgens romeinsch gebruik, den triomf der verwinnaars opgeluisterd te hebben.

« De standbeelden der Victorie, in elpenbeen en goud bewerkt, gingen voor de beide vergulde zegekarren der triomphatoren uit, te weten die van Vespasianus en van Titus. In het oog der Romeinen, die aan al hunne feesten steeds een godsdienstig karakter gaven, stelde de verwinnaar op den dag van de zegepraal Jupiter voor: hij was de god der aarde. Dien ten gevolge droeg hij dan ook de tunica van den Olympischen koning, en liet zich het geheele ligchaam met vermiljoen kleuren, dewijl daarmede ook het beeld van Jupiter Capitolinus was bemaald; de bespanning van den zegewagen, meestal uit vier witte paarden bestaande, was mede een heiligdom, dat alleen voor het hoofd der goden bestemd werd, en door niemand, tenzij krachtens een senaatsbesluit, mogt gebezigd worden 1). » Titus stond overeind op zijne kar, met het aangezigt en de armen vermiljoen gekleurd, in een purperen tunica, rijk met gouden palmen bestikt, gekleed, de armen met militaire prachtbanden versierd, en het hoofd met een lauwerkrans getooid. In de eene hand hield hij een lauwertak, en in de andere een elpenbeenen scepter, met een adelaar op de spits; met een woord, hij deed zich juist voor als *Jupiter optimus maximus*, terwijl des zegepralers plegtgewaad, op het Kapitool bewaard, eeuwen lang diende, om al de triomphatoren te tooijen, welke Rome zich de schatting

1) Tit. Liv., X, 7; Plin., lib. V, 23; Plutarch., *in Camill.*, 14. — Wij hebben het verhaal van Flavius Josephus, ten aanzien van verschillende bijzonderheden, uit andere heidensche schrijvers volledig gemaakt.

hunner glorie had zien toebrengen: niemand toch bezat zulk een kostuum in eigendom 1). Zijne zegekar, uit elpenbeen en verguld brons vervaardigd, en met allerlei keurgesteente opgeluisterd, was geheel rond van vorm, van achter open, en werd door vier witte paarden getrokken, die naast elkander waren aangespannen en bezijden den kop een lauwertak droegen. Romeinsche burgers, met olijfkransen op het hoofd, en in witte toga's gekleed, gingen te voet naast de paarden, welke zij aan gouden leidsels voerden. Achter den triomphator, op den trap van de zegekar, stond de slaaf, die belast was, om hem, gedurig aan, toe te spreken met de woorden: *Caesar, hominem te esse memento;* « gedenk, Cæsar, dat gij een mensch zijt. » Naast Titus reed Domitianus, zijn broeder, allerprachtigst gekleed en gezeten op een schittrend schoon paard 2).

Het leger volgde nu achter den veldheer, en deed de lucht weêrgalmen van zegezangen, doch waaronder ook wel eene of andere scherpe aanmerking op het legerhoofd doorliep. Duizenden en duizenden van toeschouwers vervulden de straten, de pleinen, de galerijen en de forums der stad, op alle punten, waar de stoet langs moest komen, en deden hunne vreugdekreten luide met den jubeltoon van het juichende leger zamenvloeijen.

Wij volgden in onze gedachten den feesttrein van af het *Territorium triumphale* tot op het Kapitool. Hij kwam door den zegeboog, of triomfpoort, aan den Tiber gelegen, ter plaatse, waar zich thans het godshuis of *Hospitaal van den H. Geest* (*Spidale di San-Spirito*) bevindt, de stad binnen. Na de brug te zijn overgetrokken, sloeg men het Flora-veld, of *Campus Florae*, op, daar, waar nu de kerk

1) Jul. Capitol. *in Gordian.*, 4.

2) Josephus, *de Bello Jud.*, lib. VII, c. 17, 18, 19, 20; Græ-vius, *Thesaur. Ant. Rom.*, t. IX, p. 1361.

van *San-Angelo-in-Piscina* staat; en voorts met een kleinen bogt ging de stoet zóó het Velabrum langs, het *Forum Boarium* (de ossenmarkt) over, den grooten Circus voorbij, en vervolgens links om door de *Curiæ veteres*, tusschen den Coelius en Palatinus heen, afwaarts naar den heiligen, of gewijden weg (*via sacra*), tot aan het *Forum Romanum*, wat men in geheel zijne lengte over ging, om voorts, links af, tegen den *Clivus Capitolinus* op naar het Kapitool heen te stijgen, waar de trein den eindpaal had bereikt.

Zoodra de zegekar, op het Forum aangekomen, nu den vreeslijken berg zou gaan bestijgen, maakte geheel de stoet halt: er heerschte een doodsche stilte alom, en ieders oog was op Simon gevestigd. De bundelbijldragers (*Lictores*) deden hem uit de gelederen treden, en sleurden hem naar de regterzijde van het Forum heen, waar hij met roeden gegeeseld werd; vervolgens werd hij, badende in zijn bloed, naar de verschriklijke Mamertijnsche gevangenis heengevoerd, waar de dood hem wachtte. Zoodra hij den geest had gegeven, sloegen de *Confectores* hem een strop om den hals, en sleepten aan dat koord zijn lijk naar den trap der jammerklagten (*Gemoniæ*) heen, om hem daar van boven neder in den Tiber te werpen.

Onderwijl dat alles plaats greep, toog Titus langzaam naar den tempel van Jupiter heen; en, daar het middelerwijl duister was beginnen te worden, zoo bragten eenige slaven een veertigtal oliefanten aan, waarop kandelaren geplaatst waren, en zette de trein zijne beweging thans bij fakkellicht voort. Op de bergkruin aangekomen, trad de triomphator uit zijne kar, en besteeg, naar 't aloud gebruik, de trappen des tempels op zijne knieën 1). Hij ging het prachtgebouw nu vervolgens

1) Dio., lib. XLIII. p. 254; Suet., *in Cæs.*, 37.

binnen, waarvan de deuren met de wapenen der verwonnelingen waren getooid, en wachtte dáár het berigt af, dat Simon en de overige krijgsgevangenen hun doodvonnis hadden ondergaan. Die tijding werd weldra door een lictor aangebragt, het: *Actum est!* 't is afgeloopen! dat vreeslijk woord, bij zulke gelegenheid in gebruik, en waarop geheel de aanwezige menigte den tempel weêrgalmen deed van het uitbundigst vreugdegejuich. Titus trad voorts het binnenste heiligdom van Jupiter in, waar hij, luider stemme, dit gebed deed: « Gij, Jupiter algoede en algroote, — *optimus maximus* — gij, Juno, koningin der onsterflijke goden, en gij allen, Goden en Godinnen, bewoners en beschermers van dezen tempel, ontvangt den dank, dien ik u, met de levendigste vreugde, dáárvoor toebreng, dewijl gij wel hebt willen vergunnen, dat heden, in dezen stond, het romeinsch gemeenebest behouden en door mijne handen in bloei toegenomen is; ô moogt gij, ik bid er u om, blijven voortgaan er uwe gunst aan te schenken, de republiek te beschermen, en te waken, dat zij behouden blijve » 1).

Na het uitspreken van dit gebed, trad hij naar Jupiters zittend beeld heen, en legde het een lauwertak in den schoot; vervolgens nam hij zich de kroon van het hoofd en wijdde die aan den koning der goden toe, tegelijk met een gedeelte van den buit. De offeraars bragten nu het gewijd slagtvee aan; Titus-zelf doodde met eigen hand een os, terwijl voorts de priesters de offerande verder voltooiden, en werd vervolgens de dag besloten met een prachtig feestmaal, door de triomphatoren, naar 't aloud gebruik, den senaat en hunne vrienden op het Kapitool, onder de tempelgalerij, aangeboden.

1) Blond. Flav., *Rom. Triumf.*, X, p. 216.

Intusschen begaf het volk zich naar huis, om daar mede luide feest te vieren: immers, de triomfdag was voor geheel Rome een jubel, en niemand dan ook, of hij had ten zijnent een vrolijk banket 1). De Triomphator, of, beter gezegd, de verwonnen en uitgeschudde natiën droegen er de kosten van. Josephus heeft niet te boek gesteld, hoe Titus bij deze gelegenheid handelde; maar, om dit tafereel volledig te maken, zullen wij hier opteekenen, hoe Cesar bij een zijner triomfen zich ten aanzien van het feestvierend romeinsche volk gedroeg; men zal daaruit te beter een juist oordeel over dat volk kunnen opmaken. Elke veteraan-infanterist bekwam twee honderd guldens gratificatie, elke veteraan-kavalerist vier-en-twintig honderd guldens; ook ontvingen er velen eenigen grond in eigendom, terwijl overigens het geheele leger, man voor man, in dezelfde verhouding geldelijk werd beloond. Het volk-zelf was mede niet vergeten: elke burger kreeg 86 maten koren, 10 pond olie, 50 gulden aan geld, en daarenboven nog 50 gulden wegens intresten van een sedert lang beloofd en te gemoet gezien kapitaal. Eindelijk betaalde Cesar ook nog een jaar huur aan alle burgers, wier huisvesting de som van *f*200 te Rome, en van *f*50 in geheel Italië niet te boven ging. Vervolgens liet hij dien dag versch vleesch uitdeelen en gaf, verscheiden dagen lang, aan het volk een maal, zoo als een Triomphator dit gewoonlijk anders slechts éénmaal aanrigtte. Op die maaltijden werd geheel de stad met al hare omstreken ten disch ontvangen, en wel aan twee-en-twintig duizend tafels, en waarbij zulk eene weelde heerschte, dat er de wijn van Falernum met groote kruiken, en die van Chio met gansche vaten verschonken werd 2). Buiten en behalve al die giften

1) Josephus, id. id., c. 18.

2) Suet., *in Cæs.*; Dio., XLIII, 254; Appian., *de Bello civ.*,

en gaven stortte hij, bij deze gelegenheid, nog ruim zestig miljoen guldens in de schatkist van den staat 1).

Tegen over zoodanige, aan het fabelachtige grenzende feiten in de volheid onzer herinnering aan zulk een verleden, staande op het tooneel-zelf, waar ze eenmaal plaats grepen, vraag ik, wat er daarbij in het gemoed van den ernstigen reiziger om moet gaan? Als mensch, krimpt hem het hart in een onder het bewandelen van dien langen weg van smarte, van tranen en van bloed, achtervolgens door de volken van het Oosten en van het Westen betreden, nadat ze verbrijzeld, uitgeschud en aan de zegekar gekluisterd waren van den overmoedigen en wreeden Romein. Als christen, ziet hij smachtend uit naar de kalme wanden van een kerkgebouw, om daar binnen zijn vurigen dank te kunnen gaan uitboezemen voor den God, den Verlosser, wiens zegevierend Kruis den ijzeren scepter verbrak, die verplettend op de gekromde lendenen der wereld drukte: als mensch en als christen beiden, is het wel niet mogelijk, om, bij de herinnering aan wat wij waren, en aan wat wij, zonder die Verlossing, nòg zouden zijn, woorden te vinden, sterk genoeg, om *hen* te brandmerken, die, in hunne godlooze razernij, dat christendom lasteren, waaraan wij dank moeten weten alles, wat wij hebben en alles wat wij zijn.

liv. II, p. 803; Paterc ul., II, 36; Tit. Liv., III, 29; Varr. R. R. III, 2; Plutarch., *in Lucul.*, 76; *in Cæs.*, 71; Plin., lib. XIV, 13.

2) Paterc ul., II, 56; Appian., de *Bell. civ.*, 802.

27 Januarij.

Openbaar Consistorie op het Vatikaan. — Benoeming van vijf kardinalen. — Uitreiking van den hoed. — Anecdote.

Een ander zegefeest wachtte ons op het Vatikaan. Gisteren hadden wij het heidensche Rome, tot dronkenschap toe opgevoerd, den trots zijner Triomfatoren zien streelen en huldigen; heden werd het ons gegeven, het christlijk Rome aan zijne vorsten de volstrektste zelfverloochening en ootmoed te zien voorhouden en prediken. Op het Kapitool moest een slaaf den verwinnaar, zonder ophouden, toeroepen: « Herinner u, dat gij een mensch zijt; » — op het Vatikaan zeide de stedehouder Gods aan de nieuw-benoemde prinsen der Kerk: « *Breng u gedurig aan te binnen, dat gij u voor de menschen, uwe broeders, moet opofferen, zelfs al zou er ook uw bloed bij moeten worden geplengd.* » Vijf kardinalen, eenige dagen te voren door Gregorius XVI. benoemd, zouden heden, als een zinnebeeldig teeken hunner waardigheid, den rooden hoed ontvangen uit zijne hand. Ik zal hier eenige bijzonderheden nopens die treffende plegtigheid laten volgen, als een geheel verschillend tegenbeeld van den zegetogt, dien wij, daags te voren, in herinnering bijwoonden.

De zoogenoemde Hertogszaal van het Vatikaan was luisterlijk voor de ceremonie van den dag ingerigt, met aan het einde den troon, waarop de H. Vader gezeten was, regts en links omringd door het H. Collegie, terwijl de nieuwbenoemden aan den ingang waren geplaatst. Wij zouden bij een openbaar consistorie tegenwoordig zijn. Een der apostolische protonotarissen las eenige stukken voor betreklijk de zaligspreking van een heilige, wiens naam mij ontgaan is.

Toen dit was afgeloopen, kwamen de benoemden, een voor een, knielend voor den troon des opperpriesters, den kardinaalshoed ontvangen, dien hij hun, na eene plegtige omhelzing, op het hoofd zette, onder het uitspreken van de volgende indrukwekkende woorden: « Ontvang dezen rooden hoed, ten teeken der kardinaals-waardigheid, en die u verpligt, om u aan het welzijn der Kerk en van de geloovigen toe te wijden, al moest er zelfs uw bloed bij worden geplengd » 1). Na den hoed even op het hoofd van elken kardinaal geplaatst te hebben, gaf hij hem vervolgens aan den ceremoniemeester, die 's avonds voor het plegtstatig overbrengen er van aan de nieuw-benoemde prinsen der Kerk te zorgen had.

Alvorens verder te gaan, moet ik hier opmerken, dat de paus in een geheim consistorie de door hem benoemde kardinalen *den mond sluit*, hetgeen zeggen wil, dat zij in het H. Collegie nog geene overwegende stem hebben uit te brengen. Later *opent hij hun den mond*, hetgeen dan beteekent, dat de H. Vader, na de oude kardinalen te hebben geraadpleegd, hen bevoegd verklaart, om, even als hunne ambtgenooten, meê te stemmen 2). In deze tweeledige plegtigheid ligt voor allen eene nuttige les opgesloten, namelijk, door de trapsgewijze opklimming tot het verheven ambt, dat eerst geheel volledig aanvaard is, nadat de kardinaalsring en titel

1) Ad laudem omnipotentis Dei, et sanctæ sedis Apostolicæ ornamentum, accipe Galerum rubrum, insigne singularis dignitatis Cardinalatûs, per quod designatur, quod usque ad mortem et sanguinis effusionem inclusive pro exaltatione sanctæ fidei, pace, et quiete populi christiani, augmento et statu sacrosanctæ romanæ Ecclesiæ te intrepidum exhibere debeas, in nomine Patris, etc.

2) Aperimus vobis os, tam in collationibus, quam in consiliis, atque in electione summi Pontificis, et in omnibus actibus, tum in consistorio quam extra, qui ad cardinales spectant, et quos soliti sunt exercere, in nomine, etc.

aan den benoemde zijn verleend. Is deze niet te Rome aanwezig, zoo moet hij, bij het aanvaarden der barret, onder eede verklaren, zich binnen den loop van een jaar *ad limina Apostolorum* (naar den gewijden drempel der Apostelen) te zullen heen begeven, onder straffe der verbeurte van zijne waardigheid 1).

De vijf benoemde kardinalen waren hunne eminentiën Acton, Vanicelli, Corsi, Schwarzenberg, neef van den opperbevelhebber der oostenrijksche troepen in 1814, en monseigneur Massimo, welke laatste tot eene der doorluchtigste prinslijke familiën van Rome behoort, die, zoo zij beweert, van Fabius Maximus afstamt. Men verhaalde ons te dien aanzien de volgende anecdote. Toen de keizer van Oostenrijk, voor eenige jaren, te Milaan kwam, om er de IJzeren Kroon te ontvangen, zond de H. Vader hem eene deputatie van huldiging. De prins Massimo, thans kardinaal, behoorde er bij. Men had den keizer over het beweren der Massimo's gesproken, en deze had daarop gezegd: « welnu, ik ben dan wel nieuwsgierig, om eens een afstammeling van de oude Romeinen te zien. » Op de audiëntie wendde zijne majesteit zich alzoo tot monseigneur Massimo, en zeide hem: « Uwe familie beweert, zoo als ik verneem, van Fabius Maximus af te stammen; berust dat beweren op stelligen grond? » — « Alles, wat ik uwe majesteit zeggen kan, hernam de ambassadeur, is, dat men sedert twee duizend jaren te Rome het er zoo voor houdt. »

Onderwijl het H. Collegie zich naar de Sixtijnsche kapel begaf, om er, tot dankzegging, het *Te Deum* te gaan bijwonen, verlieten wij het Vatikaan. De stad had een feestlijk voorkomen gekregen. In alle landen heeft er vreugdebetoon

1) Constit. van Sixtus V. *Postquam*, etc.

plaats bij de geboorte van vorsten, in wier hand het lot der volkeren is neêrgelegd; en te Rome zijn de kardinalen de prinsen van den bloede; wel nu zoo dan waren er heden vijf geboren! Zoodra de *Ave-Maria-klok* den avondstond aangekondigd had, daar zag men geheel Rome feestvieren: schittrende illuminatie en keur van muzijk, op orchesten, die voor de woning der nieuw-benoemde kardinalen waren opgeslagen; voorts geheel de bevolking, alomme, geheel de stad door, op de been, en dan ontelbare staatsierijtuigen overal in beweging, om de verschillende ambassadeurs en de aanzienlijkste bewoners van Rome, ter gelukwensching, naar de vijf jongst-verkoren prinsen der Kerk heen te brengen, wier benoeming ook voor ons nog dáárom bijzonder merkwaardig was, dewijl wij, door de beleefde tusschenkomst van monseigneur de B... gelegenheid hadden gekregen, om aan hun feest meer bepaald deel te kunnen nemen, door, namelijk, achtervolgens bij elk hunner, onze eerbiedige pligtpleging mede te mogen gaan maken.

Schitterender en smaakvoller verlichting dan die van hunne hôtels kan men zich wel niet voorstellen: eene illuminatie, die werkelijk aan de tooverpaleizen der middeleeuwen gelooven deed. Langs een echt-koninklijken, met rijke tapijten overdekten trap, van weêrszijden met twee rijen van vier voet hooge en naar evenredigheid zware wasfakkels verlicht, komt men op de *Piano nobile*, of eerste verdieping van het paleis. Daar staan in dubbel gelid de lakkeijen van het huis en eene eerewacht van Zwitsers in groote uniform, van rood met geel en zwart afgewisseld, en die tevens toortsdragers zijn, en de gasten naar de apartementen heengeleiden van den nieuw-benoemden kardinaal, wiens rood hoofddeksel dien dag het éénig onderscheidingsteeken zijner pas-verkregen waardigheid uitmaakt. Overigens is hij gekleed in een zwarte rok, met

een manteltje van dezelfde kleur gedekt, en dat even lang als het onderkleed afhangt; zwarte korte broek en zwarte zijden kousen. Reeds terstond bij den ingang van zijn receptievertrek staat de kardinaal, met den hoed in den arm, tot de minzaamste opwachting van die hem komen bezoeken gereed; na het wederkeerig wisselen van een paar bij die gelegenheid passende woorden, gaat men door, en de zaal verder in, om daar aan het algemeene gesprek deel te nemen, terwijl zijne eminentie steeds op dezelfde plaats staan blijft, daar de etiquette het hem, den ganschen avond, verbiedt, om te gaan zitten. Achter de zaal van ontvangst, volgt de zoogenaamde troonzaal, een rijk-ingerigt vertrek, waar steeds de afbeelding van den H. Vader gevonden wordt; daaronder is een wijde armstoel geplaatst, uitsluitend bestemd ten gebruike van den paus.

Intusschen waren wij, met ongeduld, in gespannen verwachting, dat, eindelijk, de hoed met groote plegtigheid zou worden aangebragt. Tegen 7 ure reed eene pauslijke koets van het Vatikaan af, om de twee huisprelaten, die tot de overbrenging van het teeken der kardinaalswaardigheid bestemd waren, naar de nieuw-benoemde eminentiën heen te voeren. Zij traden nu binnen, met den hoed op een zilveren schotel; na dien op een tafel, waarachter de kardinaal zich bevond, neêrgelegd te hebben, sprak een der prelaten hem op eene treffende wijze toe. De nieuw-verkorene beantwoordde voorts die toespraak, en ontving, na het vertrek der pauslijke boodschappers, de gelukwenschen der talrijke aanwezenden, wien men nu allerlei ververschingen aanbood, en daaronder ook ijs, dat ons, ofschoon wij in het midden van den winter waren, toch alleraangenaamst, en, bij de warmte, die er in de verschillende vertrekken heerschte, tevens zeer gepast voorkwam. Niet alleen door den goeden smaak en de indrukwekkende eenvoudigheid, die deze soort van feesten onder-

scheidt, maar tevens door de hooge beteekenis, die in de zaak, even als in alles, wat er te Rome plaats heeft, opgesloten ligt, stemt zulk eene plegtigheid tegelijk hoofd en hart tot ernst en tot vreugde, wanneer men getuige is, hoe, wat de wereld magtigs en aanzienlijks oplevert, eerbiedige hulde komt toebrengen aan de prinsen dier Kerk, wier schuilplaats eenmaal de katakomben van datzelfde Rome waren, waar zij een beschermoord zocht tegen de vervolging der grooten en der Cesars van dien tijd; — welk een vreemd schouwspel! Tusschen de zegepraal van het Kapitool en de verkiezing van het Vatikaan ligt eene klove, die niet dan door het grootste van alle wonderwerken is kunnen worden gedempt.

28 Januarij.

Het tweede bedrijf van den triomf. — Slavenmarkt. — De slavenstand. — Hunne aanwending. — Behandeling. — Voortvlugtige slaven. — Strafoefening.

Vóórgisteren hadden wij de eerste bladzijde der geschiedenis van de oud-romeinsche triomfvoering gelezen, en zagen daarbij de vernederde natiën, uitgeschud en met ketenen beladen, des verwinnaars zegekar volgen naar het Kapitool, terwijl hare schatten verzwolgen werden in de peillooze goudkolken van 's werelds koningin, of ten buit vielen aan haar op allerlei wijze verdarteld volk. Wij waren in den geest getuigen van den smadelijken dood, door Simon, Giora's zoon, ondergaan, door hem, die, even als de meeste verwonnen vorsten en veldheeren van dien tijd, met zijn leven den weêrstand tegen het romeinsche slavenjuk boette. Intusschen is de vraag nu nog: wat toch werd er wel van dat

onafzienbaar heerleger van krijgsgevangenen, die bestemd waren, om met hun opperhoofd de zegepraal van Titus te helpen opluisteren? Roerloos aan den voet van het Kapitool, wachtten zij, vol angst en vreeze, het vonnis af, dat door de Cesars over hen stond uitgesproken te worden. Ongetwijfeld zal dit menschlievend zijn, want Titus draagt immers den lieflijk-klinkenden naam van wellust des menschdoms! Welnu, om dan hierover zelve, naar billijkheid, te kunnen oordeelen, zoo begaven wij ons, vroegtijdig reeds, naar het *Forum Romanum* heen, om daar, bij herinnering, met de historieschrijvers dier dagen in de hand, te zien, wat er op deze tweede bladzijde der triomfhistorie te lezen staat, als op de afgrijslijke keerzij dier zoo schittrende geschiedmedalje.

Vooreerst liggen de meer aanzienlijke krijgsgevangenen aan de beurt. Zij, die niet aan den kapitolijnschen Jupiter of aan de schimmen der verwinnaars ten offer werden gebragt, gingen in gevangenis, doch niet te Rome, maar in eene of andere vesting van het binnenland over 1); terwijl men hen, die van minder beteekenis waren, of voor wie men, wegens hunne jeugd of onbeduidendheid, hoegenaamd geene vrees koesterde, *soms* vrij liet 2); doch meer nog gaf men hun Rome-zelf tot gevangenis, waar zij dan blijven moesten en, onder de burgerij vermengd, zelve in hun levensonderhoud voorzien 3). Thans evenwel moeten wij spreken over het lot der zoogenaamde gemeene gevangenen, dat wil hier zeggen, gansche natiën, als een verachtlijken krijgsbuit naar Rome weggevoerd.

1) Tit. Liv., XLV, 42; Polyb., XVI, 5.
2) Appian., *de Bell. Mithrid.*, p. 418.
3) Plutarch., *P. Emil.*, 59.

Om nu goed te doen uitkomen den eerbied, dien het heidendom voor de menschheid had, willen wij die rampzaligen gadeslaan in de verschillende toestanden, waarin zij zich gebragt zagen van af den dag, toen zij stonden aan den voet van het Kapitool, tot den oogenblik toe van hunnen dood. Eenigen waren bestemd, om in het amphitheater te strekken tot vervrolijkingsmiddel van het wereldbeheerschend volk, dat zich vergastte aan het wreedaardig schouwspel hunner onuitspreekbre martelsmarten; anderen werden tot slavernij veroordeeld en bij opbod verkocht. Wat die verkoop opbragt, vloeide in de schatkist van den staat 1).

Naar het midden van het *Forum* heen, niet verre van de *Grecostasis*, die nog uit eenige bouwvallen te herkennen is, stond de tempel van Castor en Pollux 2); dáár werd de groote slavenmarkt gehouden, en verkochten de opkoopers in het klein, wat zij in het groot gekocht hadden van het gemeenebest 3). Hier werden onze vaders, onze moeders, onze broeders en zusters opgeveild en verkocht, want op ouderdom of kunne werd volstrekt niet gelet: de Victorie had zich uitsluitend met het stelselmatig regelen der slavernij belast 4). En zoo dan zag men, daags na den triomf, langs geheel den voorgevel des tempels, en al de aangelegen galerijen door, een soort van opgeslagen stellingen, en daarop mannen, vrouwen, jongens, meisjes en kleine kinderen te koop neêrgezet 5), allen bijna geheel naakt, met een beschreven

1) Tacit., *Hist.* III, 34; Tit. Liv., VI, 4; Plutarch., *M. Cato.*, 43; Tit. Liv., c. V, 53; Valer. Max., VI, 5, 1.

2) Senec. *De Consol. sapient.* 13.

3) Tit. Liv., II, 17; Cic., *ad Attic.*, IV, 6; id. *Halycarn.*, IV, 6; id. *de Bello Gall.*, VII, 89.

4) Cæs., *de Bell. Gall.*, III, 16; Plutarch., *M. Cato*, 43.

5) Plin., XXXV, 18, etc., etc.

bordje om den hals gehangen, en waarvan er eenigen eene wit-wollen muts, anderen een deksel van boombladeren op het hoofd hadden. De meesten waren blootvoets, en hunne voeten met krijt of gips ingewreven 1).

Voor elk stellaadje liep een gemeene kerel, met een grof en plat voorkomen, heen en weder, terwijl hij, gedurig aan, even rad van tong als met de grootste verwatenheid, het publiek toevoegde: « Komt eens hier, burgers, ik ben wel niet rijk, maar niemand heeft toch een penning van mij te vorderen, en zoodoende komt het er volstrekt op geen dag aan, of ik verkoop al dan niet. Niemand in de wereld zal tot dien prijs verkoopen, als waarvoor *ik* lever, en ik-zelf, ik verzeker u, dat ik ook alleen maar aan doorluchtige Romeinen mijne waar zou willen afzetten. Zoo, bijvoorbeeld, ziet dezen jongen, eilieve, eens goed aan: hoe knap hij er uitziet, volmaakt in orde, van het hoofd tot de voeten toe; en ik sta er u voor in, dat hij met weinig tevreden is, braaf, gedwee, en op een oogwenk gehoorzaam; uit zulk een stof kan men maken wat men wil. Hij verstaat buitendien ook een mondvol grieksch, en zal voor uwe tafel zelfs een goed zanger zijn; alhoewel hij voor de muzijk juist niet is opgeleid. » En, terwijl hij hem met de losse hand links en regts op de wangen slaat, zoo gaat hij in dezer voege voort: « Hoort maar eens, hoe dat klinkt, wat vast vleesch daarop zit; dat is tegen alle ziekte bestand. Ziet, burgers, voor acht duizend sestertiën (10 centsstukken) zal ik hem u laten; in de daad, dat is zoo goed als om niet » 2).

1) Senec., *Ep.* 45; Aul. Gell., IV, 2; id. VII, 4; Tit. Liv., XXIV, 16; Aul. Gell., id.; Plin., XXXV, 17; Juv., VIII, 1, V, III.

2) Horat., *Epist.* II, 2, vers 2; Digest., XXI, tit., 1, leg. 19, 2; Pers. *Sat.* V, 77.

En nu vervolgens zich tot een klein kind wendende, gaat hij dus voort: « Kom aan, gij daar, kom, laat de meesters van de wereld eens kijken, wat voor een aardig ding gij zijt! » Het arme schaap begint nu op het theater te springen, te dansen en allerlei aardigheden uit te kramen, om zoodoende de aandacht van de menigte maar tot zich te trekken. « Nu, wat heb ik u gezegd? is het niet een vlug, een knap en lief kind? — Maar, komt eens bij mij binnen, burgers, in mijn magazijn, daar is nog heel wat anders te zien, dan hier, waar ik zeker het beste goed niet uitstal: alles, wat men zien kan van verwonderlijk schoon en fraai, dat heb ik hier achter; komt binnen dan maar, burgers, komt binnen maar » 1)!

Dit grof-gemeen begin van zaken was echter slechts een ruw voorspel van de gruwelijke mishandeling, die daar meestal op volgde. Want, eenmaal verkocht, zoo waren de slaven, met ziel en ligchaam, het eigendom, de prooi hunner meesters: geene wet, geen enkel artikel in geheel het wetboek, beschermde die rampzaligen, noch hun leven, noch hunne deugd: eene soort van bijmenschen, niet minder laag dan volstrekt onbeduidend geacht, een ding en niet meer een redelijk wezen, onbekwaam tot eenig bezit: zonder vaderland, zonder familie, zonder de minste wetlijke onderscheiding gelijkstaande met het vee, leeft en sterft de slaaf, alnaar dat de dwingland het wil, die hem den voet op den nek zet, en er den speelbal van al zijne luimen uit maakt 2). Een veracht wezen,

1) Stat. Silv., II, 1, V, 72; Mart., IX, 60; Senec., *Ep.* 47.

2) Servi per fortunam in omnia obnoxii, quasi secundum hominum genus sunt. Flor., III, 20; Digest., leg. III *de capite minutis*; Cais, *Instit.* I, 52; Juv. *Satyr.*, VI, vers. 219. — Caput enim servile nullum jus habet, caret nomine, censu, tribu. Paul, lib. III, *de cap. diminut.*

waarmeê (uit vrees van zijne woorden te zullen schandvlekken) de meester dikwerf niet dan enkel met teekens, of, des noods op schrift, of wel bij middel van stokslagen spreekt. Een echte prooi van zweep en kerker, en waarvan het leven zoo gering wordt geschat, dat de bij een regtsgeding, hetzij als beschuldigde of als getuige, betrokken slaaf nooit anders ondervraagd wordt dan naast de pijnbank, en, ten verzoeke eens pleiters steeds onmiddelijk, zonder de minste zwarigheid, aan den beul ter pijniging wordt overgegeven, enkel onder dit beding, dat de eigenaar schadeloos zal worden gesteld voor vermindering van persoonswaarde, die uit de strafpleging zou kunnen voortvloeijen 1). En voor zulk een meester, die het leven van den slaaf in de vrije hand heeft, die hem als een potscherf kan verbrijzelen, voor zulk een heer moet hij waken als voor den appel van zijn eigen oog! Wee hem, zoo een meester gedood wierd door een slaaf: in zulk geval toch eischt de wet, dat al de overige slaven, in den huize aanwezig, onschuldig of medepligtig, allen, zonder onderscheid, zullen worden strafbaar verklaard met den dood 2). Ziedaar onder welk ijzeren juk zij gekromd gaan, en dat hun loodzwaar op de schouderen blijft drukken tot aan den jongsten snik.

Middelerwijl is de slaaf tot alle, tot de moeijelijkste, zelfs tot de laagste diensten gedoemd. Om daarover met meer grond te kunnen oordeelen, zullen wij hem volgen in het huis van zijn heer. Tot meer dan honderd twintig verschillende soorten van bediening wordt hij en zijne rampzalige lotgenooten gebezigd, waarvan wij er hier eenige zullen aanstippen. Wij

1) Senec., *Ep.* 47; Tacit., *Ann.* XIII, 23; Paul, *Sentent.*, V, 16, § 3.

2) Cic., *ad Famil.*, IV, 12; Digest., *ad S. C. Sillanianum*, leg. XIII.

stappen den drempel over en zijn alzoo in het voorportaal: links en regts is eene nis; in de eene ligt een hond, in de andere een vastgeketende slaaf, de *Janitor*, die, wanneer het huis van eigenaar verandert, tegelijk met de woning meê verkocht wordt, als maakte hij met de onverbreekbare keten, die hem aan de muren kluistert, een zamenhangend geheel uit met het gebouw van zijnen heer 1). Eenige schreden verder, daar ziet men de vegers of schrobbers (*mediastini*, *scopatores*), eenigen staande op stellingen, anderen neêrgehurkt op den grond, doch allen hetzij met een bezem of een borstel, hetzij met een purperen wrijflap of eene spons in de hand, waarmeê zij de marmerzuilen van de galerij en de mosaïken van het *atrium* spiegelglad en schitterend maken van glans 2). Op den hoek van het atrium bevindt zich de *Atriensis*, een slaaf, met de bewaring van de *armaria* (*armoiries*), dat wil zeggen met het huisarchief en de afbeelding der voorouders van zijnen heer belast 3). Vervolgens gaan wij, naar onder, de keukens in. Daar, in die hoogstbelangrijke vertrekken der romeinsche huishouding treft men eene groote menigte slaven aan, wien uitsluitend de zorg is opgedragen, om spijzen uit te denken en gereed te maken, geschikt, om het over- en afgeprikkelde verhemelte der Apiciussen, zoo mogelijk, nog weêr op te wekken en te streelen. De kok (*coquus*) bereidt de vleezen, en brengt het, met overgroot geduld, zóó ver in zijne kunst, dat hij een geheel varken op tafel zet, gekookt aan de eene zij, en aan de andere zij gebraden. De pasteibakker (*pistor dulciarius*) houdt zich bezig met het maken van allerlei suikergebak, uit keur van arabische en

1) Suet., *de Clar. Rhetor.*, 4; Appian., *de Bell. civ.*, IV, 971.
2) Vitruv., lib. VII, c. 4; Horat., lib. II, *Sat.* VIII.
3) Var., lib. VII, de L. L.

indische specerijen. Opdat er geen zweetdruppel in het deeg zou kunnen vallen, is hij verpligt, om, onder het kneden, het hoofd te omwikkelen 1). De *lactarius* of melkverzorger verschaft hem de benoodigde melk of room. De *placentarius*, of vormmaker, geeft hem al het voor zijn werk noodige gereedschap; de *pomarius* moet voor de vruchten — meest appelen — zorgen, terwijl de *focarius* den oven steeds op behoorlijke hitte stookt, en de *cellarius*, of keldermeester, het toezigt heeft over de dranken, die in de keuken-apartementen worden bereid en gereed gemaakt. De *permarius* moet naauwlettend zorg dragen, dat er geen vliegen of stof op de spijzen komen, die zoo straks naar den disch zullen worden overgebragt. Wee, driewerf wee hun allen, zoo er slechts één-enkele schotel, in eenig opzigt, iets te wenschen overig laat! En, opdat daarvoor zelfs geen twijfel zou overblijven, zoo wordt er een *obsonator*, of voorproever, gebezigd tot die gevaarvolle taak.

Het maal is opgedischt, en nu komen de afroepers, *invitatores* of *vocatores*, die de namen der genoodigden oplezen, terwijl de *infertores*, of aandragers, de schotels in handen geven van de *structores*, die ze in regelmatige orde op de tafel plaatsen. De gasten vlijen zich thans gemaklijk op de tafelbedden neêr, die met dons of rozenbladeren mollig zijn gevuld, en waarover het toevoorzigt aan de *lecticarii*, of *lectisterniatores* is opgedragen. De voorsnijder (*scissor* of *carptor*) ontleedt het vleesch, dat door de rondeelers of ombrengers (*distributores*) op gouden schotels, en het brood in zilveren korfjes, wordt rondgediend. Intusschen heeft men, bij het overbrengen van de spijzen uit de keuken naar het *triclinium*, den geur der schotels reeds naauwkeu-

1) Apul., lib. X. *Metam.* Athenæus, lib. XII.

rig kunnen nagaan en alzoo beslissen, of daarin al dan niet iets hinderlijks voorkomt: de *prægustator* oordeelt dáár, of ze kunnen worden binnengebragt. Tusschen de tafels in bewegen zich de voorschenkers (*pocillatores*), die de gasten den wijn van Falernum, met keur van specerijen vermengd, aanbieden in gouden en zilveren schalen, die met edelgesteenten zijn omzet. Achter hen volgen de *vicarii*, die in gouden en zilveren kannen warm en koud water rondbrengen (*calidæ gelidaeque ministri*). Bij elken gast bevindt zich een zeker aantal slaven, sierlijk gekleed, met een bevalligen tulband op het hoofd, de beenen en armen naakt. Elk hunner weet, wat hij te doen heeft: zoo, die aan het hoofdeinde staat, zwaait een myrtetak en verdrijft de vliegen; anderen, aan de voeten der beschonken gasten neêrgebogen, moeten alleen dáárvoor zorgen, dat alle sporen van de onmatigheid der gasten terstond worden weggenomen: deze slaven noemde men de *mensarum detersores* 1).

Tien, vijftien, twee-en-twintig malen is er, achtervolgens, reeds opgediend, en, in weêrwil, dat het, blijkens het telkens naauwkeurig door den *nomenclator* aangeduid uur, middelerwijl laat wordt, zoo is, ofschoon de slaap hem overmant, de dienst van den slaaf toch nog in 't geheel niet afgeloopen. De rust, ja zelfs het tot 's levens onderhoud noodige brood, zal zich voor hem nog lang laten wachten: wat gaat het den feestvierenden meester aan, dat zijn slaaf gebrek lijdt! De zaal schittert in den glans van duizend fakkels, die door de *infertores* worden aangevoerd. Welluidende toonen doen zich nu hooren: het zijn jonge slaven, die wulpsche dansen komen uitvoeren, en, onder begeleide van snarenspel, den lof zingen hunner *goede* meesters en de *edele* beginselen, die heerschen

1) Martial., *Epig.*, lib. III, 40; Senec., *de Ira*, c. 25.

in hun hart. Dat zijn de *citharœdi*, de *symphoniaci* en de *choraules* 1). Evenwel, men verlieze niet uit het oog, dat wulpschheid altijd met wreedheid gaat gepaard: naauwelijks toch zijn de onkuische dansen afgeloopen en is het feestgezang geëindigd, of zie, daar vangt een ander schouwspel aan, dat van den snoodsten bloeddorst en den gruwzaamsten moordlust getuigt: men leidt zwaardvechters, *gladiatores*, binnen, meestal ongelukkige slaven, die zich aan poging tot ontvlugting van het barbaarsche juk hunner meesters hebben schuldig gemaakt. Ten aanschouwe van deze door wijn en dartelheid buiten zich-zelven gebragte gasten, flikkeren de zwaarden en storten de strijders op elkander toe; daar stroomt bloed, en.... het gereutel der stervenden paart zich aan het uitbundig gejuich van den feestvierenden disch 2).

Uit het *triclinium* begeven wij ons nu naar de badplaatsen, naar de onderscheiden woonvertrekken der huisgenooten, naar de tuinen en stallen, naar al de verschillende apartementen heen, zoo der woning in de stad als op het land, en, in de daad, er is geen zoo laag, zoo verachtelijk dienstwerk slechts eenigermate denkbaar, of gij kunt verzekerd zijn, van bij die schatrijke, hoogmoedige en bovenmate verdierlijkte meesters een slaaf te zullen vinden, die daartoe verordend is 3). Om zich een denkbeeld te kunnen vormen, hoe diep de heidensche hoogmoed den slaaf wist te vernederen, hem, die toch ook

1) Capitol., *in Gallian.*, Sidonius; lib. IX, *ep.* 13.

2) Tacit., *Annal.* lib. I.

3) Plinius boekt dit feit met groote kracht van woorden: « Wij gaan niet meer met onze voeten, wij zien niet meer met onze oogen, en het is niet meer ons geheugen, dat den naam onzer vrienden bewaart: — wij leven door de zorg onzer slaven. » Alienis pedibus ambulamus, alienis oculis agnoscimus, aliena meminisse salutamus, aliena vivimus opera. *Lib.* XXIX, c. 1.

een mensch was met eene onsterflijke ziel, zoo lezc men, onder tallooze anderen, het volgende grafschrift, hetwelk wij-zelve op een antiek-marmeren lijksteen zagen ingegrift:

OSSA
AVRELIAE LIVIAE AUG.
SER. A CUR. CATELLAE.

« Gebeente van Aurelia, de slavin van Livia, Augustus' gemalinne, die belast was met de verzorging van haar kleine hond. » — Wee, wanneer de arme slaaf in de uitvoering van wat hem dikwerf zoo vernederend als dienstbetoon was opgedragen, de minste of geringste nalatigheid aan den dag legde, wat zeg ik, — neen, zelfs wanneer hij de uitvoering van de muzijk, die de buitensporige drinkgelagen zijner ontaarde meesters vergezelde, slechts door het minste gefluister, hoesten, hikken of niezen stoorde; dan, ja, wee hem, driewerf wee 1)! De verwaten Romein, de trotsche matrone, die, in gewone gevallen, hem het woord niet zou toevoegen, maar slechts met vingerteekenen bevelen geeft, rigt, in geval van een of ander klein vergrijp, het woord tot hem, om hem aan te kondigen, dat hij met zweep-, roede- of stokslagen zal worden gestraft. Een schotel met slecht gekookte boonen wordt hem naar het hoofd gesmeten; de oude Cato geesselt hem den rug stuk, omdat hij te langzaam van doen is; Augustus laat hem aan het kruis nagelen, dewijl hij een schildpad heeft gedood, waarop zijn meester bijzonder gesteld was; en Pollio doet zijn slaaf levend

1) At infelicibus servis movere labra ne in hoc quidem ut loquantur licet: virga murmur omne compescitur, et nec fortuita quidem verberibus excepta sunt: tussis, sternutamenta, singultus; magno malo ulla voce interpellatum silentium luitur; nocte tota jejuni mutique perstant. — Senec., *Epist.* XLVII.

tot aas in den vischvijver werpen, aangezien hij een vaas van waarde gebroken heeft. Het regt van beklag was geen hunner toegestaan. En zóó gaat zijn leven treurig daar heen, totdat hij, oud en krank geworden, aan een geringer en dus nog wreeder meester in eigendom overgaat. Het was een raad van den vromen Cato, door hem-zelven in praktijk gebragt: « zijt, — zoo zegt hij, — een goed huishouder, en zoodra uw slaaf en uw paard oud zijn geworden, dan verkoop ze 1)! » — of, wat nog gemaklijker en niet minder barbaarsch is, men moet ze, in dat geval, naar het Tiber-eiland zenden, waar dan Esculapius er zich over moge ontfermen. Wanneer men echter den slaaf zóó genadig is, dat hij in 's meesters huis zijne dagen af kan leven, dan wordt hij in zijne enge cel, *cella*, opgesloten, zoolang, totdat, op zekeren dag, vier zijner rampgenooten, onder de meest-verachte bedienden van den heer daartoe uitgezocht, zijn lijk zullen komen afhalen, om het naar den gemeensten hoek der Esquilijnsche begraafplaats heen te brengen 2).

Heeft hij het gewaagd, zich door de vlugt te willen onttrekken aan het ondragelijk juk, dat op zijne schouderen drukt, — dadelijk wordt zijn signalement geheel de stad door, in dezer voege, rondgeroepen: « Zoo even heeft zich een slaaf in de badplaats uit de voeten gemaakt: hij is ongeveer zestien jaren oud, heeft gekapt haar, ziet er frisch en gezond uit, en heet Gyton: die hem terugbrengt of weet aan te wijzen, zal duizend kroonen belooning ontvangen 3). »

1) Plutarch., *in Cat.*, c. V.

2) Horat., liv. I. Sat. VIII.

..... angustis ejecta cadavera cellis
Conservus vili portanda locabat in arca.

3) Petr.

In de magt van zijn meester teruggebragt, onderging hij, vooreerst, eene bloedige geesseling; voorts werden hem met een gloeijend ijzer de twee letters *Φ* en *F* op het voorhoofd gebrand, om daarmeê in het Grieksch en in het Latijn zijne misdaad van *Fugitivarius* of vlugteling, door de eerste letter van dat woord in de beide talen, aan te duiden; of wel sloeg men hem een ijzeren kraagband om den hals, met het opschrift: *Tene me quia fugi, et revoca me domino meo N.* « Houd mij aan, dewijl ik mij uit de voeten gemaakt heb, en breng mij bij mijnen meester N. terug. » Zulke soort van slavenboeijen zijn, als een vreeslijk gedenkteeken der heidensche barbaarschheid, meer dan een in getal, voor ons bewaard gebleven, tot leering van het verste nageslacht. In het museum te Rome hebben wij er drie van gezien. Intusschen waren zulke kraagbanden en zulk een brandmerk altijd nog eene gunst, daar gewoonlijk de muil van den leeuw in het amphitheater, of des zwaardvechters lans den rampzaligen vlugteling de doodstraf deed ondergaan 1).

En ziedaar dan het lot van het meerendeel des menschdoms in den oogenblik, dat het Christendom met zijn licht aan de kimmen daagde; zóó zag het er uit met de wetgeving, zóó met de overwinningen en de triomftogten van het oude Rome; en met dit laatste tafereel sluiten wij dan ook de geschiedenis dier tallooze gruwelen voor goed en voor altijd digt.

1) Aul. Gell., lib. V, c. 14. Men zie over den slavenstand het vertoog van Pignorius: *De Servis et de eorum apud veteres ministeriis*, in 4°. Augustæ Vindelic. an. 1614.

29 Januarij.

Enkel het christlijk Rome. — Karakter van Rome's menschenmin. — 's Werelds rampen en wederwaardigheden. — Rome's liefderijke zorg voor den pas-geborene en voor den wees. — Bezoek in San-Spirito. —. Beschrijving van dit godshuis.

Met den triomf, dat wil zeggen, met de beschrijving der plegtigheden van de zegepraal op het Kapitool en der daarna volgende tafereelen van de slavenmarkt op het *Forum Romanum*, hebben wij de geschiedenis der heidensche maatschappij voor goed gesloten. Vóórchristlijk Rome, ja, wij hebben u, trotsche heerscheresse door de wet van het geweld, eindelijk, volkomen leeren kennen in geheel uwen geest, en in al uwe werken! Wij hijgden naar een lieflijker schouwtooneel bij de naauwlettende overweging nu ook enkel van het christlijk Rome, de moeder der natiën en de koningin der ware menschenmin.

Ziedaar alzoo een nieuw spoor voor onze schreden geopend, waarin nog niemand ons is voorgegaan, en wij alzoo ook niemand ten gids kunnen vragen. Zulk een togt, evenwel, is echter niet slechts aangenaam, maar tevens van het hoogste belang; en daar, tot dusverre, nog geen reiziger dien ondernomen heeft, zoo vragen wij, wat is van dat min of meer voltairiaansch verzuim wel het gevolg geweest? — Dat Rome, als de vorstin der kunsten, door geheel de wereld is bewonderd geworden, terwijl Rome, als de moeder der armen en het voorbeeld aller volken, gelasterd werd en miskend; hare werken, veel schooner nog dan hare monumenten, zijn verduisterd of in een kwaad daglicht gesteld, en de godlijke geest, die haar steeds aandreef, door slechts enkelen als van verre bespeurd, is het voorwerp geworden van veler bitteren spot.

Daar zij niet bezield wordt door den adem, die de industriële steden in meer of min degelijke beweging brengt, en dikwerf tot eene soort van koortsachtig bewogen schijnleven drijft, zoo heeft Rome het voorkomen van dood te zijn, schoon niets minder dan dat het geval is; het Rome van Gregorius XVI. verschilt in alle opzigten hemelsbreed, en op de edelste wijze, van het Rome van Augustus, dat den weidschen naam van *Alma parens virûm, magna frugum:* « de moeder der menschen en de voedster der natiën » droeg. Menschenmin is het ware leven der staten en der volken, en die liefde, ja, stroomt volop de aderen van het christlijk Rome rond; menschenmin is haar, als bij instinkt, ingedreven, ja, om zoo te spreken, hare eigenlijke natuur: en dat dit ook zoo zijn moet, daarover verwondert zich niemand, die gezond weet door te denken. Als brandpunt des geloofs, behoort de opperbisschopsstad ook het brandpunt te zijn der christlijke liefde: dat ligt in de rede, zelfs nog vóórdat de feiten er den stempel op hebben gedrukt. In allen gevalle is mijn vurige wensch, dat niemand zich door vooringenomenheid moge laten terughouden van ons te vergezellen op den thans aan te vangen togt: ik houd mij overtuigd, dat het dwaalbegrip, waarvan men is uitgegaan, plaats zal maken voor de erkenning eener daaraan geheel tegenovergestelde waarheid, die dan voor goed in hoofd en hart eene plaats zal innemen, zoo als zij zulks van elken onbevooroordeelde in billijkheid verlangen kan.

Vroegtijdig reeds van de Propaganda uitgewandeld zijnde, begaven wij ons naar het kasteel-Sint-Angelo op weg, en wel langs het volksplein en het mausoleum van Augustus, dit wil zeggen, dat wij, op de wijze der schoolgangers, een heel eind ómliepen, teneinde dusdoende te meer gelegenheid te hebben, om de overal, hier en daar, langs dat pad veelvuldig verspreide bijzonderheden, behoorende tot het

doel van onzen togt, zorgvuldig op te gâren en zaam te brengen tot het, zooveelmogelijk, treffend gelijkend schilderen van Romes beeldtenis in het hemelsch licht harer onuitputlijke menschenmin.

Katholiek, ja, dat is het onderscheidend kenmerk des geloofs, welks schittrende stralen immer onafgebroken en steeds onverduisterd van de zevenheuvelstad de wereld rondschijnen; katholiek is ook het hoofd-merkteeken harer liefdadigheid, zoowel de bron, als een onmiddelijk uitvloeisel van het haar bezielend geloof.

Katholiek, is ja, Romes liefdadigheid, dewijl het niemand uitsluit. Zijne godshuizen zijn de vrucht zijner eigen spaarzaamheid of van milde giften, door de volkeren ten offer gebragt, welke het in zijne leerschool aan zijn boezem heeft gekweekt. Verheven schouwspel van den edelsten wedijver, toen, in de dagen des nog onverstoorden geloofs, om strijd, al de monarchiën en al de gemeenebesten van het christlijk Europa zich bij de Moederkerk naauw-vereenigd aansloten, om, in het groote middelpunt harer katholieke éénheid toevlugtsoorden te stichten en te openen, voor een ieders behoefte ingerigt, onverschillig tot welken landaard hij behoorde, of welken naam hij droeg! Zelden worden in de godshuizen der verschillende europesche staten personen opgenomen, die niet tot het volk behooren, waarvoor die gestichten zijn bestemd; te Rome, daarentegen, is er niet één-enkel godshuis, waar geene vreemdelingen van verschillende natiën gevonden worden; en gaat men de namen na van hen, die ze stichtten of begiftigden, dan ziet men, dat daartoe alle rangen en standen der maatschappij hebben meêgewerkt en bijgedragen, en staan in de oude oorkonden dier weldadigheids-gestichten, door elkander, de namen van pausen, van kardinalen, van prelaten, van koningen, van prin-

sen, van vrouwen, van particuliere en onaanzienlijke personen, maar vooral van heiligen opgeteekend.

Katholiek, ja, is Romes liefdadigheid, dewijl deze dáár overvloediger dan elders te vinden is. In zijne teedere bekommering voor het lot der lijdende menschheid, heeft Rome een schat van liefdegiften bij een gebragt, welke de arme nergens ter wereld in zoo grooten omvang vinden zullen, daar toch, in weêrwil der door de verschillende staatsonlusten aan die fondsen telkens toegebragte aanmerklijke schade, het armenkapitaal thans (1845) nog eene rente van ruim 764,000 romeinsche scudi's (over de 2 miljoen guldens) afwerpt. « In de weldadigste stad van Europa, te Parijs, hebben de godshuizen een jaarlijksch inkomen van twee miljoen guldens, waarbij de regering nog ruim zooveel voegt, en hetgeen dan te zamen nagenoeg vijf miljoen guldens oplevert. Te Rome bedraagt de rente van het eigendomskapitaal der godshuizen ongeveer één miljoen guldens; de schatkist schiet daarbij nog omtrent even zooveel, alzoo te zamen iets meer dan twee miljoen guldens. Nu houde men evenwel in het oog, dat er te Parijs, behalve door de openbare weldadigheid ook nog uit andere bronnen aan de armen aalmoezen toevloeijen, die in bovenstaande rekening niet begrepen zijn. Maar tevens vergete men niet, dat de bevolking van Parijs vijfmalen grooter is dan die van Rome; derhalve, wanneer men nu zou rekenen, dat de giften der particuliere milddadigheid te Parijs eene som opleverden van nog zevenmaal-honderd-duizend guldens, dan zelfs geeft Rome 's jaars bijna het dubbele van Parijs, alhoewel de noordelijke steden méér dan de zuidelijke in allerlei soorten van behoeften der arme klassen hebben te voorzien 1). »

Katholiek, ja, is Romes liefdadigheid, dewijl het in de stichting zijner godshuizen alle andere landen lange vooruit

1) Morichini, *Instit. de Bienf. de Rome*, p. 25.

was. Ik zal daarvoor hier slechts drie voorbeelden aanhalen: het hospitaal van den H. Rochus, het gasthuis der Convalescenten, en het boetegesticht van Sint-Michiel. Eerstgenoemde stichting is voor ongehuwde kraamvrouwen ingerigt, die daar, zonder eenige betaling hoegenaamd, de vrucht van heur misstap, tegelijk met hare schande en schaamte, aan het oog der wereld onttrekken, en er, in 't diepste geheim, al de liefdezorgen genieten, welke de kieschheid van den toestand, waarin zij zich bevinden, vereischt. Deze liefdadigheids-inrigting dagteekent van 1770, lange reeds vóór die van Weenen, op hare beurt de oudste van zulken aard; want in Frankrijk werd er nog wel tachtig jaren getheoretizeerd, nadat Rome dit liefdewerk reeds glansrijk in praktijk had gebragt 1). Het gasthuis der Convalescenten werd in 1548 door den H. Philippus Nereus gesticht. Het is al de anderen van die soort meer dan twee eeuwen vooruit, terwijl het gasthuis der Samaritane, waarop de Engelschen zich zooveel laten voorstaan, eerst heugt van 1791 2). Het boetegesticht van Sint-Michiel is het derde voorbeeld, hetwelk ik hier wil aanhalen.

Toen, op het laatst der vorige eeuw, de Vereenigde Staten het opgetogen Europa hun boete-stelsel, op de gevangenhuizen toegepast, in al zijnen omvang leerden kennen, twijfelde niemand er aan, of het was eene oorspronklijk amerikaansche vinding, van over den Oceaan herwaarts gebragt. Het Protestantismus beroemde er zich op, en niemand betwistte de aanbrengers de eer van wat zij uitgaven voor het werk van hun vernuft. Eindelijk, evenwel, kwam de waarheid aan het licht. De naar alle streken van Europa en Ame-

1) De Gérando, *de la Bienf. publiq.*, T. IV, p. 335.
2) Tournon, *Etud. Statist.*, T. II, p. 118.

rika ter bestudering van het penitentiair stelsel afgezonden publicisten kwamen, ten slotte, ook te Rome. De heer Cerfbeer, in 1839, door den minister van binnenlandsche zaken belast, om de gevangenissen van het Schier-eiland te gaan opnemen, drukt zich daarover in zijn rapport volgenderwijze uit: « Ik aarzel niet, te gelooven, dat het boetestelsel, op de gevangenissen toegepast, van Italië is uitgegaan, en wel van uit het middelpunt, te weten van Rome, waar een paus, met name Clemens XI, in 1703, naar het plan van Carlo Fontana een groot tuchthuis ter zedelijke verbetering der jeugdige gevangenen bouwen deed. Dat stelsel van verbetering is christlijk, het is katholiek en heeft met de kloosters tegelijk het aanzijn ontvangen; een paus heeft het bij de geboorte gedoopt. Amerika heeft het niet uitgevonden, Amerika heeft het niet tot volmaaktheid gebragt, maar heeft het van Gent ontleend, waar men het uit Milaan en uit Rome overgenomen had. Ja, van Rome is het, dat de beweging uitging, die zich thans op dat punt in de beide halfronden openbaart; het is Rome, waar men de eerste cellulaire gevangenis heeft ingevoerd; daar heeft men zoowel de volstrekte, als de gewijzigde eenzame opsluiting allereerst aangewend, en het is een paus, wiens hand de eerste verordeningen voor een dergelijk verbeterhuis ten papiere heeft gebragt. Ik hecht er te meer en te hooger waarde aan, om de eer van het gevangenisstelsel eerst van allen op de verbeterde grondslagen der cellulaire boetepleging gevestigd te hebben, toe te kennen aan den romeinschen opperherder, aan Clemens XI, dewijl ik daarin tevens een krachtig middel zie, om er talrijke voorstanders onder de christlijke geloovigen voor te vinden; terwijl ik nog daarenboven uit deze omstandigheid de gevolgtrekking afleid, dat, het bedoelde stelsel, om heilrijk te werken, met zijnen oor-

sprong in volkomen overeenstemming, namelijk volstrekt christlijk wezen moet 1). »

Katholiek, ja, is Rome's liefdadigheid, dewijl zij nedrig blijft. Rome komt streng-letterlijk des Verlossers voorschrift na: « Wanneer gij eene aalmoes uitreikt, *zoo wete uwe linkerhand niet, wat de regter doet.* » Rome heeft geene dagbladen, die hare goede werken uitbazuinen; en de gewone reizigers, die haar bezoeken, hebben woorden genoeg tot hun dienst, om de moeder en meestres aller kerken te verguizen, maar geen enkele letter, om te doen blijken van de schatten der liefdadigheid, welke zij in haren boezem bewaart. Wij, Franschen, wanen aan de spits van den waren vooruitgang te staan, en al onze denkbeelden, al onze plannen, zelfs de geringste proefnemingen, welke wij te werk stellen, om het lot der lijdende menschheid te verzachten, worden, als zoovele uitvindingen of ontdekkingen, terstond wereldkundig gemaakt. Doch, Rome zwijgt, en vergenoegt zich met in haren schoot, soms reeds eeuwen lang, te verwezenlijken denkbeelden, die bij ons nog in den staat van beraadslaging zijn, of hoogstens eerst zoo even tot een begin van proefneming zijn gekomen.

Katholiek, ja, is Rome's liefdadigheid, dewijl zij zich tot alle menschlijke ellende uitstrekt. Immers, van de wieg tot aan het graf zijn Adams kinderen als in eene onafgebroken keten van allerlei rampen vastgeschakeld, en om dus waarlijk katholiek te wezen, moet de liefdadigheid even uitgestrekt zijn als geheel het leven, en even afwislend als de wederwaardigheden van het menschlijk aanwezen-zelf. Daarenboven moeten de te werk gestelde middelen, ter bestrijding of ter leni-

1) Men leze hier, in plaats van *christlijk*, *katholiek*. De heer Cerfbeer is een Israeliet. — *Inst. de Bienf.* trad. par M. de Bazelaire.

ging van het kwaad, met verstand gekozen, met liefde aangewend, en zóódanig met elkander in verband gebragt worden, dat zij al te zamen een volledig stelsel vormen, zonder eenige leemte of gebrek. Wel nu, Rome, en Rome-alléén heeft de eer van zich te mogen beroemen op de verwezenlijking van dat wondervol geheel. Wij, kinderen dier onsterflijke moeder, wij hebben regt, daarop trotsch te zijn. Wanneer de boom gekend wordt aan zijne vruchten, dan vraag ik, welk treffender en roerender bewijs er zou noodig zijn voor de waarheid eener leer, die zich door zulke werken openbaart?

En terwijl wij ons zoo aan den loop dezer denkbeelden overgaven, zie, daar waren wij bij de brug van den Engelenburgt gekomen. Het werd nu tijd, om ons te overtuigen, dat dit schoon stelsel van liefdadigheid geen droombeeld was, maar eene levende en tastbare wezenlijkheid. Intusschen hadden wij, om daarbij ordelijk te werk te gaan, onmisbaar een of anderen leidraad noodig. Hiertoe strekte ons de volgende redenering, te weten: drie soorten van ellende, met 's menschen drieledig leven verbonden, vergezellen den zoon van het stof onophoudelijk, waar hij zich ook in dit aardsche tranendal bevinden moge: *ligchamelijke* ellende: armoede, ziekte en dood; *geestelijke* ellende: onwetendheid en dwaling; *zedelijke* ellende: de hartstogten met al den nasleep er van. Ziedaar den wegwijzer, die ons door den doolhof der smarten van het leven op aarde heen kan geleiden, en, daarmeê toegerust, begonnen wij dan den mensch na te volgen in het jammerspoor, dat zich voor zijne schreden opent bij zijne komst in de wereld, en niet gesloten wordt dan bij zijn graf.

Hij wordt geboren, en dikwerf wacht hem op den drempel des levens reeds een doodvonnis. Rome's liefde snelt toe, om de misdadige hand terug te houden van een moordaanslag op een schepsel Gods, op een mensch, op een onschuldig kind.

Zij heeft het geheim ontdekt, om de eer der moeder, tegelijk met het leven van haar arm wicht te redden. Zie, daar staan wij bij den zegeboog, op den weg, dien het heidensche Rome door de aan zijne overwinningskar gekluisterde menschheid in bittere smarte bewandelen deed: terzelfde plaatse aanschouwt thans ons oog het hospitaal of liefdegesticht van den H. Geest — *Spidale di San Spirito* — het oudste en, met dat van Napels en van Milaan, het schoonste van alle paleizen voor den ongelukkigen natuurgenoot immer of ergens opgerigt. Ten jare 1198 bekleedde Innocentius III. den Sint-Pieters zetel. Als hij eens aan de oevers van den Tiber omwandelde, daar bragt men hem het berigt, dat een visscher, bij het aantrekken van zijn net, in stede van visch, drie kinderlijkjes had opgehaald. De voortreflijke paus was daarover zóó aangedaan, dat hij terstond bij het gasthuis van den H. Geest eene schuiflade of draaibak liet inrigten, behoorlijk van binnen als een rustbed met een matras bekleed, waarop men, te aller ure, bij dag en bij nacht, een verstooten kind kon gaan nederleggen. Onder zeer strenge strafbepaling werd het verboden, niet slechts, om dengenen te willen kennen, die het wichtje in de schuif had neêrgelegd, maar zelfs om hem, bij het heengaan, te volgen met het oog. Opgenomen door de christlijke liefde, die wel open armen heeft, om het verlaten kind, met teederheid, in te ontvangen, maar geene oogen mag hebben, om hen te bespieden, die het onmeêdoogend van zich stooten, zoo wordt het dáár verpleegd en opgevoed, in het godshuis van den H. Geest, de eerste vaste en regelmatige stichting van dien aard, in Europa verordend tot redding van pasgeborenen, welke eene dubbele misdaad wreedelijk had veroordeeld ter dood! Het eerste vondelingenhuis te Parijs was dat van den H. Vincentius van Paulo, in 1678 gesticht. Londen heeft er een, dat eerst dagteekent van de vorige eeuw.

Het werk van Innocentius III. heeft de eeuwen getrotseerd, en door Rome's liefdadigheid krachtdadig ondersteund, verkeert het voordurend in gewenschten bloei. Zoodra de jongens tot den leeftijd zijn gekomen van te kunnen arbeiden, worden ze naar Viterbo gezonden, om daar, in een gesticht, tot *San-Spirito* behoorende, een ambacht aan te leeren. Wanneer zij zeventien jaren oud zijn geworden, en niemand hen *adopteert*, zoo geeft men hun, voor een jaar, eene som gelds, gelijk staande met wat zij in het gasthuis voor onderhoud noodig hebben. Dat geld strekt, om zich daarvoor gereedschap en wat zij verder noodig hebben, aan te schaffen, tot uitoefening van het maatschaplijk bedrijf, dat door hen gekozen is. Aangezien zij nu voor zich-zelven zorgen kunnen, zoo laat men ze vrij 1). De meisjes zijn evenzeer het voorwerp der niets verzuimende, teederste zorgen. Onder toevoorzigt en leiding van godvruchtige meestressen, worden in *San-Spirito* ongeveer zeshonderd meisjes in deugd, goede zeden en in alles, wat de vrouw kennen moet, gedurig aan en op hechte grondslagen, onderwezen. Het linnen-magazijn der uitgestrekte stichting is geheel aan hare behandeling toevertrouwd. Eenigen zijn met het vervaardigen van allerlei klein kindergoed, voor de inkomende vondelingen, belast; sommigen plooijen of wasschen fijne kerkgewaden; wederom anderen borduren in zijde en in goud. Haar lot is van drieledigen aard: of zij blijven levenslang in het gesticht, of zij huwen, of zij gaan over tot den geestelijken staat. In het eerste geval is hare toekomst voor goed verzekerd. In het tweede geval, geeft *San-Spirito* haar eene huwelijksgift van honderd scudi's (twee honderd vijftig guldens); doch zie, hoe groot de moederlijke voorzorg van Rome's liefdadigheid is: die som gelds moet door den echt-

1) Constanzi, enzv., p. 66.

genoot van het meisje behoorlijk op hypotheek worden gezet, zóódanig, dat het kind der Voorzienigheid daarvan nimmer kan verstoken worden. Eindelijk, in het derde geval, wanneer het meisje den geestelijken sluijer aanneemt, zoo voorziet het godshuis even eens behoorlijk in alles, wat daartoe wordt vereischt. Doch, dit is nog niet alles: Leo XII, roemrijker gedachtenis, heeft gewild, dat ook de weesmeisjes, wanneer zij *geadopteerd* werden, in geval van huwelijk, of van non worden, even eens regt zouden hebben op eene uitkeering door het gesticht van zekere som in geld.

Wij bezochten dit godshuis, en stonden er verbaasd en opgetogen bij het aanschouwen van de groote orde in het beheer, van de volmaakte tevredenheid der talrijke bewoners, van de gepaste inrigting, ja, men mag zeggen, van den, in de daad, koninklijken luister, die *San-Spirito* in allen deele kenmerkt; en echter hadden wij nog maar een klein gedeelte van het wijd-uitgestrekt hospitaal gezien. Men opende ons nu eene reeks van zalen, allen even ruim, hoog van verdieping, helder, luchtig en uitstekend goed gevloerd, en voorts meerendeels versierd met schilderstukken, die de wondergenezingen, door den Verlosser gedaan, voorstellen. Aan beide zijden staan verscheiden rijen met ledikanten, die te zamen een getal van zestienhonderd-zestien stuks uitmaken. Elke zaal voert den naam van een bescherm-heilige, of van een paus, die haar heeft aangelegd of verfraaid. Pius VII. leeft hier gezegend in dankbare herinnering steeds voort. Het gevoel zijner eigen smarten maakte hem, den doorluchtigen gevangene van Fontainebleau, voor de droefheid en het lijden zijner kranke natuurgenooten te meêwariger. Op zijnen last werden er hoogst-belangrijke verbeteringen in dit onmetelijk gebouw aangebragt, waar hij nieuwe badplaatsen aanleggen en door goede verwarmingstoestellen de oude gebrekkige stookovens

vervangen deed. Ook nog voegde hij bij de overige appartementen eene zeer schoone groote operatiezaal, goed verlicht en luchtig, met toevoer van overvloedig water, met marmeren tafels, kortom zóódanig ingerigt, — zegt monseigneur Morichini, — dat, naar het gevoelen zelfs van vreemdelingen, die in alles, wat Rome betreft, zeer karig met lofspraak zijn, geen etablissement van dien aard, in geheel Europa, op zulk eene volledigheid roemen mag 1).

De zalen zijn, in den winter, door stoombuizen verwarmd, die uitgaan van te midden in het gebouw staande ovens, waarop in groote koperen ketels de verschillende laafdranken heet gemaakt worden, welke men aan de zieken, naar hun verlangen, uitreikt. Viermalen daags wordt het geheele hospitaal opgereinigd; de vloeren worden alle maanden blank geschuurd; het linnen wisselt, naar vereischte, zoo dikwijls af, als zulks noodig geoordeeld wordt. Geen besmeurde matras, of waarop iemand gestorven is, blijft één oogenblik in gebruik. In het voorjaar, wanneer er, gewoonlijk, minder zieken zijn, worden de bedstellen gezuiverd, al het houtwerk geverwd en op nieuw vernist, de muren en plafonds gewit. Om zuivere lucht te behouden, heeft men overal behoorlijk togtgaten aangebragt, en worden bovendien de ziekenzalen gedurig aan door gepaste middelen opgefrischt. Onder den steenen vloer loopt door eene glooijende goot, die mede van steen gemetseld is, een van boven afgeleide waterstroom gestadig naar onder, en voert, in elke rigting, alle vuilnis, door twee groote stortgaten in den Tiber weg. Er is zóóveel zorg voor de zindelijkheid van het hospitaal gedragen, dat zelfs zij, die genoegzaam nooit te bevre-

1) *Instit. de Bienf.* enzv., p. 36.

digen zijn, er niet de minste aanmerking tegen kunnen inbrengen 1).

De bedkoetsen staan op ijzeren stijlen, en zijn met gladgeverwd houtwerk beschoten. Daarin ligt een stroozak, een matras, een peluw, een hoofdkussen, een paar lakens, een ligte deken voor den zomer, en 's winters nog een paar wolle dekens er bij. Tusschen elke twee bedden staat eene in den muur bevestigde, marmeren tafel, waarop al het voor den zieke benoodigde gereed staat, en even zoo het geheime gemak. Verder vindt men bij elk ziekbed eene naauwkeurig in teekens geschreven aanwijzing van den staat des kranken en der wijze, waarop hij behandeld wordt, voorts ook wat hij moet of mag gebruiken, gelijk ook, des noods, of hij behoort te worden bediend, of hij reeds het laatste H. Oliesel ontvangen heeft, enzv.

Al naar mate van het jaargetijde, worden 's ochtends van zeven tot negen ure, en 's middags van half drie tot half zes de spijzen aan de zieken uitgereikt. Driemalen in de week wordt, terwijl zij eten, het orgel bespeeld; werkelijk, alléén de christlijke liefdadigheid is in staat, om eene weldaad op zulk eene even kiesche, als keurige wijze te verrigten! Doch, zondags heeft er een nog veel treffender schouwspel plaats: dan toch ziet men, in alle rigtingen, zoowel uit *Trastevere* als van uit het midden der stad, talrijke broederschappen zich naar *San-Spirito* heenspoeden, om aan de arme zieken hunne liefdediensten te gaan betoonen: deze brengt ververschingen

1) *Instit. de Bienf.*, p. 39. — Om mijne aanteekeningen en herinneringen tot een geheel te brengen, heb ik dikwerf van de werken van monseign. Morichini en van den abbé Constanzi gebruik gemaakt. Het eerste is in 't Fransch vertaald door den heer de Bazelaire, die er eene hoogst-belangrijke inleiding bij heeft gevoegd. Het andere werk bestaat alleen in 't Italiaansch.

aan, gene komt de bedden spreiden, een derde den baard scheren, of de kranken te drinken geven, enzv. En wat nu is van al die naauwlettende zorgen het heilrijk gevolg? Dat de sterfte jaarlijks slechts negen of tien op de honderd zieken bedraagt; hetgeen voor zulk een uitgestrekt hospitaal, zeker, zéér gering en wel de schoonste lofspraak is, welke men er over zou kunnen uitbrengen 1).

Ziedaar nu voor wat betreft de ligchaamlijke verzorging; maar ten aanzien der zielsbehoefte, die in andere hospitalen dikwerf zoo schandelijk verwaarloosd wordt, heeft Rome bij uitnemendheid zorg gedragen, aangezien zij de waarde van den onsterflijken mensch, in al haren omvang, kent. Twaalf aalmoezeniers wonen in het hospitaal, en staan nacht en dag de zieken ter dienste. 's Morgens lezen zij in de verschillende zalen de H. Mis, bedienen de kranken met de HH. Sacramenten der Kerk, en staan de stervenden bij in de ure des doods. Daarenboven, moeten, ingevolge de voorschriften van paus Clemens IX., al de te Rome gevestigde kloosterorden, eenmaal in de maand, twee biechtvaders naar het hospitaal zenden, teneinde de zieken het meest-mogelijke gemak zouden hebben, om hunne godsdienstpligten naar wensch te vervullen. Zij moeten telkens daartoe minstens vijf uren blijven. Verscheiden malen daags wandelt een geestelijke de zalen door, en spreekt, te midden in gekomen, luide een stichtlijk woord tot de zieken, teneinde hen te troosten, of aan te sporen, om hunne kwalen, uit berouw over hun zondig leven, God ter eere, te dragen met christlijk geduld. Aangezien nu in *San-Spirito* alle soorten van lijders, zonder aanzien van godsdienst-belijdenis, worden opgenomen, komen daar steeds vrijwillig een aantal zoo kloosterlingen als niet-geordende priesters heen, teneinde hen, die

1) *Instit. de Bienf.*, p. 46.

ongelukkiger wijze buiten den schoot der Kerk geraakt zijn of geboren, er in terug te brengen, of wel om er biecht te hooren, katechismus te houden, de zieken te troosten enzv. Ook vrome leeken komen, vooral 's zondags, er de verschillende werken van barmhartigheid uitoefenen 1). Bij het doorwandelen dezer uitgestrekte zalen komt de H. Camillus de Lellis ons als door elke deur en bij elk bed van smarte levendig voor het oog van den geest terug, hij, de doorluchtige bezoeker van *San-Spirito*, die, gestadig aan, vele jaren lang, gansche dagen en nachten aan de sponde der stervenden hier doorbragt. Thans zal ik over hem niet verder uitweiden; later toch kom ik meer bepaald op hem nog terug.

Wanneer een lijder sterft, zoo laat men hem, twee uren lang, in zijn doodbed liggen, om hem vervolgens naar de lijkkamer over te brengen, waar de doode vier-en-twintig uren liggen blijft. Een aan zijne hand bevestigd koord, dat aan eene schel is vastgemaakt, doet, bij de minste beweging een oppasser toesnellen, die, dag en nacht, met de bewaking der lijken belast is. Elken avond, na den *Angelus*, komt eene vrome broederschap, enkel uit leeken bestaande, in de lijkkamer de dooden afhalen, om ze, bij fakkellicht, naar de begraafplaats van den Janiculus heen te brengen. Men kan zich niets treffender en roerender voorstellen, dan die schaar van liefderijke broeders, soms van de verst verwijderde punten der stad, door regen en winterkoude heenkomende, om hier dat laatste werk van barmhartigheid te verrigten. Wanneer er — wat dikwerf het geval is — geene dooden te begraven zijn, dan gaat de broederschap toch naar het kerkhof heen, om er op de graven de gebeden voor de overledenen te doen. Wij zullen later zien, wat er gebeurt met een zieke, die herstelt.

1) Constanzi, p. 64 en 65.

Om den liefdadigheidsgeest te onderhouden, die al de wonderen uitwerkt, waarvan wij zoo even ooggetuigen waren, maakt vooral het talrijk personeel, dat aan dit hospitaal verbonden is, een hoofdpunt uit der naauwlettende zorg en van het onophoudelijk toevoorzigt des bestuurs. Bij het aannaderen der onderscheiden hoogfeesten wordt, in de kapel, voor alle daar vergaderde beambten (*numerosissima famiglia*) van het etablissement eene stichtende voorbereiding gehouden tot het op den feestdag waardig ontvangen der HH. Sacramenten. Gedurende de vasten houden allen eene « *retraite*, » ter voorbereiding tot de paaschcommunie 1). Ziedaar dan nu wat er te Rome, en wel sedert eeuwen, zonder eenige praalvertooning of grootspraak, gedaan wordt. En men beschuldigt u, dat gij niets doet, u, die den diepsten eerbied voor de lijdende ledematen van Jesus Christus koestert, terwijl gij hun smarteleger met de teederste moederliefde steeds bewaakt! Ik vraag het, zonder de minste vrees van tegengesproken te zullen worden, ik vraag: zijn er onder de steden der christenwereld vele, of liever is er ééne-enkele stad, die zich mag vleijen met de christenhoofdstad te evenaren, of, veel minder nog, haar te overtreffen?

30 Januarij.

Rome's liefderijke zorg voor den pas-geborene en voor den wees (vervolg). — Hospitaal van S. Rochus-*in*-*Ripetta*. — Santa-Maria-*in*-*Aquiro*. — De kinderen van den Geletterde.

Het schoone weder, de aangename indrukken, welke wij gister-avond, ten gevolge van ons bezoek in *San-Spirito*, naar huis bragten, dat alles noopte ons dringend,

1) Constanzi, p. 65.

om ook heden onzen togt langs de baan van Rome's liefdadigheidsgestichten verder voort te zetten. Gisteren waren wij blijven staan op den drempel des levens, bij de wieg van het door zijne liefderijke hand aan de misdaad van moord ontrukte wicht. Het was slechts bij uitzondering, en om er niet op terug te komen, dat wij het hospitaal van den H. Geest, dat uitgestrekt legerkamp van alle menschlijke kwalen, in eens af hebben bezocht. Voor heden hervatten wij onze pelgrimswandeling van af het punt, waar wij gisteren eindigden. Het kind te redden, en daarbij tevens de eer der schuldige moeder nog op te houden, dat is, zoo als wij reeds zeiden, de eerste daad van Rome's menschenmin. Wij weten uit het meêgedeelde, op welke wijze het kind gered is; nu moeten wij ook nog aanduiden, hoe er gezorgd wordt, om de eer der gevallen vrouw te sparen.

In zijne « *Théories* » over openbare weldadigheid, schrijft de heer De Gerando het volgende. « Een kraamvrouwenhuis moet in eene afgezonderde wijk gelegen zijn; de personen, die er in worden opgenomen, moeten vrij wezen, om al dan niet hare namen en woonplaatsen op te geven; het register der afgelegde verklaringen zal, in elk geval, een geheim blijven, waartoe de beambten en bedienden van het huis streng verpligt zullen worden, meê te werken; geene vreemden zullen tot de zalen toegang hebben 1). » — Wel nu, al die maatregelen van voorzorg, welke de philanthropie in Frankrijk uitdacht, om de eer der familiën te redden, en vooral den kindermoord te verhoeden, heeft Rome reeds van overlang in werking gebragt. Wij vonden ze allen, doch door de christlijke liefdadigheid nog zeer gelouterd, in het *Hospitaal van St. Rochus* in vollen

1) T. IV, p. 375.

gang. Den Tiberoever, *la Ripetta* genaamd, langs gaande, kwamen wij weldra aan dit nieuwe gedenkteeken van Rome's heilige weldadigheid, gelijk het er in de jubeljaren steeds op uit is, om dergelijke barmhartigheids-werken te verrigten. Ten jare 1500, wijdde de broederschap van den H. Rochus haren beschermheilige eene kerk en een hospitaal toe van vijftig bedstellen, voor alle soorten van arme zieken bestemd. In het jaar 1770 verordende paus Clemens XIV., bij breve, dat daarin alleen ongehuwde zwangere vrouwen zouden opgenomen worden, hetgeen dan ook voortaan tot heden ten dage toe het geval gebleven is.

Geen lokaal kon daartoe gepaster wezen. De groote in- en uitgangs deur ligt niet aan de straat, maar komt uit in een voorportaal, dat twee uitgangen heeft, waarvan er zich een op een onbewoond erf bevindt, dat vervolgens naar verscheiden verloren straatjes heenloopt. Alle vrouwen, die op het punt staan van te bevallen, hebben zich bij de prioresse van het gesticht slechts aan te melden, om terstond opgenomen, en, geheel ten koste van het etablissement, geholpen en er tot nog acht dagen na hare bevalling verpleegd te worden. Men vraagt noch haren naam, noch naar haren stand, noch naar iets, wat zou strekken kunnen, om haar te verraden. Rome's liefdadigheid gaat intusschen nog verder: de ongelukkigen mogen, des verkiezende, zich het aangezigt omsluijeren, teneinde zoodoende door niemand herkend te kunnen worden. Indien eene van haar mogt komen te sterven, dan wordt haar naam niet op de registers ingeboekt; zij zijn slechts door het volgnommer van elkander onderscheiden. Vrouwen, die den toestand, waarin zij verkeeren, uiterlijk niet genoeg voor de haren verbergen kunnen, en daarbij, als haar misstap uitkwam, vreeslijke gevolgen er van zouden te duchten hebben, worden reeds lang vóór den tijd harer

bevalling in het gesticht opgenomen, waardoor de eer der bloedverwanten gespaard en de kindermoord voorgekomen wordt. En alsof al die voorzorgsmaatregelen nog niet voldoende waren, zoo is dit hospitaal aan alle geregtelijke en kerkelijke jurisdictie onttrokken; noch mannen, noch vrouwen zelfs mogen er binnen komen, bloedverwanten noch andere personen, van wat rang of stand zij ook zijn mogen. Alleen de geneeskundige, de heelmeester, de huisgeestelijke, de dames, die het gesticht besturen, en het dienstdoend vrouwlijk personeel worden er toegelaten. Hierdoor zijn de *depositate* (kraamuitlegsters) zeker van door niemand of door niets gekweld te worden, en hoegenaamd geen onbescheiden bezoek te moeten ontvangen, gedurende al den tijd, dien zij daar ter plaatse doorbrengen.

Terstond na de geboorte, worden de kinderen hoogst zorgvuldig naar *San-Spirito* gebragt, terwijl de moeders, die voornemens zijn, ze terug te nemen, er een teeken aandoen, waaraan zij ze later herkennen kunnen. Die voorzorg is allezins noodig, dewijl, in geval van onwettelijke geboorte of groote armoede, de pas-geboren kinderen wel niet aan hunne moeders kunnen worden toevertrouwd en overgelaten; en om nu die ongelukkige kraamvrouwen niet met allerlei noodelooze vragen lastig te vallen, en zoodoende haar te dwingen tot het verbreken van het gewijd geheim, dat de ziel van dit godshuis uitmaakt, zoo heeft men, in eens af, tot vasten stelregel aangenomen, om de kinderen allen, zonder onderscheid, naar *San-Spirito* te doen brengen, waar zij dan overgelaten mogen worden door moeders, die ze, om gewigtige redenen, niet bij zich kunnen houden, of vanwaar men ze, in het tegenovergesteld geval, terstond na het verlaten van Sint-Rochus, weder kan gaan terughalen.

Dit hospitaal bestaat uit eene groote zaal en verscheiden kleine, nieuw-gebouwde vertrekken, waarvan er een voor de verlossing en de operatiën bestemd en ingerigt is. Het getal bedden bedraagt twintig en kan, des noods, vermeerderd worden; elk ledekant is van een behangsel voorzien, en door een kraamschut van de overige legersteden gescheiden.

De stad, die al deze voorzorgsmaatregelen genomen had, om de eer der misdadige vrouw te redden, zou, ongetwijfeld, meenen, haren pligt volkomen te hebben vervuld; doch Rome denkt daar anders over; nadat zij het alles, wat ik hierboven meêdeelde, volbragt heeft, meent zij toch, hare taak slechts ten halve afgedaan te hebben: namelijk, zij moet nu ook nog trachten, het bedreven kwaad in het vervolg te voorkomen, en alzoo, door de genezing van het verdorven hart, waaruit de misdaad is ontsproten, den terugkeer tot het pad der ondeugd, zooveel mogelijk, tegen te gaan. Ziedaar, wat Rome in haren liefdadigen ijver zich nog verder ten doel stelt. Dientengevolge worden al deze Magdalena's van lieverlede aan een levensregel onderworpen, die er volkomen voor berekend is, om ze uit het dwaalspoor op den regten weg terug te brengen. Elken dag wonen zij de H. Misofferande bij, ontvangen godsdienstig onderrigt zoo van de prioresse als van den aalmoezenier, verrigten verschillende werken van godvrucht, en brengen haar geweten, door het heilig sacrament van boetvaardigheid, tot rust en orde terug. Zoodra zij het vervolgens waardig zijn, versterken zij zich door het godlijk bloed, dat maagden kweekt, of de brandende koorts der hartstogten voor goed weet te genezen.

Zou men het gelooven, dat er zijn, die zich over zulk een godshuis geërgerd hebben? De materialistische philanthropie heeft die inrigting voor zéér berispelijk uitgekreten en ten sterkste afgekeurd, *als bevorderlijk zijnde aan het*

sluiten van onraadzame huwelijken, aan het buiten werking stellen van den zedelijken dwang, en aan het overmatig doen toenemen der bevolking enzv. Wij zullen met een christen-staatshuishoudkundige daarop alleen dit antwoorden: « De liefdadigheid mag nooit aan op den achtergrond liggende toevallige omstandigheden het dringend-noodzakelijk belang der dadelijke hulp van eene moeder met haar pasgeboren kind ten offer brengen. Overbevolking is, ongetwijfeld, eene groote ramp voor de maatschappij; maar het weigeren van hulp in zulk eene gegeven omstandigheid, zou een zwaar vergrijp aan de wetten der godsdienst en der christlijke menschenmin zijn: tusschen die beide uitersten, aarzele men niet te kiezen: de wet der menschlijkheid is boven die der staatshuishoudkunde hoog verheven 1). »

Wij zagen zoo even, hoe Rome's liefdadigheid het leven van het pas-geboren kind in bescherming neemt, en de eer van de moeder weet te redden: daarmede vingen wij de reeks der beschouwingen van onzen pelgrimstogt aan; het tweede tafereel, dat zich hier voordoet aan het oog, houdt ons wederom bij eene wieg bezig. De vondeling is toch niet alléén op deze wereld ongelukkig! hoeveel andere kinderen worden er nog niet gevonden, die, van hunne prilste jeugd af aan, weezen zijn, of kroost van behoeftige ouders, en zoodoende reeds sedert hun eerste optreden in de wereld gebrek lijden aan steun, en brood, en hulp! Rome neemt ze allen ontfermend aan, en bij die *adoptie* legt de moeder der volken eene teederheid en een doorzigt aan den dag, die, om ze te kennen duizendwerf belangrijker is, dan al hare antieke monumenten en al hare meesterstukken van moderne kunst. De weezen worden naar hunne vatbaarheid, in verschillende klas-

1) De Villeneuve Bargem., *du Paupérisme*, t. III, p. 34.

sen verdeeld. Dezen zullen zich op de wetenschappen, genen op de kunsten toeleggen, terwijl wederom anderen een ambacht leeren zullen. Meermalen echter schitterde de vonk van den genie onder het lompenkleed der uiterste armoede glanzend door. Wanneer derhalve de aangenomen zoon een gelukkigen aanleg voor de studie verraadt, dan zendt zijne pleegmoeder hem naar het godshuis van *Santa-Maria-in-Aquiro*, en wij begeven ons met hem derwaarts heen. Dit weeshuis werd in 1540, op dringend aanhouden van den H. Ignatius van Loyola, gesticht. In 1591 vernieuwde de menschlievende kardinaal Salviati het gebouw op zijne kosten, en voegde er een collegie bij, dat vervolgens naar hem genoemd is. Hij had, namelijk, opgemerkt, dat onder de arme kinderen, die voor de kunsten en ambachten opgeleid werden, eenigen zich door eene bijzondere geschiktheid voor letterkundige studie onderscheidden; en daarom dus wilde hij, dat zij, doch boven de twaalf jaren oud zijnde, en na vooraf eerst drie jaren in het eigenlijke godshuis doorgebragt te hebben, in zijn collegie zouden overgaan. Leo XII. heeft het bestuur dezer inrigting aan de paters-Sommasken toevertrouwd; beter keuze ware ten deze wel niet mogelijk geweest. Om daar te kunnen worden aangenomen, is men tot de navolgende voorwaarden verpligt, te weten: men moet Romein van geboorte zijn, tenminste vaderloos, ouder dan zeven en jonger dan tien jaren. Zoodra de leerling zijn achttiende jaar bereikt heeft, verlaat hij het collegie. Thans zijn er daar vijftig aanwezig. Aangenaam-verrassend is het gezigt van die jeugdig-blozende knapen, vrolijk uitkomende op het sneeuwwitte kleed, dat, als verpligtende dragt in het huis voorgeschreven is. De opgeruimdheid, die het gelaat dezer kweekelingen teekent, en de vrolijkheid, die in al hun doen doorstraalt, doet voor altijd de gedachte verdwijnen, dat het lot eenmaal dit geslacht

tot het derven van alle levensvreugde scheen voorbestemd te hebben. Bij het binnenkomen van het gebouw wordt men in een fraai vertrek gebragt, opgeluisterd door verscheiden inschriften en afbeeldingen van begunstigers en weldoeners van dit gesticht. In diezelfde zaal mogen, eenmaal in de week, de moeders hare zonen komen bezoeken, en wordt er zoodoende gezorgd, dat de teedere banden van het bloed wederzijds ongeschonden blijven bewaard.

Misschien zullen sommigen meenen, dat het doel, waar deze weeskinderen naar streven, al te hoog ligt, en dat hunne opvoeding en behandeling te zeer verfijnd is voor knapen, welke men als arm aanziet; doch, men houde in het oog, dat in eene groote stad, zoo als Rome, kinderen dikwerf een vader komen te verliezen, die uit de opbrengst zijner fatsoenlijke bezigheden op eene eervolle wijze voorzag in het onderhoud van zijn gezin. Die arme kinderen, in meer beschaafden levenskring opgevoed en reeds aan de studie overgegeven, ondervinden in het Santa-Maria-gesticht, van stonde af aan, eene behandelingswijze, die met hunne oorspronklijke bestemming in de maatschappij volmaakt overeenkomt; en, aangezien nu de standen in de zamenleving onderling zeer verschillen, zoo is het eener verstandige liefdadigheid waardig, dat zij aan alle soorten van ongelukkigen ook verschillende, en, naar gelang van omstandigheden, passende middelen aan de hand geeft, om in ieders ramp, zoo voegzaam mogelijk, te voorzien 1). Morgen zullen wij voortgaan, Rome bij het met teedere moederzorg volbrengen van die roemvolle taak wederom naauwlettend te volgen.

1) Morich., p. 101.

31 Januarij.

De doop van den heer Ratisbonne. — Voortzetting onzer beschouwing van het christlijk Rome. — Rome's teedere bezorgdheid voor den wees. — Het apostolisch godshuis van Sint-Michiel. — Zijn ontstaan. — Zijne vier familiën. — Zijne inrigting.

Alvorens onzen togt te hervatten, waren wij bij eene plegtigheid, of, zeg ik liever, bij eene gebeurtenis tegenwoordig, waarvan de herinnering nimmer uit ons geheugen zal worden gewischt: de heer Ratisbonne werd heden gedoopt. Eerst tien dagen waren er sedert zijne wondervolle bekeering verloopen; maar, de neophiet *had alles begrepen*, en de kardinaal Mezzofanti, die met het onderzoek der nieuw-bekeerden, of zoogenaamde catechumenen, belast was, kon niet genoeg uitweiden over den schat van kennis, door Gods barmhartigheid en genade in dit zoo hoog en buitengemeen bevoorregt gemoed dus overvloedig en zoo plotseling uitgestort. Ten 8 ure waren wij in de kerk van *Gesù*, die reeds oververvuld was met eene ontelbre menigte geloovigen, hier zaamgevloeid, om den jongen Israëliet te zien, dien Maria's genaderijke handzelve tot aan den voet van het kruis had willen heengeleiden. De te Rome aanwezige Franschen waren, om zoo te zeggen, allen hier tegenwoordig; eenstemmige godvrucht kenmerkte, zonder onderscheid, geheel de vrome schaar. De heer Ratisbonne, vergezeld van pater de Villefort en van zijn peter, den heer de Bussières, was achteraan in de kerk geplaatst, en gekleed in het witte gewaad der catechumenen.

Weldra verscheen nu in de St. Ignatius-kapel de kardinaal Patrizi, 's pausen vicarius, pontificaal gekleed, en begaf zich vervolgens heen naar den neophiet, over en bij wien hij de

te dezer gelegenheid passende gebeden en ceremoniën uitsprak en volbragt. Wij volgden die oplettend: eerst werd de oude mensch verdreven en de nieuwe tot het christendom ingezalfd en gesterkt; voorts werd hem, den Saulus, die, nog zoo kort te voren, den Naam van Jesus van Nazareth en zijne Heilleer gelasterd had en gesmaad, pligtmatig voorgeschreven, om daarover in het openbaar en in allen ootmoed berouw te toonen: « Kus den grond! » — riep de kardinaal hem toe, en, hoe onverwacht ook hem die woorden in de ooren klonken, zoo wierp hij toch, zonder de minste aarzeling, zich terstond op de kniën neder, en kuste ootmoedig en rouwvol den grond. Dus gaf hij aan de omstanders het sprekend bewijs, dat hij waarachtig christen geworden was, zoo jong reeds overtuigd, dat alleen langs den weg der nederigheid het doel der waarheid en des behouds kan worden bereikt. Welsprekend is, zeker, voor ons allen dat voorbeeld en die les; immers, hoe dikwerf vergeten wij het niet, dat Jesus, onze Heer en Meester, zachtmoedig was en nederig van hart 1).

Geen twijfel meer; des Verlossers geest heeft den neophiet thans geheel bezield, en de kardinaal brengt alzoo het dierbaar schaap, dat voor den hemel gewonnen is, naar de Sint-Ignatius-kapel in zegepraal heen. Onmogelijk zou het zijn, de verschillende gewaarwordingen, die zich van de aanwezigen in dezen oogenblik hadden meester gemaakt, uit te drukken. Welk een schouwspel ook! De heer de Bussières, een bekeerde protestant, die een jood in den schoot der Kerk terugbrengt; en welk een jood? een jonge Franschman — een *jeune France* — van 28 jaren, in de kracht des levens, met een helder hoofd en volkomen onafhanklijk; zoo straks

1) *l'Enfant de Marie*, door den heer de Bussières, blz. 59.

nog een wereldling, een bestrijder en bespotter van het christendom, en nu een gedwee lam, dat zich laat heenbrengen, werwaarts men wil. Zijne merkwaardige gelaatsuitdrukking van vastberadenheid en zachtaardigheid tevens, zijn lange zwarte baard, zijn gang, zijn kostuum, dat alles te zamen herinnerde levendig aan de eerste dagen der Kerk: men meende een van de christenen uit de katakomben voor zich te zien, die naar de martelkroon haakten 1). Ziedaar wat wij zagen. ô Mogten al onze jeugdige landgenooten getuigen van datzelfde schouwspel zijn geweest! Toen de kardinaal den catechumeen vroeg: « Hoe heet gij? » — was het antwoord: « Maria », en dit op een toon van dankbaarheid en liefde, die ons roerde tot diep in het gemoed. Na de aanneming en den H. Doop hield de abbé Dupanloup, voor de vuist en vol vuur, eene treffende toespraak, waarna de H. Misofferande een aanvang nam. Toen het oogenblik der communie daar was, gevoelde de heer Ratisbonne zich zoodanig aangedaan, dat men verpligt werd, hem naar de H. Tafel heen te geleiden. De heer de Bussières moest hem, nadat hij het Brood der Engelen genuttigd had, evenzeer bijstaan, om naar zijne plaats terug te keeren. Een stroom van tranen overdekte zijn gelaat; hij lag onder het wigt der teederste zielsaandoeningen als verplet.

Met hooge geestdrift zongen al de aanwezigen het plegtig *Te Deum* nu meê, dat door de engelen in den hemel op nog hooger juichtoon herhaald werd; immers, daar staat geschreven « dat er in het heilig Jerusalem méér vreugde zal zijn over éénen zondaar, die zich bekeert, dan over negen-en-negentig regtvaardigen, die geene bekeering noodig hebben. » Gelukkig door de vreugde, welke de Kerk heden smaakte,

1) Id., blz. 10.

en gelukkig door het heil, dat heden onzen nieuwen broeder ten deel geworden was, hervatten wij nu den voor eene korte poos afgebroken draad onzer beschouwingen van het christlijk Rome.

Wanneer een wees smaak en aanleg voor de beoefening der schoone kunsten toont, zoo geeft het groot godshuis van Sint-Michiel hem tot dat doel al de noodige middelen aan de hand. Wij spoedden ons de stad door en den Tiber over, zoodat wij reeds vroegtijdig bij de *Ripa grande* aankwamen, waar zich deze nieuwe schouwplaats van Rome's liefdadigheid bevindt. Doch, alvorens er binnen te gaan, kan het niet ongevallig wezen, den oorsprong van dit gesticht te leeren kennen; men zal daaruit wederom zien, dat de werken Gods bijna altijd een klein begin hebben: moge de dikwerf maar al te weinig beloonde ijver in deze opmerking aanmoediging en vertroosting vinden op den goeden weg.

In de XVI. eeuw woonde te Rome een vroom christen, met name Giovanni Leonardo Ceruso. Door medelijden met de arme verlaten kinderen bewogen, wier aantal, ten gevolge van den strengen winter, die in 1581 heerschte, zeer was toegenomen, zoo nam hij die in een klein huisje, in de Bankhoudersstraat, bij het paleis-Chigi gelegen, vriendelijk op. Die man had vroeger lessen in het Italiaansch gegeven, en, daar hem somwijlen wel eens een enkel woord Latijn ontviel, zoo werd hij in de wandeling schertsend *de Geletterde* geheeten, welke naam voorts op zijne arme scholieren overging en tot heden ten dage toe voortdurend in gebruik gebleven is. Zijne kweekelingen werden door hem gebezigd, onder anderen, om, tegen eene geringe belooning der kooplieden, de straten schoon te houden. Hij-zelf ging, met een langen blaauwen rok, een grove paternoster om den hals, blootvoets en met ongedekt hoofd, zóó nederig langs den

weg, dat de H. Camillus van Lellis hem den *Stommen prediker* noemde. Na zijn dood werd zijn klein gesticht opgenomen in het godshuis van Sint-Michiel, dat zijn oorsprong aan Thomas Odescalchi, een neef van paus Innocentius XI., verschuldigd was. Op zekeren dag een bezoek in S. Galle afleggende, waar Marco Antonio, een zijner bloedverwanten, de armen 's nachts herbergde, bespeurde hij, dat deze ook wel eens knapen opnam, die het ouderlijk huis in stilte verlaten hadden, en over wie niemand zich meer bekommerde. Hij meende, dat zulke kinderen, met volwassenen uit de heffe des volks onder hetzelfde dak geplaatst, daar weinig goeds zouden leeren, en zoodoende verplaatste hij hen in een ruim gebouw op het Margana-plein, waar hij ze aan het wollenweven zette. Met een dertigtal aangevangen, waren er spoedig zestig bij elkander, en monseigneur Odescalchi trok zich vervolgens het lot dezer arme kinderen zóó zeer aan, dat hij, in 1686, voor hen op den grooten Tiberoever een uitgestrekt stuk gronds kocht, waarop hij een godshuis bouwen liet.

Ten gevolge van den verstandigen en onafgebroken ijver der pausen, aan wie, in 1691, dit etablissement in eigendom was overgegaan, kwam Sint-Michiel van lieverlede tot dien staat van grootheid en bloei, waarin men het thans bewondert. Het is 334 ellen lang, 80 breed, 850 in bijvang, dat wil zeggen meer dan een halve mijl in omtrek groot. De grootste hoogte is 25 ellen, terwijl de rond-liggende gebouwde grond, in 't geheel, 26, 720 ellen terrein beslaat. Volgens getuigenis van alle vreemdelingen, die Rome bezoeken, kan, geheel Europa door, geen gesticht van dien aard met Sint-Michiel in doelmatigheid en luister van inrigting vergeleken worden.

Door twee uitmuntende priesters, die hier dagelijks op groote schaal het werk der christlijke liefde komen verrig-

ten, vergezeld, hadden wij zoodoende de beste gelegenheid, om deze grootsche inrigting, tot in de kleinste bijzonderheden toe, naauwkeurig te leeren kennen. Teneinde later daarop niet meer terug te moeten komen, zal ik er hier de volledige beschrijving van meêdeelen, zoo als ik dit vroeger ook met *San-Spirito* heb gedaan. Het godshuis van Sint-Michiel is in vier groote afdeelingen gesplitst, te weten, voor oude mannen en vrouwen, voor jongens en voor meisjes. De oudelieden moeten te Rome geboren, of daar sedert vijf jaren gevestigd zijn; ongeneeslijke of besmetlijke zieken worden er niet in opgenomen. Men verdeelt ze in twee klassen, namelijk zulke, die nog gezond en sterk genoeg zijn, om tot eenigen huisarbeid te kunnen worden gebezigd, en in dat geval zijn het portiers, oppassers of toezieners; terwijl, daarentegen, zij, wier gezondheid of krachten het werken niet meer toelaten, van allen arbeid ontslagen zijn. De eerst-bedoelden bewonen een kwartier, dat den naam van Sint-Sixtus draagt; de laatst-genoemden hebben de zoogenaamde Beneden-infirmerie tot verblijfplaats, waar zij, zonder trappen te moeten klimmen, zich, op hun uiterste gemak, naar de kerk en de spijszaal kunnen begeven. Een prior, die priester is, bestuurt deze afdeeling, uit 120 personen bestaande, waarvan er honderd gratis, en twintig tegen eene geringe betaling verpleegd worden. Op zekere uren mogen deze oude lui uitgaan, om te wandelen, terwijl zij, die door ongesteldheid daarin verhinderd worden, zich van eene zeer ruime overdekte binnenplaats tot de wandeling bedienen kunnen.

De oude vrouwen zijn er negentig in getal, waarbij dertig meisjes voor de bediening gevoegd zijn, en die alzoo te zamen eene afdeeling van ook 120 personen uitmaken. Zij houden zich met kousenbreijen, naaijen van nieuwe en ver-

stellen van oude kleederen bezig. De aan deze afdeeling toegevoegde meisjes verzorgen het linnengoed, zoo van de mannen, als van de vrouwen en kinderen; voorts bedienen zij de ziekenzalen, de gebrekkigen, de spijsvertrekken, alsmede de keuken van de infirmerie. Eene priores, uit de bestedelingenzelve gekozen, heeft hier het hoofdbestuur, waarin zij om de drie jaren wordt afgelost. De priester-prior, die het bestuur over het mannen- en jongenskwartier heeft, is ook met het oppertoezigt over dat der vrouwen en meisjes belast 1).

Reeds hadden wij met de hoogste belangstelling het hoofdgedeelte van deze grootsche liefdadigheidsinrigting in oogenschouw genomen, en er de orde, de zindelijkheid, maar vooral het zoo regt tevreden voorkomen der hier verpleegde ouden van dagen met innig genoegen opgemerkt, en daarover wegens de uitmuntende regeling van zaken, die hier alomme heerscht, aan monseigneur Tosti billijk hulde gebragt; maar het voorname doel van ons bezoek gold de weeskinderen, en alzoo spoedden wij ons naar de vertrekken van hunne afdeeling dan nu ook onverwijld heen. Eene roemrijke herinnering, een in zegening voortlevende naam wacht u reeds bij het overschrijden van den drempel hier op: het is Innocentius XII., die, met de onsterflijke kroon der liefdadigheid getooid, door deze stichting vooral zijnen grooten naam den hoogsten luister heeft bijgezet. Hij, wiens milddadige hand zich over dit apostolisch godshuis zoo heilvol opende, hij noemde deze door hem teederbeminde weezen steeds met den lieflijk-klinkenden naam van zijne zonen, welke hij ten minste twee-en-vijftig malen 's jaars bezocht. Ter herinnering aan die buitengewone goedheid, wordt de dag van 's pausen dood jaarlijks door de kweekelingen van dit liefdehuis met eene pleg-

1) Morichini, p. 109; Constanzi, p. 104, 105.

tige lijkdienst gevierd, en dan nog voortdurend de lof van den grooten opperherder roerend verkondigd. Dit gesticht telt twee honderd jongelieden, in zes groote zalen verdeeld, die elk den naam van een hunner beschermheiligen dragen: de H. Michael, de H. Franciscus Xaverius, de H. Philippus, de HH. Petrus en Paulus, de H. Carolus, en de H. Innocentius. Elke zaal heeft een prefect, een klerk of priester, en twee onderprefecten, *decuriones* geheeten, onder de braafste en kundigste kweekelingen verkozen. Een priester-rector voert het geheele binnenbeheer van het huis, waar men 's winters bij den arbeid in laken en 's zomers in eene uit garen en katoen geweven stof is gekleed, die den naam van *regatino* draagt. Wanneer zij uitgaan, geschiedt dit in een koor- of priesterjas — *soutane* — van zwart laken. Teneinde de familiebanden ongeschonden bewaard zouden blijven, is het aan de kweekelingen van dit gesticht enkele malen vergund, bij hunne bloedverwanten het maal te gaan nemen.

In het kwartier der oudelieden heerscht eene aangename kalmte; een vriendelijk onderhoud, door vrome godsdienst-oefeningen afgewisseld, brengt hen onbemerkt den dag door; doch hier, in het jongenskwartier, is het alles levendig en beweging, wat men er waarneemt: *fervet opus.* In schoone werkzalen vindt men de jeugd hier in oefening of studie met werktuigkunde en allerlei ambachten bezig: het zijn drukkers, binders, kleer-, schoen-, zadel-, sloten- of hoedenmakers, wevers, stofverwers, schrijnwerkers, kunstdraaijers enzv. Ook de tapijtfabrijken, — de eenigsten van Italië, — worden hier gedreven; voorts krijgen de kweekelingen er onderrigt in het schilderen, de hout- en koper-gravure, de ornamentteekening, alsmede in het snijden van cameën en stempels voor medaljes. Uitstekende meesters zijn

met het onderrigt belast, waaraan, in geenen deele, het minste ontbreekt. Voorts krijgen de kweekelingen er les, niet slechts in de gewone schoolzaken, maar tevens ook in de scheikunde, de werktuigkunde, de toegepaste wiskunde, in de toonkunst, in geschiedenis en letteren; doch, gelijk wij zagen, maken de schoone kunsten er de hoofdzaak van het onderrigt uit, en Sint-Michiel telt in de maatschappij menigen kunstenaar van talent, die zich tevens door een uitmuntend gedrag in de zamenleving loflijk onderscheidt: zoo, bijvoorbeeld onze twee beste graveurs Mercurie en Calamata, wier werk, door hen naar hunne kweekschool erkentlijk heengezonden, een der zalen van het grootsch gesticht, waarvan zij eenmaal leerlingen waren, tot groot sieraad verstrekt 1). Met een woord, Sint-Michiel is eene ware polytechnische school, een echt conservatoire van kunsten en ambachten, door den genie der pausen reeds eene eeuw vroeger dan elders in de zoogenaamd verlichtste landen van Europa geopend 2).

En wat nu zullen wij zeggen van de tevredenheid, die in dit gesticht heerscht, en van de vaderlijke tucht, die daarvan de oorzaak is? De reiziger, die Sint-Michiel bezoekt, wordt aangenaam geroerd bij het zien dezer, met zooveel bevalligheid, penseel, beitel of graveernaald voerende kinderen, die, terwijl zij, bij zijne aannadering beleefd opstaan, hem een open gelaat vertoonen, waarop de schuchtere ingetogenheid van den jongen kunstenaar zich met het levendig karakter van den zuideling paart. Nu is het ook waar, dat alles zamenwerkt, om hen in Sint-Michiel den familieband terug te doen vinden, die voor hen zoo vroeg en zoo wreed werd verscheurd. Van tijd tot tijd

1) De Bazelaire, *Préf.*, p. LXX.
2) Morich. p. 112.

wisselen schuldelooze speelfeesten de eentoonigheid van den noesten arbeid vrolijk af. Ieder jaar, met Carnaval, verlustigt het gesticht zich met zijne eigen muzijk, en hebben er kleine tooneelvoorstellingen plaats, waarbij ook eenige inwoners der stad het voorregt der toelating genieten.

De vierde afdeeling van dit liefdehuis is niet minder belangwekkend dan al het overige, wat men daar vindt. Twee honderd veertig jonge meisjes, in twee groote vleugels van het gebouw gehuisvest, oefenen zich daar in al, wat tot den kring van het vrouwlijk handwerk en beheer behoort. Elke zaal staat onder toezigt van eene der oudsten. De prioresse en de onderprioresse worden voor drie jaren onder de meest-gevorderden en braafst-oppassenden gekozen. Eene volmaakte stilte heerschte er, toen wij binnen kwamen en al de meisjes uitsluitend met haren arbeid ijverig bezig vonden. Op de toespraak van den ons begeleidenden priester zagen allen bescheiden op, en het was, in de daad, een lust, om die vriendelijke, vrolijke, onschuldige wezens in het ongeplooid gelaat te zien, waarop het volkomen geluk zich zetelde. Alles, wat tot de opvoeding van goede, christlijke huismoeders betrekking heeft, ligt in den werkkring dier uitmuntende afdeeling opgesloten, waar deze meisjes, behalve — vóór alle andere zaken — in de godsdienst, voorts ook in het lezen, schrijven, rekenen, de muzijk en alle vrouwlijke handwerken grondig onderwezen worden. Worden zij geestelijke dochters, zoo komt haar dit alles in het kloosterleven zeer van pas, en dient tevens het laatst-genoemde, alsmede de muzijk, tot opluistering der plegtige hoogdiensten, die er nu en dan plaats hebben in de kapel, welke zij in het gesticht tot afzonderlijk gebruik hebben. De zorg voor keuken en wasch is haar mede opgedragen, en maakt ze later, zoo noodig, tot het voeren eener huishouding in allen deele

bekwaam. Overigens vervaardigen zij ook al het ornamentwerk, de passementen enzoovoorts, voor de troepen van het pauslijk leger, waarvan zij de helft der daarop loopende winst, tot aanmoediging, ontvangen. Eenigen werken uitmuntend in zijde, linnen, lint en dergelijke artikelen meer, zoo ter dienste van het gesticht, als voor den handel. Zij kunnen, des verkiezende, altijd in het godshuis verpleegd blijven; doch men ontslaat ze, wanneer ze willen huwen of den geestelijken sluijer aannemen. De aarts-broederschap der Maria-Boodschap, (*Annunziata*) geeft jaarlijks honderd romeinsche scudi's tot uitzet voor deze gelukkige weezen.

Wat de zielezorg betreft, deze wordt er regelmatig en overvloedig besteed. Het godshuis is eene parochie op zichzelf. De vier afdeelingen hooren 's morgens gezamelijk de H. Mis, bidden te zamen den rozenkrans, en verrigten ook nog andere vrome werken onder elkander. De pastoor en de kapellaan van het gesticht worden in het biechthooren bijgestaan door twee priesters voor de jongens, twee voor de meisjes, en een voor de oude lieden, terwijl, intusschen, soms ook nog andere geestelijken uit heiligen ziele-ijver daartoe hier vrijwillig hunne goede diensten komen leenen. Des zondags bidden de jongens en de meisjes gezamelijk de getijden van den dag; de oude lieden lezen dagelijks de gebeden en godvruchtige oefeningen der broederschap van de Goede Dood, en eenmaal in den loop van het jaar houdt geheel het huis eene retraite naar het voorschrift van den H. Ignatius.

1 Februarij.

Bezoek bij den kardinaal Mai. — De fabel der pauzin Joanna toegelicht. — Rome's teedere bezorgdheid voor den wees (vervolg). — Het godshuis van *Santa-Maria-dei-Angeli*. — Het godshuis van Tata-Giovanni.

Het begon reeds avond te worden, en nog altijd waren wij in Sint-Michiel; derhalve besloten wij, om in het belangrijk godshuis op een ander tijd nogmaals een bezoek te komen afleggen, bij welke gelegenheid dan de penitentiaire gevangenis aan de beurt lag. Voor heden riep ons plan ons naar een geheel tegenovergesteld punt van Rome heen, te weten naar het plein *de' Termini*. Alvorens derwaarts te gaan, werd ik aan een der vermaardste leden van het H. collegie, namelijk aan den kardinaal Angelo Mai voorgesteld, een geleerde van den eersten rang, en die door de uitgave van eenige Vaticaansche handschriften, thans reeds tien 4° deelen van meer dan duizend bladzijden groot, zijnen naam wereldberoemd heeft gemaakt. Men behoeft deze verzameling slechts even in te zien, om verbaasd te staan over het onuitputlijk geduld, en de diep-grondige algemeene kennis, die er noodig zijn geweest, om zulk een werk tot stand te brengen. Bewondert men den volhardenden moed des kardinaals, men brengt niet minder hulde aan den Opperpriester, die den druk van deze werken voor rekening van de apostolische kamer — of zijne zoogenoemde civile lijst — heeft doen plaats hebben, een voor andere vorsten des te schooner voorbeeld, dewijl de paus alles behalve rijk is. Na een vrij lang onderhoud, dat van den allerminzaamsten aard was, bragt de kardinaal-zelf mij in zijne

rijke boekerij rond, zeker, eene der uitmuntendste bibliotheken, die in Europa in handen van particulieren zijn.

Daar viel mijn oog op een deel van de *Nova collectio* 1). Zie, zeide zijne eminentie, daar hebt gij juist een der merkwaardigste werken, welke ik weêrgevonden heb, de *Quaestiones* van Photius aan Amphiloquus. Hij sloeg het boek open, en vestigde mijne aandacht op verschillende plaatsen, waar de scheurmaker Photius in zeer vereerende bewoordingen over de pausen en hun oppergezag spreekt: « Het is de welgelukzalige Damasus, die het tweede algemeene concilie bekrachtigt, welks uitspraken door geheel de wereld geëerbiedigd worden; het is Agatho, die, hoewel persoonlijk bij het zesde concilie niet tegenwoordig, het echter zamenbragt en er door zijnen geest, door zijne wetenschap en door zijnen ijver het sieraad van was. » Photius weidt voorts lang en breed in den lof van paus Joannes VIII. uit, wien hij, tot driewerf toe, den titel van den *manlijke* geeft. « En zeker — zoo zeide mij de geleerde kardinaal — het is niet zonder reden, dat Photius, en wel drie malen, zich van deze uitdrukking bedient, aangezien daarmeê, op eene wederleggende wijze, betoogd wordt, dat men, zeer ten onregte, dien paus van zwakheid van hoofd beschuldigde, dewijl hij geduld had, dat Photius, die met den H. Stoel in hevigen strijd was en reeds meermalen deswegens in den kerkelijken ban was vervallen, weêr op den zetel van Constantinopel hersteld werd. Vandaar, ongetwijfeld, is het verdichtsel der pauzin Joanna afkomstig, waarvan de tallooze ongerijmde voorstellingen, mijns oordeels, met juistheid door Baronius 2) zijn aangetoond

1) Scriptorum veterum nova Collectio e Vaticanis codicibus edita. Typis Vaticanis, 1825—1832.

2) An. 879, n. 5.

geworden, waar hij zegt, dat die paus *eene vrouw* werd genoemd, aangezien hij al te wuft van denkwijze was en de priesterlijke vastberadenheid van karakter in geenen deele wist te handhaven, zoodat men hem nooit *paus* noemde, zoo als dit met zijne voorgangers het geval was, maar *de pauzin*, en dit tot een verwijt, dat hij zelfs tegen Photius zich niet had verzet. » — Na mij tot een tweede bezoek beleefdelijk uitgenoodigd te hebben, vergunde de kardinaal, dat ik mijne reisgenooten nu kon opzoeken, om met hen naar het plein *de' Termini* te gaan, en waar wij ons terstond heen begaven.

Sancta-Maria-in-Aquiro en het hospice van Sint-Michiel had ons bekend gemaakt met wat Rome's liefdadigheid ter ontwikkeling van den geest der arme weezen te werk stelt, of om er waardige kunstenaars van te vormen; thans zouden wij gaan zien, hoe zij in een ander hen voor de ambachten en de industrie opkweekt. Wij betraden hier den grijzen, afgesleten drempel der thermen van Diocletiaan. In dit eenmaal aan de vermaken van het heidensche Rome toegewijde oord heeft het christlijk Rome het ons vriendelijk toelagchend gesticht van *Sint-Maria der Engelen* geplaatst, waar zich, even als in Sint-Michiel, vier verschillende afdeelingen van verpleegden bevinden. De eerwaardige broeders der christlijke leer, die te Rome, niet minder dan in Frankrijk, door hun menschlievend ijveren uitblinken, staan aan het hoofd der afdeeling van de mannen en de jongelieden. De weeskinderen, wier prille jeugd hen nog ongeschikt maakt, om eenig ambacht met vrucht te kunnen aanleeren, worden middelerwijl in den catechismus, in lezen en schrijven onderwezen, terwijl ook de oudere van jaren, na afloop hunner werkzaamheden, er insgelijks grondig onderrigt ontvangen. Zonder in 't minste hinderlijk te zijn aan wat zij dagelijks te arbeiden hebben,

genieten deze kinderen ook onderwijs in de instrumentale muzijk, waardoor zij in staat zijn gesteld, om eene zoogenaamde kapel te vormen, die eenige uren van den dag zich, tot uitspanning, nuttig met de toonkunst bezig houdt, en reeds meermalen openbare proeven van groote bekwaamheid daarin heeft afgelegd. De ambachten, welke zij in het liefdegesticht aanleeren, zijn het schoen- en kleêrmaken, het letterzetten, verwen en slotenmaken, timmeren, hoedenmaken en schrijnwerken. Hier worden die ligte en zoo bijzonder gemaklijke stoelen vervaardigd, die onder den naam van *chiavari* bekend zijn. Een groot gedeelte der kweekelingen is werkzaam voor het schoeisel en de kleeding der militairen van den Kerklijken Staat; en gewoonlijk worden de door hen te verrigten werkzaamheden door aannemers gepacht, welke contracten, met eerlijke lieden en onder behoorlijk toevoorzigt van de zijde der administratie aangegaan en gesloten, zoo voor het gesticht als voor de jonge ambachtslieden-zelve meest voordeelig uitkomen. Alleen de boekdrukkerij maakt op dien regel eene uitzondering, daar deze alleen gebruikt wordt, om kleine gebedenboekjes en andere werkjes van geestelijken aard, tegen zeer geringe betaling of wel geheel gratis, uit te geven. De geldelijke verdiensten, uit een en ander voortvloeijende, worden in drieën verdeeld, tusschen het huis, den werkman-zelven en al de overige verpleegden, die daarvan in behoorlijke evenredigheid elk het hunne erlangen. Uit wat op deze wijze wordt verdiend en weggelegd, maakt de jonge gezel zich een spaarpot, om daarmeê later, wanneer hij het gesticht mogt willen verlaten, zich-zelven als meester te kunnen vestigen.

De congregatie der Zusterschap van Toevlugt (*Refugio*), sinds tien jaren, door de vrome bemoeijingen der godvruchtige princes Theresa Doria Pamphili te Rome overgebragt,

bestuurt het vrouwenkwartier in dit gesticht. De weesmeisjes houden zich met het linnen- en wollenaaijen bezig; zij vlechten het matwerk voor de door de jongens vervaardigde stoelen, verzorgen de wasch van het huis, en houden de linnenkas in behoorlijke orde. Even als in alle andere liefdadigheids-gestichten van Rome, kunnen ook hier de vrouwlijke weezen voor goed in het huis blijven, wanneer zij, namelijk, zulks verlangen, en niet liever tot het huwelijk, den geestelijken staat, of in dienst, hier of daar, bij particulieren wenschen over te gaan.

Vier geestelijken (kapellaans) zijn met de zielezorg der inrigting belast, terwijl, daarenboven, dikwerf ook nog andere priesters vooral het zieken-kwartier komen bezoeken, om er den troost der godsdienst aan te brengen. Elken morgen wordt er voor geheel de bevolking van het huis Mis gelezen, en 's avonds te zamen de rozenkrans gebeden, terwijl men eens in de maand ter biecht en ten hoogtijd gaat, en er, ter bevestiging der goede christlijke opvoeding, gedurig aan ijverig wordt gecatechiseerd 1).

In de groote gestichten, welke wij thans bezocht hadden, zijn de verpleegden te huis; doch daar is er ook een, waar een geheel ander stelsel gevolgd wordt, namelijk het te Rome zoo bekende hospitaal *Tata-Giovanni*. Ook daar wilden wij een bezoek afleggen, en terwijl wij er ons heen begaven, werd de geschiedenis van den stichter ons, in dezer voege, meêgedeeld.

In de vorige eeuw woonde er te Rome een arme metselaar, met name Giovanni Borgi. Op alle feestdagen ging hij naar *San-Spirito*, om daar de zieken te verplegen; doch, dewijl hij te behoeftig was, om hun iets meê te kunnen

1) Morich., p. 128.

brengen, zoo belastte hij zich met hunne bedden te schudden, hun den baard te scheren, en, met één woord, alle diensten te bewijzen, welke men van een ijverigen bediende slechts verwachten kan. Veeltijds gebeurde het, dat hij in de straten jonge, havelooze kinderen ontmoette, die door hun ledigloopen opgroeiden tot alle kwaad; ook vond hij in het bedoelde godshuis nog anderen, die door den dood van vader of moeder geheele of halve weezen waren geworden. Het lot van al die deerniswaardige kinderen trof den liefderijken ambachtsman diep in 't gemoed; en zoo begon hij dan met die jeugdige zieken uit te noodigen, om aan zijn huis te komen, zoodra zij genezen zouden zijn. Daar reikte hij hun dan eenige door hem opgegaêrde aalmoezen of kleedingstukken uit, en zorgde tevens, dat zij bij nering- of ambachtdrijvende burgers in de stad òf in de leer konden komen, òf wel eenigen arbeid tegen belooning mogten verrigten. Overigens onderwees hijzelf hen den catechismus, en maakte ze voor de eerste H. Communie bekwaam.

Al spoedig boden eenige weldadige menschen hem hulp met woord en daad. De beroemde kardinaal di Pietro, de regterhand van Pius VII. gedurende diens vreeslijke beproeving te Fontainebleau, bevond zich mede onder dat getal. Deze huurde voor Giovanni en zijne jeugdige beschermelingen een groot lokaal in de *Via Giulia*, en legde hem dertig scudi's (*f* 75) in de maand toe, waardoor hij in staat werd gesteld, om het getal zijner verpleegden tot veertig te kunnen uitbreiden. Borgi noemde hen zijne kinderen, en deze noemden hem op hunne beurt *papa;* vandaar de naam van *Tata-Giovanni* (Vader Jan). Pius VII., altijd even grootmoedig van karakter, was Borgi's bijzondere beschermer. Niet tevreden met het door hem bewoonde huurhuis hem in eigendom geschonken te hebben, ging hij, buitendien, op zeer vriend-

schaplijken voet met hem om, gelijk ook met zijne weeskinderen, aan wie hij dikwerf in de sakristij van Sint-Pieter met eigen hand eenig geld uitreikte.

Ofschoon onze Giovanni ongeletterd was, gevoelde hij toch al het nut, dat er in een grondig onderwijs gelegen is, en zoodoende deed hij zijne pleegkinderen dan ook goed in het lezen, schrijven en rekenen onderwijzen. Thans komt daarbij nog het onderrigt in de beginselen van het regtlijnig en handteekenen, van de wiskunst en van alles, wat voor jongelui, die zich op industriële kennis, of op een of ander kunstvak willen toeleggen, van belang is, om te weten; maar, vóór alle andere zaken, bevlijtigt men er zich, om door een kernachtig godsdienstig onderwijs in de harten der kinderen den hechten grondslag te leggen van opregte godvrucht, zeden en deugd.

Weldra werden wij in staat gesteld, om ons van de waarheid, welke men ons had meêgedeeld, te kunnen overtuigen, want, vóór 12 ure op den middag waren wij reeds in de *Sint-Anna der Timmerlieden*, waar zich het hospitaal van *Tata-Giovanni* bevindt. Ziehier hoe het is zamengesteld, en welke orde er heerscht: zes kamers, voor het verblijf der kinderen bestemd, voeren de beteekenisvolle namen van den H. Jozef, den H. Philippus, den H. Petrus, den H. Paulus, den H. Stanislaus en der HH. Camillus en Lodewijk. Aangezien in dat godshuis alles hoogst-eenvoudig is ingerigt, zoo ook worden voor elke kamer de braafsten en oudsten door hunne kameraden-zelve tot hoofden en opzieners verkozen, en, daar deze meer en beter dan de overigen in alles onderwezen zijn, zoo houden zij zich dan ook met het meêdeelen der eerste beginselen van het onderrigt aan hunne makkers vlijtig bezig. 's Avonds komen ook dikwerf ijverige priesters of leeken hetzij godsdienstig, hetzij eenig ander onderwijs in het gesticht

geven. De tucht is aan de zorg van twee geestelijken opgedragen. Reeds vroeg in den morgen is een ieder bij de hand, en van kindsbeen af gaan al de daar aangenomen kinderen op een ambacht in de stad. Een vrome leek bevlijtigt zich, om deze knapen eene goede dienst te bezorgen, en loopt den ganschen dag overal rond, om hen op te zoeken en zich van hun goed gedrag en vorderingen wèl te vergewissen. Op die wijze heeft het gesticht weinig fondsen noodig, en zijn toch tevens de kweekelingen in de gelegenheid gesteld, om zich een ambacht te kiezen, waartoe zij lust en bekwaamheid hebben. Zoo dan ook ziet men hier, als de proef op de som, bij honderd-twintig verpleegden, dertig verschillende ambachten in praktijk gebragt. Op twintigjarigen leeftijd worden ze vrijgelaten, dewijl zij alsdan in staat zijn, om zich-zelven te kunnen helpen. Het uitstekend gedrag van nagenoeg al deze jonge mannen, wanneer zij zich eenmaal in de maatschappij gevestigd hebben, strekt ten bewijze van den heerlijken invloed, door dergelijke inrigtingen op de zedelijkheid van het volk uitgeoefend 1).

2 Februarij.

Onze L. Vrouw-Lichtmis. — Wijding der wasfakkels. — Rome's liefdadigheid ten aanzien der weesmeisjes. — *Santa-Catharina-dei-Cordieri.* — De vier-gekroonde-Heiligen. — De bedelmeisjes. — De Zoccoletto. — Het liefdegesticht der H. Maagd-van-Smarten, van den H. Borromeus, van de H. Euphemia, en van de Goddelijke Voorzienigheid.

Van af den dageraad deed het kanon van Sint-Angelo's kasteel zich, bij tusschenpoozen, hooren; van alle openbare gebouwen, even als uit de meeste particuliere woningen, wuifde

1) Constanzi, p. 107.

de pauslijke vlag; rijke ekwipaadjes vertoonden zich in de straten; de troepen trokken in groote uniform op, en weldra spiegelde zich geheel dat levendig tafereel in het schoonste zonnelicht van Rome's onbewolkten hemel. Er werd Onze-L. Vrouw-Lichtmis gevierd, en tevens het verjaarfeest der verheffing van Gregorius XVI. tot den pauslijken troon. Op het Vaticaan werd groote receptie gehouden en uitreiking van aalmoezen aan al de armen der stad. De godsdienst zette door hare treffend-grootsche plegtigheden den voor alle katholieken zoo gezegenden dag ook haren hoogen luister bij, en ons hart klopte van innige vreugde met dat der Romeinen als te zaam, terwijl wij ons naar St. Pieter op weg begaven. In de daad, het was een hemelsche dag, want onmogelijk zou het zijn ergens elders, dan te dezer plaatse-zelve, zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van den glans, dien de hemel van Italië over den staatsietooi van het pauslijk hof verspreidt, en den luister der rijke plegtgewaden van de kardinalen en prelaten in verhoogde tint en gloed doet uitkomen, terwijl te gelijk een dubbel schitterlicht de statige wanden van den rijksten tempel ter wereld overstraalt en de schatten, daar vergaderd, als met een telkens vernieuwd leven bezielt.

Ons genoegen was des te grooter, dewijl ons het geschenk van eene door de hand des H. Vaders-zelven gewijde wasfakkel te wachten stond. Daar wij van toegangsbiljetten voorzien waren, zoo konden wij plaats nemen in de afgesloten tribunes, waar alleen een uitgelezen publiek, op het prachtigst uitgedost, en tot alle natiën behoorende, toegelaten werd. Vóór ons was Don Miguel met de koningin-weduwe van Sardinië gezeten, en een weinig verder op zat de kroonprins van Pruissen. Te Rome maken de protestanten er zich een feest van, om de katholieke kerkplegtigheden van allerlei aard bij te wonen; zelfs verzoeken veleu, om op dezen dag toegelaten

te mogen worden tot den voetkus van hem, dien wij Christus' Stedehouder op aarde, maar zij den Antichrist noemen, maar van wien zij, in knielende houding, toch gaarne heden den gewijden wasfakkel ontvangen! In de daad, een sprekend bewijs hoe weinig waarde onze afgedwaalde broeders hechten aan wat hunne leeraars hun met betrekking tot al deze zoogenaamde « afgoderij » voorspiegelen; immers, zoo zij er zich in 't minst aan stoorden, zeker, men zou hen, bij alle feestlijke gelegenheden in de kerken te Rome niet aantreffen, en, zooveel slechts mogelijk, ja, zelfs met stichting, deel zien nemen aan de vrome, indrukwekkende plegtigheden der grijze Moederkerk. Wat ons betreft, wij ontvingen de gewijde kaars uit 's pausen handen met diep-gevoelde erkentlijkheid en vreugde, als eene kostbare herinnering aan Rome en aan den H. Stoel, welke wij levenslang zorgvuldig hopen te bewaren. Moge die fakkel in onze stervende handen nog het schittrend beeld zijn, ja, van een met hare vlam wegstervend leven, maar toch tevens ook van een doodbed, dat door het licht des geloofs helder beschenen en door den gloed der hemelsche liefde weldadig gekoesterd wordt!

Bij het verlaten van Sint-Pieter zetten wij ons bezoek in Rome's liefdadige gestichten wederom belangstellend voort. Reeds hadden wij van nabij kennis gemaakt met wat de zorg der pauslijke stad voor de weezen in het algemeen gestadig verrigt. Doch méér nog, zoo mogelijk, nòg teederder zorg besteedt zij aan het dubbel ongelukkige weesmeisje, dat, als vrouwlijk wezen, en dus zwakker en méér hulpbehoevend nog dan de arme ouderlooze knaap, gewis ook van-zelf meer aanspraak op de teederste meêwarigheid van echt-menschlievende harten maken mag. Neen, geene stad ter wereld blinkt ook in dat opzigt boven Rome uit; nergens elders wordt er meer dan dáár gezorgd voor een schepsel, dat, voorzeker,

aan de grootste zedelijke gevaren is blootgesteld, en welks lot, hoe ook in 't verborgen liggende, evenwel voor de maatschappij van het hoogste belang mag worden geacht.

Even als de mijnwerker den aard-bodem in elke rigting rondgraaft, om er alles, wat er zich belangrijks in voordoet, uit op te delven, zoo ook rusten wij niet, vóórdat we Rome's weldadigheidsinstellingen op al hare menigvuldige liefdepaden volkomen zouden hebben leeren kennen: immers, behalve de groote godshuizen van Sint-Michiel en van *Santa-Maria-deï-Angeli*, is er voor weesmeisjes nog een groot aantal andere toevlugtsoorden der teederste liefde voorhanden, en wij verzuimden niet, ze allen te gaan bezoeken.

Vooreerst dan *Santa-Catharina-deï-Cordieri*. Twee Heiligen, — welke men, als het liefdewerken betreft, te Rome zeer dikwerf gepaard vindt gaan, — de H. Philippus Nereus en de H. Ignatius, waren de stichters dezer instelling van liefdadigheid. Zij bestaat uit Augustijner-nonnen, uit weesmeisjes en uit jonge adelijke dochters, welke laatstbedoelde voor de opvoeding, welke zij in het gesticht van de geestelijke zusters ontvangen, een jaarlijksch kostgeld betalen. De *gratis*-opgevoede kweekelingen dragen den naam van dochters van het instituut. Om er in toegelaten te worden, is het alleen een vereischte, dat het meisje arm en ouderloos zij. Zoowel de dochters van het instituut als de overige kweekelingen zijn aan denzelfden tucht- en levensregel, zonder eenig onderscheid hoegenaamd, onderworpen, doch de verpleging in dit gesticht is beter dan in de overigen van dien aard, aangezien daar ook dochters van arme, maar aanzienlijke familiën worden opgenomen. Wanneer zij trouwen, krijgen ze een bruidschat van 50 romeinsche scudi's (*f* 125); indien zij den sluijer aannemen, dan hebben zij voor het opnemen in het klooster niets meer te betalen, dan het liefde-

gesticht haar daarvoor toelegt, en welke som anders 400 scudi's bedraagt. Allen verrigten er verschillende vrouwlijke handwerken en bezigheden, ter dienste van het huis, of van buiten af er aan besteld. Voor het eerste geval ontvangen zij geene betaling, maar in het laatstbedoelde, genieten zij alle voordeelen daarvan voor zich-alléén. De grove huisarbeid wordt door de werkzusters verrigt, doch al het overige der huishouding nemen de kweekelingen waar, die zich zoodoende tot geschikte huismoeders vormen. De kardinaal van San-Onophrio heeft aan dit etablissement eene rente vermaakt tot onderhoud van twee adelijke dochters, die gevaar zouden loopen van in het verderf te geraken. Volgens een vroom gebruik worden door de hier verpleegde pensionairen elken dag de zeven Boetpsalmen voor hare weldoeners gebeden 1).

Een gedeelte der stad door, teruggegaan zijnde, kwamen wij op den *Monte Celio*, waar wij wederom een ander meisjes-weeshuis vonden, dat, in 1560, door paus Paulus IV. werd gesticht en den naam van de *Vier-gekroonde-Heiligen* draagt, wier schittrende zegepraal deze heuvel aanschouwen mogt. De Augustinessen doen hier hetzelfde, wat de zusterschap van St. Catharina verrigt. De verpleegde meisjes zijn er meestal twaalf in getal, en genieten, bij eene zeer liefderijke verzorging, tevens eene volkomen, echt-christlijke opvoeding. Zij vervaardigen allerlei lijnwaad voor kerkgebruik, verzorgen de keuken, de ziekenzaal, en voorts alles, wat tot den kring eener goede huisvrouw betrekking heeft; terwijl zij evenwel geheel vrij blijven, om in het huis-zelf den sluijer aan te nemen, en zich alzoo dáár, ter plaatse-zelve, aan God toe te wijden. Op die wijze voorziet de

1) Constanzi, p. 119.

inrigting voortdurend in de dienst van haar bestuur. Doch, wanneer de jongedochters verlangen te huwen, dan bekomen zij een bruidschat van wege de aartsbroederschap der *H. Moeder-Gods-in-Aquiro.*

Wij bevonden ons thans in de nabijheid van het Colosseum, en zoodoende waren wij ook in een oogenblik bij het gesticht der bedelmeisjes (*Mendianten*), eene instelling, die van af het jubeljaar 1650 dagteekent, en haren oorsprong heeft in den liefdevollen ijver der hertogin van Latera, eene vrome dame, die in de stad alle arme en verlaten jonge meisjes, zooveel mogelijk, opspoorde, om ze een onderkomen te bezorgen door middel van aalmoezen, die in den tijd van het jubilé te Rome altijd nog meer ruimschoots dan op andere dagen gegeven worden. Pater Caravita, een zeer vermaard jesuit, trok zich deze ontluikende liefdadigheidsstichting krachtig aan, en, door zijne onvermoeide pogingen, was het Godshuis weldra in staat, om tot honderd kweekelingen toe op te kunnen nemen. Aanvankelijk gingen deze arme kinderen aan de huizen rond, om daar een of ander geestelijk lied te zingen, waarvoor ze dan eene aalmoes ontvingen; en vandaar dan ook nu nog den naam van « bedelmeisjes, » dien zij dragen. Doch, weldra werd het nieuwe liefdegesticht beroemd door het vervaardigen van wollen stoffen, een fabrikaat, dat zich in eere staande hield tot op de staatkundige beroeringen der vorige eeuw. Thans vervaardigt men in het gesticht geen wollen stoffen meer, vooral ook dewijl men meende, dat die arbeid voor de gezondheid der kweekelingen nadeelig was. Intusschen heeft het huis toch nog altijd de uitsluitende lakenleverantie aan het gouvernement. De aanneming van dit handelartikel bewerkstelligt de stichting geheel en al voor hare rekening, hetzij dan op winst, of op verlies. De bevolking telt er tegenwoordig negentig personen,

die zich met vrouwlijk handwerk van allerlei aard, maar vooral met katoen-spinnerij en nog anderen arbeid in diezelfde stof bezig houden.

De kardinaal-Prodatarius is met het oppertoezigt over dit Godshuis belast. Hij beslist over het al dan niet opnemen der zich daartoe opdoende kinderen, die, volgens het te Rome in gang zijnde gebruik, in het gesticht kunnen blijven, totdat zij trouwen of den sluijer aannemen. Wat de meisjes met haren arbeid verdienen, behouden zij in eigendom, onder voorwaarde evenwel van er zich voor te kleeden, met uitzondering nogtans van de uniform, die haar door het gesticht gegeven wordt, en uit een grijsachtig jak met een rok van dezelfde kleur bestaat, benevens uit twee sluijerkleeden, waarvan het een over het hoofd hangt, en het ander haar om de schouders is geslagen 1). Op de zon- en feestdagen levert Rome een, in de daad, roerend schouwspel op, wanneer al die verschillende liefdegestichten hunne zoo bevallig gekleede talrijke scharen van bevoorregte en waarlijk-gelukkige meisjes ter wandeling uitzenden, teneinde, als in vromen pelgrimstogt, de verschillende hoofdkerken te gaan bezoeken, om daar God vurig te danken, en den Hemel hare edele weldoeners aan te bevelen in haar erkentlijk gebed. Dan ja, mag de naastenliefde, met betamelijke fierheid, neêrzien op het godgevallig werk, door haar aan de lijdende menschheid, met het oog naar boven, verrigt, en, zeker, in weêrwil van in alles, wat Rome geldt, iets berispelijks te zoeken, moet zelfs de meest-bevooroordeelde beschouwer van dat tafereel, er de hulde aan toebrengen, welke het, als in alles, ten deze zoo bijzonder verdient. Het hier bedoelde gesticht, in een paleis gevestigd, wordt voor het grootste van dien aard te Rome gehouden, een

1) Constanzi, p. 126.

gebouw met groote zalen, waarin zich rijke schilderwerken bevinden, en voorts daarachter een uitgestrekte tuin, met zware boomen beplant, en die de bewoonsters van het gesticht tot een aangenaam uitspanningsoord dient.

Om de overwinningen te vereeuwigen, door zijne legerhoofden op den vijand behaald, rigtte het oude Rome tempels op, obelisken en zegebogen, die al zijne heuvelen versierden; door een anderen geest geleid, heeft het christlijk Rome terzelfde plaatse alomme de gedenkteekenen zijner vreedzame veroveringen gevestigd. De Esquilijnsche heuvel riep ons naar een dier heiligdommen heen, waar de godsdienst en de menschenmin eenstemmig en om strijd aan het heil der menschheid arbeiden. Alvorens den vermaarden heuvel te bestijgen, legden wij een bezoek af in het gesticht der *Sandalen* (*Zoccoletto*), dus genaamd naar den oorspronklijken vorm van het schoeisel der weesmeisjes, die hier in het godshuis der HH. Clemens en Crescentius, sedert langer dan eene eeuw reeds, worden verpleegd, en wier getal thans zestig bedraagt. De aalmoezenier van den H. Vader is met het oppertoezigt dezer stichting belast, waar ouderlooze meisjes van 7 tot 11 jaren worden opgenomen, doch niet, dan behoorlijk voorzien zijnde van alles, wat voor hare kleeding enzv. noodig is. De broederschap van Maria-Boodschap en het kapittel van het Vatikaan geven aan die trouwen of den geestelijken staat kiezen een uitzet. De kweekelingen voorzien zelve door haren arbeid in de kosten van het onderhoud harer kleeding. Het huiswerk verdeelen zij, bij beurten, onderling. In den dag wordt ook aan jonge meisjes uit de stad tot het gesticht toegang verleend, om, namelijk, zich aldaar in allerlei vrouwelijk handwerk te komen oefenen en bekwamen. Het gebouw zelf is zeer fraai, en uit- en inwendig uiterst zindelijk onderhouden.

Wanneer men op den Esquilijnschen heuvel, bij de Philippinen is, dan vertoont zich daar eene nederige woning, die het *Godshuis der H. Maagd-van-Smarten* genoemd wordt. Wanneer gij de geschiedenis dier stichting weten wilt, zoo zal men ze u dus verhalen: op zekeren dag ontmoette de prins Baldassare Odescalchi twee arme verlaten kleine meisjes in de straat; zij vroegen hem schreijende om eene aalmoes. Met deernis over het lot dezer beklagenswaardige kinderen, en beducht, dat haar, op den openbaren weg, ligtelijk allerlei gevaar te wachten stond, besloot hij, om ze naar zijn paleis meê te nemen, en dáár voor hare verpleging en opvoeding te doen zorgen. Later voegde zijn zoon, Don Carlo, die na het purper te hebben afgelegd, het eenvoudig jesuitenkleed aannam, bij die twee arme meisjes nog eenige andere, welke eene menschlievende hand aan de ellende onttrokken had, en plaatste ze allen te zamen in een huis op den Esquilijnschen heuvel. Op Sint-Lodewijksdag van het jaar 1816 wijdde hij-zelf dit huis tot een liefdadigheidsgesticht in, met het doel, om daaraan eene zoo groot mogelijke uitbreiding te geven ten nutte van het algemeen. Hij begreep, hoe rijk Rome ook wezen mogt aan weldadigheidsinrigtingen van allerlei aard, dat er toch nog altijd etablissementen te kort kwamen, waar vrouwen, die slechts een zeer beperkt inkomen hadden, fatsoenlijk bij en met elkander konden leven; en, aangezien nu, op goede gronden, in de gewone weeshuizen, geene kinderen dan beneden de twaalf jaren oud opgenomen worden, zoo wilde hij, dat in zijne inrigting zouden worden geplaatst uitsluitend meisjes, die dien leeftijd reeds te boven waren, en zulks tegen betaling van een zeer gering jaargeld van slechts vijftig of zestig romeinsche scudi's, en alzoo jonge dochters, niet arm genoeg, om in de voorhanden liefdegestichten *gratis* te moeten worden verpleegd,

maar toch ook niet gegoed genoeg, om een hooger jaargeld te kunnen betalen. Dit godshuis voorzag alzoo in eene bestaande behoefte, en kwam dus binnen zeer korten tijd tot een staat van bloei. Bovendien heeft het boven de overige liefdadigheidsgestichten dit vóór, dat er geene ouden van dagen in verpleegd behoeven te worden, want de kweekelingen treden of in het huwelijk, of in den geestelijken stand, of in den schoot harer familiën wederom terug.

Digt daarbij vonden en bezochten wij het Godshuis van den H. Borromeus, dat nagenoeg dezelfde inrigting en denzelfden werkkring voor de dáár verpleegden, even als die van elders, aanbiedt. Een uitzet kroont er liefderijk de zorgvuldigste opvoeding, en waarborgt de toekomst der arme weeze. Voortwandelende kwamen wij zoo aan *Santa-Maria-Maggiore*, onder wier bijzondere bescherming de meesten dezer Godshuizen zijn gesteld. Wij bragten haar, de Koningin der maagden, onze eerbiedige en dankbare hulde, in 't voorbijgaan, nederig toe, en begaven ons vervolgens naar de straat der Vierfonteinen, waar het liefdegesticht van de *H. Euphemia* staat, dat ons de edele namen te binnen bragt van Leonardo Ceruso, dien wij de havelooze kinderen in de straten hebben zien opnemen, van den kardinaal Baronius, en van den kardinaal-vicarius Rusticucci, de drie bij al, wat katholiek is, hoog aangeschreven stichters en vervolgens ook de weldoeners van dit Godshuis, waar zich ongeveer veertig verpleegden bevinden. Godsdienstijver, onschuld en menschenmin zetelen in deze woning, doch die voor zulk eene tamelijk groote bevolking misschien wel de helft te klein is.

Van de Vier-fonteinen rigtten wij onze schreden naar de Propaganda, en vandaar, door de lange Babouino-straat gaande, kwamen wij nu, ten slotte, aan het gesticht der *Godlijke Voorzienigheid*, aan den Tiberoever (de *Ripetta*

genaamd) gelegen, een uitgestrekt gebouw, waar honderd kweekelingen, kinderen van arme, maar fatsoenlijke familiën, verzorgd kunnen worden. Nagenoeg eene eeuw lang, was in dit etablissement eene zeer geachte fabriek van handschoenen en ander fijn lederwerk gevestigd, die evenwel in den laatsten tijd, door de mededinging van napelsche fabrieken, geheel in verval geraakte, zoodat thans de kweekelingen zich met alle andere vrouwlijke handwerken bezig houden, waarvan de opbrengst geheel te haren voordeele blijft. Even als in de *Zoccoletto*, laat men ook hier eenige arme meisjes uit de stad tot de werkplaatsen dezer kweekelingen toe, teneinde er zich in een of ander handwerk te komen bekwamen. De kerk van het gesticht dient tevens tot bidkapel, waar de kweekelingen veeltijds hare godsdienstpligten met groote stichting komen vervullen. Op de wandeling ontmoet men ze, nu en dan, volgens de oude instelling van het huis, vijf aan vijf bij elkander, en dan met een zwart kleed, een shwal, een hoed en een sluijer, alles van diezelfde kleur. Als zij in het huwelijk treden of den geestelijken staat aanvaarden, geeft het huis haar een uitzet van (*f* 250) honderd romeinsche scudi's.

3 Februarij.

Bezoek bij den kardinaal Mezzofanti. — Anecdoten. — Rome's liefderijke zorg voor de weesmeisjes (vervolg). — *Conservatorio-Pio.* — De H. Moeder-Gods-van-Toevlugt. — Aartsbroederschap van Maria-Boodschap. — Pauslijke kapel in de kerk *supra-Minerva* (der predikheeren).

Wij vingen den dag aan met een bezoek bij den kardinaal Mezzofanti. Dikwerf reeds had ik den doorluchtigen taalgeleerde in de Propaganda ontmoet, waar hij gewoonlijk den avond doorbragt, en, altijd even goedhartig, als spraakzaam

en nederig van aard, onder de kweekelingen van dat grootsche gesticht rondwandelde, om zich met elk hunner te onderhouden, ieder in zijne taal: Arabisch, Turksch, Armenisch, Chineesch, en nog vijftig andere spraken meer, waarin hij zich met eene gemaklijkheid uitdrukte, die alle denkbeeld te boven ging. Toen ik bij hem binnen trad, vond ik hem bezig met het bestuderen van het zoogenaamde *bas-breton*, en dit met eene scherpzinnigheid van oordeel, die mij geen oogenblik twijfelen liet, of zeer spoedig zou hij het er tot eene hoogte in brengen, die 't aan de bewoners van Vannes en Plécadeuc niet in het minste gewonnen geeft. De kardinaal bevestigde mij in mijne meening ten aanzien van twee gewigtige punten, namelijk, voor wat betreft de *éénheid* van den oorsprong aller talen, en die ontdekt wordt vooral in de rededeelen, welke alle talen met elkander volkomen of tenminste nagenoeg gemeen hebben; en, vervolgens, voor wat aangaat het *drieledige* der tongvallen in de oorspronklijke taal, en dat met de drie rassen van menschen geheel en al strookt. Voor den kardinaal was het bewezen, dat er slechts drie stammen uit den gemeenschaplijken wortel zijn opgeschoten, even als er slechts drie talen of tongvallen zijn, gesproten uit ééne-enkele bron van taal: die van het Jafetische ras, die van het Semitische ras, en die van het ras van Cham. De oorspronklijke eenheid van het menschlijk geslacht — één menschenpaar — en de drieledigheid vervolgens der daarvan voortkomstige rassen of stammen, — zoo als de echte geschiedkunde die, op grond van onomstootlijke bewijzen, aanneemt en leert — worden dus ook nog gestaafd door het gezag van den uitstekendsten taalgeleerde, die er immer heeft bestaan, en wiens getuigenis ten deze dáárom van te meer gewigt is, dewijl zijne spraakkennis zich niet bij eene oppervlakkige taalstudie bepaalt, maar, integendeel, door-

dringt tot wat elke natie eigenaardigs heeft zoo in spreekwijzen uit het dagelijksche leven, als in uitdrukkingen, die bijzonder eigen zijn aan de verschillende standen van iedere maatschappij. Op zekeren dag vroeg hij aan een onzer vrienden, uit welke provincie van Frankrijk hij herkomstig was? — Uit Bourgogne, antwoordde deze. Ah! zeide de kardinaal; maar er zijn daar twee verschillende tongvallen; welke van de twee spreekt gij? — Ik ken het patois van Beneden-Bourgogne. Welnu, dan zullen wij ons daarin eens met elkander onderhouden, zei Mezzofanti, en sprak het met eene gemaklijkheid, om er de wijnbouwers van Nuits of van Beaume jaloersch door te maken. Bekend is ook de anecdote van lord Byron, den grooten dichter, die zich op zijne veelvuldige talenkennis niet weinig liet voorstaan, en, bij zijne komst te Bologna, waar de abbé Mezzofanti destijds zijn verblijf hield, van verlangen brandde, om dezen te zien, te spreken en op de proef te stellen. Na een langdurig onderzoek betreklijk allerlei talen bewerkstelligd te hebben, kwam Byron nu, eindelijk, ook op het Engelsch, zijne moedertaal, en meer bepaald op wat de lagere volksklasse, schippers, sjouwers, voerlieden en dergelijken meer, gewoonlijk onder elkander in den mond hebben. Toen hij ten einde was gekomen, vroeg de bescheiden geestelijke hem: Is dat nu alles? — Tenminste, antwoordde Byron, ik geloof het, tenzij men nog andere uitdrukkingen er bij zou willen uitvinden. Ik verzoek u wel om verschooning, mylord, hernam Mezzofanti, wanneer ik u moet tegenspreken en opmerkzaam maken op nog wel duizend en méér *grofheden* van dienzelfden aard, doch die, waarschijnlijk, in een fatsoenlijk engelsch woordenboek wel niet zullen gevonden worden. Overigens, ziehier, hoe lord Byron-zelf dat feit verhaalt: « Ik herinner mij niet éénenkelen vreemden letterkundige, dien ik zou wenschen weêr

te zien, alléén misschien uitgezonderd Mezzofanti, die een taalwonder is, een Briareus der spraken, een wandelend algemeen woordenboek, die, eigenlijk, tijdens de babelsche verwarring, had moeten leven, als wanneer hij elk en een iegelijk ten tolk zou hebben kunnen dienen; een echt mirakel, en dan, daarenboven, een man zonder de minste aanmatiging, hoegenaamd. Ik heb hem gepolst in alle talen en spraken, waarvan ik ook maar één-enkelen vloek of verwensching kende van postiljons, land- of zeeroovers, schippersgasten, matrozen, loodsen, gondeliers, kameel- of ezeldrijvers, koetsiers, postmeesters, postpaarden, posthuizen, met één woord alles, wat post heet! en waarachtig, hij heeft mij in mijn eigen taal beschaamd gemaakt 1)! »

Bij het heengaan ontwaarde ik, of liever herinnerde ik mij, dat wij midden in de karnaval waren. Het Volksplein (de *Piazza del-popolo*) wemelde van ekwipaadjes, die zich naar den Corso begaven, om er de zoogenaamde *Confetti* te gaan halen en brengen. Het is bekend, dat de vastenavondfeesten te Rome het volk tot de uitbundigste vreugde stemmen; en, zou men het kunnen gelooven, dat een arme, om een bajoc van mij te krijgen, onder honderde andere wenschen meer, eindelijk, niets beters er aan dacht te kunnen toevoegen dan: *een goede karnaval!* — « *Padrone, buon carnavale!* » Wat dunkt u daarvan? In Frankrijk, aan een priester, die als zoodanig bekend is, — gelijk ik het ook te Rome geweest ben — zulk een wensch toe te brengen, zou, zoo niet als eene beleediging, dan toch zeker als eene spotternij worden aangemerkt; doch, te Rome is dat volstrekt het geval niet: andere plaatsen, andere zeden; later zal ik nog gelegenheid hebben, om over dat alles het noodige te zeggen.

1) Deel V, blz. 446.

En dus waren wij dan, met onzen wandelgids in de hand, Rome rond geweest; namelijk, uitgegaan zijnde van *San-Spirito*, zoo stonden wij thans wederom aan den ingang van het Godshuis teruggekeerd, waar het verlaten wicht, bij zijne komst in deze wereld, in de armen der christlijke liefde ontfermend opgenomen wordt. Doch, ook aan gene zijde van het Vatikaan, noodigde ons de Janiculus tot een bezoek in zijne wonderschoone weldadigheidsgestichten dringend uit. Wij gingen alzoo *San-Pietro-in-Montorio* voorbij, en kwamen weldra bij het Pius-Gesticht (*Conservatorio-Pio*), dat zijnen naam naar twee onsterflijke pausen, den H. Pius V. en Pius VI., draagt, die er de stichters, de voorstanders en de groote weldoeners van zijn. Grootscher naam was er, zeker, wel niet aan te geven! Dit etablissement, schoon van ligging, was eertijds beroemd wegens de daar vervaardigde linnens en damasten, vooral tot tafelgebruik, doch welke tak van industrie er, sedert de groote staatsberoeringen der vorige eeuw, geheel te niet is gegaan, zoodat de meisjes, die er thans verpleegd worden, enkel vrouwlijk handwerk drijven met de naald, meerendeels ter dienste van het gesticht-zelf, aan welks zorg, overigens, het linnenonderhoud en de wasch voor het Propaganda-collegie opgedragen is. De kweekelingen zijn hier onderscheiden van alle andere elders door een koffijkleurig kleed, met een witten schouderdoek, en eveneens een sluijer over het hoofd geslagen. Even als in de overige godshuizen van Rome, is het ook in dit gesticht aan de jeugdige verpleegden toegestaan, dat zij hare bloedverwanten mogen gaan bezoeken, doch niet om het maal bij hen te houden. De kardinaal-kamerling is, uit den aard zijner waardigheid, de bestendige beschermheer van dit huis, waarvoor hij-alleen de toelating kan verleenen. Niemand wordt er uit weggezonden; slechts ten gevolge van sterven, huwen

of den sluijer aan te nemen, komen er, nu en dan, plaatsen in open. De priorin en de meestressen worden uit de oudste pensionnairen gekozen, en daardoor heeft dit Godshuis in allen deele het voorkomen van een gezelligen familiekring, door den besten geest bezield, en waar steeds een zeer aangename toon heerscht.

Op dienzelfden Janiculus bevindt zich ook nog het gesticht der *H. Moeder-Gods-van-Toevlugt*, een etablissement, dat van den jare 1703 heugt, en zijn oorsprong verschuldigd is aan den vromen pater oratorist, Alexander Bussi, den vader der armen en den vriend der pausen Clemens XI. en Benedictus XIII. Dit Godshuis rust op breeder grondslagen dan al de overige liefdadigheidsgestichten der stad, en neemt jonge dochters op van dertien af, tot zes-en-twintig jaren toe, doch alléén weezen en kinderen zonder eenig fortuin. De algemeene maatregel, om ook (en wel hoofdzakelijk) jongere kinderen op te nemen, is zeer nuttig en gepast; doch niet minder weldadig werkt een Godshuis, zoo als dat, wat wij hier op het oog hebben, en waar vrouwen van rijper leeftijd tegen veelvuldige gevaren beveiligd worden. Het hier verpleegde aantal bedraagt vijftig, die opgevoed worden in godvrucht en tot een huishoudelijk-werkzaam leven. Zij schaffen zelve zich hare zwarte uniformkleeding aan, uit de opbrengst van hare werkzaamheden met de naald, meer bepaald tot kerkgebruik.

Tegen het vallen van den avond kwamen wij den Janiculus af, in gedurig en druk gesprek over alles, wat wij dien dag, en zoo in overvloed, gezien hadden. Een rijke oogst van grootsche denkbeelden en teedere gewaarwordingen, bij onze talrijke bezoeken, ook hier wederom, opgedaan, gaf ons ruime stof tot onderhoud, den ganschen langen terugweg over, totdat wij, eindelijk, ons bij de straat der *Macelli*

bevonden. Alomme, op ieder punt van de eeuwige stad hadden wij Rome's liefdezorg in volle werking gevonden, ten nutte van het verstooten wicht en de ongelukkige wees. Met groot beleid regelt die liefde tevens den gang der opvoeding, in verband met het toekomstig belang der verpleegden-zelve: geen nutloos onderwijs, maar het juist-benoodigde, geene verweektheid in den leefregel, geen weelde in de kleederdragt vindt hier plaats, maar de opvoeding is er eene echte leer- en oefenschool voor het werkdadig leven. Daarenboven — en dit vooral trof ons zéér — wordt in al deze Godshuizen ook het toekomstig lot der kweekelingen steeds volkomen gewaarborgd. Rome doet niets ten halve: terwijl elders de *adoptie* slechts tijdelijk is, hier is zij blijvende en geldt voor altoos: immers, zoo zij het verlangt, kan de wees blijven leven en sterven onder het gastvrij dak, dat haar, als hulploos kind, in bescherming genomen heeft; en, wanneer zij het anders verlangt, dan nog laat men haar het gesticht niet verlaten, tenzij volkomen voor de toekomst verzekerd, òf door een gepast huwelijk, òf door het aanvaarden van den geestlijken stand. Op die wijze worden al de vreeslijke onheilen voorkomen, welke een arm jeugdig meisje te wachten heeft, overal, waar zulke even liefderijke als verstandige maatregelen niet in acht worden genomen, zoo als, bijv. in Frankrijk, waar de vondeling, of het weesmeisje, op een leeftijd van zestien tot achttien jaren, uit het Godshuis ontslagen en de wereld in gezonden wordt; alléén, zonder hulp, of ondervinding en toevoorzigt, en geheel aan zich-zelve overgelaten, treedt de ongelukkige, in dienstbaarheid, de eerste de beste deur binnen, welke zij voor haar ziet openen: maar, ach, weldra is zij ook verloren! Na een tijd lang een leven van zonde en openbare ergernis geleid te hebben, is, eindelijk, het oogenblik daar, dat haar òf eene misdadige

hand zal zien slaan aan het leven van haar eigen leven, of wel de vruchten van haar kwaad ten laste zien werpen van de openbare armenkas, terwijl zij-zelve haar snood bestaan eindigt in een kerker, of ellendig in een hospitaal sterft. Voorzeker, hoe men haar ook beschouwe, hetzij uit het oogpunt van zedelijkheid of van wèlbegrepen maatschaplijk belang, — altijd is de levenslange verpleging, of algeheele *adoptie* der weesmeisjes, zonder eenige tegenspraak of twijfel, boven de te dien aanzien gewone wijze van handelen, verre te verkiezen.

Wat echter, hoofdzakelijk, in dezen al de aandacht van hen, die, in de daad, den naam van staathuishoudkundigen verdienen, mag waardig geacht worden, is de bruidschat of het uitzet, dat door al de godshuizen wordt uitgekeerd aan de jonge verloofde of aan de bruid der Kerk. Mij dunkt, dat daarin tegelijk eene diepe kennis van het menschlijk hart, een vaste wil, om het werk der eerste opvoeding waardig te kroonen, en een krachtige waarborg voor de zedelijkheid der beweldadigden ligt opgesloten. In niets openbaart zich dit drieledig karakter van Rome's liefdadigheid zoo grootsch en zoo edelaardig, als in het schenken van een uitzet aan meisjes, die in het huwelijk treden, of den sluijer aannemen willen. Onmogelijk zou het dan ook zijn, om met juistheid op te geven, hoeveel en welke bruidsgiften er, jaarlijks, gedaan worden in dat zoo menschkundige, en toch nog zoo weinig bekende Rome. Behalve de hiertoe bestemde fondsen van rijke familiën, komen voorts daarbij in aanmerking de giften van kloosters, kapittels en congregatiën, alsmede van een aantal broederschappen; bijna alle goede werken, die te Rome verrigt worden, staan altijd, min of meer, met dit edel doel in verband, en tot zelfs de staatsloterij toe moet tot de uitkeeringen van den bruidschat percentsgewijze meê

hare offers brengen, en dit wel op de navolgende wijze: voor iedere trekking, die er plaats heeft, is zij verpligt, vijfhonderd bruidsgiften, elk van dertig scudi's, te doen ten behoeve van even zooveel behoeftige romeinsche meisjes, wier namen aan de vijf telkens uitkomende nommers zijn verbonden, en dit zoowel te Rome, als in al de overige steden van den Kerkelijken Staat. Daarenboven, keert de senator van Rome er maandelijks drie uit aan even zooveel dochters van de burgerwacht in de stad. Pius VII. heeft verscheiden zulke beurzen bepaald en aangewezen voor dochters en kleindochters van verongelukte schepelingen op de kusten der Adriatische zee. Met een woord, Rome keert jaarlijks twaalfhonderd dergelijke bruidsgiften uit, en, aangezien er veertienhonderd huwelijken gesloten worden, zoo kunnen nagenoeg alle meisjes in dit voorregt deelen. Twee-en-dertig-duizend scudi's (80,000 gulden) worden aan dit liefdewerk jaarlijks besteed 1).

En niet alleen geldt deze weldaad de meisjes, die in de godshuizen worden verpleegd, maar zelfs zij hebben deel er aan, die in den stillen familiekring leven. En ook hier wederom doet zich zulk een bruidschat, in een geheel nieuw zedelijk licht, met waren luister voor. De beroemde aartsbroederschap van *Maria-boodschap*, die jaarlijks vier honderd bruidsuitkeeringen doet, eischt, als vaste voorwaarde ter bekoming van die gift, dat de bruid arm, te goeder naam en faam bekend, te Rome geboren, en wel uit een wettelijk huwelijk voortgesproten zij, alsmede dat zij nimmer met verdachte personen zamengewoond hebbe. Weesmeisjes gaan vóór alle andere, zoodat, wanneer deze ook al elders geboren mogten zijn, men ze nogtans, dáárom alleen, als van Rome afkomstig beschouwt. En, teneinde de ouders des te stren-

1) Morich., p. 20.

ger te verpligten, om behoorlijk op hunne dochters acht te geven, en ze geene werkzaamheden te laten verrigten, waardoor hare deugd of goede naam in 't minst schade zou kunnen lijden, zoo sluit de Broederschap bepaald van den bruidschat uit alle meisjes, die in herbergen of logementen dienen, in den wijnberg, in het bosch, of op den akker arbeiden, uit het wasschen gaan en nog eenige dergelijke zaken meer verrigten. Van af haar vijftiende jaar kunnen zij, die in geene dezer categoriën te huis behooren, hare aanspraken, door behoorlijke getuigschriften gestaafd, bij de aartsbroederschap doen gelden. Uit de beradenste, geschiktste en ijverigste leden der vereeniging wordt eene commissie van onderzoek gekozen, die zich, in de woningen-zelve der belanghebbenden, gaat overtuigen, dat deze werklijk behoeftig en te gelijk ook onberisplijk van gedrag zijn. Eerst na verloop van drie proefjaren, bekomen zij den eervol verdienden bruidschat. Deze soort van patronaat (beschermheer- of voogdijschap), uitgeoefend gedurende de drie gevaarlijkste levensjaren van jongedochters, die gaarne een bruidschat zouden erlangen, en wier getal in de stad vrij aanzienlijk is, moet noodwendig een zeer gunstigen invloed op de zedelijkheid der maatschappij uitoefenen.

Op den feestdag van Maria-boodschap wordt het bruidschatsbewijs uitgereikt, en ik durf wel zeggen, dat men zich te regt mag verheugen, wanneer men in de gelegenheid is van dien dag te Rome te kunnen vieren. Des ochtends begeeft de H. Vader zich naar de kerk der H. Maagd, (zoogenaamd) *Sopra-Minerva*, waar dan pauslijke kapel gehouden wordt, hetgeen beteekent, dat Zijne Heiligheid, van het H. collegie omringd, de H. Mis bijwoont, die door een der kardinalen gezongen wordt. In het ruime kerkgebouw is bijna geen plaats meer te krijgen. De eeregestoelten worden bezet

door de bevoorregte, gelukkige jonge meisjes, en die allen in het wit gekleed zijn. Eenigen er van worden, na het eindigen van de H. Mis, door den paus tot den voetkus toegelaten, en wel bepaaldelijk de zulke, die, even als nog vele andere harer gezellinnen, het kloosterleven verkozen hebben. Dienzelfden dag trekken ze allen te zamen in eene plegtige processie de stad door, teneinde daarna te scheiden, de een om de wereld in te gaan, de ander om er zich aan te onttrekken in de schaduw der godgewijde cel. Dat schouwspel lokt ouders, kinderen en omstanders menigen traan van weemoed des harten uit de oogen; en toch, heeft er hier ook al eene scheiding plaats, zoo worden die jeugdige zielen daarom evenwel niet geheel en voor goed van elkander verwijderd: integendeel, zij, die, op den levensweg, eenmaal, voor een poos, te zamen vereenigd waren, zullen blijven voortgaan, om elkaêr wederzijds te steunen tot aan 't graf; immers, terwijl de eene den strijd met de wereld christlijk strijdt, zal de andere de handen biddend ten hemel heffen, totdat, ten dage, als de eeuwigheid ze beiden wederom voor Gods aangezigt vereenigd aanschouwen zal, aan elk van haar wordt toegekend dezelfde kroon, doch verworven in verschillenden kamp.

4 Februarij.

Rome's liefdadigheid ten opzigte der zieken. — Het Hospitaal van den H. Verlosser, — van den H. Jacobus, — van den H. Gallicanus.

De vorige dagen hebben wij Rome's liefdadige zorgen nagespoord en bewonderd, om zoo te zeggen, op den drempel des levens. Wat zij doet, om het pas geboren wicht te be-

veiligen tegen het vergrijp eener onmenschlijke hand, het weeskind te beschermen tegen de ongenaê van het lot, of het onschuldig meisje te behoeden voor de armoede en voor den val, dat alles hebben wij, met aandoening, leeren kennen. Voor heden wilden wij, onzen togt door de eeuwige stad voortzettende, hare liefdadigheid in wederom eene andere rigting gaan beschouwen en huldigen. Naauwelijks toch is de mensch de pelgrimsbaan des levens opgetreden, of zie, daar stormt een heir van ligchaamsplagen, ziekten onder allerlei vorm, op hem los, en grijpt hem aan als een wreede gier, die zijn prooi levend vaneen scheurt en martelt tot den dood. Om hem, zooveel mogelijk, aan zulk leed te onttrekken, heeft Rome negentien hospitalen geopend, waar hij allerlei hulp, en, mag 't zijn, zelfs de verloren gezondheid weêr volmaakt terug bekomen kan. Twee van die hospitalen zijn meer bepaald voor *geneeskundige* behandeling van zieken, *San-Spirito* voor mannen, en de *H. Verlosser* (*Sint-Salvator*) voor vrouwen ingerigt. Ook hier vertoont zich het echt-katholiek karakter van Rome's liefdadigheid op nieuw in 't volle licht.

Plotseling wordt gij door de koorts overvallen, die in Italië tegen het einde van den zomer zoo algemeen is; gij zijt vreemdeling, gij zijt arm; om 't even: dat alles doet volstrekt niets ter zake af. Gij begeeft u slechts naar *San-Spirito*, en, van wat land of volk, ouderdom of godsdienst gij ook wezen moogt, terstond wordt u de deur geopend: en zonder dat men u naar paspoort, certificaat, geloofsbelijdenis of aanbevelingsbewijzen vraagt, ontvangt Rome's liefdadigheid u met gesloten oogen, maar met open armen, want gij zijt krank, en die titel bevat alles, wat noodig is, om u eene meêwarige en liefderijke ontvangst te waarborgen; doch, méér nog dan dat: gij vooronderstelt slechts, ziek te zijn, maar hebt er de zekerheid nog niet van; geen nood: begeef

u slechts naar *San-Spirito*, en gij zult er met belangstelling opgenomen worden. Uit vrees, dat men u welligt de ziekte op den hals kon doen krijgen, welke gij misschien volstrekt niet onder de leden hebt, zoo wordt gij niet in de algemeene ziekenzaal, maar in een afzonderlijk vertrek binnengebragt, waar men zich met den aard van uwen ligchaamstoestand eerst naauwkeurig bekend maakt. De geneesheer bezoekt u daar; alle zorg, die noodig is, wordt er aanhoudend aan u besteed, tot zoolang dat alle twijfel heeft opgehouden, en gij òf bepaald naar het ziekenkwartier moet gaan, om daar behandeld en verpleegd te worden, òf het hospitaal gerust verlaten, en, zonder verder bezwaar, weder tot uwe bezigheden terugkeeren kunt.

Daar wij het hospitaal van *San-Spirito* reeds vroeger bezocht hadden, konden wij ons thans terstond naar *Sint-Salvator* heen begeven, en waar wij, na voor de twintigste maal het Kapitool, het Forum en het Colosseum langs gegaan te zijn, weldra aankwamen, als zéér in de nabijheid gelegen van al deze door de wreedheid van Oud-Rome met bloed en tranen gekenmerkte plaatsen. Zoo als wij zeiden, is dit gasthuis enkel voor vrouwen bestemd en ingerigt, die daar, volgens Rome's loflijke gewoonte, opgenomen worden, zonder onderscheid van ouderdom, stand, vaderland of godsdienstbelijdenis, wanneer zij slechts, op eene of andere wijze, in een toestand verkeeren van geneeskundige hulp noodig te hebben. Dit etablissement bevat vier groote zalen, waar, te zamen, 578 zieken kunnen worden verpleegd. Eene uitstekende zindelijkheid heerscht, alomme, geheel het gesticht door, eene eigenschap, welke wij, even gelijk in de fransche hospitalen, ook hier, als een waar hoofdvereischte, onze hulde niet onthouden kunnen. Om deze voor een ziekenhuis zoo hoogst-noodzakelijke eigenschap, zooveel mogelijk, te bevor-

deren, zijn er onder de bedkoetsen overal, in de lambreseringen, openingen tot luchtzuivering (*ventilatie*) aangebragt; evenzoo werken in de vloeren gemetselde buizen gedurig mede tot de verwijdering van al, wat vochtig is, uit het vertrek. Gelijk te Genua, en zoo als over 't algemeen in de hospitalen van Italië, brengen talrijke naamvermeldingen, langs de wanden der groote zaal, de edele weldoeners der stichting, ook voor de bezoekers van het godshuis, in gestadige dankbare herinnering. Hier moet, in de eerste plaats, vermeld worden de naam der vrome prinses Theresa-Doria-Pamphili, aan wie het *Sint-Salvator-Gasthuis* zijn schoonste sieraad, te weten, de Hospitaalzusters verschuldigd is, die geheel en al geschoeid zijn op de leest der zusters van den H. Vincentius-van-Paulo, namelijk, voor het verplegen van zieken bestemd. Zij leggen de vier eenvoudige geloften af van vrijwillige armoede, zuiverheid, gehoorzaamheid en toewijding aan de liefdedienst der kranken. Paus Gregorius XVI. heeft die geestelijke zusterschap bevestigd. De zieken, die in *St. Salvator* verpleegd worden, genieten, even als zulks in al de overige hospitalen van Rome het geval is, behalve de liefderijke zorgen dezer nonnen, ook nog de hulp en bijstand van andere godvruchtige vereenigingen in de stad. Zoo, bijvoorbeeld, komen, op zekere dagen, de aanzienlijkste dames, vrouwen van adelijken huize, in *Sint-Salvator* haar liefdebezoek afleggen, en aan de arme kranken hare goede diensten bewijzen. Zeven priesters wonen, ter bediening der verpleegden, in het gesticht; een hunner heeft, als prior, het oppertoevoorzigt over de hospitaalstucht; de overige staan de zieken en stervenden aan haar smartenleger, dag en nacht, volijverig bij. Daarin worden zij evenwel ook nog loflijk gesteund door de geestelijkheid, zoowel uit de kloosters, als uit de gewone kerken der stad, die hunne liefdediensten, om strijd, ook in dit gesticht, even als elders, ten beste ko-

men geven, zoodat er aan geestelijken troost meer overvloed is dan gebrek. Doch een groot voorbeeld blinkt hun ook gestadig in het oog: wij bedoelen een opschrift in de *nieuwe zaal*, dat zeker waardig is, om ook hier vermeld te worden. Het strekt, namelijk, tot herinnering aan een bezoek, daar ter plaatse door paus Clemens XI. afgelegd, en die, toen hij, bij deze gelegenheid, eene zieke in den doodstrijd vond, dat sterfbed niet verliet, voordat, door hem bemoedigd, versterkt en getroost, de kranke in zijne armen den geest gegeven had. Even als in *San-Spirito*, worden ook hier de dooden door eene vrome broederschap uitgedragen, en, onder aanhoudende gebeden, van het hospitaal naar het *Campo Santo*, de begraafplaats, heen gebragt en aldaar plegtig ter aarde besteld.

San-Spirito en *Sint-Salvator* zijn de twee hospitalen, voor zieken van de gewone soort bestemd en ingerigt, doch, ingeval, de arme kranke zware operatiën heeft te ondergaan, of eene geheel bijzondere wijze van behandeling vordert, dan brengt Rome's liefderijke hand hem heen naar het hospitaal van den *H. Jacobus*, van den *H. Gallicanus*, en van de *H. Maagd-der-Vertroosting*. Deze godshuizen wilden wij mede een bezoek brengen, en ook daar Rome's menschenmin in volle werking gadeslaan. Vlug stapten wij langs de *Piazza-Trajano*, de *Piazza-Colonna*, en het oude kwartier van het veld van Mars, naar Augustus' Mausoleum heen; digt daarbij bevindt zich het Sint-Jacobs-Hospitaal, enkel voor groote heelkundige operatiën ingerigt, en waar zoowel mannen als vrouwen worden opgenomen, zonder aanzien van landaard of godsdienst: alleen hunne wonden, hunne smarten en ellende zijn het voorwerp der liefdevolle zorgen van het gesticht; er behoeft slechts als zoodanig een ongelukkige zich aan te melden en hulp te verzoeken, om terstond op-

genomen en meêwarig verpleegd te worden. Sint-Jacobs-Hospitaal kan driehonderd-zes-en-zeventig lijders ontvangen. Twee geneesheeren en twee heelmeesters zijn met de dienst hier, in het groot, belast, doch worden daarin bijgestaan door twee substituut-doctoren, twee adsistent-chirurgijns, en vijftien kweekelingen, die aan het gesticht verbonden zijn. Naar het vroeger, geheel Europa door, in zwang zijnde gebruik, dragen nu nog dáár al deze geneeskundigen eene bijzondere kleeding; de kweekelingen zijn in het rood, de gewone onderscheidingskleur der chirurgijns, de geneesheeren allen in het wit uitgemonsterd.

Wij vonden ook hier de Hospitaalzusters in volle bedrijvigheid aan ieder krankbed, waar hare liefdedienst slechts werd vereischt, of om den zieke zijne soms zeer onsmakelijke geneesmiddelen in te doen nemen, om hem te troosten in zijne pijnen, om hem, nu en dan, eene gemaklijker ligging te bezorgen, met een woord, om hem als een goede engel ter zijde te staan. Ook hier, evenzoo, vonden wij zeer aanzienlijke romeinsche dames ijverig bezig in allerlei liefdedienst. Eene in alle opzigten onafhanklijke commissie, zamengesteld uit een prelaat, een geestelijke en een leek, voert in dit hospitaal het bewind, terwijl een prior met de zorg der handhaving van behoorlijke tucht en orde in het liefdehuis is belast. Vier, aan het etablissement verbonden kapellaans voorzien de zieken van geestelijke hulp en troost; — zoowel geestelijken uit de stad als godvruchtige leeken komen hun daarbij liefderijk te stade; terwijl, daarenboven, ook vrome dames het vrouwenkwartier gestadig bezoeken, en aan dit krank personeel, op christlijke wijze, hare diensten, meêwarig, volijverig, en meestal ook met goed gevolg ten offer komen brengen. Wij besluiten dit punt met wat eene bekwame pen daarover treffend heeft uitgedrukt: « Gelukkig de armen, die in Sint-Jacob hunne dagen eindigen, want, een over-

vloedige schat van gebeden is hun daar tevens verzekerd ook na hunnen dood » 1).

Aan de spits der weldoeners van dit liefdegesticht wijst het hospitaal den bezoeker op twee kardinalen en één paus, wier namen gezegend worden en onsterflijk in de harten der tallooze beweldadigden blijven gegrift. Het was de kardinaal Jacobus Colonna, die, ten jare 1338, op grond, dat vele zieken, uithoofde van afzigtlijke en moeijelijk te genezen wonden of gebreken, in de gewone hospitalen niet zoo gemakkelijk, of dikwerf in 't geheel niet konden opgenomen worden, — met hun rampzalig lot bewogen, bij testament bepaalde, dat, uit door hem daartoe aangewezen fondsen, voor dergelijke lijders een hospitaal zou worden aangelegd; en zoodoende dan ontstond Sint-Jacob, bijgenaamd *in Augusta*, naar aanleiding van Augustus grafgesticht, waarbij het gelegen was. In loflijken wedijver met hem was het de kardinaal Salviati, die, in de XVII. eeuw, dit godshuis, zeer deed verfraaijen, en er bovendien ook nog aanzienlijke fondsen voor afzonderde. Eindelijk voegde de voortreflijke Pius VII. er de clinische school voor de heelkundige behandeling van mannen en vrouwen aan toe; terwijl, bovendien, eene uitmuntende apotheek, met laboratorium en plantentuin, eene boekerij, ter dienste der kweekelingen van het gesticht, en voorts eene ruime, amphitheatersgewijze aangelegde leerzaal, met operatiekamers en badplaatsen dit hospitaal, in de daad, tot eene der schoonste geneeskundige inrigtingen maken, welke men in Europa vinden zal 2).

En nu nog een stap verder gaande, ja, langs den weg der smarte, maar tevens ook in het spoor der christlijke wel-

1) Constanzi, I, p. 75.
2) Morich., p. 35.

dadigheid, zoo kwamen wij nu in *Trastevere* aan het gasthuis van den H. Gallicanus. Hoe dikwerf ziet elders de ongelukkige zieke, wiens krankheid besmettelijk is of schijnt, zich niet verlaten, verstooten of afgewezen, dáár, waar hij hulp en bijstand meende te zullen vinden; te Rome, evenwel, is dat in 't geheel het geval niet: daar vindt hij een hospitaal, als 't ware, uitsluitend voor hem ontsloten. Het Sint-Gallicanus-hospitaal herinnert aan een paar schoone trekken uit zijne stichtingsoorkonden, waarvan wij hier met een enkel woord melding maken willen. In de middeleeuwen had een fransche melaatsche aan gene zijde der *Porta-Angelica* de wijk genomen, waar hij evenwel door vele nieuwsgierigen, ook uit opregt medelijden, bezocht werd. Op die wijze had hij, uit de hem verstrekte aalmoezen, een kleine som gelds bijeen gebragt, genoegzaam toereikend, om daarmeê een klein hospitaaltje of gasthuis tot stand te brengen, waar zijne rampzalige lotgenooten onderkomen en bijstand vinden mogten: dat liefdegesticht nam den naam en titel aan van Lazarus, den melaatsche uit de H. Schrift. Middelerwijl had de ziekte een weinig minder streng beginnen te woeden, doch namen, daarentegen, andere huidziekten in hevigheid toe, en begon men in het gesticht nu ook daartegen hulp en bijstand te verleenen. Doch, de afgelegen plaats, waar het gebouw stond, leverde nog al bezwaar op, zoodat men, weldra, er op bedacht was, om de zieken naar *San-Spirito* over te brengen, waar zij tot in 1724 bleven, als wanneer paus Benedictus XIV. voor hen in Trastevere in 't bijzonder een hospitaal deed bouwen, dat onder de schoonste, die van deze soort in Europa gevonden worden, eene plaats verdiende in te nemen. Even als de Opperherders der Kerk het altijd gewoon waren, zoo hechtte ook de zoo straks genoemde paus, uit historische herinnering, aan dit gesticht een naam, die in eere bewaard moest blijven, te

weten, dien van een magistraatspersoon uit de IV. eeuw, den H. Gallicanus, door wiens zorg te Ostia allereerst voor reizigers en kranken een herberg werd geopend en ingerigt. In Sint-Gallicanus werden voorts niet dan enkel huidzieken opgenomen, verpleegd, en, zoo mogelijk, genezen.

Wij werden er door een der huiskapellaans ontvangen en overal rondgeleid, zoodat ons dit gesticht, tot in alle bijzonderheden toe, volkomen bekend werd. Het bevat twee groote tegen over elkander gelegen zalen, eene voor de mannen, en de andere voor de vrouwen. Eerstbedoelde is driehonderd-zestig, en de laastgenoemde tweehonderd veertig palmen lang. Zij worden gescheiden door een vierkant kerkgebouw, dat met de eene zijde naar de straat is gekeerd. Aan elke der drie andere zijden staat op het einde een altaar. Breede ramen verlichten en verversehen, door daarin behoorlijk aangebragte openingen, de ruime lokalen volmaakt goed, terwijl ook nog, bij middel van een balkon aan den voorgevel, de slagvensters naar de straatzijde geopend en gesloten kunnen worden, zonder dat de zieken daarvan het minste letsel bekomen. Honderd-twintig bedden zijn er voor de mannen, en acht-en-tachtig voor de vrouwen ingerigt. Overal heerscht de uiterste zindelijkheid. Leo XII. schonk aan het gesticht een fraai amphitheater. Zes marmeren badkuipen, eene voortreffijke apotheek met laboratorium, alsmede eene zaal voor groote operatiën, en al, wat verder tot genees- of heelkundig gerief strekken kan, wordt hier in de volmaaktste orde gevonden, zoo ten gerieve van de geneesheeren, die het hospitaal bedienen, als van de talrijke zieken, die er aanhoudend worden verpleegd.

Met de grootste zorgvuldigheid en het beste beleid, heeft Benedictus XIII. de wijze bepaald, waarop zieken in dit godshuis kunnen worden toegelaten, onverschillig tot wat landaard

of godsdienstbelijdenis zij behooren; terwijl er ook tevens buitenzieken in behandeling zijn, die te Rome wonen, maar dagelijks aan het gesticht kunnen komen, om daar verzorgd en van geneesmiddelen voorzien te worden. Hierbij-alléén bepaalt zich het menschlievend werk toch nog niet. Aangezien het gebleken is, dat de huidziekte, vooral wanneer zich die bij kinderen op het hoofd openbaart, meest het gevolg is van onzindelijkheid, of, tenminste, daardoor zeer lang wordt gaande gehouden, zoo neemt het gesticht ook daaraan lijdende arme kinderen ter genezing op; doch deze worden in een geheel daartoe afgezonderd kwartier behandeld. 's Ochtends komen zij, met al de overige zieken, ter Mis, waarna zij vervolgens ook schoolonderrigt ontvangen. Zij worden in eene ruime eetzaal te zamen gespijsd, en hebben tot nachtkwartier de grootsche zaal, door Benedictus XIV. aan het hospitaal geschonken. In den loop van den dag mogen zij op de binnenplaatsen van het uitgestrekt gebouw wandelen en spelen, of soms ook wel allen te zamen, onder behoorlijk toezigt en geleide, uitgaan. Voor de meisjes geldt dat alles evenzoo in haar kwartier. Een raad van bestuur, uit drie personen zaamgesteld, heeft het oog over geheel de inrigting; een prior, geestelijke, is tot handhaving der tucht en orde over het mannenkwartier gesteld; de vrouwen staan onder het toevoorzigt van hospitaalzusters, die in het gesticht-zelf haar novitiaat houden. Twee kapellaans en twee biechtvaders zijn met de zielezorg van dit godshuis belast; voor wat de ligchaamlijke behandeling betreft, deze is opgedragen aan een opperstegeneesheer, met een hulpdoctor, die in het gebouw woont, en vervolgens aan een heelmeester, die, met twee substituutchirurgijns, voor wat het geneeskundig gedeelte betreft, naar eisch in de dienst voorziet.

5 Februarij.

Rome's liefdadigheid voor zieken, die oogenbliklijke hulp noodig hebben. — Het gasthuis van de H. Maria-ter-Vertroosting, — der Benfratelli, — voor chronische lijders; — voor kranken, die alleen geneesmiddelen en verpleging aan huis behoeven; het ziekenbezoek en de apostolische aalmoezenierskamer.

Elk volk heeft zijne eigenaardige gebreken, en de Romeinen zijn daarvan geenszins uitgezonderd. De betreurenswaardige gewoonte van met het mes te vechten, is in Italië, even als bij meer zuidelijke natiën, inheemsch. Ik heb een Franschman en een Romein om enkele penningen twist zien voeren. In zijne verbolgenheid hoorde ik den eerste zeggen: Ik zal u met stokslagen betalen; waarop de Romein, bleek van toorn, in verwoedheid eenvoudig dit liet volgen: En ik met het mes: « *Ed io con cotello.* » Een romeinsche straatjongen bedient zich van dat wapen, bij de minste aanleiding, en, helaas, meer dan te veel. Dergelijke buitensporigheden, zooveel mogelijk, te voorkomen, of, zoo ze hebben plaats gehad, de treurige gevolgen er van te verhelpen, is de pligt van elk goed gouvernement, en dat van Rome verliest dien ook nimmer uit het oog. Later zullen wij stilstaan bij wat er door de politie tegen dat kwaad wordt te werk gesteld; voor den oogenblik echter moeten wij ons, ordeshalve, bepalen bij hetgeen er te Rome, in geval van zulke ongelukken, terstond voor wordt gedaan.

Niet verre van de Tarpeïsche Rots, op den weg naar het Velabrum, wijst men u een hospitaal aan, dat door orde, zindelijkheid en smaakvolle inrigting allezins uitblinkt. Vraagt men naar den naam, dan zegt men u: het is dat van de

H. Maria-ter-Vertroosting. In de daad, bewonderenswaardig is het katholicismus ook in het doopen der verblijfplaatsen van ellende en smarte met namen even lieftallig als vol van troost. Intusschen doet de gewijde naam van des Heilands godlijke Moeder toch dien van de christenheldin niet vergeten, die eenmaal deze plaats tot het schouwtooneel maakte der liefderijkste menschenmin. Hier is het, — zoo zult gij uit den mond des volks het vernemen — hier is het, dat eene edele vrouw van hooge geboorte, de dochter van Symmachus, een patriciër en senator van Rome, gewoon was, twaalf armen te spijzen; haar naam was de Heilige Galla, en daar zij zich als de dienaresse der armen beschouwde, zoo schonk zij aan hen, als aan hare meesters, al haar vermogen; haar huis was hunne woning, die, door de opperherders der Kerk, van tijd tot tijd hersteld, vergroot en opgeluisterd, eindelijk geworden is het hospitaal, dat daar nu staat.

Het is bestemd ter opname van allerlei gekwetsten, die eene dadelijke heelkundige hulp noodig hebben. Honderd zes en vijftig van dien aard kunnen er worden verpleegd, in twee gelijkvormige zalen, die ruim, zindelijk, luchtig en goed verlicht zijn, de eene voor de mannen, en de andere voor de vrouwen ingerigt. Zelden, evenwel, is het gesticht geheel bezet, tenzij in den vastenavondtijd en omstreeks de maand October, als wanneer het volk zich meestal aan eene uitbundige vreugde overgeeft, die maar al te dikwerf bloedige gevolgen na zich sleept. Elken dag, nogtans, komen er lijders heelkundige hulp vragen en worden er, geheel om godswil, behandeld; daarna laat men hen naar huis terugkeeren, of worden zij, zoo noodig, ter verpleging in het hospitaal opgenomen. Tien genees- en heelmeesters en kweekelingen bewonen het gesticht, opdat er dag of nacht, geen enkel oogenblik, gebrek aan hulp zou wezen.

Doch, naar loflijke gewoonte, strekt, ook hier, Rome haar liefdewerk vooral uit tot de behoefte van de ziel der lijders, die, van wraakzucht brandende, welligt slechts naar de genezing hunner wonden haken, om terstond daarna zich genoegdoening te kunnen verschaffen over den hun aangedanen hoon: hier is het, dat hunne gramschap ontwapend wordt en hun hart tot verzoening gestemd. Drie priesters staan er, nacht en dag, den lijders ter dienste, terwijl voorts ook nog vrome broederschappen hen gedurig komen bezoeken, zoo tot christlijk onderrigt, als tot vertroosting, opbeuring en bemoediging bij het smarteleger, waaraan zij liggen geboeid. En, sterft er een, zoo ziet men, tegen het vallen van den avond, de leden der broederschap van den goeden dood in de kapel te zamen komen, om, na het lijk behoorlijk afgelegd en gekist te hebben, den doode, onder christlijk gebed, te geleiden naar het graf 1).

Wij waren thans niet ver van het Tiber-eiland verwijderd, en besloten dus, om dáár nog een godshuis te gaan bezoeken, zeker, niet minder schoon dan al de overige liefdadigheidsgestichten, welke wij tot dusverre reeds hadden leeren kennen, namelijk het hospitaal der broeders van *Sint-Jan-van-God*, in de wandeling onder den naam van *Benfratelli* bekend. Hunne stichting dagteekent van 1581, en bestaat uit twee hooge, ruime, luchtige en helder-verlichte zalen, die te zamen vier-en-zeventig legersteden bergen kunnen, doch alleen voor mannen ingerigt, die aan slepende ziekten lijdende zijn. Daar worden ook de arme priesters verpleegd, die elders geene goede verzorging kunnen vinden. Behalve door den eerst-aanwezenden geneesheer, die aan 't hoofd van dit hospitaal is geplaatst en dagelijks, tweemaal, de aanwezige zieken komt zien, worden de lijders

1) Constanzi, T. p. 73.

hier ook nog door kloostergeestelijken, die met de ziekedienst belast zijn, gedurig aan, en met de grootste liefdezorg bezocht en verpleegd. De overste van het gesticht verrigt, met de meeste bereidvaardigheid, zelf al de diensten, welke het huis vordert, de slafelijkste daarvan zelfs niet uitgezonderd, en geeft zoodoende aan allen het treffendst voorbeeld van gedurige en ijverige pligtbetrachting. Bij uitbreiding van den gewonen, overal elders geldenden tuchtregel dezer alomme zoo nuttig werkzame kloostergeestelijken, leggen zij hier, behalve de gelofte van kuischheid, armoede en gehoorzaamheid, ook nog die van vrijwillige krankenverzorging plegtig af. Meest-allen zijn het broeders; enkelen evenwel wijden zich daarenboven, als priesters, ook aan de zielezorg van dit gesticht met vurigen ijver toe. Slechts één keuken geldt voor geheel de bevolking van het godshuis, en de voeding is voor de verplegers en de verpleegden volkomen gelijk. Teneinde den zieken het zuiverste water te drinken te kunnen geven, wordt dagelijks de noodige hoeveelheid aan de Trevi-fontein gehaald; dit water is reeds van af den tijd der oude Romeinen geschiedkundig vermaard als het beste, dat er bestaat, en waardoor die fontein met den naam van de maagdelijke bron bestempeld is. Het moge hier niet onvermeld blijven, dat Frankrijk in het hospitaal der *Benfratelli* twee plaatsen voor arme Franschen bekostigt, waartoe één frank en dertien centimen daags gevorderd wordt.

Moge soms, als met de snelheid van den bliksem, het rampzalig Adamskroost eene kwaal aangrijpen, die den armen lijder onverwacht, maar, helaas, ongeneeslijk, op het droevigst smarteleger ter nederwerpt, geen nood te Rome, waar het hospitaal der H. Maria-ter-Vertroosting hem de breede deuren wijd en liefderijk openzet, teneinde te trachten, om hem aan den gierenbek te ontrukken, die zoo vreeslijk zijn

ingewand verknaagt, of, kan dat niet geheel, dan toch ten minste de folteringen, zooveel mogelijk, te lenigen, waaraan hij zoo wreed ten prooi gegeven ligt. Alhoewel de meeste hospitalen lijders aan slepende ziekten opnemen, zoo was er te Rome toch eene bepaalde behoefte aan een gesticht, uitsluitend voor dergelijke kranken bestemd en ingerigt. Dit is thans verwezenlijkt, en daardoor tevens de Zusterschap der Liefde hiertoe ingevoerd, die uit weduwen, gehuwde of ongehuwde vrouwen van fatsoenlijke familie is zamengesteld, en wier ouderdom reeds de veertig jaren te boven gaat. Elke vereeniging dezer vrouwen bepaalt zich tot de dienst der zieken van hare parochie; doch, zoo noodig, staan zij elkander allen, onderling, met geld en personeel, krachtig bij. De pastoor der parochie is, onder den titel van directeur, de eerste overste; de tweede is onder deze gewijde zusterschap zelve gekozen, met den titel van Priores. Zoodra nu in deze of gene gemeente zich onder de behoeftige klasse eene ziekte van langen duur opdoet, bijv. een lijder aan beroerdte, of dergelijken meer, dan geeft de pastoor er de zusterschap terstond kennis van, die dan onmiddelijk zorgt, dat de kranken behoorlijk tweemaal ter week bezocht en dagelijks van een half pond vleesch, alsmede van geneesmiddelen, van een bed en van al het benoodigde linnengoed, voorzien worden, en, wel te verstaan, dit alles geheel kosteloos, terwijl, daarenboven, een bekwaam geneesheer of heelkundige ter dienste van den lijder door haar bestemd en betaald wordt. Overigens verlaat de Zusterschap der Liefde het krankbed niet, dan na den dood of der volkomen herstelling der zieken, bij wie zij, zoo noodig, geheele dagen en zelfs gansche nachten lang, met onverflaauwden ijver waken blijft. Vreemd, voorzeker, zouden de Scipio's en de Fabiussen opzien, wanneer zij, binnen Rome terugkeerende, hunne gaden en dochters daar aanschouwden

als de dienaressen dier armen-zelven, wie *zij* nog geen blik waardig keurden, en waartegen zij maar al te dikwerf hunne wreedheid botvierden, door hen op het Tiber-eiland prijs te geven zelfs aan den hongerdood! Gewis, zij zouden zich dan toch wel genoodzaakt zien, om toe te juichen en voor van hemelschen oorsprong te erkennen eene zoo liefderijke godsdienst, die zulk een wondervollen en gezegenden ommekeer in geheel den zedelijken toestand der maatschappij voor immer te weeg heeft gebragt!

De fondsen dezer Zusterschap bestaan uit maandelijksche of jaarlijksche liefdegiften, waarvan elke parochie eene afzonderlijke administratie heeft, doch die, gelijk wij vroeger reeds opmerkten, tot één geheel zamenstroomen, wanneer zulks door de omstandigheden noodzakelijk wordt gemaakt. Mogt — wij bidden het — deze vereeniging van lieverlede zich meer en meer uitbreiden, zoodat hare heilrijke werking, eindelijk, in geene der vier-en-vijftig parochiën van Rome meer wierd gemist 1)!

Daar is nog eene ziekte, dikwerf van slependen, soms zelfs van ongeneeslijken aard, en waarover wij hier mede een woord hebben te zeggen, namelijk, de krankzinnigheid, een lijden, dat, voorzeker, meer dan gewone zorg bij de verpleging vordert. Van alle hoofdsteden, is Rome het minst door die kwaal geteisterd; doch, desniettemin, heeft die christen-stad bij uitnemendheid er alle mogelijke maatregelen tegen genomen, en zich ook hierdoor als de zorgvuldigste en liefderijkste moeder gekenmerkt. In de *Longara* gekomen, konden wij daar een bezoek gaan brengen aan het hospitaal der *H. Maria-van-Barmhartigheid*, gezegd, *der arme krankzinnigen*, en door welken naam-alléén het christlijk Rome reeds genoegzaam uit-

1) Morich, p. 83.

drukt den geest van liefde, die het ook hierin bezielt. Dit gesticht dagteekent van het jaar 1548, als wanneer, — voor zoover ik weet — in geheel Europa nog geen soortgelijk godshuis bekend was. Het werd door drie Spanjaarden aangelegd, namelijk door Fernando Ruiz, Diëgo en Angelo Bruno. Waarschijnlijk, alzoo, zal Sint-Jan-van-God, mede een Spanjaard, er wel de eerste aanleiding toe gegeven hebben, hij, die, in hoogemate, de aandacht en belangstelling zijner landgenooten op die soort van ongelukkigen had weten te vestigen. Wat daarvan zij, zooveel is zeker, dat de kardinaal Quera, een Spanjaard, de eerste beschermheer van dit gesticht te Rome geweest is, gelijk de H. Karel-Borromeus er de groote weldoener van was. Twee vierkante binnenplaatsen zijn van rondom met een gebouw van twee verdiepingen bezet, waarin de slaapzalen boven, en de spijsvertrekken, de keuken, de badplaatsen en de kerk beneden zijn.

Aan Rome's arme lijders wordt gratis toegang verleend; zij, die tot andere gemeenten behooren, worden door deze, tegen betaling van honderd scudi's 's jaars, daar ter verpleging uitbesteed. De voeding is er zeer goed en de behandeling liefderijk-zacht; alleen het dwangjak en het dwangledekant worden tot beteugeling van de razenden te baat genomen. Het gesticht heeft eene bevolking van 370 lijders, waaronder, (even als zulks overal elders in Europa het geval is) meer mannen dan vrouwen geteld worden. Deze bijzonderheid, gevoegd bij vele andere, leiden ligtelijk van-zelf tot de overtuiging, dat buitensporige hartstogt, gefnuikte eer- en baatzucht, maar vooral een afnemend godsdienstig geloof, wel zeker beschouwd mogen worden als de hoofdoorzaken van het zoo algemeen toenemen der krankzinnigheid. Op honderd gevallen zijn er tachtig door een leven van uitspatting veroorzaakt! *Hoe minder geloof er bij een volk heerscht*,

des te meer krankzinnigen treft men er onder aan. Ziedaar wat de uitkomst der statistische becijfering op dit punt geweest is. Mogen de gouvernementen, de familiën, ja, allen en een iegelijk die les niet in den wind slaan!

Tot dusverre hebben wij enkel het oog gehad op wat de liefdadigheid te Rome in de hospitalen verrigt; doch, hoevele lijders zijn er niet, die, hoe armelijk dikwerf hunne huisgezinnen zijn, zich toch nog ongaarne, of zelfs onmogelijk, uit dien kring willen of kunnen verwijderen, en hoevelen hebben wel niets anders noodig dan enkel eenige geneesmiddelen, terwijl zij te huis, bij de hunnen, genoegzaam van de noodige hulp en liefdezorg omringd zijn: welnu, Rome gevoelt en waardeert dat; derhalve eerbiedigt het dien staat van zaken, en zendt den kranke slechts datgene toe, waaraan de lijder behoefte heeft, terwijl men hem overigens de volle vrijheid en den troost laat, om in den schoot zijner familie of te genezen, of wel naar de eeuwigheid over te gaan; en dit denkbeeld heeft de edele Innocentius XI. het eerst tot een werkdadig beginsel verheven, door aan de apostolische aalmoezenierskamer het bestaan te geven, hetwelk zij voortdurend, tot nog heden ten dage toe, bezit, eene voortreflijke instelling, die haren werkkring uitbreidt over geheel de stad, welke zij, namelijk, in elf wijken of sectiën verdeelt, waaraan de naam van krankenbezoek (*visites*) gegeven wordt.

Elk dier zoogenaamde *bezoeken* omvat twee, drie, vier of vijf parochiën. Elf, door deugd en ziele-ijver uitstekende geestelijken staan, onder de benaming van *visiteurs*, of bezoekers, aan het hoofd dier instelling, die voor elk *bezoek*, of wijk, een eigen geneesheer en heelmeester heeft, benevens nog een geneeskundige als *inspecteur*, die het geheele krankenbezoek nagaat, en vooral ook op de deugdelijkheid der geneesmiddelen let. Daarenboven, zijn er nog drie operateurs,

hoofdzakelijk voor de steensnijding, en tien apothekers aan dit grootsch liefdewerk verbonden. Wanneer een zieke de hulp dezer instelling noodig heeft, dan geeft hij er zijn pastoor kennis van, die, vervolgens, op zijne beurt, daarvan berigt zendt aan de apotheek zijner parochie, waar de geneesheer elken dag, 's ochtends, aankomt, en er de opgave vindt van de adressen der zieken, welke hij te bezoeken heeft. Wanneer de ziekte nu al te ernstig zich laat aanzien, om den lijder behoorlijk aan huis te kunnen behandelen, zoo wordt hij, op kosten der aalmoezenierskamer, naar een of ander hospitaal gebragt. Gewoonlijk worden de zieken van fatsoenlijke familiën, die onbemiddeld zijn, door deze weldadigheidsinstelling aan huis verpleegd, teneinde zij zich niet in de noodzakelijkheid zouden zien gebragt, om, tegen het kiesch gevoel van hunnen maatschaplijken stand aan, in de openbare en algemeene ziekenzalen hulp te gaan zoeken en herstel voor hunne kwaal. Ziedaar, alzoo, op nieuw weêr een roerende trek van Rome's liefderijke zucht, om zijne weldadigheid immer in verband te brengen met de fijnste draden en teederste roerselen van ieders persoonlijk gevoel. En, opdat nergens hulp zou falen, zoo vindt men in Rome's naaste omstreken, op verscheiden plaatsen, particuliere hospitalen, die van de apostolische aalmoezenierskamer onderstand genieten tot eene som van zevenduizend scudi's (ƒ 18,000.) toe. Wanneer, hier of daar, een dergelijk etablissement ontbreekt, zoo wordt een lijder, die daarop aanspraak heeft, voor rekening van de liefdadigheidsinrigting uit zijne gemeente naar een hospitaal te Rome overgebragt.

6 Februarij.

Rome's liefdadigheid voor die aan het herstellen zijn, — en voor den armen genezene. — Openbare werken. — Bijzondere onderstand. — De apostolische aalmoezenierskamer.

Gedurende de eerste drie eeuwen des christendoms konmen de godsdienst best nasporen langs een pad, dat roemrijk geteekend was met haar bloed, als waardoor zij tevens van alle, haar vreemde secten scherp afgescheiden was; doch, heden ten dage is haar kenmerk van vreedzamer, doch daarom niet minder onloochenbaren en uitsluitend haar eigenen aard. Sinds acht dagen reeds volgden wij haar op de doorluchtige baan harer hemelsche weldadigheid, en toch hadden wij daarvan den eindpaal nog in 't geheel niet bereikt. Wel hadden wij van nabij gezien, hoe Rome's liefderijke hand zich naar het pas geboren wicht, reeds in zijne wieg, en naar den armen kranke op zijn smarteleger hulpvaardig en troostvol uitstrekt; maar, wanneer de ziekte nu eenmaal geweken is, zal dan de behoeftige lijder, zoodra hij genoegzaam tot zijne vorige ligchaamskrachten is teruggekomen, onbarmhartig buiten de deur van het gasthuis gezet en zoo, tot nieuwe ellende, weêr de straat op gestuurd worden, om terug te keeren tot de armelijke stulp, vanwaar hij krank uitgedragen is? Zóó, ja, gaat het bij de meeste beschaafde natiën, doch, te Rome is dat niet het geval. Daar wordt aldus gerendeerd: gewis, de zieke is aan de beterende hand, maar toch nog zeer zwak, zoodat hij, zeker, zijn dagelijksch brood wel niet zal kunnen verdienen, zonder, door die inspanning, gevaar te loopen van, welligt nog erger, hervatting der kwaal, waartegen alleen een zeker tijdsverloop, een gezond

en toereikend voedsel, eene zuivere lucht en doelmatige laatste verpleging hem kunnen beveiligen, om hem zoodoende tot den volkomen gezondheidstoestand van te voren weêr te brengen.

« En ziedaar dan — zoo zegt de heer de Tournon — ziedaar hoe Rome's liefderijke hand, na tallooze gasthuizen van allerlei aard gesticht te hebben, nu ook nog haar menschlievend pogen de rijke kroon opzet door eene stichting, welke al onze groote steden haar benijden mogen. Aan den Tiberoever verheft zich de gevel van een groot en schoon godshuis, voor hen bestemd, die aan de beterende hand zijn, dat wil zeggen, wier gezondheid in zooverre hersteld is, dat zij geene geneesmiddelen meer noodig, maar enkel nog een poos behoefte hebben aan eene zuivere lucht, aan gepast voedsel en aan rust, vrij van de beslommeringen, òf aan hunne huishouding, òf aan hunne kostwinning verbonden. Die als zoodanig in het gesticht *della Santissima Trinità dei Pellegrini* is opgenomen geworden, geniet daar, verre verwijderd van al de noodzakelijke jammertooneelen, welke een gewoon hospitaal voor den lijder oplevert, opbeuring in de vreugdevolle hoop en het blijde vooruitzigt van weldra, wederom krachtig als te voren, in de maatschappij terug te zullen kunnen keeren, om er op nieuw met nut werkzaam te zijn » 1).

Het is een Heilige, die op het eerste denkbeeld kwam, om zulk een gesticht tot stand te brengen. Tot deernis bewogen bij het gezigt van lijders, die, zoo even uit de ziekenhuizen ontslagen, zwak en tot den arbeid nog geheel ongeschikt, zich toch wederom genoodzaakt zagen, hunne bezigheden, hoe dan ook, te hervatten, zoo beijverde Philippus Nereus zich, om dergelijke personen op te nemen in een

1) *Études statistiques*, T. II. p. 118.

huis, hem daartoe edelmoedig door Helena Orsini, eene adelijke dame, bij de Thermen van Agrippina, afgestaan, en waar zij konden blijven zoolang totdat zij genoegzaam bij krachten gekomen waren, om hun werk weêr te kunnen hervatten. Dit had plaats ten jare 1551. Later hebben de pausen het oorspronklijk gesticht zoodanig, op allerlei wijzen, beweldadigd, dat daaruit, eindelijk, het grootsch godshuis genaamd der Pelgrims en der Convalescenten verrezen is, gelijk wij dat thans hier voor ons hadden. Zoodra een lijder het eigenlijk-gezegde hospitaal moet gaan verlaten, komt hem daar een rijtuig afhalen, dat den arme, als ware hij iemand van den hoogsten rang, naar een prachtig liefdehuis overbrengt, waar hij met open armen ontvangen en tot op den oogenblik zijner algeheele herstelling allerzorgvuldigst verpleegd wordt. In al de hospitalen van Rome is zulk een rijtuig, tot die dienst bestemd, voorhanden. Het voedsel der op die wijze beweldadigde personen bestaat, 's ochtends, in een bouillon, met anderhalf once brood; bij het middagmaal, in kookspijs, tien oncen brood, benevens zes oncen vleesch, eene portie wijn en vruchten; en 's avonds, in soep, drie oncen vleesch, zes oncen brood, salade en een beker wijn.

Elken dag wordt het gesticht door een geneesheer trouw bezocht, om, wanneer een convalescent eens weder in mogt storten, hem op nieuw naar het hospitaal over te laten brengen, of, zoo hij daartoe te zwak mogt zijn, alsdan andere maatregelen tot zijn herstel te nemen. Het getal der in dit liefdehuis verpleegde personen bedraagt gemiddeld zeventig 1). Voor den oogenblik zal ik er hier niet verder over uitweiden, om er echter later, meer bepaald, op terug te komen, namelijk, als wij er aan de pelgrims een bezoek zullen brengen.

1) Morich., p. 80.

En ziedaar dan nu den zieke volkomen hersteld, zoodat hij weêr opgeruimd in zijn familiekring kan terugkeeren, namelijk, wanneer hij daar werk vindt, om er zijne broodwinning meê te kunnen voortzetten; en zal dit het geval wel zijn? De liefdadigheid, die niets verzuimt, wat den armen lijder kan opbeuren en verkwikken, zorgt ook, dat die bekommernis hem niet verontruste of terneder drukke: Rome, altijd goed en verstandig in wat het doet, heeft, misschien wel het eerst van allen, te regt begrepen, dat werk-verschaffen de schoonste aalmoes is, welke men den arme geven kan, die, namelijk, kracht en bekwaamheid bezit, om te arbeiden; en ziehier, nu, hoe in de pauslijke hoofdstad die leer, — waarmeê zich de moderne staatshuishoudkunde zoo gaarne en zoo druk bezig houdt, — in vruchtbare toepassing weet te brengen. Voor wat openbare werken aangaat, wedijvert het christlijk Rome met Europa's hoofdsteden, of liever overtreft het ze allen verre daarin, dat de pausen steeds ondernemingen op touw zetten, waartoe verscheiden jaren, ja, eeuwen zelfs vereischt worden, alvorens ze voltooid zijn, en dit niet enkel met het doel, om Rome te verheerlijken en op te luisteren, maar tevens om daardoor aan de armen der stad, die geen werk hebben, het middel te verschaffen, dat hun door arbeid brood geeft. Dit doel beoogden, hoofdzakelijk, Sixtus V., Innocentius XII., Pius VI. en Pius VII., die allen zeer groote openbare werken deden aanvangen of voortzetten; en, ofschoon, in zekeren zin, arm, zoo besteedde Gregorius XVI. daaraan jaarlijks eene som van 33,293 scudi's (ruim 83 duizend guldens) 1).

Het getal dezer soort van arbeiders bedraagt gewoonlijk zeshonderd personen, die twaalf bajokken (30 centen) benevens

1) Morich., p. 17 en 174.

een brood daags ontvangen; en, om te beletten, dat er luiheid of wangedrag plaats grijpe, worden zij, die driemaal achter elkaêr op het dikwerf herhaald appel gemist worden, of zich daarbij onbetamelijk vertoonen, terstond van het werk geweerd en weggezonden. Twee hoofdopzieners, acht wakers en twee-en-dertig korporaals, benevens nog eenige andere beambten maken het personeel uit, dat met de zorg voor deze belangrijke aangelegenheid belast is, en die allen, met uitzondering van de hoofdopzieners, uit het werkvolk-zelf gekozen zijn. Gedurende ons verblijf te Rome waren de arbeiders met het doen van opgravingen op het Forum bezig; die voor dat werk te oud waren, hielden zich met het wieden van de *Via sacra*, of met het in orde houden van de Palatijnsche grachten bezig; anderen werden gebruikt bij het bouwen van de Sint-Pauluskerk-buiten-de-muren (*extra muros*), en voorts nog een zestigtal in de smederijen van Tivoli. Het is goed, hier op te teekenen, dat alle openbare werken te Rome, in de daad, voor geheel Europa van belang zijn. Elk jaar komt tal van kunstenaars en geleerden dien schat, ter plaatse-zelve, raadplegen, en, wat, zeker vreemd is, weinigen denken er aan, om de hand te zegenen, die dubbelvoudig, èn in 't belang der lijdende menschheid, èn in dat der wetenschap, dezen nuttigen arbeid ten uitvoer brengen laat.

Intusschen is het mogelijk, dat een werkman, zijns ondanks, toch niet in de behoefte van zijn huisgezin zou kunnen voorzien; en, in dat geval, komt Rome's liefdadigheid hem krachtdadig ter hulpe, en dit wel op eene wijze, die — ofschoon op de redelijkste gronden — het groote vraagstuk van den nieuweren tijd, het ware socialismus, volkomen en binnen zijne ware grenzen, oplost: de overvloed van den een komt hier, namelijk, weldadig aan de werklijke behoefte van den ander liefderijk te gemoet.

Het zou echter al te ver leiden, wanneer wij den geheelen omvang schetsen wilden van wat de liefdadigheid te Rome aan de huizen-zelve der behoeftigen, of der lijders van allerlei aard, ten beste geeft; alleen zal ik hier aanteekenen, dat de paus een bijzonderen prelaat aan zijn persoon verbonden heeft, die met de zorg belast is, om de algemeene aalmoezen van den H. Vader uit te reiken. Buitendien heeft Z. Heiligheid nog eene *geheime* aalmoezenierskamer, *Elemosiniere secreto*, wier instelling reeds van de VII. eeuw dagteekent, onder het éénjarig pontificaat van Conon, van Sicilië (686). Dat voorbeeld werd voorts door de christenkoningen en prinsen nagevolgd, doch Rome komt de eer toe van er de eerste aanleiding toe te hebben gegeven. De apostolische aalmoezenier woont in het Vatikaan, waar hij zijn secretariaat, zijne archiven en zijne rekenkamer heeft. Hij behoort tot het dadelijk gevolg van 's pausen huis, en vergezelt den H. Vader steeds alom, hetzij bij diens togten in de stad, of wel daar buiten; immers, hij is de persoon, die de beurs voert, waaruit alle aalmoezen, zonder onderscheid, gedurig aan, rijkelijk voortvloeijen.

Vijfhonderd scudi's worden maandelijks door den aalmoezenier, op 's pausen mondelingen of wel schriftlijken last, uit de hand weggeschonken. Daaronder is evenwel in geenen deele begrepen, wat er van wege Zijne Heiligheid ter ondersteuning der volksopvoeding en van de kinderen gedaan wordt, en waarbij voorheen ook nog veelvuldige pensioenen kwamen, die bij de maand uitbetaald werden, en wel aan brave arme familiën, aan liefdegestichten en kloosters. Den 2. Februarij, zijnde de dag der troonsbestijging van Gregorius XVI., zagen wij op het groote voorplein der Belvedere, in het Vatikaan, 's pausen aalmoezenier door eene groote menigte armen omringd, hetgeen ons aan Sint-Laurentius en het huis der

H. Cyriaca herinnerde. Ter eene zijde stonden de mannen, en de vrouwen aan den anderen kant; elke behoeftige ontving een halven paolo (12½ cent), hetgeen de aalmoes *del grosso* genoemd wordt. In het eerste jaar van 's pausen regering krijgt elk een paolo, man voor man. Soms werd ook nog wel eene gift van drie paoli's uitgereikt, hetgeen op Paschen en Kersmis plaats had, en de aalmoes *del destone* werd geheeten. Zeker, het mag ware menschenliefde genoemd worden, wanneer men op die wijze er voor zorgt, dat ook de arme op hooge feestdagen werklijk zich, zoo goed als ieder ander, in zijnen kring eenigermate verheugen kan! Evenwel, de meer en meer bekrompen staat van 's pausen geldmiddelen heeft aan dat vroom gebruik een noodzakelijk einde gemaakt. Doch een ander is tot heden toe blijven bestaan, namelijk, eene aalmoes, die op hetzelfde beginsel berust, te weten, driemaal in 't jaar, met Paschen, Kersmis en op den dag van de troonsbestijging Zijner Heiligheid, reikt de aalmoezenier een paolo uit aan al de gegijzelden der *Innocentiana*, aan de jeugdige gevangenen van het tuchthuis, aan de vrouwen van het boetegesticht van Sint-Michiel, en aan die voor schulden op het Kapitool gekerkerd zijn.

Wij moeten hier nog gewag maken van een eeuwenheugend en zeer treffend-schoon gebruik, dat eerst bij het noodlottig verloop der tijden, tenminste gedeeltelijk, buiten zwang is gekomen. In navolging, namelijk, van den Zaligmaker, die zijne twaalf apostelen aan den disch spijzigde en diende, deden ook de pausen, tot op Gregorius den Groote, dagelijks voor twaalf armen in hun paleis aanrigten, welke zij-zelve dan bedienden, wanneer hun zulks niet door dringende redenen belet werd. Leo XII. heeft dit roerend voorbeeld van ware christlijke liefde nog meermalen in toepassing gebragt. Thans evenwel is de disch, waaraan dit plaats had, weggenomen,

doch men geeft nog telken dage aan twaalf armen eene zekere, daarmeê gelijk staande som, gelds, teneinde die in hunne huisgezinnen nuttig te besteden 1).

7 Februarij.

Anecdote. — Andere liefdewerken voor den arme: huisbezoek; — commissiën van onderstand; — geldleening aan armen; — spaarbanken; — loterij; — bescherming zijner tijdelijke belangen. — Broederschap van den H. Yvo.

Onze nasporingen, voor wat Rome's liefdegestichten aangaat, steeds voortzettende, kwamen wij zoo den *Corso* in, waar eenige oude boekwerken, bij een opkooper, voor zijn winkel uitgestald, onze aandacht tot zich trokken, en wel bepaald de mijne door een *Macrobius* zeer werd geboeid. Oogenbliklijk sloeg ik de plaats op, waar het merkwaardig gezegde geboekt staat, dat aan keizer Augustus met betrekking tot den moord der onnoozele kinderen wordt toegeschreven, en welke zinsnede vooral daarom van de meeste beteekenis is, dewijl er, op getuigenis der ongewijde historie, een feit van hoog belang in de christlijke geschiedenis volkomen door bevestigd wordt; en zoo las ik dan, in de daad, op blz. 159 van het II. Boek der *Saturnaliën* het volgende: « Toen Augustus vernomen had, dat onder de kinderen beneden de twee jaren, die op last van Herodes, den koning der joden, gedood waren, deze vorst ook zijn eigen zoon had doen omkomen, riep hij uit: waarlijk, het is beter, Herodes' varken dan zijn kind te zijn » 2). — Voorzeker, dat is klaar!

1) Constanzi, T. I., p. 21 en 27. Morich., p. 177.

2) Cum audisset Augustus inter pueros, quos in Syria Herodes

Even als elders, zoo ook te Rome, zijn de bedelende armen niet altijd het meest beklagenswaard. Daarenboven helpt eene aalmoes den noodlijdende zelden geheel; immers, de mensch leeft niet alleen van brood: maar, wanneer de gegoede tot den behoeftige afdaalt, zijne stulp binnentreedt, zich geheel van zijn toestand doordringt, en hem, behalve het brood der liefde, ook nog een traan schenkt en een woord van troost en opbeuring in het harte spreekt, ja, ziedaar wat eene waarlijk christlijke aalmoes heeten mag, zoo als die te Rome, volkomen in den katholieken geest, wordt uitgereikt door de *Onderstands-commissie*, een instelling, die onder de laatstgeregeerd hebbende opperherders tot stand gekomen is, en uit een kardinaal-president, met vijftien leden bestaat, allen door den H. Vader benoemd. Hunne betrekking duurt slechts zes jaren, teneinde, door langer tijdverloop, hun ijver niet verflaauwe. De stad is in twaalf *wijken*, en iedere wijk wederom in parochies verdeeld; een gelijk aantal *wijkvereenigingen* of parochiecommissies wordt met de uitreiking der liefdegiften aan de behoeftigen belast; de leden der laatstbedoelde corporaties zijn voor niet langer dan drie jaren met dat liefdewerk belast.

De commissie komt elke maand eenmaal te zamen bij den kardinaal, die haar presideert; even zoo vergaderen, mede eenmaal ter maand, de parochiale commissies, teneinde over de gedane aanvragen voor de armen der parochie te raadplegen.

rex Judæorum intra bimatum jussit interfici, filium quoque ejus occisum, ait: Melius est Herodis porcum esse, quam filium. — Sandini beweert in zijne *Historia familiæ sacræ*, dat hier sprake is van Antipater, door zijnen vader, tengevolge eener ontdekte zamenzwering, ter dood veroordeeld; doch, naar het mij toeschijnt, kunnen de gronden, waarop die schrijver zijne bewering grondt, gemaklijk worden wederlegd.

Twee afgevaardigden gaan huisbezoek bij hen afleggen, tenceinde zich naauwkeurig met de meerdere of mindere gegrondheid hunner klagten en den waren aard hunner behoeften bekend te maken, alsmede om, ter plaatse-zelve, te beslissen en te bepalen, hoedanig de onderstand zal moeten zijn, en hoelang die mag of moet duren; de hoofdcommissie doet vervolgens de noodige aanvrage voor het benoodigde. Doch vooral ook doen de bezoekers een naauwkeurig onderzoek naar de zedelijke gesteldheid der armen, om welligt zóó de bron te ontdekken, waaruit hunne ellende ontsproten is, en vervolgens, ook daarmeê in verband, middelen tot beterschap te beramen en aan te wenden. De stoffelijke onderstand, die er verleend wordt, bestaat gewoonlijk uit kleedingstukken, bedgerief, lijnwaad en allerlei gereedschap, tot een of ander ambacht vereischt, welke voorwerpen allen in het liefdehuis der Thermen gereed gemaakt en met een kenlijk teeken uitgemonsterd worden, zoodanig dat men ze noch verkoopen, noch opkoopen kan, zonder gevaar te loopen van tien dagen lang gevangenis. Deze weldadigheids-commissie reikt jaarlijks voor 172 duizend 1 honderd en 45 scudi's (ruim 430 duizend guldens) aan waarde, in geld en goederen, uit, welke som haar door de apostolische aalmoezenierskamer verstrekt wordt.

Uit de hier meêgedeelde bijzonderheden zal men ontwaren, dat de zoo loflijke *vereeniging* (*Conferenties*) van den H. Vincentius van Paulo zich geheel en al naar de beschreven onderstands-commissie gevormd heeft; en zoo dus heeft Rome ook ten deze, gelijk in de meeste andere liefdadigheids-aangelegenheden, de eer van het eerste voorbeeld gegeven te hebben.

De arme werkman heeft, zonder juist bedelarm te zijn, toch dikwerf geld noodig, om zich, tot het volvoeren van

1) Morich., p. 181.

eene kleine onderneming, of wel het noodige materiaal, of soms zelfs de daartoe gevorderde gereedschappen aan te schaffen. Ook hier wederom toont zich Rome's liefderijk karakter in het eerste en schitterendste licht: het was in den pauslijken staat, dat de zoogenaamde bergen van barmhartigheid of Lombarden het aanzijn ontvingen. De roem daarvan komt aan pater Barnabas van Terni onverdeeld toe. In het begin der XV. eeuw predikte die waardige geestelijke eens te Perugia, en bij die gelegenheid viel vooral zijne aandacht op de vreeslijke woekerrenten, welke sommige geldschieters, en meer bepaald de Joden, den armen belanghebbende afpersten 1). Men zette niet minder dan tegen 70 of 80 percent geld uit! De vrome ijver van den daarover diep bewogen priester rustte niet, voordat hij eenige weldadige rijken er toe gestemd en gebragt had, om eene leenbank op te rigten, waar men zich, tegen betaling van een gering administratiegeld, de benoodigde spetie kon verschaffen. Het doel werd bereikt, de bank van leening kwam tot stand, en men gaf er den naam aan van *Mons-Pietatis*, of berg van barmhartigheid, welke instelling, terwijl zij eenerzijds het arme volk tot lof- en zegenspraak stemde, toch van den anderen kant ook de verwensching, met al wat daar lasterlijks en ergerlijks toe behoort, bij de thans gefnuikte woekeraars noodwendig moest doen te voorschijn komen. De pausen snoerden, tot steun der kleinen en zwakken, de kwaadwilligheid den mond, keurden de instelling volkomen goed en bedreigden hen, die ten nadeele er zich over zouden durven uitlaten, met strenge straf.

1) Montes Pietatis... ut ad ipsa tanquam ad montem confidenter refugere possint indigentes, et ea in promptu sint ad mutuandum, sub pignoris cautione, ipsis indigentibus, et occurrendum usuris, quas pro sua indigentia usurariis præsertim Judæis solvere cogebantur. *Ferraris*, t. v.

Onder het getal der opperherders, die zich voor dit liefdewerk vooral in de bres stelden, rekent men Paulus II., Sixtus IV., Innocentius VIII., Julius II. en Leo X. Wanneer men de wijze en echt vaderlijke voorschriften en verordeningen naauwkeurig nagaat, door deze pausen ten aanzien der banken van leening uitgevaardigd, dan valt het moeijelijk, om in Rome's weldadigheidsgeschiedenis eene bladzijde te vinden, die haar méér dan deze vereert 1).

Spoedig kwam er nu een berg van barmhartigheid mede te Rome tot stand, en de kardinalen, beschermheeren der minderbroeders-orde, namen ook hun edel werk in hooge bescherming. Erkentlijk moet onder deze doorluchtige voorstanders der eerste banken van leening genoemd worden de groote Karel Borromeus, die zich aan den bloei er van ten ijverigste liet gelegen liggen. Clemens VIII., het aantal dier inrigtingen zoo zeer ziende toenemen, kocht, om ze allen bij een te brengen, drie groote paleizen aan, die te zamen thans den zoogenaamden berg van barmhartigheid voor Rome uitmaken, waar wij tot ons grootste genoegen een bezoek aflegden. De kapel, waar de broederschap, die met de administratie der inrigting belast is, godsdienstoefening houdt, levert zeer kostbare marmers en beeldhouwwerken van groote waarde op. Het geheele gesticht is onlangs op nieuw in orde gebragt. Wij vernamen er, dat Gregorius XVI., om een edelmoedig blijk van belangstelling in deze weldadige inrigting te geven, de teruggave, te zijnen koste, bevolen had van een groot aantal panden, door behoeftigen ingebragt, die 's pausen liefdadigheid bijzonder verdienden. Toen de tijdsomstandigheden meer gunstig waren, konden er, voor den tijd

1) Zie, onder anderen, *Ferraris Bibliotheca* enzv. op het artikel: *Montes Pietatis.*

van achttien maanden, tot een bedrag van dertig scudi's toe, *gratis*, panden worden beleend. Ten gevolge evenwel der verschillende staatsberoeringen, welke ook Rome, in hooge mate, sedert de laatste jaren, had te ondergaan, moet de beleening binnen het jaar afloopen, doch geschiedt echter dan weder gratis op nieuw, wanneer zij de som van dertien scudi's niet te boven gaat.

Twee zaken onderscheiden Rome's bank van leening, namelijk, vooreerst, dat er eene bijzondere zaal is, waar enkel goud, zilver en andere kleinooden geplaatst worden, die de waarde van vier scudi's te boven gaan. Het gemak en bescheiden onthaal, dat hier verleend wordt aan personen dikwerf van zeker fatsoen, die, door den nood gedwongen, zich soms, tijdelijk, van een of ander voorwerp van weelde ontdoen moeten, getuigt wederom, in allen deele, van de uiterste kieschheid, waarmede Rome hare weldadigheid in echt-christlijken geest, beoefent. — Overigens — en dit is het tweede punt van onderscheid — zijn er te Rome banken van leening ook in de verschillende wijken der stad, bij wijze van bijbanken ingerigt, waar een behoeftige, te aller ure, panden tot een bedrag van vier scudi's beleenen kan, zelfs op feestdagen, als wanneer de groote bank, onder wier hoofdbeheer zij gesteld zijn, voor het publiek gesloten is.

Wanneer nu ook al (gelijk zulks steeds met menschlijke zaken het geval is) de banken van leening mede hare kwade zijde hebben, namelijk, door, tegelijk dat zij den woeker tegengaan, het volk een gereed middel te verschaffen tot geldverkwisting, soms in buitensporig vermaak; zoo heeft Rome, van den anderen kant, nog eene andere liefdadigheidsinstelling tot stand gebragt, te weten, eene spaarkas, waar de oppassende handwerksman, de brave arbeider, van zijn zuur verdiend loon eenige ter zijde gelegde penningen in

veilige bewaring kan gaan brengen, om ze daar, als de edele vruchten zijner loflijke spaarzaamheid, zelfs met eenige renten vermeerderd, in de dagen van behoefte, of tot elk ander goed doeleinde, weder terug te kunnen halen.

Intusschen, het volk blijft steeds kind, en, in weêrwil van de steeds waakzame zorg zijner overheden voor en over alles, wat het algemeen welzijn, in ieder opzigt, bevorderen kan, ziet men toch menigeen, door de bekoring van het spel verleid, daaraan zoowel zijn eigen geluk, als dat der zijnen roekeloos in gevaar, of zelfs geheel ten onder brengen. Men weet, hoe de loterij vooral voor armen zeer aantreklijk is. Innocentius XIII. had haar te Rome toegestaan, doch Benedictus XIII. schafte ze wederom af. Zijn opvolger Benedictus XVI. hechtte er op nieuw zijne goedkeuring aan, ten gevolge der ervaring, dat, sedert de opheffing, het volk, door de zucht voor het spel gedreven, in de aangrenzende landen gestadig naar de kansen der loterij ging omzien, en, waar zij daartoe gelegenheid vond, er ook terstond gebruik van maakte, zoodat, op die wijze, een schat van geld voortdurend aan den staat onttrokken werd. Doch, terwijl de paus het spel toestond, verpligtte hij tevens de schatkist, om 80 percent aan prijzen uit te keeren, en buitendien, na aftrek van de administratiekosten, al het overschot ten beste der armen te doen strekken. Op die wijze ingerigt, werpt de loterij van Rome 30 duizend scudi's in het jaar aan aalmoezen af, die uit de hand gegeven worden, 15 duizend scudi's, op andere wijze uitgereikt, en 5 duizend 5 honderd scudi's, welke, zoo als wij vroeger reeds aangeteekend hebben, arme meisjes tot een bruidschat bekomen. Ziedaar hoe, te Rome, door eene verstandige toepassing, het kwaad, dat mogelijk, aan eene zijde kan ontstaan, door een stellig goed aan den anderen kant wordt opgewogen. Zeker, het zou een moeijelijk

op te lossen vraagstuk zijn, hoe de weldadigheid partij zou kunnen trekken van eene drift, die in de volksmassa beschouwd kan worden als een bijna noodzakelijk kwaad.

Op deze wijze nu tegen de uitspatting zijner eigen hartstogten, zooveel mogelijk, beveiligd, bleef er nog over, om den arme ook tegen den moedwil van anderen in bescherming te nemen. Wanneer een vermogend man in proces gewikkeld wordt, vindt hij ligtelijk een pleitbezorger, of wel, hij is zijn eigen advocaat; maar, wanneer een behoeftige den raad of de hulp van een regtsgeleerde noodig heeft, dan vindt hij, in zijn onvermogen of met zijne beperkte kennis van zaken, zelden iemand, die hem met belangstellenden ijver dient, zoodat hij, in zulk geval, groot gevaar loopt van of verongelijkt, of wel geheel en al in het verderf gestort te worden. Te Rome is men daarop bedacht geweest, en vindt ook de armste man een verdediger van zijn regt. Reeds sedert het begin der XVI. eeuw vormde zich te dien einde eene vereeniging van regtsgeleerden en prelaten, aan de hoogere en lagere regtbanken verbonden, en die elken zondag in de kerk van San-Carlo bij elkaêr komen, om, na de H. Dienst te hebben bijgewoond, in een aangrenzend vertrek zich bezig te houden met het inzien en nagaan van stukken en zaken, hun ter beoordeeling voorgelegd door behoeftigen, die in een of ander twistgeding van burgerlijk regt zijn verwikkeld geworden. Bevindt men nu, dat de aanvrager in zijn regt is, dan neemt de bedoelde vereeniging *gratis* zijne verdediging op zich. De aartsbroederschap van den *H. Yvo* sluit niemand van hare bescherming uit, hij moge Romein of vreemdeling wezen: een vernieuwd bewijs, dat Rome's weldadigheid er steeds naar streeft, om in alles katholiek te zijn.

Deze vereeniging bestaat uit een kardinaal-beschermheer, uit een prelaat, die tot de hooge magistratuur van Rome be-

hoort, en prefect heet, en voorts uit een aantal bekwame regtsgeleerden. De arme, die hare hulp inroept, wendt zich met zijn verzoek onmiddelijk tot den kardinaal-beschermheer, die, op zijne beurt, de aanvrage aan een der leden van de vereeniging toezendt, teneinde door dezen onderzocht te worden, zoowel ten aanzien van het regtspunt, als voor wat betreft des klagers aanspraak op gratis-bediening, uithoofde van onvermogen. Wanneer nu beide deze voorwaarden, namelijk, regt en armoede, tot volkomen klaarheid zijn gebragt, dan neemt de broederschap de zaak op zich, en een harer leden draagt de verdediging van den cliënt ter regtbank niet slechts met ijver, maar ook meestal met groot talent voor: immers, deze vereeniging was er steeds, en wel zeer te regt, trotsch op van in haar midden de uitstekendste pleitredenaars te bezitten, waaronder zij met fierheid Benedictus XIV. noemt, toen deze voortreflijke opperherder nog de doorluchtige advocaat Lambertini was. Ook van hunnen kant hebben de pausen zich steeds beijverd, deze zoo bijzonder christlijke vereeniging, op alle mogelijke wijzen, te beschermen en aan te moedigen. Benedictus XIII. verleende haar het voorregt, om den eenen of anderen regtsgeleerde, te harer keuze, te bestemmen tot de romeinsche prelatuur, en die dan ook als zoodanig door de pauslijke regering erkend werd en benoemd.

8 Februarij.

Karnaval. — Rome's liefderijke zorg voor armen, die geen onderdak hebben. — Bezoek in Sinte-Galla en in Sint-Lodewijk.

Omstreeks het middaguur begaven wij ons wederom op weg, teneinde onzen togt in het spoor van Rome's liefdadigheid verder ijverig voort te zetten; maar het was karnaval, en, waar

wij onze schreden ook heen wendden, alomme werd ons de baan door de feestvierende menigte belemmerd of versperd. Wel nu, hebben de deftigste geschiedschrijvers der oudheid het niet beneden zich geacht, om de vreugdebedrijven van het uitgelaten Rome naauwkeurig te boek te stellen, zoo zij hun daarvoor hulde en dank toegebragt; want ook het volksvermaak heeft zijne ernstige zijde, en levert stof tot leering en nadenken in ruime mate op. Strekke dit, zoo noodig, ook te mijner verontschuldiging, wanneer ik de karnavalsfeesten van het hedendaagsche Rome niet stilzwijgend voorbijga.

Als waardige zonen van Romulus, zijn de Romeinen ook nu nog, altijd door, aartsliefhebbers van het schouwtooneel gebleven, gelijk van alles, wat onder openbare vermakelijkheden kan gerangschikt worden; vooral het karnaval bekleedt onder de volksfeestvreugde eene eerste plaats, ja, zelfs zoodanig, dat dienaangaande eene spreekwijze in zwang is, waardoor de hooge waarde, welke de romeinsche bevolking daaraan hecht, op het scherpste uitkomt. Om, namelijk, de groote tijdpunten van het jaar aan te duiden, heet het: *Il santo Natale, la Pasqua, e il santissimo carnevale;* « het heilig kersfeest, paschen en het allerheiligste karnaval. » Omstreeks den karnavalstijd kan men niet genoeg loterijbriefjes aanvoeren, en de bank van leening is te klein, om al de panden te kunnen opnemen, die er, tot zelfs van de eerste behoeften der huishouding, worden heengebragt, ja, ook door de armste menschen, die dan, vooral, de behoefte gevoelen aan klinkende munt. De gewone gang van zaken staat nu stil, de winkels en magazijnen in den *Corso* (hoofdstraat) verkoopen of stallen niet meer uit, maar worden tot schouwplaatsen ingerigt, waar het publiek de karnavalsoptogten en verdere straatvermaken komt bijwonen: geheel de stad viert feest!

De groote klok van het Kapitool kondigt met haar gelui

het begin van het karnaval aan; alléén daarvoor en om 's pausen dood te melden, wordt die klok gebezigd. Dat feestgelui heeft juist te middag plaats, en oogenbliklijk daarop ziet men den senator van Rome, in rijk geborduurd plegtgewaad, door wachten en pages omringd, in eene prachtige staatsiekoets, den van ouds vermaarden heuvel afrijden, en zich heenbegeven naar den *Corso*, dien hij van het eene tot het andere einde doortrekt, als om zóó het volk te doen verstaan, dat de feesttijd is aangebroken, weshalve met het karnavalsvermaak nu een begin kan worden gemaakt. Naauwelijks is dat rijtuig dan ook voorbij, of daar buldert het feestkanon, en op dat vreugdeschot rollen van alle kanten tallooze ekwipaadjes naar den *Corso* heen, waar zij langzaam, in twee rijen, zich voortbewegen, en wel van af het Volksplein tot aan dat van Venetië, gedurig aan, op- en neêrrijdende, terwijl, tot op de bovenste verdieping van elk huis, balkons en ramen, waar allerlei tapijt- en draperiewerk in hooge, vooral roode kleuren zijn buitengehangen, digt met toeschouwers zijn bezet, die onophoudelijk *confetti* in de rijtuigen naar beneden werpen. Die *confetti* zijn een soort van kalkwitte pepernoten, die bij het neêrvallen breken. Ook bloemen en chocoladeboontjes worden naar onder geworpen, en wel in zulk eene menigte, dat het een ware hagelbui mag heeten, die niemand ontziet, zelfs geen prinsen of prinsessen, en waartegen de voorbijgangers in de straat en in de open rijtuigen zich wapenen met een masker van ijzerdraad. In een oogenblik des tijds is een ieder, daar beneden, grijs van het stof der verbrijzelde *confetti*, en ziet er de digt opeengepakte menigte in den *Corso* als molenaars uit, doch die, hunner zijds, niet in gebreke blijven, allerlei onschadelijke snuisterijen naar de gevels der huizen, op de balkons en in de openstaande vensters binnen te slingeren.

Te midden dier onafzienbre schaar van rijtuigen wemelt het van maskers, in alle gedaanten, en door de bontste kleuren onderscheiden. Geheel die menschenmassa danst en springt en zingt en geeft op allerlei wijze, vooral ook door voor de vuist opgesneden verzen, aan hare feestvreugde vrijen loop, onder het toeschouwen der uitgelaten menigte, die, langs de huizen geschaard of voortdringende, het kluchtig schouwspel schaterende toejuicht, en, dronken van vrolijkheid, zich er meè in beweegt, of wel enkel door uitbundige toejuiching er het zegel der hoogste belangstelling en tevredenheid aan hecht. Wij-zelven, die op een balkon van de derde verdieping deze, in de daad, onbeschrijflijke beweging gadesloegen, ook wij konden, bij het gezigt van menige echt-geestige volksklucht, niet nalaten, hartlijk, ja, schaterend soms te lagchen. Zoo, bij voorbeeld, zagen wij daar een soort van improvisator, in Troubadourskostuum, achter op een open rijtuig als palfrenier geplaatst, waar hij zijne verzen opzong, onder accompagnement van een tambourin, en wiens levendigheid wel zóó groot was, dat zij onwillekeurig eerst de naaste omstaanders en voorbijgangers, maar, vervolgens, ook de zich verst-afbevindenden aan het lagchen bragt, die, op hunne beurt, de luidste toejuiching, zoo van de balkons als in de huizen-zelve, deden losbarsten.

Voorts verscheen daar een kwakzalver, als Sangrado uitgemonsterd, met een hooggetopten Robinsons-hoed op het hoofd, en in een zwarten mantel gewikkeld, die, door middel van een gordel, om het midden was zaamgeplooid, en daarbij had hij een bril op den neus, waarvan elk glas wel een theeschoteltje groot was. Zijn gevolg stapte deftig achter hem heen, met het wonderboek in den arm, en een soort van kolossaal toestel, in den vorm van een stoombootkagchelpijp, boven het hoofd, hoog in de lucht opgestoken. Onder vreeslijk

allarm ging deze Hippocrates met zijne geleerde handlangers de straat door, terwijl, van de andere zijde eene zeer bevallige figuur zich om beurten, links en regts, aan elk venster of balkon vertoonde, waar men dien persoon alomme met den naam van hovenier van den paus hoorde bestempelen. Door middel van een schuiftang, wist hij tot op de tweede verdieping de dames kleine ruikers van jeugdig gebloemte en frissche lenterozen aan te bieden, waarvoor hij dan, op zijne beurt, met *confetti* overdolven werd!

Nog merkten wij te midden der beweging eene rooverbende op, die door eenige kweekelingen van de fransche Academie volgenderwijze werd voorgesteld: een breedgeschouderde karabinier, met zijn geweer in den arm, heeft bij den toom een fraai rijpaard, waarop een reiziger, met het verwonde hoofd in een doek gewikkeld, stijf-gekneveld overdwars ligt uitgestrekt. Acht met dolken, pistolen en ander moordtuig gewapende roovers omgeven den uitgeplunderden en half-dooden gevangene, terwijl twee met den buit beladen handpaarden nog daarenboven achteraan komen, als op weg naar de schuilplaats dezer gaauwdieven in het digtste van het woud. Nu en dan schijnt het rampzalig slagtoffer der bende zich aan zijne boeijen te willen onttrekken, doch dan worden ook terstond alle wapenen tegelijk op zijne borst gerigt, en dit met eene handigheid of (om zoo te zeggen) geoefendheid, die, wanneer wij niet zeer van nabij geweten hadden, dat het onze landgenooten waren, op wier voorstelling wij hier werden vergast, ons ligtelijk in den waan had kunnen brengen, dat het in hun vak uitgestudeerde roovers waren, welke wij hier voor ons hadden.

Overigens bevond ik mij, om hartlijk met de karnavalsvreugde te kunnen lagchen, waarlijk, in zeer goed gezelschap, namelijk links van mij bevond zich een professor in de kerk-

lijke geschiedenis, een in alle opzigten hoogst-achtenswaardig priester, en regts een bisschop,..... ja, een bisschop! en welk eene? Om mij in den stijl van Jules Janin uit te drukken, een bisschop van Oceanië, een apostel. Terwijl al die volwassen kinderen daar in vrolijkheid omtuimelden door de straten, liep ons gesprek over de missiën, over de wilde volkeren en over de verbreiding des geloofs onder hen. Wij werden daarin plotseling gestoord door een kanonschot, dat het teeken aan de rijtuigen gaf, om zich tot het ontruimen van den *Corso* gereed te maken; en oogenbliklijk stonden ze allen onbeweeglijk stil. Eenige minuten later gaf een tweede salvo het sein van wegrijden, en, in minder dan een oogwenk, was de straat wederom, even als te voren, geheel vrij van voertuig en paarden; alleen de voetpaden langs de huizen bleven digt bezet. Eenige dragonders slechts waren toereikend, om bij geheel deze vreeslijke beweging de orde te handhaven, die, overigens ook volstrekt niet werd gestoord.

Op het Volksplein (*Piazza del popolo*) vindt men, bij deze gelegenheid, zeven wilde paarden (*Barberi*), die met linten en strikken zijn uitgemonsterd, maar tevens met spoorprikkels zoolang worden aangehitst en opgejaagd, totdat ze, eindelijk, in een draf en ren komen, die meer van vliegen, dan van loopen heeft. Zij jagen eene zekere baan af, en de draver, die het eerst aan den bepaalden grenspaal is gekomen, behaalt daardoor den uitgeloofden prijs. Zoodra de wedren afgeloopen is, kondigt op nieuw een kanonschot het einde der feestvermaken voor dien dag aan, en ieder keert naar zijn huis terug; de maskers worden afgelegd; alleen de verkleeding mag blijven. Niemand, die door eene enkele weigering zich aan de wetten van orde, hoe dan ook, onttrekken zou. Den volgenden dag wordt het feest hervat, en loopt weêr, even geregeld als den eersten dag, af: vóór het gegeven

teeken zal men geen masker in de straten vinden, en na den *Angelus* niemand, die zijn masker niet heeft afgelegd. Zeker, het kan geenszins vreemd schijnen, dat, bij het opmerken van de orde en tucht, die hier zoo treffend heerscht, de gedachte in ons opkwam: te Parijs, zouden, in plaats van een handvol dragonders, zeker, eenige regimenten noodig zijn, om de volksmassa's in band te houden, en wanorde te voorkomen; om niet te spreken van de hoogst-waarschijnlijke twisten, van den weêrstand, gepleegd aan het openbaar gezag, ja, van het daarbij, geenszins zelden, vergoten bloed. Hier, evenwel, niets van dat alles, en zoodoende wordt dan daardoor wel stellig het bewijs geleverd, dat wij er zelfs geen slag van hebben, om ons te vermaken zoo als het betaamt.

Den laatsten dag, na de wedrennen, heeft het *Moccoletti*-spel plaats, en dat is eigenlijk de hoofdzaak van het karnavalsfeest, of, zooals wij zouden zeggen, het neusje van den zalm. De *Moccoletti* zijn kleine waskaarsen, welke iedereen in de hand heeft, en wier aantal dus legio is, zoodanig, dat, beneden van de straat af, tot op de hoogste verdieping toe, geheel de *Corso*, als op een tooverslag, schittert van licht. En nu is de kunst, om zijns buurmans *moccolo* uit te blusschen; daartoe spant een ieder al zijne krachten in, hetzij door handenvol met *confetti* er heen te werpen, of wel een bloemruiker, een hoed of een zakdoek, die de vlam dooven zal. De een blaast, zeer eenvoudig, het kaarsje in de hand van zijn buurman uit; de ander klimt ongemerkt achter tegen het rijtuig van een der voorbijgangers op, en blusscht, onverwacht, op eens, al de kaarsjes van hen, die er in zitten, terwijl, intusschen, een derde dat zelfde met zijn kaarsje doet, en wederom anderen er zich in geoefend hebben, om met lange uitschuivende blaaspijpen eensklaps al de lichten, een voor

een, te blusschen, die zich op een of ander balkon in de voorste rij bevinden; en, gelukt dit, zoo is de vrolijkheid algemeen, onderwijl, van alle kanten, de kreet opgaat: zijn licht is uit! zijn licht is uit! « *Senza moccolo, senza moccolo!* » In de daad, dat tafereel, zoo vol leven en beweging in verschillende rigting, die luide vreugdekreten, dat eindeloos lachgeschater, die duizende van feestlichten, zóó geblusscht, en zóó weêr ontstoken, om, een oogenblik later, op nieuw uitgedoofd te worden, in de daad, dat alles levert wel een schouwspel op, zoo levendig en vreemdsoortig, dat niemand, zonder het bijgewoond te hebben, zich er een juist denkbeeld van maken kan. Immers, na van nabij, in al zijne geestige levendigheid, waargenomen te zijn, levert dit tooneel toch ook, uit de verte gadegeslagen, een, indedaad, grootsch geheel op, wanneer men, namelijk, uit de hoogte den blik laat weiden over die zee van licht, welks golvende beweging den ganschen *Corso* als in een betooverden toestand doet voorkomen, en waaraan geen einde komt vóórdat, plotseling, een kanonschot het slot der feestvreugde aankondigt, en op ééns al de *moccoletti* dan sterven doet. Ziedaar nu Rome's karnaval, waarvan ik wel niets anders met grond weet te zeggen, dan dat het tegelijk volmaakt schoon en volmaakt dwaas is.

Intusschen heeft de godsdienst op dat uitbundig volksvermaak toch een stempel van ernst weten te drukken, iets, wat men nergens, dan alléén te Rome vindt. Zoo dan is het op de vrijdagen, alsmede op de zon- en kerklijke feestdagen, die in den karnavalstijd vallen, niet geoorloofd aan eenige vermakelijkheid, daartoe betreklijk, zoo als maskerade, wedrennen, of andere openbare vertooningen, deel te nemen. Wanneer, dien tengevolge, de karnavalsfeesten geen volle tien dagen duren kunnen, dan worden de gelden, die anders

voor het rijvermaak aan 't volk van regeringsweze zijn toegestaan, en, zoo ik meen, meer dan duizend piasters (*f* 2500.) bedragen, ten beste gegeven aan de algemeene armen der stad. De paus houdt eveneens karnaval, door elken dag uit te rijden, zich, met vrolijk gelaat, onder de juichende menigte te vertoonen, en voorts eenige weldadigheidsgestichten te bezoeken, waar hij dan steeds van zijne liefde voor armen, kranken en andere hulpbehoevenden ruimschoots blijken doet. Voorts worden, op den een of anderen karnavalsdag, de kardinalen met nog eenige andere aanzienlijke personen bij hem genoodigd, om in zijn paleis deel te komen nemen aan eene *tombola*, of weldadige loterij.

Men ziet alzoo, dat Rome volstrekt niets verzuimd heeft, wat maar eenigermate strekken kan, om volksfeesten (waarvan de afschaffing, hoogst-waarschijnlijk, zoo niet onmogelijk, dan toch tenminste allergevaarlijkst zijn zou) zoo onschadelijk te maken, als maar eenigzins doenlijk is. Ik moet hier nog aanteekenen, dat wij, 's morgens in Sint-Pieter komende, eene groote processie ontmoetten, die zich derwaarts had heenbegeven, en zaamgesteld was uit eene talrijke broederschap, in een rood zakkleed uitgedost, met een kruis vooropgedragen, zeker wel vijftien voet hoog en, schijnbaar, in evenredigheid, dik en zwaar. Het was echter slechts van kartonpapier zaamgesteld, en zeer bedrieglijk als ruw, knoestig hout geschilderd, zoodanig, dat het gezigt er van werklijk op den aanschouwer wel een diepen indruk maken moest. Het doel dezer processie was, om deel te nemen aan het 40-uren-gebed, dat in de kapel van het uitstaande Allerheiligste Sacrament gehouden werd, als om tot een krachtig tegenwigt van het luidruchtig karnavalsfeest te dienen. Zoo bragt de vrome Job den Heere zijne boete-offerande toe, nadat zijn kroost feest had gevierd, en waarbij het zich welligt, op eene of andere

wijze, kon hebben misdragen. Eveneens is de Kerk ten hoogste bekommerd over het gedrag harer kinderen bij een zoo uitgelaten feest, en daarom dus brengt ook zij God een zoenoffer, en schrijft zij gebeden, langduriger en plegtiger dan bij andere gelegenheden, den geloovigen dringend voor.

Nadat de *moccoletti* waren afgezien, begaven wij ons, in stede van huiswaarts te keeren, naar een godshuis door Rome's liefdadigheid voor den arme, die geen onderkomen heeft, ontsloten en ingerigt. Tegen het aanbreken van den nacht, ziet men te Parijs of te Londen van alle kanten havelooze mannen, vrouwen en kinderen van uit de straten verdwijnen in kelders of onderaardsche holen, waar, zeer zeker, allerminst de gezondheid huisvesting heeft. Daar vinden die schooijers dan voor eenige weinige penningen een nachtverblijf, als in een beestenstal, waar alles door elkander ligt, om, na een, in walgingwekkenden toestand doorgebragten nacht, bij het krieken van den dag, wederom liederlijk de stad in te gaan. Gewis zulk een zedeloos schouwspel moest alleen voldoende zijn, om die beide trotsche wereldsteden van schaamte te doen blozen, haar, die zich beroemen, de hoofdzetels van Europa's beschaving te zijn. Neen, dan biedt, ook in dit opzigt, Rome een geheel ander tafereel ter beschouwing aan!

Aan gene zijde van het *Velabrum*, bij de Octavia-galerij, ontmoetten wij een groot aantal mannen en jongens bij elkander, allen armen, die, even als wij, naar Sinte-Galla, heen gingen. Het komt mij allezins gepast voor, hier de geschiedenis van dit hoogst-merkwaardig gesticht in te lasschen. In het midden der XVII. eeuw opende een menschlievend priester, met name Marco-Antonio Odescalchi, in Sinte-Galla een nachtverblijf voor alle armen, die, bepaaldelijk in den win-

ter, geen onderkomen hadden, en men zag dien menschenvriend in persoon de pleinen, straten en stegen rondgaan, om dergelijke behoeftigen op te sporen, en ze dan in een rijtuig naar zijn liefdehuis heen te brengen 1). Op die wijze bragt hij er tusschen de vijf- en zeshonderd bij elkaêr, wier plunje en schoeisel hij liet reinigen en verstellen, en die voorts bij hem een nachtleger, eene soep en een warmen haard vonden, terwijl hij-zelf deze armen bediende. Doch zijn hoofddoel was, om aan die noodlijdenden godsdienstig onderwijs te geven. Innocentius X., Don Livio en Don Baldassare Odescalchi, allen tot dit, te Rome, wegens zijne liefdadigheid, zoo beroemd geslacht behoorende, verzekerden aan dat menschlievend werk een blijvend bestaan.

Nog heden ten dage vinden alzoo de armen voortdurend een geschikt nachtverblijf in Sinte-Galla, eene bedkoets, met stroozak, lakens en dekens. Des zomers worden zij er tot 's avonds 8, en 's winters tot half 9 ure opgenomen, en wel in vijf slaapzalen, waar 224 bedstellen zijn geplaatst. Een van deze vijf apartementen is bestemd voor armen, die aan huidziekte lijden, en eene andere zaal met elf bedden voor de geestelijken, die het huis bedienen. Dit liefdegesticht staat voor den arme, die daaraan behoefte heeft, zoolang als het hem noodig is, open.

Wij traden tegelijk met des *Verlossers lijdende tedematen*, of, beter gezegd, (volgens de evangelische uitdrukking van Sint-Jan-den-Aalmoezenier) met *onze meesters* binnen. Verscheiden geestelijken stonden op 't hartlijkst tot hunne ontvangst gereed. Men deed hen plaats nemen, en ving voorts

1) Egli medesimo si andava cercando per le vie e per le piazze di Roma, e ritrovandone li conduceva in carozza in quest' ospizio. — Const., 209.

terstond met het toedienen allereerst van geestelijk voedsel aan, namelijk, den eenen dag met de verklaring van den catechismus, en om den anderen dag met het bidden van den rozenkrans. 's Zaturdags wordt er uitsluitend over de H. Moeder Gods gehandeld. Gedurig aan, is er hun ook gelegenheid tot biechten gegeven. Met deze geestelijke oefeningen, dikwerf ook afgewisseld door gezang, houdt men zich een groot gedeelte van den avond stichtlijk bezig; terwijl voorts ieder jaar eene kleine *retraite* in het huis gehouden wordt. Den 3. October, zijnde de feestdag der H. Galla, worden twaalf dezer armen bij het lot verkozen, om deel te nemen aan een vrolijk maal.

Het liefderijk onthaal, dat in Sinte-Galla de mannen en jongens wacht, vonden wij in Sint-Louis voor de vrouwen en meisjes bereid, en welk gesticht, naast het andere gelegen, in het begin der achttiende eeuw, door den eerwaarden pater Gallazi van Florence tot stand werd gebragt. Het bestaat uit twee slaapzalen, eene kapel, een groot gezelschapsapartement en een uitgestrekten tuin. De fondsen van dit huis veroorloven het onderhoud van slechts dertig nachtlegers, ofschoon de lokalen er wel zestig zouden kunnen bergen. De arme vrouwen, of meisjes, die zich tegen den *Angelus*, of de avondklok, aanmelden, worden dus, voor zoover er plaats is, welwillend opgenomen, met uitzondering van lijderessen aan huidziekte, gewone kranken en zwangere vrouwen, voor wie elders toevlugt en hulp te vinden is. Vrome vrouwen en priesters ontvangen hier de behoeftigen in dit gesticht, en geven haar daar ook onderrigt. Na afloop daarvan en van het gebed, worden ze te slapen gebragt, waartoe stroomatrassen, behoorlijk met lakens en dekens gedekt, zijn bestemd en ingerigt. Terstond na het ontwaken, bij het krieken van den dag, keeren zij weder naar haren arbeid in de stad terug. Eens in

de maand wonen zij gezamelijk de H. Mis in de huiskapel bij, en gaan dan ook te zamen ter communie. Te dier gelegenheid ontvangen zij elk een halven paolo (12½ cents), ter vergoeding van wat zij, gedurende dien tijd, met werken verzuimd mogten hebben 1).

Bij het opmerken van zooveel zorg, ja, van zooveel eerbied voor den arme, die in de heidensche maatschappij een voorwerp was van verachting, en, zelfs heden ten dage, in onze materialistische zamenleving zoo geheel verkeerd begrepen wordt, gevoelt de christenreiziger zich tot tranen toe bewogen, en komt hem onwillekeurig in herinnering het orakelwoord van den profeet, dat door hem, vol geestdrift en verrukking, toegepast wordt op die Kerk van Rome, zijne teederlievende moeder, waaraan alle volkeren zich kunnen spiegelen, als aan het toonbeeld der schoonste volmaaktheid op aarde: « *Aan u is het, dat de arme werd toevertrouwd, en gij zult der weezen steun uitmaken.* » Wanneer, bij het gezigt van dat alles, het hart nog eenigen spijt gevoelt, zoo is dit slechts daarover, dat aan gene zijde der Alpen, het schoone Frankrijk, niets dergelijks aan te wijzen heeft.

9 Februarij.

Aschdag. — Pauslijke Kapel. — Rome's liefdadigheid ten opzigte der ouden van dagen, — alsmede van arme weduwen. — Het Barberini-gasthuis voor de stervenden. — Liefdezorgen voor kranken, — gelijk ook voor de dooden. — Aartsbroederschap van den goeden dood, — en die van het *Suffragium*. — Het *Ave Maria* der overledenen.

Met het karnaval te bed gegaan, stonden wij in den vaste nu op. Te middernacht verkondigden plegtig al de klokken

1) Constanzi, p. 209; Morich., p. 134.

der heilige Stad, met haar gelui tegelijk, dat de boetetijd van veertig dagen was aangevangen. Ik kan onmogelijk den diep-ernstigen indruk beschrijven, dien, op zulk een ongewoon uur, dat ontzettend, van alle kanten opstijgend klokgeschal in het gemoed te weeg brengt. Roerend-vrome gedachten maken zich plotseling meester van de ziel, en zelfs de minst-nadenkende kan zich aan dien invloed niet geheel en al onttrekken. Zoodra wordt niet dat plegtstatig geluid in 't oor vernomen, of de dans neemt terstond een einde, terwijl alle schouwburgen en andere volksvermaken tot na het Paaschfeest worden gesloten en gestaakt. De katholieke vasten treedt voor de luidruchtigste vreugdeviering in de plaats, en het romeinsche volk houdt even streng den boetetijd, gelijk het aan 't karnavalsfeest zich stipt gehecht betoonde. De ochtend van Aschdag ziet al de kerken opgevuld met tal van geloovigen, die komen, om er zich nederig het boeteteeken op het voorhoofd te doen kruisen; en in de, kort te voren, nog zoo levendig-opgewonden stad heerscht eene kalmte en stilte, die werklijk treffend is en aandoenlijk tevens: Rome heeft zijne deftige houding van vroeger weêr aangenomen, en, in de daad, men zou zeggen, het karnavalsfeest is reeds een jaar voorbij.

Wij voor ons gingen in de Sixtijnsche kapel het aschkruisje halen, en hadden het voorregt, dat de H. Vader-zelf er ons het voorhoofd meê teekende. Hoe plegtstatig en indrukwekkend deze ceremonie overal elders ook wezen moge, nergens, zeker, doet zij eene uitwerking gelijk te Rome in Sint-Pieters kerk. Het H. Collegie, de generalen der geestlijke orden, de afgezanten der hoven bij den H. Stoel, de romeinsche prelaten, de vreemde bisschoppen, grijzen van dagen of mannen in 's levens volle kracht, met een woord, eene keurlezing uit alle natiën en van Rome-zelf bevond zich

in de grootsche kapel stemmig vereend. De H. Vader was gezeten op zijnen troon. Daar rijst hij op eens van zijn zetel, en (ik vraag het u) welke gedachten moeten nu wel den eenvoudigen reiziger bestormen, als hij daar den kardinaal-groot-penitentiarius, die den plaatsbekleeder van Jesus Christus tegentreedt, op het verhevenst voorhoofd, dat ter wereld bestaat, het boeteteeken der gewijde asch ziet inprenten en hem, den Stedehouder Gods op aarde, de woorden hoort toespreken: « *bedenk, ô mensch, dat gij stof zijt en tot stof zult wederkeeren* » 1)! Na zulk een voorbeeld, moet ik bekennen, dat het niet moeijelijk vallen kan, om zich te verootmoedigen. Zoodra de paus zich wederom op zijnen troon had geplaatst, kwam achtervolgens geheel de schaar van aanwezige geloovigen zich knielend aan zijne voeten buigen, om uit zijne gewijde hand de gewijde asch op het voorhoofd te ontvangen.

Na afloop dezer plegtigheid, had een onzer vrienden de goedheid, om ons wel tot geleide te willen dienen op den togt, dien wij nu nog te doen hadden, als ten slotte onzer bezoeken in de liefdadigheidsgestichten der stad. Onder die wandeling viel het gesprek op den eerbied voor het Gezag, als een hoofdbeginsel der maatschaplijke orde, en waarvan wij daar een zoo treffend voorbeeld hadden gezien in de ootmoedige wijze, waarop, zoo even, de H. Vader de boete-asch zich voor het hoofd had laten teekenen. « Diezelfde geest (zoo verzekerde ons onze geleider) heerscht, over 't algemen, te Rome in elke familie, waar het vaderlijk gezag steeds hoog blijft aangeschreven en nog altijd diep geëerbiedigd wordt. Tusschen de ouders en de kinderen wordt voortdurend een

1) Intusschen moet hier toch vermeld worden, dat de H. Vader, ten blijke zijner hoogste waardigheid, niet geknield, maar staande het asch-kruisteeken op het voorhoofd ontvangt.

afstand bewaard, tusschen liefderijke toenadering en ootmoedig ontzag verstandig, te midden in, gelegen. Geen kind, dat zijne ouders aan zou spreken op den oneerbiedigen toon van het lage taalgebruik. Evenmin kussen de kinderen hunne ouders, 's ochtends of 's avonds, anders dan op de hand. » (— *Bacio alla mano.* —) Wanneer de Romeinen dus zien, hoe wij, Franschen, met onze kinderen omgaan, dan zeggen ze gewoonlijk — en, waarlijk, niet ten onregte: *E un dar troppo confidenza ai figli:* « Zulk eene vertrouwlijkheid gaat wel wat ver! »

Middelerwijl waren wij aan het doel onzer wandeling gekomen. Alvorens zijn laatste uur slaat, is de arme werkman dikwerf reeds zoodanig van krachten uitgeput, dat hij zich niet meer in staat bevindt, om in zijn levensonderhoud behoorlijk te voorzien; doch, ook dan is Rome's liefderijke hand gereed, om hem eene schuilplaats voor zijne oude dagen te ontsluiten, en, even als het pas geboren en verlaten, of hulpbehoevend kind te Rome eene wieg, en de arme kranke er een bed gespreid vindt, zoo treft ook de grijsaard er een veilig toevlugtsoord aan voor de kwellingen en plagen van een behoeftigen ouderdom. Dus hebben wij hem in *Sint-Michiel* en in *Santa-Maria-dei-Angeli* aangetroffen, te midden eener kalmte, waar ziel en ligchaam beiden rust en vrede genieten, en zoo schijnt het, dat er geen-enkele schakel ontbreekt in den keten van weldaden, door Rome aan het lijdend of hulpbehoevend menschdom, overal en in alles, bewezen; en toch heeft haar altijd wakend oog nog eene leemte ontdekt, waarop, voor zoover ik weet, nog in niet een ander land is gelet geworden. Dikwerf ziet men in de volksklasse oppassende huismoeders, echtgenooten van ijverige werklieden, in nog jeugdigen leeftijd weduwen worden, vrouwen, die door zuinigheid met geringe middelen wel rond kun-

nen komen, zoolang haar kostwinner leeft, maar, alléén in de wereld staande, het brood voor zich niet genoegzaam kunnen winnen, en alzoo aan allerlei gevaren van kwaad en zonde zijn blootgesteld. Intusschen is het moeijelijk, om in haar lot en behoefte behoorlijk te voorzien, daar ze toch in de weeshuizen, evenmin als in de hospitalen der stad kunnen worden opgenomen, en voor het oude-vrouwengesticht hebben zij de jaren nog niet bereikt. Dit netelig vraagstuk heeft Rome evenwel volmaakt weten op te lossen door het openen van gestichten, waar arme weduwen kosteloos worden ingenomen, en alzoo onderdak hebben, ofschoon zij voor voeding en kleeding zelve moeten zorgen, zoodat ze onbelemmerd kunnen uitgaan en 't huiskomen, om, op die wijze, in volkomen vrijheid een eerlijk stuk brood te kunnen gaan verdienen. Wij bezochten het te dien einde door den menschlievenden arts Jozef Ghislieri, in Torre-del-Grillo, ingerigte weldadigheidsgesticht, waar zes dergelijke weduwen gehuisvest zijn. Vandaar begaven wij ons naar het Forum van Trajanus, waar mede zulk eene woning, op kosten der vorstlijke familie Ruspoli, onderhouden wordt, en iedere vrouw eene afzonderlijke woonkamer heeft. Tien weduwen worden er nog in het zoogenoemde *Boschetto* geherbergd; voorts bezochten wij ook het weduwenhuis in de parochie van St. Laurens-*in-Lucina*, waar wij allerminzaamst door den geachten pastoor werden ontvangen. Het beste gesticht, evenwel, van dien aard is dat van *Santa-Maria-in-via*, een gedenkteeken der weldadigheid van het vorstlijk geslacht Barberini: daar, namelijk, heeft elke weduwe twee kamers, alsmede eene keuken ter beschikking 1).

Doch, eindelijk, daar breekt het alles beslissend oogenblik aan, die stonde, zoo wreed voor alle stervelingen, maar

1) Constanzi, 130; Morich. 157.

vooral zoo troostloos voor den verlaten arme, ik bedoel het plegtig stervensuur. Maar Rome, de teedere moeder, die in alles voorziet, nam reeds aan het doodbed des lijders als eene trouwe wachtster plaats, om in hare liefdearmen den stervende te omvatten, en in haren boezem zijn laatsten snik op te vangen. Ik wil hier niet van de ligchaamlijke zorgen spreken, waarmeê Rome de doodsponde zoo liefdevol gadeslaat; welligt hebben andere beschaafde steden dat mededoogen met haar, in gelijke mate, gemeen; doch, wat de zielezorg aangaat, die hier, in de eeuwige stad, aan de stervenden besteed wordt, daarvan zal wel nergens elders ter wereld de weêrgà te vinden zijn. Om niet te wijdloopig te worden, ga ik met stilzwijgen voorbij de vrome broederschappen, wier bijzondere roeping het is, bij een doodbed tegenwoordig te zijn, zoo ook die, wier bezoek uitsluitend aan de hospitalen gewijd wordt, alsmede nog vele andere werken van godvrucht, strekkende, om voor de kranken bij God de genade te verwerven van een zaligen dood; alleen wil ik thans met een enkel woord over de instelling van den H. Camillus-de-Lellis spreken.

Zelden zult gij een of ander gedeelte van Rome door komen, zonder een geestelijke te ontmoeten, op wiens zwarten, met een mantel van diezelfde kleur overdekten priesterrok, twee groote roode kruizen, een links op het hart, en het andere op den regter-schouder zich vertoonen. Wel nu: dat zijn de volgelingen van den H. Camillus-de-Lellis, door groot en klein, door oud en jong geëerd en bemind, als de *krankenverzorgers*, of *ziekenpriesters*, die, te aller ure, dag en nacht, aan de krank- of sterfbedden niet alleen geestelijke hulp en troost gaan brengen, maar zelfs aan het ziekbed, zoo van armen als rijken, van vreemdelingen en landgenooten, allen mogelijken ligchaamlijken bijstand verleenen, om

't even, of de kwaal al dan niet besmetlijk zij: zij blijven, als trouwe wachters, als onversaagde krijgslieden, kalm, op den hun toevertrouwden post; en, gelijk dit in de middeleeuwen gebruiklijk was, zoo bleef ook nu nog (ofschoon dan ook al minder of in 't geheel niet noodzakelijk) bij de aanneming dezer geestelijken in hunne orde het gebruik in zwang, om, bij de gewone geloften, ook nog eene vierde te voegen, namelijk, van zich nimmer aan de verpleging van pestzieken te zullen onttrekken. Later zal ik gelegenheid hebben, om over hun huis en hun heiligen patroon met een enkel woord te spreken.

Moge dan ook de arme sterven, daarom toch is hij niet verlaten. Tallooze vrome broeders komen elkander bij zijn stoflijk overschot het voorregt betwisten van hem af te leggen, en op hunne schouderen naar het *Campo Santo*, het kerkhof, heen te dragen. Doch, hij sterft buiten de stad, in de zoogenaamde romeinsche *Campagne*, waar het steeds zoo onheimlijk is, deels door de onveiligheid der wegen, deels door de *malaria*, of ongezonde luchtsgesteldheid; geen nood evenwel: zooals Tobias te Ninive, eveneens tart de menschenmin hier alle mogelijke gevaren! Men moet weten, dat tegen den oogsttijd, ontelbre daglooners uit het Sabijnsche gebergte naar de romeinsche *Campagne* heenkomen, teneinde bij de boeren op den bebouwden akker te midden der woeste velden te gaan arbeiden; doch, zoodra valt de zomerhitte niet in, of zij worden meestal door zware ziekten aangetast:

« Hunne longen, die berekend zijn naar de fijne lucht der bergen, kunnen zich met den drukkenden dampkring der vlakte moeijelijk verstaan, terwijl hun ligchaam, dat alle poren voor de zon opende, plotseling als verijsd wordt door den invloed van den killen dauw en van de uitwasemingen des bodems, waarop zij meest gewoon zijn, zich ter ruste

neêr te leggen. Zoo tast de koorts er dan ook dagelijks verscheiden aan, die door den *Caporale*, (of opperste dezer daggelders) met wien het soms in 't geheel niet veel beter gesteld is, naar zijne hut worden overgebragt, waar hij hun een weinig citroenwater toedient, en 's avonds in een wagen doet opladen, om hen naar een soms tien of twaalf mijlen vandaar gelegen hospitaal te vervoeren. Het edele en vrome geslacht Doria Pamphili heeft het eerste, maar ook éénig-gebleven voorbeeld gegeven van een gemaklijk voertuig op elke boerderij beschikbaar te stellen, om aan deze koortslijders die liefdedienst te vervullen. Het gebeurde ook niet zelden, dat deze soort van zieken op den weg naar het gasthuis bezweken, of ook wel in koortsijling zich van de hunnen verwijderden, en, zoodoende, van vriend en magen gescheiden, den dood ten prooi vielen.

« Dien tengevolge waren eenige menschenvrienden er op bedacht, om, door middel eener vrome broederschap, overal op het platteland de hulpbehoevende zieken te doen nasporen, teneinde ze te laten overbrengen naar het hospitaal, of de lijken te doen begraven van hen, die, zonder bekend te wezen, ter plaatse-zelve mogten overleden zijn. Ware dit het geval niet, zoo zou in de wijdvermaarde *Campagne*, — waar het oudtijds van paleizen en lusthoven wemelde, en geen ploeg mogt worden geroerd — het lijk van den armen landbouwer aan 's hemels gevogelte ten prooi op den akker liggen blijven, wanneer het christendom in eenige harten het verheven gevoel van evangelische meêwarigheid en liefde niet heilvol ontstoken had. Intusschen mag ik toch ook niet verzuimen, hier op te merken, dat de menschen-alléén niet geheel en al de schuld zijn van eene ramp, die voor een groot gedeelte veroorzaakt wordt door het digt te zamen hoopen van tallooze arbeiders in eene ongezonde streek, waar moeijelijk onderdak te vinden is, en die op verren af-

stand van de groote steden verwijderd ligt. Men houde in het oog, dat er pachters zijn, die acht of negen honderd zulke maaijers op hun land in 't werk hebben. Evenwel zeker is het, dat het bestaande en onvermijdelijke kwaad toch veel verminderd en het lot dezer bouwlieden aanmerkelijk verbeterd worden kan, door het nemen van eenige maatregelen, die evenzeer door het pauslijk bewind als door de fransche regering dringend aanbevolen zijn » 1).

Begeerig, om de zoo liefderijke en zoo lofwaardige vrome broederschap eenigzins van nabij te leeren kennen, die van verre de arme kranken gaat opzoeken, of er de dooden begraven, gingen wij naar de *Via-Giulia* heen, waar zij hare kerk heeft. Wij vernamen daar, dat die vereeniging van 1551 dagteekent, en zeer talrijk is, bestaande uit fatsoenlijke lieden, en waaronder zich ook zelfs eenige personen van aanzien bevinden. Zoo telde zij bij voorbeeld eenmaal onder hare ijverigste leden den H. Karel Borromeus, neef van den destijds regerenden paus. Zij dragen een lang zakkleed van wit linnen. Juist toen wij in de kerk waren, kwam daar berigt, dat er in de *Campagne* hulp noodig was, en oogenbliklijk kwamen eenige broeders toegesneld, trokken hun dienstgewaad aan, en togen onverwijld op weg. Hun werkkring strekt zich tot op een afstand van twintig of dertig mijlen buiten Rome uit, en, onverschillig, nacht of dag, winter of zomer, zij volbrengen immer met denzelfden ijver hun liefdepligt aan de arme lijders, wier lijken zij het regt hebben, op elk kerkhof te begraven, dat hun daartoe geschikt voorkomt, en waarvan zij er gemiddeld dertien elk jaar in de *Campagne*, tusschen negen en zeventien mijlen afstands van Rome, ter aarde bestellen.

1) De Tournon, *Etud. stat. sur Rome*, t. I., p. 285.

Binnen Rome-zelve strekt diezelfde broederschap, even als nog vele andere soortgelijke vrome vereenigingen, tot het begeleiden der dooden naar hunne laatste rustplaats. Te dien einde, ziet men ze, twee aan twee, in kostuum, met een langen en smallen standaard vooruit, optrekken, het gelaat overdekt met een kap, waarin twee openingen zijn gelaten, om er door te kunnen zien. Zoo begeven zij zich naar het aangeduide huis, waar het lijk ligt, dat door hen, onder psalmgebeden en bij fakkellicht ter kerke heengedragen wordt. De confreriën van Rome vergezellen zoodoende niet alleen hare eigen lidmaten, maar ook andere overledenen naar het graf.

En ziedaar dan nu een volledig tafereel geschetst, hoe de arme, van af zijne intrede in het leven, liefderijk ontvangen, gevoed, verpleegd, op allerlei wijzen bijgestaan en geholpen wordt in ziekte en in nood, totdat de dood hem uit de wereld komt wegnemen, en zijne broeders hem ter ruste leggen in den schoot der aarde, waaruit hij eenmaal ten eeuwigen leven verrijzen zal. Zoo hoog en innig is de gedurige achting, welke het christlijk Rome zelfs voor Adams geringste kinderen koestert en ten toon spreidt. Wanneer men dat tafereel vergelijkt met wat het Rome der Imperatoren ter beschouwing aanbood, dan zou men, in de daad, wel zeer blind moeten zijn, om in die herschepping en ommekeer van zaken niet, onder het glansrijkste lichtpunt, het schitterendst mirakel te zien, dat het menschdom zoo volkomen van zeden, gewoonten en denkbeelden veranderen deed. Doch, hooger en hooger stijgt nog de bewondering en met haar tevens de dankbaarheid, wanneer men bedenkt, dat Rome's liefdevuur zelfs in het graf zich niet blusschen laat, maar tot in den schoot der eeuwigheid met moederlijke teederheid voortduurt en voortwerkt, tot eindeloos behoud van het

haar zoo dierbaar kroost. ô, Had ik slechts eene pen, die in staat was, Rome's liefdevolle bekommering te schetsen voor die dezer wereld overleden zijn! Gij, die zoo gaarne in den geest vertoeft bij wat de vroegere eeuwen van vurig geloof, en de roerende godsdienstgebruiken onzer vrome voorvaderen treffends ter herinnering achterlieten, ô, begeeft u heen naar de heilige Stad; en, wanneer het u vergund zal zijn, haar te aanschouwen, zoo hebt (ik bid het u) oogen, om er ook nog andere zaken te zien dan paleizen, schilderstukken, beeldhouwwerken, obelisken, schouwburgen en naumachiën der heidensche wereld en van den modernen tijd: leert Rome in Rome grondig kennen!

Teederlievende Rachel, gij, heilige moederkerk en meesteresse aller overige kerken, gij zijt zonder ophouden bekommerd en bezorgd niet slechts voor uwe levende kinderen, maar ook voor hen, die zijn weggenomen door den dood. ô Welk een troost is het voor haar, die ijverige en altijddurende zorgen steeds met den gezegendsten uitslag bekroond te zien! Wij wilden het genoegen smaken, om van nabij gade te slaan, welke pogingen door haar te dien opzigte in 't werk worden gesteld, en begaven ons alzoo naar eene der schoonste kerken van de *Via-Giulia*, waar, sedert drie eeuwen de aartsbroederschap *del-Suffragio* gevestigd is, eene gebedsvereeniging, die zich over geheel de katholieke wereld uitstrekt, en waarbij zich een onnoemlijk tal van allerlei verdienstlijke werken aansluit, aalmoezen en zielemissen, tot lafenis der lijders in de plaatse der zuivering na den dood. Daarenboven verdient hier ook nog herinnerd te worden de zeer talrijke broederschap, waarvan vroeger reeds met een woord gesproken is, die, namelijk, elken avond, zich volijverig naar *San-Spirito* heen begeeft, om te zien, of daar ook lijken ter begrafenis gereed zijn, en vervolgens in statigen

optogt naar het kerkhof van den *Janiculus* trekt, om daar een uur lang op de graven der afgestorven broeders en zusters hun vroom gebed te storten. Daarenboven telt men nog twintig andere vrome vereenigingen, die, elken dag, tegen het vallen van den avond, in de verschillende godshuizen en hospitalen, de zielen der afgestorvenen gedenken in het gebed. Eindelijk, wanneer de herfst voorbij en de winter in aantogt is, zoo begeef u dan op den somberen allerzielendag naar de kerkhoven heen van den *Janiculus*, van *Sint-Salvator*, der *Lievevrouwe ter Vertroosting* en van *Santa-Maria-in-Trastevere;* gij zult er eene onafzienbare schaar ontmoeten van geloovigen, verzonken in het vurigst gebed, dat door hen, op den akker des doods en der opstanding tevens, ernstig-liefderijk den hemel wordt toegebragt voor de zielerust van die ons naar de eeuwigheid voor zijn gegaan. Daarbij hebben tegelijk, nu en dan, afwislende voorstellingen plaats van enkele zeer roerende tafereelen uit de H. Schrift, waartoe wassen beelden gebezigd worden, welke men zeer fraai te Rome vervaardigt en smaakvol weet te kleeden. Het volk hecht aan zulke tooneelen groote waarde, terwijl zij tevens voor de kunstenaars, die zich met de inrigting er van bezig houden, uitnemende stof tot studie van karakter en ordonnancie opleveren. Het allerzielenfeest duurt acht dagen lang, en altijd met dezelfde ijverige belangstelling en deelneming, voort 1).

Doch, het is de Kerk niet genoeg, dat zij, ééns in 't jaar, voor de lijdenden in de zuiveringsplaats aan God het zoenoffer harer gebeden opdraagt; ô neen: dagelijks worden de overledenen, ook nog op eene andere christlijk-liefderijke wijze, bij de levenden in herinnering gebragt. In 1480, namelijk,

1) Constanzi, t. I, p. 72, 222 en 251.

werd er in Italië een Heilige geboren, die zijne eeuw tot roem en de Kerk tot luister zou wezen; hij heette *Gaetano ai Tiena.* Zijn liefderijk gemoed blaakte wel het meest voor de lijders in het vagevuur, en zoo bragt hij, te Rome gekomen, daar een vroom gebruik in zwang, dat er nog heden ten dage is bewaard gebleven, en den naam van het Ave Maria der dooden draagt 1). Nadat de nacht over de zeven heuvelen der Eeuwige Stad zijn zwarten nevelsluijer heeft neêrgehaald, slaken Rome's kerktorenklokken een somberen toon, die de christenbevolking ernstig aan hare verpligting herinnert, om, namelijk, alvorens ter ruste te gaan, de afgestorven broeders te gedenken, die nog geen rust mogen genieten, maar, in de louteringsplaats der smarte, hoopvol smachten naar uitkomst en vrede in de zalige verblijven der eeuwigheid. Zoodra heeft het klokgeklep zich niet doen hooren, of van duizende lippen zweeft het plegtig *De profundis* hemelwaarts op. Ook nog andere kleine gebeden worden soms daarbij gevoegd, die te vinden zijn in een boekje, dat algemeen onder het volk verspreid is, en stichtelijke oefeningen bevat voor elken dag der week 2).

En ziedaar dan nu in eenige flaauwe trekken een tafereel gemaald van wat Rome voor de overledenen liefdevol verrigt. Zeker, niemand zal het kunnen loochenen, dat dit alles toch meer goed doet aan het harte, dan het gezigt der praalgebouwen, ja, zelfs der luisterrijkste feestvertooningen, waarop de Eeuwige Stad zich zoo bij uitnemendheid verheffen mag. In ieder geval kan de reiziger, hoe onverschillig hij overigens ook zijn moge, daaruit toch leeren,

1) *Raccolta di Indulgenze*, p. 486; Roma, 1841.

2) *Il purgatorio aperto alla pietà de' viventi.* (De zuiveringsplaats voor de godvrucht der levenden geopend.)

dat de heilige Meestresse des Geloofs tevens de gewijde Moeder der hoogste Liefde is; en dat, van af den drempel des levens, tot aan de poorten des doods, de arme geen oogenblik aan hare teedere zorgen en altijd waakzame menschenmin onttrokken wordt of kan ontgaan. Voorwaar, voorwaar, in eene eeuw, als welke wij beleven, heeft zulk eene ervaring toch wel eenige beteekenis!

10 Februarij.

De Sacconi. — Bijzondere aalmoezen. — Een blik in Rome's liefdadigheid.

Het was koud, nevelachtig en de weg overal zeer sterk beslijkt. Ik maak van al deze bijzonderheden opzetlijk melding, dewijl zij wat ik, als hoogst-bewonderenswaardig, hier ga opteekenen, te glansrijker doen uitkomen. Toen wij de hoogte van het Kapitool overgingen, en de gijzelkamer voorbijkwamen, ontmoetten wij twee personen, die, stilzwijgend, één aan elke zijde van het wandelpad, daar heen traden, blootvoets, geheel in een wit linnen kleed gewikkeld, met eene uit dezelfde stof vervaardigde en daaraan bevestigde kap, bij wijze van masker, waarin enkel een paar openingen voor de oogen waren aangebragt, maar wel zoodanig, dat men toch niet ontdekken kon, wie er onder verborgen was. Zij hadden ieder eene beurs in de hand, welke zij, zonder spreken, huis voor huis, den bewoners voorhielden, en waarin deze allen ook eene aalmoes staken, die hun vergolden werd door eene diepe buiging, ten teeken van erkentlijkheid, waarna de vermomde bedelaar zijn weg terstond weêr naar den naasten buurman vervolgde. Geen wonder, dat wij nieuws-

gierig aan den vriend, die ons verzelde, de vraag rigtten: « wie toch die menschen waren, en wat zij eigenlijk in den zin hadden? » Het antwoord was: « Dat zijn de *Sacconi*, dus genaamd naar het zakkleed, waarin zij gewikkeld zijn. Men moet weten, dat er te Rome eene vrome vereeniging bestaat, uit de voornaamste edelen, priesters en kardinalen zamengesteld, met het doel, om aalmoezen in te zamelen, ten behoeve hoofdzakelijk van zulke armen, die wegens schuld gegijzeld zijn. Daartoe gaan de leden dezer broederschap, eens ter maand, in de straten rond, om giften op te halen, zonder dat koû of regen die menschlievende barrevoeters kan afschrikken of terughouden van den weldadigen pelgrimstogt, door al de wijken der stad. Gij ziet, hoe ze overal met liefde en belangstelling ontvangen worden! Het volk koestert voor hen eene groote achting, en geen rijke zou het ook wagen, hun, die zeker, zoo niet tot hunne familie, dan toch stellig tot hunne vrienden behooren, zonder eene aalmoes af te wijzen. Mogelijk wel zijn de *Sacconi*, die ons daar vooruitgaan, twee kardinalen of Romeinen van vorstlijk geslacht. »

Mij dunkt, zulk eene weldadigheid mag van den echten stempel heeten. Men zegge alzoo niet, op het voorbeeld van sommigen dier oppervlakkige vlugreizigers, — gelijk er, helaas, velen over Rome hun oordeel vellen — dat er voor de Romeinen niets anders bestaat dan spektakel en veinzerij, en, wat hunne liefdadigheid aangaat, dat zij al te zeer op hun gemak en genoegen uit zijn, om zich met weldadige aangelegenheden te bemoeijen, waaraan eenige opoffering of de minste verloochening van zich-zelven verbonden is. Hier, bij voorbeeld, met de *Sacconi*, hebben wij het bewijs, dat er aan geen spektakel gedacht wordt door menschen, zóódanig vermomd, dat niemand, zelfs geen vriend in staat is, om ze te herkennen, noch aan hunne spraak, noch aan hunne

gelaatstrekken. Kan er dus op eenige wijze wel ijdel glorie-bejag of eenig tijdelijk voordeel, hoegenaamd, beoogd worden door deze aanzienlijke bedelaars, ongeschoeid heel Rome afloopende, door weêr en wind, zoowel des winters als in den zomer, bijna een ganschen dag lang, en gewikkeld in een zakkleed van de grofste stof? De vraag is, of die stelselmatige beschimpers van alles, wat de godsdienst den mensch edels in 't harte legt, wel den moed zouden hebben, om evenzoo te handelen? Wij raden hen, die naar den maatstaf hunner ijdelheid — het vaste erfdeel van Adams kroost — de daden van al hunne natuurgenooten zoo ligtzinnig beoordeelen, om de proef eens te nemen, teneinde de volksgunst zich op die wijze, en tot dien prijs te verwerven! Wanneer wij hen zóó aan 't werk zullen zien, dan eerst mogen wij tot de overtuiging komen, dat ook menschlijke inzigten eene dusdanige zelfverloochening kunnen doen geboren worden. Zoolang dit evenwel nog het geval niet zal zijn, sta men ons toe, bij het geloof te blijven volharden, dat alléén het Evangelie in staat is, om den mensch, — en wel gedurig aan, reeds vele eeuwen lang — tot eene opoffering te brengen, zoo groot als die, welke wij hier bedoelen, en waarvan de aard, zeker, dubbel strijdig is met 's menschen weeke en zinlijke natuur.

Wij kwamen door wat ons daar zoo even onder het oog was gekomen, als van zelf, op een ander onderwerp, hetgeen er in onmiddelijk verband meê staat, namelijk de particuliere aalmoezen, die te Rome worden uitgereikt. Dit punt ontbrak nog aan het volledig overzigt van wat de Sint-Pieterstad, ten aanzien der openbare en persoonlijke weldadigheid, zoo bijzonder gunstig onderscheidt. Nog leeft de nagedachtenis van Hendrik IV. bij de Franschen in zegening voort, van hem, die eenmaal den wensch uitdrukte, dat al zijne

onderdanen 's zondags een hoen op den disch mogten kunnen brengen! Te Rome is de weldadigheid zóó groot, dat elke arme alle dagen een goed maal kan doen. Vooreerst komen hier in aanmerking twee schoone inrigtingen, wier bijzondere zorg zich uitstrekt tot zulke behoeftigen, die, in voorspoed geboren en opgevoed, te zwaarder zich onder den krommenden last der armoede gedrukt voelen. De *Aartsbroederschap der H. Apostelen* en der *Godlijke Barmhartigheid* beijveren zich gedurig, om, meestal op zeer bedekte wijze, en dus met inachtneming van alle kieschheid, soms alleronverwachtst, fatsoenlijke weduwen en ongelukkige huisvaders, bij te staan, zoo met geldelijken, als met alle andere soorten van onderstand. Eerstgenoemde stichting dagteekent van den jare 1564, en werd in het leven geroepen door eenige vrome bezoekers der kapel van het H. Sacrament, in de kerk der H. Apostelen. Zij, die zich dáár in den geest des gebeds zoo naauw met elkander vereenigd gevoelden, wilden ook, daarbuiten, tot een christlijk doel de handen in een leggen: te allen tijde en alomme openbaart de geest des christendoms zich op zulk eene wijs! Zij wijdden zich dus aan het werk der armen toe, en bepaalden, voornamelijk, hunnen werkkring bij de fatsoenlijke klasse van behoeftigen. Veertien leden is deze vereeniging sterk, één voor elk kwartier der stad. Allen behooren tot adelijke of rijke familiën, en elk hunner reikt jaarlijks honderd vijftig guldens aan aalmoezen uit.

De congregatie der *Divina Pietà* is haren oorsprong verschuldigd aan den eerwaardigen pater Giovanni Stanchi di Castel-Nuovo, die, ten jare 1679, eenige uitgelezen personen, zoowel uit de geestelijkheid, als uit de leeken, vereenigde, om aalmoezen te verzamelen voor familiën, wier tegenwoordige toestand met dien van vroeger welvaart jammerlijk verschilde. Door de grootmoedige bescherming, zoo van paus

Innocentius IX., als van Clemens XII. en Benedictus XIII. hield deze congregatie, en wel in zeer bloeijenden staat, zich steeds staande. Aangenaam was het ons te meer, haar eenigzins van nabij te mogen leeren kennen, dewijl het ons daardoor, op nieuw, bleek, dat Rome, waar het goede werken betreft, altijd, en in alles hoogst verstandig, de overige beschaafde natiën van Europa, verre vooruit is. De leden dezer aartsbroederschap zijn tusschen de dertig en veertig in getal. Zij moeten volle vijf-en-twintig jaren oud wezen, om 't even, priesters of lecken.

« Hunne wijze van bedeeling — zegt monseign. Morichini — is, geloof ik, de beste, welke men volgen kan, en Rome mag er zich op verheffen, dat zij die het eerst in aanwending heeft gebragt, en reeds vóór anderhalve eeuw de algemeene beginselen van openbare en bijzondere weldadigheid in praktijk toepaste, welke de baron De Gerando slechts theoretisch in zijn « *Visiteur du pauvre* » (Armen-bezoeker) ontwikkelde. Elke wijk der stad heeft haren afgevaardigde (*Député*), door twee andere leden-bezoekers (*Membres visiteurs*) vergezeld. Er wordt geen onderstand verleend, tenzij een bezoeker, in persoon, zich van den waren staat der behoefte des belanghebbenden vergewist heeft; en dan nog wordt die onderstand eerder in levensbenoodigdheden, dan wel in geld verstrekt, en liever aan een klein getal daardoor werkelijk geholpen behoeftigen, dan dat men de bedeelingen over een grooter aantal familiën, zonder merkbaren invloed ten goede, versnipperen zou. Nachtlegers, kleederen, aflossing van beleende panden, betaling der huis- of kamerhuur, en broodkaarten zijn de meest gewone giften dezer weldadige vereeniging, die, volgens de voorschriften harer instelling, meer bijzonder in hare hoede heeft te nemen jonge dochters, weduwen, verlaten huismoeders, gevangenen,

boetelingen, jongelieden zonder middelen van bestaan en hulpbehoevende reizigers.

« Driemalen in het jaar heeft elke bezoeker eene zekere som gelds in zijne wijk te besteden, telkens van meer of min zeven honderd scudi's (*f* 1800.), hetgeen een bedrag maakt van 2100 scudi's telken jare, alhoewel de congregatie tenminste het dubbele dier som inkomen heeft, doch dat tot andere godvruchtige doeleinden besteed wordt. Zoo, bij voorbeeld, wordt er op Sinte-Anna-dag eene buitengewone brooduitdeeling gedaan, terwijl, daarenboven, in den loop van het jaar, soms ook nog wel deze of gene fatsoenlijke familie geldelijke ondersteuning geniet, wanneer men, namelijk, te weten komt, dat eene zoodanige zich in oogenblikkelijken nood bevindt. In dat geval wordt de onderstand aan de belanghebbenden te huis gebragt door de daartoe opzetlijk, bij het reglement van orde, bepaalde *Afgevaardigden der stille bedeeling*, die geene verantwoording schuldig zijn van de door hen bestede gelden, teneinde zoodoende de namen dergenen, die dergelijke ondersteuning genoten hebben, niet op de registers der vereeniging ten eeuwigen dage zouden staan vermeld 1). »

Nog zou ik gansche bladzijden kunnen vullen, wanneer ik melding maken wilde van al die tallooze liefdewerken, aalmoezen en inrigtingen van weldadigheid, die Rome's roem en leven uitmaken; doch, ik zal mij bepalen bij het, zooveel mogelijk, karakterizeren van dat voortreflijk stelsel eener *philanthropie*, die zoo weinig in Europa bekend is, en allerminst strookt met wat onze moderne staatshuishoudkundigen daarvoor uitgeven.

Vooreerst houde men in het oog, dat te Rome alles be-

1) Blz. 188.

zield, beheerscht en bestuurd wordt door de Godsdienst, terwijl overal elders alleen het natuurlijk gevoel van pligt en menschlievendheid den boventoon daarbij voert: dáár wortelt geheel de maatschaplijke orde van zaken in het Geloof. Aan het hoofd van alle liefdadige inrigtingen vindt gij daar den naam van een heilige, van een vromen priester, van een ijverigen christen, die er de grondslagen van legde, en allen dragen voortdurend den stempel van haren oorsprong, hetzij in de benaming van broederschap, of wel in hare altijd eenigermate kerklijke verordening. Een banier, met het beeld van een Heilige tot patroon, strekt aan de broeders ten vereenigingsteeken, gelijk diens leven hun tot een voorbeeld. Meestal is eene kapel de vergaderplaats der confreriën, en hare reglementen dragen het kenmerk van een geheel katholieken geest. Bij de uitoefening hunner goede werken zijn de leden der broederschappen gewoonlijk in een onaanzienlijk gewaad gekleed, doch dat met den ootmoed, die er bij past, volmaakt overeenkomt. De zakmantel, die niets dan eene kleine opening voor het uitzien toelaat, verbergt den daaronder schuilenden weldoener der lijdende menschheid geheel en al voor het bespiedend oog des navorschers, die te vergeefs in dat kleed den aanzienlijken, of, niet zelden, zelfs doorluchtigen vriend der armen zou zoeken te ontdekken, wiens nederigheid zulk eene vermomming bij het verrigten van 't heilig liefdewerk bij voorkeur wenschlijk rekent. Voor ons, Franschen, even als voor alle andere natiën der XIX. eeuw laat zich dat alles aanzien als eene verschijning uit het grijs verleden, als eene herinnering uit vroeger dagen van geloof, als een droomgezigt der middeleeuwen 1).

Tegelijk met deze bron, als waaruit Rome's liefdadigheid

1) De Bazel., pref., p. XXXIII.

zoo ruimschoots als zuiver voortvloeit, leeren wij ook nog drie andere eigenschappen kennen, waardoor zij zich van alle elders gebezigde weldadigheidsmiddelen loflijkst onderscheidt, en wel, in de eerste plaats, haar vroeger ontstaan dan ergens elders. De godshuizen van Rome zijn de oudste van alle in het westen gevestigde liefdegestichten, waaraan zij tot model hebben gediend, en, zeker, jaren, ja, eeuwen lang voordat de nieuwerwetsche philanthropen de pen opvatten, om voor de liefdadigheid *de wet* te ontwerpen, had het Geloof haar reeds in volle klaarheid aan de pausen geopenbaard, en zulks als een noodwendig gevolg van de hun opgelegde taak, om voor de beschaving der wereld te zorgen.

Het tweede onderscheidingsteeken is te Rome de rijke overvloedigheid van allerlei liefdewerken: immers, hebben wij gezien, dat, onder al de steden van Europa, de stad van Sint-Pieter de weldadigste is. En geen wonder ook; het is aan de zuivere bronnen van het geloof, en uit de gewijde grafsteden harer tallooze bloedgetuigen dat Rome onophoudelijk den geest van opoffering en zelfverloochening put, die tot zulke grootsche en tot zoo tallooze werken van ziels- en ligchaamskracht gedurig noodig is.

Eindelijk, het derde kenmerk, dat Rome's liefdadigheid van alle andere onderscheidt, is de eenigzins vlotte, en men zou bijna zeggen, onnadenkende wijze, waarop zij hare giften en gaven aan den behoeftige uitreikt. Doch, men houde daarbij in het oog, dat een werklijk liefdadig gemoed, in liefde tot weldoen ontvlamd, weinig in staat is tot de koele berekening, of eene weldaad meer of minder goed zal zijn besteed; en het gevolg van die vurige zucht, om, zonder verder onderzoek, eene zich voordoende ramp terstond te helpen lenigen, is toch altijd dit, dat lijdende natuurgenooten opgebeurd worden uit hunne ellende, en er tevens in ruime mate aan de verplig-

ting van hulp en bijstand wordt voldaan, welke de eene christenbroeder aan den ander, in nood en lijden, oogenblikkelijk schuldig is 1).

En vandaar dus, dat men te Rome nog altijd bedelaars in de straten ontmoet. Wanneer de moderne philanthropie te Rome de weldadigheid bestuurde, dan zou men er reeds lang de bedelarij langs 's heeren wegen hebben uitgeroeid, om zoodoende dat onaangenaam en lastig schouwspel aan het gezigt des vreemdelings, die de Eeuwige Stad bezoekt, te ontrekken. Doch, men houde wel in 't oog, dat de philanthropie het hart niet heeft eener Moeder, zooals dit met de ware christenliefde het geval is: zij zet den arme tot arbeiden aan, en verschaft hem de noodige middelen daartoe; maar, kan hij niet arbeiden, dan zoekt zij hem er toe te brengen, dat hij eerder eene liefdegift aan huis trachte te ontvangen, dan eene aalmoes te gaan bedelen in de straat. Evenwel, wil de behoeftige dat niet, wel nu, dan wacht zij zich daarom toch van geweld te plegen aan een wezen, dat èn als mensch, èn als arme, dubbele aanspraak op meêwarigheid en barmhartigheid heeft. Op dien grond was het dan ook, dat Leo XII, bij het instellen der bedeelingscommissiën, aan de erkende armen, die werklijk ondersteuning verdienden, de vrije keus wilde gelaten hebben tusschen eene bedeeling aan huis, of wel het zelf-ophalen van den bedelpenning in de straten der stad. Zij, die het laatste verkozen, kregen, nadat hunne namen ingeboekt waren, eene koperen plaat, met deze woorden er ingegrift: « *Questuante in Roma* N..... » Zij-alleen hadden het regt van te bedelen; maar, na verloop van eenigen tijd, liet men ook aan anderen het langs den weg ophalen van aalmoezen oogluikend toe, zonder dat men op hen

1) De Bazel., pref., p. XX.

den zoo even bedoelden maatregel van toepassing maakte. Dusdoende, evenwel, werd er eene breede deur geopend voor een, zeker, al te groote menigte van bedelaars, die, wellig, minder behoeftig waren, dan andere bedeesde armen, voor wie op deze wijze de gift der weldadigheid, helaas, al te jammerlijk verloren ging 1).

En zóó nu was het er meê gelegen, tijdens wij ons te Rome bevonden. Doch, wanneer men de verschillende en veelvuldige moeijelijkheden en bezwaren, welke het pauslijk bewind, ten gevolge der algemeene staatkunde van Europa, ondervindt, van nabij beschouwt, maar, vooral, wanneer men de regering van den Kerklijken Staat in haar bijzonder moederlijk karakter opvat, dan zal, als van zelf, de weinige bekommering, welke zij ten aanzien eener policie-verordening aan den dag legt, wier volstrekte noodzakelijkheid misschien nog niet zoo volkomen bewezen is, te beter begrepen worden. Neen, zeker is het nog geene uitgemaakte zaak, dat de fransche staatsverordening op het stuk der bedelarij zedelijker van strekking, menschlievender van aard en minder kostbaar dan het bedelen zelf zou wezen. Door die verordening wordt, onder dezen of genen naam, de armentaxe ingevoerd; dat stelsel maakt, overigens, tot misdaad, wat eigenlijk toch niets anders is dan een ongeluk; het berooft den arme van zijne vrijheid, ontrukt hem aan den kring van zijn gezin, en brengt hem, daarentegen, dikwerf zeer noodlottig, in aanraking met talrijke lotgenooten, wier diepe verdorvenheid soms, ja, niet zelden, innig gepaard gaat met de zucht, om hun zedenbederf ook nog verder en verder tot anderen uit te strekken. De verblijfplaatsen, in Frankrijk voor de armen ingerigt, leveren, even als de *Workhouses* in Engeland, te dien aanzien de treurigste ervaring op.

1) De Bazel., préf., p. CIV.

Doch, gesteld, dat ons armen-stelsel volmaakt goed ware, zoo zou de billijkheid toch nog vorderen, dat men, alvorens Rome's ziens- en handelwijze ten deze te veroordeelen, de vraag besliste, of het, namelijk, wel mogelijk ware, een ander stelsel dan het thans nog altijd gebezigde, dáár in te voeren. Om duizenden armen in vochtige en donkere holen bij elkaêr te pakken, en hun daar alleen het uiterst-noodzakelijke toe te reiken, om het rampzalig leven te kunnen blijven behouden, waarlijk, als men *dàt* het middel noemt, geschikt, om de armoede en het bedelen te doen eindigen, dan, zeker, behoort er het hoofd en het hart van een Engelschman toe, om zoo iets uit te denken en uit te voeren tevens. Maar men wage het niet, om zulk een stelsel in Italië toe te willen passen: eerder zou de Italiaan zich het leven laten ontrukken, dan het gezigt van zijn schoonen hemel en de lieflijk-koesterende stralen zijner prachtige zon. Buitendien, de persoonlijke vrijheid is dáár nog te zeer geëerbiedigd en de eigenbaat te weinig er bekend, dan dat de bevoorregte standen der maatschappij zich geregtigd zouden achten, om hun genot ten prijs van de ellende hunner ongelukkige natuurgenooten te koopen 1).

Overigens moge men, op gezag van zekere reizigers, volstrekt niet gelooven, dat Rome de ware wieg en bakermat der bedelarij is. In geenen deele. « Ten gevolge van de daar in groot getal aanwezige werkhuizen, (zegt een beroemd staathuishoudkundige) telt Rome op verre na zooveel arme lediggangers niet, als de meeste aanzienlijke steden, die zich op hare goede policie intusschen niet weinig laten voorstaan. Het getal bedelaars overtreft slechts weinig dat van Frankrijks hoofdplaatsen » 2). Dat zij er menigvuldiger schij-

1) De Bazelaire, pref., p. CV.

2) De Villeneuve, *du Paupér.*, t. II., p. 385.

nen, wordt op tweederlei wijze veroorzaakt, vooreerst, uithoofde Rome ze in de straten laat rondloopen, terwijl Parijs hen achter het slot zet; en ten tweede, uithoofde zij doorgaans in ééne wijk der stad zich bij elkaêr bevinden, namelijk daar, waar zich de vreemdelingen aanhoudend 't meest vertoonen, in den *Corso*, tusschen het Spaansche plein en dat van Venetië. Overal elders hebben wij weinig bedelaars ontmoet. En dan nog komen die armen meestal uit de aangrenzende staten, uit de hertogdommen van Noord-Italië, uit Lombardije, uit het koningrijk Napels, ja, zelfs uit Parijs: zoo zag men daar, onder anderen, onlangs dien kreupelen bedelaar in zijn potsierlijk voertuig door de straten rondrijden, waarmeê hij, op de boulevards onzer hoofdstad, de meêwarige aandacht der menigte langen tijd op zich gevestigd hield. Men zou Rome, ja, wel van dien stortvloed van bedelaars bevrijden kunnen, te weten ongeveer op dezelfde wijze, zoo als Esopus aannam, om de zee leeg te drinken, namelijk, wanneer men slechts al de rivieren, die er in uitloopen, zou willen afdammen 1).

« Ziedaar alzoo eene aan elkaêr geschakelde en karaktermatige schets van Rome's liefdadigheidsgestichten, voor zooverre, namelijk, hun werkkring zich ten aanzien der leniging van stoflijke ellende uitstrekt. Om ze naar waarde te kunnen schatten, moet men er twee hoofdtrekken niet bij uit het oog verliezen: namelijk, hun katholiek en hun italiaansch beginsel, met andere woorden, de zaak-zelve en hoe er de menschen meê omgaan. Zulk een onderscheid moet evenzeer gemaakt worden, waar het de beoordeeling van dergelijke instellingen, ook bij andere natiën, geldt. Als *beginsel* beschouwd, mag men aannemen, dat, met betrekking

1) De Bazel., préf., p. CIII.

tot Rome's liefdadigheidsinrigting, alles er goed, dikwerf bewonderenswaardig, ja, soms zelfs verheven schoon is; en zulks kan ook wel niet anders, dewijl de weldadigheid daar de dochter is van den katholieken geest, die bijzonder in al, wat goede werken betreft, duidelijk merkbaar ademt; echter, wat aangaat de *toepassing*, zoo valt het niet te ontkennen, dat de italiaansche geest daarin soms wel wat sterk doorstraalt, een geest, die, door zijne wuftheid, maar al te dikwijls zelfs de schoonste zaken ontsiert. Doch even zoo dragen ook de fransche, duitsche en spaansche liefdewerken en weldadigheidsinrigtingen den stempel van het nationale karakter, en waardoor deze soms niet minder in beginsel, dan in toepassing gebrekkig zijn. Te Rome, evenwel, geldt het alléén de gebreken in de toepassing, of in den vorm, zoodat, wanneer alle wetten en reglementen daar naar den geest, die er in gelegd werd, zouden uitgevoerd worden, het romeinsche bewind, in allen deele, een ideaal toonbeeld van gouvernement zou zijn 1). Mogt men dit eveneens van Frankrijk zeggen kunnen! » Intusschen hadden wij honderd malen gelegenheid, om diezelfde zienswijze en oordeelvelling van toepassing te maken op elk ander punt van beschouwing, hetwelk de stad der pausen aanbiedt.

11 Februarij.

De Rotonde van Sint-Jan-buiten-de-Latijnsche-poort. — Het Columbarium van Pomponius-Hylas, — en van het geslacht-Volusia. — Het graf der Scipio's. — De kruisweg in het Colosseum.

Nadat wij alzoo op al de levenspaden Rome's liefdewerken van nabij hadden leeren kennen, te beginnen met de wieg, en eindigende met het graf, zoo scheen het ons nuttig toe,

1) De Bazel., préf., p. XXIII.

om bij dien eersten hoofdmijlpaal op onzen pelgrimstogt, eenige oogenblikken halt te houden, om vervolgens den blik over te brengen van de *stoflijke*, ligchaamlijke weldadigheid op de *onstoflijke*, of die van het verstand en het hart.

De kapel van Sint-Jan-buiten-de-Latijnsche-poort was thans het doel onzer wandeling; dáár, waar de apostel der menschenmin de marteling onderging, wilden wij eene wijl eerbiedig gaan vertoeven, en dien Heilige het offer toebrengen onzer vurige hulde en innige erkentlijkheid.

Langs den Triomfweg van het Colosseum komende, is men spoedig op de *Via Appia*, zoo vermaard in de geschiedenis van het oude Rome, en waar thans een voetpad is overheengelegd, enkel uit schoone marmerfragmenten der oudheid zaamgesteld. Wij gingen er langs tot aan de Thermen van Caracalla, om daarna, links af, den Latijnschen weg (*Via Latina*) op te gaan, die heengeleidt naar de poort van dien zelfden naam, en welke de Franschen, tijdens zij, onder het keizerrijk Rome bezetten, digt hielden. Kon het anders, of moest niet, bij het langs komen van dat pad, de herinnering in onzen geest zich opdoen, het beeld van den geliefden leerling des Heeren, die daar óók heen kwam, doch om ter strafplaats te worden gevoerd? Domitianus, zonder den minsten eerbied voor des heiligen grijze haren te koesteren, had hem, als een misdadiger, met ketenen beladen, naar Rome doen brengen, om, na eerst, op eenige schreden afstands van de Porta-Latina, naar romeinsch gebruik, verachtlijk gegeeseld te zijn, vervolgens in den kokenden olie dood gemarteld te worden. Doch de godsgezant steeg ongedeerd uit de ziedende vloeistof omhoog, even als de vrome jongelingen uit Babylons gloeijenden oven! Hij werd toen naar het eiland Pathmos verbannen, tot zoolang Nerva de bloedplakkaten van zijnen barbaarschen voorganger nog niet ingetrokken en vernietigd had.

Ter plaatse-zelve, waar de heilige gemarteld werd, liet een Franschman, met name Adam, auditeur der Rota, in de XVI. eeuw, eene kleine rondvormige kapel optrekken, waar de folterwerktuigen, die bij de wreede strafoefening van des Heeren Discipel gebezigd werden, nog steeds zijn bewaard. Binnen de kapel staat het volgende opschrift te lezen:

Martyrii palmam tulit hic athleta Joannes,
Principii verbum cernere qui meruit.
Verberat hic fuste proconsul, forcipe tondet,
Quem fervens oleum lædere non valuit.
Conditur hic oleum, dolium, cruor atque capilli
Quæ consecravit inclyta Roma tibi.

Dit bezoek verschafte ons een dubbel genoegen: vooreerst mogten wij den wèlbeminden leerling des Zaligmakers ter plaatse-zelve huldigen, waar hij zijnen geliefden Heer en Meester een zoo schitterend bewijs van zijne liefde gaf. Ja, zeker, is het eene hemelsche vreugde voor het hart, om op het graf der martelaars zijn gebed te mogen storten; immers, niet slechts dat de bede dáár vuriger dan ergens elders hemelwaarts stijgt, maar het is, alsof er een gevoel in uw binnenste daalt, dat u schijnt te waarborgen voor de barmhartige verhooring uws gebeds. Overigens zag ik in deze kapel een monument van pligtmatige erkentlijkheid, daar toch het Evangelielicht over ons, Franschen (Sequanen), van Sint-Jan is uitgegaan. Zijn leerling, Ireneus, zond ons Ferreol en Fergeux als eerste missionarissen toe.

Hoofd en hart vol van die aandoenlijke herinneringen en gewaarwordingen, begaven wij ons naar een slechts weinige schreden vandaar verwijderden tuin, waar ons eene geheel andere soort van monument heenriep. Boven de deur van een wenteltrap, die naar een diep onder den grond gelegen kelder geleidt, leest men: *Columbarium libertorum domûs*

Augustae. Wij bevonden ons hier in de begraafplaats der vrijgelatenen van keizer Augustus. Toen wij in de eigenlijke doodenkamer, zijnde een vierkant vertrek, *area* genaamd, gekomen waren, ontdekten wij, bij het licht onzer fakkels, eene groote menigte kleine nissen, als duivennesten, *columbaria*, in de vier muren aangebragt; deze kleine nissen, rondboogvormig, *arcuatae*, in het front opgemetseld, zullen anderhalf voet hoog, en even zoo breed zijn. In het grondvlak zijn van binnen twee openingen, of gaten gemaakt, die elk een aarden vat of pot, *olla*, bevatten, waarin de asch en verkalkte beenderen der overledenen, naar romeinsch gebruik, bewaard werden. Een aarden deksel, *operculum*, dekte de doodvaas of lijkbus, en vóór de nis was een steenen of wel marmeren plaat bevestigd, waarop de namen en hoedanigheden, *tituli*, van den overledene vermeld stonden. Op een dier platen, welke wij voor eene nog ongeopende nis zagen, leest men de hieronder volgende opschriften. Het eerste heeft betrekking tot eene dier talrijke slavinnen, welke de aanzienlijke romeinsche vrouwen tot haar toilet bezigden, en wel bij name hier Octavia. Het tweede geldt den slaafzilverbewaarder, aan de dienst dierzelfde vorstin verbonden. Beide opschriften konden ruime stof leveren tot een breedvoerig oudheidkundig vertoog, want zij lichten de eigenaardige gebruiken van het te Rome oudtijds in zwang zijnde leven, gelijk mede den aard van sommige slavendiensten, in eenige opzigten duidelijk toe 1).

PESVSÆ OCTAVIÆ
CÆSARIS AVGVSTI F.
ORNATRICI
VIX ANN. XVIII.

PHILETVS OCTAVIÆ
CÆSARIS AVGVSTI F.
ARGENTORATO. FECIT
CONTVBERNALI SVÆ
CARISSIMÆ ET SIBI.

1) Zie Pignorius, *De Servis.*

Aan het gewelf van het *Columbarium* hangen twee bronzen lampen, met zes of zeven pitten, die, zegt men, uit asbest of amiantstof waren zaamgesteld, om *altijd* te kunnen blijven doorbranden. De vorm dezer lampen is te Rome overigens nog altijd in gebruik gebleven, ten bewijze, — onder duizend anderen meer — dat de overlevering bij een volk steeds zeer diep wortelen schiet. Op de wanden ziet men eenig goed bewaard gebleven schilderwerk, Geniën voorstellende. Zulk een grafkelder, waar geen enkele gedachte toegang kreeg, die slechts een zweem van onsterflijkheid huldigde, heeft, in de daad, iets *pijnlijks* voor de ziel, die hier, bij den dood, te vergeefs naar eenigen troost smachtend uitziet. Nog levendiger gevoelden wij dat hier, in de nabijheid der kapel van Sint-Jan; doch 't hevigst werden wij dien indruk gewaar, toen wij, na een kleinen wijngaard doorgegaan te zijn, ons bevonden in het Columbarium der familie-Volusia, zoo bijzonder berucht onder Nero's bloedbewind.

Een enkele blik op dit grootsch gedenkteeken van vervlogen eeuwen geworpen, is genoegzaam, om tot de overtuiging te geraken, dat alle aardsche grootheid en luister hier in het stof der graven ten onder is gegaan. Dit *Columbarium* zal ongeveer veertig voet hoog zijn, en vormt een parallelogram van nagenoeg dertig voeten hoogte, op eene breedte van twintig voet. Het links en regts afglooijende gewelf rust op een breeden pijler, te midden van het vertrek geplaatst. Ten gevolge der aanhooging van den buitengrond, ligt de zoldering van dezen grafkelder niet meer dan drie voet boven den beganen bodem. Wij stegen er in af, en vonden daar beneden ongeveer vijftien-honderd nissen, waar, zeker, menige historische naam voor te lezen stond, die den bezoeker dezer grafstede stof in overvloed tot de ernstigste overpeinzing opleverde. In den middenpijler is eene grootere

nis dan al de overigen, en daarin bevindt zich eene schoone, wit-marmeren lijkbus, waarop deze woorden gegrift zijn:

NE TANGITO
O MORTALIS
REVERERE
MANES DEOS.

« Roer mij niet aan, o sterveling, heb eerbied voor de godlijke schimmen. »

De oudheidkundigen zijn van meening, dat deze vaas de beenderen van een afgodenpriester zal bevatten. Doch de heidenen waren steeds gewoon, de asch van *alle* dooden onder bescherming der Goden te plaatsen: eerbiediging van het graf is eene wet der menschheid, en voor de levenden eene nuttige les. Men kan dit voor achttien eeuwen door eene heidensche hand op eene lijkurn ingegrifte opschrift hier niet lezen, zonder daarbij meer dan ééne opmerking te maken, die ook voor den tijdgenoot wel van pas zou kunnen zijn. Ik vergat te zeggen, dat dit *Columbarium* eerst voor weinige jaren is ontdekt geworden, en welke omstandigheid dan ook de reden verklaart, waarom het monument nog zoo volkomen bewaard bleef, en het schilderwerk, dat de wanden versiert, er zoo bijzonder frisch uitziet.

Al de omliggende wijngaarden zijn als zoovele rijke mijnen van Columbariën. Dit wordt daardoor veroorzaakt, dewijl zij aan den Appischen weg liggen, waar zich de meeste begraafplaatsen van het oude Rome bevonden. Men behoeft alzoo dáár slechts te graven, om allerlei oudheden, monumentsteenen, basreliefs, graflampen, gereedschap van onderscheiden aard, stukken van toilettooisels en vele andere belangrijke voorwerpen meer, in dezen bodem te vinden. Zoo, bij voorbeeld, zagen wij hier een uitmuntende marmeren graftombe,

heerlijk bewerkt en volmaakt bewaard gebleven, waarop een krijgsgevecht tusschen Romeinen en Gaulers in basrelief was afgebeeld: ons voorgeslacht (de Galliërs) zijn kenlijk aan de *Torques*, of ringsnoeren, welke zij om den hals droegen.

Daar wij nu toch eenmaal aan het doodenbezoek waren, zoo begaven wij ons dan ook nog eens naar de *Via Appia*, om daar het graf der Scipio's te gaan zien, welk beroemd monument in 1780 ontdekt werd. Het had twee verdiepingen; de eerste is in zoogenaamden tufsteen, *lithoïde*, uitgehakt; van de tweede is nagenoeg niets meer overig; zij was eenmaal versierd met marmeren halfkolommen, en met nissen, voor de standbeelden der familieleden bestemd. Van toortsen voorzien, stegen wij, langs een pas gegraven kronkelpad, in de onderste verdieping af. De eerste graftombe, welke wij aantroffen, was die van Publius-Cornelius Scipio, *flamen dialis* (Jupiters opperpriester); het opschrift duidt dat aan. Verder zagen wij er ook nog de grafsteden van Spanje's overwinnaar, en van Lucius-Cornelius Scipio, den zoon van Scipio-Asiaticus, en kleinzoon van Scipio-Africanus. Al deze graftomben waren in tufsteen uitgehouwen, doch zonder, in 't minst, te gelijken aan de *loculi* der catacomben, alhoewel het geslacht *Cornelia* tot op Sylla, als bij uitzondering op den algemeenen regel, zijne dooden niet verbranden liet. Puin van grafsteden! Ziedaar dan uw eindlot, doorluchtig geslacht, dat zooveel groote mannen voortbragt, wier naam, eeuwen lang, de wereld vervulde met bewondering en met schrik! Ziedaar alles, wat u overbleef! IJdelheid van allen roem, die door de wijding des christendoms niet ter onsterflijkheid is geijkt!

Op den Triomfweg weêr gekeerd, waren wij daar getuigen van een nieuw, verbazend groot kontrast in het Colosseum. Eene menigte rijke ekwipaadjes stond, namelijk, aan de voorgalerij van het onmetelijk bouwgevaarte te wachten op de

onderscheiden aanzienlijke personen van het uitgelezenst gezelschap, hetwelk zij derwaarts hadden heengebragt. Het was vrijdag, en ongeveer drie ure in den namiddag: er werd kruisweg gehouden; een kruisweg in het Colosseum! Kunt gij u iets plegtstatigers, iets roerenders, iets indrukwekkenders voorstellen! ja, daar, te midden van dat zoo dikwerf met christenbloed, het bloed der edelste geloofsmartelaren, even als met dat van diep-vertrapte slaven doorweekte strijdperk, staat, op een steenen voetstuk, een groot kruis geplant; in de rondte van dit *podium*, waar zoovele rampzalige slagtoffers der romeinsche barbaarschheid moorddadig werden omgebragt, ziet men thans de veertien statiën van den kruisweg, en overal het kruis, het kruis, dat zich op de puinen van het heidensch Colosseum zegepralend verheft. En dan dáár, op die gewijde plek, waar zooveel martelaren de waarheid des Evangelies staafden met hunnen laatsten snik, dáár op dien heiligen bodem, ligt eene tallooze menigte van allerlei rang en stand, mannen, vrouwen en kinderen, diep-eerbiedig neêrgeknield in 't rond, of volgt, opstaande, langzaam en onder gebed en tranen een houten kruisbalk, die, van statie tot statie, door een barrevoeter Franciskaan, in een ruwe pij gestoken, hun vooruitgedragen wordt. En hoor nu, hoor, diezelfde omtrek, waarin weleer slechts het gebrul van leeuwen, de kreet der tijgers, het gekerm der verwonden, de jammerklagten der stervenden, tegelijk met het handgeklap en de juichtoonen van een brooddronken en bloedgierig volk vernomen werden, diezelfde plek weêrgalmt nu van de lieflijke bede, vloeijende hier te gelijk van de lippen eener in Christus verbroederde schaar, welligt uit allerlei natiën, onder denzelfden herderstaf vereenigd, doch die allen tegelijk in kinderlijken ootmoed stamelen: « *Onze Vader, die in de hemelen zijt!* » Dat gebed der liefde, ter plaatse waar

de wraak eens huilde, — dat zegepralend christendom, op de plek-zelve, waar het heidendom er naar streefde, om het Evangelie te versmoren in het edelst martelaarsbloed; ja, voorwaar, dat is een kontrast, dat is een schouwspel, op zich-zelf-alléén, den pelgrimstogt naar Rome honderdvoud waardig!

12 Februarij.

Verstandelijke ellende. — Rome's liefdadigheid ten opzigte van die onderwijs noodig hebben. — Wijk- of buurtscholen. — De tucht, die daar heerscht, — haar aantal. — Gratis-onderrigt. — Sint-Jozef-van-Calasanz; — oorsprong zijner stichting; — de ontwikkeling er van. — Andere gratisscholen voor kleine knapen. — De doctrinairen, — de broeders der christlijke scholen.

Het weder was overheerlijk en noopte ons, om uit te gaan. Wij maakten gebruik er van, teneinde onze beschouwingen van Rome's liefdadigheid voort te zetten. Boven en behalve 's menschen ligchaamlijke ellende, ziekte, armoede en dood, komen in aanmerking de rampen en de ellende van zijnen geest en van zijn hart. Onwetendheid en dwaling, de hartstogten met al hun nasleep, ziedaar de kwalen, die den sterveling teisteren en ondermijnen in het edelste gedeelte van zijn wezen. Wij stonden nu gereed, om te gaan nasporen wat Rome doet, om dat kwaad te voorkomen of te herstellen. De onwetendheid wijkt, waar het onderwijs aanvangt. Wel nu, elk, in wat rang of stand hij te Rome ook geboren wordt, vindt er, volkomen naar zijne behoefte, van der jeugd af aan, hulpbronnen in overvloed, om kennis en waarheid te putten. Wij wilden eenigen er van meer in 't bijzonder leeren kennen.

Zonder dat wij onze wijk nog verlaten hadden, zagen wij reeds voor een huis, dat een zeer goed uiterlijk had, op

een houten bord met groote letters aangeduid, dat daar eene *wijk-* of *buurtschool* gehouden werd. Deze soort van inrigtingen is daarom dus genaamd, dewijl er oudtijds zulk eene in elke wijk of buurt der stad gevonden werd. Bij mangel van alle daartoe noodige bescheiden, is het onmogelijk, iets, hoegenaamd, over den oorsprong dier scholen te kunnen zeggen. Eenige geschiedschrijvers knopen haar ontstaan vast aan de oude onderwijs-inrigtingen, verordend door den romeinschen senaat. Wat daarvan ook wezen moge, zooveel is zeker, dat de wijk- of buurtscholen, ofschoon voor de kinderen der volksklasse bestemd, nooit geheel kosteloos gehouden werden, en ook thans nog is dit niet het geval. De onderwijzer ontvangt van elken leerling eene maandelijksche bijdrage van vier tot tien paoli (*f* 1. tot *f* 2.50). Daar wordt onderwijs gegeven in den catechismus, het lezen, schrijven, de grondbeginselen van het Italiaansch en Fransch, het rekenen, de gronden der aardrijkskunde, en de geschiedenis, zoowel gewijde als ongewijde. Voorts wordt er, eens ter week, in een opvoedingsboek gelezen en geleerd, hoe men zich in de zamenleving fatsoenlijk te gedragen heeft. Van vijf jaren af, worden de kinderen in deze school toegelaten, tenzij ze ziek, onzindelijk of met eene aanstekende kwaal behebt mogten wezen. De schooluren zijn drie, 's ochtends, en even zooveel 's namiddags in getal, en vangen aan, gelijk zij ook eindigen, met het gebed, terwijl de kinderen vóór schooltijd 's morgens ook in eene naastbij gelegen kerk ter Mis gaan.

Sedert de laatste vijf-en-twintig jaren is het getal der wijk- of buurtscholen aanzienlijk vermeerderd. Men telt er thans te Rome vijf-en-vijftig, en wanneer er niet bij reglement van stadswege geboden ware, dat er een zekere door de politiewet bepaalde afstand tusschen deze scholen moest

in acht genomen blijven, zoo zou dat aantal, zeer zeker, zich nog veel meer uitbreiden 1). In de stad zijn ze allen onder het oppertoevoorzigt van den kardinaal-vicaris, en overal elders onder dat der bisschoppen geplaatst. Eene commissie, uit aanzienlijke geestelijken zaamgesteld, is met het dadelijk toevoorzigt over de scholen belast, en bezoekt ze dan ook gedurig aan. De examens van hen, die naar het onderwijzersambt dingen, worden almede door deze commissie geregeld en afgenomen. De door haar afgegeven acte van toelating is slechts geldig voor één jaar, en moet telken jare worden vernieuwd. Diezelfde commissie reikt ook aan verdienstelijke leerlingen de prijzen uit, en komt voorts eens ter week bij elkaêr, om alles te behandelen en te beslissen, wat ter zake van het lager onderwijs aan de orde van den dag is. Overigens kiest en bepaalt zij ook de schoolboeken en heeft het oppergezag in alles, wat zoowel het onderrigt, als de tucht in de scholen aangaat 2).

Tot in het midden der vorige eeuw werd het schoolonderwijzersambt alleen door vreemdelingen bekleed, aangezien de Romeinen het beneden hunne waardigheid achtten. Zou men niet zeggen, dat ze allen Virgilius gelezen hadden, en dat zij zich geroepen voelden, om voortdurend over alle natiën van de wereld het bevel te voeren? Doch, heden ten dage onttrekken zij zich aan dien post volstrekt niet meer, overtuigd als ze zich gevoelen, dat de daaraan verbonden werkzaamheden niet alleen nuttig en eervol, maar, werklijk, edel zijn, in de daad menschlievend en aller achting en eerbied waardig; bovendien zorgt het pauslijk bestuur er voor, dat zij, die zich aan deze taak wijden, de toekomst met ver-

1) Constanzi, t. I, p. 158—160.
2) Morich., p. 217.

trouwen te gemoet kunnen gaan. Eene maandelijksche bijdrage van drie *paoli*, in eene spaarkas te hunnen behoeve gestort, en waarbij uit de schatkist nog tien scudi's gevoegd worden, strekt tot een reservefonds, waaruit zij bedeeld en ondersteund worden, die door ziekte, of om andere redenen, buiten hunne schuld, mogten gedwongen wezen, om hunne lessen te staken. Daarenboven zijn er altijd twee door den Staat bezoldigde onderwijzers gereed, om als plaatsvervangers op te treden voor hen, die door ziekte buiten bediening mogten geraken.

Ook in alle kwartieren van Rome vindt men wijk- of buurtscholen voor de meisjes, die door onderwijzeressen worden bediend, voor wie dezelfde reglementen gelden, waarover wij reeds zoo even hebben gesproken. Die inrigtingen zijn mede zeer groot in getal, en ook zij komen dáárin met de vroeger beschrevene overeen, dat er niet geheel en al kosteloos onderwijs gegeven wordt. Doch daar zijn toch ook scholen, waar de leerlingen volkomen gratis onderwezen worden, en waarvan ook wederom Rome het eerste voorbeeld gegeven heeft, en wel onder de regering van paus Clemens VIII., op het einde der XVI. eeuw.

In 1592 kwam Jozef van Calasanz te Rome aan. Hij was in het koningrijk van Aragon geboren, en paarde met eene groote geleerdheid tevens de gave der nederigheid en den edelsten ijver voor het goede, waarvan zijn landgenoot Ignatius de Loyola zoovele en zoo schitterende bewijzen gaf. Uithoofde zijner uitstekende geestvermogens, droeg de kardinaal Marco-Antonio-Calonna hem tot het ambt van kanonik-theologus voor, maar hij verkoos veeleer in de schaduw het goede te bewerken, dan te schitteren in het licht der wetenschap, en zoo dus trad hij in de aartsbroederschap der H. Apostelen, die zich het uitreiken van aalmoezen aan de

armen ten doel stelde. Doch, in dien werkkring kreeg hij ruimschoots gelegenheid, om tot de overtuiging te geraken, dat de onwetendheid eene vruchtbare moeder is van zonde en van allerlei ramp. Het hart bloedde hem bij het zien omdwalen van eene tallooze bende jonge knapen door de straten van Rome, waar zij, door het strafwaardigst pligtverzuim hunner ouderen, onder voorwendsel van het dagelijksch brood te bedelen, zich aan allerlei ondeugd schuldig maakten. Het godsdienstig onderwijs, slechts eenmaal ter week, en wel des zondags, in de parochiekerk, door hen bijgewoond, was geen toereikend zielevoedsel voor eene geheele week; en, bovendien, waren er te Rome destijds nog geene andere schoolhouders dan de zoogenaamde wijk- of buurtonderwijzers, die slechts zeer karig door den senaat bezoldigd werden. Jozef verzocht hen, dat zij die arme, ongelukkige kinderen in hunne scholen zouden toelaten; doch, zij weigerden dit, tenzij men hun inkomen zou willen verbeteren. De edele kindervriend klopte achtervolgens aan alle deuren, doch werd overal, onder meer of minder gegronde voorwendsels, afgewezen.

En, daar hij nu al zijne pogingen bij anderen jammerlijk verijdeld zag, zoo besloot hij, om zelf handen aan het werk te slaan, weshalve hij, in de maand November van het jaar 1597, de eerste kostelooze school, in Santa-Dorothea-*in-Trastevere* opende, welke wijk der stad hij daarom verkozen had, dewijl zich daar, te Rome, de grootste behoefte aan onderwijs openbaarde. De waardige pastoor dezer parochie, Antonio Brendoni, stelde twee zalen te zijner beschikking, en nam zelf persoonlijk aan de uitvoering van zijn edelaardig werk deel. Kort daarna voegden zich twee andere achtenswaardige priesters bij de beide hoofdstichters, en weldra telde hunne school reeds eenige honderden leerlingen. Daar het

onderwijzen der armen onder de werken van barmhartigheid verdient gerangschikt te worden, zoo noemde de heilige Jozef zijne inrigting dan ook *de godvruchtige school*, waarin hij zelf onderwijs gaf in den catechismus, het lezen, schrijven en rekenen. Daarenboven gaf hij aan zijne leerlingen kosteloos alle noodige boeken en schoolbehoeften, welke zij, in hunne armoede, niet in staat waren, zich-zelven naar behooren aan te schaffen.

Weldra ging zijne schoolinrigting naar het paleis-Vestri, in de nabijheid der kerk van San-Andrea-*della-Valle* over, waar zich eene vereeniging van vrome priesters tot het onderwijzen der jeugd vormde, en de heilige Jozef bekwam nu den titel van *Prefect der godvruchtige scholen.* Hij gaf aan zijne congregatie den roerenden naam van *de armen van de Moeder-Gods der godvruchtige scholen.* De woorden *armoede*, *Maria* en *onnoozele kindschheid* werden alomme door een ieder begrepen, en, daar zij elks harte roerden, deden ze tevens van alle kanten ruimschoots allen bijstand te gemoet stroomen aan hen, die dat drietal veelbeteekenende woorden tot leuze voerden in hunne banier. Met vergete niet, hier op te merken, dat Jozef, in zijn heiligen ijver, zelfs ook joden-kinderen tot zijne scholen toegang gaf, en dikwerf hoorde men hem in zijne leerredenen uitvaren tegen het misbruik, waaraan zich het gemeene volk van Rome maar al te zeer schuldig maakte van, namelijk, die arme kleinen, uithoofde hunner godsdienst, te beleedigen. Clemens VIII. bevestigde de nieuwe congregatie, die eene kloosterorde werd, met de drie gewone beloften, en, daarenboven, eene vierde, te weten die van toewijding aan het onderwijs.

Vooral legde de heilige menschenvriend er zich op toe, om de kinderen aan eene verstandige tucht te gewennen; de geestelijken zijner instelling (*Scolopii*) bleven, voor wat

de wijze van onderrigt aangaat, voortdurend op denzelfden voet ingerigt. Zij nemen allerlei soort van kinderen, zoo zij slechts zeven jaren oud zijn, kosteloos, in hunne school op, en geven hun voormiddag en namiddag telkens drie uren onderwijs achter een. Alle dagen gaan de kinderen ter Mis; voorts worden de lessen begonnen, en eveneens geëindigd met een gebed. Tot zelfs des zondags komen de leerlingen in hunne zalen bij elkander, tot het houden van verschillende godsdienstoefeningen, zoo als, onder anderen, het bidden van de kleine getijden der H. Maagd. Telken jare, omstreeks Paschen, wordt er voor al deze kinderen eene retraite gehouden 1). Hoeveel malen hebben wij, voorbij Sint-Pantaleon gaande, na het eindigen der scholen, deze achtenswaardige geestelijken, op het goede voorbeeld van hunnen stichter en vader, de scholieren niet tot bij hunne ouders t'huis zien brengen! Dien tengevolge gaan deze kinderen, twee aan twee, in verschillende afdeelingen, onder geleide hunner leermeesters, naar de onderscheiden wijken der stad, telkens afnemende in getal, naarmate zij, hier en daar, elk in zijne woning, worden afgeleverd. Op die wijze wordt straatrumoer, wanorde, en allerlei kwaad belet, dat anders niet kon uitblijven, waar zulk eene menigte kinderen aan zichzelven zouden worden overgelaten. Bij het lager onderrigt worden in de scholen van Sint-Pantaleon ook de eerste beginselen van het Latijn onderwezen.

De fransche natie moge, en te regt, zich op hare christlijke scholen verheffen; doch, als ootmoedige dochter, buige zij in eerbied voor hare moeder, ook ten deze, het hoofd. Immers, Rome heeft, boven haar en boven alle andere kerken het roemrijk voorregt, dat zij het eerst van allen kostelooze

1) Constanzi, t. I, p. 145—146.

scholen voor de kinderen der volksklasse geopend heeft. Het is een heilige priester, die, met onwrikbaren moed, tegen alle bezwaren inworstelende, dat schoone voorbeeld aan de wereld nagelaten heeft, en de godsdienst kan zeggen, dat het armen-onderwijs haar eigendom is, èn bij regt van eerstgeboorte, èn door het regt van verovering. Een dubbel onregt is het alzoo, wanneer men het haar wil ontrooven; doch dubbel ook de kastijding en dubbel de ramp, die daaruit noodwendig voortvloeijen moet; ik verlang niet, een jobsbode te zijn!

Op het voetspoor van den heiligen Jozef van Calasanz, zag men nu alomme vrome priesters en ijverige leeken vol begeerte volgen, om deelgenooten te zijn, ja, van zijnen moeitevollen arbeid, maar tevens ook van de onvergankelijke belooning, die den edelen kindervriend daar boven is weggelegd. In het jaar 1727 gaf Benedictus XIII. aan de schoolgeestelijken, navolgers van den eerwaardigen Cesar de Bus, de oude kerk van Onze-lieve-Vrouw-*in-Monticelle* ten gebruike. Vijf-en-twintig jaren vroeger, in 1702, had de heer De la Salle de taak op zich genomen, om mede in diezelfde rigting werkzaam te zijn. Zijne eerste school werd bij het *Barberini*-plein geopend; en voorts eene tweede op *Trinità-dei-Monti*, waar zij thans nog gevonden wordt. In 1793 gaf Pius VI. aan zijne opvolgers een tweede schoollokaal, bij *Sint-Salvator-in-Lauro;* terwijl, eindelijk, Leo XII. hun een vierde school-etablissement toestond, onder den titel van *Sint-Antonius-van-Padua*, bij de *Madonna-dei-monti* geopend. Uit vreeze van te wijdloopig te worden, ga ik nog andere kostelooze inrigtingen van onderwijs hier met stilzwijgen voorbij, allen uitmuntende scholen, waar de hoofdkwaal voor het verstandelijke en zedelijke wezen der menschheid, de onwetendheid, onophoudelijk, krachtig en ook met

het beste gevolg, onder Rome's lagere volksklasse, door edele mannen en ware vrienden des menschdoms, bestreden wordt. Buitendien zou ik gevaar loopen, of van zelf genoodzaakt zijn, om op de meeste der door mij vroeger en breedvoerig reeds vermelde liefdegestichten nogmaals, ook in dit opzigt, terug te moeten komen, aangezien toch in allen het kind en de arme niet alleen het stoflijk brood des ligchaams ontvangen, maar ook het bovenzinlijk voedsel der ziel, de opvoeding van den geest en van het hart.

13 Februarij.

Bezoek in de kleine-meisjes-scholen. — De stichting der welgelukzalige Angela-de-Merici. — Pauslijke scholen. — Scholen der vrome onderwijzeressen. — Andere soortgelijke inrigtingen. — Aanmerkingen. — Slotsom.

Alhoewel het zondag was, en wij op ons vertrek stonden naar Napels, zoo vonden wij echter tijd en gelegenheid, om nog eenige andere scholen te bezoeken. Wij zagen reeds, wat Rome ten behoeve der arme knapen doet; er bleef ons dus nu nog over, om hare moederlijke zorgen ook ten aanzien der meisjes uit de behoeftige klasse van naderbij te leeren kennen. Evenwel, na het groot aantal schoolinrigtingen, welke wij vroeger bezocht en meer of minder in bijzonderheden beschreven hebben, zou het overbodig kunnen schijnen, om nog van andere dergelijke inrigtingen te spreken, aangezien toch de teederste liefde zich in die allen volkomen schijnt te hebben uitgeput; doch, neen, men vergisse zich daarin niet. De scholen der Josephisten verspreidden zich weldra van uit Rome geheel Italië door, maar alleen voor het jongensonderrigt; er moest evenwel ook voor het meisjes-

onderwijs gezorgd worden. Het zwakkere, en dientengevolge aan meerder en grootere gevaren blootgestelde geslacht, trok dan ook de bijzondere aandacht der Kerk in hooge mate tot zich, gelijk uit eene korte meêdeeling der feiten terstond blijken zal.

Geruimen tijd vóór den H. Jozef van Calasanz, werd te Dezenzano, aan het Garda-meer, de welgelukzalige Angela-de-Merici, eene heilige maagd, geboren, wier nagedachtenis te Rome nog steeds in hooge zegening is. Zij kwam daar, in 1537, eene school oprigten, voor het kosteloos onderwijs van arme kleine meisjes bestemd, en die daar den catechismus, het lezen en het vrouwlijk handwerk leerden, terwijl zij, die genegen waren, om den kloostersluijer aan te nemen, tevens onderrigt werden in de kennis der H. Schrift. Dit nu was de eerste inrigting van dien aard, terwijl in de volgende eeuw, namelijk, ten jare 1655, te Rome voor arme meisjes de eerste kostelooze school geopend werd, geheel naar het plan der godvruchtige scholen van den H. Jozef ingerigt. De stichter en eerste beschermheer daarvan was paus Alexander VII., die, door het goed gevolg, dat er zich onmiddelijk van vertoonde, terstond in al de kwartieren der christenhoofdstad soortgelijken invoerde, die toen, even als voortaan immer, en nu nog ten huidigen dage, geheel en al door de apostolische aalmoezenierskamer bekostigd werden. Van daar dan ook — en zeer te regt — de zoo wèl verdiende naam van *pauslijke* of *pontificale* scholen (*Scuole pontificie*), dien zij nog steeds blijven dragen. Wij gingen er verscheiden bezoeken, en, in de daad, ik zou niet weten, wat onze schoolopzieners daarop wel mogten hebben af te dingen, ofschoon er dan ook de *Mythologie*, de *Astronomie* en dergelijke voor meisjes hoogst *nuttige* (!) wetenschappen niet onderwezen worden, en het onderwijs er zich enkel bij den

catechismus, het lezen, schrijven en rekenen, benevens de vrouwlijke handwerken bepaalt 1).

Wat wij reeds in de pauslijke scholen aantroffen, vonden wij bij de *vrome handwerks-onderwijzeressen* (*Maestre pie operarie*) terug. Die instelling ontstond te Montefiascone, en kwam zich onder de regering van Clemens XII. te Rome vestigen, waar de pauslijke aalmoezenierskamer in hare behoefte voorzag. De groote school, of het eigenlijke moederhuis, bevindt zich in Sinte-Agatha-*ai-Monti*, waar ook de moeder-grootoverste woont, die om de drie jaren verkozen wordt, en, door een raad van slechts drie helpsters bijgestaan, geheel de zusterschap bestuurt. Vandaar worden de noodige onderwijzeressen naar de verschillende scholen der stad, en zelfs van andere plaatsen in den Kerklijken Staat afgezonden, om aan arme meisjes van vijf jaren en ouder, die in hare wijk wonen, kosteloos onderrigt te geven, en wel gedurende zes uren elken dag. De vakken van onderwijs zijn daar dezelfde als in de overige scholen. Wij bespeurden met genoegen, hoeveel zorg ook hier aan de vorming der jeugdige kinderharten, hoofdzakelijk in het godsdienstige, besteed wordt. Behalve den catechismus, die uiterst bevatlijk aan deze meisjes wordt verklaard, oefent men ze ook nog meer bepaald in wat noodig is tot eene innige kennis en waardering van de H. Sacramenten der Biecht en des Altaars, in de beoefening der evangelische deugden, in de godvruchtige vereering der H. Maagd en van den H. Engelbewaarder, gelijk voorts ook nog in een zedig gedrag, zoowel te huis, als in de school, maar bijzonder in de kerk en op de straat, en, over 't algemeen, in het openbare leven. Op die wijze is het dan ook geen wonder, dat de opperhoofden der Kerk aan

1) Constanzi, t. 1, p. 27, 29 en 156.

deze nuttige congregatie steeds hunne bijzondere goedkeuring schonken 1). Zij telt te Rome zeven scholen, waarin duizend arme meisjes onderwijs genieten.

Naast deze vrome inrigtingen bloeijen de parochiale scholen, in bijna alle kerkgemeenten van Rome voorhanden, en die hetzelfde doel beoogen. Voorts vindt men er nog de scholen der vrouwenvereeniging van het H. Hart (*Dames-du-Sacré-Cœur*) in het gesticht op *Trinità-dei-monti*, en in Sinte-Rufina-*in-Trastevere*; de scholen van den H. Pasqualis; der kloosterzusters van de *Divino amore* (godlijke liefde), der vrome onderwijzeressen in *Gesù* (het Jesuitenhuis), waarvan de eene helft aan arme kinderen de eerste beginselen van het onderwijs meêdeelt, terwijl de overige zusters zich met de meisjes der hoogere klassen bezig houden.

Met het oog op die talrijke instellingen van onderwijs gevestigd, doen zich twee hoofdpunten van beschouwing voor ons op: vooreerst het tijdstip van haar ontstaan, in het begin, namelijk, van de XVI. eeuw, op den oogenblik, dat de « Hervorming » het aan de Kerk van Rome tot een verwijt maakte, dat zij de duisternis voorstond: al die kostelooze volksscholen, de eerste, welke Europa voor de armen openen zag, dagteekenen juist van dienzelfden tijd. Neen, de Kerk schuwde nooit het licht, en allerminst verdient zij de beschuldiging, welke de « Hervorming » haar voor de voeten wierp, van, namelijk, het lezen-leeren te beletten, integendeel zij bevorderde die kennis, en dit zelfs nog wel met toepassing op het lezen des bijbels, waarvan Italië de eerste overzetting in de moedertaal opleverde. En, op den weg, die Rome, vóór drie eeuwen insloeg, is zij onophoudelijk blijven voortgaan, zoodat ik niet geloof, dat zij met eene-enkele

1) Zie de Bulle: *Experientia rerum omnium magistra*, van Z. H. paus Clemens XII., 8 Sept. 1760.

hoofdstad van Europa in éénig opzigt, hoegenaamd, van beschaving of vooruitgang behoeft achter te staan. Op eene bevolking van 170 duizend zielen, telt Rome thans 574 lagere scholen, door 444 leermeesters bediend, en waar 14 duizend kinderen onderwijs genieten. Op een miljoen inwoners telde Parijs den 1. Julij, 1844, slechts 24 duizend 137 leerlingen in de volksscholen. Behalve de wijk- of buurtscholen, die 55 in getal zijn, zijn er te Rome nog verscheiden bewaarscholen geopend, waarbij voorts de nieuwe parochiescholen en nog vijf of zes andere inrigtingen van onderwijs komen, allen bestemd tot hetzelfde doel. Onder dit getal zijn, intusschen, niet begrepen de lagere scholen, in de wandeling de *Abusiven* geheeten, dewijl zij zonder magtiging of toestemming der regering werkzaam zijn, en met 20 leermeesters aan 500 kweekelingen onderwijs geven 1).

Ziedaar, in een beknopt overzigt, geschetst de middelen, welke Rome aanwendt, om de lagere volksklasse door onderwijs te beschaven, en, hoe zij zoodoende, voortdurend, ook nu nog, logenstraft de valsche aantijging, alsof de moeder en het hoofd aller kerken stilstand, achteruitgang, of, met één woord gezegd, duisternis en domheid voorstond en beoogde. De Apollinaris, de Universiteit en het Romeinsch Collegie zullen later toonen, wat zij voor het onderwijs van de hoogere klassen der maatschappij bewerkstelligd en verordend heeft.

Doch, het is niet genoeg, de onwetendheid tegen te gaan, er moet tevens ook gezorgd worden, dat er zich geene dwaling meester make van den geest, en wel vooral niet ten aanzien der godsdienst, waarin de dwaling van den allergevaarlijksten aard is. De helderste en schranderste geest is, evenmin als ieder andere, gewaarborgd tegen dien cholera-morbus, wiens verderflijke adem, geheel Europa door, de

1) Morich., p. 217.

gemoederen schijnt te hebben aangedaan, om, na de beneveling van het verstand, het hart des te gemaklijker te kunnen verpesten. Om die zielekwaal, zooveel doenlijk, van zijne grenzen te weren, heeft Rome al het mogelijke, als behoedmiddel van de uiterste bezorgdheid, met onverdroten ijver en de naauwlettendste zorg, steeds aangewend en voorgeschreven. Alle van buiten inkomende drukwerken worden allernaauwkeurigst nagezien, terwijl de Index-congregatie, nacht en dag, tegen den invloed van schadelijke boekwerken waakt en ijvert, door ze in het openbaar als verderflijk aan te duiden, en, zoodoende, een-ieder van de lezing terug te houden. Overigens kan te Rome geen boek, hoegenaamd, in het licht gegeven worden, zonder alvorens onderworpen te zijn geworden aan het oordeel van daartoe bevoegde mannen in elke wetenschap: tooneel-, prent- en muzijkwerken, niets is daarvan uitgezonderd: alles, wat de pers oplevert, is verpligt, om de *Censuur* te ondergaan. Teneinde, voorts, de schouwburgen, die te Rome zijn toegelaten, in geenen deele schadelijk te doen worden voor de ernstige waarneming der openbare godsdienstpligten, zoo zijn in den Advent- en Vastentijd, en even zoo op de vrijdag- of zondagavonden, te Rome alle tooneelvoorstellingen verboden.

14 Februarij.

Vertrek naar Napels. — Albano. — Herinnering aan den H. Bonaventura. — De Palazzola. — De bouwvallen van Alba-Longa. — Monte Cavo. — Het meer van Albano. — De Nympheën. — Het sluiskanaal. — Castel-Gandolfo. — Vermeende grafsteden van Ascanius en der Curiaciërs. — Horatius en de H. Paulus. — Aricia. — Genzano. — Het meer-Nemi. — Cività-Lavinia.

's Morgens ten 7 ure, verlieten wij, in een rijtuig, voor acht personen geschikt en door even zooveel vrienden inge-

nomen, het paleis-Conti. Het scheen eene fransche karavane, hetgeen hier zeggen wil, een luchtig en vrolijk gezelschap, dat, onder eene vrij-frissche koelte naar Napels heentrok. Wij gingen Rome uit door de *porta-Coelimontane*, die thans den naam van Sint-Jan draagt, en zoo kwamen wij weldra aan den Appischen weg, de *via appia* der Romeinen, de zoogenaamde vorstin der wegen, of *regina viarum* 1), die zich, zoo als ik vroeger zeide, van Rome tot Brundisium uitstrekte, en waar, om zoo te zeggen, geen enkele steen ligt, die niet luide eene of andere roemruchte herinnering in het geheugen terugroept. Nadat de meesters der stoffelijke wereld, de Cesars en hunne zegevierende legioenen, er langs getogen waren, verschenen daar ook de vorsten der bovenstoffelijke of zedelijke wereld, Petrus en Paulus, de verwinnaren der Cesars en van hunne legerscharen, vervolgens de christenen van Rome, die den te Puzzuoli ontscheepten apostel tegemoet ijlden; ja, het scheen alsof die grijze zerksteenen nog de bloedvlekken droegen van die tallooze martelaren, wier strijd en zegepraal zij hebben aanschouwd. Al die gewijde en ongewijde herinneringen erlangen, daarenboven, ook nog eene onuitspreeklijke majesteit door den stempel van verval en verlatenheid, die op al deze ruïnen zoo somber is ingedrukt. Hier toch vertoont zich de Romeinsche *Campagna*, welligt meer dan ergens elders, eenzaam, omgewoeld, doorgraven, ingewroet, uitgedolven, opgespit en overdekt met allerlei uit de oudheid nog gespaard gebleven stukken en brokken. Om het tafereel in allen deele te volmaken, kronkelt de reusachtige waterleiding van Claudius zich door deze uitgestrekte vlakte heen, en beurt hare kolossale booggewelven, de buizen waar Latiums vloeden naar de Eeuwige Stad door heen stroomen, statig ten hemel op.

1) Stat. Sylv., II. v. 12; Mart., IX, 104.

Tegen 10 ure in den ochtend, kwamen wij te Albano aan, eene kleine stad van vijf duizend zielen, op het einde der woestijn, niet ver van *Alba-Longa's* bouwvallen, aangelegd. Na een klein ontbijt in het *Hôtel de la Ville de Paris* genomen te hebben, begaven wij ons naar de hoofdkerk, *Santa-Maria-della-Rotonda* geheeten, en wier portaal met fraaije, in marmer gebeitelde acanthusbladen versierd is, die aan een of ander gebouw der oudheid zijn ontleend geworden. Van binnen levert zij weinig aan kunstwaarde op, doch, voor den christenreiziger wekt zij de herinnering aan een beroemden en tevens lieflijk klinkenden naam, dien wij hier dan ook niet met stilzwijgen mogen voorbijgaan.

In de XIII. eeuw bevonden zich ter hooge school van Parijs twee doorluchtige vrienden, de luister der universiteit, de roem der katholieke wereld, en wier genie hen op den eersten rang der geleerden plaatste, zoodat de een den titel zich verwierf van *Doctor angelicus*, terwijl den ander die van *Doctor seraphicus* ten deele viel. Als het kroost van twee eveneens wijdvermaarde kerkvaders, Dominicus en Franciscus, gingen zij, in het spoor van deze beide groote lichten der christenheid, volijverig en roemvol voort in het schragen en uitbreiden van Gods Kerk, tot wier hulp en luister hunne voorzaten en broeders reeds alles hadden veil gehad. Beiden putten hunne wijsheid en hunne leer uit hetzelfde boek: het Kruis. De reiziger, die langs Terracina zich naar Napels begeeft, heeft het voorregt, op dien weg de herinnering aan beiden naauw te kunnen vereenigen. Het zal toch wel niet noodig zijn, te zeggen, dat ik den H. Bonaventura en den H. Thomas van Aquino bedoel, hen, wier namen op aller tongen zweven.

De eerste, een ootmoedige volgeling van den H. Franciscus, even als zijn vader, met eene doorluchtige vorstin, die den

naam van « evangelische armoede » draagt, gehuwd, trachtte te vergeefs, onder eene grove pij den luister te verbergen, die van zijn genie en zijne deugd, beiden, uitblonk: het scherpziend oog van Jesus' Stedehouder bespeurde weldra den verholen schat, en op zijn bevel werd het licht van onder de korenmaat weggenomen, om hoog op den kandelaar te worden verheven. De te Parijs in 't verborgen levende Bonaventura ontving tegelijk den kardinaalshoed en zijne benoeming tot bisschop-suburbicarius van Albano, met last van aanneming. Hij vertrekt naar Italië. Gregorius X. trekt hem te gemoet, en geeft zelf hem de bisschoplijke wijding. Het leven, en de niet minder schoone dood van den nieuwen prins der Kerk zijn algemeen bekend. Alhoewel ernstig ziek geworden, tijdens de algemeene kerkvergadering van Lyon, waar hij, meer dan ieder ander, krachtig tot de eenheid der Oostersche en Westersche Kerk had bijgedragen, zoo bleef hem toch nog krachts genoeg over, om persoonlijk tegenwoordig te zijn bij de afzwering van Constantinopels groot-kanselier, hoofdzakelijk door hem bewerkt en verkregen; en men kan alzoo van hem, even als van Turenne, teregt zeggen, dat hij in het lijkgewaad van zijne zegepraal is gestorven. De kerken en de straten van Albano bragten ons een troostwoord van den grooten bisschop te binnen. Onder de geestelijken zijner orde was er een, met name Egidius, die een diepen eerbied voor den beroemden en heiligen leeraar koesterde. Deze, die den bisschop iets vragen wilde, maar zich niet behoorlijk daarbij wist uit te drukken, had zich, eindelijk, toch vermand, en, zoo goed als kwaad hij 't vermogt, nu zijne woorden te zamen voegende, zeide hij, in kinderlijke eenvoudigheid: « Broeder Bonaventura, God heeft u en andere geleerden zoo groote gaven ter zaligheid verleend; doch, ik bid u, zeg mij, hoe zullen wij,

arme onnoozelen van geest, het daarmeê toch stellen?» De heilige antwoordde: «Wanneer onze Heer den menschen alleen zijne liefde geschonken had, zoo zou dat reeds genoeg zijn. — Kan een ongeletterde God evenzeer lief hebben, als een geleerde dat kan? — Eene oude vrouw kan God even zoo en misschien méér beminnen dan een doctor in de theologie.» Egidius had die woorden naauwelijks vernomen, of, uitgelaten van vreugde, ijlt hij den tuin door, en roept van uit de kloosterpoort, met luider stemme, allen toe, die het hooren mogen: «Gij eenvoudigen en kleinen van geest, mannen of vrouwen, wie gij, goede menschen, ook zijn moogt, gij kunt God even zoo lief hebben als broeder Bonaventura Hem heeft» 1); en, na deze woorden gesproken te hebben, kwam hij in eene heilige geestvervoering, die in geen drie uren eindigde.

Met het beeld dier middeleeuwsche tafereelen voor den geest, bestegen wij de rotsachtige glooijing van Latiums gebergte, aan welks voet het hedendaagsche Albano gelegen is. Weldra kwamen wij aan de *Palazzola*, eene nederige kloosterwoning der franciskaner orde, op de puinen-zelve van het oude *Alba-Longa* gebouwd. Deze belangrijke, en in de eerste tijden der romeinsche Republiek zoo dikwerf genoemde stad, werd, naar men zegt, door Ascanius, den zoon van Eneas, gesticht, en door Tullius Hostilius verwoest. In de nabijheid van het klooster ziet men nog eene oude, in de rots uitgehouwen grafplaats, met de consuls-bundelbijlen en den senators-zetel (*Sedes curulea*) er bij gebeiteld. — Wij trokken vandaar verder, *Rocca di Papa* voorbij, en zoo naar den bergtop *Monte Cavo* omhoog, waar, Romulus, op eene soort van hoefijzervormige heuvelplat, de eere-

1) Acta Ss., 23 April.

dienst der *Aborigines*, of oorspronklijke volken, instelde. Het was ook hier, dat zijn opvolger, Tarquinius de Oude, den beruchten tempel van *Jupiter Latialis* bouwde, eene wreedaardige godheid, die, telkens, bij de haar ter eere gegeven spelen menschenbloed eischte. Tot eene hulde zoo aan hunne stamouders, als aan de bakermat hunner godsdienst, kwamen de Romeinen, op dezen berg, de zoogenaamde *Latijnsche Feriën* vieren; zelfs de verwinnaars (*Triumphatores*) waren verpligt, zich daarheen te begeven, om er hunne dankofferande te gaan opdragen; ook moesten de consuls daar ter plaatse hunne waardigheid komen aanvaarden. En op al die beweging, op zooveel staats- en volksgewoel is gevolgd — de eeuwige stilte der somberste eenzaamheid!

Wij wijdden een blik aan het Meer van Albano, of zoogenaamd *di Castello*, dat zich in de nabijheid van het dorp *Castel-Gandolfo*, op de bergkruin, voordoet, en wel in den krater van een uitgedoofden vulkaan. In het rond er van staan groene eiken en wilde olijfboomen. Dit Meer vormt een scherp ingesloten langwerpig rond van twee en een-halve mijl omvang, en dat 480 voet diep is. Wij stegen tot bij den oeverboord af, waar wij twee *Nympheën* vonden, dat wil zeggen, in de lava uitgehouwen zalen, waar de wulpsche Romeinen de koelte gingen inademen. De eene, welke de landlieden *Grotta di Bergantino* noemen, is eene soort van doolhof, digt met allerlei ruigt overwassen, hetgeen er een zeer pittoresk voorkomen aan geeft; maar, wat dit Meer het merkwaardigst oplevert, is het kanaal, of de uitwatering, die het water in de romeinsche Campagne afvoert, en op de navolgende wijze ontstaan is. De Romeinen belegerden de Vejers, terwijl de wateren van het Meer zóódanig stegen, dat zij het gansche land met eene algeheele overstroo-

ming bedreigden. Men zond dus naar Delphi om er de Godspraak van Apollo te gaan raadplegen, en deze antwoordde, dat de Romeinen de Vejers niet overwinnen zouden, voordat zij aan de wateren van het meer een uitstroomingsmiddel verschaft hadden. Zoodra men dit vernomen had, toog een gedeelte van het leger daartoe aan het werk, terwijl een ander gedeelte de vest bewaken bleef. De berg werd doorgegraven, en een kanaal aangelegd, dat eene mijl lang was, vier voet breed en zes voeten diep. Bij het gezigt van dien *tunnel*, waarover reeds 2240 jaren zijn heengegaan, zonder dat er nog, in 't minste, iets aan beschadigd is, kan men wel niet anders dan zich ten hoogste verwonderen over een volk, zoo geniaal als de Romeinen het waren, en tevens hulde brengen aan het schrander beleid van Camillus, die het ongeduld zijner troepen wist af te leiden, door ze met een werk van langen duur bezig te houden, in onbekommerde afwachting van het geschikte oogenblik, dat de vijandelijke stad zou te nemen zijn.

Eindelijk kwamen wij te Castel-Gandolfo aan, een nederig dorp, waar de paus, tegen het einde van den zomer, eenigen tijd gaat doorbrengen in een paleis, dat uitwendig hoogst-eenvoudig maar uitstekend-schoon gelegen is, zoodat men vandaar een grootsch uitzigt heeft over geheel de romeinsche Campagna, eene woestenij vol bouwvallen, maar waar, te midden in, de Eeuwige Stad, met hare gulden koepeldaken, hare obelisken en hare paleizen, zich vertoont als eene prachtige *oase* van de heerlijkste monumenten uit vroeger en later eeuw. De kerk van Castel-Gandolfo is gebouwd in den vorm van een grieksch kruis en het werk van Bernini. Boven het hoogaltaar zagen wij eene schoone schilderij, naar men zegt, door Pietro van Crotone meesterlijk gepenseeld; boven het altaar links ziet men eene Lieve-Vrouw-Hemelvaart van Carlo Maratti.

Bij het afstijgen van den heuvel, op den weg naar Albano, komt de reiziger het zoogenaamde *graf van Ascanius* voorbij, een zeer oud bouwwerk, doch door naams- noch tijdsaanduiding slechts eenigermate verklaarbaar. Het vertoont zich als een zware kegelvormig toeloopende toren, waarvan de marmer bekleedselen en andere sieraden echter vervallen zijn en zoek geraakt: in de daad, een monument somber als het graf. Dat zelfde geldt ook van een anderen bouwval, aan gene zijde van Albano gelegen, en waaraan (doch, zonder dat men weet waarom) de naam van het *graf der Curiaciërs* gegeven is.

Het uur van vertrek was intusschen daar, en zoo dan hernamen wij onze zitplaatsen in het rijtuig, terwijl ik mij vervolgens terstond tot een paar reisgidsen wendde, welke ik, ter wederzijde van onze reiskoets, opzetlijk bij de hand had gelegd, en die, mijns oordeels, geen reiziger op deze baan ontbreken mogen, namelijk: *Horatius* en de *Handelingen der Apostelen;* immers denzelfden weg, dien gij hier langs komt, zijn vóór achttien eeuwen Horatius en de H. Paulus mede langs gegaan, en hun pad is daar nòg geteekend. Ik, voor mij, ken niets belangwekkenders en aangenamers, dan dienzelfden Appischen weg te bewandelen met twee zoo beroemde en zoo van elkander verschillende gezellen op de reis, te meer, wanneer men de gelegenheid nagaat, waarbij Horatius dien togt deed. Voor wat betreft de omstandigheden, waarin de H. Paulus zich daar ter plaatse bevond, op het pad, door de zegepraal van al de wereldbeheerschers opgeluisterd, ook dat zal ik zoo straks toelichten. In het jaar 715 van Rome's stichting, werden Mecenas, Coccejus en Capito door den senaat naar Brundisium gezonden, teneinde Antonius, die toen deze stad belegerde, met Octavianus te verzoenen. Horatius, hun vriend, deed den togt met hen mede. Met den redenaar Heliodorus uit Rome vertrokken, kwam hij te Ter-

racina met de diplomaten zaam. Van Albano af loopt de weg langs bergen voort, die met olijf- en andere boomen beplant, en vrij goed bebouwd zijn. Twee mijlen verder op komt men aan een bergtop, waar, als een adelaar in zijn nest, het hedendaagsche, bevallig-vriendelijke dorpje *Aricia*, steil omhoog, gelegen is, ter plaatse, eenmaal door de oude vesting *Aricia* ingenomen, waarvan nu daar nog de naam behouden bleef, en welke sterkte men beweert, dat twee eeuwen vóór den Trojaanschen krijg door Archilochus van Sicilië zou zijn gebouwd geworden. Wat daarvan ook zij, zooveel is zeker, dat er Atia, de moeder van keizer Augustus geboren werd. De grond bragt daar een overvloed van heerlijke uijen voort, die door meer dan één dichter zijn bezongen, doch verwenscht door Horatius, die betuigde, een aartsvijand te zijn van dat aardwortelgeslacht, tot in het vijfde lid, ja, nog verder! De naauwlijks herkenbare bouwvallen der oude stad liggen onder aan het dorp, in den zoogenaamden Midden-tuin, *Orto di Mezzo*. Bij het naderen van deze plek, sloeg ik mijn Horatius open, en las daar:

> Egressum magna me excepit Aricia Roma
> Hospitio modico 1).

Nog zijn des dichters woorden eene waarheid: Aricia is altijd een onbeduidend plaatsje gebleven, welks herbergen ons allezins armzalig toeschenen; méér of anders kan ik er niet van zeggen; want, gelukkiger of meer gejagt dan Horatius, trokken wij er in aller ijl voorbij, zonder er een penning te besteden, of er zelfs af te stijgen dan alleen, om de kerk en het statige paleis-Chigi, beiden door Bernini gebouwd, een poos in oogenschouw te nemen. Alleen de kerk-

1) Lib. I, Satyr. V.

koepel scheen ons grootsch toe, terwijl overigens de architectuur der beide bouwwerken, in ons oog, nog al een en ander te wenschen overliet.

Horatius en Heliodorus, zijn reisgenoot, overnachtten te Aricia. Als groote heeren, reisden deze twee letterhelden op hun uiterste gemak, waarschijnlijk ten koste van den Staat. Wij, die niet in dat geval verkeerden, zetten den togt onverpoosd tot Velletri voort. Alvorens daar aan te landen, kwamen wij nog te Gruzano, het oude *Grutiana*, een fraai gehucht, bij het Nemi-meer gelegen, dat, uithoofde van zijne gedaante of vorm, van de rozelaren, die er rond staan, en van de helderheid zijner wateren den bevalligen naam van Dianaspiegel verkregen heeft (*Speculum Dianae*). Niet verre van onze rijbaan zagen wij de *Civitá Lavinia* (*Lavinium*) liggen, de geboorteplaats van Antoninus Pius, en van Claudius' moordenaar, Milo, door Cicero's pleitrede wereldvermaard. Het sloeg vijf ure, toen wij in Augustus' bakermat, Velletri, aankwamen.

15 Februarij.

Velletri. — Cisterna. — Herinnering aan den H. Paulus. — De Pontijnsche moerassen. — Ardea, Antium, Sezze. — Linea Pia. — Forappio. — Herinnering aan den H. Paulus. — Fossa Nuova. — Herinnering aan den H. Thomas. — Tempel van Jupiter-Anxurus en van Minerva. — Kasteel van Theodoric. — De Kathedrale. — Hospitaal en Paleis der Residentie.

Gister-ochtend hadden wij ons ontbijt genomen in het *Hôtel de la Ville de Paris*, een uithangbord, in goed Fransch geschreven, en dit, let wel, te Albano; 's avonds bragt onze voerman ons zweepklappend het groot *Hôtel de Russie* binnen; ook dit uithangbord was feilloos geschreven, en dat te *Velletri*,

de merkwaardige stad der oude Volsken (*Velitrae*)! Indedaad, het is belangrijk, den invloed van groote natiën in 't algemeen, vooral van Frankrijk, met zijne taal, en dus met zijne denkbeelden op Italië niet uit het oog te verliezen: daarin ligt voor de fransche natie eene groote les en tevens eene zware verantwoordelijkheid opgesloten. De eerste persoon, dien ik, bij het binnenkomen van Velletri, in het oog kreeg, was een arme capucijner monnik, een grijsaard, graauw van baard, blootvoets en met den bedelzak op de schouders. De verschijning van dezen koning der armoede kwam mij hier, in de wieg en bakermat van den opperheer der wereld, allertreffendst van uitdrukking en beteekenis voor: nergens, misschien, voert de hoogverheven vertegenwoordiger van het geestlijk alvermogen met meer bevalligheid en zwier den aan de hand der geweldenaars ontglipten scepter. Wij vernamen uit zijnen mond, dat de Kerk thans achttien duizend zulke mannen telde, levende mirakelbeelden uit de eeuwen des geloofs, verdeeld in veertig provinciën, en verspreid in alle oorden der oude en nieuwe wereld, tot zelfs in Frankrijk toe!

Velletri, dat tot het bisdom van Ostia behoort, telt tien of twaalf duizend zielen. Van de hoogte, waarop het ligt, heeft men een uitnemend schoon gezigt in het ronde. Oostwaarts heen den blik rigtende, ziet men aan zijne voeten, in de diepte tal van kronkelpaden door de vlakte voortslingeren naar het Sabijnsch gebergte, welks sneeuwtoppen zich in den avondnevel oplossen en een soort van sluijer vormen, die, door de laatste schemering beglanst, eene paarsche kleur van de schoonste uitwerking aanneemt. De voornaamste monumenten van Velletri zijn de kolom van paus Urbanus VIII., op de marktplaats, de openbare fonteinen, fraai van vorm en uitvoering, en het paleis-*Lancelotti*, met zijn schoonen marmeren trap. De kerk van de H. Maria-*dell'Orto* bezit

enkele goede schilderijen. Op eene wandeling in de omstreken der stad, kwamen wij ter plaatse, waar de *Pallas Veliterna*, een der schoonste beelden van het Parijsche Museum, gevonden werd; voorts ook nog stukken en brokken van oude monumenten, die overal heengeworpen lagen, en, terwijl zij aan groote namen herinnerden, toch tegelijk ook eene droevige gewaarwording in hoofd en hart deden ontstaan. Welligt was het uit eerbied voor de nagedachtenis van Augustus, die, zooals wij zeiden, te Velletri geboren werd, dat Tiberius, Nerva, Calligula en Ottho van die stad hunne geliefkoosde verblijfplaats maakten, en haar met overheerlijke villa's opluisterden.

Intusschen is op eene reis niet alles goud, wat er blinkt: in plaats van, in het *Hôtel de Russie*, den nacht te bed door te brengen, moesten wij, om zeer kwellende redenen, ons vergenoegen met een enkel uur slapens op een ongemaklijken stoel. Doch, alles in de wereld heeft, hoe kwaad ook, gemeenlijk, toch ook eene goede zijde, en dit was voor ons zelfs hier het geval met eenen boozen nacht: naauwelijks immers begon de dag aan te breken, of wij snelden naar buiten, en zoo dan werden wij daar vergast op het prachtigst schouwspel, wat men zich verbeelden kan: een zonneopgang aan Italië's hemel. Zonder het slecht nachtonthaal in het *Hôtel de Russie*, zou dit tafereel voor ons verloren zijn geweest! Weldra zeiden wij Velletri vaarwel, en lieten op de linkerhand, aan de zijde van het Sabijnsch gebergte, het stadje Cori liggen, het Cora der Ouden, door zijne aan Hercules, en aan Castor en Pollux gewijde tempels vermaard; waar de *area* van den eerst-bedoelden was, staat thans de doopkapel der kerk. Tegen negen ure trokken wij de rivier de Astura over, en spoedig bevonden wij ons te Cisterna, waar een noodzakelijk oponthoud met het rijtuig onzen voerman tot

een uur vertoevens dwong, dat intusschen ons, reizigers, zeer te stade kwam, ofschoon het dan ook den wakkeren *vetturino* bijzonder verdriette. Men zal zich herinneren, dat wij de Handelingen der Apostelen meê op reis genomen hadden, waarin de togt van den H. Paulus langs den Appischen weg vermeld wordt. Nu zal men, of misschien ook wel niet, weten, dat de christenen van Rome, na het vernemen van de zoo zeer gewenschte komst des grooten Apostels naar hunne stad, hem tegemoet togen, als kinderen, die eenen beminden vader na een lang afzijn tegensnellen. Ongetwijfeld om alle gevaarlijk opzien zorgvuldig te vermijden, scheidden zij zich in twee partijen, waarvan de eene zich naar de *tres tabernas*, of drie pleisterplaatsen (herbergen), heenbegaf, terwijl de andere verder tot aan het *Forum van Appius* doortrok 1). Volgens de onafgebroken overlevering is het hedendaagsche Cisterna de plaats, waar oudtijds de *Tres Tabernæ* lagen 2).

Wij spoedden ons den wagen uit en traden het nederig kerkgebouw binnen, waar wij eerbiedig de kniën bogen, allen met de streelende en tevens treffende gedachte vervuld: hier is wellig de plek, waar de H. Paulus en Rome's christenen elkan-

1) Fratres occurrerunt nobis usque ad Appii forum ac Tres Tabernas. *Act.* XXVIII, 13.

2) Erat Appii forum (*ut colligitur ex Plinio, lib.* XIV, *c.* 6) in agro Setino, in via Appia locus positus: tres Tabernæ vero contra Antium. Unde et Cicero (*Ad Atticum*, epist. XIX, lib. 2): Emersimus commode ex Antio in Appiam ad Tres Tabernas. Distans erat ab Urbe forum Appii quinquaginta et unum millia passuum. Tres Tabernæ vero positæ erant ad trigesimum tertium lapidem. Sic enim Antoninus Appiæ viæ numerat milliaria, nimirum ab Urbe ad Ariciam sexdecim millia passuum, ab Aricia ad Tres Tabernas decem et septem, unde vero ad Appii forum decem et octo. De foro Appii nulla sunt vestigia, vel si quae estant palude pontina facta sunt inaccessa. Tres vero Tabernas illam esse ferunt, quæ hodie vulgo dicitur, corrupto vocabulo, Cisterna. — Baron., an. 59, n. 11. b.

der ontmoetten, omhelsden, te zamen zich verheugden en baden met elkaêr! Wanneer men zich ligchamelijk en tevens met geheel het hart ter plaatse-zelve bevindt, waaraan zoodanige herinneringen verbonden zijn, dan, zeker, is het, om onuitwischbare indrukken van den teedersten aard te krijgen, genoeg, dat men zich late geleiden door de hand van het geloof. Cisterna is een dorpje, gelegen op eene hoogte, aan den Appischen weg, dien wij een weinig later weder insloegen, om kort daarop bij *Torre de' tre Ponti* een oogenblik halt te houden aan het posthuis, dat op de grenzen der befaamde Pontijnsche moerassen ligt, waarvan wij hier met een enkel woord de geschiedenis willen opteekenen.

De Pontijnsche moerassen vormen eene uitgestrekte vlakte van drie mijlen breed op eene lengte van acht, en beslaan de geheele ruimte tusschen het gebied der oude Rutiliërs en der Volsken, te weten, eenerzijds, tusschen Ardea, Antium, en Terracina, en anderzijds het Lepijnsche gebergte en de Thyrrhenische zee.

Om die drassige vlakte wederom bebouwbaar te maken, moesten allerlei hinderpalen overwonnen worden; immers, de laag liggende en losse bodem werd, vooral in den regentijd, door het van vier kanten er op neêr stroomende bergwater gedurig overplast, en voorts door de Pedicata, de Amazeno, de Cavata, de Cavatella, de Uffente, de Ninfa en de Tepia 1), — allen rivieren, in het gebergte ontstaan, — daarenboven, onophoudelijk omwoeld en tot diep in den weeken grond verdorven. Lang reeds vóór de stichting van Rome waren (op welke wijze weet men nog niet) de Volsken en

1) En niet, zoo als de heer Bouillet zegt, de Liris of Garigliano, die eerst meer dan tien mijlen verder op gevonden wordt. Zoo springen sommige geleerden met de Aardrijkskunde om, zelfs met die van Europa.

Rutuliërs er in geslaagd, om deze moerassen zoodanig droog te krijgen, dat zij er drie-en-twintig steden in konden aanleggen, waaronder Pometia, Longula, Volusca, Mugilla enzv. geteld werden, en waarvan de eerstgenoemde zich tegen Tarquinius-den-Oude hardnekkig en langdurig bleef verzetten 1). Toen de Pontijnsche moerassen eenmaal onderworpen waren, liet men ze weêr tot hunnen ouden ellendigen toestand vervallen, totdat, in het jaar van Rome 442, de censor Appius Claudius op eene de oude Romeinen waardige wijze er een weg door deed aanleggen, die naar hem genoemd werd; terwijl, 150 jaren later, de consul Cornelius-Cethagus de eerste was, die het werk der droogmakerij van die poelen op groote schaal aanlegde 2); Julius Cesar en Augustus zetten, zooveel zij konden 3), dien reuzenarbeid door, tot dat, eindelijk, Trajanus er meerdere wegen, bruggen en andere bouwwerken in tot stand deed brengen, waardoor deze voorheen schijnbaar ontoeganklijke bodem zelfs in een waar lustoord herschapen werd 4).

De wereld-beheerschende Romeinen, die gaarne óók in de nabijheid hunner hoofdstad verblijfplaatsen bezaten, geschikt, om mede van hunne rijkdommen en weelde schitterend te getuigen, bezaaiden, als 't ware, geheel die vlakte met villa's, forums, parken en lusttuinen, welke zij de overwonnen volken lieten betalen, en die door hunne talrijke slaven aangelegd en onderhouden werden. Eindelijk, evenwel, stortte

1) Plinius, *Hist. nat.*

2) Pontinæ paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatæ, agerque ex iis factus. — *Epitom. Livii*, 26.

3) Suet. c. 43. — ..... Sterilisque diu palus aptaque remis
Vicinas urbes alit, etc. — Horat. *Art. poet.*

4) Per pontinas paludes viam saxo stravit, exstruxitque juxta vias ædificia, pontesque magnificentissimos fecit. — Dio, lib. 68.

het wereldrijk onder de mokerslagen der barbaren reddeloos in een: de steden werden nu verwoest, de paleizen aan de vlammen overgegeven, de lusthuizen op het veld verlaten, en de fiere nazaten van Romulus als een troep slagtvee door de woeste krijgers van Alaric en Totila uit hunne zetels verjaagd en hunne grenzen uitgebannen. Hiermede gaat tevens de gloriezon der Pontijnsche moerassen voor goed onder. Van nu af treden de eenmaal met zooveel beleid afgeleide en tegelijk tot rijke vruchtbaarmaking des bodems aangewende rivieren op nieuw onstuimig buiten hare oevers, en vervormen de straks nog zoo schitterend-schoone vlakte wederom in een uitgestrekt moeras. Onder Theodorik, den koning der Gothen 1), wendde Decius, een patriciër, pogingen aan, om die poelen andermaal droog te maken en terug te brengen tot vruchtbaren grond; doch, de eer daarvan was hem niet beschoren, maar bleef voor anderen bewaard. De godsdienst, die zooveel onheilen afweerde, zoovele bouwvallen voor een algeheelen ondergang beschermde, zooveel woestenijen in welige akkers herschiep, moest ook dat vruchtbaar oord aan den landbouw wedergeven. Paus Bonifacius VIII., Martinus V. en Sixtus V. vingen dat grootsche werk in het bovengedeelte der moerassen aan, door het doen afvoeren van het overtollige water naar zee, en wel door een kanaal, dat nog den naam van Fiume Sisto (den Sixtus-stroom) draagt. Aan Pius VI., onsterflijker gedachtenis, komt de roem toe van het werk zijner voorgangers roemrijk te hebben voltooid. Hij, namelijk, heeft voor vier-vijfde gedeelten de oppervlakte der Pontijnsche moerassen, door verstandige en volhardende maatregelen, eindelijk, droog gekregen en geschikt doen worden, om er rijkelijk te kunnen oogsten en kudden te laten weiden

1) Cassiod., lib. II. Var., epist. 31, 32.

in overvloed. Hij deed den Appischen weg opgraven, en over geheel de lengte der moerassen in regte lijn voortzetten; deze voortreflijke baan, de *Linea Pia* geheeten, is, zonder de minste kromming, de uitgestrektste, die er bestaat. Gregorius XVI., ofschoon in zijne geldmiddelen zeer beperkt, heeft het werk van Pius VI., den smadelijk-vervolgden hoogepriester, glansrijk hervat, en is, met 's Hoogsten bijstand, het weldra te bereiken einde reeds zeer nabij genaderd 1).

Bij het verlaten van *Torre de' tre Ponti*, liggen de bouwvallen van Adea, de hoofdstad der Rutuliërs, op de linkerhand. Merkwaardig is die plaats, zoo door het hardnekkig weêrstand bieden aan Tarquinius Superbus (den trotsche), en het dáár, bij die gelegenheid, voorgevallene met Lucretia. Regts bevindt zich *Nettuno*, het oude *Antium*, de hoofdstad der Volskers, waar Coriolanus zich in ballingschap ophield, en verders de geboorteplaats van Nero en Caligula; het was dáár, dat, twee eeuwen verleden, de Apollo (sedert naar de plaats, waar hij in het vatikaansch museum werd neêrgezet), zoo genaamd « van het Belvedere », gevonden werd. Bij het begin der moerassen, ligt, op eene hoogte, het stadje Sezza (*Suessia Pometia*), met zijn franciskaner klooster, dat zich op de barmhartigste wijze het lot der arme bewoners dezer streek aantrekt, die veel aan klier- en huidziekte lijden. Eindelijk, bereikten wij de straks genoemde *Linea Pia*, een onafzienbre laan, met de schoonste boomen allerbevalligst beplant, en waar een kanaal langs loopt, dat de Pontijnsche moerassen in hunne gansche uitgestrektheid doorstroomt. Regts en links zagen wij eene ontelbre menigte wilde gan-

1) Men weet, dat Zijne Heiligheid de thans regerende paus dat roemrijk doel bereikt heeft, en in 1854 daarvoor eene medalje deed slaan, die aan de herinnering van dit hoogst-merkwaardig feit is toegewijd geworden. *Vert.*

zen de lucht doorkruisen, terwijl geheele scharen van buffels de wijde vlakte afweidden, en het oog, hier en daar, door het gezigt van welige akkers en het bevalligste groen alleraangenaamst werd gestreeld. Naar de zeezijde heen, zagen wij, in het verschiet, de kaap van Circe liggen, zoo vermaard in de fabel door de gedaanteverwisling van Ulysse's togtgenooten, gelijk ook de kleine stad San-Felice, die op eene aanzienlijke hoogte boven den zeespiegel verheven ligt: ziedaar het tooneel, dat, tot *Forappio* toe, zich voor den reiziger hier opdoet.

Te midden der Pontijnsche moerassen gelegen, bestaat het gehucht *Forappio* uit slechts drie huizen, en toch boezemde ons die plek eene hooge mate van belangstelling in. De gewijde en ongewijde overlevering beiden maken haar om strijd belangrijk, door de personen van Paulus en van Horatius, die, zoowel de een als de ander, Forappio vereeuwigd hebben. De Handelingen der Apostelen opensiaande, las ik: « De broeders kwamen ons tot bij het *Forum van Appius* te gemoet. Zoodra Paulus hen gezien had, dankte hij God en schepte vertrouwen 1). » Het was dus hier, dat de groote Apostel, voor het eerst, den zoolang gewenschten troost smaakte van die christenen van Rome te zien, wier geloof reeds geheel de wereld door was vermaard geworden; het was dus ook hier, dat die christenen, voor wie het werken, de genie, de moed in de kluisters van den doorluchtigen gevangene een voor- en onderwerp van de hoogste bewondering waren, zijnen innig vereerden en teeder beminden persoon voor 't eerst zouden aanschouwen: hoe groot, hoe roerend en schokkend moet wederzijds de gemoedsaandoe-

1) Fratres occurrerunt nobis usque ad Appii forum ac tres Tabernas. Quos cum vidisset Paulus gratias agens Deo, suscepit fiduciam. — Cap. XXVIII, 13.

ning van leeraar en leerlingen, beiden, in dat onvergetelijk oogenblik, niet zijn geweest! Welke tranen hebben daar niet gestroomd, welke woorden zijn daar niet gesproken! En zie, wij bevonden ons op diezelfde plek, waar dat verteederend schouwspel heeft plaats gegrepen, en wij hadden denzelfden bodem onder onze voeten, dezelfde bergen voor ons oog, die eenmaal getuigen mogten zijn van dat treffend tafereel! ô Mijn God, welke lieflijke gewaarwordingen wekt het geloof niet in eens christens hart! Ook Julius-Cesar, ook Augustus, Trajanus, Nerva, Cicero, Horatius, Virgilius, Mecenas en Appius hebben dezen grond betreden; doch, al die helden, al die aardsche grootheden verdwijnen voor mijn oog in het niet, bij het opdagen van mijn held, van den grooten Paulus, den verwinnaar der Cesars, der dichters, der redenaars en wijsgeeren. — Paulus, die om Christus wille in kluisters werd gelegd 1)!

Drie nieuwerwetsche huizen beslaan de plek, waar eens het oude Forum van Appius gelegen was. Volgens sommigen zou dit Forum bestaan hebben in een grootsch plein, met het standbeeld van Appius, die den Appischen weg had aange-

1) Toen Baronius zijn Werk schreef, was de groote droogmakerij der Pontijnsche moerassen nog niet aangevangen; vandaar dat hij zeggen kon: « er is geen spoor van het *Forum van Appius* meer te vinden. » De schrijvers van zijnen tijd mogen met elkander hebben kunnen verschillen ten aanzien van de plaats, waar dit vermaarde Forum gelegen was, doch thans, in onze dagen, is dienaangaande geen twijfel meer mogelijk. De zeer duidelijk sprekende naam van *Forappio* (*Forum Appii*), de ligging dier plaats, in de Pontijnsche moerassen, bij het groote kanaal, waarvan Horatius spreekt, en de afstandsberekening van Rome volgens de mijlschaal van keizer Antoninus zijn zoovele onbetwistbare aanduidingen van zekerheid ten deze, dat ik ook wel niet geloof, dat er thans iemand meer over twisten of aan twijfelen zal.

legd, versierd, terwijl overigens dit Forum, waarschijnlijk, tot eene of andere prachtige villa moet behoord hebben, gelijk zulks dan ook door het overgroot aantal stukken van kolommen en marmeren frizen, die daar den grond overdekken, schijnt bevestigd te worden. Het deed mij leed, dat geen dezer granietblokken iets anders te lezen gaf dan alleen éénenkel, nagenoeg geheel weggesleten opschrift, waarvan slechts Nerva's naam nog duidelijk zigtbaar was gebleven. Ik sloeg er een stuk af, en nam dat, tot eene herinnering aan den H. Paulus, mede.

Na in allen deele de eischen van den geest en het hart bevredigd te hebben, moesten wij nu toch ook aan die van het ligchaam gehoor geven, daar wij honger begonnen te gevoelen. Evenwel de *locanda* (herberg) leverde noch eten, noch vuur op aan den haard! Gelukkig, dat zoo even een vischkooper, die op een muilezel de schrale vangst, welke de Tyrrhenische zee voor dezen dag had opgeleverd, daar ter plaatse aanbragt, ons voor geld en goede woorden een zestal kleine bakvischjes, let wel! voor acht grage magen ten beste gaf, en waarmeê wij dien dag ons armzalig maal moesten houden, dat ons werd aangerigt op eene grof houten tafel, die voor driekwart met een spijslaken overdekt was, zóó morsig, als met geene mogelijkheid kan worden beschreven. Wij zaten ter weêrszijde van dien disch op even grove houten banken; men oordeele nu over de rest van het tafelservies, dat, in zijn geheel, volkomen bij elkander paste. Bij deze eerste *disgrazia* voegde zich weldra nog eene andere en veel grootere, maar, daarenboven, tevens ook veel oudere; immers, reeds vóór twee duizend jaren, werd Horatius er aller geweldigst door gekweld! Wij hadden den dichter bij ons aan tafel, en toen wij hem betreklijk zijn overnachten te *Forappio* onderhielden, gaf hij ons tot bescheid:

. . . . . Inde Forum Appî,
Differtum nautis, cauponibus atque malignis.
. . . . . .
. . . . . .
Hîc ego propter aquam, quod erat deterrima, ventro
Indico bellum, cœnantes haud animo æquo
Exspectans comites. . . . . .

Hor. *Satyr.* lib. V, sat. 5.

Het water van *Forappio* was tijdens ons bezoek aldaar, den 15. Februarij, 1842, zóó slecht, dat wij, even als Horatius, verpligt geweest zouden zijn, om onze maag den oorlog te verklaren, wanneer de hospes ons niet, bij tijds, vriendelijk daartegen gewaarschouwd had. Ofschoon welligt in regte lijn afstammende van die boosaardige kasteleins, waarover de poëet zich zoo bitter beklaagt, toch had hij de opregtheid, om er ons op bedacht te maken, dat het hier beter was, zich met een glas schralen wijn te vergenoegen, dan proeven met het water te nemen. Wij volgden bij ons schraal middagmaal zijn welwillenden raad; en, wat het geschreeuw van het schippersvolk aangaat, dat Horatius den slaap uit de oogen bande, hiervan is geen spoor meer overig: immers, deze weleer zoo levendige ankerplaats van tallooze vaartuigen, die de Tyrrhenische zee op- en afvoeren, is thans herschapen als in een graf. Intusschen stroomt het kanaal, dat den naam van *Naviglio grande* draagt, en uit verscheiden te-zamen-vloeijende rivieren en moeraskolken ontstaan is, nog altijd rustig voort, even als op den dag toen Horatius daarover zich te scheep naar Terracina heenbegaf, nadat het, namelijk, thans door de zorg der pausen heropend en wederom bevaarbaar gemaakt is geworden.

Bij het verlaten van Forappio, hervatten wij op nieuw de altijd schoone en bevallige Pia-baan (*Linea Pia*). De bergen, die de Pontijnsche moerassen in een halven cirkel

omsluiten, nemen, naarmate men de zee nadert, al meer en meer af, totdat zij daar bijna geheel in de vlakte wegsterven. *Fossa Nuova*, het vermaarde klooster, waar de H. Thomas van Aquino, op weg naar de kerkvergadering van Lyon, ziek werd en stierf, lieten wij op de linkerhand liggen. Terracina, het *Anxur* der Ouden, lag op eene witachtige rotshoogte in bevalligen boogvorm regt vóór ons in het verschiet, en doet zich nog even zoo voor, als het ten tijde van Horatius er moet uitgezien hebben. Ik sloeg den poëet op, die wel zeker nooit zal hebben kunnen denken, dat hij, na ruim twintig eeuwen, nog voor een franschen kanonik tot reisgids strekken zou. Ziehier wat hij ons meêdeelde:

> Millia tum pransi tria repimus, atque subimus
> Impositum saxis late candentibus Anxur.
>
> Hor. *Satyr.* lib. V, sat. 5.

Den nacht te voren had hij te Forappio doorgebragt, en zich daar bitter te beklagen gehad over het gegons der muggen en over de kikkers, wier gekwaak hem deerlijk den slaap benomen had. Wij hadden geene gelegenheid, om met dat bevallig gezelschap kennis te maken, en, daar Horatius er nu verder geen gewag van maakt, zoo meenen wij er dan ook te Terracina geen last van te zullen hebben. Daarentegen, evenwel, vond hij er zijne doorluchtige reisgezellen, en gelegenheid, om zijne ontstoken oogleden met een zwartachtigen balsem in te wrijven.

> Hic oculis ego nigra meis collyria lippus
> Illinere. . . . . .

Gelukkiger dan Horatius, was onze kleine karavane goed ter been en volmaakt bij het gezigt, en, al had zij dan ook het voorregt niet, om te Terracina Mecenas, Fontejus en Capito aan te treffen, zoo vond zij er toch den voortreffij-

ken abbé Rafaello Mariotti, kanonik van het stift, een jong geestelijke van groote verdienste, die ons in zijne geboorteplaats met de uiterste wellevendheid en belangstelling ontving. Hij begeleidde ons bij het bezoeken der vreeslijk geteisterde bouwvallen van den tempel van Jupiter-*Anxurus*, gelijk mede naar de bijzonder fraai in mosaïk bewerkte *area* van den Minerva-tempel, op wiens grondslagen thans de goede paters van den welgelukzaligen Cesar de Bus hunne schoollokalen hebben gesticht. Verder op, langs de steile helling van het krijtwit-gebergte voort gaande, kwamen wij zoo van lieverlede aan de wèl-bewaard-gebleven bouwvallen van Theodoriks kasteel. Als heer van Terracina, deed die koning der Gothen dat slot bouwen, om de stad in bedwang te houden; doch, te vergeefs: zij ontviel hem, even als zij zich van de Volskers had losgemaakt, die haar stichtten, en van de Romeinen, die haar later in bezit hadden.

Van de hoogte, waarop wij ons thans bevonden, smaakten wij een heerlijk vergezigt zoo over de gansche uitgestrektheid der Pontijnsche moerassen, als over een groot gedeelte der Tyrrhenische zee, te midden van wier wateren het eiland Ponzia als eene frisch-groene lustwarande scheen te liggen wiegelen. Wij huiverden onwillekeurig bij den aanblik van dit oord: immers, dáár was het, dat de wreede Domitianus zijne zachtmoedige bloedverwante, de H. Flavia Domitilla, heen verbandde, om haar later, met nog verscheiden andere martelaars, te Terracina, op te offeren aan het vuur! Na het roemrijk tooneel van dien christen-heldendood, in stomme ontroering, de hulde onzer eerbiedige herinnering te hebben toegebragt, begaven wij ons naar de hoofdkerk, die op de bouwvallen van den Apollo's-tempel werd gesticht. Ook hier vergezelde ons de kanonik Mariotti. De pastoor had de goedheid, ons zelf zijne kerk te laten zien, en de verschillende

monumenten, die daar gevonden worden, even zeer als den oorsprong van het gebouw, naauwkeurig voor ons toe te lichten.

Terracina ontving van den H. Apostel Petrus-zelven de gave des geloofs en haren eersten bisschop, den H. Epaphroditus, een der twee-en-zeventig leerlingen van onzen Heer. Het is zeker, dat de Galilesche visscher, gedurende de vijf-en-twintig jaren van zijn verblijf te Rome, niets verzuimde, wat strekken kon, om het Evangelie te bevorderen en te verspreiden, en daartoe alomme kerken stichtte en bisschoppen uitzond. Van den eenen kant mag men, op goede gronden, aannemen, dat de meeste steden van Italië door den Prins der Apostelen zelven, of door zijne onmiddelijke leerlingen zijn bezocht en bekeerd geworden; terwijl, van den anderen kant, Terracina, op grond eener onafgebroken-voortdurende overlevering, beweert, dat de H. Epaphroditus aldaar de eerste bisschop is geweest, eene meening, waartegen ik niet geloof, dat eenige bedenking, hoegenaamd, met grond zou kunnen worden ingebragt 1).

In het priesterkoor wordt een zetelstoel bewaard, waarvan — almede volgens de overlevering — de H. Petrus zich persoonlijk zou hebben bediend. Die zetel is van wit marmer, en heeft volmaakt denzelfden vorm als al de bisschopszetels, die in de katakomben zijn bewaard gebleven. Regts van het hoogaltaar ziet men een baldekijn, dat op de kolommen rust, die eenmaal Apollo's outer schraagden. Onder dat monument rusten de stoflijke overblijfsels van geheel eene martelaarsfamilie, die te Terracina-zelve zich de kroon der bloedgetuigen verwierf, te weten: Eleutherus, het familiehoofd, Silvanus zijn zoon, bisschop van Terracina, de H. Silvia, zijne moeder, en de H. Rufina zijne zuster. Ziedaar de

1) Zie Ugelli, *Italia sacra*, t. I, p. 1278.

gewijde namen dier moedige helden, onder de banier van het kruis. De granietkolommen, die hier het gewelf schragen, en de in mozaïk bewerkte kerkvloer, beiden uit den Apollotempel afkomstig, zijn almede zoovele trofeën, welke het christendom op de verwonnen heidenwereld behaalde. Wat de kathedrale-zelve betreft, daarin hebben twee zeer belangrijke feiten plaats gegrepen. Het was hier, dat de H. paus Victor III. zijne hoogkerkelijke waardigheid, in 1086, nederlegde, en twee jaren later paus Urbanus II. verkozen werd Wij herinnerden ons, met welgevallen, dat laatstgenoemde opperpriester, de vriend van den H. Gregorius VII., en een der sieraden van de middeleeuwen, een onzer landgenooten was. Hij werd te Châtillon-sur-Marne geboren en was, alvorens op den zetel des H. Petrus verheven te worden, te Cluny in het klooster. De eerste kruistogt, plegtig in 1095 op de kerkvergadering van Clermont uitgeschreven, was zijn werk. Een opschrift, in marmer uitgehouwen, schetst, met korte woorden, de twee hierboven vermelde merkwaardige feiten:

S. VICTOR III A SUMMO PONTIFICATU SE DEMISIT 1086
B. URBANUS II ELECTUS 1088.

Het schitterend voorbeeld van nederigheid en christlijke verootmoediging, door Victor gegeven, is niet zonder vrucht gebleven: de gelukkige kerk van Terracina heeft daarvan een edelen navolger voor oogen in monseigneur Sillani, haren eersten herder, die in zijn eerbiedwaardigen persoon een levend beeld ons schetst van den gulden tijd der eerste apostolische dagen: hij leeft op den eenvoudigsten voet, dien men zich voorstellen kan, met niet meer dan één bediende, die hem geen ander voedsel te verschaffen heeft dan een weinig brood en olie. Al zijne inkomsten vloeijen den armen toe. Steeds

ijverig werkzaam, zoo voor het zieleheil zijner dierbare kudde, als voor het welzijn der geheele Kerk, heeft hij eene verordening aan zijne onderhoorige geestelijken uitgevaardigd, om, gedurende den vasten, tweemalen eene predicatie te houden, tot toelichting en bevordering van het gewigt en der belangen van het groote werk der verbreiding des geloofs.

In het voorportaal der kerk vestigde men onze aandacht op eene groote, in bazalt uitgehouwen vaas, in den vorm van een grafmonument, of zoogenaamde urne (lijkbus), ter lengte van ongeveer vier voeten, en evenredig hoog. Blijkbaar van heidensche afkomst, en, gelijk men bij overlevering beweert, voorheen aan Apollo's tempeldienst gewijd geweest, zoo mag men het er voor houden, dat dit bekken meermalen met het bloed van christenen zal zijn geverwd. Toen, evenwel, de vervolging der Kerk had opgehouden, werd de bestemming dezer vaas veranderd, en zag men haar gevuld met gewijd water, waarin de christenen zich de handen en het aangezigt reinigden, alvorens het huis Gods binnen te treden; de volgende opschriften vereeuwigen die tweeledige historische herinnering:

VASO IN CUI DA' GENTILI
FURONO TORMENTATI E SCANNATI
MOLTI CRISTIANI
INNANZI L'IDOLO DI APOLLO 1).

POI COLLOCATO DA' FIDELI
IN QUESTO ATRIO
AD USO DI FONTE PER LAVARSI
E MANI E VOLTO PRIMA D'INTRARA IN CHIESA 2).

1) S. Paulino, *epist.* XII *ad Sever.*
2) Contal. *Hist. Terrac.*

Bij het afstijgen van den heuvel wierpen wij een laatsten blik op Terracina en zijne oude haven, waarvan echter niets anders is overgebleven dan ettelijke palen met ijzeren ringen er aan bevestigd, om de vaartuigen vast te leggen. Het hospitaal en residentiepaleis bragten ons Pius VI. in herinnering voor den geest terug. Deze doorluchtige opperherder was de stichter van beide merkwaardige gebouwen. Hij kwam dikwijls te Terracina, om zelf de werkzaamheden gade te slaan en aan te moedigen, welke hij, tot zijn onsterflijken roem, ten aanzien der Pontijnsche moerassen, zoo grootmoedig had doen aanvangen.

16 Februarij.

Guardiole. — Herinnering aan Tiberius. — Herinnering aan Esmenard. — Fondi. — Kamer van den H. Thomas. — De zeeschuimer Frederik Barbarossa. — Itri. — Het graf van Cicero. — Mola di Gaeta. — Villa van Cicero. — Herinnering aan Gaëta. — Miturno. — De Liris. — Campanië.

Reeds vóór zes ure in den ochtendstond hadden wij Terracina verlaten, onder begunstiging van het schoonste voorjaarsweder, waardoor wij gelegenheid hadden, om het vol genot te smaken, dat ons door het heerlijk landschap werd aangeboden voor het gezigt. De tegenwoordige rijweg loopt juist over de *Via Appia* heen, in eene enge vallei, regts door de zee, en links door het boschrijk gebergte van Latium begrensd. Alle kwartier uurs ontmoetten wij ter zijde van de baan een klein steenen huis, met eene deur, die met ijzeren platen belegd en voorts voorzien is van twee vensters, waarin ijzeren kruisbouten bevestigd zijn. Daar tegen aan staat een soort van gemetseld schilderhuis, of een uitkijk, waaruit wij telkens een hoofd te voorschijn zagen komen, dat, naar het deksel te oordeelen, van een politiebeambte zijn moest.

Nieuwsgierig, wat dit telkens herhaald verschijnsel te beteekenen mogt hebben, dat van af den aanvang der Pontijnsche moerassen, tot voorbij Minturno, op de grenzen van Campanië, voortduurde, zoo raadpleegden wij daarover met onzen voerman, die er ons de navolgende verklaring van gaf : « Die kleine woningen, zeide hij, worden *Guardiole* (wachthuisjes) geheeten, en strekken tot verblijfplaats voor de beambten, die langs deze baan voor de veiligheid der reizigers te waken hebben. » Zijne toelichting was niet zeer geruststellend, te minder, daar dit oord allezins het aanzien heeft van, als 't ware, geschapen te zijn voor een echt rooverskwartier; weshalve dan ook de gouvernementen van Rome en Napels, in geenen deele ten onregte, hier voorzigtigheidsmaatregelen in het belang der reizende wereld nuttig en noodig geoordeeld hebben, en men, in de daad, moed behoort te bezitten, om in deze geduchte bergstreken zich zoowel aan den togt, als aan het bewaken van dien weg te wagen. Om ons te vergewissen, dat onze koetsier de waarheid had gesproken, gingen wij zoo'n *Guardiola* binnen, en vonden er, werkelijk, twee karabiniers, op een veldbed gezeten, en een rek met sabels, pistolen en verscheiden karabijnen boven hun hoofd. — Wat doet gij hier, kameraden? vroegen wij; en het antwoord luidde: Wij zijn hier, om jagt te maken op de *cattiva gente che tavolta percorre queste montagne* (het slecht volk, dat soms dit gebergte doorkruist); maar wij hebben zelden wat te doen. Sedert de inhechtenisneming van Garbaroni, hoort men bijna niet meer van rooverbenden spreken. » En, in de daad, dat is de waarheid: gewapende plunderaars zijn thans in Italië langs de groote wegen even zeldzaam meer te vinden, als in Frankrijk zulks het geval is: in zes jaren tijds zijn er slechts vijf op te teekenen geweest. Overigens wat de zooveel

besproken, en schrikbarend vergroote italiaansche roovergeschiedenissen aangaat, zoo moet men, voor zoo ver ze waar zijn, de oorzaak, of liever de ontwikkeling, er van zoeken niet in een bijzonderen aanleg daartoe, die den bewoners van het schiereiland, meer dan andere natiën, eigen zou zijn, maar wel in de verschillende oorlogen, die dit schoone land, te allen tijde, zoo heilloos berokkend werden.

Te zwak om hunnen vijanden met goed gevolg het hoofd te kunnen bieden, en zulks wel allerminst ten aanzien der fransche legers, zoo bepaalden de Italianen zich, even als de Spanjaarden, bij zoogenaamde *guerilla*- of strooptogten, om daarmeê den vijand, zooveel mogelijk, afbreuk te doen. Na afloop van den krijg, weigerden zulke benden niet zelden, de wapenen neder te leggen, en eindigden nu met, in plaats van een vijand, weêrlooze reizigers aan te vallen, teneinde zoodoende te kunnen blijven bestaan. Vooral in Calabrië, in de Appenijnen en in het gebergte van Latium, tusschen de napelsche en romeinsche grenzen, hielden zij zich op en schuil. Bij voorkeur, evenwel, kozen zij de laatstgenoemde streek, dewijl er tusschen deze beide regeringen geen tractaat van uitlevering bestond, weshalve de vlugt van het een op het ander grondgebied hunne veiligheid steeds zeer in de hand werkte. En vandaar nu de reden der oprigting van deze wachthuisjes, of *Guardiole*, aan de grenzen der beide rijken. Thans, evenwel, nadat er een tractaat van uitlevering tot stand is gekomen, hoort men van roof nagenoeg nooit meer in deze streken gewagen.

Na ons onderhoud met de karabiniers, zetten wij den togt wederom voort, en kwamen nu bij *Torre de' Confini* aan, een douanen-post, waar tevens ook een detachement linietroepen gestationneerd is. Het verschil van uniform, dat door ons hier werd opgemerkt, de andere vlag, welke wij

te dezer plaatse zagen opgestoken, het afvragen onzer paspoorten, met een woord, een geheel ander tooneel, dan wat wij tot dus verre aanschouwden, strekte ten onmiskenbaar teeken, dat wij ons aan de grenzen bevonden van een anderen Staat, en die Staat was Napels. Intusschen bleek het ons toch vooreerst nog in geenen deele, dat hier het zoogenaamde land van belofte, het paradijs van Europa, gelegen was: immers, dezelfde eentoonige weg blijft aanhouden, zich slingerende door de enge vallei, die aan de eene zijde door de zee begrensd, en aan den anderen kant door een keten van meestal vulkanische bergen ingesloten wordt. Een weinig voorbij Fondi, ziet men links af de vermaarde grot, waarin Sejanus het leven van Tiberius redde. Die vorst begaf zich met zijn gunsteling naar Campanië op reis. Nabij Fondi gekomen, hield hij halt op eene plaats, de *villa de la Caverna* geheeten, waar voor hem en nog meer andere doorluchtige personen een luisterrijk maal, echt romeinsch ingerigt, werd opgedischt in eene door de natuur gevormde grot. Nadat zij een poos hadden aangelegen, begon op eens het rotsgewelf te kraken, en vielen verscheiden steenbrokken naar beneden, met zulk een geweld, dat enkele slaven, die de tafel bedienden, er door werden gedood, terwijl, overigens, de ingang nagenoeg geheel er door versperd was geworden. Die weg kon komen, maakte zich in allerijl uit de voeten. Sejanus, evenwel, ziende, dat de keizer gevaar liep van, hetzij door de neêrvallende steenen, het zij door de vlugtenden onder den voet gebragt en overdolven te zullen worden, plaatste zich zóódanig boven zijnen meester, dat hij hem met hoofd, met handen en kniën, geheel van alle letsel vrij hield, en hem zoodoende het leven redde. Men vond hem in die houding, toen het mogelijk was geworden, ter hulpe van die zich daarin bevonden, de grot binnen te

dringen. Een onbegrensd vertrouwen — zegt Tacitus — was het loon van Sejanus voor deze onschatbare, den keizer bewezen, dienst 1). Hoe broos is vorstlijke grootheid niet, en van hoe weinig hangt soms haar behoud of haar ondergang niet af!

De omstreken van Fondi schijnen den reizigers noodlottig te zijn: niet ver van de Tiberius-grot, vindt men de plek, waar Esmenard rampzalig omkwam. Op last van Napoleon, wegens een schimpdicht tegen den russischen gezant, voor een tijdlang, naar Italië verbannen, kwam de zanger der *Zeevaart* van Napels, om naar Frankrijk weêr te keeren, toen eensklaps, op den weg van Fondi, zijne paarden aan 't hollen raakten, en hij-zelf, uit het rijtuig geworpen, het hoofd tegen eene rots te pletter stortte: dit had den 25. Junij, 1811, plaats. Het is te bejammeren, dat niet een kruis, zoo geen ander monument, de plek aanduidt, waar deze jonge fransche dichter den dood gevonden heeft.

Ten tien ure kwamen wij in het stadje Fondi aan; ik zeg stadje, wanneer dat, namelijk, de gepaste uitdrukking is voor een hoop wanstaltige huizen, die in de meest mogelijke wanorde op een kalen bergrug, als 't ware, neêrgesmeten zijn, en wier bewoners het spraakvermogen alleen dáárom schijnen te bezitten, teneinde de *bottiglia* (flesch), of, zoo als wij het noemen, eene aalmoes, te vragen. De Napolitanen noemen *bottiglia*, wat in het westen van Italië de *buona mancia* (eene weldadige gift), en in het noorden een *bicchiere* (glaasje of borreltje) heet. Naauwelijks waren wij binnen gereden, of eene tallooze schaar van met lompen bedekte mannen, vrouwen en kinderen omcingelde, in een oogenblik, ons rijtuig, ter plaatse waar ons het onderzoek der douanen

1) Tac., Annal., lib. IV, n. 9.

wachtte, wier opperhoofd, in zijn groenen mantel gewikkeld, ons, door de statigheid van zijn voorkomen en de fierheid, waarmeê hij zich op zijn post deed gelden, Aufidius Luscus, den prætor van Fondi, voor den geest bragt, die Horatius en zijne doorluchtige reisgezellen, vooral door het maldeftige van zijne statiekleederen, zoo ruime stof tot lagchen gaf.

> Fundos Aufidio Lusco praetore libenter
> Linquimus, insani ridentes praemia scribae,
> Praetextam, et latum clavum, prunaeque batillum.

Van dit gedwongen kortstondig oponthoud gebruik makende, begaf ik mij, voor een oogenblik, naar het Dominikaner-klooster, dat aan de zeezijde gelegen is, en waar zich het vertrek nog bevindt, eenmaal door den H. Thomas bewoond. Daar, — wie zou het gelooven — in dat ellendig gehucht, tusschen de zwarte muren van eene twaalf voet lange en vijf voet breede cel, leefde dat schitterend hemellicht, welks luister de middeleeuwen omgloorde, en nog heden ten dage de katholieke theologie den heerlijksten gloed, vol ziel en leven bijzet. In stille afzondering, in het vergeten duister, dáár, was het, dat de kloosterorden die magtige geniën, die groote geesten kweekten, wier verbazende talenten de wereld eenmaal zouden verrukken en beheerschen. De broeikassen, waarin het hedendaagsch geslacht het verstand tot spoedige en overvolle rijpheid tracht te brengen, werden in die dagen alleen door den hovenier als tuingerief gebezigd. In den hof van het klooster toonde men ons nog een oranjeboom, door den grooten kerkleeraar-zelven met de wortels in de lucht geplant. Het arme Fondi heeft ook nog heugenis van een ander historiefeit, welks droevige sporen er steeds even zigtbaar zijn, als de woede der

golven zich laat verklaren uit het wrak van een schip. Het was, namelijk, in de XVI. eeuw, dat de beruchte zeeroover Barbarossa hier, te midden van den nacht, onverwacht landde, met het doel, om Julia de Gonzagua, douairière van Vespasianus Calonne, gravin van Fondi, op te ligten. Het opzet mislukte, en de vrijbuiter, daardoor in woede ontstoken, stak den brand in de stad, welke hij, te vuur en te zwaard, liet uitplunderen, om vervolgens een gedeelte der bevolking in slavernij meê te voeren. Sedert dat noodlottig uur heeft Fondi zich niet meer uit zijne puinen weten te verheffen. De eenige roem, dien het wist te handhaven, bestaat in zijn *Caecubi-gebergte*, waar reeds vóór twee duizend jaren een wijn groeide, die bij de beheerschers der toenmalige wereld in het hoogste aanzien stond 1).

Wij verlieten, even als Horatius, Fondi, met genoegen, om ons, altijd langs denzelfden weg, dien ook de dichter volgde, naar Itri, de *Urbs Mamurrarum* der ouden, heen te begeven. Naar den text van den poëet te oordeelen, moet hij er met zijn doorluchtig gezelschap tegen den koelen avond zijn aangekomen, dewijl zij daar nachtverblijf hielden, terwijl wij er, in tegendeel, onder een brandende middagzon belandden. Itri is, overigens, slechts een armelijk dorp, waar de reiziger zich geene moeite meer behoeft te geven, om er het huis van Murena en de keuken van Capito nog te zoeken.

> In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus,
> Muraena praebente domum, Capitone culinam.

Intusschen zouden ook wij er, zeker, gaarne overnacht hebben, wanneer wij namelijk, 's anderen daags, daar Plotius,

1) Caecuba fundanis generosa coquuntur amyclis.
MART.

Varius en Virgilius hadden mogen aantreffen, « *de opregtste zielen, welke de aarde immer gedragen heeft:* » *Animae quales neque candidiores terra tulit!* Bij het verlaten van Itri, krijgt men weldra, tusschen de wilde olijfboomen door, een wijd uitgestrekt gezigt over de Thyrreensche zee, de golf van Gaëta; slechts eenige mijlen verder op, vindt men het kleine maar schilderachtig gelegen Mola. Alvorens, evenwel, daar aan te komen, houdt een oud monument, zoo men zegt, het graf van Cicero 1), den reiziger, in 't voorbijgaan, nog een oogenblik bezig. Ofschoon de oudheidkundigen het dan ook al niet volkomen met elkander over dit punt eens mogen zijn, zoo is dit toch zeker, dat de beroemde redenaar in deze omstreken door de huurlingen van Antonius vermoord, en door zijne vrijgelatenen (vrijgelaten slaven) begraven is geworden, aan welke laatsten men het lijkmonument toeschrijft, waarvan wij hier de grootsche bouwvallen voor ons hadden, te weten een torenvormig gedenkteeken, ter hoogte van dertig of veertig voet. De top is er van verdwenen, het marmer- en beeldhouwwerk zoek geraakt, en allerlei ruigte van distels en struiken omslingert van onder tot boven dit vervallen praalgevaarte, als om er de nietigheid meê te verbergen, waarvan zelfs het meest trotsche werk van 's menschen hand een luid sprekend bewijs oplevert.

Het was een weinig meer dan middag toen wij, door het schoonste weder begunstigd, *Mola-di-Gaeta* binnen kwamen. Naarmate men er minder op bedacht is, treft het schoone panorama, dat zich hier voor het oog ontrolt, den

1) De schrijver der *Antichità Ciceroniane* enzv. plaatst het aan den voet van den berg Acerbara, tegen over den toren, ter regter zijde van den Appischen weg.

blik des reizigers te meer, die, van Rome komende, met den zeer beperkten gezigteinder van den engen valleiweg voor zich, zijn hoogst eentoonig pad, reeds zoo lang, vervolgde. Daar lag toch nu eensklaps voor ons oog uitgebreid de zee, op wier spiegelvlak de zon hare stralen vriendlijk liet huppelen; regts, Gaëta met zijne rijzige torens, en het voorkomen hebbende van eene vesting, gebouwd te midden der wateren, links, het vulkanisch gebergte, dat zich tot de bouwvallen van Minturno toe uitstrekt; en dan voorts Mola, dat zich op den oever vertoont, als een belvedere, vanwaar men geheel dat schilderachtig tafereel in zijnen ganschen bekoorlijken omvang volkomen kan overzien. In de daad, bij den aanblik van dat verruklijk schouwspel werd het ons duidelijk, dat wij Europa's paradijs genaderd waren. Wij gingen door eene in vollen bloei staande fraaije laurier- en myrte-dreef naar het hôtel, waar wij eenige verversching gereed lieten zetten in een vertrek, dat het uitzigt had over zee, en waar wij, tegelijk met het schoonste geheel, wat de natuur kan opleveren, ook een rijkdom van de grootste historische herinneringen te genieten hadden. Ter plaatse, waar wij hier onzen nederigen disch spreidden, was het, namelijk, dat Cicero, de altijd zoo ingetogen redenaar Cicero, zich baadde in al de wulpschheid der zeden van zijn tijd: wij bevonden ons hier ter plaatse, waar zijne villa, het *Formianum*, lag, dat naar het oord *Formia* dus genaamd was.

Wij trachtten, en wel met zekere belangstelling, de sporen van dit vermaarde landgoed nog eenigermate te ontdekken; doch, te vergeefs: de paleizen der ijdelheid zijn met de trotschaards, die ze stichtten, in hetzelfde niet als eene schaduw verzwonden! Welk eene ernstige en tevens heilzame les voor den christen, wiens bestemming gelegen

is boven het aardsche stof. In de Thermen of badplaats las ik het volgende opschrift boven eene fontein van kristalhelder drinkwater, dat, op een paar schreden afstands van zee, uit de rots ontspringt:

NYMPHÆ ARTACIÆ
BIBE, LAVA, TACE.

Volgens de dichters is het hier, bij de Artachia-bron, dat Ulysses de dochter van Antiphates, den koning der Lestrigonen, ontmoette, die daar water kwam putten.

Mola bezit ook nog eenige overblijfsels van een theater, van een amphitheater, van een Neptunus'-tempel, en der villa's, of landgoederen, van Scaurus en van Hadriaan. Tevens met de herinnering aan Laesius en Scipio, welke beroemde mannen hier, op dit strand, als kinderen met elkaêr ballen kaatsten, komt die aan paus Gelasius en aan den vermaarden kardinaal Cajetanus ons te binnen, op wier geboorte Gaëta roem draagt. Wij moesten, uit tijdgebrek, ons bij een blik uit de verte op die merkwaardige stad bepalen, waar wij den zoogenaamden *Rolandstoren* zich op den *Corvo* zagen verheffen, eigenlijk het graf van Lucius Minatius Plancus, een leerling van Cicero, en die, als ik mij niet bedrieg, de stichter was van Lyon. In de hoofdkerk van Gaëta wordt de standaard bewaard, die door paus Pius V. aan Don-Juan van Oostenrijk, opperbevelhebber der christenlegerscharen in den slag bij Lepanto, ten geschenke gegeven werd.

Wanneer men Mola verlaat, welks armoede jammerlijk afsteekt bij den natuurrijkdom, waar het te midden in ligt, zoo loopt de weg, verscheiden mijlen lang, voorbij dat schoone gedeelte der Tyrrhenische zee, die met den naam van golf van Gaëta is bestempeld. Lieflijke beelden, aangename herinneringen vergezellen den reiziger geheel die

baan langs, tot *Trajetto* toe; doch dáár komt, plotseling, eene treurige gedachte den geest ontstemmen: *Trajetto* heeft *Minturnae* vervangen! In de omstreken dier stad zocht Marius, de verwinnaar der Cimbren, eene schuilplaats tegen Sylla's vervolging. Door diens trawanten in eene moeras-spelonk ontdekt, werd hij naar de stad gesleurd, en dáár in den kerker geworpen, waaruit hij echter wist te ontsnappen, om voorts de wijk te nemen naar Africa. Wij zeiden spoedig het eenmaal zoo vermaarde oord vaarwel, waar van alle vroegere grootheid geen ander spoor dan eene groote en schoone waterleiding meer overig is, en waar de schim van Marius den reiziger beteekenisvol schijnt toe te roepen: « Verkondig het aan alle roembejagers, dat gij Marius gezien hebt te Minturnae, verscholen in een moeras! »

Ik, voor mij, zal aan Minturnae eene geheel andere herinnering bewaren: te weten, op die bouwvallen verloor ik..... mijn snuifdoos. Allen, die in staat zijn, de hooge waarde van zulk eene doos op reis juist te schatten, voorzeker, zij zullen mijne regtmatige droefheid over een zoodanig verlies regt laten wedervaren. Een snuifdoos is een waar Pandorageschenk, op welks bodem altijd de hoop gevestigd blijft, namelijk, het geheim, om den geest steeds op te wakkeren, en de meest-geschikte middelen te doen uitdenken tot het overwinnen van alle mogelijke hinderpalen, die zich, gedurig aan, in het leven, vooral van den reiziger, opdoen; een snuifdoos is een even nuttig als aangenaam tijdverdrijf, een gezelschapsband, die tusschen een oogenblik te voren elkander nog geheel en al vreemde wezens, zelfs tot de innigste vertrouwlijkheid, de deur opent; en zie, daar had ik de mijne verloren! Vaarwel, gij, dierbare herinnering aan den vaderlandschen grond, en ontvang daarbij tevens hier mijne openlijke hulde en dankerkentenis voor al

de gewigtige diensten, mij zoo lang, zoo ruimschoots bewezen! Moogt gij in handen vallen van een liefhebber, die het hart op de regte plaats draagt, en u zal weten te behandelen met al de onderscheiding, waarop gij, als een ongelukkige vondeling uit den vreemde, billijke aanspraak maken moogt! Vaarwel Minturnae, vaarwel; steeds zal ik uwer blijven gedenken, zoo dikwerf en zoo lange ik aan Nicots hooggevierd kruid ook mijne dagelijksche hulde nog toebrengen mag. In uwe moerassen verscholen, beschreide Marius zijn balsturig lot; ik, voor mij, heb op uwe bouwvallen, gelukkig, niets anders dan mijn verloren snuifdoos te beweenen!

Om mijne smart, die (gij moogt het stellig gelooven!) toch niet tot wanhoop oversloeg, eenigermate te lenigen, was er, intusschen, niets minder noodig dan het verruklijk gezigt van het schilderachtig Campanië. Wij kwamen weldra aan den oever der Liris, thans de *Garigliano*, waarover eene fraaije brug ligt (zoogenaamd) van ijzerdraad, met die van Pavia, de eenige van deze soort op geheel het italiaansch schiereiland.

Het water der rivier, door de zee teruggedreven, vormt hier moerassen, die, uit een krijgskundig oogpunt beschouwd, als verdedigingsmiddel, van het uiterste belang zijn. Gonzalvo van Cordua had dit volmaakt-goed begrepen, toen hij zich daar met eene kleine strijdbende verstak, om er de Franschen af te wachten. Toen zijne stafofficieren hem over dat, zoo zij meenden, roekeloos bestaan berispten, zeide hij, met fiere beradenheid: « Ik wil liever mijn graf vinden op een terrein, waarvan ik den vijand een voet-breed gronds betwist heb, dan mijn leven met honderd jaren te verlengen, door hem eenige schreden gewonnen te geven! » De uitslag regtvaardigde zijn besluit. De Franschen werden, in weêrwil van hun heftig en moedig gedrag, desniettemin volkomen

geslagen — 1503. — Het was bijna duister geworden, toen wij daar ter plaatse voorbijkwamen, hetgeen, voor onze herinnering, aan Brantômes verhaal een nog treuriger tint gaf, waar hij zegt, en wij met hem herhaalden: « *Hélas! j'ai vu ces lieux-là derniers, et mesmes le Garillan, et c'estait sur le tard, à soleil couchant, que les ombres et les mânes commencent à paroistre comme fantosme, plus tost qu'aux autres heures du jour, ou il me semblait que ces âmes généreuses de nos braves François là morts, s'eslevaient sur la terre et me parlaient et quasi me respondaient sur mes plaintes que je leur faisois de leur combat et de leur mort* 1). »

Ik heb, ja, dat noodlottig oord helaas gezien, gelijk ook den Garigliano; het was reeds laat, tegen zonne-ondergang wanneer, méér dan op andere uren van den dag, de schaduwen en schimmen als spooksels zich beginnen te vertoonen; en zoo dan scheen het mij toe, alsof de geesten dier zoo heldhaftig aldaar gesneuvelde Franschen langs den bodem rondwaarden, om mij toe te spreken en, als 't ware, te antwoorden op mijne klaagstem over hunnen strijd en over hunnen dood!

Bij den overtogt van den Garigliano, zegt men Latium vaarwel, om, aan de overzijde der rivier, Campanië te betreden, met den bijnaam van *Terra di lavoro*, of *bouwgrond*, uithoofde vooreerst van de overgroote vruchtbaarheid des bodems, en vervolgens wegens het onberekenbaar voordeel, hetwelk de verstandige landbouwers er door een vertiendubbelden oogst van weten te trekken. Men stelle zich dit bekoorlijk landschap voor in al het schilderachtige van een olijvenwoud, afgewisseld en, als 't ware, door de weeldrigste wijngaard-

1) Vie de Gonzalve de Cordoue.

ranken digt omstrengeld, onder wier schaduw een golvende korenzee hare baren zacht-ruisschend beweegt, terwijl links van het pad langs Massico's bergrug een heerlijk druifgewas bloeit, waarvan de oude nektar Horatius' muze, bij 't lustig klinken der volle bokalen, lofprijzend « *vetris pocula Massici* » zingen deed. Doch, eindelijk, werd het volkomen duister, en de zangster van den beroemden Romein verdween in de digte schaduwen, die ons-zelve van lieverlede geheel omwikkelden. Ook werd het zeer koud; doch, bij het heldere sterrenlicht konden wij evenwel ter wederzijde van ons pad de beide bergketenen blijven gadeslaan, waar wij ons gestadig tusschen in bevonden. Wel waren er onder ons, die bij dat alles meer of min angstig waren; maar, even min als op onzen togt door de Appenijnen, zagen wij ook hier schim of schaduw van *lazzaroni's*, *birbanten*, *malandrini*, of hoe die roovers al verder heeten mogen, waarmeê de reizigers op roman-aventuur zoo gaarne het verhaal van hunnen togt opluisteren! Weg waren ze alzoo voor ons die stoute dichterlijke droomen: helaas! — Tegen 10 ure 's avonds, kwamen wij, vrolijk en wel, in het stadje *Santa-Agatha* aan, waar wij bleven overnachten.

17 Februarij.

Herinnering aan Hannibal. — Capua. — Amphitheater. — Mosaïken. — Hoofdkerk. — Herinnering aan Bellarminus. — Aversa. — Krankzinnigengesticht. — Napels. — De Lazzaroni.

Bewonderen en danken, ziedaar alles, wat men, bij het opgaan van eene heerlijke voorjaarszon, onder weg doen kan in eene landstreek, zoo verrukkelijk als die tusschen Sint-Agatha en Capua zich onafgebroken aan het opgetogen gezigt voordoet.

Neen, schooner landschap dan dat van Campanië is er ter wereld niet denkbaar. Hier is het bouwland; dáár zijn het gansche dreven van rijzige populieren, tot aan den fieren top met frisch-groene wingerdtakken omstrengeld, en waar tusschen zwellende purpertrossen een overvloedigen oogst van den geurigsten nectar voorspellen; ginds, uitgestrekte gaarden van de welriekendste rozen, die er of gekweekt worden, of ruimschoots zelfs daar tieren in het wild, want, zoo als Plinius het, volkomen naar waarheid, uitdrukt: dit tooveroord wil niets anders voortbrengen dan wat lieflijk is en schoon 1). Verder op zijn het wederom welige myrtenboschjes, in wier lommer gansche vlugten van wilde duiven nestelen en de lucht vervullen van hun kirrend gezang. Zoo als Varro ons leert, is deze bodem zoo ligt te bewerken, dat men de ploeg er enkel met ezels drijft 2). Intusschen levert dit oord toch iets zeer onaangenaam-lastigs op, waarover Horatius reeds klaagde, en waarmeê ook wij weldra kennis maakten, namelijk: bij den minsten wind wordt men als in stofwolken begraven:

. . . . . Trahentia pulveris atri
Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.
Lib. II, *Sat.* VIII.

Van lieverlede begint het oog zich aan het groote natuurschouwspel te gewennen, en zoodoende verliezen de daardoor op het gemoed gemaakte indrukken langzamerhand zóóveel van hunne levendigheid, dat de geschiedenis er weder met hare grootsche herinneringen op begint te kunnen werken, en dus is het hier Hannibal, die in dit oord ons van alle zijden tegemoet treedt. Was het oordeel over dezen ver-

1) *Lib.* XVIII; 11.
2) R. *de re rust.* I, 10.

maarden carthaagschen veldheer steeds verdeeld, ook onder ons heerschte te zijnen aanzien, bij het voeren van een zeer levendig gesprek, waaraan allen deelnamen, een groot verschil van gevoelen. De een zeide, dat hij, na den slag bij Cannæ, terstond op Rome had moeten trekken en de stad aangrijpen, terwijl de schrik nog in alle gemoederen heerschte. Die deze meening voorstonden, keurden alzoo zijn oponthoud te Capua in hooge mate af. — Een ander oordeel was dit, dat, namelijk, Hannibal, ja, zeer verkeerd had gehandeld, door zijn leger in de weelde van Capua te ontzenuwen, eerder dan het bezig te houden met gedurige krijgsoefeningen van allerlei aard. Maar, vroeg men, zou het raadzaam geweest zijn, om, na de nederlaag der consuls, terstond op Rome aan te rukken? Sedert zijne komst in Italië, had Hannibal veel volk verloren; het ontbrak hem aan krijgstoestellen, en hij wist ook niet, of zijn verblind en weêrspannig vaderland hem wel zou steunen in den krijg; en buitendien hadden de Romeinen den moed nog in 't geheel niet verloren. Rome aan te tasten, zou zooveel zijn geweest als zich-zelven bloot te stellen aan eene misrekening, waarbij zijn veldheersroem, tevens met al de voordeelen der door hem behaalde overwinning, in één-enkel oogenblik, voor altijd kon verloren gaan. De slotsom van het gesprek kwam nogtans eenstemmig hierop neêr: « 's Menschen berekening is altijd op een of ander punt kortzigtig, en Rome, *bij uitnemendheid* de stad der voorbeschikking Gods, moest *nog niet* ten gronde gaan; integendeel, bloeijen en groeijen moest zij zóólang, totdat het rijk van den Messias, den onsterflijken koning der eeuwen, der monarchen en der volkeren, zou aangebroken zijn. Even als eene vrucht, onmiddelijk van den boom gegeten, aangenamer smaakt, zoo had ook het gesprek over Hannibal te dezer plaatse, als 't ware, op het tooneel-zelf zijner handeling

gevoerd, iets eigenaardig-bekoorlijks en eene zeer verhoogde mate van belangrijkheid.

En zoo dan bleven wij, ongemerkt, tot aan den oever van de Vulturno, een drabbigen stroom, die Capua's muren bespoelt, altijd in hetzelfde drukke gesprek met elkander verwikkeld. Het sloeg tien ure, toen wij de voor Cannæs verwinnaar zoo noodlottige stad binnenkwamen, wel te verstaan in het tegenwoordig dus geheeten Capua: de oude stad ligt op drie mijlen afstands van de nieuwe. Wij lieten ons met een rijtuig in weinige oogenblikken derwaarts heenbrengen, doch vonden er, in plaats van eene schitterende stad, niets anders dan een armelijk dorp, dat den naam van *Santa-Maria-Maggiore* draagt. De bouwvallen, die dezen wijd vermaarden bodem geheel overdekken, herinneren aan de invallen der barbaren en aan Rome's woestaardij. Geheel en al vergetende de belangrijke diensten, welke Capua aan de Romeinen, na hunne nederlaag, in de bergpassen van Caudium — *Furculæ Caudinæ* — bewezen had, werd die republiek, wegens het opnemen van Hannibal, door Rome, in de daad, op de wreedste wijze mishandeld, hare tot slavernij gedoemde bevolking ter markt gebragt en bij opbod verkocht, terwijl de senaatsleden, na eerst te zijn gegeeseld, vervolgens den dood moesten ondergaan, door onthoofding met het zwaard. Nadat Julius-Cesar Capua herbouwd had, werd echter die stad door de Vandalen, de Ostrogothen en de Sarrazenen herhaaldelijk belegerd, bezet, uitgeplunderd, afgebrand en verwoest, en, sedert het jaar 840, is Rome's weelderige en rijke mededingster, de bakermat der welsprekendheid, zoo als Cicero haar noemt, niets anders meer dan een schaduwbeeld, eene schim, zwevende over haar eigen graf.

Van al die bouwvallen zijn de overblijfsels van het Amphitheater nog het best bewaard gebleven, en welke wij

daarom met te levendiger belangstelling gadesloegen, dewijl onder het eigenlijke strijdperk ook nog ruime vertrekken en gangen gevonden worden, wier bestemming tot dus verre immer een raadsel gebleven is. Het amphitheater-zelf, dat op de hechtst-mogelijke wijze gebouwd werd, is, op zijne grootste doorsnede gemeten 252, en op de kleinste 153 voet groot. De buitenomtrek bedraagt 396 voet, terwijl de dikte der muren en van het metselwerk op 132 voet gerekend wordt. Sommigen zijn van gevoelen, dat de kluizen, waarop deze schouwplaats gebouwd is, voor het bij de spelen dienstdoend personeel zouden zijn bestemd geweest; terwijl anderen, en misschien met veel grond, meenen, dat die gewelven tot Lupanariën of Thermen hebben gediend. Dergelijke inrigtingen waren, immers, steeds onafscheidbaar met de Amphitheaters verbonden, en het is wel niet denkbaar, dat de wulpsche en bloeddorstige Campaniërs zulk een toegift van geliefkoosde volksvermakelijkheid (!) achterwege zouden hebben gelaten, zij, die, niet tevreden met eene talrijke zwaardvechtersschool te hunner gedurige beschikking te hebben, eerst van allen het *velarium* bezigden. Wat hiervan nu ook zij, zooveel is zeker, dat ook dit reusachtig bouwwerk luide getuigt vooreerst van Capua's rijkdom, en voorts van zijne zucht, om dien aan te wenden hoofdzakelijk ter botviering van zijne uitbundige jagt op vermaak van allerlei losbandigen aard. Zoolang de wetenschap der oudheidkenners er nog niet in geslaagd zal zijn, om de juiste bestemming van deze en al dergelijke gedenkteekenen, in genoegzaam alle steden van het heidensch verleden, met naauwkeurigheid aan te wijzen, en er alzoo daarover veelzijdig nog een geheimzinnig duister ligt heengespreid, leveren al die monumenten toch middelerwijl een sprekend beeld en onmiskenbare getuigenis voor alle volgende eeuwen op, namelijk een krachtig bewijs van Gods regtvaardigheid. Zoowel

hier, als overal elders heeft zij haar vingermerk gedrukt op de tot stof vergane en in puin gestorte steden, wier naam door de geschiedenis met bloed en tranen op hare gedenkrollen ingeschreven werd. Ook gij, Campanië, gij hebt loon naar werken ontvangen: daarvan getuigen de bouwvallen van het oude Capua!

Wederom ontmoeten wij hier Horatius met zijn doorluchtig reisgezelschap, dat door ons te Itri achtergelaten was. Mecenas verlustigde zich met den kaatsbal; Horatius en Virgilius sliepen:

> Hinc muli Capuæ clitellas tempore ponunt.
> Lusum it Mæcenas, dormitum ego Virgiliusque:
> Namque pila lippis inimicum et ludere crudis.

Het speet ons wel zeer, dat wij met hen niet in de prachtige Villa van Coccejus het maal konden gaan nemen:

> Hinc nos Cocceii recipit plenissima villa.

immers, in de nieuwe stad weêrgekeerd, werd ons daar niets anders voorgezet dan twee ontzettend-groote schotels met *broccoli*, eene soort van bloemkool, die, geheel Italië door, zeer in trek is en met olie wordt aangemaakt. Wij hadden geene woorden genoeg, om dat geregt te verwenschen, doch tevens konden wij over Capua's heerlijke ligging niet genoeg uitweiden. Daarenboven, hadden wij er het genoegen, een fransch gesprek te kunnen aanknoopen met eenige zwitsersche officieren, in napelsche dienst, en die hier bij de artillerieschool met het onderwijs waren belast. Naar hunne aanwijzing, gingen wij een bezoek in de hoofdkerk afleggen, waar, zoowel voor den kunstenaar als voor den christen-reiziger, schoone herinneringen zijn bewaard, zoo, bij voorbeeld de Madonna, een mosaïk-arbeid van de schoonste soort uit het Byzantijnsche tijdvak, en wel van de IX. eeuw. Te midden

van den gewelfboog vertoont zich de H. Maagd met eene parelkroon op het hoofd, en het onder- en opperkleed rijk met edelgesteenten bezet, zoo als dit bij de keizerinnen van het Oosten gebruiklijk was. De gelaatsuitdrukking der Moeder Gods is, even als hare houding, allerbevalligst en aangenaam. De voeten der Hemelkoningin rusten op het *Suppedaneum*, het troonbankje, dat alleen bij hooge personaadjes gebruiklijk is. Het Kind-Jesus zit op den schoot zijner godlijke moeder, en heeft een kruis in de linkerhand. Onder de eerstbedoelde figuur leest men *MP ΘΥ*, eene verkorting der Grieksche woorden *MHTHP ΘΕΟΥ*, *Mater Dei*, Moeder Gods. Ter regter zijde van de H. Maagd staan de H. Petrus en de H. Stephanus, de eerste met de hemelsleutels, welke hij Maria aanbiedt, en de tweede, met de dalmatica omhangen en het Evangelieboek in de hand; regts staan de H. Paulus, die de hand naar de H. Moedermaagd uitstrekt, en de H. Agatha, met een mantel om de schouders, van edelgesteente, en met eene rijke parelkroon in de linkerhand, ten zinnebeeld van den verheven maagdelijken staat. Te midden van het booggewelf vertoont zich de H. Geest, in de gedaante eener duif, met een driekanten gloriekrans omgeven, gelijk in Byzantijnschen stijl de Drie-eenheid wordt afgebeeld. Onder aan den boog staat het navolgende opschrift te lezen, waardoor tevens het tijdvak der oprigting van dit kostbaar monument duidelijk wordt bepaald:

CONDIDIT HANC AVLAM LANDVLFVS,
ET OTTO BEAVIT
MOENIA RES, MOREM VITREUM, DEDIT VGO DECOREM.

Het woord beavit, *geheiligd* (*welgelukzalig gemaakt*), om daarmeê den zin van *gewijd* uit te drukken, is wel

zeker eene der sterkste wendingen of toepassingen van het christlijk taalgebruik 1).

Na dit schoone gedenkteeken van gewijde kunst naauwkeurig gadegeslagen en bewonderd te hebben, gingen wij de hoofdkerk-zelve nu in, om ook aan haar onze aandacht en hulde te schenken. Toen het hoofd der Galilesche visschers te Capua aangekomen was, wijdde hij, die de wereld, om zoo te zeggen, bisschoppen zaaijende doortrok, zijn reisgezel, den H. Priscus, een der twee-en-zeventig leerlingen, tot het opperherderlijk ambt, en stelde hem als zoodanig aan de spits dezer ontluikende christen-gemeente 2). Al de pilaren van dezen tempel, aan het amphitheater ontleend, zijn als zoovele zegeteekenen, door het christendom op het heidendom behaald. In de onderkerk, of zoogenaamde *Crypt*, vindt men een zeer fraaijen *Christus in 't graf*, naar sommigen willen het werk van Bernini, doch dat, volgens anderen aan de hand van zijnen leerling Vaccaro moet toegeschreven worden. Een merkwaardig opschrift, in deze kerk voorhanden, bragt ons, met den naam, tevens al de groote zielshoedanigheden en geestgaven van Capua's aartsbisschop, den beroemden kardinaal Bellarminus, in herinnering terug, van hem, den man, op wien de Kerk met regtmatigen trots vrienden en vijanden kan wijzen. Clemens VIII. drukte slechts het algemeen gevoelen zijner tijdgenooten uit, toen hij, bij de verheffing van dien grooten geleerde tot het romeinsch purper, deze, in de geschiedenis welligt éénige lofspraak over hem uitte: « Wij verkiezen hem dewijl hij in de katholieke wereld, voor wat de wetenschappen aangaat, zijns gelijken niet heeft 3). » In

1) Ciampini. *Mon. Vet.* t. II. p. 167.

2) Ant. Caraccioli, *de Sacris. Eccl. Neap. Mon.* p. 70. — Selvaggio. *Antiquit. christ. Instit.* t. I. p. 53.

3) Hunc eligimus, quia non habet parem in Ecclesia Dei quoad doctrinam. — *Vit. Card. Bellar.*, lib. II, c. 5.

weêrwil van zooveel verdienste, weigerde de nederige kloosterling den hoogen eeretitel te aanvaarden, die hem zoo roemvol verleend werd, en het was alleen de vrees, dat hij met zijne weigering God zou kunnen beleedigen, en de bedreiging van excommunicatie, die hem den weêrstand van zijn gemoed konden doen overwinnen.

Men oordeele nu, welk eene gewaarwording de christen-reiziger in Capua's hoofdkerk moet gevoelen bij het zien van de plaats, waar de Bossuet der XVI. eeuw telken zondag neder ging zitten te midden der armen en van de kinderen der gemeente, om voor hen den catechismus te verklaren! Het is alzoo volstrekt niet te verwonderen, dat de naam van Bellarminus hier nog altijd in zegening herdacht wordt, en men te dezer plaatse in de sakristij der kerk, eene menigte ornamenten bewaart, die door dezen *heiligen* kardinaal gebruikt werden. Een anderen roem draagt Capua teregt op hare martelaren, wier kostbaar bloed dit aloud wulpsch oord als tot een boeteoffer strekte voor de tal- en naamlooze gruwelen, op dezen grond zoo snood bedreven. Aan de spits dier edele schaar van christenhelden staat de H. Priscus, de eerste bisschop, op Nero's last, aan den Aquarischen weg (*Via Aquaria*), ter dood gebragt. Voorts de H. Rufus, een patriciër van geboorte, door het H. Doopsel een lidmaat van Christus' Kerk, door de uit des H. Apollinaris handen ontvangen wijding, een bisschop der gemeente, Petrus' leerling en door Nero's genade een bloedgetuige van den Heer. In zijne voetstappen zien wij vervolgens optreden den jongen Antoninus, met Aristus, zijn medestander, en Quinetus, Arcontius, Donatus, Rosius, Heraclius en nog zooveel anderen meer, waarvan de H. Rufus en Carpophorus, die onder Diocletiaan de martelkroon verwierven, de roemruchte achterhoede uitmaken.

Na onze eerbiedige hulde aan de grondleggers en handhavers van het christendom hier ter plaatse, innig bewogen, toegebragt te hebben, verlieten wij Capua onder eene, in de daad, verzengende middagzon. Geheel ons rijpad was met eene zware laag van stof overdekt, die, door de gedurig daar langs komende voertuigen altijd in beweging werd gehouden, en ons, wegens hare kalkaardige natuur en poederachtige fijnheid, in de daad, buitengewoon hinderde. Overigens kan men niets zonderlingers zich voorstellen dan de rijtuigen, die hier te lande gebruiklijk zijn: nu eens een karretje op twee wielen, met een paar planken er in, die, zoogenaamd, de banken zijn, en door een os en een buffel voortgetrokken worden; dan weder een gewone chais, met een paard, een ezel, of met een os en een paard er voor, of ook wel enkel door een os of door een buffel getrokken. Nergens ter wereld zal men, geloof ik, zulk eene verscheidenheid, om niet te zeggen, zoo'n mengelmoes van voertuigen aantreffen. Intusschen evenwel leidde het bevallig stadje Aversa onze aandacht weldra naar andere punten heen, en, voor zooverre de tijd ons het toeliet, vestigden wij die op het schoon gesticht voor krankzinnigen, dat aldaar, langen tijd, aan de verlichte zorgen van den vromen abbé Linguiti was toevertrouwd. Hem komt de eer toe van, met de broeders van Sint-Jan-van God, in Europa de eerste te zijn geweest, die deze ongelukkigen uit de vreeslijke boeijen en kluisters, die vroeger hen knevelden, losmaakte, om ze aan een zachter en menschlijker behandeling te onderwerpen. De ligging van dit hospitaal is allezins gunstig, en, wordt daarenboven, opgeluisterd door lieflijke boschaadjes, door luchtige binnenplaatsen, heerlijke tuinen en lagchend plantsoen, als ook door ruime zalen, met allerlei schilder- en beeldhouwwerk versierd, en voorts voorzien van eene aanzienlijke boekerij, van eene billardka-

mer, en alle verdere uitspanningsplaatsen, die het gesticht allezins het voorkomen van eene prachtige *villa* geven. Wat er wel eenigermate ontbreekt is orde en zindelijkheid, doch die, over 't algemeen, niet tot de hoofddeugden der Italianen schijnen te behooren.

Vóór vier ure reeds stond onze reiswagen voor de poorten van Napels, waar wij een geruimen tijd naar den afloop van het allerstrengste onderzoek onzer reisgoederen en paspoorten moesten wachten. Wanneer men Napels te land nadert, zoo doet zich deze derde hoofdstad van Europa, zeker, niet op de gunstigste wijze voor; hier en daar, ja, bespeurt men een min of meer fraai gebouw of huis, doch niets wat het trotsche Parthenope slechts in het geringste aanduidt: gelukkiger alzoo de reiziger, die van de zeezijde er aankomt: voor hem vertoont Napels zich in al den glans harer trotsche majesteit en waarlijk-grootschen luister. Intusschen zagen wij, links af, een groot gebouw liggen, dat den christen-pelgrim innig roeren moet: *l'Albergo reale dei poveri*, het koninklijk paleis der armen. In deze weinige woorden ligt geheel de ommekeering, door het Evangelie in de oude maatschappij te weeg gebragt, volkomen en welsprekend opgesloten. Terwijl wij in den geest aan die gezegende wending van zaken onze eerbiedige hulde toebragten, wierpen wij tevens, in het voorbijgaan, een blik van bewonderend welgevallen op dit gesticht, waaraan wij, voor later, een opzetlijk bezoek van hooge en warme belangstelling nu reeds toedachten.

Middelerwijl ontvingen wij, zonder bepaald er op te letten, een zeer vreemdsoortig bezoek, dat al spoedig onze aandacht ten sterkste boeide, namelijk, een geheel bataljon van Lazzaroni's, die ons rijtuig omcingelden en in digte geledcren volgden. Op hun gelaat stond duidelijk zigtbaar een brandend verlangen te lezen, om weldra deze edele *forestieri*

(vreemdelingen) hun dienst te zullen mogen aanbieden; en, aangezien nu de *Lazzarone* wel de eerste bijzonderheid is, welke Napels oplevert, zoo zullen wij dan ook maar terstond er hier eene beschrijving van geven. Ongetwijfeld is de Lazzarone tegenwoordig vrij wat minder poëtisch, pittoresk en belangwekkend dan te voren: zijn voormalig karakter heeft eene aanmerklijke wijziging ondergaan, zoodat hij, bij voorbeeld, thans niet meer op straat legert en er zelfs, onder den blooten hemel, zijn nachtverblijf houdt; geenszins is hij geheel vreemd gebleven aan de beschaving, die hem van alle kanten omringt, en dus loopt hij dan nu ook niet meer woest-naakt langs den weg; maar, alhoewel zonder kousen of schoenen aan de voeten, zoo draagt hij, des zomers, toch een linnen broek en een soort van phrygische muts (of bonnet) op het hoofd, even als zijne vaderen die droegen. Des winters dekt hij zich met een wollen wambuis, daar wijde mouwen en een kap aan zijn gezet; ook woont hij onder dak, en behoort zelfs kerkelijk tot eene of andere parochie. Intusschen heeft hij, desniettegenstaande, toch dat bijzonder eigenaardige van karakter behouden, waardoor hij, in de daad, beschouwd kan worden als een type op zich-zelf. Vrolijk, zorgeloos, zonder nadenken over de toekomst, enkel slechts van den eenen dag in den anderen levend, geniet de Lazzarone volop van wat Napels schoone hemel hem heerlijks en kostelijks aanbiedt, terwijl hij, als bij instinkt, over de schoone kunsten meê redeneert, en voor de vuist steeds verzen opsnijdt, hetwelk alles te zamen hem een wezenlijk of een schijngeluk oplevert, wat hij voor niets ter wereld zou willen ruilen.

In het gebarenspel is hij volleerd, en drukt, naar welgevallen, door gelaatstrekken, of beweging van hoofd en handen, alles uit, wat hij gevoelt, of wat hij begeert. Die

gebarentaal spreekt hij echter alleen met de zijnen, of, bij uitzondering, wanneer er soms een of ander geheim hem is opgelegd. In elk ander geval, is hij echter eerder een schreeuwer dan een spreker 1), en wel van af het krieken van den dag, begint hij u reeds met zijn onophoudelijk geschater en gesnater het oor te verdooven; en, wat moeite gij u ook zoudt geven, om hem daarvoor te ontloopen, gelukken zou het u niet, want, hij is alomtegenwoordig, aan de haven, in de straten, op de marktplaatsen, bij alle monumenten of gebouwen der stad, maar vooral, daar, waar huurrijtuigen voor het publiek gereed staan, en alzoo is de *Toledo*-straat zijn eigenlijk hoofdkwartier. Hebt gij er een noodig, zoo zijt gij zeker, hem dáár te vinden, en hadt gij hem ook al niet noodig, zoo zou hij u, daar ter plaatse komende, toch wel weten te beduiden, dat hij stellig van dienst kan zijn door u heen te brengen, langs den kortsten weg, het zij naar iedere kerk of naar elk museum, waar hij al de bijzonderheden van kent; hetzij naar dezen of genen schuitenverhuurder, wier namen en toenamen hem naauwkeurig bekend zijn; hetzij dat gij in een rijtuig wilt stappen, en terstond opent hij u het portier, slaat de treê voor u neêr en weêr op, neemt als jockey er onmiddelijk achter of voor plaats op, zingt, gedurende den rid zijn liedje, of fluistert, nu en dan, u al lagchende en schertsende in het oor: *Eccellenza, una bottiglia:* — «Excellentie (hoogwelgeboren heer, zouden wij zeggen) vergeet mijn drinkgeld niet!» Zoodra houdt het rijtuig niet stil, of de Lazzarone springt onmiddelijk van zijne staanplaats of van den bok, en spreidt u een tapijtje voor de voeten, borstelt u vervolgens de schoenen en de kleederen netjes af, ontvangt uwe *Tornesi*, zegt u eerbiedig, maar schalks goeden

1) Napolitani maestri in schiamazzare. Alfieri, *Son.* CXLIII.

dag, smeert daarna het paard ook nog de voeten weêr glimmend, en roskamt het manen en staart, in de blijde hoop op spoedig nieuwe kalanten.

Men heeft Lazzaroni van allerlei ouderdom en gehalte. Op onze wandeling naar de Honds-grot, dat wil zeggen, anderhalf-uur lang, werden wij, in weêrwil onzer ernstigste tegenkantingen, ja, van onze herhaalde bedreigingen-zelfs steeds op de hielen gevolgd door een kleinen *Lazzaro* in het straks door mij beschreven kostuum. Zonder ophouden wees hij ons alles aan, en deelde ons inlichtingen mede, waarmeê wij niets te maken hadden, en waar wij hem volstrekt niet naar vroegen; en, of wij hem nu al gelastten, dat hij heen zou gaan en ons met rust laten, hij antwoordde op dat alles enkel maar: « *Excellenza si*, *Excellenza si.* » — Ja, wèl, ja, best, Excellentie! Eindelijk, zijn meêloopen moede, zeide een van ons, zoo driftig weg: Ga heen, leelijke Lazzaronenjongen. » — « *Excellenza no!* » Neen, volstrekt niet, Excellentie; ik ben geen Lazzaronenjongen; ik vraag u enkel maar om een drinkgeld, terwijl de Lazzaroni u den zakdoek zouden ontfutselen: « *rubano li fazzoletti della gente!* » Om van hem ontslagen te zijn, gaven wij hem, eindelijk, eenige penningen (*grani*), om zich daarvoor wat maccaroni te koopen. « Merci, Excellences! » riep hij ons, vrolijk weghuppelende, na, gelukkiger, in de daad, zich gevoelende dan de koning van Napels, die, intusschen, zeker niet voor den minst gelukkigen vorst der beschaafde wereld gehouden wordt. Ter eere der Lazzaroni moet ik hier aan mijne schets van hun karakter, naar waarheid, dezen trek nog toevoegen, dat het geloof in hun gemoed zeer levendig werkt, en dat ze veel minder slecht zijn, dan de roep is, die over hen uitgaat. Ik zal later daarop nog terugkomen.

Wij kwamen alzoo, onder groot geleide, in het hôtel

aan. Een twintigtal Lazzaroni wierp zich, om strijd, op onze bagaadje: men betwistte elkander om het zeerst de eer van ons te mogen dienen; en in één oogenblik was ons rijtuig van alle kanten, zoo binnen als buiten, onder en boven overstormd en, als ware het eene vesting, ingenomen. Onze *Vetturino*, een oude Romein, die dat werk van ouds kende, stond er kalm, met zijn zweep in de hand, bij toe te zien; op eens riep hij, zonder zich in 't minst over zijne woorden te bekommeren, met luiderstemme, zoodat een ieder volkomen goed kon begrijpen, wat hij er meê zeggen wilde: « *Signori, badate:* » Mijne heeren, pas op, en ziet wel toe, waar uwe goederen blijven! — Naar het scheen kwetste de veelbeduidende uitdrukking van onzen voerman de Lazzaroni niet in het minst, of wel de *Vetturino* belakte hen; doch, hoe dan ook, zij bleven altijd even vrolijk, en, zonder zich de beleediging van den koetsier eenigermate aan te trekken, hun vrijwillig opgenomen taak met vuur en geestdrift voortzetten; — er ging geen stuk van ons eigendom verloren.

18 Februarij.

Een overzigt van Napels. — Een regiment van de koninklijke lijfwacht. — De hoofdkerk. — Graf van Karel van Anjou. — Antieke zuilen. — De Doopkapel. — De Basiliek der H. Restituta. — Geschiedenis dezer Heilige.

Napels te aanschouwen, en dan te sterven! Onze eerste gedachte was, om thans zelve eens te toetsen, of dit italiaansch gezegde, in de daad, op eenige waarheid van beteekenis gegrond is; evenwel besloten wij vooraf ernstig, om, hoe dan ook de uitslag van ons onderzoek zijn mogt, daarom toch niet te sterven. Zooveel is zeker, en daarin zijn

allen het eens, dat het luisterrijk panorama van Napels door geen ander in Europa overtroffen wordt; en, zeker, het zou 't schoonste der wereld wezen, wanneer, zoo als men zegt, Constantinopel er het zijne niet naast, ja, zelfs er boven plaatste. Om er het volle genot van te hebben, stegen wij naar het St. Elmo-fort omhoog, welks grondvesten in de rots-zelve zijn uitgehouwen, terwijl de Citadel geheel de stad en omstreken bestrijkt. Links vertoont zich vandaar de uitgestrekte voorstad *delle Vergini*, met hare krijtwitte paleizen, op wier dakplatten en breede balkons de schoonste bloemen en planten in fraaije vazen prijken. Verder op ligt het groot armen-hospitaal *Ospedale dei Poveri*, door graauwzusters bediend, die uit Franche-comté afkomstig zijn; vervolgens de poort van Capua; dan Caserta, met zijn koninklijk paleis en heerlijke tuinen; daar achter de maatlooze vlakte van Campanië, met de sierlijkste woningen gestoffeerd, wier helder-witte kleur op het frissche weidegroen en het donker-digt gebladert van 't olijven- en oranjewoud levendig uitkomt; eindelijk, geheel op den achtergrond, de Appenijnen, waarvan de uitgetande kruinen nog met een vonkelend sneeuwkleed lagen overdekt. Vlak voor ons schitterde het grootsche midden, het hart van de stad in de tintelende stralen der prachtigste zuiderzon, in wier licht tal van vergulde koepeldaken, van lustpaleizen, van de treffendste monumenten, de schoone Toledo-straat met haar vulkanisch plaveisel, hare praalgebouwen, keurmagazijnen en oneindige bezoekers, zoo in fraaije ekwipaadjes, als te paard en te voet, zich spiegelden, koesterden en verdartelden, geheel den dag door; dan voorts het *Largo del Castello*, Napels' grootste plein, met de Medina-fontein, eene der schoonste, welke men, na die van Rome, zien kan: ziedaar het stout en verrukkelijk tafereel, dat zich hier voor het oog ontrolt, en, als 't ware,

ingesloten wordt door een kostbaar lijstwerk van het weligste groen, dat heuvelsgewijze omhoog loopt tot aan den voet van den Vesuvius, wiens immer rookende krater aan dit lagchend geheel iets ernstigs bijzet, en het gemoed, altijd door, met eene onwillekeurige huivering vervult. Kan men verhevener schouwspel zich ergens ter wereld voorstellen?

Regts is het tafereel, zoo mogelijk, nòg schitterender. De stad helt amphitheatersgewijze naar de prachtige Chiaja-kaai af, waar de eerste klasse van Napels bevolking met der woon gevestigd is. Westwaarts heen kronkelt het steil gebergte de Posilippo-grot door, en sluit, in zee uitloopende, de stad als binnen een ondoordringbaren ringmuur op. De schoone en altijd druk-bezochte kerk der *Madonna di piè di Grotta* ligt schilderachtig binnenwaarts tegen het gebergte aan. Vervolgens ontdekt zich aan het oog de *Villa reale*, onvergelijklijk-bevallig gelegen aan den oever van de zee, met hare fonteinen, brons- en marmervazen, hare accacia-dreven, boschaadjes van myrte- en oranjeboomen, haren wit marmeren koepeltempel, en haar wonderbaar-schoon uitzigt, door welk alles te zamen zij eene der lieflijkste openbare wandelplaatsen van geheel Napels oplevert. Op den verren achtergrond ziet men, aan een rotshoek, het indrukwekkend kasteel, bekend onder den naam van het *Castel-del-Uovo* (*Eirond*), dat een eiland vormt, en bij middel van een tweehonderd ellen lang havenhoofd met den vasten wal vereenigd wordt. Dat kasteel was weleer de villa van Lucullus, de kerker van Augustulus, Rome's laatsten keizer, en alzoo een gedenkstuk tevens van 's menschen trots en vernedering. De golf van Napels wordt er geheel door bestreken, en tegelijk in tweeën verdeeld. Een weinig verder op ligt de Toren, *del Carmine* genaamd, eene sterkte, die het zuidelijk halfrond der haven beheerscht, en aan Mazanniello's opstand herinnert, maar

tevens belet, dat die nog eens weder hervat worde! Achter al die bouwwerken vertoont zich *Portici*, van rondom door het lazuur van den waterspiegel ingesloten en weêrkaatst, maar tegelijk op zijn koninklijk lustslot niet weinig hoovaardig. Vervolgens, opwaarts naar den Vesuvius heen, *Resina*, en van zéér verre *Castellamare*, als tegen het gebergte aan, met *Sorrento* en het beruchte *Capri*. Den blik steeds regts af wendende, stuit men, eindelijk, op Kaap-Misene, waar Plinius de Oude, aan het hoofd der romeinsche vloot, zich inscheepte, om den Vesuvius te gaan onderzoeken, en daarbij den dood te vinden.

Dit grootsch tooneel is evenwel niets dan een miniatuur bij het kolossaal schouwspel, dat ons door geheel het omliggend grondgebied van Napels op groote schaal alomme wordt aangeboden. Naar mate men hooger en hooger stijgt, en de gezigteinder zich al meer en meer uitbreidt, totdat men bij het Camaldulenzer klooster gekomen is, geniet men, al meer en meer, een gezigt, waarvan het oog maar zelden, ergens ter wereld, de weêrgaê vinden zal. De beide golven van Napels en Pozzuoli vertoonen zich daar in hare gansche uitgestrektheid, en even zoo de verruklijke oevers van Baja, het heuvelplat van Cumæ, de uitgedoofde kraters der Solfatara en der Astrumi, het meer van Agnano, de grenslooze zee, alles ter eene zijde, en dan aan den anderen kant de wijde vlakten van Campanië, met bevallige berghoogten gestoffeerd en door het weligste en meest-afgewisselde plantsoen opgeluisterd; ziedaar wat ons van het Sint-Elmus-fort, langs alle zijden, als in een tooverhof onder het meest-begoochelend licht der ter wereld éénige zon van Napels, op de treffendste en boeijendste wijze, voor het oog ontrold werd, een tafereel, dat den schilder stoutweg naar zijne penseelen doet grijpen, om het, in verrukking over te brengen op het doek, doch

om ook weêr even spoedig het palet moedeloos weg te werpen, bij de ervaring, dat zulk eene natuur niet weêr te geven is door de kunst.

Zoo dan hebben wij in vlugge trekken het panorama van Napels geschetst, gelijk het zich, van het Sint-Elmus-fort en van het Camaldulenser klooster gezien, voordoet. ô God, hoe heerlijk moet het ware vaderland der uwen niet zijn, wanneer reeds hun aardsch ballingsoord zoo schoon is!

Nadat wij een geruimen tijd, tegenover dat prachtig schouwspel in de hoogste verrukking opgetogen gestaan hadden, — een tooneel, dat door de meest-bedreven pen toch niet dan gebrekkig kan worden nageschetst — zoo begaven wij ons van uit de hoogte naar beneden, om de voornaamste punten dezer grootsche schilderij van nabij onder het oog meer in bijzonderheden na te gaan, en kozen allereerst Napels hoofdkerk als tot aanvangspunt onzer beschouwing.

Bij het uitkomen der *Largo dei Studj* trof ons een, hier overoud en alledaagsch, maar voor ons toch nieuw en vreemd voorval, dat op ons gemoed een diepen indruk maakte: namelijk, het eerste regiment der koninklijke lijfwacht trok de *piazza di Trinità* (het Drievuldigheidsplein) over, en begaf zich naar de nieuwe Jesuitenkerk (*di Gesu nuovo*) heen. En wat meent gij wel, dat die oude krijgslieden, in kleine uniform uitgedost, met hun kolonel en den geheelen staf aan de spits, daar gingen verrigten? Tijdgenooten dezer XIX. eeuw luistert wèl toe, wat ik u zeggen zal: zij gaan er zich tot eene waardige viering van het op handen Paaschfeest voorbereiden! Wij volgden hen derwaarts, en waren zoodoende ooggetuigen, hoe die grijze wapenknechten daar eerbiedig nederknielden voor den God der heerscharen, en, na hunne sabels en helmen te hebben afgelegd, zich rond de biechtstoelen plaatsten, waar zij, in ootmoedig gebed, den oogen-

blik verbeidden der geestelijke toespraak en van hunne schuldbelijdenis aan de voeten van den priester Gods. De hier bedoelde retraite duurt tien dagen, en daardoor hadden wij gelegenheid, om meer dan eens getuigen te zijn van een schouwspel, dat even vereerend is voor hen, die het geven, als vertroostend voor den christen, wien er de aanblik van is gegund. Frankrijk, mijn Frankrijk, eenmaal zoo christlijk van handel en wandel, zoo dapper en zoo godsdienstig tevens, ô, zeg mij, wanneer zult gij toch eens tot inkeer komen en tot God wederom terug worden gebragt? Te dien dage zult gij, strijdbaarste onder alle natiën der wereld, het voor altijd leeren inzien en voor goed begrijpen, dat de geest des christendoms zich innig met den krijgsmansgeest moet vereenigen, om niet enkel te hebben soldaten, krijgslieden zonder geloof, maar wapenknechten, die door het geloof zich tot ware helden weten te verheffen!

In de kathedrale wachtte ons de kanonik *De' Bianchi* welwillend op; hij, de boezemvriend van den beroemden kanonik de Jorio en diens bekwame leerling, had de goedheid, om hier onze gids wel te willen zijn. De Sint-Januarius-kerk, zeer onregelmatig van vorm, half-gothisch en half-grieksch van bouwstijl, levert voor den kunstenaar en voor den christen beiden een zeer ruim veld van beschouwing en onderzoek op. Reeds terstond bij den ingang maken twee oude porphyren kolommen de aandacht gaande, terwijl boven de groote binnendeur onze opmerkzaamheid niet minder door de prachtige grafmonumenten van Karel van Anjou, van Karel Martel en van Clementia, zijne gade, door den graaf Olivarez, onderkoning van Napels, te hunner eere gesticht, in hooge mate werd geboeid. De doopvont, uit een antieke vaas van egyptisch bazalt gebeiteld, rust op een porphyren voetstuk, kennelijk uit de oudheid afkomstig, door de zinne-

beeldige attributen van Bacchus, die daarop uitgehouwen zijn. Honderd en tien kolommen van egyptisch graniet, overblijfsels van een ouden Apollo- en Neptunus-tempel, schragen de trotsche gewelven van dit verheven godshuis, en prijken daar als de roemvolle glorieteekenen eener nieuwe zege, door het evangelie op het heidendom glanzend ook hier behaald. Naar het midden der kerk heengaande, vindt men daar de zoogenaamde basiliek der *H. Restituta*, die het linker gedeelte van den kruisbouw uitmaakt, terwijl de regter zijde van het dwarsschip door de kapel van den *H. Januarius* wordt ingenomen. Uit de oude Restituta-kathedrale, die, zoo men beweert, door keizer Konstantijn gebouwd werd, is de tegenwoordige hoofdkerk van den H. Januarius voortkomstig. Doch, volgens een opschrift, als mosaïk het altaar ingewerkt, zou de H. Helena haar gesticht hebben, toen zij, uit het H. Land terugkeerende, zich over Napels naar Rome begaf 1).

1) Ziehier dat opschrift:

Lux immensa Deus postquam descendit ad ima
Annis trecentis completis atque peractis,
Nobilis hoc templum sancta construxit Helena.
Hic bene quanta datur venia vix quisque loquetur,
Sylvestro grato papa donante beato,
Annis datur clerus jam instaurator Parthenopensis
Mille trecentis undenis, bisque retensis.

Een ander opschrift, in het jesuiten-collegie bewaard gebleven, staaft het beweren, dat de H. Helena Napels is doorgekomen:

PIISIMÆ AC CLEMENTISSIMÆ
DOMINÆ NOSTRÆ AVGVSTÆ
HELENÆ MATRI
DOMINI NOSTRI VICTORIS
SEMPER AVGVSTI CONSTANTINI, ET AVIÆ
DOMINORVM NOSTRORVM
CÆSARUM BEATORVM
VXORI DIVI CONSTANTINI
ORDO NEAPOLITANVS
ET POPVLVS.

Wat hiervan zij, zooveel is, in elk geval, zeker, dat de twee-en-twintig kolommen der Basiliek van een Diana-tempel afkomstig zijn. Even zoo ook de *consoles*, of steunblokken, waarop het hoogaltaar rust. Het ligchaam der H. Restituta ligt daaronder bewaard. Een en ander is uitmuntend in griekschen stijl gebeiteld.

Men is van gevoelen, dat het oratorium, of de bedecel van den H. Asprenus en der H. Candida thans de kapel vormt van het H. Sacrament, regts van het altaar gelegen; straks zal ik meer bepaald over die beide doorluchtige personen spreken. Links van het altaar vindt men de kapel van *Sint-Jan-in-Fonte*, die voor navorschers der kunstgeschiedenis allermerkwaardigste oude mosaïken en schilderwerken oplevert. Een dezer mosaïken stelt de H. Maagd voor, in een grieksch gewaad getooid; de Madonna *del principio*, dus genaamd, dewijl zij het eerst van allen te Napels is vereerd geworden. Het byzantijnsch kostuum, waardoor de kunstketen zich onverbroken zamenschakelt, komt in de kerken van Rome dikwerf voor. Regts van deze Madonna vertoont zich de aloude beeldtenis van den H. Januarius; zij wordt, reeds eeuwen lang, voor het echte portret van dezen beroemden heilige gehouden. Een heidensch grafmonument (*Sarcophaag*), waarin de asch van den kardinaal Piscicelli rust, verscheiden lijkgesteenten, waaronder wij dat van den even geleerden als vromen kanonik Mazzocchi opmerkten, maken de voornaamste kunstschatten van *Sinte-Restituta* uit.

Maar, zal men vragen, wie was dan toch die heilige? Vanwaar een zoo prachtig heiligdom te harer eer, en eene zoo hooge mate van schatting en hulde, als die haar hier wordt toegebragt? Wanneer een land het tooneel was van schandgruwelen, zoo als er aan de oevers van het oude Parthenope werden gepleegd, dan moet het òf ten gronde gaan, òf van

zulke smet en smaad volkomen gezuiverd worden; doch, zulk eene zuivering vordert bloed: om het verweekt en verwijfd geslacht, dat daar in zoo ongelooflijke wulpschheid verdierlijkt weggezonken was, uit dien afgrijslijken poel van zonde en ellende weêr omhoog te heffen, hiertoe werden wonderwerken vereischt, mirakelen van kuischheid en moed niet minder groot van omvang en volhardend van karakter, dan de snoodheid was, die daar eenmaal werd botgevierd. Die wet, waardoor de zedelijke wereld in evenwigt gehouden wordt, ligt zoodanig in de rede opgesloten, dat men er reeds lang vooraf de toepassing van kan voorspellen, alvorens nog het feit daarvan zich in de geschiedenis heeft waar gemaakt. Op dien grond van redenering alzoo, moesten Puozzole, Nola en Capua met christenbloed worden gedrenkt; en, wanneer Napels, ofschoon ongetwijfeld minder strafbaar, dan ook al geene martelaren opleverde, zoo kreeg het toch wonderwerken onder het oog, die zijne zedelijke ommekeering krachtig bevorderden en eindelijk geheel hebben voltooid. Tegen het midden der III. eeuw, tijdens de regering van keizer Valeriaan, toen Proculus bewindhebber in Africa was, woonde er te Carthago eene jonge maagd, Restituta genaamd, die, nadat men in haar eene christin ontdekt had, gevangen genomen, en naar den regter heengesleurd werd, die haar aan de vreeslijkste folteringen overleverde. Doch, te vergeefs: de heldin houdt onwankelbaar in het geloof stand. Daar vonkelt het oog van den dwingeland als een helsch vreugdevuur: hij heeft eene marteling uitgedacht, zijn haat, ja, maar ook zijn slagtoffer waardig. Hij gelast den beulen, dat zij het meisje, aan handen en voeten gebonden, in eene boot zullen werpen, die, met pek en vlas opgevuld, vervolgens naar zee zal worden gevoerd, en daar in brand gestoken! Het snood bevel wordt volvoerd; doch, de fel opstekende wind doet de hoog opbla-

kerende vlammen allereerst de beulen der godgewijde maagd omgolven en verteren, terwijl het vaartuig naar de oevers van Ischia henendreef. De nieuwsgierigheid had eene tallooze menigte van toeschouwers aan de kust doen zamenstroomen, allen om 't zeerst begeerig uitziende naar den afloop van dit gruwbaar marteltafereel. En wat zagen hunne oogen? De jeugdige bloedgetuige en uitverkoren bruid des Heeren hief, voor aller gezigt, den teedersten blik hemelwaarts, en gaf, zonder eenig teeken of blijk van de minste ligchaamssmart, kalm en gelaten den geest. De christenen van Napels, door hunne broeders in Africa met het gebeurde bekend gemaakt, gingen het lijk der jonge maagd met diepen eerbied afhalen en overbrengen naar de plaats, waar men haar, de kuische heldin en hemelbodes, als beschermheilige en tevens als stichtend voorbeeld, een tempel bouwde uit de overblijfsels dier snoode ontuchtsverblijven, waar hunne verdierlijkte voorouders eenmaal zich wentelden in het slijk der liederlijkste verdorvenheid 1).

19 Februarij.

Tweede bezoek in de hoofdkerk. — Kapel van het seminarie. — Kapel van Minutolo. — Crypt. — Grafstede van koning Andreas. — Kapel van den H. Januarius. — Schatkamer. — Sakristij. — Sint-Pieters staf. — De karthuiser-kerk. — Een pauslijk woord.

Die zich te Napels bevindt, moet vroeg ter ruste gaan; daarbij zal hij zich wèl bevinden. Ziedaar een orakelspreuk, die beter dan de godspraak van Calchas streek houdt.

1) Zie Baronius, *Martyrolog. Rom.* 17 Mei; de aanteekeningen B en C; *Annales*, t. V, ann. LII, n. 7. — Ik heb den grooten geschiedschrijver in zijn verhaal op den voet gevolgd.

Ten vier ure 's ochtends valt er te Napels aan geen slapen meer te denken : het bellen-gerinkel van de ezels en muildieren der groente-verkoopers, of van de koeijen en geiten, die, met gansche scharen, de straten door gedreven en aan de huizen-zelve afgemolken worden, opdat men de melk versch en warm zou kunnen drinken; het geschreeuw van herders en uitventers van oranjeappelen, — al dat gejoel, gedruisch en geraas maakt, vroeg reeds in den morgenstond, het slapen daar onmogelijk. Bovendien is de hemel van Napels zoo wonderschoon, dat men volgaarne die luidruchtige bende den euvelmoed vergeeft, waarmeê zij onze nachtrust komt storen, om ons daarvoor in de plaats te geven het onuitspreeklijk genot van een zonneopgang in Italië's heerlijkste natuur. Na dit verruklijk schouwspel, in stille bewondering, opgetogen aangestaard te hebben, begaven wij ons op nieuw naar de kathedrale, waar nog veel te bezigtigen viel, waartoe ons de eerste maal de tijd had ontbroken. Het koor, dat een parallelogram vormt, heeft aan de eene zijde de kapel van het *Seminarie*, en, aan den anderen kant, die van *Minutolo*. De kanoniken van Napels hebben onderling eene vereeniging van missionarissen tot stand gebragt, die den naam *di Propaganda* voert. Op verzoek van den kardinaal-aartsbisschop gaan zij in de verschillende kerkgemeenten (parochiën) van de diocese *retraites* houden. Men weet, dat de H. Alphonsus van Liguori een der meest beroemde leden dezer missionarisvereeniging was. De kapel *del Seminario* is daarvoor de vergaderplaats, op wier deur Perugino's heerlijke *Maria-hemelvaart* de aandacht trekt en geboeid houdt. De kapel van Minutolo is belangrijk uit het oogpunt van kunst. Onder anderen, zagen wij daar verscheiden tafereelen uit des Zaligmakers lijden, geschilderd door de hand van Marco di Stefani, het hoofd der napelsche school, in 1590 overleden. In de *Crypt*

of *Soccorpo* (onder-kerk of kluis), waarboven zich het hoofdaltaar verheft, rust het ligchaam van den H. Januarius. Deze kapel, geheel met wit marmer belegd, wordt geschraagd door kolommen, die, naar men zegt, van een Apollo-tempel afkomstig zijn. Onder de sieraden, welke zij bevat, bewondert men het heerlijke standbeeld van den kardinaal Oliviero Carafa, dat voor het werk van Michel-Angelo gehouden wordt; de arabesken en het overige schilderwerk, wat men hier aantreft, is allerfraaist.

Alvorens ons naar de kapel van den H. Januarius heen te begeven, vestigden wij onze aandacht op het bij de sakristijdeur zich voordoende kleine grafgesticht van koning Andreas van Hongarije, met voorkennis en toestemming van zijne gemalin Joanna van Napels, ter dood gebragt, gelijk zulks, vernederend genoeg, door het volgende, daarop geplaatste, grafschrift wordt aangeduid:

ANDREÆ NEAP. JOANNÆ UXORIS DOLO ET LAQUEO NECATO.

Tegenover de basiliek der H. Restituta ligt de kapel van den H. Januarius. Wanneer de pracht der schilderwerken, de luister der marmergewrochten, de glans van het overal schitterende goud, de schat van giften en gaven, hier door eene lange reeks van geslachten tot geslacht ter versiering van een heiligdom zaamgebragt, getuigenis afleggen van de veelvermogende goedheid des heiligen, die daardoor eene zoo treffende hulde ontvangt, en tevens ten bewijze strekken van de vurige godsvrucht eener bevolking, die hem zulke offers harer erkentlijkheid toebrengt; dan, voorzeker, kan de kapel van den H. Januarius ten luidst-sprekend toonbeeld dienen èn van het vermogen, door dien doorluchtigen martelaar op de gemoederen der Napolitanen uitgeoefend, èn van het godsdienstig-dankbaar gevoel, dat hen voor hem bezielt.

De rijke kapel *del Tesoro di San-Gennaro* is een kostbaar hulde-blijk (*ex voto*), door de stad Napels aan haren grooten beschermheilige, na de pest van 1526, toegebragt, doch waarmeê eerst in 1608 een begin werd gemaakt, om in 1678 voleindigd te worden 1). Twee-en-veertig sierlijk gebeitelde kolommen schragen dit schitterend-schoone heiligdom, welks vloer met keurig marmer belegd is, terwijl het gewelf, even als de hoek- en zijstukken, door Domenichino meesterlijk in fresco geschilderd zijn; van Espagnolets penseel vindt men er den *H. Januarius, uit den brandenden oven komende;* Stanzoni, bijgenaamd de Guido van Napels, schilderde hier *de Bezetene, die door den heiligen bisschop van den booze wordt verlost.* Achter het altaar, dat in pracht met geheel de kapel wedijvert, wordt het hoofd en het bloed van den H. Januarius bewaard. Telken jare, in de maand Mei en December, worden deze eerbiedwaardige overblijfselen den geloovigen plegtig ter vereering uitgesteld. Groot is steeds de toeloop, die daarbij plaats heeft. Het bloed begint, wanneer men het hoofd van den H. Martelaar er meê in aanraking brengt, te vloeijen, ja, op te bruischen, en, als 't ware, te koken in het glazen vat, dat het besloten houdt. Dit verschijnsel heeft, reeds ik weet niet hoeveel eeuwen, telkens op bepaalde tijden, plaats gegrepen, en wel in 't bijzijn van duizenden en duizenden toeschouwers van allerlei landaard en stand 2).

1) Indicazione del più rimarcabile in Napoli, etc.; *Dal* canonico de Jorio, p. 19.

2) Baronius, over de vreeslijke uitbarsting van den Vesuvius, ten jare 471, sprekende, en die door de tusschenkomst van den H. Januarius wonderdadig ophield, voegt er bij: « Insigne ac perenne miraculum sanguinis ejusdem sancti Januarii, qui cum ampulla vitrea concretus continetur, liquescere tamen et fluere, perinde ac si re-

Die daaraan twijfelen mogt, ga naar Napels, om het te zien gebeuren. Het wondervol vloeibaar worden van dit heilig martelaarsbloed is zoodanig zeker, dat de geestelijkheid van Napels immer de vreemdelingen, die, om er ooggetuigen van te zijn, derwaarts komen, zoodanig digt vooraan plaatsen, dat zij zich volmaakt overtuigen kunnen van de waarheid, zonder eenig inmengsel van bijgeloovigheid of bedrog 1). Na de reliquiën van den grooten heilige, welke men de goedheid had, ons te laten vereeren, onze ootmoedige hulde te hebben toegebragt, begaven wij ons naar de sakristij van de *Tesoro* of schatkamer, waar wij negentien bronzen standbeelden vonden, benevens nog een-en-veertig zilveren beelden of statuetten van den heilige. Voorts zagen wij daar ontelbare gouden vaten, en kruizen met de kostbaarste diamanten bezet, alsmede een echte parelsnoer van de fijnste en grootste soort; een allerprachtigst altaarvoorzetsel, geheel van gedreven zilver, en een bisschops-mijter, met drie-duizend-zeshonderd-vier-en-negentig edelgesteenten, diamanten, smaragden, robijnen enzv. ingelegd. Ziedaar hoe de dankbaarheid zoo van het volk als van de vorsten van Napels zich in vromen ijver ten aanzien van den H. Januarius heeft uitgedrukt.

cens esset effusus, sæpe conspicitur, non ejusmodi est, ut unius vel alterius hominis testimonio comprobetur; sed ita manifestum, ut ipse martyris sanguis assidua miraculorum operatione, vocibus quibusdam velut Abel sanguis clamans, per universum orbem christianum intonet. *Not. ad Martyrol.* 19 Sept.

1) Il sangue si espone dalle nove della mattina, alla qual ora debbono condurvisi coloro che amano accertarsi della sua miracolosa liquefazione; ed in tal circostanza si dà la preferenza agli esteri, ad oggetto deliminare le incoerenze degli errori divulgati dalla incredulità. — *Id.* p. 20.

Altijd onder geleide van onzen voortreflijken gids, bragten wij vervolgens nu ook nog een bezoek aan de beroemde reliquiën, die in de sakristij der hoofdkerk worden bewaard, en waaronder de Sint-Pieters-staf wel de meeste belangstelling inboezemt. Naar luid der bestendige overlevering van de napelsche kerk, door de getuigenis der historie onomstootlijk bevestigd, is de galilesche vissscher, op zijnen togt naar Rome, aan den oever der Adriatische zee geland, en voorts door Campanië en Nola in het jaar 43 na Christus, te Napels aangekomen 1), waar hij door eene edele vrouw, met name Candida, werd opgenomen. Hij bekeerde en doopte haar. Eenige dagen daarna werd Asprenus, de echtgenoot van Candida, gevaarlijk ziek. Men liet den H. Petrus verzoeken, dat hij tot hem zou komen; doch, de apostel, in stede van aan dat verzoek gehoor te geven, zond den kranke zijnen wandelstaf, en liet hem daarbij zeggen, dat Asprenus liever tot hem komen zou. Deze nu nam den pelgrimsstaf ter hand, en, opstaande, was hij genezen. Hij werd de eerste bisschop van Napels. Wanneer men (zoo als wij te Rome, bij een dergelijk feit, reeds aanmerkten) bedenkt, dat, bij de eerste vestiging der Kerk, de treffendste wonderwerken noodig waren; wanneer men den Heer aan zijne apostelen hoort zeggen, dat zij mirakelen, grooter dan welke Hij deed, zouden verrigten; wanneer men in de gewijde bladeren vindt opgeteekend, dat één-enkel woord van den H. Petrus voldoende was, om de dooden in het leven terug te roepen; dat enkel de schaduw, welke hij van zich afwierp, of slechts de aanraking

1) Zie den geleerden Mazzocchi; Ughelli, *Hist. Italiæ sacræ*; Carraccioli, *De sacris Eccl. Neap. Monim. p.* 70, 106, 108 *en volg.* en de tallooze schrijvers der *Rerum Neapolitanarum*, gedeeltelijk aangehaald bij Struvius, *Biblioth. select.* t. II, p. 1405.

van zijne kleederen den kranken hunne gezondheid wedergaf; zoo behoeft men, waarlijk, zich niet te verwonderen, dat een voorwerp, gedurig door des apostels handen aangeroerd, diezelfde wonderkracht heeft bezeten. Deze staf, waarvan het mirakel-vermogen, zelfs nog heden ten dage, geenszins is verloren gegaan, zal drie-en-een-half voet lang zijn. Hij is regt en rond, uit een soort van olijvenhout gesneden, en aan het boveneinde van een knop, of beter gezegd, beenen kruk voorzien. Deze reliek wordt in een zilveren koker bewaard, die, hier en daar, met fijn-geslepen kristal is ingelegd, waardoor men den staf duidelijk heen kan zien. Met welken diepen eerbied, maar, vooral, met welk eene vreugde roert de hand des christen-pelgrims die reliek niet aan, en hoe diep getroffen brengt hij zijne dankende en biddende lippen niet aan den wandelstaf des grooten pelgrims van het Evangelie, den staf, die getuige was van zooveel vermoeijenissen en inspanning op 's Heeren weg, maar tevens ook van de kracht, welke God in zijne heiligen uitwerkt!

Wij traden tegelijk met het kapittel, dat de getijden kwam lezen, de kathedrale wederom binnen, en zagen alzoo dat achtbaar kerkligchaam van dertig gemijterde kanoniken, tweeen-twintig *Weekdiensthouders*, en achttien zoogenaamde *Quarantisten* 1) in hunne zetels (*Stalles*, of koorgestoelte) plaats nemen; in de daad, een treffend gezigt, dat ons, helaas, alleen in den vreemde geschonken wordt! Maar, wij vragen het hier, in allen ernst: is Frankrijk, sedert het afschaffen der kapittels, dat sieraad der Kerk, dan eerbiedwaardiger, zedelijker, rijker geworden? Om den dag te besluiten, bleef ons nog een bezoek in de kerk van *Sint-Maarten-der-Karthuizers* overig. Wanneer Italië de tempel der kunsten

1) Die om de *veertig* dagen afwisselen.

is, zoo mag men zeggen, dat de kerk van den H. Martinus te Napels daarvan het binnenste heiligdom uitmaakt. Deze kerk, die onder de vestingwerken van het Sint-Elmus-fort, met andere woorden, allerbekoorlijkst gelegen is, behoort aan de navolgers van den H. Bruno in bijzonder eigendom toe, en deze hebben dan ook al hunne inkomsten aan de opluistering er van besteed. De kostbaarste marmersoorten, met smaak en zorg in een gelegd, maken het prachtig vloerwerk dezer schoone kerk uit: Lanfranco, Stanzoni en Espagnolet hebben met echte meesterstukken van hun penseel de gewelven en wanden van dit heiligdom versierd en verrijkt. In de *Communie der Apostelen*, door laatstgenoemden geschilderd, bewondert men eene figuur, den H. Petrus (zoogenaamd) *in het verkort* voorstellende, en in de daad, van onbegrijplijk fraaije uitwerking. Aan een der pijlers van dit verheven kerkgebouw ziet men voorts ook nog eene allerkunstigst gebeitelde loverplant (*artichok*), rijk in toetssteen uitgehouwen, en zoodoende van onbetaalbare waarde, even als, een weinig verder op, een altaar, uit de fijnste marmersoorten gebouwd. Vervolgens komen hier, als kunstschatten, bijzonder in aanmerking een tabernakel uit doorschijnend schildpad vervaardigd, behalve nog verscheiden altaren met lapislazuli, ametist en agaat ruimschoots, ja, kwistig, maar sierlijk-grootsch gestoffeerd.

De schatkamer (*Tesoro*) is niet minder schitterend dan de kerk-zelve. Men bewondert daar Espagnolets meesterstuk, de *Afdoening van het kruis*, een der treffendste schilderijen uit den tijd der *Renaissance*. Uit de kerk komende, bragten wij een bezoek aan het klooster, welks prachtige, door wit-marmeren kolommen geschraagde galerijen naar de golf van Napels uitzien. De kunsten, de wetenschappen en de armen, ziedaar de drie hoofdartikelen, in alle landen en in

alle eeuwen, voorkomende op het budget der kloostergeestelijkheid. Wanneer zal men zich daaraan toch eens onbevooroordeeld dankbaar gelieven te herinneren? « Te midden van al dezen kunstrijkdom (zeide ons de waardige overste) hebben wij-zelven naauwelijks het dagelijksch brood: telkens kwam omwenteling op omwenteling ons een deel onzer bezittingen rooven, en zoo keerden wij van lieverlede tot den staat van armoede terug, waartoe onze voorgangers zich zagen beperkt: God zij altijd en in alles geloofd! » De toon, waarop de goede kloostervoogd dit zeide, getuigde van niet den minsten spijt, maar, integendeel, van die stille onderworpenheid, waardoor de deugd zich steeds in al hare grootheid kenmerkt als de eenig-onverwinbare heldin op aarde. En, wat meer is nog dan dat, hij sprak zelfs met lof van Frankrijk, waarvoor hij eene hooge mate van belangstelling betuigde. En, dat voor een volk, waarvan hij en zijne broeders zooveel hadden te lijden gehad! Waarlijk, zulk eene grootmoedigheid herinnerde mij aan wat een beroemde opperherder eens dienaangaande zeide: « Die Franschen zijn, ja, wel zéér gelukkig! den ganschen dag door begaan zij dwaasheden, welke God elken nacht weêr in 't vergeetboek brengt. »

20 Februarij.

Kerk van Sint-Pieter *ad-aram*, — der Pietà-di-Sangri, — van San-Paolo-Maggiore, — van den H. Gaëtanus van Tiëna, — van den H. Andreas van Avellino. — De kamer van den laatstgenoemde. — San-Domenichino-Maggiore. — Schilderijen. — Koninklijke grafplaats. — Herinnering aan den H. Thomas. — De *Incoronata*. — Fresco's van Giotto. — Kerk van Monte-Oliveto. — Herinnering aan Tasso, — aan Santa-Maria *del Carmine*, — aan den rampzaligen Conradijn. — *Gesú nuovo*. — De kamer van den H. Hiëronymus. — Uitstap naar het Agnanomeer. — De hondsgrot. — Villa van Pollio. — Graf van Virgilius. — Santa-Maria-*del-Parto*. — Graf van Sannazar. — *Santa-Maria-a-piè-di-Grotta*.

Het was zondag; wij besloten, de studie onzer beschouwingen der christlijke monumenten heden met vernieuwden ijver voort te zetten, en zoo dan spoedden wij ons reeds ten zes ure in den morgenstond de morsige, naauwe kronkelstraten van de oudstad met hare hooge, zwart-graauwe huizen in aller ijl door, om, onder geleide van een jongen Napolitaan, die een Franschman tot vader had, allereerst eene kerk te gaan bezoeken, welke de meeste reizigers, als aan Napels uiteinde gelegen, gewoonlijk onopgemerkt voorbijgaan; ik bedoel Sint-*Pieter-ad-Aram*, waar ik de H. Offerande wilde gaan opdragen. Geheel die stadswijk deed mij denken aan onze faubourg Saint-Marceau; en, wat nu het zoo even genoemde kerkgebouw aangaat, hier was het, dat de H. Petrus, gedurende zijn verblijf te Napels, de gewijde mysteriën bediende, in eene kleine kapel, links van den ingang der kerk, waar, in het altaar, dat zeer goed onderhouden is, de dischzelf eerbiedig bewaard wordt, waaraan de prins der apostelen, volgens de bestendige overlevering der Kerk, de onbloedige offerande des Heeren plegtstatig vierde; en, het was op dien,

zelfden godgewijden disch, dat mij vergund werd, even als Petrus, brood en wijn ten offer te brengen, en, even als hij, het godlijk Lam neêr te doen dalen, ter plaatse-zelve, waar het, achttien eeuwen vroeger, zich, onbloedig, tot eene levende spijs en drank ten beste kwam geven bij het heilig woord van Christus' eersten Stedehouder op aarde. Toen ik mijne mis voleindigd had, nam ik alles, wat deze merkwaardige kapel opleverde, naauwkeurig in oogenschouw. Een priester, wien ik was aanbevolen, strekte mij daarbij tot gids. Twee oude opschriften kwamen mij hier allezins belangrijk voor, en verdienden wel, dat ik ze aanteekende. Het eene luidt dus: « *Siste, fidelis, et priusquam templum ingrediaris, Petrum Sacrificantem venerare. Hîc enim primo, mox Romae filios per Evangelium genuit, paneque illo suavissimo cibavit:* Toef, christen, en alvorens den tempel in te gaan, vereer hier Petrus, als hij de onbloedige offerande opdraagt. Eerst was het hier, en vervolgens te Rome, dat hij kinderen won voor het Evangelie, en hen voedde met het kostelijkste brood. »

Het andere, in antiken stijl vervat, is van den volgenden inhoud:

QUOD. PRIMA. IN. LATIO. CHRISTO. PIA. COLLA. SUBEGI
PARTHENOPE. HÆC. PETRI. PRÆSTITIT. ARA. FIDEM

« Dit altaar van den H. Petrus strekt ten bewijze, dat ik, Parthenope (Napels), het eerst den hals onder Christus juk heb gekromd. »

Deze opschriften zijn, ongetwijfeld, niet van de tijden der apostelen-zelve; maar, men kan er toch eene hooge oudheid wel niet aan ontzeggen; en dat is voldoende, om de onafgebroken overlevering er van behoorlijk te staven.

Wij begaven ons uit de kapel naar het onderaardsche *oratorium* (de bedecel) der H. Candida. Die gewelven, die verzwarte steenen, geheel die antieke vorm brengen ons de dagen der ontluikende Kerk levendig terug voor den geest, met de herinnering tevens aan zoovele vurige gebeden, aan zoovele vrome tranen en verzuchtingen, aan zooveel lijden en deugd, als waarvan deze gewijde plaats het voorregt had, getuige te zijn, en die, allen te zamen, een indruk maken op het gemoed, die door geen pen kan worden beschreven. Vóór 9 ure was ik weder bij onze kleine karavane terug.

Onder het heenwandelen naar de kerk van S. Paul-*Maggiore*, wierpen wij, in het voorbijgaan, een blik op de vroeger zoo hoog geprezen, en thans zoo zeer gelaakte standbeelden der kerk *della-Pietà-di-Sangri*. Deze drie witmarmeren standbeelden zijn, namelijk, omsluijerd voorgesteld, iets, dat in steen zeker zeer moeilijk uit te voeren valt. Intusschen is de hier voorgestelde *Schaamte* volstrekt niet van zulk eene uitdrukking, als door dien schoonen titel wel wordt aangeduid. Beter bewerkt schijnt het beeld van den Zaligmaker in zijn graf-gewaad gewikkeld; terwijl de *teleurgestelde ondeugd*, in de daad, een fraai geheel oplevert, te weten, dat van iemand, die zich uit een net tracht los te maken, waarin hij verstrikt ligt, en waarvan de mazen, ofschoon in marmer, uiterst natuurlijk zijn voorgesteld.

De zoo evengenoemde kerk behoort aan de Theatijnen. Voor den hoofdingang staan twee kolommen, die tot den tempel van Castor en Pollux behoorden, en welk heidensch heiligdom ter plaatse-zelve door Julianus van Tarsus, een vrijgelaten slaaf van Tiberius, werd gebouwd. *Sint-Pieters bekeering* en *de straf van Simon den toovenaar*, welke beide stukken de sakristij versieren, worden gehouden voor meesterwerken van Solimenes' vruchtbaar penseel. Doch,

de echte schatten dezer kerk zijn de gewijde ligchamen van den H. Gaëtanus van Tiëna, en van den H. Andreas van Avellino. Deze beide heiligen waren de roem hunner orde, toonbeelden van priesters, en ware weldoeners van hun vaderland. Eerstgemelde stierf den 7. Augustus, 1547; laatstgenoemde den 10. November, 1608. Hun stoflijk overschot rust in hetzelfde klooster, dat getuige was hunner deugden en van hunnen dood. Na onzen eerbied er aan betoond te hebben, traden wij het kloostergebouw-zelf binnen. Men treft daar nog de overblijfselen aan van een theater, waarop Nero zich het eerst oefende in het dramatisch talent, waarmeê hij later in het doorluchtig Rome ten tooneele verscheen. Intusschen leveren die sporen van keizerlijke dwaasheid toch niets anders dan onbeteekenende bouwvallen meer op. Daarentegen, heeft de godsdienst aan haar kroost, dat dáár hare leer, van eeuw tot eeuw, verkondigt, een ander monument in bewaring gegeven, en waarover deze goede kloosterlingen dan ook voortdurend met teedere zorg waken: ik bedoel het woonvertrek van den H. Andreas van Avellino, welke kamer zich thans nog juist zóó vertoont, gelijk zij zich voordeed, toen die heilige daar den geest gaf. Het schamel huisraad, waarvan hij zich bediende, zijne boeken, zijn inktkoker, zijn kleine houten zetel, eenige bladen schrifts van zijne hand, met een woord, de geheele schrale bezitting, die meestal het deel is van Gods groote dienaren, spreekt u daar toe, vermaant, treft, vervoert en vervult daar ter plaatse des beschouwers geest met, ik weet niet, welk eene lieflijke aandoening van godvrucht, wier spoor moeilijk meer verloren gaat.

In die stemming, en als opgewekt, om nog dieper indrukken te ontvangen, begaven wij ons nu naar de kerk van *San-Domenichino-Maggiore*. Die daar binnen treedt, staat in het hart der middeleeuwen. Niettegenstaande de talrijke

veranderingen, welke deze kerk, in den loop van zes eeuwen, ondergaan heeft, bleef toch de grootsche stempel der gothische bouwkunst er overal onuitwischbaar op ingedrukt, en de krachtige, ernstige geest van den H. Dominicus schijnt, even als in de overige gebouwen, welke zijne Orde heeft doen ontstaan, ook hier immer voort te leven. Onder de kunstwerken, die er de aandacht tot zich trekken, behoort de *Kruissiging* en de *Opstanding* des Zaligmakers, beiden uitstekende frescoschilderijen van Angelo Franco, den napolitaanschen Giotto; het grafgesteente van den kardinaal Spinelli; de tombe van Joanna van Aquino, ten jare 1500 overleden, en het monument der prinses van Feveloto, Dona Vincenza van Aquino, de laatste van dien naam, in 1599 overleden; voorts het portret van den H. Dominicus, door een tijdgenoot geschilderd en voor zijne ware afbeelding gehouden; eindelijk, het gedenkteeken van Galeas Pandone, een echt meesterwerk van Jan van Nola.

Alvorens de groote kruiskapel binnen te treden, hetwelk wij voor het laatst bespaarden, legden wij een bezoek af in de sakristij, die op zich-zelve een der merkwaardigste bijzonderheden van Napels uitmaakt. De kostbare fresco's van haar gewelf, hare notenboomen kassen, haar verguldsel, en hare onberekenbare marmerschatten verdwijnen voor den luister der twaalf grafsteden van de vorsten uit het huis van Arragon. Hier rust een gansch geslacht van prinsen, op wier asch Napels, zelfs nu nog, weent, en die eenmaal den roem en het geluk hunner onderdanen uitmaakten. Deze vorstlijke grafsteden staan in een half rond naast elkaêr, onder een tentgordijn of verhemelte van purper fluweel, waarboven de dood geschilderd is, met dit opschrift: *Sceptra ligonibus æquat* (Scepters wijken voor zijne zeissen).

Thans begaven wij ons naar wat deze kerk van den

H. Dominicus wonderbaarst bevat, namelijk, naar de kapel van het *Crucifix*. Een kloostergeestelijke, die ons vergezelde, ging naar het hoogaltaar heen, waar hij het miraculeus kruisbeeld te voorschijn haalde, teneinde ons dit voorwerp eener godvruchtige vereering van zes eeuwen te laten zien. Op last van paus Urbanus IV., had de H. Thomas het schitterend Officie van het H. Sacrament vervaardigd, een werk, waarin theologie en poëzij zich op de verwonderlijkste wijze paren. Dikwerf was de doorluchtige schrijver van dat verheven meesterstuk voor dit crucifix, knielend, de stof komen verlevendigen, welke zijn geest te bewerken had; en, toen hij nu zijne taak had volbragt, kwam hij ook dáár wederom de knie buigen, om God te danken en te verheerlijken, Hem, van wien alle goede gaven voortkomstig zijn. En hoor: daar verneemt de H. Thomas onverwacht deze woorden, hem door zijn godlijken Meester toegesproken: « Thomas, gij hebt wèl over mij geschreven; welke belooning vraagt gij daarvoor? « *Bene scripsisti de me, Thoma; quam mercedem recipies?* » *Non aliam, nisi te, Domine*, antwoordde de heilige, die zich van de aarde als opgenomen gevoelde: « Geen ander loon, o Heer, dan U-alléén. » Dit crucifix, in der eeuwen loop verzwart, zal ongeveer $1\frac{1}{2}$ el hoog zijn; de zoo evengenoemde woorden, terstond na het mirakel opgeteekend, zijn geschilderd, als vloeiden zij uit van 's Heeren mond.

De H. Thomas, wiens geschriften 's hemels goedkeuring en de toejuiching van heel de wereld verwierven, woonde, even als de minste zijner broederen, in eene nederige cel. Het vertrek, waarin hij het Officie van het H. Sacrament zamenstelde, en dat hem gedurende de vijftien maanden, waarin hij de theologie te Napels onderwees, tot woonverblijf diende, is in eene kapel herschapen, doch zonder daarom evenwel den oorspronklijken vorm te verliezen. Het is een

klein vertrek, dat flaauw verlicht en door een beschot in tweeën gescheiden is, waar naast een klokje hangt, dat den doorluchtigen kerkleeraar diende, om zijne scholieren bij elkander te roepen. Daar binnen bevindt zich het schoollokaal, waar hij zijne lessen gaf, en men nog een overblijfsel van zijn leergestoelte ziet. Het licht valt in deze langwerpige kamer door drie ramen naar binnen. Wij weten, dat deze wereldberoemde onderwijzer voor zijn leercursus zes Napelsche ducaten 's maands ontving, hetgeen gelijk staat met 12 gulden van ons geld 1)!

Onder de overige kerken van Napels zal de christen-kunstenaar met levendige belangstelling een blik kunnen wijden aan de *Incoronata*, en aan de kerk van de *H. Lucia*, gelijk mede aan nog eenige andere, welke ik later noemen zal. De eerstbedoelde is rijk in schilderstukken van Giotto: het *huwelijk van de koningin Joanna*, en de *zeven HH. Sacramenten*, zijn het katholiek penseel van dezen meester volkomen waardig, en strekken ten bewijze, wat de kunst zou hebben kunnen worden, wanneer de *Renaissance* daarop haren heidenschen invloed niet zoo zeer uitgeoefend had. Laatstgenoemde kerk is door hare hooge oudheid belangrijk. De *Sinte-Clara*, met haar schoonen gothischen klokketoren, is de sierlijkste van al de kerken van Napels. De grafkelder van het regerend huis bevindt zich binnen hare muren, waar ook eene zeer schoone schilderij van Giotto, de H. Maagd voorstellende, gevonden wordt. In het oude klooster der vermaarde congregatie van *Monte-Oliveto* herinnert men zich Tasso, die, arm en krank, daar eene schuilplaats vond. De vermaarde

1) Het besluit, waarbij Karel van Anjou deze som voor dat onderwijs bepaalt, wordt nog in de archieven van Napels bewaard, en is gedagteekend van het jaar 1272.

poëet beloonde het hem geschonken gastvrij onthaal door een onvoltooid gebleven dichtstuk, handelende over den oorsprong der zoo even genoemde congregatie (*Origine della congregazione di Monte-Oliveto*). De goed onderhouden kerk is een echt museum van beeldhouwkunst. Jan van Nola heeft zich-zelven hier overtroffen in de beelden der vier Evangelisten, die de kapel *de' Liguori* ten sieraad verstrekken.

Santa-Maria-del-Carmine is eene der meest-bezochte kerken van Napels, die, ofschoon onbeduidend uit het oogpunt van kunst, toch voor den christen en den geleerde zeer veel merkwaardigs bevat. In de eerste plaats vindt men er het miraculeus crucifix, dat, in 1439, tijdens de belegering van Napels, het hoofd dook, en daardoor vrij bleef van het kanonschot, dat het anders zou verbrijzeld hebben. Ieder jaar komt, op tweeden Kersdag, geheel de burgerij, met de regering aan de spits, hare hulde en haren eerbied aan dit kruisbeeld ootmoedig bewijzen, en drukt zich dan tevens het goede hart van het napelsche volk welsprekend uit in dit voortdurend blijk van dankbare erkentenis voor eene van den hemel zoo onverdiend genoten gunst. De geleerde wordt te dezer plaatse aan een der treffendste gebeurtenissen der hooge oudheid herinnerd. Karel van Anjou regeerde te Napels; men schreef den 29. October, 1268, toen, naar zijn bevel, een schavot, te midden van de marktplaats, vóór de kerk werd opgeslagen. Weldra zag men het bestijgen door twee jonge prinsen, Conradijn van Zwaben, en Frederik, zijn neef. Eerstgenoemde telde slechts zeventien jaren. Hij was te Napels gekomen, om er zijne regten te doen gelden op den troon, doch werd door den heer van Astura verraden, die hem uitleverde aan Karel van Anjou. De keizerin Margaretha, van het ongeluk, dat haar zoon getroffen had, onderrigt, spoedde zich terstond van uit het hart van Duitschland naar

Italië heen, om, zoo mogelijk, het leven nog te redden van den éénigen erfgenaam, dien Zwabens doorluchtig huis bezat. Helaas! zij kwam te laat: de jonge vorsten bogen reeds het hoofd onder de hand van den beul. De ongelukkige Conradijn had, tot het laatste oogenblik toe, niets anders geroepen dan: « ô Moeder! moeder! welke smart zal het berigt u kosten, dat over mij aan u zal worden overgebragt 1)! » De keizerin schonk, toen zij haar noodlot vernam, het nutteloos rantzoengeld voor haren zoon aan de kerk en aan het klooster *del Carmine*, waar haar beeld nog te zien is, voorgesteld met de beurs in de hand. Achter het hoogaltaar, konden wij, bij het licht eener lamp, een opschrift lezen, dat de plaats aanduidt, waar de lijken der beide jonge prinsen ter aarde werden besteld. O wonderbare wisselloop van het ondermaansche: het was op dit zelfde marktplein, bezoedeld door *vorstenmoord*, dat, twee eeuwen later, de *volkswoede* in een opstand uitsloeg, die door Mazaniëllo werd gedreven en bestuurd!

Een behaaglijker tafereel wachtte ons in de kerk van *Gesu-Nuovo*. In het huis der Orde van den H. Loyola, dat er naast gelegen is, bevindt zich het klein en duister vertrek, waarin, veertig jaren lang, pater Hiëronymus een schat van de schittrendste deugden vergaêrde, waarvoor Rome hem dan ook de onsterflijke kroon der heiligen toegewezen heeft. Zijn stoflijk overschot rust in deze kerk onder een schittrend

1) De geschiedenis voegt er bij, dat deze beklagenswaardige prins zijn handschoen van het schavot naar beneden wierp, als wilde hij daardoor een zijner bloedverwanten opeischen om zijnen dood te wreken. Een ridder, die de stoutheid had, den handschoen op te nemen, bragt hem aan Jacobus I, koning van Aragon, die den moord van den jeugdigen vorst aan de Napolitanen te staan deed komen op eene zee van bloed.

altaar, waar wij hem onze hulde gingen toebrengen. Men herinnert zich, dat deze man Gods op zekeren dag den H. Alphonsus van Liguori, als kind, in zijne armen drukte en daarbij aan de moeder van het engelachtig jongske zeide: « Ik zal vóór hem in den hemel zijn, maar wij zullen op één-en-denzelfden dag gelukzalig worden verklaard. » De uitkomst heeft de profetische gave van den heilige volkomen gestaafd.

Wij hielden nog tijd genoeg over, om een uitstap naar het meer van Agnano te maken. Tien minuten verder dan de Pausilippo-grot, links van Puozole, ligt het pad, waarlangs men, in een ruim uur gaans, bij het eenzaam meer aankomt. Intusschen is dat meer-zelf, noch de daar rondliggende bosschen (zoo rijk aan wild, en hierdoor ook een bepaald koninklijk jagtpark), noch iets anders de oorzaak der gedurige bezoeken, welke er de vreemdelingen gaan afleggen, tenzij alleen de zwavelspelonk, die onder den naam van de Hondsgrot bekend is. Zoowel uit den beganen grond, als uit de rondom liggende vulkanische bergen, die de Hondsgrot naauw insluiten, stijgen, gedurigaan, dampen omhoog, die de nabijheid van eene onderaardsche vuurkolk onbetwistbaar aanduiden, terwijl er steeds wel zooveel stikstof in dezen dampkring ontwikkeld wordt, dat niemand het daarin lang, zonder levensgevaar, zou kunnen uithouden. Een arme landman, die, ten gerieve der bezoekers, en tot een klein eigen voordeel daar ter plaatse steeds aanwezig is, wendde zich, met zijne gewone toespraak, dus ook tot ons: « Excellenties (mijneheeren), hebt de goedheid, eens te bukken, vervolgens uwe holle hand tegen den grond aan te houden, en ze daarna snel naar uw gezigt heen te brengen. » Wij deden, wat de man ons zeide, en, in de daad, na twee of drie malen de hand onder den neus te hebben gebragt,

werden wij gewaar, zulk een brandenden damp in te ademen, dat het zaak was, om ons onverwijld uit de grot te verwijderen, wilden wij geen gevaar loopen van weldra verstikt te zullen zijn.

Minder gelukkig kwam de arme hond er af, die na ons het moordhol binnen werd gebragt, om er tot proefmiddel te dienen bij de geleerde bewijsvoering tusschen degenen, die achter ons waren komen opwandelen, om zich op wetenschaplijke gronden te overtuigen van de kracht, welke de koolstofzure opdamping des bodems hier uitoefent. De boer, die ons de zaak had toegelicht, nam nu den hond op, en plaatste het onnoozel dier onder den onmiddelijken invloed van dezen dampkring, die, na verloop van ééne-enkele minuut reeds zóó zeer werkte, dat de hond, na eene korte poos als geheel verdoofd te zijn geweest, schuimbekkend, in de vreeslijkste stuiptrekkingen kwam, terwijl hem de ademhaling nagenoeg geheel onmogelijk geworden was. Toen de arme lijder op het punt stond van te zullen stikken, bragt zijn meester hem de grot uit, en één oogenblik in de versche lucht bleek genoegzaam te zijn, om het dier weêr volmaakt tot het wakkere en frissche leven terug te brengen. Middelerwijl is zulk een leven toch, in den volsten zin van het woord een « *hondenleven!* » immers, de bezoekers dezer grot wisselen elkander dagelijks en gedurig aan, zonder ophouden, af, zoodat de viervoetige martelaar, met wien men hier deze natuurkundige proeven neemt, als in eeuwige bezwijming of stuipen zijn rampzalig aanwezen op aarde te bejammeren heeft! Onderwijl wij bezig waren, hem van ganscher harte te beklagen, ontstak de boer een hartstoorts, die door hem in de grot gehouden werd. Zoolang die fakkel in de bovenlucht bleef, ging de vlam voort met branden, doch, naauwlijks was zij met de benedenlucht in aanraking gekomen, of

oogenblikkelijk werd de vlam gebluscht, als had men de toorts in het water geworpen. Tot zes malen toe werd dezelfde proef herhaald. In de nabijheid der Hondsgrot zijn zwavelholen, waar de thermometer 45 graden aanwijst, en die zoodanig met zwavellucht zijn opgevuld, dat een stuk hout, tegen de wanden ingewreven, terstond, even als een lucifer (zwavelstok), vuur vat. Lijders aan rhumatismus komen hier baden nemen, die, naar men zegt, zeer weldadig van werking zijn.

Eenige dagen vóór de uitbarstingen van den Vesuvius, beginnen al de zwavelgrotten in beweging te raken, te rooken en, als 't ware, te zieden; het Meer kookt, als ten schrikbarend voorteeken van het vreeslijk natuurverschijnsel, dat op handen is. In de daad, men moet zich verwonderen, hoe Napels, met een altijd dreigend gevaar voor oogen, en, om zoo te zeggen, steeds boven een ontzettend gapenden afgrond geplaatst, toch zoo zorgloos hier kan blijven voortleven, aan den oever van een vuurstroom en een lavakolk, die ieder oogenblik dreigt met verderf en dood! Doch, het schijnt alsof een diep-ingeschapen vertrouwen op Gods goedheid de bevolking van Napels voor alle angst en vreeze geheel onvatbaar maakt.

Toen wij te Pozilippo terugkwamen, bestegen wij het bijliggend steile bergpad, teneinde de vermaarde bouwvallen in oogenschouw te gaan nemen, waarmede dat oord als geheel is overdekt. Wij zagen er de regenputten en waterleidingen der uitgestrekte villa van Vedius Pollio. Het was dáár, dat de vijvers die beruchte karpers mesten moesten met het daarin geworpen vleesch van slaven, wegens dienstverzuim gestraft met den dood! Zoo verhaalt Seneca: « Op zekeren dag was Augustus bij Pollio ten avondmaal; daar heeft een slaaf van den gast het ongeluk van eene kristallen schaal te breken; Vedius laat onmiddelijk den onhandigen dienaar oppakken en

hem, alsof hij de zwaarste misdaad had bedreven, levend in zijn vijver werpen, tot voedsel voor de daarin gemeste visch, en zulks minder uit belustheid op dusdanigerwijze vetgemaakte karpers, dan wel enkel om zijne wreedheid bot te vieren. Evenwel, de slaaf ontsnapt, en komt zich voor Cesars voeten neder werpen, geenszins om lijfsgenade te verwerven, — daarvoor toch kende hij zijnen meester al te wel! — maar, om van hem eene andere doodstraf af te smeeken, dan die van levend door deze visschen verslonden te worden. De keizer vernedert er zich toe, om voor zijnen slaaf aan Pollio vergiffenis te vragen; deze blijft echter onvermurwbaar. Daar grijpt eensklaps de verontwaardiging zoodanig het gemoed van Augustus aan, dat hij den schuldige niet slechts volledige vrijspraak verleent, maar al de kristallen schalen van Pollio doet verbrijzelen; tevens, beveelt hij, dien schandelijken vischvijver te dempen, waarbij de verachtlijke Vedius, zelf een vrijgelaten slaaf, zich verlustigde in het moorddadig schouwspel van een Romein, die door een schrikbarend groot soort van watermonsters werd afgemarteld en doodgeknaagd 1).

Ziedaar intusschen alles, wat de Opperheer der wereld in het belang der gehoonde menschheid meende te kunnen doen! Doch, hoe dan ook, zoo strekt die karaktertrek den eersten der Cesars toch altijd tot eere. Jammer slechts, dat, maar enkele bladzijden verder, de geschiedenis te zijnen aanzien het navolgende te boeken had: « Op zekeren dag deed Augustus een zijner slaven aan het kruis nagelen, dewijl hij eene schildpad gedood, gebraden en opgegeten had, die steeds, wanneer zij met andere schildpadden strijd voerde,

1) Senec., *de Irâ*, III, 40; Dio. LIV, p. 614; Plin. IX, 27; Senec. *de Clementiâ*, I, 18.

ze allen overwon, en zich dus betoond had, *onverwinlijk* te zijn 1)! »

Onmiddelijk boven den ingang van Pozilippo, aan de zijde van Napels, bevindt zich het klein *Columbarium*, dat gehouden wordt voor Virgilius' graf. Eene slechts weinige voeten boven den beganen grond verheven grot, digt met doornen en distels overgroeid, ziedaar alles, wat er thans nog overig bleef van de plaats, waar het stoflijk overschot des grooten romeinschen dichters eenmaal rustte. Met moeite slechts kan men lezen het grafschrift, door Virgilius voor zich-zelven vervaardigd, en waarin hij zijn verlangen, om te Napels begraven te worden, dus uitdrukt:

Mantua me genuit; Calabri rapuere; tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

De laurierboom, door Petrarcha geplant en door Casimir Delavigne vernieuwd, is verdord; ik moest mij vergenoegen met een blad van een wilden moerbeziënstam tot eene gedachtenis aan dit monument mede te nemen. Een Engelschman heeft zich naast het graf van Virgilius doen ter aarde bestellen! Behalve aan de *spleen*, lijdt het kroost van Albion ook voortdurend aan de kwaal van alle mogelijke *uitzinnigheid!* — Toen wij van het gebergte naar onder gekomen waren, bragten wij een bezoek aan de kerk van O. L. Vrouw-*del-Parto*, door Sannazar gesticht; deze in zijne werken half-christlijke, half-heidensche dichter vertoont zich mede even zoo in zijn véél te hoog opgevijzeld grafmonument. Wij besloten onzen langen dag met het toebrengen van een vromen avondgroet aan de magtige beschermster der reizigers, in de statige kerk van de H. Maria-*a'-Piè-di-Grotta*, waar wij een grooten toevloed van geloovigen vonden, uit allerlei standen en van

1) Plutarchus, *Apoplth. Rom.* 10.

verschillenden ouderdom, doch die om strijd, voor het mirakelbeeld der godlijke moedermaagd neêrgeknield, met luider stem, in koor hulde bragten èn aan de onsterflijke glorie van de koninginne des hemels, èn aan de onuitputlijke goedheid van haar teeder moederhart.

21 Februarij.

Posilippo-grot. — Puozzole. — Herinnering aan den H. Paulus. — De hoofdkerk. — De H. Januarius. — Een piëdestal uit den tijd van Tiberius. — Tempel van Serapis. — De Campanische weg. — Het Lucrino-meer. — Eene anecdote. — Het Averno-meer en de grot der Sibylle. — Baja. — Cumæ. — Bauli. — Kaap-Mysene. — Eene wonderschoone vijver. — De Elysesche velden. — De Maccaroni. — Herinneringen en gewaarwordingen.

Bijna even zeer als Rome, is ook Napels de klassieke bodem der heidensche oudheid. Toen de romeinsche republiek in hare laatste dagen was gekomen, diende het bekoorlijke Parthenope, zoo als nu Duitschlands schoone badplaatsen, de fraaije wereld van Rome tot een oord van algemeene zamenkomst, of, zoo als men dat met een echt-fransch woord zeer karakteristiek uitdrukt, tot een schitterend *rendez-vous!* Geen familie, die hare villa aan de verruklijke oevers der golf van Baja niet had; en vandaar dan ook, dat Virgilius, als een man van genie, als een dichter, die op den volksgeest wil werken, de schitterendste tafereelen van zijne nationale zangster in deze tooveroorden doet plaats grijpen. Om zich een volledig begrip te kunnen vormen van dien glanzenden kring, waarin Augustus, Tiberius, Caligula en Hadriaan gewoon waren, zich te bewegen, moet men achtervolgens

Puozzole, Pompeji, en het Museum-Bourbon hebben bezocht. Ter eerstgenoemde plaats vindt men luidsprekende getuigen eener te niet gegane wereld; Pompeji biedt den reiziger evenzeer zulke bouwvallen, maar, daarenboven, eene nog wèl bewaard gebleven stad aan, met hare tempels, basilieken, forums, straten en huizen, kortom eene stad, die, om in het hedendaagsche leven over te gaan, slechts bevolkt zou behoeven te worden en van eenig modern huisraad voorzien. Het Bourbonsch museum vult volkomen aan, wat er aan Puozzole en Pompeji nog ontbreken mogt. Men vindt daar een eindeloos tal van allerlei meubelen, huisraad, werktuigen en gereedschappen, vaatwerk, opschriften, schilderijen, standbeelden, met een woord, een volledig geheel van alles, wat iemand in de negentiende eeuw, tot in de kleinste kleinigheden en bijzonderheden toe, bekend kan maken met gansch het huislijk, burgerlijk en godsdienstig leven eener wereld, die reeds sedert twee duizend jaar van de aarde verdwenen is.

Eene geregelde studie dezer oudheden, zoowel merkwaardig voor den man van wetenschap als voor den christen, riep ons naar Puozzole heen. Het fraaiste weder, een onbewolkte hemel, en een dampkring, zoo helder, als wij tot dus verre nimmer hadden gekend, begunstigde ons op dezen togt, en luisterde het tafereel, dat ons wachtte, nog te hooger op. De *villa reale*, waar geheel de groote wereld van Napels in rijtuig heen-en voorbij trekt, mede in ijl langs gaande, kwamen wij weldra aan de Posilippo-grot, eene onderaardsche galerij, door het gebergte heengegraven, welks indrukwekkende massa alle gemeenschap, tenzij ter zee, tusschen Napels en het platte land afsnijdt: de naam *Posilippo* beteekent *rust*. Het is onbekend, wie dezen doorgang heeft daargesteld. Seneca maakt er al melding van, en het schijnt allezins zeker, dat hij er reeds lang vóór dien wijsgeer ge-

weest is 1). Wat hier van zij, zooveel is zeker, dat deze, in tufsteen uitgehouwen, onderaardsche weg 960 schreden lang, 50 voet breed en 50 hoog is. De verlichting geschiedt door, op kleinen afstand van elkander geplaatste, lantarens, terwijl door den in- en uitgang breede lichtgaten worden aangebragt; in twee uren is men van daar in Puozzole.

Deze kleine stad, voorheen door haren koophandel zoo zeer vermaard, is thans van haren voormaligen luister geheel vervallen, doch, ten aanzien harer overheerlijke ligging, nog altijd dezelfde. Op hare kade, met het gezigt naar de hemelsblaauwe golf gekeerd, ziet men zuidwaarts heen Capri liggen, zoo zeer door de gruwelen van Tiberius berucht; westwaarts de kaap-Mysene, die van uit hare hoogte geheel de baai bestrijkt; Bauli en haar wonderbare vijver, waarmeê zich in een halfrond de kusten als te zamen schakelen, waar het wulpsche Baja zijne villa's en tempels eenmaal had; ten westen bespeurt men Cumae, de aloude zetelplaats der vermaarde Sibyl; het Lucrino-meer, bekend door de oesters, waarop de Romeinen zoo belust waren; de *Monte-nuovo*, eene vulkanische berghoogte, in 1538 ontstaan, na eene aardbeving, die het stadje Tripergola verdwijnen deed; de Falerno-berg, beroemd door zijn honigzoeten wijn, door Horatius' zangster zoo dikwerf verheerlijkt; de in puin verkeerde villa van Cicero, waar keizer Hadriaan, die te Baja stierf, eene grafplaats vond; ten noorden de boomrijke bergen der Solfatara, het oude Forum van Vulcanus, met de bouwvallen van het uitgestrekte amphitheater, waar het bloed der zwaardvechters stroomde, Augustus ter eer; en, eindelijk, de fraaije Campanische heerbaan, ter wederzijde, meer dan 2 mijlen

1) Nihil illo carcere longius, nihil illis faucibus obscurius. *Epist.* 57. — Strabo schrijft dit bouwwerk aan den architect Coccejus, een tijdgenoot van Augustus, toe. Lib. V. 259.

lang, met grafsteden bezet. Wanneer wij ook al ten doel hadden, om ons in dit schoon tafereel te verlustigen, door het oog en den geest tevens belangstellend bezig te houden met zoovele en zoo groote herinneringen, als aan dit oord verbonden zijn, zoo dreef ons toch ook nog een ander en verhevener oogmerk, te weten een christlijk doel, naar deze streek heen. Ik verplaatste mij in herinnering 18 eeuwen terug, en bragt geheel dat overheerlijk tooneel tot beweging en leven, door er paleizen, badplaatsen, tempels en villa's te doen schitteren in purper, in marmer, in brons en in goud. Op al die balkons van jaspis en porfier, op al die met mirthen en rozen overdekte lustterrassen zag ik daar in mijne verbeelding de verheven meesters en meesteressen der wereld zich verdartelen in al den luister der schoonste natuur: Marius, Pompejus, Lucullus, Cicero, Hortensius, Cesar, Augustus, Nero, Hadriaan, en wie niet al meer? Al die reuzen der oudheid hadden daar ter plaatse een verblijf van weelde, waar zij schitterden in de zon hunner glorie en van hun fortuin 1). En zoo zag ik dan geheel die groote wereld der oudheid, hoe zij, op den 5. Mei van het jaar 59 na Christus, het oog liet weiden over die golvende watervlakte van Baja, helder als rotskristal en glad als een fijn gepolijste spiegel, waarop de prachtigste zon van uit het heerlijkst hemelruim hare stralen tintelen laat. Daar vertoont zich eensklaps bij kaap-Mysene een vaartuig, met het beeld van *Castor* en van *Pollux* op den steven; door den zuidewind gedreven, komt het in snelle vaart naar Puozzole heen. Het reeft de veelkleurige zeilen; men herkent weldra in die kostbare kiel een schip, dat uit Alexandrië komt. Al de villa's zijn plotseling in beweging: geheel de bevolking stroomt havenwaarts, om het te zien aankomen 2).

1) Horat., *ep.* I, V, 83; — *Ep.*, 51. Plutarch., *in Mario*, 60.

2) Quod Paulus Alexandrina navi dicatur advectus, hic oppor-

Let wel op, gij mannen en gij vrouwen van Rome: aan dat boord bevindt zich iemand, dien velen uwer kennen: het is Julius, de opper-bevelhebber der keizerlijke keurbende of Augusta-cohort. Een vermaarde gevangene, dien hij uit Cesarea overbrengt, en aan wien gij geen kennis hebt, is aan zijne bewaking toevertrouwd. Wanneer gij Julius nopens dezen gevangene mogt ondervragen, zoo zal hij u zeggen, dat het een jood is, die in het roemruchtig Rome wil worden teregt gesteld; want het vonnis van Porcius Festus, den gouverneur van Syrië, heeft hij zich niet willen laten welgevallen, maar geëischt, dat zijne zaak voor Cesars vierschaar zou worden gebragt. Ziedaar het antwoord, dat u gegeven zal worden door Julius, die zijnen doorluchtigen gevangene niet veel beter kent dan gij-zelf. Ik, evenwel, ken hem van nabij, en ik zal u zeggen, wat al uwe nakomelingen thans even goed weten als ik-zelf: « Magtiger dan uwe gouverneurs en uwe proconsuls, magtiger dan gij-allen, trotsche wereldheeren, voert deze gevangene in de plooijen van zijn schamelen mantel, niet den vrede of den oorlog voor eene barbaarsche natie,

---

tune in medium adducenda sunt, quæ scribit Seneca, *epist.* 77, *ad Lucilium*, de navibus Alexandrinis cum Puteolos appellunt, quam præ cæteris illæ nobilitatæ essent, et a concurrente ad portum populo spectarentur avidius; hæc enim ait: Gratus illarum Campaniæ aspectus est, et omnis in pilis Puteolorum turba consistit; et ex ipso genere velorum Alexandrinas (quamvis in magna turba navium) intelligit. Solis enim licet supparum intendere, quod in alto omnes habent naves; nulla enim res æquè adjuvat cursum quam, summa pars veli, illinc maxime navis urgetur. Itaque quoties ventus increbuit, majorque est quam expedit, antenna submittitur: minus habet virium fletus ex humili. Cum intravere Capreas et promontotorium, ex quo, *alta procelloso speculatur vertice Pallas*, cæteræ velo jubentur esse contentæ: supparum Alexandrinarum insigne est. — Zie Bar. an. 39, t. 1, p. 424, n. B.

maar den krijg tegen het keizerrijk, den krijg tegen het heelal, den krijg tegen den dood, den krijg, die het grootsche Rome op zijne geduchte heuvelen zal doen sidderen en wankelen, totdat het onder zijne bloedige puinen zal begraven hebben èn zijne steden, èn zijne bevolking, èn zijne goden, met Jupiter op de spits van het Kapitool, met Cesar in zijn gouden paleis! En die krijg, waarvan *hij* de held zal zijn, en *gij* de getuigen en de slagtoffers, die krijg zal de gedaante der aarde veranderen en den naam van dien gevangene plaatsen boven uwe namen, en zijne ketenen boven uwe scepters, en zijn gebeente te midden van Rome-zelve, in tempels schitterender dan uw Pantheon. — Wilt gij den naam van Julius' gevangene weten? — Hij heet Paulus. »

De oude Romeinen wisten echter van dat alles niets, en zij zagen, zonder erg, dat schip daar voortstevenen, te midden door een menigte van schitterende vaartuigen heen, die in de golf van Baja hunne goud- en purperpracht ten toon spreidden; de kiel kwam voor Puozzole ten anker. Voor wie christen is en al deze dingen kent, behoef ik het niet te schetsen, met welken blik, met welke gemoedsaandoening men het oog laat weiden over die golf en over die kade, waar eens de ontscheping plaats had van hem, wiens naam in de jaarboeken der wereld eene zoo verheven plaats bekleedt. Met welk eene vreugde slaat een christen-reiziger de kronkelende straten van het kleine Puozzole gade, waar de christen-broeders zeven dagen lang den grooten gevangene en zijne gezellen bij zich hielden 1).

In de daad, wien komen de tranen niet in het oog, wanneer hij, het Evangelie opslaande, geheel dat tafereel in de *Handelingen der Apostelen* geboekt vindt : « Er werd

1) De christengemeente van Puozzole was door den H. Petrus vijftien jaren vroeger gesticht.

besloten, dat Paulus met de overige gevangenen aan den hoofdman der krijgsafdeeling-Augusta, met name Julius, zou worden toevertrouwd. Wij scheepten ons op een vaartuig van Alexandrië in, dat *Castor* en *Pollux* op den steven voerde. Wij kwamen weldra te Rhegium, en, onder begunstiging van een zuiden wind, bereikten wij den volgenden dag Puozzole, waar wij de broeders vonden, die ons gedurende zeven dagen bij zich hielden 1). »

Tot herinnering aan de ontscheping van den H. Paulus, houdt de bevolking van Puozzole jaarlijks een plegtigen omgang langs het havenhoofd 2). Eere, onsterflijke roem hebbe elke stad, ja, elke plek op aarde, waar het nageslacht toont, in levendige herinnering te willen blijven bewaren feiten, die van zoo hoog belang zijn, als welke de geschiedenis der Kerk bijna op iedere bladzijde onuitwischbaar heeft geboekt 3).

---

1) *Handel. der Ap.* H. XXVII en XXVIII.

2) Die processie heeft den 30. Mei plaats. Deze dag komt in de overlevering volkomen juist met het gewijd geschiedverhaal overeen, waarin het vertrek uit Malta in de lente wordt gesteld. Zie Cornel. a Lapide, *in Act. Apost*, C. XXVII, V. 9.

3) Daar het onderwerp er mij aanleiding toe geeft, en ik mij ter plaatse-zelve bevind, waar alles mij over den grooten Apostel toespreekt, kan ik mij het genoegen niet ontzeggen, om de houding der bevolking van Reggio hier te vermelden, die dien avond-zelven het geluk had gehad van den H. Paulus in haar midden te zien. Het Alexandrijnsch vaartuig liet het anker vallen op hare kust. Zoodra heeft men niet het beeld van *Castor* en *Pollux* aan den steven bespeurd, of geheel de stad komt op de been, om aan die hoogvereerde godheden hulde te brengen. Paulus, die nimmer eene gelegenheid laat voorbijgaan, geschikt, om het Evangelie te verkondigen, vat dadelijk het woord op; doch de afgodendienaars schijnen hem niet te begrijpen; zij willen heengaan: men is op het punt van het anker te ligten. Paulus smeekt het volk, om te blijven, en hem aan te hooren, slechts gedurende eenige weinige oogenblikken, terwijl een klein kaarsje

Na lang en volop het genot gesmaakt te hebben, door zoovele herinneringen en door zulk een heerlijk natuur-tafereel den geest en het oog aangeboden, gingen wij Puozzolezelf een bezoek brengen. De hoofdkerk, op eene hoogte gebouwd, is aan den H. Proculus, den medgezel van den H. Januarius, toegewijd.

Het godlijk woord, door de hoofden der apostelen te Puozzole uitgezaaid, bleef niet achterlijk in het dragen van overvloedige vrucht, die, weldra, voor den hemel gerijpt,

---

wegbranden zal. Men neemt zijn voorstel aan. Hij ontsteekt eene kleine kaars, welke hij neêrzet op een paal of kolom van graniet, waaraan men gewoon is, de schepen vast te leggen. Weldra is het kaarsje uitgebrand; maar zie, daar vat de kolom vuur, en strekt hem tot fakkel. Door dit wonderwerk getroffen, even als de inwoners van Malta het geweest waren door onvermogen van den adder, om Paulus te kwetsen, en door de genezing van Publius, zoo erkennen die van Reggio den apostel voor een godsgezant, en verlangen zijne leer aan te nemen: Paulus doopt er eenigen, en laat hun een zijner medgezellen, Stephanus van Nicea, tot bisschop achter. Reggio is voor het christendom gewonnen, en sticht uit dankbaarheid voor die weldaad eene kerk aan den oever der zee, ter plaatse-zelve van het wonderwerk, dat nog herdacht wordt in een stuk van de bedoelde kolom, die op het altaar is geplaatst. Achttien eeuwen lang houden die christenen daar vol met het betuigen hunner levendige erkentelijkheid en kinderlijke gehechtheid aan den grooten leeraar der heidenen. De hier volgende lofzang, dien een ieder van buiten kent, wordt er voortdurend ter eere van dat schitterend feit gezongen:

HYMNUS

In columnam Rhegiam S. Pauli apostoli.

Ave, columna nobilis,
Electro et auro ditior,
Illaque Mosis ignea
Columna fortunatior.

door de hand der vervolgers van Christus geplukt werd. In het jaar van Rome 301, onder het bewind van Diocletiaan, en toen Constantijn voor de vijfde maal en Maximianus Hercules ten zesden male consul was, deed Timotheus, gouverneur van Campanië, die te Nola zetelde, Januarius, den bisschop van Benevento, voor zijne viersehaar brengen, en beval hem, aan de goden des rijks te offeren. Toen Januarius dit weigerde, gelastte de gouverneur, dat men hem in een gloeijenden oven zou werpen, waaruit de martelaar echter onge-

---

Quod ore Paulus prædicat,
Te fulgurante comprobat;
Te conflagrante Rhegium
Christi fidem complectitur.
Te palma tangens languida
Sensit medelam cœlicam:
Haustusque pluvis illico
Ægris salutem contulit.
Ergo columna Rhegia,
Hebros ut Israelica
In terræ optima transtulit,
Tu nos in astra ducito.
Summo Patri sit gloria,
Natoque Patris unico,
Et Paracleto numini
Cunctis in ævum sæculis. Amen.

℣. Paulus apostolus devenit Rhegium, alleluia.
℟. Et seminavit verbum Dei, alleluia.

ORATIO.

Deus, qui ad Pauli apostoli prædicationem, lapidæa columna divinitus ignescente, fidei lumine Rheginos populos illustrasti; da, quæsumus, ut quem Evangelii præconem habuimus in terris, intercessorem habere mereamur in cœlis. Per Dominum, etc. *)

*) Marafiotti, in *Chronic. Calabriæ*, lib. I, C. 20; Giovan. Angel. Spagnuolo *de Rebus Rheginis*, lib. IV, C. 1.

deerd terugkwam. Nu liet Timotheus hem wreedelijk geeselen, en vervolgens, met ketenen beladen, voor zijn rijtuig uit naar Puozzole heen drijven, waar hij in een engen kerker opgesloten werd. Met nog eenige andere christenen, die daar mede gevangen zaten, werd de heilige op nieuw voor Timotheus' regtbank gesleurd: Januarius, Proculus en Sosias, eerstgenoemde diaken der kerk van Puozzole, laatstgemelde diaken van Messina; voorts Eutychus, benevens nog eenige andere geloovigen. Allen werden veroordeeld, om voor het roofgedierte ten prooi geworpen te worden, en dien ten gevolge bragt men hen naar het amphitheater van Solfatara heen. De leeuwen eerbiedigden echter deze martelaars en lieten hen ongedeerd. Timotheus beval alzoo, dat men ze zou dooden met het zwaard 1). De dood dezer geloofshelden was hun tot zegepraal: Proculus en Januarius werden te Puozzole begraven. Het stoflijk overschot van den laatstgenoemde werd echter later, onder luid vreugdegejuich des volks, naar Napels overgebragt, terwijl het verwonnen heidendom genoodzaakt was, den verwinnaars zijne tempels in te ruimen. De hoofdkerk van Puozzole was oorspronklijk een tempel, aan Jupiter en, vervolgens, door den romeinschen ridder Calpurnius, aan Augustus gewijd; de kolommen en de kapiteelen zijn nog dezelfde. In dit roemruchtig heiligdom bragten wij onze hulde aan den H. Proculus toe, en vereerden er tevens ootmoedig den miraculeuzen steen, waarop de H. Januarius werd onthoofd.

Te midden van het plein, dat vóór de kerk ligt, staat een voetstuk van wit marmer, met 14 beelden versierd, die de steden van klein-Azië voorstellen, welke eene aardbeving vernielde, doch die door Tiberius wederom werden opgebouwd.

1) Bar. An. 301, n. II en volg.

De geschiedenis stemt met de overlevering volkomen te zamen ten aanzien van het tijdstip der vernieling dezer veertien steden, te weten door de aardbeving, die plaats had, toen de Zaligmaker stierf; en zoo dan is dit monument van Puozzole een sprekende getuige voor de waarheid van het evangelie-verhaal 1). — De achtenswaardige gids, die ons hier vergezelde, sprak met diepen eerbied van den tegenwoordigen bisschop van Puozzole: die doorluchtige kerkvoogd deelt, als een echte apostel, zijn klein inkomen in drieën, gevende een deel aan de hoofdkerk, een deel aan de armen, en behoudende slechts het derde deel voor zich.

In de beneden-stad vindt men de trotsche bouwvallen van den Serapis-tempel, die door Hadriaan werd gesticht, en waarvan het dak, dat nog gedeeltelijk overbleef, uit wit marmer was zamengesteld. Sedert de aardbeving van 1538, werd de vloer met de voetstukken der kolommen van dezen tempel door het water van het Lucrino-meer overdolven. Met inbegrip der galerijen en van de 42 kamers, die voor de priesters waren bestemd, heeft deze tempel eene lengte van 44 en eene breedte van 38 ellen. Dit gedenkteeken eener aan de Romeinen vreemde eeredienst bukte het laatst van allen voor het christendom het hoofd, en levert het honderdwerf herhaald bewijs ook hier wederom op, dat het heidensche Rome er niet het minste bezwaar uit maakte, om in verbond te treden met al de vreemde goden, welke het, zegevierend, aan zijn triomfkar geboeid, naar Italië had heengesleurd. Even als overal, vindt men ook naast dezen schandtempel een amphitheater geplaatst, dat thans, ja, zeer vervallen, maar toch nog genoegzaam in zijn oorspronklijken vorm te zien is,

1) Phlegon, vrijgelatene van Adrianus, aangehaald door Origenes; Euseb., *Chronic. an. Christi* 33; Plin., lib. II, c. 84; Sueton., *in Tiber.*, c. 84.

om daaruit te kunnen afleiden, dat het 40,000 toeschouwers kon bevatten, die, na oververzadigd te zijn geworden van het bloed der zwaardvechters, ook dat der christen martelaars met wellust dronken. Een weinig verder op, nabij *Sint-Vito* ziet men de reusachtige bouwvallen der talrijke grafgestichten (*Mausoleën*), die langs den Campanischen weg stonden. Alhoewel de opschriften er van verdwenen zijn, prijken deze grafsteden toch nog met *bas-reliefs* en *fresco's*, waardig, om door een kunstenaar in zijn schetsboek te worden opgeteekend, en die meerendeels van mythologischen aard zijn 1).

De kade levert het gezigt op der indrukwekkende overblijfsels van de oude *Mola*, of havendam, door Hadriaan en Antoninus-Pius hersteld; — maar, wat verbazend heeten mag, zijn de nog overgebleven sporen der brug van Calligula, uit dertien bogen bestaande, die op ontzaglijke pijlers rusten, waarvan de laatste 60 palmen diep in zee heen loopt. En waartoe, zal men vragen, strekte dat reuzengevaarte? Suetonius zal het ons zeggen: « Toen Calligula zijne voorgewende overwinning, op de Parthen en Daciërs behaald, zou vieren, koos hij daartoe het schouwspel van een triomfvoering, den uitzinnigen Xerxes waardig. Te dien einde dan beval hij, dat er een brug zou worden gebouwd, die van af de golf, waaraan Puozzole ligt, tot aan Baja, op den tegenoverliggenden oever, moest doorloopen. Het was evenwel onmogelijk, om, in zee op eene lengte van 2818 ellen voort te bouwen; doch daarom deed, teneinde dezen hinderpaal uit den weg te ruimen, de keizer uit al de havens van Italië een groot aantal vaartuigen naar Baja komen, die, in dubbele rij naast elkander geplaatst, eene soort van brug vormden, waarover hij vervolgens van aard- en steenwerk een pad liet leggen, naar het model van

1) *Antichità di Pozzuoli*, in-fol.

den Appischen weg, met borstweringen aan de beide kanten, en met op regelmatigen afstand van elkander geplaatste herbergen, waar drinkwater te krijgen was, dat uit springfonteinen opwelde. Die triomfvoering duurde twee dagen en de volkomen stilstand der zeevaart, door het langdurig buiten gebruik stellen van zoovele vaartuigen veroorzaakt, deed een algemeen gebrek aan levensbehoeften ontstaan, dat zich te Rome, meer dan ergens elders, vreeslijk gevoelen deed 1). »

Terwijl wij ons onledig hielden met de beschouwing dier gedenkteekenen van eens keizers uitzinnigheid, kwam een stevige boot, met zes roeijers en een cicerone (gids) bemand, naar ons heen; wij namen daarin plaats.

Volgens het vroom gebruik der christen-reizigers, vloeide ook ons het *Ave maris stella*, Maria ter eer, van de lippen, en baden wij een *Onze Vader* ter herinnering aan den H. Paulus, die ons op deze golf voorgestevend was. Terwijl nu de riemslag onzer roeijers de boot langs de lazure watervlakte zachtkens naar *Monte-nuovo* heenvoerde, bekroop ons de lust, om bij Suetonius de beschrijving van Calligula's triomf eens na te lezen, daar er toch zeker wel niets nuttiger zijn kan, dan de volkszeden te bestuderen ter plaatse-zelve, waar men de grootsche monumenten en het schitterend woonoord eener natie voor oogen heeft. Ziehier, wat Rome's deftige geschiedschrijver ons dienaangaande meldt: « Toen nu alles gereed was, gordde Cajus het harnas van Alexander aan, dat door hem van het graf diens veldheers was meêgevoerd, en sloeg er een krijgsmantel van zijde, met goud en schitterend gesteente versierd, over heen; vervolgens hing hij het zwaard op zijde, hing het schild aan den arm, en

1) *In Caligul.*

zette zich de burgerkroon op het hoofd; daarop bragt hij eene offerande aan Neptunus, wiens magt hij ging braveren, en voorts een ander offer aan den Nijd, wiens kwaadaardigen invloed hij vreesde, ter zake van het grootsch bestaan, waardoor hij zich dien dag naam maken zou. Te paard gestegen, rijdt hij de brug op; door talrijke scharen van voetvolk en ruiterij, gewapend als om ten strijde te gaan, gevolgd, snelt hij in vollen ren, als een verwinnende strijder naar Puozzole heen, waar hij nachtverblijf houdt, om van zoo groote vermoeijenis uit te rusten. 's Anderen daags bestijgt hij, in triomfatorsgewaad, eene zegekar, door rossen getrokken, die zich herhaalde malen als verwinnaars in het renperk hadden onderscheiden. Hij trekt op nieuw de brug over, voorafgegaan door den zoogenaamden wapenbuit en door Darius, den zoon van Artabanes, koning der Parthen, wiens vader hem aan de Romeinen als gijzelaar gegeven had. Achter den triomfator volgde, op praalwagens, geheel zijn hof, allerprachtigst gekleed, en voorts een heerleger van voetknechten, zoo als dit bij eene echte zegepraal plaats had. Te midden van de brug was een stellaadje opgeslagen, vanwaar de keizer zijne troepen aansprak, en hen hooglijk prees over een zoo schitterend wapenfeit. Daarna werden zij rijkelijk met geld begiftigd.

« Het feest werd door een algemeenen maaltijd besloten. Cajus zette zich op de brug, de officieren en soldaten in vaartuigen, aan tafel, en dronken het overige van den dag en den ganschen nacht door, die zoo helder was als de schoonste morgenstond-zelf, want de brug en al de zeeoevers waren zoodanig verlicht, dat men het gemis van de zon niet bemerkte: Caligula had besloten den nacht in den dag te herscheppen, even als hij een voetpad gelegd had over een arm van de zee.

« Nadat het maal afgeloopen was, verschafte Cajus, niet

weinig door den wijn verhit, zich een vermaak, zijner waardig: hij begon, namelijk, zijne hovelingen een voor een in zee te werpen, en een groot aantal met soldaten en volk overladen vaartuigen te laten zinken. Vele verdronken er; het meerendeel, echter, ontzwom het, dewijl de zee volkomen kalm was. Cajus vond daarin eene nieuwe reden tot zelfverheffing, door te veronderstellen, dat Neptunus vrees voor hem had, en zijne vermaken niet zou hebben durven storen 1). »

Wij hadden juist met lezen geëindigd, toen de cicerone onze aandacht op *Monte-nuovo* vestigde. Na ons te hebben verhaald, hoe die berg ontstaan en Tripergola verzwolgen was, voegde hij er bij: « dat alles is die stad overkomen, omdat men er zwaar zondigde. » De vreeslijke vernieling hield drie dagen aan, en overdolf een gedeelte van het Lucrinomeer, welks wateren naar Puozzole heen gestuwd werden. Horatius kon niet nalaten, melding te maken van dit in de geschiedenis der romeinsche wulpschheid vermaarde meer, daar hij van de hier in overvloed gevangen oesters zegt:

Non me Lucrina juverint conchylia 2).

O mogt mijn tong Lucrinische oesters smaken!

Agrippa scheidde het Lucrino-meer, bij middel van een ongeveer 1500 el langen dijk, van de volle zee af; dat pad was breed genoeg, om er met een grooten vrachtwagen over te kunnen rijden. Schoon het kanaal van vereeniging tusschen het meer en de golf nog bestaat, zoo is echter de dijk nagenoeg geheel verdwenen. Met het oog op dit oord, herinnerden wij ons het belangwekkend verhaal, dat door

1) Suet., *in Calig.* c. XXXII; Dio., lib. XLIII.
2) Epod. Od. II.

Aulus Gellius te boek werd gesteld: « Op zekeren dag stroomde eene ontelbare volksmenigte naar den oever van het Lucrinomeer heen, om daar een grooten, op het strand geworpen visch te gaan zien. Deze visch was, namelijk, een in het meer binnengezwommen dolfijn, die voor het kind van een man uit de volksklasse eene teedere vriendschap scheen te hebben opgevat. Dat kind begaf zich dikwerf van Baja naar Puozzole ter school. Wanneer het nu tegen den middag aan den oever van het meer gekomen was, had het de gewoonte, om, Simon! Simon! te roepen, en dan kwam de visch, teneinde het door den knaap in het water geworpen brood op te vangen. Het watergedierte bood vervolgens, na het voedsel verslonden te hebben, aan het kind, welwillend den rug tot voertuig aan; de scholier zette er zich dan op, en liet zich, heen en weêr, midden door zee, naar en weêr van huis brengen. Dat had alzoo jaren geduurd, toen het kind krank werd, en stierf. De dolfijn kwam echter dagelijks ter bestemde plaatse, doch zonder er het kind meer te vinden, en scheen hierover zeer bedroefd te zijn. Het volk, dat daar nu den dooden visch stond te beschouwen, twijfelde geen oogenblik, of het arme dier was gestorven aan het leedwezen over het verlies van zijn jongen vriend. Een ieder was opgetogen over dat slagtoffer van eene zeer zeker zeldzame en vreemdsoortige vriendschapsbetrekking, en er werd besloten, dat men den dolfijn zou begraven naast het kind, waaraan het dier zoo standvastig scheen gehecht te zijn geweest 1). »

Langs een hollen weg, tusschen twee wijngaarden doorloopende, komt men binnen weinige minuten aan het Avernomeer, dat weleer met het Lucrino-meer vereenigd was. Het is hier, dat geheel de klassieke godenleer ons in herinnering

1) Aul. Gell. VII, 8; Plin. IX, 8; *Solin.*, 17.

wordt gebragt. Intusschen moeten deze oorden toch wel zeer veranderd zijn, óf heeft de zangster van Virgilius ze al zeer buitengewoon opgesierd: nog is de *gruwbre* Avernus, ja, als door een gordel van bergen omsloten, maar, deze zijn niet meer met die sombre wouden overdekt, wier digt gebladert over deze gruwbre wateren een eeuwigen nacht verspreidt; in tegendeel, die bergen zijn thans kaal en dor, als tot een sprekend beeld der doodsche eenzaamheid dezer echte woestenij. De *helsche* styx levert drinkbaar water op, voortkomstig uit eene bron, in de nabijheid, gelegen aan den oever van de zee. De warme baden, welke men bij Cumae vindt, waren een andere tak van den Hellestroom, te weten de Periphlegeton. De *roofgierige* Acheron, tegenwoordig onder den minder dichterlijken naam van *Fusaro* bekend, dient thans om er hennip in te laten rotten, en levert tevens voortreflijke oesters op. De Elisesche velden, bij Bauli gelegen, worden met goed gevolg tot de wijnteelt gebezigd. Met Virgilius in de hand, kan de reiziger, naar zijne beschrijving, toch al deze plaatsen ligtlijk herkennen.

Zoo dus hervonden wij, aan den oever van den Avernus, de bouwvallen van een Apollo-tempel. Links af, slechts eenige schreden verder, is de ingang der grot van Cumæ's Sibylle. Voor een drinkgeld, werd ons de helsche spelonk geopend, en, bij de vlam van een paar pekstokken, konden wij deze onderaardsche gallerij volkomen goed in oogenschouw nemen. Het gewelf is nagenoeg aan dat van Posilippo gelijk. Langs dit duister pad kwam men vroeger onder den Misene-berg naar Cumae heen; thans, evenwel, is het grootste gedeelte van dat pad met steengruis overdolven, en dus ontoeganklijk geworden 1).

1) Het grootste bezwaar is daarin gelegen, om te weten, waartoe het gebezigd werd. Volgens Strabo (lib. V, p. 257) zou Augustus'

De ingang is een natuurlijk berghol, dat tot voorportaal diende der grot van Cumæ's Sibyl, die echter meer dan één zetel had, vanwaar zij hare godspraken verkondigde. Langs hier, heet het, dat Apollo's priesteresse Aeneas naar de onderwereld zou hebben heengeleid. Even zoo als Virgilius dit hol ons beschrijft, ziet het er thans nog uit: donker, schrikwekkend, met breeden en gapenden muil, en steenklompen, voor den ingang heengeworpen, die, op een paar schreden afstands van het Averno-meer, in den bergwand-zelven uitgehouwen is.

> Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
> Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris.

Men kon alzoo de godspraak der Sibylle niet gaan vernemen, tenzij men zich langs deze uitgestrekte onderaardsche gangen heenbegaf, welke omstandigheid het ijzingwekkende van zulk een togt niet weinig vermeerderde en volkomen

---

schoonzoon, Agrippa, die lange galerij aangelegd hebben, om het Averno-meer met de stad Cumae te verbinden, en zoodoende een gemaklijker, korter en altijd koel pad verschaft hebben aan de talrijke bezoekers, die, gedurende het badsaizoen, af en aan, van de eene plaats naar de andere heentrokken. Van den anderen kant, evenwel, spreekt Virgilius, zoowel geograaf als poëet, van eene spelonk, waardoor de Sibyl Aeneas naar de onderwereld geleidde, en hij plaatst dat pad, dáár, waar de weg van Agrippa begint. De bestendige overlevering in het land stemt, door het achtbaarst gevoelen van beroemde oudheidkundigen gesteund, met den tekst van Virgilius volkomen overeen. Voor wat mij betreft, ik ben van meening, dat men de beide gevoelens gemaklijk met elkaêr overeen kan brengen, door, namelijk, de onderaardsche galerij, tot aan de grot der Sibyl, te beschouwen als eene natuurlijke bergspelonk, van veel vroeger dagteekening dan het pad van Augustus' schoonzoon, die er slechts een gedeelte heeft bijgevoegd. Met een blik op dit bergwerk, ter plaatse-zelve, geslagen, is het, meen ik, zeer mogelijk, een juist en gegrond oordeel over deze kwestie uit te brengen.

overeenstemde met het geheimzinnig duister, dat over dit logenzamenstel breed lag uitgespreid. Na ongeveer 200 schreden onder een ruim berggewelf doorgegaan te zijn, maakte onze gids voor eene lage en zeer enge opening halt: « Excellenties, — zoo sprak hij — hier is nu het pad, dat naar de hel of onderwereld heenloopt, of, beter gezegd, naar de badplaats der Sibylle, waar zij gewoon was, hare orakels te verkondigen. »

Wij waren vijf in getal, en, als bij toeval, bevonden zich met ons ter zelfde plaatse, vijf stevig gebouwde Lazzaroni, bruin van tint, zwart van baard, en krachtig genoeg, om ons op de schouders te nemen, waartoe zij zich aanboden, teneinde ons over het pad heen te dragen, dat naar het Sibylle bad geleidt, doch steeds twee voet onder water staat. Het licht onzer fakkels deed ons die vreemde gezigten in een nog zonderlinger gedaante voorkomen, zoodat wij, alvorens hun aanbod gehoor te geven, elkander een blik toewierpen, die zooveel zeggen wilde, als: zouden wij het wel doen? — In de daad, wie kon weten, of ze het niet op onze beurs en op ons leven hadden gemunt? Evenwel, wij namen een kloekmoedig besluit, en bestegen, zonder aarzelen, het vreemdsoortig voertuig, dat ons zoo goedwillig den rug daartoe aangeboden had.

Ik hield mijn' man krachtig de handen om den hals geslagen, ja, ik geloof zelfs, dat ik hem vast had bij zijn baard; hij, daarentegen, klemde mijne beenen naauw in zijne zijden vast, en riep onophoudelijk: « Excellentie, zorg toch, dat uwe knieën niet tegen de bergwanden schuren, en uw hoofd niet met het gewelf in aanraking gebragt worde, of gij komt er stellig niet heelshuids af! »

Op die manier, misschien pittoresk, ja, mogelijk zelfs wel zéér poëtisch, maar, voorzeker, niet gemaklijk bij de uit-

voering, kwamen wij langzamerhand het slingerpad van dezen helschen weg langs, tot waar het water de hoogte bereikte der knieën van mijn tweebeenig ros, zoodat de voeten *mijner* excellentie er al mede door besproeid begonnen te worden, terwijl ik, daarenboven, de oogen sluiten moest ten gevolge van den pekwalm der toorts, die, geen zes duim van mijn gezigt verwijderd, blaakte. De togt begon mij bang en lang te worden, toen, op eens, mijn Atlas, met een forschen draai en een fikschen sprong, zich regts afwendde, en mij op een steenen bank neder zette, zeggende, op den toon der hoogste zelfvoldoening: « Excellentie, ziedaar zijn wij dan nu bij de badplaats der Sibyl. » In afwachting van de rest der karavane, wreef ik mij intusschen de oogen eens uit, en werd nu gewaar, dat wij ons bevonden in een zoo duister en zoo diep berghol, dat al de rooverspelonken van de Apenijnen of van Calabrië er zeker wel niet naar gelijken konden. Weldra kwamen mijne reisgezellen, al lagchende, pratende, hijgende en, ik moet zeggen, ook, min of meer, beangst ter plaatse aan, waar ik mij reeds *een oogenblik vóór hen* bevond; en als nu leverde die plek, hier, in deze grot, een tafereel op, waardig, om door het penseel te worden weêrgegeven: de oude bergwanden, door rook en smook besmeurd, niet minder dan de koperkleurige aangezigten onzer Lazzaroni, terwijl ons gelaat daarbij de sporen droeg zoowel van vermoeijenis, als van kwalijk-onderdrukte vrees; en voorts den grond overspat met drabbig water, dat al mede niet minder zamenwerkte, om aan dit door weifelend fakkellicht beschenen tooneel al het voorkomen te geven van eene, om zoo te zeggen, helsche schilderij.

Het berghol, of, zoo men het noemt, de badzaal, waar wij ons hier bevonden, heeft twee openingen, een, waardoor men er in komt, en eene andere, die thans gesloten is,

doch vroeger heen liep naar een der talrijke (honderd) onderaardsche gangen, waardoor de Sibyllijnsche grot van rondom omgeven was:

Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum.

De omvang der grot bedraagt ongeveer 25 voet lengte, op eene breedte van 12 voet. Met een soort van nevengrot, die er achter ligt, vormt deze plaats, om zoo te zeggen, een tweeledig tempelruim. Onze gids wees ons op drie steenen kuipen, waarin de profetes, zoo als hij zeide, gewoon was, zich te reinigen, alvorens zij hare orakelen sprak; ook duidde hij ons, te midden in, een voetstuk aan, waarop zij gewoonlijk hare godspraak verkondigde. Voorzeker, is het opmerklijk, dat die zelfde toelichtingen, welke onze cicerone ons gaf, reeds zeventienhonderd jaren lang door alle gidsen hier den bezoekers gegeven werden. Misschien dat ik mij bedrieg, maar mij dunkt, dat wij ons daar op dezelfde plaats in de grot der Sibylle van Cumae bevonden, welke de heilige martelaar Justinus bezocht, en beschreven heeft 1). Toen die groote kerkschrijver uit Azië naar Rome kwam, wilde hij ook de Sibylle-grot bezoeken, en ziehier in welke bewoordingen hij zich daarover uit: « Te Cumæ zijnde, bezochten wij eene plaats, waarin zich een heiligdom bevindt, dat in de rots-zelve is uitgegroefd, eene waarlijk wonderbare en wel de aandacht waardige plek. Het was dáár, dat de Sibylle hare orakelen sprak, zoo als zij ons verhaalden, die ze van hunne vaderen ontvingen, en ze als een erfschat in eere hielden bewaard. In dat heiligdom vertoonden zij ons drie kuipen,

1) Sommigen plaatsen de grot der Sibylle eenigermate digter bij Cumæ. Anderen mogen ten deze een beslissend oordeel vellen: *Videant doctiores.*

mede in de rots-zelve uitgehouwen, welke men met water vulde, en waarin de Sibylle zich baadde. Na zich wederom gekleed te hebben, begaf zij zich terug naar het binnenste gedeelte van het heiligdom, dat, even als de rest, in de rots was aangebragt, en daar, te midden in, op een zetel verheven, bragt zij hare orakelen uit 1). »

Maar, zal men vragen, waarom wilde die ernstige wijsgeer, zulk een doorluchtig kampvechter des geloofs, toch wel met eigen oog dat duister berghol aanschouwen! Ja, waarom staan wij-zelven er zoo lang bij stil, en trachten wij, zoo naauwkeurig mogelijk, onzen lezers er eene beschrijving van te geven! De reden daarvan is deze, dat de grot der Sibyl, ofschoon voor den oudheidkundige van weinig of geen belang, toch voor den christen-reiziger van werklijk groot gewigt is, daar zij hem de profetische maagden voor den geest terugbrengt, die, naar de meening der kerkvaders, door de Voorzienigheid, te midden der heidensche wereld, gewekt en bezield werden, om het volk in het geloof te houden aan een Verlosser, die eenmaal komen zou. En als ik nu stond op de plek, waar de profetesse haar zetel

1) Hanc (Sibyllam) Babyloue ortam dicunt, Berosi Chaldaicae historiae scriptoris filiam; et cum in Campaniae oras delata, nescio quo pacto, fuisset, ibi oracula edidisse in urbe, quae Cumae dicitur, Baiis, ubi sunt Thermae Campanae, sex lapidibus distans. Vidimus, cum in hac urbe essemus, locum quemdam, ubi sacellum maximum ex uno saxo excisum conspeximus, rem sane praeclarissimam et omni admiratione dignam: ibi sua illam oracula edidisse narrabant, qui haec a majoribus, ut patriae suae propria, acceperant. In medio autem sacello monstrabant nobis tria receptacula ex eodem excisa saxo, quibus aqua repletis lavare eam dicebant, et cum vestem resumpsisset in intimam sacelli aedem secedere, ex eodem saxo excisam, ac in medio aedis sedentem excelso solio, sic vaticinari. — S. Just. martyr. *ad Graecos Cohortatio*, c. XXXVII.

had, zoo kwamen mij de hoogst-merkwaardige woorden te binnen, die door Virgilius, in verzen, het orakel in den mond zijn gelegd : « Ziehier een nieuwe orde van zaken, die thans aanvangt; ziehier de Maagd die wederkeert; ziehier de gouden eeuw der oudheid: een kind, uit de hemelen afgedaald, maakt aan onze gruweldaden een einde, en brengt geregtigheid en vrede op aarde weder 1). » Wij loofden Gods goedheid, die zich nooit onbetuigd heeft gelaten, en hier ter plaatse-zelve, van de lippen eener heidensche maagd, even als weleer uit den mond van Balaäm, eene schitterende profetie voort heeft doen vloeijen; en wij herhaalden met den H. Justinus: « Gij Grieken, indien gij de waarheid boven uwe fabelen stelt, o, gelooft dan aan de oudste uwer Sibyllen, wier boek, door het heelal verspreid, u luide verkondigt èn de nietigheid uwer Goden, èn de waarachtige komst van Jesus-Christus, onzen Verlosser en Heer 2). » Bij het verlaten van de grot betaalden wij onze lastdragers gulhartig en ruim. De mijne voegde mij, bij het ontvangen van zijn loon, deze woorden toe: « Eerwaarde Pater, vergeet uw vrachtpaard niet in uw verdienstelijk gebed. » — Lagchende antwoordde ik hem: « Ja, maar dat paard heeft mij toch het hellepad langs gevoerd! » — « Om 't even, eerwaarde heer, bid maar, bid maar, opdat paard en ruiter hemelwaarts gaan. »

1) Eclog. IV. — Deze verzen van Virgilius, even als het orakel der Sibylle, werden in de kerkvergadering van Nicea plegtig afgelezen. — Euseb., *Vit. Constant.*

2) Vestram igitur salutem, o Graeci, si falso de diis, qui nulli sunt, commento potiorem ducitis, credite, ut jam dixi, Sybillae antiquissimae et vetustissimae, cujus libri per totum orbem servantur, quaeque ex patenti quodam afflatu deos qui dicuntur, nullos esse per oracula nos docet, ac de futuro Salvatoris nostri Jesu Christi adventu, ac de rebus omnibus quas gesturus erat, clare et aperte praenuntiat. *Id.*, c. XXXVIII.

Wij trokken weg, maar de Lazzaroni bleven ter plaatse, om weêr andere liefhebbers met hunne diensten bij te staan, terwijl wij het pad langs het Lucrino-meer volgden, en zoo bij ons vaartuig wederkwamen. De oever van Baja, waar wij heentrokken, stond reeds bij Horatius als het schoonste oord in de schepping bekend:

Nullis in orbe sinus Baiis praelucet amoenis.

Wat zou de dichter wel zeggen, indien hij thans die woeste, ongezonde, en met bouwvallen overdekte landstreek eens aanschouwde? Regtsaf bespeurt men de plaats, waar *Nero's baden* lagen: die kokende watergrotten zijn nog altijd badstoven, in zekere ziekten van buitengewoon heilzame uitwerking. Onze gids dompelde er zich in, en kwam, een oogenblik later, dampende van 't zweet er weêr uit te voorschijn. Verder op liggen, stap voor stap, de puinen der schitterendste lustverblijven, maar wier naam-zelfs verloren is gegaan; de bouwvallen van een tempel van *Venus Genitrix*, die zeker in dit oord juist op haar plaats was; de overblijfsels van een tempel van *Mercurius*, den waardigen medestander der zoo even genoemde godheid; de sporen van een tempel, aan *Diana-Lucifera* gewijd, doch op wier puinhoopen thans enkele schamele visschers wonen, wier met lompen overdekte kinders den reiziger op roodaardewerksche schotels stukken van kostbaar marmer te koop komen bieden, als eene herinnering aan de tempels, de paleizen en de badplaatsen van hen, die eenmaal de wereld hebben beheerscht! Bij het gezigt van zulk een tafereel, gelijk hier de verwoesting des tijds ons aanbiedt, schijnt het, alsof de profeet Isaïas het woord tegen Baja rigtte, toen hij het trotsche Tyrus dus toesprak: « Er zal een dag komen, dat de rijke schepen der natiën in uwe haven niet meer te

anker komen..... Gij-zelve zult niets anders zijn dan een ellendig gehucht, door een handvol arme visschers bewoond, die hunne netten zullen komen boeten aan uwen verlaten oever 1). »

Even als Baja, levert ook het op een heuvel gebouwde Cumæ den reiziger niets anders dan het gezigt van een aantal vormlooze overblijfsels der grieksche en romeinsche oudheid op. Intusschen herinnert hij zich daar de eerste vestiging der Grieken op Italië's kust; de vermaarde Sibylle; Tarquinius-Superbus, die dáár, na zijne uitdrijving kwam sterven, en Petronius, die er zich de aders openen deed. Op eene mijl afstands van Cumæ, ligt *Torre di Patria*, het oude Linternum, met het vervallen grafgesticht van Scipio, den Afrikaner.

Aan den oever weêrgekeerd, rigtten wij ons naar het voorgebergte, waarop het kasteel van Baja ligt, dat door den onderkoning van Napels, Pietro van Toledo, gebouwd werd, en, terwijl het ter verdediging van de golf strekt, tevens tot eene aangename afwisseling dient van een anders vrij eentoonig gezigt. Verder op ligt het dorpje Bauli, het oude Baccola, als in het middelpunt van een uitgestrekt panorama, louter uit bouwvallen zamengesteld, geheel den oever langs. De luistervolle villa van Marius levert niets meer op dan enkele verbrijzelde booggewelven. De vijver van Hortensius, eenmaal door de daar gevangen karpers zoo zeer beroemd, bestaat tegenwoordig uit niets meer dan uit twee in den grond gemetselde riolen, uitloopende tot in zee. Vervolgens komt men aan een cirkelvormig monument, grootstendeels in puin vervallen, en dat ons door onzen gids als de grafstede van Agrippina, Nero's moeder, werd aangeduid. Wij traden er binnen,

1) Isai. c. XXII, 1 en volg.

maar het kwam mij voor, dat dit gedenkstuk der oudheid welligt eene andere bestemming zal gehad hebben dan wel die van een graf; overigens maakte de op de wanden zich vastgezet hebbende korst van het smookvet der ingedragen fakkels het lezen der hier en daar geplaatste opschriften bijna geheel onmogelijk. Evenwel, wat er van dit graf dan ook zijn moge, zooveel toch is zeker, dat de haven van Bauli veel overeenkomst heeft met die, welke Tacitus in zijn verhaal van Agrippina's dood ons beschrijft.

Bij het uitstappen van het vaartuig, om ons naar kaap-Misene heen te begeven, vroegen onze roeijers ons tot drinkgeld (*buona mano*) een schotel *macaroni*. « Excellenties, — zoo zeiden zij ons — gij zult u uwe *tornesi* volstrekt niet beklagen: de macaroni op zijn Napelsch te zien eten, is iets merkwaardigs, dat wel de aandacht van edele vreemdelingen verdient. » In de daad, geen reiziger, die Napels bezoekt, of hij begeeft zich, tegen den avond, naar de Massapoort, om daar getuige te zijn van dit echt-nationaal napolitaansch tafereel; en daar het ons op zee nog aardiger voorkwam, zoo stemden wij dadelijk hun verzoek toe. Middelerwijl begaven wij ons langs het steile bergpad opwaarts naar kaap-Misene heen, en kwamen weldra bij de *Piscina mirabile* (wonderbare vijver) aan. Dit monument, het eenigste van geheel de kust, dat goed bewaard bleef, is den naam waardig, dien het draagt, en de Romeinen, die het hebben tot stand gebragt. Het is een vergaderbak van drinkwater ten behoeve der vloot, die voor kaap-Misene ten anker lag, en vormt een parallelogram, dat op acht-en-veertig pilasters rust, verdeeld in vier rijen van vierdubbele bogen, die buitengemeen hoog zijn opgetrokken; de lengte er van bedraagt 216 voet. In het gewelf zijn dertien openingen aangebragt, waaruit, zoo men meent, het water werd afgevoerd. Er

loopen twee trappen in naar onder; daardoor kan de bezoeker zoowel de schoonheid, als de stevigheid van dit bouwwerk naauwkeurig gadeslaan, en tevens de over het geheel zich vastgezet hebbende laag van *Stalactiten* (drupsteen) bewonderen. Er zijn onmetelijke schatten noodig geweest, om dezen vergaêrbak tot stand te brengen, maar meer nog, om er, in weêrwil van tallooze en overgroote hinderpalen, het water, vele mijlen ver, naar toe te voeren.

Het is bekend, dat de Romeinen nooit, noch voor bezwaren, noch voor kosten terugdeinsden: die waterbak was noodzakelijk voor de vloot, en hunne vloot was noodzakelijk voor de veiligheid van den staat. Drie groote ankerplaatsen, door tusschenpunten met elkander in naauw verband gebragt, vormden een uitgebreid stelsel hunner verdediging ter zee. De eerste, te Frejus, *Forum Julii*, beschermde Italië naar de zijde van Gallië; Augustus legde dat punt oorspronklijk daar aan uit de bij Actium buit gemaakte schepen 1). Het tweede punt was Ravenna, aangelegd ter beveiliging van de kusten der Adriatische zee, en om de invallen der barbaren van het Noorden te beletten. Het derde punt was Misene, bestemd, om, in verband met Frejus, de zee vrij te houden van af de straat van Messina, tot aan de zuilen van Hercules. Die drie vloten waren het werk van Augustus, die ook de haven van Misene, door Cesar aanvankelijk ontworpen, voltooide. Deze eenmaal zoo prachtige haven, tegenwoordig grootstendeels verzand, draagt den naam van *Mare-morto* (doode zee), een naam thans, in de daad, zeer juist van pas.

Wanneer het gezigt van dat waterwerk ons een hoog denkbeeld geeft van den genie der Romeinen, zoo verschaffen

1) Suet., Aug. 49.

ons de niet ver vandaar gelegen bouwvallen der *cento camerelle* een niet minder luidsprekend beeld hunner barbarij. De *cento camerelle* zijn een gebouw, dus genoemd naar aanleiding van het groot aantal duistere vertrekken en eveneens donkere gangen, die daarin gevonden worden. Een fransch reiziger, die het vier jaren vóór ons bezocht, heeft er eene goede beschrijving van gegeven, weshalve ik hem hier voor ons het woord zal laten doen : « Na een zeer naauwkeurig onderzoek, kan men voor dit gebouw wel geene andere bestemming denken, dan die van eene gevangenis, en zoodoende gevoelt men dan ook het gemoed van droefheid vervuld bij de gedachte, met hoe groote wreedheid, ja, volstrekte onmenschlijkheid de hier eenmaal gekerkerden zijn behandeld geworden. Onder deze kerkerholen zijn vooral vier lange gewelfgangen van twee ellen breedte, en in regte hoeken op elkander toeloopende, die zich allerafschuwlijkst voordoen, dewijl men het, namelijk, er voor houden mag, dat de gevangenen daar, waarschijnlijk geketend, zoo als afrikaansche slaven tusschendeks van een kaperschip, naast elkaêr op den grond gelegen hebben. Een klein vertrek, dat naar deze vier afdeelingen des kerkers uitzag, gaf gelegenheid, om — wèl te verstaan, als er lampen ontstoken waren — alles te zien en op te merken, wat er in voorviel. Dit stelsel is ook in vele hedendaagsche gevangenissen, onder den naam van *système panoptique*, aangenomen. Twee, voor het gebouw aangebragte galerijen schijnen gediend te hebben tot wachtplaatsen en tot verblijf voor de cipiers. Dit vreeslijk monument bevestigt al mede het door verscheiden schrijvers van allerlei soort geopperde gevoelen, dat de Ouden ten aanzien der maatschaplijke zeden zich uitsluitend bezig hielden met wat het volk in massa noodig scheen te hebben, terwijl de belangen en het lijden der individu's hun weinig ter harte ging. Het christendom-

alleen, dat de leer der broederschap tusschen alle menschen verkondigde, heeft elk lid van het groot gezin de waarde toegekend, waarop ieder aanspraak maken mag 1). »

De vermaarde *Elysesche velden* strekken zich uit van *Mare-morto* tot aan het meer *Fusaro*, den ouden Achéron, die aan den anderen kant der vlakte gelegen is. Al deze schoone oorden, waarvan Virgilius gewaagt, al deze lusthoven, door de schoonste fonteinwerken besproeid, lagchende in het loof van altijd groene boomen, en, daarenboven, met trotsche grafsteden gestoffeerd, leveren thans niets meer op dan een vrij-slecht onderhouden wijngaard. Wij wilden Misene geen vaarwel zeggen, zonder de bouwvallen bezocht te hebben van Lucullus' huis, vermaard door den dood van keizer Tiberius. Den 15. Maart van het jaar 35 na Christus, gevoelde Tiberius, na bij de wapenspelen der soldaten van zijne lijfwacht tegenwoordig te zijn geweest, zich plotseling door eene allerhevigste pijn in de zijde aangegrepen; hij begeeft zich naar de aloude villa van Lucullus, waar men hem eenige senaatsbesluiten ter goedkeuring voorlegt, die hem in toorn ontsteken en op nieuwe wreedheden belust maken. Macron, de prefect van het praetorium, geeft last, dat men den ouden keizer eenige kussens en matrassen over het lijf werpe, en hem daaronder smore 2). En zoo stierf dan ook Tiberius, 78 jaren oud, in 't gezigt van het eiland Capri, waaraan zijne ongelooflijke gruweldaden en buitensporigheden tevens, tien jaren lang, zulk eene treurige vermaardheid gegeven hadden.

Gedurende ons afzijn, hadden de matrozen hunne *macaroni* in gereedheid gebragt en aan boord gehaald. Naauw-

1) M. Fulchiron, *Environs de Naples*, 1838, p. 290.
2) Tacit. VI, 50; Suet., Tib., 72, 73; Dion., lib. LVIII.

lijks waren wij daar aangekomen, of het zeil werd geheschen, en, terwijl wij op het avondkoeltje zachtkens voortstevenden, begonnen zij, volgens afspraak, in onze tegenwoordigheid, den napolitaanschen lievelingkost te nuttigen. Om zich eenig denkbeeld van zulk een gastmaal te kunnen vormen, moet men zich voorstellen die soort van straatgoochelaars, wier behendigheid de volksmenigte in verbazing brengt door het zoogenoemd inzwelgen van blanke degens of honderde ellen lint. Even vlug wisten onze matrozen, ja, met onbegrijpelijke snelheid, de oneindige *varmi*, of strooken van het geoliede deeg, zich de keel binnen te laten glijden, dusdanig, dat ze van uit den beslagpot, waar ze in zamengerold lagen, onafgebroken voortgleden door hunne handen, die zij bij wijze van katrol, tot ver boven het hoofd hielden opgeheven, om ze vandaar in den mond der grage gasten over te doen glippen. Wat voor ieder ander onuitvoerbaar zou zijn, werd door dit volkje, als in één oogwenk, volbragt. « Wel, Excellenties! — zoo vroegen zij ons, op den toon der hoogste zelfvoldoening — zult gij wel ooit spijt gevoelen over de *tornesi* (het drinkgeld), door u aan ons besteed? De hemel, edele heeren, moge er u voor loonen! » — En nu vingen zij luid met zingen aan.

Terwijl hun vrolijk maatgezang langs de wateren schalde, wierpen wij een laatsten blik op de oevers van Baja, als om in onzen geest, met het beeld dier vermaarde streken, tevens ook de talrijke herinneringen, *welke zij opwekken, te bestendigen.* Drie woorden schenen ons van die kust te gemoet te klinken: brooddronkenheid! wulpschheid! wreedheid!

Het oude Baja, te midden van mirthen- en lauwerbosschen gelegen, was weldra te klein geworden, om er allen plaats te verleenen, die daar of wel bepaald een huis, of ten minste een tijdelijk verblijf wenschten te hebben. Dien ten gevolge

ontstond er spoedig eene tweede stad, niet minder aanzienlijk dan de eerste, en geheel en al zamengesteld uit villa's, de eene al prachtiger dan de andere, en die, digt bijeen gelegen, tot aan het Lucrino-meer voortliepen, ja, waarvan sommigen zich zelfs tot in het water uitstrekten. Onmeetlijke schatten werden aan die lustplaatsen besteed. De villa van Marius, in eigendom overgegaan op Cornelia, de moeder der Graechen, werd aan Lucullus voor 250 duizend guldens verkocht 1).

Met de lente kwam ook de bevolking daar heen, onder anderen, om er gezondheidsbaden te gebruiken, en alzoo zag men er, in overvloed, jichtigen, lammen, kreupelen, met een woord een droevig en bleek geslacht van allerlei kranken bij elkaêr! Dat bleef zoo duren tot op het einde van het gemeenebest en onder het keizerrijk; van toen af, evenwel, zag men er meer gezonden dan zieken; en nu voortaan waren die schoone streken eerder een lustoord dan een verblijf van jammer en smart 2).

Caligula kwam daar aan de wereld het schouwspel eener alle denkbeeld te bovengaande verkwisting vertoonen; Nero trok er met duizend rijtuigen en twee duizend muilezels, in zilver beslagen, heen; Poppea volgde hem, vergezeld van vijf honderd ezelinnen, wier melk het bad moest leveren, waardoor deze keizerlijke gunstelinge zich de huid blanker en zachter te maken wist 3). Geheel de toenmalige groote wereld volgde het voorbeeld en het spoor, haar aangewezen door het hoofd van den Staat, en ieder vierde er op zijne wijze den vrijen teugel aan lust en luim: eenigen lieten vijvers aanleggen op de grootsche schaal van een paleis, en daarin kweekten zij met onnoemlijke kosten de vreemdsoor-

1) Plutarch, *in Mario*, c. 60.
2) Strab., V, p. 235; Dion., XLVIII, p. 442.
3) Plin., l. XI, 41.

tigste visch. Hortensius zou u veel liever het schoonste lastdier uit zijne stallen ten geschenke hebben gegeven, dan een gemeste karper uit zijne bun. Het welzijn zijner visschen lag hem naauwer dan dat zijner slaven aan het hart; en, wanneer een karper ziek was, dan bekommerde hij er zich méér over, dat zijn geliefde visch in geen te koud water gelegd werd, dan wel dat een arme slaaf versmachtte van den dorst 1). Crassus, die voor een man van hoogen ernst doorging, Crassus, een censor van Rome, nam den rouw aan over een karper, die hem door den dood ontvallen was, en hij beschreidde den visch, als ware het dier zijne dochter geweest 2)! Die zedenverbastering had reeds ten tijde van Cicero de overhand verkregen. « Onze aanzienlijke mannen — dus schrijft de beroemde redenaar — betoonen zich zoo te vreden alsof ze in den hemel waren overgevoerd, wanneer ze visch in den vijver hebben, die hun uit de hand komt eten; maar, over staatszaken bekommerden zij zich in het geheel niet 3). » « Antonia, Tiberius' schoondochter, beminde hare karpers hartstogtlijk, en hing er belletjes aan 4). »

Over het algemeen evenwel leidde de kring, waarvan Baja de loopplaats was, een meer dan wulpsch leven, en de roep, dien deze plaats daarvan had, was zoo naar waarheid gevestigd, dat men een oogenblik verblijf in dat oord voldoende achtte, om alle gevoel van schaamte en deugd voor altijd afgelegd te zien 5). « Men schuwe Baja — zei Seneca — het is een ware ondeugdspoel : *diversorium vitiorum*; de ontucht heeft daar haar zetel opgeslagen; nergens ver-

1) Varron., R. R. III, 17.
2) Macrob., Saturn., II, 11.
3) *Ad Attic.*, II, 1.
4) Plin., IX, 53.
5) Cicer., *pro Cœlio*, 20; Mart. 1, 63.

toont zij zich schaamteloozer en gevoelt zij zich meer op haar gemak, als ware zij te dezer plaatse eene onvermijdelijke zaak 1).» Gedurende de hitte van den dag, bleef men in huis, maar 's avonds kwam ieder naar buiten, om in den Avernus en in het Lucrino-meer te baden en te zwemmen in den heerlijken waterplas 2). Te midden dier schaar van zwemmende mannen en vrouwen, welke men voor Tritons en Nereïden zou hebben kunnen houden, bewogen zich tallooze kleine vaartuigen van alle vormen en kleur. Later in den avond wandelde men, maar de avondmaaltijd werd gehouden op den stroom, wiens oppervlakte met rozenbladen zoodanig overstrooid was, dat men te naauwernood het water zag. Aan de oevers van het meer deed de muzijk zich hooren, of klonk van de omliggende bergen den brooddronken gasten lieflijk uit de verte te gemoet, terwijl men, den ganschen nacht door, niets anders vernam dan allerlei wulpsch gezang, langs alle kanten door de echo opgevangen en weêrkaatst 3).

Doch, ik vergis mij, niet alleen wulpsche toonen deden er zich hooren, maar ook de wreedheid hief er dikwerf haar tijgerkreten aan: dáár in dat tooveroord, stroomde bij ganssche beken menschenbloed, Augustus ter eer; dáár werd Tiberius door Macron verstikt, dáár deed Caligula zijne hovelingen in de golven werpen, dáár beval Nero den moord zijner moeder.

Brooddronkenheid, wulpschheid, wreedheid, ziedaar de laatste woorden, waarmeê Puozzole en Baja, bij het ingaan der schaduwen van den nacht, den schitterenden kring kenmerkend aanduidden, die eenmaal op hare oevers den scepter heeft gezwaaid!

1) *Epist.* 51.
2) Propert., I, 11; V, 11.
3) Senec., *Epist.* 51, etc., etc.

22 Februarij.

Pompeji. — Geschiedenis en ondergang dier stad. — Algemeen overzigt. — Indrukken. — Beschouwing der tempels, regeringsgebouwen en particuliere woningen. — Eindoverweging.

« Te Pompeji is de oudheid niet meer zoo onbestemd of onzeker en onnaspeurlijk, gelijk zulks met de verminkte bouwvallen van Puozzole, van Baja en van andere streken het geval is, veel minder nog, die soort van oudheid, waarbij boeken, geleerde toelichtingen en wetenschaplijke kennis van allerlei aard noodzaaklijke vereischten zijn; neen, het is, om zoo te zeggen, eene voortlevende oudheid, eene daadwerklijkheid, ja, een persoon, dien men zien, hooren, betasten kan, en die ons toespreekt en antwoordt op elke vraag. »

Alvorens ons naar deze, in geheel de wereld éénige stad heen te begeven, achtten wij het voegzaam, er de geschiedenis van te leeren kennen. Pompeji, aan den voet van den Vesuvius, op den oever der Sarno gelegen, was een der belangrijkste steden van Campanië, en door hare ligging het handelsmiddelpunt van Herculanum, van Stabia, en van Nuceria. Zij telde eene bevolking van ongeveer 25 duizend inwoners. De Etruskers of de Grieken hadden haar gesticht, maar zij werd door Sylla tot eene romeinsche volkplanting gemaakt, en, even als al de omstreken van Napels, was ook zij, eindelijk, een lustverblijf voor de hooge kringen van het keizerrijk. Cicero, die overal villa's had, bezat er ook eene te Pompeji, waarvan hij de bekoorlijkheden gelijkstelt met die van Tusculum: *Tusculum et Pompeianum valde me delectant.* In het jaar 63 na Chr., veroorzaakte eene aardbeving groote schade te Pompeji; doch, de sporen

dier ramp waren bijna geheel verdwenen, toen de vreeslijke uitbarsting van den Vesuvius, ten jare 79, die rampzalige plaats, te gelijk met Herculanum en Stabia, geheel vernietigde. Herculanum was, zoo men zegt, eene stad van 40 duizend zielen; de bevolking van Stabia is onbepaald. Om nu, als 't ware, eenigermate tegenwoordig te zijn bij dat schriklijk ongeval, welks uitwerkselen wij, na zeventien eeuwen, weldra stonden te aanschouwen, meenden wij het best, de beschrijving dier ramp alvorens eens bij Dio Cassius, en in Plinius-den-jonge, die er ooggetuige van was, na te lezen.

Ziehier wat zij er van zeggen: « Den 1. November van het eerste jaar der regering van Titus, ten 1 ure in den namiddag, bespeurde men naar de zijde van den Vesuvius een groote wolk van zonderlingen vorm, en die, even als een pijnboom, zich eerst tot eene aanmerklijke hoogte verhief en vervolgens de gedaante aannam van een stam, waaruit verscheiden takken ontsproten. Nu eens was die wolk wit, dan weder graauw, en voorts zeer sterk gevlekt. Middelerwijl begon geheel de natuur een schrikverwekkend aanzien te krijgen: de aarde beefde, de kruin der bergen waggelde, een onderaardsch geluid, aan het rommelen van den donder gelijk, paarde zich met een aanhoudend windgehuil, dat de kusten der zee daveren deed; de grond werd gloeijend heet, de golf van Napels kookte, de hemel stond in brand; het scheen, alsof de ontbreidelde elementen met elkander een krijg voerden, waarvan het menschdom slagtoffer zou zijn. Eensklaps krijgt het onderaardsche vuur, de oorzaak dier schrikbre beroering, de overhand, en de Vesuvius werpt nu ontzaglijk-zware steenen in de lucht omhoog, die van de bergkruin verplettend naar beneden rollen. Er stijgen vlammenbundels uit den vuurmond fluitend op, gevolgd door een zóó dikken smook, dat er de zon door verduisterd wordt,

en de dag verkeerd schijnt in een allerakeligsten nacht. De schrik had thans allen vermeesterd, en een ieder geloofde, dat zijn laatste stond daar was. Men waande in die gruwbre duisternis reuzen en schrikgedrogten te zien, die elkander gewapend bestookten: het scheen, dat de wereld weêr tot den bajert terugkeerde, en dat daarin de goden-zelven werden meêgesleept. De een verliet zijn krakend huis, gereed om hem onder het instortend puin te begraven, en zocht zijn heil in de straten of op het open veld; de ander kwam van buiten naar de stad en in de huizen gevlugt; die op zee waren, trachtten den oever te bereiken, terwijl wederom anderen vlugtten van het strand naar de zee. »

Intusschen was lucht en grond en water in digte wolken van gloeijende asch verhuld, die tot Rome toe werd voortgedreven, en wel in zoo groote massa, dat er het licht door beneveld werd. Dáár stond men even verwonderd als verschrikt op te zien bij een zoo vreemd verschijnsel, dat slechts in Campanië eenigermate bekend was. Plinius voegt er bij, dat hij te Misene, op vijf mijlen afstands van den Vesuvius verwijderd, door den aschnevel genoodzaakt werd, om, met zijne moeder, ter zijde van den grooten weg zich neêr te zetten, uit vrees, dat de in verwarring vlugtende menigte, die langs het voetpad ijlde, hem ligtelijk in het duister onder den voet kon loopen, terwijl hij vervolgens gedurig weêr moest opstaan, om de asch af te schudden, die anders hen geheel overdolven, ja, zelfs verstikt zou hebben 1).

Terwijl die brandende aschwolken Pompeji en Stabia twaalf voet hoog overdekten, golfden er stroomen van lava, door den Vesuvius uitgeworpen, en met asch, steengruis en kokend water vermengd, als eene woedende zee de straten

1) Lib. VI. Ep. XVI et XX *ad Tacit.*

van Herculanum binnen, drongen in de kelders door, stegen vervolgens tot in de bovenvertrekken omhoog, en nu, gestold zijnde, vormden zij een digte korst tot een laag als van het hardste arduin, waaronder geen markt, geen huis, geen stad meer te herkennen viel. Wat dit tooneel nog vreeslijker maakte, was de tastbre duisternis, die er digt overheen lag gespreid. « De nacht — dus gaat dezelfde ooggetuige voort — was niet wat de duisterste nacht is in het open veld, wanneer men noch maan, noch sterren ziet, maar een nacht, als in een digtgesloten vertrek, nadat men alle lichten heeft uitgeblusscht 1). » Die schrikverwekkende duisternis duurde drie dagen lang en werd slechts van tijd tot tijd opgehelderd niet door een straal van daglicht, maar door het schijnsel der vlammen, die uit den krater nu en dan opstegen. Daarna werd het weêr nacht, en viel de gloeijende aschregen steeds digter en zwaarder neêr. Daar brak, eindelijk, de zon wederom door, en kon men zijne oogen weêr bezigen om den blik te laten gaan over de omliggende natuur. Alles was van gedaante veranderd, alles lag het onderst boven: de zee had hare grenzen verloren en de aarde was begraven onder een aschhoop, zoo als soms des winters dit wel eens onder de sneeuw plaats heeft; — welk een treurig tafereel 2)! »

Uit dit verhaal blijkt, dat de ramp niet zóó snel inviel, dat de bewoners verhinderd werden, om de vlugt te kunnen nemen; en vandaar dan ook het klein getal geraamten, die tot dusverre bij het opgraven gevonden zijn.

Wat hier van ook zij, de herinnering der drie rampzalige steden bleef steeds levendig in den geest der bewoners van het land bewaard, alhoewel de eentoonige en gelijkmatige

1) Id. id.

2) Plin. *id. id.*, *in Dio. Tito.*

bodem, die er overheen gekomen was, de ware ligging er van had doen vergeten worden. Dus is het eene dwaling, wanneer de gidsen of ciceronen, die u hier vergezellen, Pompeji teruggevonden wanen eerst tegen het einde der voorgaande eeuw. Zoo, bij voorbeeld, toont het buiten de stad, te midden van vruchtbren akkergrond, gelegen amphitheater, ofschoon het dan ook zeer vervallen is, toch nog zijne tweede verdieping van zes of zeven ellen boven de vlakte uit komende gallerijen; en, wanneer men nu het oog slechts naar beneden door laat gaan, dan bespeurt men immers wel, dat er nog nagenoeg één el van de onderste verdieping zigtbaar is moeten blijven. Daarenboven is dit bouwwerk slechts langzamerhand door den tijd meer en meer onkenbaar geworden, en moest een amphitheater, dat zoo digt bij Napels staat, in een zoo bevolkt oord, na de ramp van Pompeji toch wel niet de aandacht van het publiek kunnen ontgaan, maar tot een blijvend en altijd aanwezig teeken blijven dienen, dat die oude stad daar in de nabijheid overdolven werd. Voorts schijnt een oud opschrift aan te duiden, dat de keizer Alexander Severus den bodem, waar Pompeji onder begraven lag, heeft doen omdelven, en dat hij daaraan verscheiden standbeelden, kolommen, en kostbare marmerblokken te danken had. In het begin der XVI. eeuw was Pompeji als merkwaardige bouwval even goed bekend als nu.

Ziehier wat Sannazar er van zegt: « Deze stad, welke wij daar aanschouwen, Pompeji genaamd en oudtijds zeer beroemd, werd bij eene aardbeving verzwolgen, terwijl, zoo als ik denk, de bodem onder hare voeten zal verdwenen zijn: vreemdsoortige en vreeslijke ondergang eener natie, die in één oogwenk, van uit het rijk der levenden verdwijnt!.... En met die woorden op de lippen, waren wij de stad gena-

derd, die het voorwerp onzer beschouwing zoude zijn, en waarvan men de nagenoeg geheel en al onbeschadigde huizen, theaters en tempels volkomen onderscheiden kan. Toen in 1572 de graaf van Sarno een onderaardsch kanaal deed graven, om te Torre water te krijgen, kwamen de werklieden schuins langs het marktplein der stad heen, waar zij huizen, straten, tempels en andere monumenten vonden. » — Eene eeuw later, verhaalde Macrini, in zijn werk *de Vesuvio*, dat hij het er voor hield, dat de plaats, genaamd *Cività*, niets anders dan Pompeji was; en hij voegt er bij, dat het niet alleen de naam van *Cività* is, die hem zulks doet gelooven, maar dat hij het ook daarom meent, dewijl hij-zelf er geheele huizen, alsmede bouwvallen van groote muren en van gallerijen, ontdekte, die nog gedeeltelijk boven den grond uitstaken. Het is dus bewezen, dat die stad, sedert hare ramp nooit geheel vergeten is geworden, maar dat de overlevering en de nog daarvan zigtbaar gebleven monumenten haar in de herinnering des volks hebben bewaard. Het oogenblik, dat men er zich ernstig meê zou gaan bezig houden, was echter nog niet gekomen. Eindelijk, in 1748, ontdekten eenige boeren, bij het graven van eene sloot, ettelijke woningen, standbeelden en voorwerpen, die gediend hadden tot huislijk gebruik. Sedert trok Pompeji de aandacht van al de geleerden van Europa tot zich, en trad nu in haar glorieperk terug 1). »

Herculanum was in zijne herleving Pompeji slechts weinige jaren voorgegaan. Toen, in 1710, de prins van Elbeuf, Emmanuel van Lotharingen, te Portici een buitenverblijf liet bouwen, ontdekte men daar onverwachts eene groote menigte marmerblokken, zestig voet bedolven onder den grond. De

1) Fulchiron, *Environs de Naples*, p. 336.

koning van Napels, later eigenaar van dat buitengoed geworden, deed de opgravingen daar ter plaatse voortzetten, en in 1736 kwam men tot de zekerheid, dat er hier eene geheele stad verborgen lag: die stad was Herculanum. Voor wat Stabia aangaat, heeft men zich bepaald enkel tot de aanduiding van de plek, waar het gelegen heeft.

De opgravingen van Pompeji werden door Murat, eenmaal koning van Napels, met ijver doorgezet: acht honderd werklieden waren daarmeê onophoudelijk bezig. Thans zijn er slechts veertig in gang, en, naar het zich laat aanzien zullen er op die wijze nog wel vijf eeuwen noodig zijn, alvorens de gansche stad zich open en bloot aan het oog vertoonen zal; want, de van 1812 tot 1814 ontdekte wallen, strekken ten bewijze, dat te naauwernood eerst het vierde gedeelte van Pompeji opgedolven werd.

Vroegtijdig reeds kwamen wij met ons rijtuig aan eene der poorten van de uitgestorven stad. Een veteraan, met het geweer op schouder, en een cicerone, met den hoed in de hand, kwamen ons vriendelijk te gemoet. Naar gewoonte, wilden wij ook hier een algemeen overzigt van de stad hebben, alvorens haar meer van nabij in alle bijzonderheden te beschouwen, en zoo doende wandelden wij eerst hare wallen rond. Pompeji, zuid-oostlijk van den Vesuvius gelegen, beslaat in eene eenigzins heuvelachtige vlakte, een langwerpig-rond, naar het midden heen een weinig meer uitgezet, en dat zich van het noord-westen naar het zuid-oosten uitstrekt; het heeft ongeveer 9 mijlen in omtrek. Het nog overdolven gedeelte der stad is met wingerdgewas en vruchtboomen beplant, die in een zeer beweeglijken bodem, of, beter gezegd, in een graauwen aschgrond welig wortel schieten. Het is dáár, zeer in de nabijheid van den Vesuvius, dat de beroemde *lacryma Christi* wast.

De wallen van Pompeji dragen het kenmerk der hoogste oudheid en vormen een onafgebroken wal, zonder eenig vooruitspringend verdedigingswerk; in het krijgsstelsel der grijze oudheid achtte men zulk een vestingbouw het meest ter verdediging eener stad geschikt. De bastions bestaan, over het algemeen, uit een effen bodem met twee muren, werwaarts men heen gaat langs trappen, breed genoeg, om verscheiden soldaten naast elkaêr op te laten gaan. Een gedeelte van den ringmuur is ingestort, hetzij door de aardbeving van het jaar 63, of wel ter gelegenheid dat Sylla in het jaar 666 van Rome's stichting de stad bemeesterde. Rond de wallen liggen elf torens van drie verdiepingen hoog, met een geheimen uitgang, ter dienste van de bezetting. Pompeji heeft vijf poorten; de Herculaansche heeft drie voorpoorten en nog drie andere, om, in geval de vijand de eerste reeds mogt hebben vermeesterd, toch nog altijd de verdediging te kunnen blijven doorzetten. Aan de buitenzijde van den zijwal, werden bij de poort alle af- en aankondigingen, de zoogenaamde *affiches* vastgehecht, dit wil zeggen, dat men daar met roode of zwarte letters neêrschreef, wat men aan het plubiek te zeggen had. Toen de eerste opgraving gedaan was, kwamen de overblijfsels van zulk eene aankondiging nog te voorschijn, te weten, die van twee zwaardvechterskampen, door Rufus aangelegd; en van eene jagt in het amphitheater, met *Velarium*.

De gebouwen van Pompeji, zoowel de openbare als de particuliere, zijn opgetrokken in edelen, bevalligen, alhoewel niet zuiver-griekschen stijl. De woningen hebben, over het algemeen, twee verdiepingen, maar de vertrekken zijn klein. Nagenoeg overal is de vorm en indeeling dezelfde; alleen de meerdere grootte of sierlijkheid duiden de meerdere of mindere fortuin der eigenaars aan; bijna alle gevels zijn rood geverwd. Tot dusverre zijn er twee en twintig straten ontgraven; die bij

het forum en de schouwburgen liggen, zijn breed en regelmatig, de overigen over het algemeen smal en bogtig. Allen zijn met breede zerken belegd, en hebben aan weêrszijden voetpaden, waar langs, hier en daar, ter meerdere bevestiging arduin-steenen palen geplaatst zijn, die ook tevens den ruiters bij het te paard stijgen dienden. De meesten dier straten zijn breed genoeg, om er met twee voertuigen naast elkander te kunnen rijden; daarbij houde men in het oog, dat het voertuig der Ouden gewoonlijk een spoor van slechts vier voet noodig had. Onder de voetpaden door liepen, ter opvanging van het regenwater, goten, die in verband stonden met de zee, wier golven de stad bespoelden.

In bijna alle hoeken vindt men fonteinen, fraai van bouw, en die door de tusschen de stad en de bergen aangelegde waterleidingen werden gevuld. Die fonteinen zijn, over het algemeen, versierd met bas-reliefs, die Goden- of dierenkoppen voorstellen, tot een teeken aan wie ze waren toegewijd, of naar wie ze den naam droegen. Even als nu nog in onze steden, stonden er granietpalen rond deze fonteinen, om ze tegen de voorbijkomende rijtuigen te beveiligen. Hier en daar ziet men nog schilderwerk of altaren aan de muren, ter aanduiding van de zoogenaamde *Lares compitales*, of buurtgoden, onder wier bescherming de straten waren gesteld. In de verschillende afdeelingen van die kleine tempels ziet men fresco-schilderijen, die de aan deze godheden opgedragen offeranden voorstellen; bijna overal ziet men één of twee slangen, die het spijsoffer verslinden. Vooral de geringe volksklasse had voor die soort van godheden een bijzonderen eerbied, zoodat zij er gewoonlijk vruchten, bloemen of groenten op schotels aan ten beste gaven.

Na dit algemeen overzigt, traden wij de stad-zelve binnen. Hoe zullen wij den indruk beschrijven, dien men ontwaart

bij het doorwandelen dier uitgestorven straten, waar de voertuigen, die er voor nu nagenoeg twee duizend jaren doorreden, het spoor hunner wielen diep lieten ingedrukt; die tempels, met hunne zuilen en altaren, maar zonder godheid of priesters; die schouwburgen in geheel hunnen omvang, maar zonder spelers of toeschouwers; die volkomen goed bewaard gebleven fonteinen, maar die geen water meer opgeven; die basilieken en die forums, eenmaal de woelige verzamelplaats zoo van leêgloopers als van het bedrijvige volk, maar, waar men nu niets anders meer aantreft dan eenige hagedissen, die bij de minste nadering van een levend wezen de vlugt nemen! Daar lagen die thermen, met de daartoe behoorende zalen voor koude, warme en laauwe baden, gelijk mede de nissen, waarin het badtoestel en de parfumerieën der badenden werden geplaatst; maar waar bleven zij, die er zich van bedienden? Daar zagen wij nog de winkels der stad met gewigt en schalen; maar, waar zijn de koopers en verkoopers gebleven? Daar stond de herberg van Albinus voor ons, maar geen reiziger, die er verblijf hield, en geen lastdier, dat daar stond gebonden aan een der ijzeren ringen, die voor de staldeur bevestigd waren.

Eindelijk, daar lagen voor ons tallooze particuliere woningen: treed gerust binnen, de getrouwe wachthond zal u in het portaal niet meer aanblaffen. Begeef u in de keuken, waar gij alle oven- en kookgerief nog vinden zult, maar geen vuur meer aan den haard, geen spijzen, veel minder een kok, om ze gereed te maken; ga vervolgens in de *Exedra*, of opwachtingszaal; doorwandel den tuin en de slaapvertrekken, gij zult er niemand meer ontmoeten; en, nogtans, alles is zoo goed bewaard gebleven, al het schilderwerk overal zoo frisch, de mosaïken vloeren en de kostbaar marmeren plaveisels zijn zoo glanzend, dat men in eene pas gebouwde

stad schijnt gekomen te zijn. Men voelt zich genoopt, om een oogenblik plaats te nemen teneinde den eigenaar van het huis af te wachten: reeds zijn er zeventien eeuwen verloopen, sedert die meesters vertrokken zijn, en nog kwamen zij niet terug! zij zullen nimmer wederkeeren: alomme diepe stilte, overal een plegtig zwijgen, dat te naauwernood afgebroken wordt noch door het vlugtig gesprek tusschen den gids en den vreemdeling, die van verre herwaarts kwam, om een bezoek te brengen aan deze Doodenstad, noch door den stap van den veteraan (zelf een wandelende bouwval!), die over puinen van wallen waakt, noch door den slag der spade van den graver, die van lieverlede, hier en daar, weêr een hoek opdelft der levend-begraven stad, doch die beter bewaard bleef onder haar deksel van asch, dan de egyptische mummie in de drie dubbele omwindsels van het kostbaarste lijkgewaad.

De gebouwen, welke wij meer bijzonder in oogenschouw namen, zijn de volgende:

Het *Pantheon* of de tempel van *Augustus*. Dit praalgesticht, rond van vorm, diende tot bewaarplaats der openbare schatkist, en tot eetzaal bij feestlijke gelegenheden. Het wordt door twaalf kolommen geschraagd en bevat elf vertrekken, deels voor de priesters bestemd, deels voor de aanzienlijkste inwoners der stad, wanneer er feest gegeven werd. De fresco's, die het binnenste versieren, zijn van de zuiverste teekening, en, daarenboven, als volkomen nieuw. Zij stellen meestal wulpsche tafereelen voor, of die tot het gastmaal betrekking hebben. Aan de achterzijde ligt het *Triclinium* der priesters.

De tempel van *Venus*, een der merkwaardigste van de stad, ligt links van het Forum. De aanhoorige zalen zijn met schilderwerk rijk versierd, en de hier en daar geplaatste opschriften maken melding van de kostbare geschenken, aan

de godin gewijd, alsmede van de herstelling van het priestercollegie, dat met Venus' eeredienst was belast.

De tempel van *Jupiter* staat niet ver van den Venustempel, aan het einde van het *Forum*, en vormt een uitgestrekt langwerpig-vierkant, waar men met verscheiden trappen tegen opgaat: de naar het Forum gekeerde gevel levert een zeer schoon gezigt op.

De *Mercurius*-tempel is een tegenhanger van dien van Venus, ofschoon veel kleiner van omvang.

De tempel der *Fortuin*, eenige schreden van het Forum verwijderd, is met kostbare marmersoorten en veelvuldige sieraden rijk getooid. Men stijgt er langs acht trappen heen. In het binnenste van dat heiligdom bevonden zich twee standbeelden, een van eene vrouw, en een ander, dat voor het beeld van Cicero gehouden werd, en dit naar aanleiding van de opschriften, die den beroemden redenaar schenen aan te duiden.

De tempel van *Hercules* of van *Neptunus*, in het driehoekig Forum gelegen, vormt een uitgestrekt parallelogram. Aan den ingang staan twee altaren ter slagting en toewijding der offerdieren: het zijn grove vierkante steenklompen, ongeveer een el hoog, en daaronder bevindt zich nog het riool, waar het bloed der offerdieren langs wegvloeide.

De tempel van *Isis*, mede met twee altaren aan den ingang, is echter veel kleiner dan de zoo even genoemde, en vormt een soort van breede nis, waar men langs verscheiden trappen heen gaat. Achter in staat een altaar, dat van binnen hol is, en waarin zich de priesters verborgen, die door den mond van het daarop geplaatste afgodsbeeld het orakel verkondigden. Het volgende opschrift, dat op de deur is ingegrift, vermeldt de aardbeving van het jaar 63 en de herstelling van het gebouw, op kosten van N. Popidius Celsinus, wien de erkentlijke Decurionen dankbaar in hun midden opnamen.

N. POPIDIVS. N. F. CELSINVS
AEDEM. ISIDIS. TERRÆ. MOTV. CONLAPSAM
A. FVNDAMENTO. P. S. RESTITVIT. HVNC. DECVRIONES. OB
LIBERALITATEM
CVM ESSET. ANNORVM. SEXS. ORDINI. SVO. GRATIS.
ADLEGERVNT.

Van de tempels gingen wij tot de openbare gebouwen over, en wel allereerst begaven wij ons naar de *Kazerne* heen. Hoe verwonderd waren wij, op de kolommen en op de wanden, hier en daar, namen en min of meer koddige figuren met de punt van een sabel of van een lans ingegrift te vinden door de soldaten, tot tijdverdrijf bij het betrekken hunner wacht! De keuken is allezins merkwaardig, omdat men daar nog de haarden goed bewaard vindt. « Zij hebben, zegt de heer Mazois, den vorm van hetgeen men gewoon is een keukenfornuis of braadoven te noemen, en loopen langs een breed uitgestrekten wand heen, zoodanig, dat men er voor een groot aantal personen te gelijk de spijzen op gereed kan maken. »

Nabij de kazerne vindt men het *Odéon* en de groote *Schouwburg*, beiden zeer goed bewaard gebleven. In het eerstgemelde gebouw staat beneden het *Proscenium*, in den vloer, het volgende opschrift met bronzen letteren te lezen:

M. OCVLATIVS M. F. VERVS. II. VIR. PRO. LVDIS.

Terwijl dit opschrift den naam van den magistraatspersoon vermeldt, die over de schouwspelen het toezigt had, berigt ons een ander opschrift, in marmer gegrift, dat deze schouwburg, met toestemming der Decurionen, door de Tienmannen Quintius en Porcius werd opgerigt.

C. QVINCTIVS. C. F. VALG.
M. PORCIVS. M. F.
DVO. VIR. DEC. DECR.
THEATRVM. TECTVM.
FAC. LOCAR. EIDEMQVE. PROB.

De te dezer plaatse gevonden toegangskaarten duiden aan, dat de prijs der biljetten slechts eenige weinige van onze stuivers bedroeg. Ziehier den inhoud van een dezer kaarten voor het Odéon, of *Théâtre comique:*

CAV. II.
CVN. III.
GRAD. VIII.
CASINAI. PLAVT.

Dat wil zeggen: « tweede rang, derde rij, achtste plaats; voor de vertooning van *Casina*, blijspel van Plautus. »

De groote schouwburg is een schoon gebouw, waaraan niets ontbreekt dan de bronzen standbeelden, waarmeê het eenmaal versierd was. Het stukadoorwerk der wanden schijnt, als ware het zoo even eerst voltooid. Een opschrift, dat zich aan de zijde van den Neptunus-tempel voordoet, berigt ons, dat dit theater gebouwd werd op kosten der beide Marcus Holconius (Rufus en Celer) die het *tot sieraad der kolonie lieten oprigten.*

M. M. HOLCONI. RVFVS. ET. CELER.
CRYPTAM. TRIBVNAL. THEATR. S. P.
AD. DECVS COLONIÆ.

Men deed ons opmerken, dat de eerste rangen bezet werden door de Decurionen, de Augustalen, of priesters van Augustus en de burgers, die het regt van het *Bisellium*

hadden, dat is, eene soort van bank met kussens, daar franjes aanhingen, en waarop men zich in het forum en in de openbare schouwburgen geheel alléén neêr zette, ofschoon er voor twee personen plaats op was. De tweede rang werd ingenomen door militairen en andere korpsen; de derde en de laagste rang was voor het volk en voor de vrouwen bestemd. Deze laatste toelichting deed een onzer reisgezellen, een echten franschen ridder, en, wat meer zegt, een volbloed Parijzenaar, in toorn ontvlammen, en luider stemme tegen de onhoflijkheid der chinezen van de oude wereld uitvaren! Te vergeefs trachtten wij, hem tot bedaren te brengen, door hem te herinneren, dat de vrouwen bij de heidenen slavinnen waren en als zoodanig dan ook behandeld werden: zijne gramschap werd daardoor slechts te heviger, en, om zijne ridderlijke woede te doen verdwijnen, bleef ons geen ander middel over, dan hem deelgenoot te maken van de flesch *lacryma Christi*, die ons onder de benaming van: *vino antico e moderno* (ouden en hedendaagschen wijn) werd aangebragt. Deze kostbre nectar is de vrucht van den wingerd, die tot dus verre het rampzalige Pompeji nog altijd uit den schoot wast.

Eenige oogenblikken later bevonden wij ons in de thermen, die vrij wel bewaard zijn gebleven, en waarvan men dus al de bekende onderdeelen nog duidelijk herkennen kan. Alles ademt daar wulpschheid en verwijfdheid, zoodat, uit overmaat van voorzorg, de noordewind hier nooit kon doordringen. De verwarmingsbuizen zijn er juist zoo aangelegd, gelijk wij dat thans nog gewoon zijn te doen. De warme waterdamp werd tusschen het muurwerk opgevangen, en hoopte zich daar op in de ruimte, die geheel het *calidarium* (warmbad) en het *tepidarium* (laauwbad) omgaf. De kleine omvang van dit gebouw doet vermoeden, dat het niet het éénige van dien aard in deze weelderige stad zal zijn geweest: bij nadere

opgravingen zal, integendeel, dat vermoeden wel tot volkomen zekerheid worden gebragt. Bij het forum staat de *Basiliek*, namelijk de beurs, de vergaderplaats der kooplieden en de regtbank. Dit groot vierkant gebouw bevat drie zalen; de middelste is ongedekt, de beide anderen hebben een dak, en vormen ieder twee boven elkander geplaatste gallerijen, van wier bovenste men het gezigt had èn in het middelschip, èn in de vierschaar, die achter in het gebouw, zes voet boven den beganen vloer, gelegen was, en waar de regters hunne zetels hadden; daaronder, in den grond, was eene gevangenis, waarin wij nog verscheiden ijzeren in den muur bevestigde ringen vonden, waaraan de ketenen der gevangenen zaten vastgehecht. Zij werden, zoo men zegt, verhoord door met ijzeren staven voorziene openingen, die in den bodem der regtszaal waren aangebragt. Deze wijze van regtspleging werd echter niet dan op vreemdelingen en slaven toegepast, want de romeinsche burgers hadden op openbare behandeling van zaken regt. De gewone gevangenissen bevinden zich bij den tempel van *Jupiter*. Zeer smalle deuren, met zwaar ijzer beslag, en kerkerholen, waar nooit eenig daglicht in doordrong, toonen, op wat wijze het heidendom den gevallen mensch strafte en tot berouw te stemmen wist!

Wij begaven ons vervolgens naar het amphitheater, langs een breed pad, waarvan de uitgesleten vloersteenen thans nog getuigen van de drukte, waarmeê eenmaal dit tooneel van wreedheid en brooddronkenheid werd bezocht. Het was voor twintigduizend toeschouwers ingerigt. De *Cavea*, of, met andere woorden, de binnenruimte, voor de toeschouwers bestemd, is in drieën verdeeld: de *prima Cavea*, of voorste rang, bestond uit de zitplaatsen voor de priesters, priesteressen, tienmannen en andere magistraatspersonen; de *media Cavea*, of middelrang, uit twaalf rondloopende

zitbanken bestaande, was voor personen van aanzien, militairen enzv. bestemd; de *summa Cavea*, of bovenste rang, werd ingenomen door het volk en de vrouwen. Het gebouw had honderd ingangen. Vooronderstelt nu, dat twee personen te gelijk door de tachtig groote deuren en één door de twintig overigen uitgingen, en dat elk hunner daartoe ééne seconde noodig had, dan kan men berekenen, dat de twintigduizend toeschouwers binnen de twee en een halve minuut er uit konden komen. Voor zulke soort van zaken had het heidendom talent en schatten in overvloed veil. Het monument der *priesteresse Eumachia* en het *waschhuis* trokken onze aandacht een oogenblik tot zich, welke wij echter weldra geheel vestigden op de *openbare school*. Aan het oostlijk gedeelte van het Forum staat een fraai gebouw, op welks muren men deze woorden leest: *Varna discentibus: Varna voor scholieren.* Zoo luidt het uithangbord van den onderwijzer, wiens leergestoelte, uit steen gebeiteld, in een hoek staat geplaatst, en eenigermate gelijkt naar wat wij nu nog een catheder noemen, in eene gewone school. Een van ons gezelschap ging er deftig in zitten, en, als ware hij Varna-zelf, zoo begon hij met eene toespraak tot ons te rigten over de redekunst, waartoe hij de stof ontleende aan de eerste zinsnede van Cicero's vermaarde rede tegen Catilina: *Quousque tandem, abutêre, Catilina, patientiâ nostrâ?* « Hoelang, o Catilina, misbruikt gij toch wel ons geduld? » De doorluchtige onderwijzer begon ons nu de schoonheid te verklaren van het woord *quousque*, voorts van *tandem*, daarna van *patientiâ;* vervolgens ondervroeg hij ons, verklaarde de stof nader, zwoegde met handen en voeten, slaande met de vuist op het spreekgestoelte, terwijl hij zijne leerlingen, die, als echte spotvogels, hem uitlachten, tot de orde terug trachtte te brengen, om hun vervolgens een vreeslijk lange

werktaak of *pensum* op te leggen, met wier volbrenging aller gemoed nog tot heden ten dage ernstig bleef bezwaard.

Uit de school begaven wij ons naar de *openbare bakkerij*, die in de hoofdstraat gelegen is, en waarbij men een oven en graanmolen vindt, gelijk ook een stal voor de lastdieren, die het koren aanbragten, of den molen in beweging moesten stellen. Men vindt in een ruim vertrek vier steenen molens, die uit twee verschillende deelen zijn zamengesteld, een vast, en een beweegbaar gedeelte, waarvan het eerste den grondslag uitmaakt, met een afgeplatten, kegelvormigen steen er in bevestigd, en waarover zich een tweede steen al draaijende heen beweegt, die in den vorm van een zandlooper of dubbelen kegel is uitgehold, waarvan de bovenste trechter het graan ontvangt, en de onderste op den onbeweegbaren kegel sluit. Door dien lossen steen te doen draaijen, valt het graan tusschen den benedentrechter en den kegel, en wordt op die wijze verplet en vermalen. Het aldus verkregen meel verspreidt zich van-zelf aan den voet van den kegel, en wordt in de rondte opgevangen door eene benedenwaarts toeloopende goot, en zoo afgevoerd naar den vergaarbak, die er onder staat. Op den bovensteen zijn ijzeren handvatsels of ringen bevestigd, waar de draaistokken doorgaan, welke de lastdieren of slaven in beweging bragten.

In de nabijheid dezer molens staat een groote oven, even zoo als de onzen gebouwd. Op een der wanden van het *Pistrinum*, de plaats, waar het deeg gekneed werd, is eene offerande aan de godin *Fornax* afgebeeld. Daarboven zijn twee slangen geplaatst, welk gedierte onder de godheden van Pompeji eene hoofdrol speelt. Verder op ziet men twee vogels, met uitgespreide vleugelen en open bek, die op twee groote bromvliegen toeschieten, wier aanraking het deeg zou kunnen schaden. Groote kuipen, in deze stads bakkerij gevonden, bevatten destijds nog brood en meel.

Vandaar begaven wij ons naar de *herberg*, waar eene gallerij voor ligt, en daaronder eene menigte winkels, wier wanden van buiten met grof geschilderde eetwaren zijn uitgemonsterd. Te midden dier gallerij staat eene fontein met drenkbak, en aan het einde een aantal vuurhaarden, ter bereiding der spijzen, geplaatst. Langs een houten trap komt men, van tusschen de winkels uit, naar de eerste verdieping heen, waar achter een terras van verscheiden trappen opwaarts gelegen is, vanwaar men een heerlijk uitzigt heeft naar zee, over de Appenijnen en op den Vesuvius. In den stal heeft men het geraamte van eenen ezel gevonden met zijn bronzen hoofdstel, eenige stukken van eene kar, alsmede de spaken en banden der wielen. Onder de buitengallerij vond men vijf menschgeraamten, en daarbij een groot aantal zilveren en bronzen munten, benevens drie gouden ringen en oorhangers van datzelfde metaal, in den vorm van schaaltjes bewerkt.

De winkels zijn te Pompeji talrijk en strekken tot bewijs, dat het eene zeer levendige handelstad moet zijn geweest. Het meerendeel dier winkels is, voor wat den vorm en de indeeling betreft, eenerlei: te weten een of twee vertrekken, zonder meer, en in het rond banken, of stellingen, met daarop, hier en daar nog vaatwerk, die voor olie of wijn waren bestemd. Dikwerf vindt men er ook eene soort van keukenhaard, waar, ten gerieve der liefhebbers, de drank warm werd gemaakt. Het schijnt vrij zeker, dat de ouden, over het algemeen, en de Pompejers in het bijzonder, zelden koude dranken gebruikten 1). De laatst-bedoelde soort van winkels, verre weg de meeste in getal, werden *Thermopolia* genoemd. Het is opmerklijk, dat de winkels in de omstreken van Napels heden ten dage nog juist zoo zijn, als die van Pompeji waren; men vindt daarin een nieuw bewijs, hoe diep volksgebrui-

1) Zie Bottari, *Pitture e Sculture sacre dl.* II, 170.

ken meestal ingeworteld liggen. De *werkplaats der steenhouwers* geeft almede daarvan getuigenis: in dat, ten jare 1798 ontdekte lokaal, vond men eene menigte meerder of minder afgewerkte beelden van onderscheiden grootte en vorm, een zonnewijzer, een half doorgezaagd marmerblok met de zaag er bij, passers, winkelhaken en andere werktuigen, alsmede eene zekere hoeveelheid pek, met den ketel, waarin die werd opgekookt enz. Maar dan ook nog vond men er (en dit bewijst wat wij zoo straks over standhoudende gewoonten zeiden) een ei, op de gewone grootte van wit marmer. In een nest geplaatst, waar men wilde, dat de hen zou komen leggen, weêrstond dat steenharde ei den scherpen bek van het pluimgedierte, en verleerde het langzamerhand, om zijne eigen eijeren met den snavel stuk te slaan. Wat voor achttien honderd jaren de Pompejers hebben uitgevonden en toegepast, datzelfde treft men nog heden op het omliggende platte land nagenoeg overal aan.

Ons laatste bezoek legden wij, eindelijk, in eenige particuliere huizen af. Ik zal mij bepalen bij het vermelden van de zoogenoemde woning der *danseressen*, dus genoemd naar het fresco schilderwerk, dat ze versiert; voorts het huis van *Cave canem!* of, zoogenaamd, van den *dramatischen dichter*, waar, namelijk, bij den ingang in mosaïk een hond aan den band is voorgesteld in dreigende houding, en daaronder de woorden: *Cave canem!* « neem u in acht voor den hond, » waardoor dat huis dien naam verkregen heeft; vervolgens de woning van den *Faunus*, met zijn heerlijk mosaïkwerk, voorstellende Alexanders strijd tegen de Perzen; dan het huis van *Pansa*, eene consulaire woning, merkwaardig door de goede indeeling en de vereeniging van wat aangenaam en tevens nuttig is; eindelijk, het schoonste van allen, namelijk de woning van *Diomedes*, dus geheeten naar Marcus Arrius Dio-

medes, wiens graf in de nabijheid gevonden werd; intusschen is de naam van den eigenaar dezer woning niet met zekerheid op te geven. Wat hiervan ook zij, het huis, aan den ingang der stad gelegen, heeft drie verdiepingen, en een vierkanten tuin, waar in het midden een schoone watervijver zich bevond. De kelder loopt, in den vorm van een zoogenaamd kloostergewelf, rondom den tuin, en komt met eene deur aan zee uit. Bij die deur heeft men een geraamte gevonden, met een volle goudbeurs in de hand, de zoogenaamde *vrouw van Diomedes*, benevens nog zestien andere geraamten, waarschijnlijk van personen, die, door de ramp der stad overvallen, dáár hun rampzalig einde gevonden hebben. In dien kelder lagen nog een aantal vaten, ter helft gevuld met olie en wijn, doch beiden volkomen gestold.

De verschillende huizen van Pompeji zijn zoo dikwerf beschreven geworden, dat ik, om in geene noodelooze herhalingen te vervallen, er hier slechts in algemeene trekken over spreken zal, teneinde men daaruit er zich eenig juist denkbeeld, ook van verre, over zou kunnen vormen. Ze zijn allen aan elkander gelijk, en, wat de inwendige verdeeling betreft, deze is in elke woning dezelfde, terwijl ze echter alleen verschillen voor wat aangaat de versierselen, die hier of daar zijn aangebragt, of wel eene of andere meerdere weelde, dan voor het gewoon gebruik noodig was. Elke woning is in twee onderscheiden deelen verdeeld, waarvan het eerste de vertrekken bevat, die ten algemeenen gebruike bestemd waren, terwijl het andere gedeelte meer bepaald tot huisvesting zoo van den eigenaar als van zijne onderhoorigen was ingerigt.

Het eerstbedoelde gedeelte is uit de navolgende vertrekken zamengesteld.

1°. Het *Prolyrum*. Den drempel van het huis, waarop meestal het woord *have*, « welkom! » te lezen staat, over-

stappende, komt men in een klein voorportaal, het *Prolyrum* genaamd, en dat gewoonlijk met schilderwerk en met een mosaïken vloer is versierd.

2°. De *Vestibule* of het *Atrium*. Dus heet de langwerpig-vierkante ruimte achter het voorportaal, in wier midden een marmeren kuip staat, bestemd, om er het regenwater in op te vangen. In het ronde van het *Atrium*, bevinden zich verschillende vertrekken ter huisvesting der vreemdelingen, of waar de bezoekers zich een oogenblik ophouden, vóórdat zij bij den meester van het huis worden toegelaten.

3°. Achter in het Atrium ligt het *Tablinum*, eene ruime zaal, waar de bewoner van het huis gehoor gaf aan hen, die met hem over openbare of handelsaangelegenheden kwamen spreken.

4°. Links van het Tablinum vindt men het *Lararium*, een klein heiligdom der huisgoden (*Lares*). Dat vertrek is gewoonlijk door schilderwerk opgeluisterd, voorstellende de offeranden, welke men aan die godheden bragt. Zelden vindt men er een altaar, maar meestal slechts eene console, waarop de offerande of een ontstoken lamp was geplaatst.

5°. Regts van het *Tablinum* liggen een of soms twee vertrekken, die den naam van *Alæ*, vleugels, dragen, een soort van particuliere of werkkabinetten.

6°. Eindelijk, regts en links, twee doorgangen, *Fauces* genaamd, waardoor men naar de eigenlijke huizing des bewoners heenkomt. Daarbij bevindt zich het vertrekje van den deurwachter, die over de binnenvertrekken te waken had. Ziedaar het gedeelte beschreven, dat meer bijzonder met het publiek in aanraking kwam.

In de eigenlijke huizing des bewoners vindt men:

1°. Het *Peristylium*, of eene in een langwerpig-vierkant doorloopende gallerij, door kolommen geschraagd, en waar

binnen zich een tuin of *Xistus* bevindt, dat wil zeggen, een park van bloemen en heesters. Te midden van den tuin vindt men gewoonlijk een groot waterbekken, waarin goudvischjes zwommen, en dat tevens als springfontein aan dien kleinen lusthof een bevallig afwisselend voorkomen gaf.

2°. De *Exedra*, eene zaal, waar de huisbewoner zijne vrienden in ontving.

3°. Het *Triclinium*, of de eetzaal, met fraai beschilderde wanden, tafereelen uit den wijnoogst, uit de fabelleer, soms karikaturen enzv.

4°. De *Oecus*, eene groote zaal, waar de vrouwen zamen kwamen, om te werken.

5°. De slaapvertrekken met schilderwerk, met marmerbeelden en mosaïken versierd.

6°. De kleêkabinetten.

7°. Het *Sacrarium*, eene soort van huiskapel, met nissen, waarin de standbeelden der beschermgoden van het huis waren geplaatst.

8°. De badkamers, de keuken, de voorraadkamer, de kelder voor olie en voor wijn, alsmede wat er verder in een huis nog noodig is, doch hetgeen alles van de woonvertrekken verwijderd en buiten de achtergallerij gelegen was.

Over het algemeen, zijn de eigenlijke woonvertrekken klein van omvang, zoodat men bij het eerste gezigt er zich over verwondert, dat, in een zoo warm klimaat, de Ouden in dergelijke kleine ruimte hebben kunnen wonen; doch, men bedenke, dat zij het grootste gedeelte van den dag doorbragten, hetzij onder luchtige gallerijen, hetzij in de schouwburgen, op het Forum en in andere openbare gebouwen: het familieleven was er zoo goed als vreemd, dewijl de huisvrouw er ontbrak, die als de ziel is van het gezin. Zoowel te Pompeji, als geheel de heidensche wereld door,

was de vrouw als zedelijke spil der maatschappij onbekend, en het christendom-alléén heeft haar, nadat het Evangelie hare kluisters verbroken had, het verheven standpunt aangewezen, dat sedert door haar ingenomen wordt.

De gelijkmatigheid en de gelijkvormigheid, die, zoo in de verdeeling der huizen, als tusschen de woningen onderling heerscht, geleiden tot verscheiden punten van overweging, welke ik zoo straks te zamen vatten zal, nadat ik eerst nog een blik zal hebben geworpen op den grenspaal aller menschlijke zaken, op het einde, zoowel van steden als van menschen, te weten: op het graf. Even als in de overige heidensche steden, begroef men ook te Pompeji langs de groote wegen. Geen volk der oudheid dacht er aan, om de dooden buiten het gezigt der levenden, in een afgelegen hoek, ter ruste te brengen: het was de philosophie der voorgaande eeuw, die alles onderst boven keerde, voorbehouden, ook ten aanzien der grafsteden eene geheel andere orde van zaken in te voeren, dan tot dusverre met de heerschende zienswijze der volken, met het ingeschapen gevoel van den mensch, en met het beginsel van godsdienst evenzeer strookte als in aanwending was gebragt.

De poort van Herculanum uitkomende, ziet men allereerst het schildwachthuis van den soldaat, die, tijdens het vreeslijk ongeval, daar de wacht had, en op den hem toevertrouwden post den dood met de lans in de hand (zoo als men hem gevonden heeft) gestorven is. Daarbij staat nog altijd de bank, waarop destijds de soldaten elkander over hunne heldenstukken onderhielden, de voorbijgangers over de tong haalden, of zich dobbelende zaten te vermaken, — *en hunne cigaar rookten*, zeide spotsgewijs een onzer reisgenooten. Een twintig schreden verder komt men bij de grafplaats, die door de Decurionen aan Mammia, de priestresse des volks, zoo als het op den

grooten boog ingegrifte opschrift te lezen geeft, geschonken werd:

MAMMIÆ. P. F. SACERDOTI PVBLICÆ.
LOCIS SEPVLTVR. DATVS DECVRIONVM. DECRETO.

Rond het grafgesticht van Mammia loopt eene bank, waarop, als op een anderen grafsteen, het navolgende te lezen staat:

M. PORC. M. F.
EX. DEC. DECRETO.
IN FRONTEM. P. XXV.
IN AGRO. P. XXV.

dat wil zeggen: « Marcus Porcius heeft van de Decurionen een graf gekregen van vijf en twintig voet breed en vijf en twintig voet lang. » Die opschriften strekken ten bewijze, vooreerst, dat het een der schoonste erkentelijkheids- en achtingsblijken voor een burger was, dat men hem eene grafplaats gaf, in naam der stad; terwijl zij tevens de vrees uitdrukken, welke de heidenen koesterden daarvoor, dat hunne asch met die der vreemden vermengd wierd: duizende van opschriften staven de algemeenheid van dit begrip, zoo als ik dit zal aantoonen, wanneer ik over de catacomben handel. Onder eene menigte andere opschriften, kies ik hier alleen dat van het trotsche mausoleum, door Nevoleja Tyche voor zich-zelve en voor C. Munatius Faustus opgerigt:

NÆVOLEIA. I. LIB. TYCHE SIBI ET
C. MVNATIO. FAVSTO, AVG. EX PAGANO.
CVI. DECVRIONIS. CONSENSV. POPVLI.
BISELLIVM. OB MERITA. EJVS DECREVERVNT
HOC MONVMENTVM. NÆVOLEIA. TYCHE. LIBERTIS. SUIS
LIBERTABVSQ. ET. C. MVNATI. FAVSTI VIVA FECIT.

dat wil zeggen: Nevoleja Tyche, eerste vrijgelatene, heeft voor zich-zelve en voor C. Munatius Faustus, uit de voorstad van Augustus 1), wien de Decurionen, met bewilliging des volks, uit hoofde zijner verdiensten, de eer van het *Bisellium* toestonden, dit gedenkteeken opgerigt. Nevoleja Tyche heeft dat bij haar leven gedaan, zoo voor hare vrijgelaten slaven en slavinnen, als voor C. Munatius Faustus.

Na den weg der grafsteden, links en regts, in oogenschouw te hebben genomen, wierpen wij, alvorens heen te rijden, op Pompeji nog een laatsten blik. Vaarwel, door de Voorzienigheid geteekende stad, gij, die van zoovele andere in het niet gezonken steden verschilt, wier spoor onder het geweld der barbaren geheel verdwenen is; integendeel, gij bleeft bewaard, alle volgende geslachten tot eene hoog-ernstige les: heeft eenmaal een gruwbre ramp u het graf gedolven, gij werdt er levend in bewaard, gedekt door een kleed van uw eigen asch; en als een gedenkteeken van den voortijd, doch dat tevens nieuw is als van gisteren, zoo zijt gij niet slechts een boek, dat ons van vroeger dagen spreekt, een herinneringsteeken van het grijs verleden, een bouwval zonder meer: o neen, gij ligt daar als eene tastbre waarheid voor onze oogen, als een levend en levendig tafereel van het wulpsche, wreede, eigenbaatzuchtige heidendom! Te naauwernood nog is een vierde gedeelte van uwen omvang weder te voorschijn gebragt, en reeds tellen wij daar negen tempels, twee theaters, een amphitheater, badplaatsen genoeg, twee Forums, eene basiliek, eene kazerne — maar geen hospitaal! En alomme in die tempels, op die pleinen, langs die straten en tot in het binnenste dier huizen, monsterachtige goden, dartel schilderwerk, als ten luidsprekende getuigen uwer schande-

1) De naam eener voorstad van Pompeji.

lijke eeredienst en van uw afschuwlijk zedenbederf; even als in de weelde en inrigting uwer woningen, verfijnde zinlijkheid, grove zelfzucht, maar niet een enkele straal van het vriendelijk licht doorbreekt, dat alleen in het familieleven zijn oorsprong heeft. Vaarwel, Pompeji, gij, merkwaardige bladzijde dier schrikwekkende gedenkrollen der wereld van het heidendom, over welks den mensch onteerend wezen gij een helderder dag verspreidt dan alle geschriften der geleerde wereld te zaam. Hier, van uit uw opensplijtend graf, verspreidt zich voor mijne oogen een schitterender zonnelicht over het groot mirakel, dat het heelal door het christendom zal doen herboren worden, dan de tintelende zonneglans, die uwen hemel tooit.....

En evenwel, zelfs ook hier, te midden dier babelstad, — men mag het gelooven — telde God toch nog eenige uitverkoornen: te oordeelen naar een kruis, dat in het huis van Panza gevonden werd, kan men het er voor houden, dat er te Pompeji christenen zijn geweest. Overigens weten wij, dat de H. Petrus in het jaar 44 te Napels doorgekomen was, en dat de H. Paulus in het jaar 59 te Puozzole broeders vond; zou men dan kunnen gelooven, dat, twintig jaren na Paulus' doortogt, en vijf en dertig jaren na dien van den H. Petrus, eene zoo belangrijke stad als Pompeji, en slechts eenige mijlen vandaar verwijderd, nog niet één belijder van het Evangelie zou hebben geteld?

23 Februarij.

De Studj, of het Bourbon-museum. — Het geestlijk leven; — het burgerlijk leven; — het huislijk leven der Ouden.

In 1736 schreef de beroemde abbé Barthelemy uit Rome: « Ik begeef mij zeer dikwijls naar het kapitool. De eerste maal, dat ik er binnen trad, stond ik als verplet onder den onbeschrijflijken indruk, dien zoovele der daar verzamelde schatten op mij uitoefenden. Het is geen kabinet, of museum, maar het verblijf-zelf der goden van het oude Rome, het Lyceum der filosofen, een senaat van oostersche koningen, of, hoe zal ik het uitdrukken? eene geheele bevolking van standbeelden bewoont het kapitool. Het is het hoofdboekwerk der oudheidvorschers. » Wanneer het kapitool nu zulk een boek is, dan mag het museum van Napels gerust het tweede deel er van genoemd worden; en ik durf er nog wel bij voegen, dat dit tweede deel vrij wat belangrijker dan het eerste is. Dáár hebt gij de afschaduwing er van, maar hier de werklijkheid. Bij de standbeelden der goden, der koningen en der groote mannen van de oudheid, die het kapitool tot een Olympus, een Senaat, een Lyceum maken, voegt het museum van Napels al de voorwerpen, die tot het godsdienstige, het openbare en huislijke leven der heidensche wereld behoorden, ja, tot de spijzen toe, die haar tot voedsel dienden. Het bezoek, door ons in de *Studj* afgelegd, was te gewigtiger, dewijl door de beschouwing der zich aldaar bevindende voorwerpen een geheel werd gevormd met wat wij, in herinnering, uit Pompeji en Baja hadden meêgevoerd.

Het museum van Napels, werklijk een bazar van Herculanum en van Pompeji, is zoo overvloedig rijk in allerlei

tallooze voorwerpen, dat de reiziger, die er met vrucht een bezoek in wil afleggen, zulks niet anders kan bewerkstelligen dan door daarbij een plan van strenge orde te volgen 1).

Gisteren hadden wij Pompeji bestudeerd uit het oogpunt van het geestlijk, burgerlijk en huislijk leven; het was dus natuurlijk, dat wij dien-zelfden gedachtengang ook bij de beschouwing van het Napelsch museum volgden, en zoo dan rangschikten wij alle zich hier opdoende voorwerpen in drie klassen, te weten in betrekking tot het godsdienstig leven, tot het staats- of burgerlijk leven, en tot het leven der Ouden meer bijzonder ieder voor zich-zelf.

I. *Geestlijk leven.*

De tempels van Pompeji zijn, wel is waar, zeer goed bewaard gebleven, maar ze zijn verstoken van hunne goden, van hunne priesters en van hun altaargerief. Treedt men nu het Bourbon-museum binnen, dan heeft men daar den Olympus met zijne bewoners, welke men slechts in de daags te voren geziene nissen heeft te plaatsen, om den tempel weêr in het leven te roepen, en het oude schouwspel geheel en al voor het oog terug te brengen. Jupiter, Mercurius, Ganymedes, Bacchus, Flora, Juno, Pallas, Venus, Ibis, Serapis, Apollo, met een woord, alle huis- en volksgoden zijn hier voorhanden, in marmer en in brons, op alle grootte, met hunne verschillende attributen, maar, vooral, met de schoonheid van *vorm*, welke de scheppende genie der Grieken aan

1) Tijdens ons bezoek, bevatte het museum Bourbon 1684 voorwerpen van egyptische oudheid; 110 groote bronswerken; 1830 standbeelden, borstbeelden en bas-reliefs, allen van marmer; 6093 voorwerpen van gebakken steen; 1300 lampen; 2197 voorwerpen in glas; 14000 kleine bronzen voorwerpen; 2600 griecksche en etruscische vazen; 2000 schilderwerken; 1700 papyrusrollen enzv. enzv.

hunne beitelkunst wist te geven. Na de goden volgen de werktuigen, die bij hunne eeredienst werden gebruikt, zooals, onder anderen, altaren van allerlei vorm en soort. Wij zagen er een, waarop zich nog de sporen eener offerande vertoonden, en daarbij twee *Lectisterniën*, gewijde sponden, waarop de beelden der goden en de offervaten werden geplaatst; voorts een prachtig reukaltaar, met zijn drievoet, waarop geurig kruid gebrand en de offerwijn geplengd werd; de gewijde slagtmessen, het vaatwerk, om het offerbloed in op te vangen; het klein altaar der wigchelaars, met de door hen gebezigde werktuigen, tot het onderzoek van de ingewanden der offerdieren; schalen, waarin de asch van het brandoffer vergaderd werd; luchters met drie, vier en vijf armen; fluiten en trompetten, en voorts alle instrumenten, bij de tempelmuzijk in gebruik.

Wij begaven ons nu naar de gallerij der fresco's, teneinde daar de noodige bouwstof op te doen ter bezieling van dit kerklijk tafereel; wij vonden er de naauwkeurige afbeeldingen, zoowel van de priesters, als van de omstanders bij het verrigten eener groote tempelplegtigheid, in het binnenste van het heiligdom aanwezig. Alles was daarbij in beweging, en, voor zoover men niet geheel en al een vreemdeling is in wat de oudheid betreft, zoo valt het niet moeilijk, om, in verbeelding, geheel de eeredienst dier heidenen bij gelegenheid van zulk een offerfeest te volgen: het scheen ons toe, als klonken trompetten en hoornen, tusschen het fluitgeschal, ons in het oor, en zagen wij de priesters, met al hun tempelgebaar, den dansrei openen, aan de spits van het *orchestrium*, dat daarbij de dienst verrigtte. Ten slotte steeg voor ons oog van tusschen de rookwolken de heilige offervlam omhoog, en waanden wij ons geheel en al verplaatst onder de aandachtig toeziende volksscharen, te midden van den tempel, als behoorden wij-zelven onder hun eindeloos getal.

Na alzoo in onze gedachten die tempelplegtigheid te hebben bijgewoond, verlangden wij ook even zoo getuigen te zijn van de huisgodsdienst, gelijk die besloten in ieders woning plaats had. Wij bragten ons daarbij het *Lararium* en het *Sacrarium* van den vorigen dag voor den geest terug, en dus kostte het ons thans volstrekt geene moeite meer, om ze ons voor te stellen even zoo, gelijk, vóór achttien eeuwen, op zekere vaste uren, 's morgens en 's avonds, geheel de familie zich daar ter plaatse zaam bevond. De kleine altaren der huisgoden (*Lares*), met zilver ingelegd; de godenzelve keurig in brons of in marmer bewerkt; de sierlijke reukouters, de gewijde vaten en schalen, ja, tot zelfs de asch en andere overblijfselen der offeranden, in denzelfden staat, waarin ze, tijdens de uitbarsting van den Vesuvius, gevonden werden; in een woord, al die voorwerpen, welke het oog daar aanschouwt en de hand daar betast, doen u, als het ware, tegenwoordig zijn bij de ceremoniën der huisgodsdienst van het voormalig heidendom.

Voegt men bij dit alles nu nog het zinnebeeldig schilder- of beitelwerk, de amuletten, die op de deur der huizen werden bevestigd, om ze tegen den invloed der booze geesten te beveiligen, de gewijde zuilen en wegpalen van straten, marktpleinen en fonteinen, kortom dat onnoemlijk tal van voorwerpen, tot het godendom betreklijk, en hetgeen bij elke schrede, zoo in de huizen, als overal langs den openbaren weg gevonden werd, ja, dan waant men zich hier te midden van het heidendom verplaatst, en meent men de afgodische bevolking nu eens te zien met de offerschaal in de hand, dan wederom met de bloem- of vruchtenkorf, of wel met versch gebak eerbiedig ter aarde gebogen voor het aangezigt der beurtelings wreede, afzigtlijke, of belachlijke en meestal snoode goden.

II. *Volksleven.*

Gisteren ontbrak er aan Pompeji's forums en basiliken niets dan de wandelaars, de regters en de kooplieden; aan de schouwburgen alleen de spelers en de toeschouwers; aan het amphitheater slechts de zwaardvechters; aan de Thermen de baders; in de waschhuizen de bleeksters; aan de winkels de koopers en verkoopers: thans gingen wij al die verschillende personen in hunne gewone of buitengewone kleeding in oogenschouw nemen; ze wonen allen in het museum-Bourbon. Allereerst werd ons oog heengetrokken naar, als het ware, die bevolking van louter standbeelden, om zoo te zeggen, levende afspiegelingen van mannen en vrouwen, die, even als wij, eens door Pompeji's straten omwandelden, maar nog, daarenboven, die stad eenmaal vervulden met den roem van hun naam, of wel wier geboorte, waardigheden of historische belangrijkheid er hun het burgerregt had verschaft.

De een zit te paard, de ander gaat te voet, en een ieder in het kostuum van zijn tijd, hetzij dan in ambtsgewaad, of in gewone dagelijksche kleeding. Marcus-Nonius-Balbus-Junior, en Marcus-Nonius-Balbus-Senior, belast met het toevoorzigt over Herculanums openbare schouwplaatsen; Periander, Lycurgus, Cicero, Publicola, Demosthenes, Euripides, Sophocles, Herodotus vertoonen zich hier schrijvende, sprekende, of als voerden zij nog het gebied. Ginds ziet men op het forum Pompejers bezig met drinken, andere met de openbare aankondigingen na te lezen, of in de beschouwing van twee schoone ruiterstandbeelden verdiept. Hier vindt men er een, die nieuwe voetzolen past, of vaatwerk koopt, of zich eenig ander oud huisraad aanschaft: de een smult aan gebak, de ander vergast zich aan vleeschspijzen. Wij zagen daar een kleêrkoop, met geheel zijn voorraad op den rug, dien hij voor zijne klanten

uitvent; voorts ook nog kleine jongens en meisjes, die vrolijk naar school trekken, en daarbij een jeugdig kunstenaar bezig met een ruiterbeeld na te schetsen, dat zich vóór hem op een voetstuk vindt geplaatst. Links af viel ons oog op een groep van dames, die aan een door een hond geleiden blinde eene aalmoes uitreiken. Wie weet, of dat geen christinnen waren. Nog andere vrouwen ziet men daar met koopen en verkoopen bedrijvig, of wel, gelijk er overal en altijd waren, snapsters, die het druk hebben met het nieuws van de buurt.

Laten wij nu het theater binnengaan. De zetelstoelen, de *bisellia*, zelfs de plaatsbiljetten, welke zij, die voor achttien eeuwen den schouwburg bezochten, daar namen, om te kunnen gaan zitten op dezelfde treden, waar wij ons daags te voren hadden neder gezet, — dat alles ligt hier voor den bezoeker van het museum ten toon, even als de werktuigen, waarmeê het tooneeldoek van Pompeji's schouwplaats werd op en neêrgelaten. Het doek-zelf is door den tijd te niet gegaan, doch in een hier ter plaatse aanwezig fresco is eene afbeelding van zulk een *Syparium* voor handen, in de daad, iets, waarover oudheidkenners en kunstliefhebbers verbaasd en opgetogen staan.

Verlangt gij de verschillende ambachten dier oude maatschappij te leeren kennen, of wel het destijds gebezigde wapentuig, de gereedschappen, het schrijfgerief, werktuigen van allerlei aard, gewigt en schalen dier sedert zooveel eeuwen weggestorven bevolking te beschouwen, om daarbij op te merken, hoezeer deze van ons verschilde in zeden, in taal, in godsdienst en (zoo wij welligt gelooven) ook in de gebruiken van het dagelijksche leven, dan opene men slechts het oog, en strekke de hand hier uit. Vraagt gij, hoe die talrijke benden van zwaardvechters waren uitgedost, wier leven het volk ten speelbal strekte? of wilt gij weten, hoe die

romeinsche soldaten bij de verovering der wereld waren toegerust? Schouw dan maar rond en tast maar toe: daar liggen hunne speren, hunne zwaarden, hunne dolken, hunne schilden, hunne helmen, hunne sporen; de toomen hunner paarden liggen daar, even als de kluisters, welke men den weêrspannigen soldaten om het been sloeg. Onder de wapentrofeeën ziet men ook de boeijen hangen, waarin vijf soldaten gesloten lagen, wier geraamten men in de militaire gevangenis weêrgevonden heeft.

Voor de heeren leden onzer hedendaagsche academiën, instituten en genootschappen van allerlei aard, *de mannen der wetenschap van de 19. eeuw*, is almede hier iets zeer belangrijks te zien, namelijk, hoe hunne voorgangers het stelden in hun studiekabinet: daar ziet men er een bezig met een diepzinnig opstel te boek te brengen: in de eene hand heeft hij zijne schrijfstift en in de andere het wastafeltje, waarop hij zijne denkbeelden ingrift. Naast hem zit een diepdenker op een papyrusrol te turen; ook geleerde vrouwen doen zich hier evenzoo voor. Men vindt er pennen, inkt en inktkoker, met papier van allerhande soort, en op dat papier eenige heel en half voltooide zinsneden, met soms een woord, hier en daar, doorgeschrapt. Op ons verzoek mogten wij een en ander in de hand nemen, en konden ons alzoo overtuigen, dat het ongedierte minder eerbied voor de oudheid koestert, dan de tijd. De boekworm had ook dit papier niet gespaard, maar was, tot straf zijner roeklooze vernielzucht, met het papier zelf verkoold! Voor wie een boekenkas zou verlangen, zoo als die in de eeuw van Augustus was ingerigt, hij kan er hier een model van vinden, ingelegd met kleurhout, zilver en brons, zóó fraai, dat de beste schrijnwerker dit werk maar moeilijk zou kunnen verbeteren.

Wij zeiden de wetenschap vaarwel, om nu de aandacht

op eene en andere koopwaar of winkelgoederen voor een poos te vestigen. Wilt gij lampen koopen en wel bepaald met twee pitten, dan hebt gij daar het uithangbord van den man, die ze verkoopt: een ossenkop met eene ontzettend groote lamp er boven op, in den trant zoo als nu nog onze winkeliers wel gewoon zijn, een monsterhandschoen of een reuzenlaars tot uithangbord aan hunne deur te hangen. Men vindt hier in het magazijn lampen en luchters van aardewerk en van brons in allerlei grootte en vorm, verglaasd en niet verglaasd. Lampen op een voet, of zonder voet, al of niet met basreliefs versierd, ja, zelfs eene, waar de pit nog in zit. Dubbel staat men hier verwonderd, namelijk, over de keurigheid van den arbeid, en over de gelijkvormigheid dier oude luchters met de onzen. Begeert gij lantaarnen, zoo is het moeilijk, om er sierlijker en hechter van stuk te vinden dan die hier uit Pompeji werden aangebragt. Sommige hebben tot handvat een fraai bewerkten tijger- of leeuwenkop, andere zijn gevat in hoorn, of in een soort van harden, doorschijnenden kalksteen, zoo tot matiging van het licht, als om niet gebroken te kunnen worden.

Zoekt gij olie of ouden wijn, zoo treedt slechts het *Thermopolium* binnen, daar liggen ze beiden in volle vaten, en mogt gij vreezen, dat de koopman u misleiden zou, zoo ligt er schaal en maat en gewigt, te uwer dienste, bij. De staf, waarmeê nu nog de Napolitanen de vloeistoffen pijlen en wegen, zijn volkomen naar het oude model van Herculanum en Pompeji ingerigt. Daar ligt ook de romeinsche duimstok, die van been vervaardigd is; benevens nog andere maatstaven, destijds in gebruik. Het hier voorhanden gewigt is van steen of lood; op de laatst bedoelde soort leest men aan de eene zijde: *Eme;* « koop, » en aan den anderen kant: *Habebis*; « gij zult het hebben, » welke opschriften eeni-

germate overeenkomen met wat men nu nog wel eens hier of daar te Napels als uithangbord vindt geplaatst: *van daag voor geld en morgen voor niet.*

Doch gij zijt ziek, en, in plaats van spijs of drank, hebt gij geneesmiddelen noodig; de apotheek is bij de hand. Daar staat een klein fraai kastje vol van allerlei geneeskundig kruid, benevens een rol, om pillen te vervaardigen, waartoe niet alleen het deeg nog voorhanden is, maar waarbij gij zelfs de gemaakte pillen vinden kunt. Moet gij welligt eene of andere heelkundige behandeling ondergaan, moet u een tand getrokken of een been afgezet worden, de werktuigen voor den chirurgijn ontbreken er niet: gij vindt daar behalve den gewonen heelmeesters-zaktasch, ook nog in sierlijke doosjes, bij zijne instrumenten, de verschillende zalven, die noodig zijn tot het dagelijksch heelkundig gebruik. Moet uw paard adergelaten worden, zoo behoeft gij geen oogenblik te wachten op wat de veearts daartoe noodig heeft; zelfs aan goed bewaard gebleven pluksel is er geen gebrek. De chirurgische instrumenten, welke men te Pompeji gevonden heeft, worden nog heden ten dage bewonderd door de mannen van het vak: zij laten in volledigheid, sierlijkheid, ja, rijkdom van bewerking niets te wenschen overig.

Wanneer men zoo lang op reis is, is het noodzakelijk, dat men zijn linnen verschoone, en wij wenschten het nu wel eens te laten wasschen, zoo als Augustus, Titus, Nonius of Manatius-Faustus dat lieten doen. Reeds wierpen wij een oog op het openbare waschhuis, op den grooten waschketel, en op al die verschillende vertrekken, waar het linnen werd gereinigd en gedroogd; doch, wanneer dit ook al niet voldoende zijn mogt, om over die aangelegenheid volkomen juist te oordeelen, dan vinden wij nu hier eene fraaije, uitvoerige fresco-schilderij, in den tijd-zelven vervaardigd, en

die ons deze zaak tot in de kleinste bijzonderheden toe leert kennen. Wij zien daaruit, dat mannen, vrouwen en zelfs kinderen zich met dit belangrijk huiswerk onledig hielden. De een haalt het linnen uit de waschkuip, en brengt het onder eene pers, om er het water uit te drukken; er staat eene lamp met een oliekruik bij, teneinde, zoo noodig, den arbeid ook in den avondstond te kunnen blijven voortzetten. Een ander brengt het lijnwaad aan de waschvrouwen, om het door te halen in tobben van metaal. Sommigen houden zich bezig met het zamenvouwen, anderen met het uitspreiden van het gewasschen linnen, of brengen de droogrekken aan, die er eveneens uitzien, zooals wij die thans nog kennen; terwijl enkelen bezig zijn, om onder den arbeid met elkander te schertsen, ziet men de opperwaschvrouw aan een klein meisje, dat er zeer schrander uitziet, een rol linnen overgeven: het kind luistert aandachtig naar wat de meesteres daarbij vertelt.

Nadat wij thans met de stad en met hare bewoners een weinig nader kennis hebben gemaakt, zouden wij nu ook nog wel eens een uitstapje naar buiten kunnen doen, hetgeen ons te minder moeite kost, dewijl wij daarvoor niet eens het museum behoeven te verlaten. Campanië's schoone vruchten zijn sedert Pompeji's verwoesting volstrekt niet veranderd, gelijk men zien kan, zoo uit die er hier zijn afgeschilderd, als door die er volkomen goed worden bewaard. Het begieten van den tuingrond geschiedt nu nog even als toen ter tijd op dezelfde wijze. De hovenier-zelf, dien gij elken morgen op het *Mercato*-plein met zijn ezel ter markt ziet komen, is nog juist zoo als de landman, wiens beeld gij hier afgeschilderd vindt. De dag, als het varken geslagt wordt, is thans nog, even als in de dagen van Pompeji, voor het landvolk een feest. De akkerbouw is nu nog, even als toen Augustus

daar leefde, aan dezelfde regelen onderworpen gebleven, en de Pompejers ploegden toen ter tijd de akkers niet anders dan de Campaniërs nu. Ten bewijze liggen daar al hunne gereedschappen, ploeg, egge, houweel, schup, vork, hark en spa, met een woord, al het gereedschap van den akkerman uit dien, even zoo als uit dezen tijd.

De herders zijn van de boeren moeilijk te scheiden. Dat fresco-schilderij, van achttien eeuwen her, vertoont ze u, zoo als ze toen waren, en thans *in het schoone land van Napels nagenoeg* nog zijn. Zij volgen hunne kudde, die daar in de grazige vlakte dartelt; twee herdersknapen melken eene geit, wier melk door hun makker in een pot wordt opgevangen, terwijl anderen bezig zijn met kaarnen en de *ricotta* te maken, waarop thans nog de Napolitanen, even als de Romeinen, zoozeer belust bleven; zij leggen die in een korfje, gelijk er in het museum ook nog voorhanden zijn, en als voorwerpen van belang zorgvuldig worden bewaard. Ginds ziet men een anderen herder op de schalmei spelen. Wanneer dit instrument, eenvoudig uit riet zamengesteld, den tand des tijds ook al niet kon weêrstaan, dan vindt men toch de zakpijp in brons en been gezet, hier ter plaatse nog aanwezig, ofschoon de eigenlijke doedelzak, die uit leder vervaardigd was, te loor ging; het koperen kettingje, waarmeê de schalmei den herder om den hals hing, is echter nog bewaard gebleven, eveneens als de klokjes of belletjes, die in Titus' eeuw door de hamels, de ossen en de koeijen om den nek gedragen werden. Dat geklingel heeft nog denzelfden toon, zoo als gij dien elken morgen verneemt, wanneer de herders met hunne kudden de straten van Napels door trekken, en in het voorbijgaan van uw venster u wekken uit den slaap.

Bij het zien der laatstbedoelde voorwerpen gevoelden wij ons verpligt, om den beroemden dichter der *Ecloga* regt

te laten wedervaren; wij hadden namelijk altijd gedacht, dat de herders van Virgilius slechts denkbeeldige wezens waren, wier gewoonten, zeden, vermaken en taal geteeld werden in het brein van den romeinschen poeet; doch, dit is volstrekt of althans nagenoeg het geval niet: wanneer Virgilius de grot der Sibyl en het Averno-meer beschrijft, dan mag men hem evenzeer voor een geograaf houden, als voor een historieschrijver, wanneer hij ons het herdersleven in zijne lieflijke zangen maalt.

III. *Huislijk leven.*

En hoe nu was het gesteld aan den huislijken haard dier bevolking, welke wij thans reeds in de tempels, in de stad en op het veld hebben gade geslagen? Welke waren hare gebruiken, haar huisraad, dat alles, waarvan zij zich uit weelde of uit noodzakelijkheid bediende? Die vraag der nieuwsgierigheid is gemaklijk te beantwoorden. Al dadelijk kunnen wij hier kennis maken met de spelen der kinderen, waarvan men ginds eenige groepen ziet afgebeeld: sommigen lagchen, terwijl, naar gewoonte, anderen huilen; de een mokt, de ander dartelt, en een derde streelt eene kat. Een troep jongens en meisjes bikkelen, en die bikkels zijn hier niet slechts geschilderd, maar ook in werklijkheid voorhanden: men zou er zoo goed meê kunnen spelen, als er voor achttien eeuwen meê gespeeld geworden is. Zoo ook vindt men hier nog al het benoodigde voor het kaats- en werpspel, dat Pompeji's jeugd, niet minder dan thans de onze, in gedurige beweging bragt; en, schoon het gehoornde en gebaardlokte tweespan ook al niet meer te vinden is, zoo staat hier toch nog de fraai in brons bewerkte bokkenwagen, op vier wielen, voortdurend te prijk, en wel, zeer zeker, smaakvoller dan wij zulk voertuig in onze dagen meermalen

door de knapen onzer groote steden met fierheid door de straten zagen om- en rondgevoerd.

Doch de tijd van uitspanning is voorbij, en ook voor de kinderen is er een tijd van werken: slaan wij ze dan bij den arbeid een oogenblik gade. Hebt gij, bij geval, een schoeisel noodig, zoo vraag het dien jongen schoenmaker, die daar zoo ijverig bezig is; — of begeert gij eene kas of eenig ander meubelstuk, dan hebt gij het slechts bij dien jeugdigen schrijnwerker te bestellen. Doch, wat regt zonderling is, de kinderen hebben overal ter wereld eene neiging tot nabootsing van alles, wat zij zien doen, en dikwerf eene bijzondere zucht, om kerklijke plegtigheden te vertoonen. Ook bij de kinderen van Pompeji was dat laatste het geval: de religie is den mensch als van kindsbeen af, naar het blijkt, ingescherpt, en zoo ziet men dan hier drie knapen bezig met een plengoffer op een monument uit te storten, terwijl anderen eene volkomen offerande vertoonen; daartoe zijn in het museum voorhanden mesjes, schaaltjes, vaasjes, met een woord, al het tempelgerief, dat voor dergelijke plegtigheden gebezigd werd, en alles, tot kindergebruik, in het klein nagemaakt.

Van de kinderen gaan wij thans tot de volwassenen over. Om niet te gewagen van de overbekende karikaturen der Ouden, die als fresco's in de verschillende huisvertrekken gevonden werden, zal ik alleen van de meubelen en het gewone huisraad spreken. In den kelder liggen tal van graauwe, langwerpige vaten (*Amphorae*) met naauwen hals, en van een of twee handvatsels voorzien; ze zijn meest van onverglaasd aardewerk en bevatten olie, wijn, en andere likeuren. In gindschen pot met al die kleine gaatjes, het *Glirarium* genoemd, bewaarde men levende marmotten, om ze te mesten, en daarna te eten. Hier staat een vat met koren, met ha-

ver, en met boonen, alles nog zóó goed bewaard, dat men er terstond meê zou kunnen zaaijen. Ginds hebt gij vijzelen met stampers, potten met deksels, een olie- en azijnstel, en tafelglazen met het uitlokkend opschrift: *Bibe, amice, de meo!* « Drink, vriend, van wat er in mij is. » Onder die drinkglazen vindt men er fijn-geslepene van verschillende kleur, sommige met een, en vele met twee handvatsels. Die kleine blaauwe kopjes, welke gij daar ziet, zijn nog nooit gebruikt geworden; zij stonden, tijdens de uitbarsting, juist ter verzending gereed, en werden zorgvuldig ingepakt gevonden, twee aan twee in elkaêr gestoken, en vervolgens telkens met een dunne laag van stroo opgestopt, evenzoo als onze tegenwoordige porcelein- en glasverkoopers nog gewoon zijn te doen.

In onze verlichte eeuw heeft men, ik weet niet, hoeveel brevetten van uitvinding voor spaarovens of spaarkagchels aangevraagd; maar nu is het, in de daad, merkwaardig om hier te zien, van hoe hoogen ouderdom die zoogenaamd *nieuwerwetsche* ontdekkingen zijn. Het Bourbons-museum levert een kookoven (*cuisinière*) op, juist zóó, als wij dien in onze keukens kennen, en waarin men verscheiden spijzen gelijktijdig bereiden kon; het eenig onderscheid bestaat daarin, dat dit keukenfornuis van brons is, terwijl de onze slechts van grof gegoten ijzer zijn. Vooruitgang! — Regts en links blinken de ketels en braadpannen u te gemoet; meestal zijn ze van binnen vertind. Voorts staan daar de taartenpannen, schuimspanen, pook, tang en schop, kortom, een volkomen keukengerief.

Verlangt gij te weten, van wie de schoone vaas is, die daar op eene console staat? Het opschrift geeft te kennen, dat zij aan Mevrouw Camelia Schelidon (*Cameliae Scheli-doni*) toebehoorde. Het spijt mij, dat ik u betreklijk deze,

zeker smaakvolle Pompejische dame geene bijzonderheden meêdeelen kan. — De groote waterketel, die naast deze vaas staat, verdient bijzondere opmerking: door middel van de daarin gestoken dubbel-kraan, heeft men gelegenheid, om zich tweeledig te bedienen, hetzij van kokend water, of wel van een treksel van zekere bloemen en planten, die in het onderste gedeelte er van geplaatst werden.

Het fornuis, waarop die kookketel staat, is vierkant en met een hek in den vorm van een muurwerk omgeven, dat eene vesting met torens en schietgaten voorstelt. Ook het keteldeksel heeft de gedaante van een torentje, dat opengestooten wordt, zoodra het water kookt, en waarlangs dan de overtollige stoom zich van uit den ketel naar buiten verwijdert.

Zeker is het eigenaardig, dat wij ons van uit de keuken naar de eetzaal (het *Triclinium*) heen begeven. De tafel staat gedekt en met twee-en-zeventig stuks zilverwerk van allerlei aard toegerust; de vorken, lepels, borden en schotels zijn ongeveer aan de onzen gelijk; alleen de vorken hebben een regt hecht, en de vrij groote drinkglazen zijn van twee handvatsels voorzien, waaruit men het besluit zou kunnen trekken, dat de Ouden gewoon waren, een goeden teug bij het maal te drinken, en hunne bekers ligtten met twee handen te gelijk. Maar nu de spijzen? Ziehier, vooreerst, meel en voorts gist, in een handdoek geknoopt, daar het teekenmerk nog aan is te zien; dan een brood, met den naam van den bakker er op: *Eris. q. Cram. Re. Ser.*; vervolgens pasteitjes en beschuit; alsmede tarwe, gierst, rogge, rijst, zemelen, eikels, boonen, erwten, linzen, amandelen, kastanjes, noten, uijen, dadels, vijgen; in een bokaal olie, die, warm gemaakt, nog vloeibaar wordt, vleesch, in een zilveren braadpan, en, eindelijk, versche eijeren.... van twee duizend jaar oud! Al deze

zaken, die tot de dagelijksche huisbehoefte behooren, bevinden zich daar zóó, gelijk men ze gevonden heeft, meestal in dezelfde aarden, bronzen of zilveren vaten, waar de rampzalige bewoners van Herculanum en Pompeji ze, zoovele eeuwen geleden, in hadden neêrgelegd.

Wat nu de voorwerpen van weelde betreft, hun getal is legio, en, wat den rijkdom der stof en de schoonheid der bewerking aangaat, zoo evenaren, ja, overtreffen ze niet zelden alles, wat wij het schoonst en keurigst van dien aard bezitten. In de vrouwenwereld is de ijdelheid overoud, en ook de dames van Pompeji schijnen er ruimschoots meê bedeeld te zijn geweest. Gouden armbanden in slangenvorm, voor boven den elboog en onder aan de pols; gouden halsketenen, met edelgesteenten, cameën van onschatbre waarde, benevens nog een aantal andere toiletsieraden, getuigen hier voor de eeuwenoude opschikzucht van 't vrouwlijk geslacht. Tijdens ons bezoek in het museum vonden wij daar dan ook dames genoeg, die hare bewondering luide bot vierden, en niets minder verlangden dan in de gelegenheid te worden gesteld, om zich een paar armbanden of een halssnoer te kunnen aanschaffen naar Pompeji's laatsten smaak!

Terwijl het schoon geslacht zich verlustigde in de beschouwing van wat Eva's zuidelijke dochters vóór twintig eeuwen had gestreeld, wilden wij den laatsten steen leggen aan het door ons opgetrokken gebouw der beschaving van dit zoo droevig uitgestorven geslacht, door, namelijk, ook nog een blik te werpen op den dood, en de plegtigheden, die door de Pompejers daarbij in acht genomen werden. Hier vertoont zich de lijkstoet voor ons oog, met de gehuurde tranenplengsters en de beelden der familie voorop, gevolgd door het *Silicernium*, de lijkbus, die de asch van den overledene omvatte. De bas-reliefs van het mausoleum getui-

gen van wat de ontslapene eenmaal verrigtte; een weinig verder op, is het *Triclinium* der dooden, het lijkmaalvertrek, waar eene schaar van Pompejers, op de gewone tafelbedden uitgestrekt, aanligt rond den disch, bij het doodenmaal, toegewijd aan de nagedachtenis van hen, die hun door den dood werden ontrukt. En, opdat nu dit tafereel zich niet enkel bij een verbeeldingspel bepalen moge, zoo zie daar ginds in werklijkheid die dooden van vóór achttien eeuwen, mummies, aan de grafrust onttrokken, geraamten, zwart als kool, en nog zelfs met eenig haar op den schedel!

En zoo dan nu liep onze togt, te midden der heidensche oudheid, in de bouwvallen van Baja aangevangen, voortgezet in de stad Pompeji-zelve, en thans in de galerijen van het Bourbons-museum vervolledigd, ten einde. Welken indruk nu hebben wij daarvan behouden? Bij het gezigt dier huizen, dier meubelen en dier gebruiken, mag men zeggen: er is niets nieuws onder de zon; immers, ofschoon er nagenoeg twee duizend jaren sedert zijn verloopen, is dat alles nog bijna even zóó, als thans de mode heet. Wat was, is, en wat is, zal eenmaal zijn! In een kring besloten, waarbuiten niemand zich willekeurig kan begeven, loopt de mensch steeds voort, om, ten slotte, toch immer op zijn aanvangspunt weêr te komen. Wat hij gisteren wist, is hij heden vergeten, doch morgen vindt hij het terug, en nu houdt hij het voor eene ontdekking, waarop zijn waan zich niet weinig verheft. Ten aanzien der kunsten, met betrekking tot bouwwerken, en in het stuk van weelde dingen de Ouden nog met ons naar den prijs, en dragen daarbij niet zelden den lauwer der overwinning op ons weg. De oorzaak hiervan is tweeledig: eensdeels ontbreekt ons hun rijkdom, en anderdeels missen wij daartoe den slaventoestand der oude wereld. Maar onder den schittrenden sluijer dier tot boven de wolken toe

verheven stoflijke beschaving der heidenen, ontdekt het oog eene wereld, door zelfzucht verknaagd, door brooddronkenheid uitgeput, en zoodanig afschuwlijk door gruweldaden van allerlei soort, dat de herinnering-alleen den christen verbleeken of hem het schaamrood in het aangezigt stijgen doet over de diepe vernedering, waarin zijn natuurgenoot vrijwillig lag verzonken. De tastbare bewijzen dier ongelooflijke verbastering van den mensch zijn hier voorhanden, en als 't ware bewaard gebleven, niet slechts ten waarmerk der schriften zoo van de heidenen-zelven, als van de kerkvaders, die het tafereel der romeinsche zeden ons schetsten, maar tevens ook om den ontstelden reiziger te bewijzen, dat die schrijvers nog niet *alles* hebben gezegd, en ook niet *alles* hebben kunnen zeggen. Tegenover deze onwraakbare getuigen van een snood verleden, looft en dankt de christen, uit vol gemoed, God, wiens oneindige barmhartigheid het aangezigt der aarde vernieuwd heeft; en, terwijl dat dankgebed, in aanbidding van 's Hemels vreeslijke geregtigheid, ten boezem uitstijgt, zoo gaat daarmeê tevens dit woord gepaard: wanneer de kunsten, de eeredienst, de schouwspelen, de heerschende gewoonten uitdrukken wat en hoe een tijdvak, een volk en eene stad is, dan, ja, verdienden Herculanum en Pompeji de ontzettende tuchtiging, waardoor beiden zijn weggevaagd geworden!

24 Februarij.

De Vesuvius. — Resina. — De Hermitage. — Herinnering aan Spartacus en aan Plinius. — Een togt naar de kruin van den Vesuvius. — Afdaling in den krater. — Vruchtbaarheid van vulkanische bodems. — Herculanum. — Portici. — De Corricolo.

Teneinde de nuttige les, welke Herculanum en Pompeji geven, volledig te maken, bleef ons nog over, om den Vesuvius te bezoeken, den vreeslijken volvoerder van het oordeel Gods, die eene gansche bevolking, om der ongeregtigheids wille, verdelgde, en de luidsprekende gedenkteekenen dier ontzaglijke tuchtiging nog bewaard deed blijven, tot ernstige leering, zelfs van het verste nageslacht. Vroegtijdig met den spoortrein van Castellamare vertrokken, waren wij, in twintig minuten, te Resina, een klein dorp, waar men den Vesuvius bestijgt. Tot het bekomen van gidsen, vervoegt men zich bij de gebroeders Salvatori. Deze familie, wier naam alleen reeds vertrouwen inboezemt, had, van vader tot zoon, steeds het privilegie, om de reizigers bij het bezoek van den vreeslijken berg te mogen vergezellen. Nog zeven andere familiën, die mede allen *gratis* fransch hebben leeren spreken, zijn tot dat zelfde geleide geregtigd. Nadat wij het over de voorwaarden eens geworden waren, namen wij een klein ontbijt, en bragt men middelerwijl de ezels, die er ons heen zouden voeren, in gereedheid. Ieder onzer schafte zich den benoodigden bergstaf aan, en zoo nu trok de karavane op reis, met den gids voorop, terwijl, te midden in en achter aan, een twintigtal lazzaroni, groot en klein van stuk, volgde, om onze lastdieren, hetzij bij den kop of wel bij den staart te houden, en ze voorts, als wij zouden afstijgen, in bewa-

ring te nemen; anderen droegen korfjes met oranjeappels, als ook met enkele flesschen *lacrima Christi* er in. Aangezien dit volkje het leegloopen (*farniente*) bijzonder voorstaat, zoo wandelde nog eene gansche schaar daarnevens, met geen ander doel dan, om onze *Excellentiën* door hun gebarenspel en vrolijk gesnap den weg aangenaam te verkorten; tenminste zóó deden zij het voorkomen; doch, daadwerklijk trachtten zij ons, stap voor stap, door allerlei geleerde, wetenschaplijke en artistische aan- en opmerkingen te doen begrijpen, dat hun gezelschap voor ons van het grootste belang was, en wij ons in gemoede wel verpligt mogten rekenen, om hunne hoogstgewigtige diensten door ettelijke *tornesi* naar waarde te beloonen.

Op een half uur afstands van Resina, begint het schoone plantsoen van wingerd en olijven op te houden, en nemen de hagel-witte villa's met hare omheining van louter oranjeboomen een einde. Het bergpad wordt meer en meer steil; de rotsachtige weg slingert vrij lastig tusschen en over zware lavabrokken heen naar eene afzigtlijke woestenij, en weidt het oog nu over eene sombere natuur, die des te akeliger zich voordoet, naarmate er hier en daar nog eene enkele plek tusschen in uitkomt, die aan de algemeene verwoesting onttrokken schijnt te wezen. Weldra is men van alle kanten door zwart verkoolde of verglaasde lavalagen omringd, die den eigenlijken voet van den Vesuvius uitmaken, wiens kruin zich daar omhoog vertoont als de schoorsteen van een ontzaglijk groot stoomwerktuig, en zich dertien honderd voet boven de oppervlakte der zee verheft. Intusschen vindt men toch te midden dier woestijn eene *Oase*, een lustoord, de *Hermitage* genaamd, of ook wel het *Hôtel der drie Olmen* geheeten. Het is een klein huis, waarin een priester met verscheiden karabiniers gevestigd is. Pater Thomas, wien wij

door een zijner vrienden aanbevolen waren, bevond zich, ongelukkiger wijze, niet daar, en in zijne plaats werden wij dus door een bediende ontvangen, die genoeg bij de hand, maar wel een weinig praatziek was. Van deze hoogte af, heeft men een verrukkijk vergezigt over het napolitaansch panorama, zoo als zich dit tegenover dat bij het Camaldulenzer klooster opdoet.

Intusschen werpen twee zeer treurige herinneringen óók nog een zwarten sluijer over dit doodsch tafereel. Omstreeks het jaar van Rome's stichting 680, zat een in Thracië geboren slaaf te Capua gekerkerd, met nog drie of vier duizend andere ongelukkigen, die, even als hij, tot een offer voor het bloedig amphitheaterspel waren bestemd. In zekeren nacht weet hij te ontsnappen, en ziet men hem weldra aan de spits van een kleinen troep voortvlugtige slaven berg op, berg af, eindelijk den Vesuvius genaderd. Stoutmoedig en onverschrokken, maar vooral door de mishandeling der slavernij in dubbele zielekracht gestegen, rigt Spartacus tot zijne makkers de kernachtige rede, welke de geschiedenis heeft opgevangen en geboekt, en die hier nog door de echo's van den vulkaan schijnt herhaald te worden. « Uitvaagsels der schepping, zonder naam, zonder vaderland, zonder familie; gedoemd, om onze meesters door barbaarsche schouwspelen te verlustigen, of om hunne wulpschheid te voeden ten koste van ons zweet en bloed; door hen behandeld als een ras van redelooze dieren, wier dienst niet beter waardig is dan de bloedige zweep, het brandmerkijzer of het kruis; ziedaar *wie* en *wat* wij zijn! Doch, van ons hangt het af, om dat lot te veranderen: wij hebben kracht en regt, en zijn sterk genoeg in getal: laat ons den strijd beginnen, en de zege zal onzer zijn! » Bij die woorden strekt Spartacus zijne handen ten hemel en naar de zee; zijne makkers heffen hem op

hunne schilden, en, acht dagen daarna, staan veertig duizend slaven in slagorde geschaard, verdrijven pretors en consuls, en doen het verwaten Rome sidderen voor hun verwinnend zwaard. Doch, de ure der vrijheid was voor de wereld nog niet daar! Vijf jaren later, kwam Spartacus, door Crassus verwonnen, bijna terzelfde plaatse sterven, waar hij den standaard der *emancipatie* zoo kloekmoedig opgestoken had.

Wanneer men van dit zelfde terras den blik naar de zijde van Stabia henen slaat, dan meent men nog, van tusschen een aschregen door, het lijkkleed te bespeuren, waarop de Oude Plinius, door den vulkaanwalm verstikt, zich neêr liet leggen, na twee glazen frisch water te hebben gevraagd. Nog meent men de zwavellucht te ruiken, die als ten voorteeken strekt van de alles verslindende vlam, die daar volgen zou; ja, zelfs, schetst de verbeelding ons daar het lijk van den grooten natuurvorscher, die hier ter plaatse uit liefde voor de wetenschap stierf, zoo als Spartacus er zijn leven ter liefde der vrijheid offerde.

Hoe weinig bemoedigend de herinnering aan Plinius ook al zijn mogt, zoo belette zij ons toch niet, om onzen gevaarvollen togt ten einde toe voort te zetten. Buitendien de hemel stond effen en de Vesuvius daar volkomen kalm voor ons oog. Hadden wij intusschen ook al geene vrees te koesteren voor den vulkaan, zoo scheen het evenwel, dat de *Sgrazatori* toch niet goed te vertrouwen waren: immers, toen wij de Hermitage verlieten, begaven zich twee karabiniers vandaar tot onze veiligheid met ons meê op weg. De koning van Napels heeft hier dien eenzamen wachtpost verordend, ter begeleiding der reizigers, welke men aan den voet van den Vesuvius anders ligtelijk zou kunnen uitplunderen en ombrengen, zonder dat er iemand in de wereld ooit iets van te weten kwam. Eerst gaat men langs een smal pad naar beneden, in een

hollen weg, die de Hermitage tegen de uitbarstingen van den vulkaan beschut; en vervolgens stijgt men langs ontzaglijke lavabrokken weêr opwaarts, naar den voet van den berg heen, waar men spoedig daarna aankomt. De krater aan den linker kant draagt den naam van *Gautrey*, naar een Franschman, die er zich in stortte, en wiens lijk, twee dagen daarna, door den Vesuvius uitgeworpen werd. Dáár is men verpligt, om af te stijgen, aangezien de lastdieren niet verder meer kunnen gaan; en nu moeten de reizigers het steile bergpad, bij middel van hun ijzer-gepunten wandelstaf, zachtkens aan trachten op te komen. Toen wij een poos geklommen hadden, zetten wij ons een oogenblik neder, om adem te halen, en een schouwspel te genieten, dat niet van alle belang verstoken is.

Ofschoon ik het dikwerf heb verlangd, zoo mogt ik toch nimmer de groote woestijn van Sahara aanschouwen, noch de karavanen van Azië of Afrika zich zien legeren te midden van het gloeijende zand, evenmin als den zwervenden Arabier, die langs de onmetelijke vlakte zijn ros de sporen geeft, bij het narennen van den verdoolden reiziger, dien hij zich ten prooi gekozen heeft. Moest ik die tafereelen in de werklijkheid ook al missen, zoo had ik toch hier, een in de daad, treffend tooneel ontrold voor mijn oog. Bij den voet van het gebergte, namelijk, stonden daar veertig lastdieren, ezels en paarden, met den toom aan in den grond geslagen palen vastgemaakt. Een dertigtal lazzaroni bewaakten met hun negerblik ons voertuig, als wakkere dienaars onzer karavaan, terwijl anderen op onze bagaadje het oog hielden. De woestenij, die ons omgaf, mogt, voor wat de uitgestrektheid betreft, voor die van Sahara moeten onderdoen; doch, in stede van zand, hadden wij hier eene onmetelijke asch- en lavavlakte onder onzen voet. Zelfs de Bedouinen ontbraken er niet, want,

het is gebruiklijk, dat onder het dienstdoende personeel, dat u op dergelijken togt vergezelt, zich meestal een of meer gaauwdieven bevinden. Eindelijk, even als de karavaan der woestijn zich niet beweegt dan onder bescherming van de gewapende magt, zoo mogten ook wij in onze wakkere karabiniers datzelfde voorregt smaken.

Middelerwijl ik nu zoo in mijn afrikaansch visioen verzonken was, voegden zich ook de laatste achterblijvers onzer bende bij het hoofdkwartier, en begonnen wij het moeilijk bergpad ten einde toe te bestijgen. De Vesuvius leverde in dezen oogenblik een allermerkwaardigst verschijnsel op: even als die soort van grijsaards, van wie men zegt, dat zij, in weêrwil hunner grijze haren, nog een hart in den boezem dragen, waar de hartstogt hevig in kookt, zoo ook deed zich de oude vulkaan hier voor aan ons oog, met een vernielend vuur in zijne ingewanden, schoon zijne kruin overdekt was met grijs gestollen sneeuw. Vóór het middaguur hadden wij het doel van onzen togt bereikt. Het bergplat van den Vesuvius vormt eene vlakte van een vierde mijl over kruis in het rond. Hier en daar ontmoet men langs het pad tusschen de gloeijende asch, waar men over heen gaat, *fumorolle*, fornuizen of rookgaten, zóó heet, dat men er de hand niet in houden kan; terwijl, hier en ginds, eene graauwe lavastof zich vertoont, als waren het de beenderen, die tusschen de asch op den brandstapel nog overbleven; en dan voorts hier en ginds eenige ophoogsels van donker roode aardkleur, waaruit, gedurig aan, eene gloeijende lucht omhoog stijgt: overal het beeld van verwoesting, alomme het teeken van den dood. Ziedaar het tafereel, dat zich hier voor de oogen des reizigers, van alle kanten, vertoont. Wij stapten in der ijl geheel het bergvlak rond, daar de hitte van den bodem ons dwong, om de voeten te reppen, terwijl de zwavellucht ons in de keel sloeg,

en de smook van den krater ons de oogen deed over loopen. Toen wij nu op het punt gekomen waren, dat naar Pompeji heen ziet, bleven wij een oogenblik staan bij een soort van fornuis, naar het scheen, met gesmolten glas gevuld; wij staken er onze wandelstaven in, die er vlammend weêr uit te voorschijn kwamen; papier, of visitekaarten, even vóór de opening gehouden, vlogen onmiddellijk in brand. Roekelooze mensch! dáár onder onze voeten was alzoo een afgrond van vuur: slechts één oogwenk was er noodig, om dien bodem op te doen splijten, en er ons in te verzwelgen; eene kleine aardschudding, een onvoorzien natuurtoeval..... niemand onzer, die daaraan dacht!

Te midden der bergvlakte is de mond van den krater, eene opening van ongeveer twee honderd voet breed en even zooveel diep. Het daarin afschouwen, langs die vreeslijke vuurwanden, levert een gezigt op, dat het oog vermoeit en het gemoed verschrikt. Intusschen zou een bezoek, op den Vesuvius afgelegd, weinig te beteekenen hebben, wanneer men niet in den krater afsteeg. De gids, dien wij daarover raadpleegden, opperde, ja, wel eenige bezwaren, maar eindigde toch, met te verklaren, dat wij, bij het kalme weder, niets te duchten hadden; en, zoo doende, besloten wij, om zijn spoor in de diepte naar onder te volgen. Door onze lange wandelstaven gesteund, gingen wij langs den zuidelijken wand van het gloeijend gebergte naar onder, en na tien minuten gaans bereikten wij, niet zonder moeite, den zoogenaamden *schoorsteen* van den Vesuvius. Te midden van dien afgrond is eene wijde opening, waaruit, dag en nacht, eene zware kolom van graauwen rook, zwanger van zwavel- en kalkzuur, opdwarlt, terwijl men diep in den boezem der aarde een geluid opmerkt, gelijk aan het gonzen van een zwaren smidsblaasbalg, of wel de beweging van eene altijd gelijkmatig op en neêrgaande slingerpomp, zoodanig, dat, bij elken slag

een rookkolom van vijftien tot twintig voeten hoog in de lucht naar buiten wordt opgevoerd. Gruis en asch, gloeijend uitgedreven, worden in de buitenlucht afgekoeld, en stuiven zoo rond de boorden van den krater neder, in dier voege, dat zij, van lieverlede opgehoopt, eene soort van pyramide vormen, die eenige ellen hoog is, en waaraan men den naam van *schoorsteen* gegeven heeft.

Wij stonden een tijdlang, met eenigermate angstige nieuwsgierigheid, die hellekrocht aan te staren, toen, op eenmaal, de wind een volle rookkolom naar ons heen dreef, en een onzer reisgezellen nagenoeg doodelijk verstikte: hij stortte neder, met verstijfde ledematen, de oogen bloedrood ontstoken, en niet meer in staat, om behoorlijk adem te halen. In aller ijl nam men hem op, verwijderde hem vandaar, en bragt hem zóó-ver buiten den dampkring des kraters, dat hij weêr zuivere levenslucht kon inademen; weldra kwam hij dan ook weder tot zich-zelven; doch de vrees voor dat, of voor elk ander ongeval deed ons besluiten, die gevaarvolle plek onverwijld te verlaten. Innig dankbaar, dat wij er zoo goed waren afgekomen, en dat ons buiten den schrik niets kwaads had gedeerd, stegen wij allen den krater nu weêr uit, en lieten ons langs een lavapad, met een voet hoog asch overstoven, vervolgens naar beneden glijden, wel te verstaan, al schuivende met onze voeten, dusdanig, dat ons schoeisel, toen wij aan den voet van den Vesuvius gekomen waren, er zoo vreeslijk verbrand en vernield uitzag, dat wij er ons zeker niet meê naar Napels terug zouden hebben durven begeven, wanneer wij dien togt anders dan op een paard of muilezel zouden hebben moeten doen. Gelukkig derhalve, dat onze trouwe lastdieren ons aan den voet van den berg reeds stonden in te wachten, teneinde ons naar de Hermitage terug te brengen, waar wij onze karabiniers vaarwel zegden, om twee uren later in Resina weêrgekeerd te zijn.

In weêrwil der regtmatige vrees, welke de Vesuvius inboezemt, en ten spijt der verwoestingen, welke hij, reeds zoovele eeuwen lang, aanrigt, is men toch verpligt, om, na hem bezocht te hebben, óók aan zijne weldadige werking hulde te brengen. De asch, waarmeê hij geheel den omtrek als overdekt, is dusdanig vruchtbaar, dat, zoo ver die bemesting rijkt, de bevolking tot vijf duizend zielen op de vierkante mijl steeg, en die allerverruklijkste landdouw, daarenboven, alle soorten van land- en tuinbouw met het beste gevolg toelaat, zóó, dat er het graan acht en tien dubbel gedijt, terwijl, naar romeinsch gebruik, de grond oogenbliklijk na iederen oogst weêr met een andere soort van veldgewas, dan wat er zoo even stond, bezaaid wordt. De vruchtboomen dienen tevens den wingerd tot stut, en in den herfst verzamelt men hunne bladeren tot wintervoedsel voor het vee; tusschen de olmen in, groeijen meloenen, welke men verkoopt, alvorens daarvoor in de plaats koren wordt gezaaid, dat, na geoogst te zijn, wederom vervangen wordt door boonen of klaver, welk laatste gewas, elken morgen, door kinderen, tot voedsel voor de koeijen, met een sikkel gesneden wordt. In de lente plant men er maïs in de plaats der klaver of van de boonen; wanneer dit koren geoogst wordt, houdt het landvolk feest: immers, de maïs is het voornaamste voedingsmiddel van ieder huisgezin. Vervolgens wordt de grond weêr omgewerkt teneinde er graan te zaaijen, en na het graan groenten van allerhande soort.

Zoo dan levert deze bodem overvloed op van wijn en vruchten, van graan en groenten, tot voeding van den mensch, gelijk ook volop voedsel van bladeren, planten en kruid voor het vee. Desniettegenstaande is de landman er, over het algemeen, arm, vooral, wanneer de oogst tegen valt. Kommer en gebrek gaan overal met de vruchtbaarheid van den

grond hier gepaard, uithoofde der overbevolking, welke die vruchtbaarheid aanlokt, zoodat, eindelijk, de grond, in weêrwil van zijn overvloed, toch niet in staat is, om de al te zeer vermenigvuldigde bewoners, die zich er op gevestigd hebben, behoorlijk te voeden. « Om daarover te kunnen oordeelen, is het genoeg, te weten, dat deze vulkanische bodem een gezin van vijf personen voedt met het derde gedeelte der opbrengst van vijf morgen lands: een voorbeeld van zulk een rijkdom en van zulk eene groote bevolking zal men moeilijk ergens elders, tenzij in de Indiën, vinden 1). » De grond is, daarenboven, onuitputlijk in het opleveren van allerlei voortbrengselen, als, behalve al het genoemde, ook nog van de beste, met die van Portugal wedijverende, oranje-appelen, waarbij dan nog komt de in de asch van den Vesuvius gekweekte *Lacrima Christi*, eene voortreffijke wijnsoort, wier, zeker, eenigzins treurige benaming van *Christus' tranen* den italiaanschen dichter Chiabrera de volgende geestige verzen in de pen gaf:

Chi fu de' contadini il si indiscreto.
Ch'a sbigottir la gente
Diede nome dolente
Al vin, che sovra gli altri il cuor fa lieto?
Lacrima dunque appellerassi un riso,
Parto di nobilissima vendemmia?

Onheblijk, ja, veel méér dan dat, — onzinnig hij,
Die zulk een' droeven naam aan 't geestrijk vocht dorst geven,
Dat, wie er zich meé laaft, gelukkig maakt en blij: —
Neen, noem dien druivetraan *veeleer den schalkschen* lach,
Waarmeé de landjeugd telkens 't oogstfeest vieren mag.

Men kan Resina niet verlaten, zonder een bezoek te brengen aan Herculanum, dat daar zestig voet diep onder de lava begraven ligt. Bij fakkellicht, doorwandelden wij het opge-

1) Lullin de Chateâuvieux, *Lettres sur l'Italie*, p. 250.

graven gedeelte er van, en zoo ontmoetten wij allereerst het theater, dat voor het best bewaarde doorgaat, hetgeen tot dusverre is ontdekt geworden. Intusschen schijnt Dio Cassius zich vergist te hebben, wanneer hij beweert, dat de bevolking door de uitbarsting verrast werd onder het bijwonen eener tooneelvoorstelling: immers, het klein aantal geraamten, in den schouwburg gevonden, pleit genoegzaam daartegen. Wat hiervan ook zij, zoo veel is zeker, dat Herculanum eene groote en fraaije stad is geweest, gelijk, onder anderen, uit het reusachtig theatergebouw en de ruime en breede straten, gelijk mede uit het groot aantal hier gevonden papyrusrollen, ligtelijk af te leiden valt. Daarentegen, regtvaardigen de fresco's en andere voorwerpen van weelde en eeredienst, helaas, maar al te zeer het vonnis, dat eenmaal ook over deze stad, even als over Pompeji, door de hemelsche geregtigheid voltrokken werd. In de nabijheid van Herculanum ligt de schilderende koninklijke residentie van Portici, waar de groote weg van Salerno en der beide Calabriën midden doorheen loopt: voorzeker, strekt het den koning van Napels tot geene geringe eer, dat hij, alleen het openbaar belang raadplegende, veeleer zijn rustig landverblijf prijs wil geven aan het gewoel eener drukke heerbaan, dan het gemaklijk verkeer te storen zijner onderdanen of van de talrijke vreemdelingen, die zich gedurig bewegen langs dezen weg. De pracht der kolonnades en de schoonheid van het schilderwerk, dat Portici onderscheidt, verdienen in allen deele des reizigers aandacht. Na dus een blik geworpen te hebben op al die pracht en praal, rijke schatten van kunst, overal elders, waar ze minder algemeen zouden wezen, keerden wij te Napels wederom terug, doch niet zonder te hebben opgemerkt en bewonderd de talrijke *Corricoli*, die hier in alle rigtingen langs de breede zerksteenen van het schoone rijpad heen en weêr snelden.

De *Corricolo* is het geliefkoosde voertuig der Napolitanen. Om 't even of zij stedelingen zijn of landbewoners, lazzaroni of burgers, militairen of ambachtslieden, mannen of vrouwen, allen, zonder onderscheid, nemen daarin met evenveel genoegen plaats, en dit wel met tien, twaalf, ja, soms zelfs met veertien personen te gelijk, achterop, vooraan, binnen-in, van-onder, en van-boven, staande, zittende, liggende of neêrgehurkt, terwijl ze lagchen, zingen of zich onderling onderhouden met een enkel woord, of vooral met de levendigste gebaren, den Napolitaan-alléén eigen, die zich daardoor, zonder een enkel spraakteeken, voor de zijnen volkomen verstaanbaar weet uit te drukken, terwijl een vreemde er niet het geringste van begrijpt. Wanneer de *Corricolo*, met zulk een vrolijk en eigenaardig bont-gekleed gezelschap u daar zoo snel voorbij trekt, weet gij, in de daad, niet al te best te onderscheiden of het chinesche schimmen zijn, dan wel een wagen met gemaskerde personen.

25 Februarij.

De Albergo-der-armen. — Karel III. — Benedictus XIV. — Padre Rocco. — Napels' liefderijke zorg voor de verlaten kinderen. — Ponti-Rossi. — De kerk van den H. Januarius-der-armen. — Catacomben. — Chineesch collegie. — Gesù-Vecchio. — Het ligchaam van den H. Chrysantus en der H. Daria. — De vestaalsche martelares. — Vroomheid van Napels. — Volkszeden. — Anecdote.

Zoo hadden wij dan onze beschouwing geëindigd der heidensche wereld, gelijk deze Parthenope en hare verruklijke oevers bewoonde: hare verschillende monumenten waren ons thans bekend, te gelijk met al de snoode geheimen van haar geestlijk, burgerlijk en huishoudelijk leven. De schrikbre vulkaan, waarvan God zich bediende ter uitoefening zijner

billijke wraak, werd door ons naauwkeurig in oogenschouw genomen; en dus hadden wij met de oudheid thans onze rekening gesloten: maar nu bleef er ons nog over, om het nieuwe volk er van nabij gade te slaan, den nazaat en opvolger van een geslacht, dat niet meer bestaat. Zoodra Napels tot het christendom was overgegaan, legde het van zijn geloof getuigenis af door zijne monumenten, zijne instellingen, zijne wetten en zijne zeden. Van zijne drie honderd kerken zullen wij niet spreken, maar liever terstond aanvangen met de beschouwing zijner gestichten van liefdadigheid.

De *Albergo reale de'Poveri* trok het eerst onze aandacht in hooge mate tot zich. Om er heen te komen, moesten wij de groote *Toledo*-straat doorgaan, in wier naaste nabijheid zich de *Studj* bevinden, waar wij binnen gingen, om er de bibliotheek te zien, die een zeer groot aantal *princeps*-editiën, en ongeveer drie duizend zeer oude handschriften bevat, waarvan het kostbaarste het beroemde autograaf van den H. Thomas van Aquino is, bevattende eene verhandeling over het vertoog van den H. Dionysius, den Areopagiter: *De cœlesti Hiërarchiâ.* Oudtijds werd dit handschrift met groote zorg in het klooster van den H. Dominicus bewaard, en nog heden ten dage wordt het, ieder jaar, derwaarts overgebragt, om, op den feestdag van den H. Kerkleeraar, aan de geloovigen ter vrome vereering te worden gegeven.

Niet ver van de *Studj*, dat onvergelijkbaar museum van heidensche oudheden, toont Napels ons, met regtmatigen trots, zijn *Albergo*-der-armen, een der drie grootste liefdadigheidsinrigtingen van Europa. Een koning, een paus en een heilige ijverden om strijd voor de stichting van dit schitterend hôtel der menschlijke ellende: die koning was Karel III, die paus Benedictus XIV, en die dienaar Gods Padre Rocco, te Napels evenzeer door zijne welsprekendheid, als door zijne vurige

menschenliefde beroemd. Het grootsche denkbeeld, dat de drie stichters bezielde, was: het ligchaamlijk lijden der armen te verzachten, en tevens in hunne geestlijke behoeften te voorzien. Het in vergulde letteren voor den hoofdgevel van het gebouw geplaatste opschrift:

REGIUM TOTIUS REGNI PAUPERUM HOSPITIUM.

is, als 't ware, het kort begrip der vruchtbare scheppende gedachte, welke de stichtings-oorkonde van den jongen vorst ademt in ieder woord, als hij zegt:

« De ijver, die ons bezielt ter verzekering der welvaart van dit koningrijk, gedoogt niet langer, dat wij, met een onverschillig oog, al de wanorde zouden blijven aanzien, die door de groote menigte van armen, in deze volkrijke stad opgehoopt, worden aangerigt. Alhoewel er onder die behoeftigen grijsaards, gebrekkigen, blinden, alsmede een aantal zijn, die niet kunnen werken, en wier lot ons het hart met medelijden vervult, zoo zijn er echter ook — (en dit getal is wel het grootst), die als vagebonden leven, en, terwijl ze sterk en kloek zijn, enkel dáárom blijven bedelen, teneinde met opzet een vadsig en ongebonden leven te kunnen leiden. Zoo zijn er ook weezen en verlaten kinderen, die, aan het bedelen gewend, zonder de minste christlijke opvoeding, of zonder zich tot eenige broodwinning te bekwamen, niet slechts nutlooze wezens, maar, daarenboven, booswichten worden, schadelijk voor de maatschappij. Dien ten gevolge, uit een gepast medelijden met de eerstgenoemden, en door den pligt genoopt, die ons is opgelegd, om de laatstbedoelden te verbeteren, hebben wij besloten, in deze hoofdstad te stichten een algemeen liefdehuis voor de armen van beide kunne en van elken ouderdom, en daar te vestigen een passend onderwijs in de nuttigste en noodzaaklijkste ambachten en

kunsten der zamenleving, opdat zulk eene stichting aangenaam zij in de oogen van God, en eene weldaad worde voor de stad en het koningrijk 1). »

Intusschen was er voor de uitvoering van het reusachtig bouwgevaarte, dat door den architect Ferdinand Fuga ontworpen werd, een schat van geld noodig, en de kas van staat bevond zich in den behoeftigsten toestand. De jeugdige koning verloor nogtans den moed niet, maar gaf edelmoedig alles, waarover hij beschikken kon, voor het edel werk ten beste, terwijl hij tevens ook nog andere hulpbronnen wist te openen, zonder daarom zijne toevlugt tot nieuwe belastingen te moeten nemen. Er bestonden, namelijk, enkele corporatiën in het rijk, die aan eenen jaarlijkschen cijns onderworpen waren, waarvan tot dusverre alleen de onderkoningen het genot hadden gehad; toen nu de afgevaardigden van de stad Napels, de hoofden der bedoelde corporatiën, en de oversten der verschillende kloosters, hunne schatting aan den troon kwamen brengen, zeide de koning hun: « Mijne goede onder-

1) Lo zelo che si nudre dall' animo nostro per la maggiore felicità de questo reame, non ci permette di più riguardare con occhio indifferente tutti i disordini che derivano da' poveri, i quali inondano questa popolatissima città. Sebbene vari fra costoro sieu vecchi, storpi, ceichi, inabili alla fatica, dalla miseria de' quali altamente è commossa la pietà nostra, pure gli attri, e fanno la maggior parte, son uomini vagabondi e robusti, fermi tutti nel professare la mendicità per menar di proposito una vita oziosa e libertina: son fanciulli orfani e derelitti, i quali avezzandosi al mestiere del limosinare, senza cristiana educazione, e senza apprendere arte alcuna, riescono col tempo non solo inutili, ma facinorosi e perniciosissimi allo stato. Quindi per giusta commiserazione de' primi, e per dovuta provvidenza ed emenda degli attri, abbiamo deliberato di fondare in questa capitale un generale albergo de' poveri d'ogni sesso ed età, e quivi introdurre le arti più utili e necessarie, affinche tale opera sia grata agli occhi di Dio, e di benefizio alla città ed al regno.

danen, gij weet, dat ik een groot gesticht voor de armen van het koningrijk doe oprigten; ik heb daartoe uwe hulp noodig, en het is mij een waar genoegen, dat ik al uwe giften van bestemming mag doen veranderen, teneinde ze, vooreerst, tot het voltooijen, en vervolgens tot het onderhouden van den *Albergo*-der-armen zouden kunnen strekken.

Benedictus XIV, nopens de edelaardige gevoelens van den jongen vorst ingelicht, stemde volgaarne het opheffen van elf Augustijnerkloosters toe, onder bepaling, dat de inkomsten daarvan zouden dienen, zoo tot den bouw, als tot het onderhoud van dit koninklijk liefde-paleis. Te zelfder tijd ontmoette koning Karel een man, die hem in zijn grootsch plan van het hoogste nut was, namelijk, den beroemden padre Rocco, van de orde der Predikheeren, een missionaris, die op het volk den meesten invloed uitoefende, door zijne welsprekendheid, die hem tot een H. Bernardus maakte, terwijl het liefdevuur, dat hem bezielde, den H. Vincentius van Paula, als 't ware, in hem herleven deed. Zoo dan beheerschte padre Rocco aller gemoed, en ieder, die hem hoorde, schonk hem onwillekeurig geheel zijn hart, waarvan hij bij duizenden en duizenden partij wist te trekken, enkel ter bereiking van des konings edelaardig doel; en als men hem meermalen vroeg, hoe toch op den duur het noodige geld zou te vinden wezen, om een gesticht te voltooijen, dat zoo onmetelijke schatten verslond, dan antwoordde hij, glimlagchend: « Werk maar toe, geld zal er niet ontbreken; dat zal ik u wel bezorgen: *Fate, fate, il denaro non mancherà, ed io velo porterò.* »

Zijn vertrouwen werd niet te schande gemaakt: in 1764 openden zich de poorten van den Albergo voor ellendigen van allerlei soort. Wij vonden er ongeveer drie duizend kinderen, jongens en meisjes, wier indeeling en werkzaamheden

ons aan het uitmuntend apostolisch gesticht van Sint-Michiel te Rome herinnerden. Ook hier, even als daar, worden katoenen en zijden stoffen vervaardigd, en tot in den hoogsten graad van volmaaktheid bewerkt, hetzij als borduursels, of wel als passementwerk, op de kleinste en op de grootste schaal. Er wordt onderwijs gegeven in toon-, teeken- en rekenkunst; men vindt er eene lettergieterij en drukkerij, voorts eene lithographie, benevens eene school voor doofstommen. Meer dan drie honderd jonge meisjes worden er in eene koraalfabriek gebezigd, terwijl andere bedrijvig zijn met weven, spinnen enzv. Er wordt alzoo vlijtig gearbeid, maar, die arbeid is zoo voor de beide geslachten, als voor ieders leeftijd toch geheel vrij: men kan er een ambacht uitoefenen, naar vrije keus, en allen genieten er eene behoorlijke opleiding, voor wat ieder noodig heeft te weten, ingerigt. Met de levendigste belangstelling en de hoogste tevredenheid bevonden wij ons daar ter plaatse, te midden eener bevolking van louter ongelukkigen, over wier lot het heidendom zich niet bekommerde, waarmeê de zoogenaamde philantropie dikwerf in 't geheel geen raad weet, doch die alleen door de katholieke liefdadigheid voortdurend met eene liefde wordt omringd en gekoesterd, die enkel van een moederhart te verwachten is.

Gedurende ons bezoek, in dit liefdegesticht afgelegd, kwamen wij hoogst gewigtige trekken van menschlievendheid, door de napelsche bevolking uitgeoefend, te weten, en het is mij aangenaam, die hier te kunnen aanteekenen. In iedere gemeente van het koningrijk Napels, neemt de stedelijke armkas, zonder onderscheid en zonder verder onderzoek, alle kinderen die haar worden aangeboden, liefderijk op, en zendt ze ter behoorlijke verpleging bij wie daartoe het best geschikt is. In de hoofdplaats van iedere provincie is

een volmaakt-goed ingerigt vondelingengesticht, waar, in de zoogenaamde *Ringhiera*, of draaikas, het kind kan worden nedergelegd; daarna schelt men, en, oogenblikkelijk, neemt men den vondeling, zonder het minste bezwaar, in de stichting op. Hoogst zeldzaam worden wettelijk-geborenen te vinden gelegd, maar, van den anderen kant, brengt men meestal de onechtelijke kinderen naar deze gestichten heen. De *Annunziata*, in 1515 gesticht, neemt de te Napels en in de omstreken gevonden kinderen op. Zoodra de jongens zeven jaren oud zijn, worden zij naar den *Albergo-dei-Poveri* gezonden, om er met de weezen te worden opgevoed. Ook de meisjes vinden daar een menschlievend onthaal, en kunnen er, naar het voortreflijk gebruik van Italië, blijven wonen tot hunnen dood, wanneer zij, namelijk, niet in het huwelijk willen treden: in dat geval toch verlaten zij het huis, maar niet dan met eene ruime huwelijksgift. Overigens trouwen deze meisjes nog al veel: want het volk is gewoon, in die soort van gestichten, als 't ware, uit menschlievendheid, zich eene echtgenoot te gaan kiezen.

Op onzen weg naar den *H. Januarius-der-armen*, bragten wij ook een bezoek aan de *Ponti-Rossi*, hoogst belangrijke bouwvallen eener waterleiding, door Augustus aangelegd, teneinde, op vijf-en-dertig mijlen afstands van Napels, den Sebeto-stroom naar de vloot van Mysene heen te leiden. In het Sint-Januarius-gesticht vonden wij vier honderd arme mannen en vrouwen, die daar met de teederste liefde door fransche graauwzusters worden verpleegd. Ja, Frankrijks kloosterlingen schijnen bestemd, om den franschen naam in zegening te doen uitspreken tot aan de grenzen der aarde toe, en de achting en liefde op te houden voor eene Natie, die in den weg der Voorzienigheid nog tot groote doeleinden bestemd blijkt te zijn.

Bij den H. Januarius bevindt zich de ingang der catacomben, wier uitgestrekte gangen wij vlugtig doorliepen. De hoogte der gewelven, de breedte en regelmatigheid der paden, het aantal en het stevige der kolommen, met een woord, dat alles te zamen getuigt, dat dit werk rustig is uitgevoerd, onder begunstiging van alle hulpbronnen der kunst, zoodat men hier aan een bouwwerk van heidenschen oorsprong mag denken; tevens, evenwel, weet men, als bij standvastige overlevering, met juistheid te bepalen het gebruik, dat door onze christen-voorouders van deze catacomben werd gemaakt.

Alhoewel nu Napels het schouwtooneel niet was van eenige vervolging hoegenaamd, zoo zagen nogtans de christenen dezer stad niet verre van hare muren het bloed hunner broeders bij stroomen vergieten, en achtten zij het dikwerf noodig, hunne mysteriën aan der heidenen oog te onttrekken: daartoe boden deze onderaardsche gangen hun een geschikt middel aan. Nog vindt men er doopvonten, eene kapel, een bisschopszetel, alles ten getuige strekkende, dat hier vroegtijdig christenen zijn gevestigd geweest.

De geest des christendoms, die in de catacomben ademt, vertoont zich schitterend in de stichting van het *chineesch collegie*, dat werklijk éénig in Europa is. Tegen het einde der zeventiende eeuw scheepte pater Mathias Ripa, een napolitaansch missionaris, zich naar China in. Hij was een bekwaam schilder, die de gunst des keizers wist te verwerven, en, in blakenden ijver voor dit groot en merkwaardig Rijk, verlangde hij dan ook, het goede werk, door hem begonnen, zooveel mogelijk, te bestendigen. Dien ten gevolge, stichtte hij in 1726 bij zijne terugkomst in het vaderland, te Napels een collegie, aan het onderwijs van jonge chinezen gewijd. Zijne stichting werd door vrome christenen en door de

Propaganda van Rome ruim begiftigd en gesteund. De kweekelingen, die zich daar bevinden, worden, op dertien- of veertienjarigen leeftijd, door de missionarissen uit China-zelf derwaarts gezonden; na het voltooijen hunner opvoeding keeren zij naar China terug, om er hunnen landgenooten het Evangelie te gaan verkondigen. Wij zagen een groot aantal er van daar afgebeeld, onder vermelding van hunnen naam, van hun geboortejaar, van het tijdstip hunner komst te Napels, van hun vertrek naar China, en soms ook van hun overlijden, alsmede met vermelding van de wijze, waarop velen hunner voor het geloof den marteldood zijn ingegaan. Alhoewel het chineesch collegie niet zeer bevolkt is, zoo heeft het toch allergewigtigste diensten aan de godsdienst, aan de wetenschappen en aan de kunsten bewezen.

Wij verlieten het met een eerbiedigen groet aan hen, die dáár, in de schaduw dezer gewijde wanden, zich voorbereidden tot eene hoogst-waarschijnlijke martelkroon; en begaven ons vervolgens op weg, om onze hulde te gaan toebrengen aan twee bloedgetuigen uit den eersten christentijd, en die door de stad Napels op bijzondere wijze en in het hoogste vertrouwen, voortdurend, worden aangeroepen en vereerd, te weten de HH. Chrysanthus en Daria, wier ligchamen rusten onder het hoogaltaar der zeer druk-bezochte kerk van *Gesu-Vecchio*. Een vroom priester, dom Placido, die dit eerwaardig heiligdom bewaakt, strekt, door zijnen geloofsijver en door zijne uitstekende deugd, als tot een toonbeeld der schoonste dagen van de ontluikende Kerk. Des ochtends ten twee ure van zijne legerstede opgestaan, leest hij telken dage, ten drie ure 's morgens, de H. Mis, waarbij steeds eene talrijke schaar van geloovigen tegenwoordig is. Na afloop van de dienst houdt hij eene korte rede of volksonderrigt, om vervolgens, nagenoeg geheel den dag door, biecht te

hooren, en zich met allerlei liefdewerken, of met het gebed bezig te houden. Aan zijne verpligtende goedheid hadden wij het te danken, dat wij het heilig overschot, hetgeen hier rust, van nabij mogten beschouwen, en daaraan onze eerbiedige hulde toebrengen, onder herinnering aan eene der schoonste overwinningen, door het Evangelie in deze heiligen eenmaal zoo roemrijk behaald.

Chrysanthus, de zoon van een romeinsch senator, werd in Egypte geboren. Nog jong zijnde, vergezelde hij zijnen vader naar het doorluchtig Rome, waar zijne uitstekende geestvermogens weldra op hoogen prijs werden gesteld. Van de ijdelheid der godendienst al spoedig overtuigd, zocht hij, langs alle wegen, tot de kennis der waarheid te geraken, en zóó zijn gemoed te bevrijden van de kwellingen, welke hij, ten gevolge der dwaling, zoo smartlijk ondervond. Men verwees hem naar een grijsaard, die voor een Wijsgeer werd gehouden, doch die niets anders was dan een christen, tot wien Chrysanthus zich dan ook met het beste gevolg wendde, dusdanig, namelijk, dat hem de oogen voor de waarheid terstond geopend werden, en hij het christendom met vuur en liefde aannam, zelfs zoodanig, dat hij weldra als Apostel optrad. Zijn vader, daardoor hevig getroffen, wordt in woede tegen zijnen zoon ontstoken, en zweert, dat hij hem wel zal weten terug te brengen van wat hij met den naam van bijgeloof en dwaling bestempelt. Hij vleit, hij smeekt, hij bedreigt den jongeling: maar niets baat! Door zijne bloedverwanten al meer en meer opgeruid, sluit de vader zijnen zoon in zijn paleis op, waar nu door verschillende personen alles wordt aangewend, om hem, ware het mogelijk, op het heidensch pad terug te brengen. Toen ook deze allen niets op het gemoed van Chrysanthus vermogten, nam zijn vader toevlugt tot eene Vestaalsche maagd, die door hare

bekoorlijkheid, door haar verstand, en vooral door hare wegslepende taal algemeen bekend was en beroemd. Zij heette Daria, en, als priesteresse eener godheid, die het romeinsche rijk hoofdzakelijk tot beschermster diende, stelt zij dan ook alles in het werk, wat mogelijk is, om den jeugdigen christen tot de door hem verlaten altaren terug te voeren; doch, zij-zelve wordt door de genade des christendoms getroffen en eene volgster van den Heer. Door de banden des geloofs, der hoop en der liefde in Christus vereenigd, besloten Chrysanthus en Daria zich nu ook te verbinden in een maagdelijken echt. Dit besluit gaf den jongeling de vrijheid weder, en stelde hem, even als zijne kuische gade, in staat, om de verkondiging der blijde boodschap nu verder te kunnen voortzetten, waardoor talrijke bekeeringen plaats grepen in de hoogste kringen der maatschappij, onder anderen, die van den tribuun Claudius, met zijne vrouw, zijne beide zonen, zijne bedienden, en nog zeventig zijner krijgslieden bovendien.

Intusschen werden er tegen het jeugdig echtpaar bij den prefect Celerinus zeer ernstige klagten ingebragt, weshalve Chrysanthus zich in de Mamertijnsche gevangenis zag opsluiten, en Daria in een schandhuis werd geplaatst; doch, God waakte over beiden, en beiden hielden krachtig in de evangelische roeping stand. Toen niets nu te hunner verleiding baten mogt, veroordeelde de in gramschap ontstoken keizer het edel tweetal, om levend begraven te worden, welke wreede straf, waarschijnlijk, verkozen werd, om Daria het lot te doen ondergaan, dat aan ontrouwe Vestaalsche maagden was voorbehouden 1). Deze vooronderstelling wordt te meer waar-

1) Una cum Chrysanto in foveam altam demissa, occluso aditu, instar Vestalium delinquentium, extra portam Salariam, eo modo ambo mori conguntur. — Bar. an. 284, N. VII, A.

schijnlijk, daar men deze HH. Martelaren ter dood bragt bij de *Porta Salaria*, zijnde dit de plaats, ter strafoefening voor de priesteressen van Vesta bestemd 1). Huiveringwekkend is de herinnering, en tranen van weemoed en smarte zullen daarbij vloeijen, als men, tegen over deze lijken staande, bedenkt, aan wat gruwbre marteling deze bloedgetuigen de onsterflijke gloriekroon des Evangelies hebben te danken gehad.

Nadat Daria door den priesterraad teregt gesteld en veroordeeld was, werd zij eerst met roeden gegeesseld en daarna in lijkgewaad gehuld. Vervolgens plaatste men haar op eene *lectica*, of draagbaar, enkel voor deze vreeslijke strafplegtigheid bestemd, en die zoodanig digt gesloten en zwaar omkleed was, dat, die er in zat, geene beweging hoegenaamd van buiten meer gewaar werd, en zich reeds kon verbeelden, te liggen in het graf. De wanhoopskreten van het in dien zetel vervoerde slagtoffer waren mede niet hoorbaar, zoodat regters en beulen geenszins behoefden te vreezen, dat de omstanders, of welligt zij-zelve tot deernis konden worden gestemd. Zoo ging de doodsche trein dan langs het *Forum* en het *Comitium*, om zich langzaam, over de *via Salaria*, naar *het kamp der misdadigers*, de strafplaats, heen te begeven. De ontsteltenis heerschte alom in de stad: winkels, herbergen en basiliken werden gesloten, en de stilte der volksscharen brak niet af, dan door het snikken van de bloedverwanten en vrienden der ongelukkige, wier leven het gold 2).

Te midden der strafplaats was eene onderaardsche gang gegraven, een grafkelder, waar men met eene ladder in afklom.

1) D. Halycar., II, 17; Plutarch., *in Numa*, 18.
2) Plutarch., id., id.

Daar stond eene kleine sponde, het doodsbed, waarbij eene graflamp brandde, en daarnevens een weinig olie in eene kruik, voorts een stuk brood, en een beker met water en melk, strekkende voor de behoefte van één-enkelen dag, haar ter dienste, die voor eeuwig tot dezen grafkerker veroordeeld was 1)! Middelerwijl maakten de bundelbijldragers, die den stoet vooraf gingen, de banden van de draagkoets los, die voor de kelderopening was neêrgezet. De *Flamen dialis* (hulppriester) voerde nu het slagtoffer uit den zetel en begeleidde het tot aan de ladder, waar de beul gereed stond, om de ongelukkige bij de hand te nemen en naar onder te brengen. Zoodra de veroordeelde in haar graf was aangekomen, steeg de beul omhoog, haalde de ladder weg, en deed door eenige gevoellooze slaven den toegang tot den kelder zoodanig met den beganen grond gelijk dempen, dat er van de begraven Vestalin geen spoor op aarde of onder de dooden-zelfs meer te vinden bleef 2).

Doch de christenen, die getuigen waren van den roemvollen dood huns broeders en hunner zuster, vergaten niet de plaats, waar zij overwinnend ten grave waren gedaald: telken jare vergaderden zij daar, op den bekenden sterfdag dier martelaren 3); en, toen de vrede aan de Kerk was gegeven, bragt de H. paus Damasus de beide heiligen, Chrysanthus en Daria weder aan het licht, tot groote vreugde der gelooVigen, die, sedert, reeds zestien eeuwen lang, hunne nederige hulde nu kunnen komen vereenigen met die, welke geheel

1) Id., id.

2) Id., id. — Et *Quæst. rom.* 96.

3) Wanneer ik over de catacomben ga handelen, zal ik gelegenheid hebben, om meê te deelen, wat bij een dier jaargetijden, of herinnerings-feesten der martelaren, plaats had.

de katholieke wereld zoo plegtig toebrengt aan de helden der ontluikende christenkerk 1).

Aangezien ik nu toch aan het spreken ben over monumenten en onderwerpen, die van den godsdienstzin der Napolitanen getuigenis geven, zoo wil ik daaraan nog eenige bijzonderheden toevoegen, als tot vervollediging van dit gewigtig punt. Zoowel de natiën, als ieder individu, op zich-zelf beschouwd, heeft een eigenaardig karakter van godsvrucht: wat in Frankrijk en elders met meer koelheid plaats heeft, dat wordt in Italië met uiterst veel vuur en tevens met eene zekere naïviteit uitgevoerd. Zoo zag ik, bij voorbeeld, in de kerk van *Gesu-Vecchio* eene burgervrouw beurtelings knielen en gaan zitten, onderwijl zij, luid op, met het miraculeus beeld der H. Maagd, dat boven het hoogaltaar geplaatst is, lang en druk in gesprek was, en haar de woorden *mamma, mamma!* bestendig in den mond waren, welke zij de Moeder Gods al smeekend toevoegde, bij het onopgesmukt verhaal van al hare huislijke wederwaardigheden, hare hoop, haar verlangen en hare vrees, waarna zij tranen begon te storten, en het gewijd beeld aanhoudend kushandjes toewierp; voorts groette zij de lieve Vrouw met innigen eerbied, om, na geëindigd te hebben, weêr op nieuw, van voren af aan, te beginnen, doch thans in dezer voege: « ik heb u nu alles gezegd; eilieve, doe toch wat ik gaarne had! Gij hebt mij immers wel verstaan? Zoo ga ik dan nu maar heen, en reken stellig op u: *addio, mamma, mamma addio!* » Daarmeê verliet ze de kerk, en wierp aan de deur nog een smeeken-

1) Deze HH. Martelaren werden ter dood gebragt onder Numerius, in het jaar 284, en hunne levensbeschrijvingen te boek gesteld door de gebroeders Armenius en Verinus. Zie: *Frattenimento storico su le gloriose gesta de' santi conjugi Crisanto e Daria vv. e. mm. — Napels*, 1831.

den blik op het Madonna-beeld terug. Wat die arme vrouw deed, deden eveneens twintig andere vrouwen, zonder dat iemand daarop lette, zóó gemeenzaam is die wijze van bidden onder het Napelsche volk.

In de hoogere klassen der maatschappij is de vereering der H. Moedermaagd niet minder levendig in zwang. Een der aanzienlijkste magistraatspersonen van Napels heeft voor zijne familie een zeer geacht werk geschreven, waarin hij de H. Maagd in dezer voege toespreekt: « Gij meent misschien, dat gij mij reeds véél gegeven hebt, en ik ontken dit ook niet, mijne Moeder; maar, gij zijt mij toch nog méér schuldig, dan ik reeds van u ontvangen heb. Gedoog, dat ik heden mijne rekening met u eens regele. Volgens alle wetten van de wereld, in verband met de natuurwet-zelve, hebben de kinderen een geheiligd regt op al de goederen hunner moeder, vooral, wanneer die goederen aan de moeder alleen om harer kinderen wille werden toegestaan. Welnu, dit beginsel aangenomen zijnde, zie dan eens hoe vermogend gij zijt! Uwe rijkdommen zijn geene schatten, maar onuitputlijke mijnen van de kostbaarste soort: gij zijt de koningin van hemel en van aarde, de bedeelster der genade, de magt, die zich zelfs door God gehoorzamen doet. Daarom, ik bid u, bedenk het wel, dat al deze schatten u niet slechts voor u-alleen gegeven werden, maar voor uwe kinderen, maar voor mij, de minste van hen allen. Ik vraag het u, zoudt gij, zonder mij, zonder zondaren, gelijk als ik, wel zijn, wie gij zijt? Was het niet om ons te verlossen, dat de Zone Gods mensch werd, en dat hij u tot Moeder koos? Gij ziet dus, dat alles, wat gij hebt, mij toekomt; en dat, wat gij mij gegeven hebt, eigenlijk nog niets is in vergelijking met hetgeen gij bezit; gij zijt derhalve mijne schuldenares en wel voor eene zeer groote som! Wat hebt gij daarop te antwoorden? »

En een weinig verder: « Hoor, Moeder, gij moet mij geven, wat ik u vraag. Wat zou men van u wel zeggen, indien gij het mij weigerdet? Of, dat gij mij niet hebt *kunnen* verhooren, òf dat gij het niet hebt *gewild.* Dat gij het niet zoudt hebben *kunnen* doen, zal wel niemand durven beweren; en dat gij het niet zoudt hebben *willen* doen — geloof mij, dan zou ik veel liever willen hooren zeggen, dat gij het niet hadt *kunnen* doen. Hoe! mijne Moeder, de Moeder van genade en van ontferming, zou een harer kinderen niet hebben *willen* verhooren! Eilieve, wat zou er zoodoende worden van de goede meening, welke men van u koestert? Denk daar wel aan, en, zoo mogelijk, gedraag u daar naar 1). »

Het geloof, de vruchtbare moeder dier teedere godsvrucht, openbaart zich op velerlei wijzen. Ik zal mij bepalen bij het opteekenen van een enkel voorbeeld, dat mij meer bijzonder bekend is. Een fransche kanonik wandelde eens met een kanonik van Napels buiten de stad; zij begaven zich daar in een tuin, om er eenige versche vijgen te gaan gebruiken. Toen ze dat gedaan hadden, vroegen ze aan de vrouw des huizes waschwater voor hunne handen, en een doek, om die af te droogen. Onderwijl men den handdoek haalt, neemt de fransche geestlijke al vast een anderen, dien hij daar ziet liggen, en wil er zich van bedienen: « Neen, volstrekt niet, neen, pater, riep de vrouw hem toe: deze doek is niet waardig, om de vingeren af te droogen eens priesters, die dagelijks het Allerheiligste behandelt. » En nu opende zij hare linnenkas, om er den fijnsten en blanksten handdoek uit te nemen, dien zij bezat en den kanonik eerbiedig aanbood.

Overigens is het geloof der Napolitanen spreekwoordelijk

1) Maria, *stella del mare. Dal sig. de Conciliis, Giudice alla G. C. C. di Napoli.* In-18.

in Italië. Toen een onzer vrienden bij paus Gregorius XVI. van de afscheidsaudientie heen zou gaan, zeide de H. Vader hem: « Daar gij naar Napels gaat, zoo breng mij van daar een weinig van dat stevige napolitaansche geloofsvertrouwen mede: *Apportate mi un poco di fide napolitana.* » Tot lof van den priesterstand, waarop Napels zich verheffen mag, zij gezegd, dat die geestlijkheid zich ook voortdurend zeer beijvert, om deze godvruchtige gezinning onder het volk steeds levendig te houden, zoo door godsdienstig onderrigt, als door gestadig biecht hooren en onafgebroken gebed, van den vroegen morgen af, tot bij middernacht toe. Het moge ongelooflijk schijnen, en toch is het zuiver waar, dat ik in de straten van Napels galeigevangenen ontmoet heb, die, even ingetogen als seminaristen, naar de kerk trokken, om er de retraite bij te wonen, die daar jaarlijks gehouden wordt, om hen tot het paaschfeest voor te bereiden. Het gouvernement, dat, in sommige opzigten, den schijn heeft van een zekeren geloofsdwang uit te oefenen, komt den ijver der geestlijkheid in dat opzigt zeer te stade. Er is eene wet, die alle gemeenten verpligt, om de noodige gelden beschikbaar te stellen tot het onderhoud van een bepaalden prediker, gedurende den vastetijd; de daartoe bestemde som is, naar gelang der plaatslijke gesteldheid, op 30, 40, of 60 ducaten geraamd. Deze wetsbepaling strekt, intusschen, minder ter te gemoetkoming van wat de onverschilligheid der gemeentenaren mogt verzuimen, dan wel om hunne al te groote milddadigheid in dit opzigt eenigzins te matigen.

De plaatslijke besturen bepalen zich dus niet alleen bij het verfraaijen en in goeden staat houden der kerken, maar wijden, daarenboven, ook nog een gedeelte der openbare inkomsten aan het zedelijk belang hunner onderhoorigen toe. In weêrwil van dit alles, wordt er te Napels toch wel

kwaad gepleegd, maar, dat ligtelijk tot berouw overgaat, en altijd zijn er die beide elementen met elkaêr in levendigen strijd. In de middeleeuwen zag men menschen met een krachtig geloof, van tijd tot tijd, tot grove buitensporigheden overgaan; doch, weldra hernam de godsdienst wederom haar gezag, en keerden zij in zich-zelven terug, sloegen berouwvol op de borst, herstelden het door hen bedreven kwaad, en stierven in boetvaardigheid, of soms zelfs als ware heiligen. Met eenig onderscheid, is dit evenzoo nu nog met de bevolking van Napels het geval. De moorddolken, welke men aan de altaren der H. Maagd ziet hangen, strekken ten aanzien van het gezegde tot een sprekend bewijs, en tevens tot eene hulde aan de kracht van de godsdienst. In ieder katholiek land laat de herstelde kreupele zijne krukken aan het altaar van den heilige, door wiens voorbede hij genezen werd, dankbaar achter, als tot een blijvend gedenkteeken der goedheid van den een en der erkentlijkheid van den ander. Te Napels legt de moordenaar, de woestaard, die van zijne zedelijke kwalen door de H. Moedermaagd genezen en voor altijd ontwapend is, het bloedig werktuig des doods voor het beeld zijner hemelsche beschermster, met levendige dankerkentenis, neder. Moge men nu, ja, zuchten en schreijen over 's menschen verdorven natuur; toch bewondere en zegene men, diep geroerd, de kracht der godsdienst, zonder welke, wie weet het, ligtelijk één dezer dolken bestemd had kunnen wezen voor onze borst!

Het godsdienstig geloof oefent te Napels zijnen troostrijken invloed ook niet weinig op de openbare of volkszeden uit. Het verval der natiën blijkt steeds uit vier groote verschijnselen, die de juiste maat van het zedebederf, beiden van geest en hart, aanduiden: de kindermoord, de krankzinnigheid ten gevolge van een buitensporig leven, de volslagen verachting van alle

godsdienst op het sterfbed, en de zelfmoord. Welnu, te Napels grijpt de kindermoord zeer zelden plaats; zelfs het te vinden leggen bepaalt zich tot één op zeven kinderen, terwijl er te Parijs een derde, en te Londen ongeveer de helft van de geborenen dat wreede lot moet ondergaan. — In weêrwil der hitte van het klimaat, telt Napels zeven maal minder krankzinnigen dan Parijs, en van tien tot twaalf maal minder dan Londen. — Op vier-honderd-duizend inwoners, hebben er jaarlijks te Napels slechts van vijf-en-twintig tot vijf-en-dertig zelfmoorden plaats, terwijl men te Parijs er gemiddeld op anderhalven daags rekent. Het schijnt alzoo, dat het ons vrij kwalijk moet staan, om de Napolitanen over hunnen zedelijken toestand verwijtingen te willen toevoegen. Ik treed niet als lofredenaar hunner zedelijke gebreken op, maar wil alleen slechts uit de zoo even meêgedeelde cijfers de gevolgtrekking hebben afgeleid, dat zekere soort van reizigers, in wat zij over de zedeloosheid van Napels verhalen, zeker, niet van overdrijving vrij te pleiten zijn.

Toen wij naar ons hôtel terugkeerden, ontmoetten wij onderweg eene burgervrouw, die onzen gids, met wien zij bekend was, verzocht, om eens even bij haar binnen te komen; hij deed dit, en wij volgden hem. Weldra zagen wij ons in hare woning door verscheiden jonge kinderen omringd, die, toen zij in mij een priester herkenden, mijne handen kwamen kussen. Wij vroegen aan deze vrouw, of zij de moeder was van al dat kroost? « ja (zeide zij), met uitzondering van twee, die zonen zijn der Lievevrouw: *figli della Madonna.* » Het is te Napels niet vreemd, arme lieden aan te treffen, die zich, uit godsvrucht, met de opvoeding van een of zelfs twee vondelingen belasten, of ze als hunne kinderen aannemen, in de plaats van hen, die hun door den dood werden ontrukt. Dat had ook deze brave arme vrouw gedaan, en *die*

kinderen duidde zij ons aan onder den roerenden naam, die te Napels door het gebruik geheiligd is, te weten van « *kinderen der H. Maagd.* »

AANTEEKENING BIJ BLADZIJDE 60.

De eenparige getuigenis der eeuwen, de plegtige verklaring der pausen en de onafgebroken hulde van geheel de katholieke wereld staven in het oog van ieder verstandig mensch de echtheid dezer eerbiedwaardige gedenkstukken der christen-oudheid 1). Daar wij het alzoo op dit punt met elkander eens zijn, wil ik hier, met betrekking tot den *gewijden sluijer*, of zoogenaamden *zweetdoek*, des Heeren, eene zeer oude overlevering meêdeelen 2). De roep van des Zaligmakers wonderdaden was Tiberius ter oore gekomen. De keizer, krank geworden zijnde, verlangde dien buitengewonen persoon uit Judea te zien. « Wanneer het een God is (zoo zeide hij), dan kan hij mij genezen; en is het een verstandig man, dan kan hij mij goeden raad geven. » Hij ontbood dus een zijner officieren met name Volusianus bij zich, en gelastte hem, om naar Palestina te vertrekken en Jesus tot hem te brengen. De officier ging oogenbliklijk op reis, doch, door tegenwind met zijn schip opgehouden, kwam hij eerst na den dood des Zaligmakers te Judea aan; en, daar hij nu zijn last niet volbrengen kon, zoo wilde hij ten minste voor den keizer eenig aandenken aan den Nazarener naar Rome meênemen. Hij vernam, dat er in de stad Tyrus eene vrouw woonde, die door Jesus was genezen geworden, en sedert dien tijd zijne afbeelding bewaarde. Volusianus deed haar opzoeken en verpligtte haar, om hem te volgen, met de beeldtenis, welke zij bezat. Te Rome weêrgekeerd, bragt hij deze vrouw bij Tiberius, die haar vroeg, of het waar was, dat Jesus haar had genezen. Zij bevestigde dit, en vertoonde te gelijk den keizer de beeldtenis van den Heer: Tiberius genas op den oogenblik, en, door dankgevoel gedreven, begaf hij zich terstond naar den senaat, waar hij het voorstel deed, om Jesus onder het getal der Goden op te

1) Benedict. XIV. *de Festis Domini*, etc.; *de Feria* VI *in Parasceve*, p. 195 en volg.

2) Fogginio, *de Romano*, etc., p. 38 en volg.

nemen. De senatoren weigerden dit, waardoor de vorst, die tot dusverre steeds zachtaardig en menschlijk was van gemoed, zoodanig in toorn ontstak, dat hij een groot aantal dezer raadsheeren en doorluchtige Romeinen deed ombrengen. De vrouw van Tyrus bleef intusschen te Rome, en gaf des Verlossers beeldtenis aan den H. paus Clemens, die ze zorgvuldig bewaarde en aan zijne opvolgers naliet 1).

Ten opzigte dezer overlevering zijn verscheiden aanmerkingen in het midden te brengen: 1°. Zij zegt, dat Tiberius de wonderdaden des Zaligmakers had vernomen. Dit feit wordt overigens bevestigd door Tertullianus en den H. Justinus, die zeggen, dat de handelingen van onzen Heer, door Pilatus te boek gesteld, te Rome, in de archiven van den senaat bewaard werden; daarenboven, weet men, dat de gouverneurs der provinciën gewoon waren, aan den keizer alles te melden, wat er in hun gouvernement buitengewoons voorviel, zoo als dit nog heden ten dage in Frankrijk en elders mede het geval is. 2°. Zij bevat hoegenaamd niets, wat met het gezond verstand, of met de bekende feiten, strijdig is. 3°. Zij bevestigt, dat Tiberius, vertoornd door de weigering van den senaat, om Christus onder het getal der Goden op te nemen, daarover op dit staatsligchaam wraak nam, en verscheiden leden er van ter dood deed brengen. Wel verre dat deze bijzonderheid in weêrspraak met de geschiedenis zou wezen, stemt zij, integendeel, overeen met wat Tacitus en Suetonius te dien aanzien berigten, namelijk, de wraakoefening, door Tiberius op den senaat volvoerd. Doch, wat van dit alles nu ook zij, zóóveel is zeker, dat de hier bedoelde reliek reeds sedert de vroegste oudheid op het Vatikaan vereerd geworden is, en dat er in de VIII. eeuw een plegtig feest voor werd ingesteld.

Daar zijn er, die beweren, als zou men vroeger in meer dan eene stad *denzelfden* doek vereerd hebben, even als zulks, naar het gevoelen van sommige *critici*, ook met één-en hetzelfde ligchaam van dezen of genen Heilige op verschillende plaatsen het geval zoude zijn. Daar ik mij nu eenmaal met deze kwestie hier heb ingelaten, wil ik dan ook met een enkel woord de zoogenoemde bezwaren, ten deze geopperd, trachten te wederleggen. 1°. Wat in andere kerken moge geschieden, is hier, in het onderhavige geval, volstrekt

1) Zie *Foggini*, p. 37 en volg. — Wij bezitten eene voortreffijke verhandeling over de waarheid dezer overlevering en de echtheid dier beeldtenis in Zinelli, *Biblioth. Eccl.*, T. III, p. 263, uitgave van Venetië, 1840, in 8.

onverschillig, daar het voldoende mag worden geacht, dat de gewijde sluijer, die te Rome bewaard wordt, de drie vereischte kenmerken van echtheid volkomen oplevert: de hooge oudheid der daarover afgelegde verklaringen; de voorrang der daarbij steeds plaats gehad hebbende vereering; en het oordeel, dat er door het bevoegde gezag over werd geveld. 2°. Dat het gelijktijdig bestaan van méér dergelijke doeken, door de aanraking van den Zaligmaker gewijd, onmogelijk zou wezen, zal wel niemand beweren, ja, ik zou zelfs zeggen, dat zulks, met het oog op de geschiedenis der eerste christenen, wel voor hoogst waarschijnlijk mag gehouden worden. 3°. Velen dezer sluijers kunnen bovendien onder den naam van *gewijden doek* ligtelijk doorgaan, ook wanneer ze slechts een gedeelte van den echten sluijer bevatten. Zoo heeft men, bij voorbeeld, van de kruisnagels verscheiden stukjes afgenomen, om die vervolgens in gewone spijkers te bevestigen, gelijk wij wel gewoon zijn, een splinter van het echte kruis te bewaren in kruizen, die uit verschillende stof vervaardigd zijn. De christenen nu zijn gewoon, de bovenbedoelde onechte spijkers toch evenzeer *gewijde* nagels te noemen, en ze, ofschoon zij dan ook de voeten en handen des Zaligmakers niet doorboorden, evenwel niet minder regtmatig te vereeren. Daar zouden nu ook nog wel andere toelichtingen ten aanzien van het hierboven besproken punt te geven zijn, maar ik acht dit, met betrekking tot den aard en de grenzen eener aanteekening op den tekst van een boek, ongepast; nogtans wil ik hier gaarne nog eenige weinige regelen ten aanzien van het laatst geopperde bezwaar bijvoegen.

Wat, namelijk, betreft de vereering van denzelfden martelaar, wiens gebeente zich, naar men zegt, op verscheiden plaatsen te gelijk zou bevinden, zoo antwoord ik daarop: 1°. dat het feit valsch is, wanneer het een *geheel* ligchaam geldt; en wij dagen allen uit, die er lust toe zouden hebben, om zulks op goede gronden, te bewijzen. 2°. Het feit is echter waar, wanneer er slechts van een deel of *gedeelte* des ligchaams sprake zou wezen; de uitdrukking: deze of gene kerk bezit en vereert het ligchaam, den arm, het hoofd van dezen of dien Heilige of Martelaar, beteekent geenszins, dat die kerk werklijk het *gansche* ligchaam, het *geheele* hoofd, den *volkomen* arm van dezen of genen Heilige of Martelaar bezit, maar, gewoonlijk, slechts, dat er daar ter plaatse, in dat heiligdom, een *gedeelte* van wordt bewaard. Zulk eene wijze van uitdrukking, waarbij men een deel voor het geheel neemt, is

van af de eerste christen-eeuwen reeds in gebruik geweest, en heeft tevens een zéér diepen zin: zij toont, dat de kracht van den Heilige in haar *geheel* blijft, tot in het geringste *deel* zijner overblijfselen toe 1). Doch, genoeg, voor den oogenblik: later zal ik gelegenheid hebben, om, bij het behandelen der catacomben, nog nader op dit onderwerp terug te komen.

1) Zie den H. Basilius *orat. in* 40 *martyr.;* Bar. *An.* 35, n. 15; Mazzol. t. I, p. 3.

EINDE VAN HET TWEEDE DEEL.

INHOUDSTAFEL

VOOR HET TWEEDE DEEL.

Bladz.

28. *December*. Het Velabrum. Sint-Joris. Gedachtenis der H. Bibiana. Vierkantige Janus-boog. Het groot riool *(cloaca maxima)* van Tarquinius. De riolen van Rome in 't algemeen. Wortelafleiding van een zeer bekend woord. De H. Maria van Egypte, of de kerk der Armeniërs. 1

29 — Theater van Marcellus. *Forum olitorium*. De Porticus van Octavia. Sint-Angelo-*in*-*Pescheria*. Merkwaardige opschriften. De *Circus Flaminius*. Klooster van den H. Ambrosius *della Massima*. De groote *Circus*. Omvang. Beschrijving der spelen. *Santa-Maria-in-Cosmedin*. 11

30 — Aventijnsche berg. Heidensche herinneringen. Christlijke herinneringen. Kerk der H. Prisca; der H. Sabina. Geschiedenis. Mosaïk. De H. Dominicus; zijn Oranjeboom. Kerk van den H. Alexis. Geschiedenis. Prioraat van Malta. Gezigt op Rome. De *Monte Testaccio*. Dolzinnig bevel van Heliogabalus. 27

31 — Uiteinde des jaars. Gewaarwordingen. Te Deum in Gesù. 39

1 *Januarij*, 1842. De nieuwjaarsdag te Rome. Bezoek in St. Pieter. Grootte. Kunstschoonheden. St. Pietersstoel. De Ordesstichters. De troonhemel. De koepel. Sint Pieter, een beeld des hemels. De reliquiën. Bezoek bij pater V.... De roede of boetestaf der penitenciers, (biechtvaders) van Sint Pieter. 42

2 — Inrigting van het geestelijk gouvernement. Romeinsche congregaties, haar doel, oorsprong,

Bladz.

werking. De Propaganda. Het H. Officie. De *Index*. De congregatie van het concilie. De congregatie van het examen der bisschoppen. De congregatie van de zetelplaatsen der bisschoppen. De congregatie der bisschoppen en van de kloostergeestelijkheid. De congregatie van de tucht der kloostergeestelijkheid. De congregatie der geestelijke onschendbaarheid. De congregatie van het consistorie. De congregatie der *Ritus*. De congregatie der aflaten en van de reliquiën der heiligen. De congregatie der buitengewone kerkelijke aangelegenheden. De H. Doop van eene Joden-familie, en hare geschiedenis. 65

3 *Januarij*. De Penitencerie. De Daterie. De Romeinsche kanselarij. De Rota. De Encykliken. De Breven. De Bullen. De Legaten *a Latere*. De Nuntien. De geboren-Legaten. De Delegaten. De Kardinalen-Beschermheeren. Bezoek bij de bekeerde Joden-familie. Het Conservatoire der Neophyten. 88

4 — *Piscina Publica*. De Thermen (badplaatsen) van Caracalla. Standbeelden. Eene gewaagde luchtwandeling. Herinnering aan Caracalla. Dal der Nymf-Egeria. Kerk der HH. Nereus en Achilleus. Oorsprong harer benaming van *Fasciola*. De zeven zalen. De muildieren van Sixtus V. Het Forum van Nerva. Tempel van Pallas. Slagtplaats der martelaren. 108

5 — De oude wijk van *Via Lata*. Graf van Publicius Bibulus. Basiliek der HH. Apostelen. Huis van Martialis. Tempel van de Zon. Kerk van den H. Marcellus. Paleis-Doria. Kerk der H. Maria-in-*Via-Lata*. Kerker van den H. Paulus. Paleis van Venetië. Kerk van den H. Marcus. 119

6 — Driekoningen-feestdag te Rome. Latijnsche, grieksche, armenische, maronitische Mis. De Agapen of Liefdemalen in de Propaganda. Het feest der talen. Gewaarwordingen. 131

7 — De Quirinalis. Tempel van God Fidius. Tempel van Quirinus. Het Quirinaal-plein. Bijzonderheden, het Conclave betreffende. Herinneringen. Wegvoering van Pius VII. 139

8 — Fonteinen van Rome. Waterleidingen der oude Romeinen. Het krachtvermogen der Eeuwige Stad. 159

Bladz.

9 *Januarij.* De zuil van Antoninus. Het bliksemend legioen. Basrelief. Edict van Marcus Aurelius. De kolom door Sixtus V. hersteld. Monte-Citorio. De Fontein. De Gnomon. Het Veld van Mars. De Septa en de Villa publica. De Tuinen, de Thermen en het Meer van Agrippa. 170

10 — Het Pantheon. Rijkdommen. Zuivering. Wonderwerk. De Minerva. Graf van den Gelukzaligen Angelico da Fiesole. Kamer der H. Catharina van Sienna. Het Plein (*Piazza*) Navona. Fonteinen. Marktplaats. Volksvermaken. De kerk van de H. Agnes. 180

11 — Paleis-Braschi. Anecdote. Pasquino-plein. *Chiesa nuova.* Herinneringen aan den H. Philippus Nereus. De jonge Spazzara. *Campo-di-Fiore.* Theater, porticus en curia van Pompejus. Dood van Cesar. Paleis-Spada. Standbeeld van Pompejus. De H. Hiëronymus *della Carità.* Cesars *Naumachie*, of watertheater. Scheepsstrijd. 191

12 — Gehoor bij den Paus. Indrukken. Ontvangst bij den H. Vader. De koning van het Vatikaan. Kabinet van Zijne Heiligheid. Gregorius XVI. De plegtigheid van den voetkus. 205

13. — Bezoek bij pater Mautone. Bijzonderheden betreklijk den H. Alphonsus en zijne heiligverklaring. Brief van den Heilige. Is zijne godgeleerdheid plaatselijk, nieuwerwetsch, gevaarvol en te wantrouwen? Opmerklijk onderhoud met den goeden pater. Bezoek in *San-Luigi-di-Francia*, de kerk van den H. Lodewijk der Franschen. 213

14 — De Abbé Palotta. Pater Bernardo. Pater Ventura. Italiaansche predikatie. 227

15 — Kerk van Belisario. Santa-Maria-*in*-*Fornica*. Keizerlijke brandstapel. Beschrijving. Lijkplegtigheid van Augustus, zijn Mausoleum. Bijzonderheden betreklijk het hemd van asbest, of amiant. 234

16 — Volksplein. Obelisk. Santa-Maria del popolo. De Naumachie van Domitiaan. Trinità dei Monti. 242

17 — De tempel van Antoninus. Brug en kasteel van Sint-Angelo. Anecdote betreklijk eene roverbende. Santa-Maria-*in*-*Traspontina*. Kolommen van Sint-Pieter en Sint-Paul. De Sint-Pieterskoepel. *Palla.* De begraafplaats der pelgrims. 249

Bladz.

18 *Januarij.* Trastevere. Pons-Fabricius. Het Tiber-eiland. Pons-Cestius. Herinneringen aan het Heidendom. Christlijke monumenten. Marteling der H. Cecilia. Kerk der H. Cecilia; haar graf. Haro badkamer. Mosaïk van het priester- en altaarkoor. Reliquiën. De vaas van den porticus. De H. Franciscus-*a-Ripa*. Kamer van den H. Franciscus. De kloostergalerij. 262

19 — *Santa-Maria-in-Trastevere. Taberna meritoria.* Rescript van Alexander Severus. Mirakel van de olie-fontein. Bewijzen. Eerste kerk van Rome aan de H. Maagd toegewijd. Beschouwing der fontein. Opschriften. Mosaïken. Grafsteden. Reliquiën van martelaren. De transteverijnen. *San-Pietro-in-Montorio.* 275

20 — Eene teregtstelling. 286

21 — Mis in de gevangenis van de H. Agnes. Zegening der lammeren in St. Agnes-*extra-muros* (buiten de poort). Het *Pallium*. Beschrijving der kerk. De kerk der H. Constantia. Avondgebeden. Bezoek bij den kardinaal Pacca. 293

22 — Bekeering van den heer Ratisbonne. Verhaal van den heer de Bussières. 306

23 — Kerk van den H. Andreas-*delle-Fratte*. Herinnering aan den kardinaal Consalvi. Opmerkingen betreklijk de kunsten te Rome. Gesprek van Napoleon met Canova. Bezoek van eenige paleizen en particuliere kabinetten. Het paleis-Barberini. Het paleis Borghese. 315

24 — Paleis-Ruspoli. Paleis-Chigi. Galerij. Bibliotheek. Paleis-Rospigliosi. De *Aurora* van Guido-Reni. Het borstbeeld van Scipio den Afrikaan. De kerk van den H. Ignatius. Het graf van den H. Aloysius van Gonzaga. De kerk van *Gesù*. Het graf van den H. Ignatius. De Thermen van Nero. Het Paleis-Madame. De kerk van den H. Eustachius. 323

25 — Santa-Maria-della-Pace (des Vredes). Herinnering aan Sixtus V. De Sibillen van Raphaël. Het paleis-Vidoni. De gewijde Fasten van Verrius Flaccus. Het paleis-Mattei. Busten der keizers. Schilderijen van Domenichino. Het paleis-Corsini. De Ecce homo van Guerchini. Schilderijen van Paolo Veronese, van Titiaan enzv. De Farnesina. De kerk van den H. Andreas-*della-Valle*. Schilderwerk van den koepel door Domenichino. 333

			Bladz.
26	*Januarij.*	Het Paleis-Farnese. Fonteinen. Porticus. Beeldhouw- en schilderwerk. Triomf der Romeinen. Beschrijving van Titus' zegepraal. De triomfweg der zegevierenden. Einde van den triomf. Overdenking daarbij.	338
27	—	Openbaar Consistorie op het Vatikaan. Benoeming van vijf kardinalen. Uitreiking van den hoed. Anecdote.	351
28	—	Het tweede bedrijf van den triomf. Slavenmarkt. De slavenstand. Hunne aanwending. Behandeling. Voortvlugtige slaven. Strafoefening.	256
29	—	Enkel het christlijk Rome. Karakter van Rome's menschenmin. 's Werelds rampen en wederwaardigheden. Rome's liefderijke zorg voor den pas-geborene en voor den wees. Bezoek in San-Spirito. Beschrijving van dit godshuis.	369
30	—	Rome's liefderijke zorg voor den pas-geborene en voor den wees (vervolg). — Hospitaal van S. Rochus-*in-Ripetta.* Santa-Maria-*in-Aquiro.* De kinderen van den Geletterde.	384
31	—	De doop van den heer Ratisbonne. Voortzetting onzer beschouwing van het christlijk Rome. Rome's teedere bezorgdheid voor den wees. Het apostolisch godshuis van Sint-Michiel. Zijn ontstaan. Zijne vier familiën. Zijne inrigting.	392
1	*Februarij.*	Bezoek bij den kardinaal Mai. De fabel der pauzin Joanna toegelicht. Rome's teedere bezorgdheid voor den wees (vervolg). Het godshuis van *Santa-Maria-dei-Angeli.* Het godshuis van Tata-Giovanni.	403
2	—	Onze L. Vrouw-Lichtmis. Wijding der wasfakkels. Rome's liefdadigheid ten aanzien der weesmeisjes. *Santa-Catharina-dei-Cordieri.* De vier-gekroonde-Heiligen. De bedelmeisjes. De Zoccoletto. Het liefdegesticht der H. Maagd-van-Smarten, van den H. Borromeus, van de H. Euphemia, en van de Goddelijke Voorzienigheid.	410
3	—	Bezoek bij den kardinaal Mezzofanti. Anecdoten. Rome's liefderijke zorg voor de weesmeisjes (vervolg). *Conservatorio-Pio.* De H. Moeder-Gods-van-Toevlugt. Aartsbroederschap van Maria-Boodschap. Pauslijke kapel in de kerk *supra-Minerva* (der predikheeren).	420

Bladz.

4 *Februarij.* Rome's liefdadigheid ten opzigte der zieken. Het Hospitaal van den H. Verlosser, van den H. Jacobus, van den H. Gallicanus. 430

5 — Rome's liefdadigheid voor zieken, die oogenblikkelijke hulp noodig hebben. Het gasthuis van de H. Maria-ter-Vertroosting, der Benfratelli, voor chronische lijders; voor kranken, die alleen geneesmiddelen en verpleging aan huis behoeven; het ziekenbezoek en de apostolische aalmoezenierskamer. 440

6 — Rome's liefdadigheid voor die aan het herstellen zijn, en voor den armen genezene. Openbare werken. Bijzondere onderstand. De apostolische aalmoezenierskamer. 449

7 — Anecdote. Andere liefdewerken voor den arme; huisbezoek; commissiën van onderstand; voorschot van geld; spaarbanken; loterij; bescherming zijner tijdelijke belangen. Broederschap van den H. Yvo. 456

8 — Karnaval. Rome's liefderijke zorg voor armen, die geen onderdak hebben. Bezoek in Sinte-Galla en in Sint-Lodewijk. 464

9 — Aschdag. Pauslijke Kapel. Rome's liefdadigheid ten opzigte der ouden van dagen, alsmede van arme weduwen. Het Barberini-gasthuis voor de stervenden. Liefdezorgen voor kranken, gelijk ook voor de dooden. Aartsbroederschap van den goeden dood, en die van het *Suffragium*. Het *Ave Maria* der overledenen. 476

10 — De Sacconi. Bijzondere aalmoezen. Een blik in Rome's liefdadigheid. 489

11 — De Rotonde van Sint-Jan-buiten-de-Latijnsche poort. Het Columbarium van Pomponius-Hylas, en van het geslacht-Volusia. Het graf der Scipio's. De kruisweg in het Colosseum. 501

12 — Verstandelijke ellende. Rome's liefdadigheid ten opzigte van die onderwijs noodig hebben. Wijk- of buurtscholen. De tucht, die daar heerscht, haar aantal. Gratis-onderrigt. Sint-Jozef-van-Calasanz; oorsprong zijner stichting; de ontwikkeling er van. Andere gratisscholen voor kleine knapen. De doctrinairen, de broeders der christlijke scholen. 509

13 — Bezoek in de kleine-meisjes-scholen. De stich-

Bladz.

ting der welgelukzalige Angela-de-Merici. Pauslijke scholen. Scholen der vrome onderwijzeressen. Andere soortgelijke inrigtingen. Aanmerkingen. Slotsom. 517

14 *Februarij.* Vertrek naar Napels. Albano. Herinnering aan den H. Bonaventura. De Palazzola. De bouwvallen van Alba-Longa. Monte Cavo. Het meer van Albano. De Nympheën. Het sluiskanaal. Castel-Gandolfo. Vermeende grafsteden van Ascanius en der Curiaciërs. Horatius en de H. Paulus. Aricia. Genzano. Het meer-Nemi. Civita-Lavinia. 522

15 — Velletri. Cisterna. Herinnering aan den H. Paulus. De Pontijnsche moerassen. Ardea, Antium, Sezze. Linea Pia. Forappio. Herinnering aan den H. Paulus. Fossa Nuova. Herinnering aan den H. Thomas. Tempel van Jupiter-Anxurus en van Minerva. Kasteel van Theodoric. De Kathedrale. Hospitaal en Paleis der Residentie. 531

16 — Guardiole. Herinnering aan Tiberius. Herinnering aan Esmenard. Fondi. Kamer van den H. Thomas. De zeeschuimer Frederik Barbarossa. Itri. Het graf van Cicero. Mola di Gaëta. Villa van Cicero. Herinnering aan Gaëta. Miturno. De Liris. Campanië. 548

17 — Herinnering aan Hannibal. Capua. Amphitheater. Mosaïken. Hoofdkerk. Herinnering aan Bellarminus. Aversa. Krankzinnigengesticht. Napels. De Lazzaroni. 561

18 — Een overzigt van Napels. Een regiment van de koninklijke lijfwacht. De hoofdkerk. Graf van Karel van Anjou. Antieke zuilen. De Doopkapel. De Basiliek der H. Restituta. Geschiedenis dezer Heilige. 575

19 — Tweede bezoek in de hoofdkerk. Kapel van het seminarie. Kapel van Minutolo. Crypt. Grafstede van koning Andreas. Kapel van den H. Januarius. Schatkamer. Sakristij. Sint-Pieters staf. De karthuiser-kerk. Een pauslijk woord. 584

20 — Kerk van Sint-Pieter *ad-aram*, der Pietà-di-Sangri, van San-Paolo-Maggiore, van den H. Gaëtanus van Tiëna, van den H. Andreas van Avellino. De kamer van den laatstgenoemde. San-Domenichino-Maggiore. Schilderijen. Ko-

		Bladz.
	ninklijke grafplaats. Herinnering aan den H. Thomas. De *Incoronata*. Fresco's van Giotto. Kerk van Monte-Oliveto. Herinnering aan Tasso, aan Santa-Maria *del Carmine*, aan den rampzaligen Conradijn. *Gesù nuovo*. De kamer van den H. Hiëronymus. Uitstap naar het Agnanomeer. De hondsgrot. Villa van Pollio. Graf van Virgilius. Santa-Maria-*del-Parto*. Graf van Sannazar. *Santa-Maria-a-piè-di-Grotta*.	593
21 *Februarij*.	Posilippo-grot. Puozzole. Herinnering aan den H. Paulus. De hoofdkerk. De H. Januarius. Een piëdestal uit den tijd van Tiberius. Tempel van Serapis. De Campanische weg. Het Lucrinomeer. Eene anecdote. Het Averno-meer en de grot der Sibylle. Baja. Cumæ. Bauli. Kaap-Mysene. Eene wonderschoone vijver. De Elysesche velden. De Maccaroni. Herinneringen en gewaarwordingen.	607
22 —	Pompeji. Geschiedenis en ondergang dier stad. Algemeen overzigt. Indrukken. Beschouwing der tempels, regeringsgebouwen en particuliere woningen. Eindoverweging.	640
23 —	De Studj, of het Bourbon-museum. Het geestlijk leven; het burgerlijk leven; het huislijk leven der Ouden.	667
24 —	De Vesuvius. Resina. De Hermitage. Herinnering aan Spartacus en aan Plinius. Een togt naar de kruin van den Vesuvius. Afdaling in den krater. Vruchtbaarheid van vulkanische bodems. Herculanum. Portici. De Corricolo.	687
25 —	De Albergo-der-armen. Karel III. Benedictus XIV. Padre Rocco. Napel's liefderijke zorg voor de verlaten kinderen. Ponti-Rossi. De kerk van den H. Januarius-der-armen. Catacomben. Chineesch collegie. Gesù-Vecchio. Het ligchaam van den H. Chrysanthus en der H. Daria. De vestaalsche martelares. Vroomheid van Napels. Volkszeden. Anecdote.	696

67607

IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT